

8 / 29511

IVÁNYI EMMA

ESTERHÁZY PÁL NÁDOR
KÖZIGAZGATÁSI TEVÉKENYSÉGE
(1681–1713)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IVÁNYI EMMA

ESTERHÁZY PÁL
NÁDOR
KÖZIGAZGATÁSI
TEVÉKENYSÉGE
(1681–1713)

*A Magyar Országos
Levéltár Kiadványai III.
Hatóság-
és hivataltörténet 10.*

Jelen munka a hatóság- és hivatal-
történeti kutatások kategóriájába tar-
tozik, alapkutatás szintű kézikönyv-
nek nevezhető. A XVII—XVIII.
századi nádorok működésének ilyen
jellegű elemzésére a hazai szakiroda-
lomban eddig nem került sor.

Magyarország nádora s egyúttal
királyi helytartója a legelső tisztségvi-
selő volt a rendi hivatalok vezetői
között. Minden nádor egyéni sorsa,
jogkörének érvényesítése vagy aka-
dályoztatása, javaslatainak, terve-
nek megvalósítása vagy kudarca az
ország mindenkori helyzetét tükrözi,
s azét az államszövetséget is, amely-
nek keretében élt.

E munka célja Esterházy Pál
(1635—1713) rendkívül hosszú, 32
évig tartó nádorságából közigazgatá-
si tevékenységének ismertetése. A
nádori igazságszolgáltatással kapcso-
latos rész — jelentőségénél és ehhez
mért terjedelménél fogva — külön
kötetbe kívánkozik. A közigazgatást
elemző rész az 1974-ig megjelent
szakirodalmon kívül széles körű
levéltári kutatásra támaszkodva, az
ország egyik legnehezebb, súlyos
válságokkal, folytonos változásokkal
telített korszakából ad képet a
magyar politikai élet kevésbé ismert
megnyilvánulásairól, a török kiűzése
utáni új Habsburg-berendezkedés
kezdetéről.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ESTERHÁZY PÁL NÁDOR KÖZIGAZGATÁSI
TEVÉKENYSÉGE
(1681–1713)

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

III.

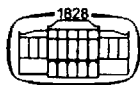
HATÓSÁG- ÉS HIVATALTÖRTÉNET

10.

ESTERHÁZY PÁL
NÁDOR
KÖZIGAZGATÁSI
TEVÉKENYSÉGE
(1681–1713)

Írta

IVÁNYI EMMA

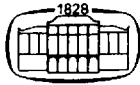

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1991

8/29511

IVÁNYI EMMA

ESTERHÁZY PÁL
NÁDOR
KÖZIGAZGATÁSI
TEVÉKENYSÉGE
(1681–1713)

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1991

Megjelent a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása”
program támogatásával

Szerkesztő
EMBER GYŐZŐ

A Személynévmutatót Fazekas István,
a Helynévmutatót Wildner Dénes,
a Tárgymutatót Iványi Emma készítette

ORSZAGOS LEVÉLTÁR
KÖZPONTI KÖNYVTÁRA

35806 / 19 92

ISBN 963 05 5716 9

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1991

© Iványi Emma, 1991

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

A FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK JEGYZÉKE

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MAGYAR KANCELLÁRIAI LEVÉLTÁR („A” SZEKCIÓ)

- A 1 Originales referadae
- A 4 Conclusa Ministerialis Deputationis
- A 21 Litterae palatinorum
- A 35 Conceptus expeditionum
- A 57 Libri regii
- A 77 Instructiones
- A 78 Status cancellariae
- A 95 Acta diaetalia
- A 97 Hungarica et Transylvanica

MAGYAR KINCSTÁRI LEVÉLTÁRAK („E” SZEKCIÓ)

- E 21 Benignae resolutiones
- E 106 Liber (registum) perceptionis atque erogationis proventuum
- E 118 Commissio subdelegata Posoniensis
- E 136 Instructiones irregistratae
- E 148 Neo-regestrata acta
- E 149 Benigna mandata
- E 158 Conscriptiones portarum
- E 199 Archivum familiae Wesselényi
- E 226 Protocolla donationum palatinalium
- E 268 Commissio subdelegata Cassoviensis
- E 554 Városi és kamarai iratok (kamarai számadások)
- E 683 Libri dignitariorum

A THÖKÖLY-SZABADSÁGHARC LEVÉLTÁRA („G” SZEKCIÓ)

- G 2 Thököly Imre iratai
- G 6 A felkelők és a császáriak közt folyt tárgyalások iratai

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC LEVÉLTÁRA
(„G” SZEKCIÓ)

G 15 Emigrációba vitt rész

REGNICOLARIS LEVÉLTÁR
(„N” SZEKCIÓ)

N 6 Archivum palatinale comitis Francisci Wesselényi
N 8 Archivum palatinale principis Pauli Esterházy
N 9 Archivum palatinale comitis Nicolai Pálffy
N 49 Dietae antiquae (1681)
N 50 Dietae anni 1708—1715
N 71 Concursus regnicolares (1696)
N 77 Antiquiores conscriptiones
N 114 Diarium dietae Soproniensis (Kovachich Márton György gyűjteménye és Acta diætalia, 1681) Diarium dietae Posoniensis (1687)

CSALÁDI LEVÉLTÁRAK
(„P” SZEKCIÓ)

P 1760 Balassa család
P 1313 Batthyány család, Senioratus
P 1314 Ua.: Missiles
P 53 Berzeviczy Gergely: Conspectus commutationis de palatinis regni Hungariae (Kakaslovnici levéltár)
P 71 Csáky család — Központi levéltár
P 91 Dessewffy levéltár — Missiles

ESTERHÁZY CSALÁD HERCEGI ÁGÁNAK LEVÉLTÁRA

P 108 Repositoriumok
P 124 Esterházy László
P 125 Esterházy Pál
P 125 Gyermek- és ifjúkori visszaemlékezései 11 885
P 125 Mars Hungaricus kézírata 11 895
P 127 Esterházy Mihály

P 1289 Esterházy család zólyomi ágának levéltára: Esterházy Dániel levéltárának lajstroma

- P 1391 Jeszenák család
- P 323 Jeszenszky család
- P 566 Radvánszky család
- P 1871 Szentiványi család
- P 640 Szirmay család
- P 647 Szunyogh család
- P 707 Zichy család
- P1238 Teleki Mihály gyűjtemény
- P 1239 Apafi Mihály gyűjtemény
- P 1500 Magyar Történelmi Társulat

AZ 1526 UTÁNI GYŰJTEMÉNY
(„R” SZEKCIÓ)

- R 282 Wenzel Gusztáv gyűjtemény
  - R 293 Megyei iratok
  - R 297 Nyomtatványok és körrendeletek
  - R 316 Miscellanea, vegyes adóiratok csoport
  - R 319 Kisebb családi fondtörédek
- A régi Múzeumi Törzsanyagból (R 224) és a szekció több más sorozatából kiemelt Bethlen-, Bossányi-, Klobusiczky-, Majláth- és Szirmay-iratok

PEST MEGYE LEVÉLTÁRA

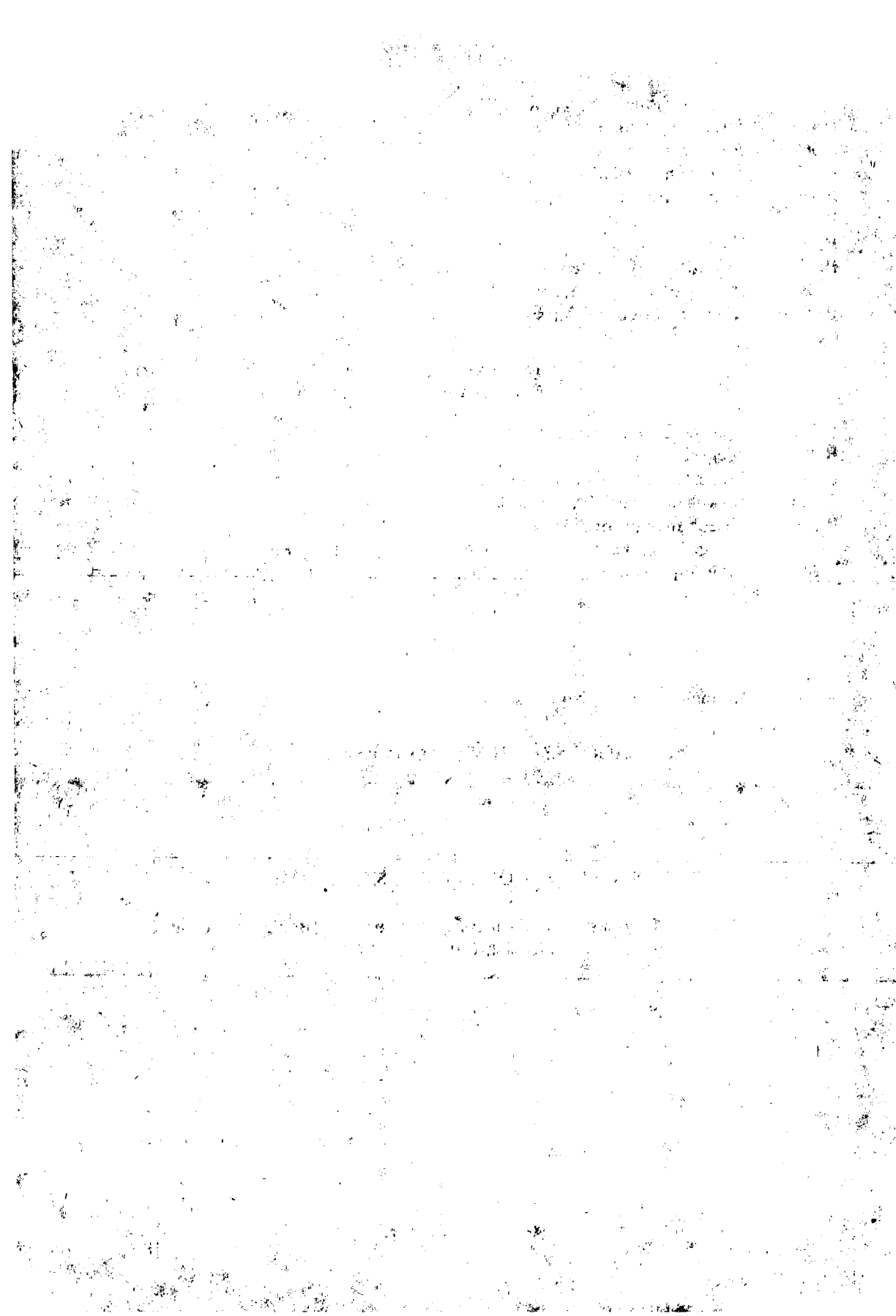
Intimata inutilia (közgyűlési iratok)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÉZIRATTÁRA

Fol. Germ. 210

FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR, ESZTERGOM

Matricula Gymnasii, tum Academiae Tyrnaviensis (Batthyány József gyűjteménye, Cat. IX. Lit., Tit. I. d.)

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

- Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 1547–1711. Bp. 1898.
- Angyal, Andreas*: Fürst Paul Esterházy, 1635–1713. Südostdeutsche Forschungen, IV. Jg., Leipzig, 1939.
- Angyal Dávid*: Késmárki Thököly Imre, 1657–1705. é. n.
- Bakács István*: A dicális összeírások. In: *Kovácsics József* szerk.: A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957, 51–81.
- Bakács István*: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században. Bp. 1965.
- Baranyay Béla*: Az örökös királyság eszméje 1655–1687. és Esterházy Pál. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1933.
- Baranyay Béla*: Hogyan történt az 1687–88. évi 1-4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Bp. 1933.
- Baráth Tibor*: A magyar állam adóügye, 1605–1648. Bp. 1929.
- Bárfai Szabó László*: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. Bp. 1911.
- Benczédi László*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon, 1664–1671. Kézirat, 1974.
- Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon, 1664–1685. Bp. 1980.
- Benda Kálmán* szerk.: Pápai János Törökországi naplója. Bp. 1963.
- Benda Kálmán* (szerk.) —*Esze Tamás*—*Maksay Ferenc*—*Pap László*: Ráday Pál iratai, 1703–1706. I. k., Bp. 1955.
- Bidermann, Hermann Ignaz*: Geschichte der österreichischen Gesammt-Staats-Idee, 1526–1804. Innsbruck, 1867.
- Bogdán István*—*Maksay Ferenc*: Királyi öl és királyi hold. Agrárt. Szemle, Bp. 1967., 106–110.
- Bónis Ferenc*: Esterházy Pál Harmonia Caelestis-ének kottája és latin–német szövege. Bp. 1972.
- Bónis György*: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio). Bp. 1935.

- Bónis György—Degré Alajos—Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és per-jog története. Kézirat, Bp. 1961.*
- Bottló Béla—Veres Miklós: Regnicolaris Levéltár. Repertórium. Bp. 1968.*
- Braubach, Max: Prinz Eugen von Savoyen. Bd. II–III. Wien, 1964.*
- Bubics Zsigmond: Buda kétszázados ostromának történetéhez. Századok, Bp. 1884, 800–802.*
- Bubics Zsigmond: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. Bp. 1891.*
- Bubics Zsigmond: Esterházy Pál Mars Hungaricusa. Bp. 1895.*
- Bubics Zsigmond—Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor, 1635–1713. Bp. 1895.*
- Czobor Alfréd: Országos Levéltár felállításának terve 1701-ben és az ország iratainak korábbi megőrzése. Lt. Közl. Bp. 1925, 1–41.*
- Csapodi Csaba: Eszterházy Miklós nádor. Bp. é. n.*
- Csekey István: A magyar trónöröklési jog. Bp. 1917.*
- Csoma József: Mohácsi vész előtti címeres levelek nyomai. Turul, Bp. 1906, 13–25.*
- Csűrös Ferenc: A Debreceni Diárium. TTár, Bp. 1910, 51–94, 223–253, 354–375, 566–596.*
- Deák Farkas: Részlet Buda 1684-iki ostroma idejéből. Századok, Bp. 1884, 878–883.*
- Domanovszky Sándor: József nádor élete. I. k. 1. rész, Bp. 1944.*
- Ember Győző: A Commissariatús Provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Bp. 1934.*
- Ember Győző: A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században. Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp. 1938.*
- Ember Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848. Bp. 1940.*
- Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása. Regnum, Bp. 1943, 229–252.*
- Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946.*
- Eszterházy János: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Kézirat gyanánt, Bp. 1901.*
- Fallenbüchl Zoltán: Adalékok a magyar kamarai hivatalszervezet működéséhez a Rákóczi-szabadságharc idején. Lt. Szemle, Bp. 1972, 37–45.*
- Felhő Ibolya—Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961.*
- Fellner, Thomas—Kretschmayr, Heinrich: Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. 1. Bd. Wien, 1907.*
- Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története, 1600–1800. Bp. 1927.*
- Fraknoi Vilmos: Az 1485-ik évi nádori cikkek. Századok, 1899, 485–506.*
- Frankl Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése. Pest, 1863.*

- Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970.
- Galavics Géza* szerk.: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1975.
- Galavics Géza*: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1975.
- Garas Klára*: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1975.
- Hajnal István*: Esterházy Miklós nádor lemondása. Bp. 1929.
- Harich, Johann*: Esterházy-Musikgeschichte im Spiegel der zeitgenössischen Textbücher. Eisenstadt, 1959.
- Héjjné Détári Angéla*: A fraknoi Esterházy kincstár a történeti források tükrében. In: *Galavics Géza* szerk.: Magyarországi reneszánsz és barokk. Bp. 1975.
- Hintze, Otto*: Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert. In: *Hartung, Fritz* Hgg.: Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte. Leipzig, 1941, 311–348.
- Holub, Joseph*: Ordinaria potentia—absoluta potentia. Revue Historique de Droit Français et étranger. Tom. XXVII. Paris, 1950.
- Holub József*: Adatok a Baranya és Tolna megye közt folyt határper történetéhez, 1695–1720. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1959.
- Hornyik János*: Kecskemét város története oklevéltárral. III. k. Kecskemét, 1862. és IV. k. Kecskemét, 1866.
- Horváth Mihály*: Magyarország történelme. VI. k. Pest, 1872.
- Horváth Tibor Antal*: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. Numizmatikai Közlöny, Bp. 1959–1960.
- Hubatsch, Walter*: Das Zeitalter des Absolutismus, 1600–1789. Braunschweig, 1962.
- Ila Bálint*: A Thurzó család levéltára. Lt. Közl. Bp. 1932, 12–66.
- Ila Bálint*: Magánkancelláriai ügyintézés és magánlevéltári rendszer a XVII. század első felében. Lt. Közl. Bp. 1955, 123–147.
- Illéssy János*: Gróf Koháry István élete és munkái. Karczag, 1885.
- Illéssy János—Pettkó Béla*: A királyi könyvek. Bp. 1895.
- Illéssy János*: A Jász-kunság eladása a német lovagrendnek. Századok, 1905, 22–39, 138–157.
- Ipolyi Arnold*: Bedegi Nyáry Krisztina, 1604–1641. Bp. 1887.
- Iványi Emma*: Az Esterházy család zólyomi ágának levéltára. Repertórium. Bp. 1963.
- Iványi Emma*: Adalékok a XVII. századi marhakereskedelem történetéhez. Agrárt. Szemle, Bp. 1969, 986–989.
- Iványi Emma*: Hont megye és a kishonti járás. Lt. Szemle, Bp. 1969, 440–445.
- Iványi Emma*: A nádor szerepe az indigenák eskütételénél. Lt. Szemle, Bp. 1969, 619–625.
- Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. Lt. Közl. Bp. 1971, 137–161.

- Iványi Emma*: Csáky István országbírói levéltára. Lt. Közl. Bp. 1972, 203–211.
- Iványi Emma*: A hidvégi „tumultus”, 1696. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 3. Kaposvár, 1972, 75–89.
- Iványi Emma*: A pozsonyi, a budai és a kassai bizottság a Rákóczi-szabadságharc előtt, 1697–1704. Lt. Közl. Bp. 1974, 211–238.
- Iványi Emma*: Az alnádor és a nádori ítélőmester esküje. Lt. Közl. Bp. 1975, 123–127.
- Iványi Emma*: Az 1526 utáni gyűjtemény. Repertórium. Bp. 1977.
- Iványi Emma*: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: *Benczédi László* szerk.: A Thököly felkelés és kora. Bp. 1983, 131–150.
- Iványi Emma*: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. Klny. a Zalai Gyűjtemények 18. számából. Zalaegerszeg, 1984, 115–129.
- Jeszenszky L.*: A nagyjeszeni Jeszenszky család XIII–XV. századi leszármazása, Turul, Bp. 1941.
- Juhász Lajos*: A porta története, 1526–1648. Bp. 1936.
- Kállay István*: Adatok a Rákóczi szabadságharc végnapjainak történetéhez. Lt. Közl. Bp. 1962.
- Károlyi Tibor—Géresy Kálmán*: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Bp. 1881–87. 5 kötet.
- R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp. 1908.
- Kiss József*: A jászkun parasztság harca az örökös jobbágyság rendszerének kiterjesztése ellen, 1687–1703. Századok, Bp. 1970.
- Klanczay Tibor*: A magyar irodalom története. Bp. 1982.
- Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen—Márkus Dezső*: Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Bp. 1899, 1900.
- Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen—Márkus Dezső*: Werbőczy István Hármaskönyve. Bp. 1897.
- Kónyi Mária*: Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai. Bp. 1932.
- Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966.
- Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Bp. 1970.
- Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. I. k. Főrangú családok. Bp. 1888.
- Majláth Béla*: A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. TTár, Bp. 1883.
- Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora, 1672–1732. Kalocsa, 1933.
- Mályusz Elemér*: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp. 1926.
- Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1907.
- Márkus Dezső* szerk.: Magyar Jogi Lexikon. I. k. Bp. 1898.
- Maurer, Joseph*: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch Primas von Ungarn. Innsbruck, 1887.
- Mayer, Theodor*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien und Leipzig, 1911.

- Meller János*: Az Esterházy-képtár története. Bp. 1915.
- Menčík Ferdinánd*: A cs. kir. titkos tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyek 1701–1705 közti időből. TTár, Bp. 1897, 385–421.
- Nagy Edit*: Esterházy Miklós nádor, Zrínyi Miklós és Esterházy Pál honvédelmi politikája. Bp. 1934.
- Nagy Gábor*: A Nádorispáni Ajándéklevelekről. Tudományos Gyűjtemény, 1835.
- Nagy István*: A magyar kamara, 1686–1848. Bp. 1971.
- Nagy Iván*: Magyarország családjai. Pest.
- Némethy Lajos*: Szirmay Endrének önéletrajza, 1656–1706. TTár, Bp. 1882, 401–418.
- Nyers Lajos*: A nádor bírói és oklevéladói működése a XIV. században, 1307–1386. Kecskemét, 1934.
- Papp László*: Herceg Esterházy Pál nádor kancelláriájának működése, 1681–1713. Lt. Közl. Bp. 1942–1945, 310–344.
- Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671. I–II. k. Bp. 1876.
- Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében, 1650–1715. Bp. 1963.
- Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Bp. 1965.
- Péter Katalin*: A barokk korszak magyar társadalma. Magyar Tudományos Akadémia I. Oszt. Közl. 31. Bp. 1979.
- Priester, Eva*: Kurze Geschichte Österreichs. Wien, 1949.
- Rakovszky István*: Esterházy Pál relációja 1674-ben. TTár, Bp. 1891, 257–266.
- Redlich, Oswald*: Das Werden einer Grossmacht. Baden bei Wien, Leipzig, 1938.
- Regele, Oskar*: Der österreichische Hofkriegsrat, 1556–1848. Wien, 1949.
- Rehorovszky Nicolaus*: Dissertatio inauguralis historico-iuridico de donatione palatinali. Pest, 1829.
- Simonyi Ernő*: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. I–III. k. Bp. 1872–1876.
- Sinkovics István*: Esterházy Pál nádor és az Erdélyiek Kereskedelmi Társasága. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Bp. 1937, 178–219.
- Stolz, Otto*: Grundriss der österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Innsbruck–Wien, 1951.
- Szakály Ferenc*: Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. Magyar–zsidó oklevéltár XIV. k. Bp. 1971.
- Szalay László*: Magyarország története. 5. k. Pest, 1857, 6. k. 2. és 3. füzet. Pest, 1862.
- Szekfü Gyula*: Serviensek és familiárisok. Bp. 1912.
- Szekfü Gyula*: Magyar történet. III–IV. k. Bp. 1935.
- Szilágyi Sándor*: Adalék Magyarország kapuszám szerinti adózása ismeretéhez a török uralom idején. Magyar Történelmi Tár. Pest, 1867, 220–226.
- Szilágyi Sándor*: Az Esterházyak családi naplója. TTár, Bp. 1888, 209–224.

- Sz. Szirmay Antal: Notitia historica... inelyti comitatus Zempliniensis. Kiadta és indexszel ellátta: Kovachich Márton György, Buda, 1803.
- Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908.
- Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bp. 1915.
- Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz levéltára (Archivum Rákóczianum). Bp. 1873–1889. 10 kötet.
- Thaly Kálmán: Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből. TTár, Bp. 1878, 396–400.
- Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család, 1525–1835. I–II. k. Bp. 1885.
- Thaly Kálmán: A Rába rectificatiójáról való determinatio, 1699. TTár, 1885, 154–164.
- Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez (gróf Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből). TTár, Bp. 1887, 102–128, 293–318.
- Thaly Kálmán szerk.: Kőszeghy Pál: Bercsényi házassága. Bp. 1894.
- Thaly Kálmán: Gróf Erdődy Sándor vasi főispán naplója az 1708-iki országgyűlésről. TTár, 1896, 385–400.
- Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Bp. 1972.
- Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp. 1973.
- Ujhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig, 1657–1780. Bp. 1914.
- R. Várkonyi Ágnes: Handelswesen und Politik in Ungarn des 17.–18. Jahrhunderts. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XVII. 1961, 207–224.
- R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII–XVIII. század fordulóján. Századok, 1965, 679–718.
- R. Várkonyi Ágnes: Agrárstruktúra és a föld birtokba vételének problémái Magyarországon a törökök kiűzése után. Tört. Szemle, Bp. 1970, 21–34.
- R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Bp. 1978.
- Vehse, Eduard: Geschichte des österreichischen Hofes und Adels und der österreichischen Diplomatie. Hamburg, 1852.
- Wolf, Adam: Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopold's I. Wien, 1869.
- Zeller, Gaston: Les institutions de la France au XVIe siècle. Paris, 1948.
- Zichy István: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregbik Zichy István gróf, 1616–1693. Regnum, Egyháztörténeti Évkönyv. Bp. 1943, 734–764.
- Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok, Bp. 1960, 286–302.
- Zimányi Vera—Prickler Harald: Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek alapján; kitekintés a XVIII. századra. Agrárt. Szemle, 1974, 79–201.
- Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. München, 1966.
- Zsilinszky Mihály: Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. Bp. 1883.

BEVEZETÉS

A nádorságnak mint intézménynek történetével kapcsolatban a Mohács utáni korszakból monografikus feldolgozás még nem készült. Nekem jutott a — nem könnyű — feladat, hogy Esterházy Pál nádorságának (1681–1713) ilyen jellegű vizsgálatát elvégezzem, s megállapítsam, *mivel* foglalkozott akkor a nádor, egyúttal királyi helytartó, és a rendelkezésére álló hivatali szervezet feladatait *hogyan* oldotta, illetve oldhatta meg. A XVII. századi nádori hatáskör — legalábbis elvben — igen széles körű volt, és sok külön funkcióra, részágazatra bomlott. Ugyanakkor az egyes funkciókkal kapcsolatos forrásanyag szétszórta, összeszedése a mozaikkép készítéséhez hasonlítható hosszadalmas, aprólékos gyűjtőmunkát kíván. A forrásoknak nagy tömegét kellett átnézni a nádori, az egyéb hatósági és a családi levéltárakban, néha csak azért, hogy néhány mondatuk a képbe beilleszthető legyen.

A korábbi, a nádorság történetével bármely módon kapcsolatban álló történeti, jogtörténeti irodalom nagy segítségemre volt, mindenekelőtt részadatokkal, megnyugtató összehasonlítási lehetőségekkel. Magának a korszaknak nagyobb felét is feldolgozó, egyetlen hazai közigazgatási szintézisünk, Ember Győző 1946-ban megjelent *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig* c. műve lényegesen megkönnyítette az egész ország hivatalszervezetében való tájékozódást, s most már az is leszögezhető, hogy a nádorságra vonatkozó általános megállapításai ma is helytállóak. Ő mutatott rá arra, hogy a magyar központi és rendi hivataloknak XVII. századi történetét még homály fedi. Azóta ugyan, éppen az ő serkentő hatására, jelentek meg — inkább nagyobb korszakot átfogó, szintézisjellegű — monográfiák újkori hivatalokról s gazdag anyagot feltáró ismertető leltárak is. De még ma sem ismerjük a nádori hivattal szoros kapcsolatban álló magyar kancelláriának és az országbírói hivatalnak működését, s hiányzik, többek között, az esztergomi érsek hatáskörének ilyen vonatkozású vizsgálata is. Így nem könnyű beilleszteni a nádori hivatalt a többi magyar hivatal együttesébe, illetve csak részfeleletek adhatók arra a kérdésre, hogy ezekkel miben és hogyan működött együtt.

A „hogyan” kérdése vezetett munkám készítésekor ahhoz a módszerhez, amelyet végül választottam. Azt láttam ugyanis, hogy a nádor sokágú tevékenységében Esterházy Pál 32 éve alatt akár csak pár évre is érvényes, különösen pedig állandó érvényű, törvényszerűnek mondható szabályozást s ennek megfelelő gyakorlatot

alig lehet találni. Háború volt, két szabadságharc zajlott. Ami állandónak mondható, az éppen a folytonos változás, útkeresés, kísérletezés volt. Talán ez az oka annak is, hogy kinevezésekor a nádor nem kapott általános utasítást a királytól, mint korábban elődei. Annak ellenére, hogy elvben, a törvényekben szétszórva, szokások által igazoltan volt egy minden új tisztségviselőnek átadható s folytonosan vitatott nádori hatáskör, ennek a valóságba való átültetése az adott korszaktól függött. A mindenkori helyzetnek megfelelő királyi parancsok, kancelláriai leiratok irányították Esterházy Pál munkáját, ezeknek végrehajtása során próbálta alkalmazni és érvényesíteni az ország törvényeit és szokásait. Ezért egyes kiválasztott fő funkciókon belül azt vizsgáltam, hogy mi történt a valóságban, mi volt, mi lehetett a nádor tényleges gyakorlata. Tettem ezt annak tudatában, hogy nem politikai történetet, nem az ország XVII. század végi és XVIII. század eleji történetét írom, hanem előadásom a nádornak és hivatalának tevékenységét emeli ki, „nádorközpontú”, ugyanakkor pedig nem Esterházy Pál életrajza, és a funkciókat illetően, nem is a magyarországi adóügynek, hadügynek stb. a története.

Ez a módszer a témának bizonyos mérvű kitágítását, más oldalról leszűkítését is eredményezte. Munkámhoz a fent ismertetett körülmények folytán széles körű kutatásokra volt szükség. De nem vállalkozhattam arra, hogy külön fejezetben írjam meg a nádori, illetve a helytartói igazságszolgáltatás gyakorlatát, bár a közigazgatástól akkor még el nem vált igazságszolgáltatásról munkámban többször esik szó. Megítélésem szerint előbb a korszak igazságszolgáltatásának a mostaninál sokkalta bővebb és világosabb ismeretével kellene rendelkezünk, elsősorban a jogtörténészek szaktudására támaszkodva. A feldolgozásra kiválasztott funkciók főképpen a nádor közigazgatási tevékenységének területéről valók. Nem láttam lehetségesnek, hogy ezeket a funkciókat Esterházy Pál hosszú nádori korszakán keresztül folyamatosan ismertessem. Általában elegendőnek látszott súlyponti időszakokkal kapcsolatos *metszetek* készítése, a funkció jellegének bemutatása. Ezzel szemben igyekeztem visszanyúlni a XV. századi vagy még korábbi gyökerekig. Egyedül a nádor adóügyi, adóigazgatási tevékenységét dolgoztam fel évről évre, az egyes nádori konkurzusok sorrendjében haladva, mert ezek csak egymással való összefüggésükben érthetők, s azért is, mert a konkurzusokról, amelyeket a régebbi szakirodalom „fiókországgyűlések” néven is emleget, ugyanez a szakirodalom igen kevés ismeretet közöl.

Ahol lehetséges volt, foglalkoztam a következő nádor, Pálffy Miklós hivatalviselésének néhány évében létrehozott változásokkal, amelyek az 1715. és 1722–1723. évi országgyűlések idevágó törvénycikkeiben is megmutatkoznak. Az Esterházy Pál nádor átmeneti jellegű, forrongó korából jól ismert kérdések egy része csak akkor rendeződött, vagy jutott legalább ideiglenesen nyugvópontra.

Felvetődik itt az a módszertani kérdés, mi helyesebb, *egyetlen* nádor tevékenységének bővebb ismertetése, vagy több egymás után következő nádor működésének összevont feldolgozása. Létjogosultsága mindkettőnek van, de mindkettő egyúttal szerzői alkat kérdése is. Jelen sorok írójának úgy tűnik, hogy az előbbi módszerrel közelebbi kapcsolatot lehet teremteni a nádor és saját kora között, hiszen minden

1. Esterházy Pál, 1635–1713

törekvése, sikere, kudarca a kor viszonylataiban gyökerezik. Ugyanakkor a munka sok szálon kapcsolódhatik a múlt és a jövő felé. A tisztségnek ugyanis, bár minden nádor működése korához kötött, vannak a feudalizmus lényegéből eredő állandó vonásai. Ezért Esterházy Pál nádorságának vizsgálata során egyformán támaszkodhattam tömör, olykor csak általános körülírásokat tartalmazó, nemegyszer ismétlődő hazai törvényeinkre, és a korábbi nádori hivatalokat, kancelláriákat ismertető, különböző szintű és célú tanulmányokra, főleg Nyers Lajos, Fraknói Vilmos, a XVI. századi helytartóság korából pedig R. Kiss István munkáira. Esterházy Pál nádori kancelláriájának működéséről Papp László készített tanulmányt,¹ amelynek eredményeit a maguk helyén felhasználtam, s adataival, megállapításaival kapcsolatban állást foglalhattam. További összehasonlítási alapot, az analógiák szilárd talaját jelentették számomra az egy-egy nádor politikáját elemző művek is, mint Hajnal Istvánnak és Csapodi Csabának Esterházy Miklós nádorról szóló munkái, Mályusz Elemérnek és Domanovszky Sándornak két főherceg nádorról, Sándor Lipót, illetve József nádorokról szóló, gazdag forrásanyagot tartalmazó mintaszerű forráskiadványai.

Esterházy Pál előtt Wesselényi Ferenc volt az utolsó nádor (1655–1667). Hét csomónyi iratanyagának áttanulmányozása jó összehasonlítási alapot adott annak bizonyítására, hogy azonos nádori funkciókon belül túlnyomórészt azonos módon oldották, illetve oldhatták meg feladataikat.²

A nádori hivatal (*officium palatinale*) az ország központi jellegű rendi hivatalai közül az első volt. Esterházy Pál nádori hivatalának is megvolt a maga helye és szerepe a magyar királyi központi és rendi hivatalok között, továbbá a Habsburg-államon, a bécsi központi hivatalok szervezetén belül is.

A Habsburg-államot a harmincéves háború utáni korszakban az erős központosító törekvés jellemezte, sőt ezen túlmenően az Európa több nyugati államában már megvalósult új uralmi, kormányzati és gazdasági formának, az abszolutizmusnak megvalósítását tűzte ki célul. A központosítás irányzata nemcsak Magyarország és Csehország felé, hanem az osztrák tartományokban is érvényesült, s hivatalaiknak a bécsi központi hivatalok alá rendelésében is megnyilvánult. Éppen I. Lipót alatt, 1665-ben szűnt meg végképpen az osztrák tartományoknak I. Ferdinánd idejében bekövetkezett három részre tagolódása; ettől kezdve ott is csak egy uralkodó volt. Ez a körülmény, továbbá később a török visszaszorulása — amikor már a tartományok önállóságát nem támasztotta alá a határvédelemben való részvételük — az osztrák belső központosítás megerősítését tette lehetővé. A Német-római Birodalom császári koronáját még a Habsburg uralkodó viselte, ugyanakkor azonban a birodalomhoz fűződő igazi kapcsolatok fokozatosan lazultak. A Habsburgoknak Spanyolországról is le kellett mondaniuk. Így a török visszaszorulásával párhuzamosan a Habsburg Birodalom súlypontja délkeletre tolódott, Európa délkeleti részén épült fel és vált nagyhatalommá az önálló Habsburg-monarchia.

Ennek a fejlődésnek következményei hatottak Magyarországon is, meghatározták, sok más tényező mellett, a magyar hivatalszervezet jellegét és az ország nádorának s nádori hivatalának *hatáskörét* is. Ezt a korszakot a még erős magyar rendiség heves ellenállása is jellemezte.

A Mohács előtti magyar nádorok három területen kaptak részt a királyi hatalomból: mint királyi helytartók a kormányzatban, az igazságszolgáltatásban (a nádor a király után a legfőbb bíró) és a hadügyben (a nádor az ország főkapitánya). Ezenkívül még több országos jelentőségű feladatuk volt. A hatáskör egyes elemeit különféle törvények rögzítették. A legfontosabbakat együtt találjuk I. Mátyás 1485. évi ún. nádori cikkeiben, amelyeknek törvényerejét a jogtörténészek vitatják. A későbbi nádorok és rendek azonban mindig a Mohács előtti nádorok szerepére, tág hatáskörére hivatkoztak, amely Mohács után, a Habsburg-ház trónra kerülésével egyre szűkült. Legelsőnek az országos főkapitányság vált pusztá címmé, az idegen seregek vezérei nem ismerték el fővezérnek a magyar nádort. Azonkívül I. Ferdinánd, az új birodalom megalapozója Bécsben olyan központi hivatalokat létesített, amelyek a török elleni közös védekezés keretében Magyarországon is intézkedési joggal rendelkeztek: ilyenek mindenekelőtt a bécsi udvari kamara és a haditanács s a később ezek köré csoportosuló új szervek. Így a hadügy terén megszűnt a régi nádori hatáskör, pénzügyi, gazdasági téren pedig a magyar kamara került függő helyzetbe. A nádori tisztet a főpap-helytartók korában 1608-ig, több mint negyven éven keresztül be sem töltötték. A XVII. század azonban, az 1667–1681 közötti évek kivételével, ismét a nádorok kora; ekkor alakult ki tulajdonképpen a Mohács utáni magyar nádorok tényleges hatásköre. Valamennyi tisztségviselőnek kötelessége volt a kinevezéskor átvett hatáskör csorbítatlan továbbadása. A rendek szembeszálltak a központosító kísérletekkel, s a nádor részben hivatali kötelességből, részben meggyőződésből védte az „országgal” azonosult rendek jogait. A központosítás bécsi hívei el akarták törölni a nádorságot, egyes nyugat-európai megfigyelők értetlenül álltak vele szemben. Maguknak a nádoroknak is sokszor malomkövek közötti őrlődést jelentett a kétarcú tisztség, s talán nem is véletlen, hogy Esterházy Pál 32 éves nádorsága messze kiugrik a magyar főúri nádorok tisztségviselési időtartamának átlagából. Ennek ellenére a főurak súlyos áldozatok árán is versengtek a nádorság elnyeréséért.

A hatáskört a törvényeken kívül azok az általános utasítások szabályozták, amelyeket a nádorok és a helytartók hivatalba lépésükkor kaptak. A törvények és utasítások kölcsönös engedmények, kompromisszumok útján jöttek létre, azonkívül, mint a törvényszövegek általában, csak keretjellegeük, rugalmasan alkalmazhatók, s végrehajtásuk sem „törvényszerű”. Ez lehetőséget adott a bécsi központnak arra, hogy megtartsa ugyan a nádorságot, de megszüntesse önállóságát, az elkülöníthető, tisztán magyar ügyekben is. A hivatalszervezés bonyolult, finom eszközeivel az ország első rendi hivatalát is ráfűzték saját államgépezetükre.

Esterházy Pál nádori hivatala hónapról hónapra, hétről hétre királyi parancsokat kapott, a magyar kancellárián keresztül, ezeket kellett végrehajtania. A parancsok mögött azonban nem egyedül a magyar király, hanem a bécsi központi

szervek álltak. Bármilyen gyérek is voltak is a Habsburg-állam jövedelmei, ezeknek ügyében mindenekelőtt a bécsi udvari kamara döntött — nemcsak Magyarország, hanem a császári hadvezérek felé is. A Magyarországon működő idegen seregek vezérei az ország felé a haditanácson keresztül érvényesítették akaratukat. A bécsi udvari kamarához és a haditanácshoz tartozott a visszafoglaló háborúk idején nagyhatalmúvá lett bécsi főhadbiztosság, amely nemegyszer magának Savoyai Jenőnek is gondot okozott. 1697-től a Rákóczi-szabadságharcig a bécsi Ministerialis Deputatióban egyesült központi hivatalok, illetve azok elnökei ismét a magyar kancellária útján, de nem a nádoron, hanem az újonnan szervezett pozsonyi, budai és kassai bizottságokon keresztül intézték az ország fontos ügyeit. S köztudomású, hogy a végső döntések mindig bécsi minisztertanácsokon (konferenciákon), titkos tanácsi üléseken s gyakran az uralkodónak és néhány kiválasztott bizalmas hívének zártkörű megbeszélésein jöttek létre.

Az 1723-ban megalakult helytartótanács előtti korszakban az országnak külön központi kormánya nem volt. Esterházy Pál idejében a magyar kancelláriából a megyékhez, városokhoz küldött parancsok útján intézték a közigazgatást. Ehhez csatlakozott a haditanács irányítása alatt az egyes országrészek főkapitányságainak keretében folyó katonai igazgatás. Az érsekségek, püspökségek keretein belül az egyházat is bevonták egy-egy vidék, országrész szervezésébe. A nádori hatáskörbe tartozó ügyekben a magyar kancellária a királyi parancsot a nádornak is megküldte, aki viszont a királyi parancs másolatát saját parancsleveléhez mellékelve küldte tovább. Országos fontosságú ügyekben gyorsabb döntésre a magyar tanácsot vagy annak néhány tagját hívták össze.

Buda visszafoglalása után már megkezdődtek az ország új, török utáni berendezkedésének előkészületei. A nádor a Kollonics-bizottság készítette *Einrichtungswerk* előmunkálatai során javaslatot tett egy Pozsonyban, az ő elnöklete alatt működő központi igazgatási és igazságszolgáltatási szerv létesítésére. Javaslatát több változatban később többször is megismételte. Ehhez hasonló szerv azonban csak 1723-ban jött létre, amikor a helytartótanács megalakult, nem magyar főúr, hanem osztrák főherceg elnöklete alatt.

A nádor volt felelős az ország világi belügyeinek intézéséért, az esztergomi érsek pedig az egyháziakért. Országgyűléseken, részgyűléseken, konkurzusokon, törvénysszékeken közösen elnököltek, és a résztvevők nevében közös jelentést terjesztettek az uralkodó elé.

A külügyek intézésében való részvétel nem tartozott a nádor hatáskörébe. A külügyet a császár irányította, birodalmi szervek, bécsi központi hivatalok és bizalmas tanácsadói közreműködésével. A nádor, magyarországi tisztségének jellegénél fogva és mint valóságos belső tanácsos mindig meghívást kapott a tárgyalásokra, ha jelenlétét szükségesnek tartották. Megtehetette s meg is tette, hogy felterjesztéseket, javaslatokat készítsen a törökkel, a szomszédos országokkal, s más európai államokkal folytatandó politikát illetően anélkül, hogy javaslataira hivatalos választ várt volna, vagy elfogadásukban bízhatott volna. A külföld tájékoztatása, hasznosnak mutakozó kapcsolatok szorosabbra fűzése érdekében olykor leve-

lezést folytathatott a pápai udvarral, egyes bíborosokkal, a lengyel királlyal s néhány szomszéd fejedelemmel. Ebbeli tevékenysége azonban nem érte, nem is érhetett el azokat a kapcsolatfelvételeket, amelyeket az 1663–1664. évi török háború idején Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró és Zrínyi Miklós horvát bán Európa több országában is létesített.³

Az udvar azonban a Mohács után kialakult gyakorlathoz ragaszkodott, amely szerint, bárhogy is szóljanak is a magyar törvények, az ország hadügye, külügye és pénzügye többé nem önálló magyar ügy. S ez határozta meg mindenkori nádorának tényleges hatáskörét is.

*

Esterházy Pál hosszú életű volt, és több mint hatvan évet töltött közszolgalatban. 32 évig volt nádor. Így életrajzának, pályafutásának rövid ismertetése is sok tanulsággal szolgál.⁴

Apai ősei a dunáninneni országrészben, főleg a Csallóközben élő, a Zerhás, Esterhás, Estorás nevet viselő, szerény sorsú köznemesek (annak ellenére, hogy a Pál nádor idejében készült családfa, a kor divatja szerint, egészen Attiláig, sőt még meszebb, bibliai ősökig vezet vissza a család eredetét). A család tagjai a XVII. század elején, rokonuk, Illésházy István nádorsága alatt kezdtek szerepelni a közéletben. Pál nádor nagyapja, Ferenc már megyei tisztséget viselt, Pozsony megye alispánja volt: nagyanyja, Illésházy Zsófia pedig a nádor testvérhúga. Apja, Miklós nádor (1582–1645) már az ellenreformáció kezdetén, bár evangélikus volt, jezsuita gimnáziumba járt és tanulmányai befejezése után tért át a katolikus hitre — rokonait, majd mindkét evangélikus vallású feleségét is áttérítette. Viszonylag szerény sorból feltört új ember, „*homo novus*” létére nemcsak alkalmazkodott az új világnézethez, hanem azzal teljesen azonosult, elfogadta és udvarában továbbfejlesztette a barokk kultúrát, az ellenreformációból kinőtt művelődési áramlatot, amelynek korai változata már a XVII. század első felében kezdett meghonosodni Magyarországon. Az udvarában élő Hajnal Mátyás jezsuita, volt gráci egyetemi tanár segítségével éveken át szorgos tanulással pótolta a felsőfokú tanulmányok kényszerű hiányát. A nádori udvart főleg a nagyszombati egyetem gyakran odalátogató tanárai segítették a katolikus hit megszilárdítása és a barokk művelődés fejlesztése terén. A nádor fiai valamennyien jezsuita gimnáziumokba és egyetemekre jártak.

A nagy tehetségű, de vagyontalan Esterházy Miklós előrehaladását két gazdag házasság gyorsította meg. Első felesége Mágócsy Ferencné Dersffy Orsolya volt, a második Thurzó Imréné Nyáry Krisztina, Pál nádor édesanyja. Az első házasságból származó Esterházy István feleségül vette Nyáry Krisztina leányát, a Thurzó-vagyon örökösét, Thurzó Erzsébetet. Az ebből a házasságból származó Esterházy Orsolyát már kisgyermek korában a nála néhány évvel idősebb Esterházy Pálnak szánták feleségül.

Esterházy Pál saját kezű feljegyzése szerint 1635. szeptember 7-én, pénteki napon született Kismarton várában. Felnőtt korában, ugyancsak saját kezűleg írt vissza-

emlékezései szerint viszont szeptember 8-án, a Mária-ünnep első perceiben jött a világra. Neveltetése hatására, mindenekelőtt igen buzgó katolikussá vált édesanyja példájának nyomán egész életében Szűz Mária hódoló híve volt, magyarországi és ausztriai Mária-kongregációk tagja és vezetője, végrendelete értelmében koporsójába is Mária képét helyezték el. Érthető tehát, hogy eszmélésének idejétől kezdve a Mária-ünnepet, szeptember nyolcadikát tekintette és vallotta születésnapjának. Mindezt tudnunk kell annak megértéséhez, hogy később közeleti pályája egyes állomásain, különösen az ellenreformáció harcos időszakában miért fordult a hazai protestánsok ellen. Nádorsága alatt, politikai megfontolásból és az udvar kívánságára, nemzeti összefogást kívánó korszakokban engedett hevesességéből, felhasználta, támogatta is a tehetséges protestánsokat, de nevelésének erősen katolikus jegyeit tovább hordozta tevékenységének minden területén.

Anyja halála (1641) után házitanítóktól sajátította el az elemi ismereteket, azonkívül rajzot, zenét és nyelveket is tanult, németet és latint. Mindkettőt csak hivatalosan használta. Ennek a korszaknak főurái, akkor is, ha magas tisztségeket viseltek, egymással szóban és írásban, olykor még hivatalos levelekben is, magyarul érintkeztek, s ugyanúgy mindenkivel, aki magyarul tudott. Esterházy Pál tanuló-társa unokatestvére, a nemzetség zólyomi ágából való Esterházy Sándor volt. Miklós nádor halála (1645. szeptember 11.) után Pál gyámjai, Esterházy és Révay rokonok, a két fiút papi nevelőjük, Szalkovics Ádám⁵ későbbi esztergomi kanonok kíséretében a gráci jezsuita gimnáziumba küldték. Itt ismerkedtek meg III. Ferdinánd császár gyermekeivel, köztük a későbbi I. Lipót császárral is. Itt csak a gimnázium első évét, a „*principiá*”-t végezték el, a többi osztályt pedig Nagyszombatban. Szalkovics mindvégig velük maradt. Pál két évet végzett a nagyszombati egyetemen is, ahol logikát és fizikát tanult, de a harmadik évben tanított metafizikára már nem iratkozhatott be, 17 éves korában hirtelen családfő lett s ezért nem tanulhatott 21 éves koráig, ahogyan apja végrendelete kívánta volna. István bátyja még 1641-ben meghalt, László bátyja pedig 1652. augusztus 26-án elesett a török ellen vívott vezekényi csatában.

A következő néhány hónapban kellett eldölnie annak, hogy az Esterházy család, régebben szőtt terve szerint, bejut-e az ország leggazdagabb birtokos családjainak körébe. Ez a fraknoi (akkor grófi) ágon kívül, amelyhez Pál tartozott, a többi (bárói) ágnak is érdeke volt. Ezért azonban közeli rokonokkal, Miklós nádor Anna Júlia nevű leányának férjével, a dúsgazdag, hatalomra törő Nádasdy Ferencsel kellett megküzdeniük. A családi terv végül sikerült. Esterházy Pál 1652. október 21-én pápai engedéllyel feleségül vette a fentebb említett Esterházy Orsolyát, anyja révén a Thurzó-vagyon örökösét. A menyasszony zsenge korára való tekintettel csak formális, titkos esküvőt tartottak Fraknó várában. Nádasdy Ferenc kétségbe vonta a házasság érvényességét, és hivatalos tiltakozást nyújtott be ellene.

Esterházy László két tisztségét, a Sopron megyei főispánságot és a pápai várkapitányságot 1652 őszen a király Esterházy Pálnak adományozta. Pál 1653-ban tette meg élete egyetlen nagyobb utazását, amikor Nádasdy Ferencsel együtt elkísérték a császárt és fiát, IV. Ferdinándot Regensburgba, római királlyá koronázására. Itt

mindkettőjüket aransarkantyús lovaggá ütötték. Jutott idejük arra is, hogy beutazzák Dél-Németország egy részét, és megismerjék az ott már eléggé fejlett barokk építészetet s egyéb művészeteket is. Tapasztalataikat később itthon hasznosították.

Az 1655. év Esterházy Pál számára a férfikor kezdetét jelentette. Királyi engedély alapján február 6-án megülte lakodalmát Esterházy Orsolyával. III. Ferdinánd a házasságot elismerte, Nádasdy tiltakozása tárgytalanná vált. Később az országgyűlésen, ahol I. Lipótot még apja életében, 1655. június 27-én magyar királlyá koronázták, Esterházy is segédkezett a szertartás előkészületeiben. A koronázás után I. Lipót is aransarkantyús lovaggá ütötte. Ezen a pozsonyi országgyűlésen választották nádorrá Wesselényi Ferencet és nevezték ki országbírónak Nádasdy Ferencet. Esterházy az országhatár-kiigazító bizottság tagja lett, a határ stájerországi szakaszán. Ezen az országgyűlésen tapasztalhatta először személyesen, mekkora erőfeszítésébe került a rendeknek a nádorválasztás. A király és az udvar ugyanis azt akarta elérni, hogy Magyarországon ne nádor legyen, hanem királyi helytartó, Lippay György esztergomi érsek személyében. 1655. július 1-jén Esterházyt kinevezték magyar tanácsossá. December 31-én pedig megszületett első gyermeke, Miklós.

1661. április 8-án a király főudvarmesterré nevezte ki, s így bekerült az országbarók sorába. Az 1662. évi országgyűlésen újból beválasztották a stájerországi határszakaszt ellenőrző bizottság tagjai közé. Ugyanezen, a protestáns vallási jogokért küzdő, végül a protestánsok távozása után csonkává vált országgyűlésen számos panasz hangzott el több főúr, így Esterházy Pál és testvéröccse, Ferenc ellen, a Pápa környéki protestánsok üldözése miatt. Még 1660-ban Kopeczky Ferenc,⁶ Pál egykori logikatanára a nagyszombati egyetemen, levélben figyelmeztette: ne menjen Pápa közelébe, mert előfordulhat, hogy megmérgezik. 1662 az ország nehéz, válságos éve volt. A török 1660-ban elfoglalta Várad várát és környékét, beljebb nyomulásától tartani lehetett. Az ellenük idevezényelt német katonaság pedig sok szenvedést okozott a lakosoknak. Az udvar célja ezúttal is a török béke meghosszabítása volt, amelynek feltételeiről az országgyűlés is tárgyalt. Megegyezés azonban nem jött létre, és 1663 tavaszán a török sereg az erélyes, fiatal Köprülü Ahmet nagyvezírral az élen megindult a háborúra katonailag fel nem készült Magyarország ellen. Elkövetkezett a fiatal Esterházy Pál életének két olyan éve, amelyekre öregségében is fájdalmas emlékezéssel gondolt. Korábbi portyák után ekkor látott először igazi háborút, s alkalma nyílt arra, hogy Zrínyi Miklóst, akit gyermekkorában apja példaképül állított elé, a csatamezőn is megismerje. Ezúttal már nemzetközi sereg állt a törökkel szemben, ha nem is volt nagy létszámú és zömében megkésve érkezett. Főleg a Német Birodalom fejedelmei küldtek segítséget, de itt volt XIV. Lajos 6000 főből álló segédserege is. Zrínyi Miklós nevét már 1663-ban megismerte egész Európa, sokan benne látták a törököt kiűző hadsereg vezérét. A császár azonban mindaddig egy esetleg kitörő spanyol örökösödési háborúra tartalékolta erejét, s ezért volt fontos számára keleten a török béke. A keresztény sereg 1664. augusztus 1-jén Szentgotthárdnál kivívott nagy győzelme végül hajlandóvá tette a nagyvezírt a békére. A húsz évre szóló s Magyarországra nézve

rendkívül kedvezőtlen vasvári békét a császári követ augusztus 10-én titokban kötötte meg a nagyvezírrrel. Később az ennek nyomában járó elégedetlenség váltotta ki a Wesselényi Ferenc nádor nevéhez kapcsolódó főúri összeesküvést. 1664 végén a király magyar főpapokat és főurakat hívott tanácskozásra Bécsbe, közöttük Esterházy Pált is, hogy utólag elfogadtassa velük a vasvári békét. A tanácskozás igen rossz légkörben folyt le. 1665. január 5-én a nádor feliratot terjesztett az uralkodó elé, amelyben az ország nevében tiltakozott a vasvári béke és megkötésének módja ellen. Másik feliratában a dunáninnyi (bányavidéki), törvény szerint mindig magyarokkal betöltött főkapitányi tisztség ügyének rendezését kérte. Forgách Ádám főkapitány 1663 őszén átadta Érsekújvár várát a töröknek, ezért le kellett mondania. A király ideiglenesen Souches komáromi főkapitányt nevezte ki helyébe. Wesselényi Ferenc azonban Souches távozását és Esterházy Pál kinevezését kérte.⁷ De erre csak több mint három év múlva került sor.

Adatok hiányában nem tudjuk, mi volt a szerepe Esterházy Pálnak a főúri összeesküvés idején. Elkéseredettségét tükrözi a *Mars Hungaricus* című, az 1663–1664. évi török háborúról írt, 48 fejezetből álló munkájának kézírata. Eredetileg kiadásra szánta, de később a megváltozott politikai helyzetben erre nem is gondolhatott. Rajongó szeretettel írt benne a magyar Marsról, Zrínyi Miklósról, akinek hű barátja volt, titkos politikai terveit ismerte, hirtelen halálát mélyen meggyászolta, tudva, hogy nemcsak a török, hanem más ellenségei és vetélytársai is örvendeznek. Több alkalommal burkolt fogalmazásban, de félre nem érthető célzást tett a bécsi miniszterek, főleg Montecuccoli magyarellenességére, és nagy keserűséggel vette tudomásul a vasvári béke megkötését. Egyelőre főkapitánnyá sem nevezték ki. 1668 nyarán Apafi Mihály erdélyi fejedelem úgy vélekedett, hogy ha a magyarországi elégedetlenség valóban a Porta segítségét kívánják kérni, úgy követük megbízólevelét Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, Esterházy Pál s mások is írják alá.⁸ Feltételezte-e Apafi, hogy Esterházy Pál ilyen levelet aláírna, vagy csak jónak látta volna — nem tudjuk. Esterházyt viszont nemsokára, 1668. december 14-én a király kinevezte dunáninnyi főkapitánynak, miután Souches Bécs város parancsnoka lett. Főkapitányi beiktatása 1670. április 28-án történt. Ezt megelőzőleg, 1670. április 8-án Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök levélben tudatta vele, milyen sors vár az akkor még Csáktornyan tartózkodó két összeesküvőre, Zrínyi Péterre és Frangepán Ferencre. Elfogták ugyanis Frangepán saját kezű levelét, amelyben szinte mámoros örömmel közli, hogy a törökhöz csatlakoztak, és a németek közeli vesztét jósolja. Ez a levél április 6-án érkezett Bécsbe, ahol lefordították, és tájékoztatásul sok példányban elküldték a Német Birodalomba, Rómába s más országokba, természetesen Magyarországra is.⁹

Ez az év sok nyomasztó királyi parancs végrehajtását követelte. 1670 novemberében a főkapitánynak német főtisztekkel együtt el kellett foglalnia a végvidéken lakó protestáns urak várait. Ezután a várakba német őrség került. A legkínosabb feladatot Árva vára elfoglalása jelentette, amelynek ura az Esterházy családdal rokonságban levő Thököly István volt. Pál öccse, Esterházy Ferenc pápai kapitány ebben a hónapban vette feleségül a várúr egyik leányát, Katalint. Mint vő Szelep-

csényi György esztergomi érsekhez és királyi helytartóhoz fordult, javasolná-e apósa ügyében való közbenjárását. Az érsek Esterházy Pál főkapitánynak választott, továbbítás céljából neki küldte meg november 28-án¹⁰ a — feltehetően nem elutasító — választ, de intézkedésre nem került sor, Thököly István november 30-án meghalt. Fia, a 13 éves Imre Máramaros megyébe, majd Erdélybe menekült, Mária és Éva nevű leányait Esterházy Pál vette magához. Máriát Pethő Lászlóhoz, majd ennek halála után Nádasdy Istvánhoz adta feleségül.

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy az elnyomás évtizedében milyen nehézségeket okozott Esterházy Pálnak a főkapitányi tiszttel viselése. Egy ízben felajánlotta lemondását is. A fordulatot az 1678. év hozta, a már felnőtt Thököly Imre előnyomulása kuruc hadai élén; rövidesen a török támogatását is megszerezte. Ebben a helyzetben az udvarnak nagy erejű török támadástól kellett tartania. Megindultak a békéltető tárgyalások, amelyeket hivatalból Szelepcsényi királyi helytartó irányított, s még többen kaptak fontos megbízást, főképpen Esterházy Pál. A régóta esedékes országgyűlés összehívása és a nádorválasztás nem volt tovább halasztható. Esterházy tudta, hogy ő az udvar nádorjelöltje. Már 1679. június 26-án kinevezték valóságos belső tanácsosnak. 1680-ban ő állította össze az ország sérelmeit és kívánságait tartalmazó pontokat. Leírta, milyen állapotba került az ország a török háború után: A török a béke megkötése után is folytatja foglalásait, Pozsony és Erdély között szinte mindenütt. Ehhez járulnak a felkelők és a leverésükre küldött idegen katonaság pusztításai. A végvidék elsorvad, katonasága fogy, új katonaságot toborozni nem szabad. Mindezek orvoslásán kívül kérte a megszüntetett országos tisztségek helyreállítását és magyarokkal való betöltését. Török támadás esetén legalább 20 ezer főből álló sereg szükséges. Az ország belső békéjét biztosítaná, ha a hét éve elkobzott birtokokat visszaadnák az árváknak, vagy legalább köteles eltartásukról gondoskodna a magyar kamara. A protestánsok ellen egyelőre csak óvatosan lehet korlátozó szabályokat alkalmazni. Sértetlenül meg kell őrizni az ország törvényeit, az igazságszolgáltatás pedig legyen folyamatos, a bírák kapják meg szerény fizetésüket. Magyar területeket pedig ne csatoljanak egyetlen örökös tartományhoz sem, s még kevésbé tekintsek Magyarországot is örökös tartománynak. Ismertette Thököly és hívei fő kívánságait, amelyekkel elvben tulajdonképpen egyetértett, kivéve a protestáns vallásügy kívánságuk szerinti rendezését.¹¹

A békeszerzés annyira fontos volt, hogy Esterházyt elhalmozták buzdításokkal és ígérekkel. Nádorrrá választása érdekében felsorakozott mellette a jezsuita rend. 1680 októberétől kezdve több biztató levelet kapott I. Lipót jezsuita gyóntatójától, Stettinger Kristóftól,¹² aki az aranygyapjú elnyerésével és minden kívánságának teljesülésével kecsegtette, ha eredményesen közvetít a király és a felkelők között. S amikor ez elhúzódott, 1681 januárjában azt hangoztatta, hogy az országgyűlés majd meg fogja hozni a békés rendezést. Februárban dicsérte Esterházynak azt a javaslatát, hogy az országgyűlés nyugalmanak biztosítására távolítsák el színhelyéről, Sopronból a prédikátorokat; ha mindenkiben ekkora volna a buzgóság, Magyarország rövidesen katolikussá válna. Június 13-án, nádorrrá választása napján

pedig levélben köszöntötte. Avancius Miklós jezsuita, ismert író 1681. február 16-án írt levelében pedig azzal biztatta, hogy a háborús időkre való tekintettel a bécsi haditanács is katonánádor megválasztását látja célszerűnek.¹³

Az országgyűlés a király négy jelöltje közül választhatta a nádort. I. Lipót úgy állította össze a névsort, hogy a túlnyomó többség Esterházyra szavazott. Nádori diplomáját 1681. augusztus 27-én állították ki. A törvények értelmében ugyanakkor a kunok és jászok főbírája és főkapitánya, továbbá a még török kézen levő Pest-Pilis-Solt megye főispánja lett. De nádori hatáskörével kapcsolatban megválasztása előtt és után is heves viták törtek ki. A rendek, közöttük főleg Felső-Magyarország hangadó protestáns követői ebben a kérdésben a nádor mellé álltak, és elhárították az udvar törvénytelen igényeit. Az országgyűlés különben csak részeredményeket hozott, és nem jött létre megegyezés Thökölyvel sem akkor, sem később. A spanyol király, buzdításul és további szolgálatok reményében a közvetítés sikertelensége ellenére is megküldte számára az aranygyapjút.

1682 tavaszán meghalt a nádor felesége, Esterházy Orsolya, az udvar pedig hozzájárult, hogy még abban az évben feleségül vegye Thököly Imre hűgát, Évát. Thököly nagyjából ugyanakkor tartotta esküvőjét Zrínyi Ilonával, ősszel pedig a szultán Felső-Magyarország fejedelmévé tette. Ezután indult meg a nagy török támadás. 1682-ben a török és Thököly elfoglalta az egész Felvidéket, 1683 nyarán pedig a Dunántúlt, majd a török nagyvezír, Kara Musztafa ostrom alá vette Bécsset. Az udvar még a nyár elején Linzbe menekült, július közepén pedig a nádor is Ausztriában keresett menedéket, és részt vett Bécs ostromában. 1684. szeptember 12-én, Bécs felmentése után megkezdődött, jelentős nemzetközi segítséggel, a 16 évig tartó visszafoglaló háború. Az országnak és a nádornak szinte megoldhatatlan gondot okozott a katonaság ellátásához szükséges adó előteremtése. Buda első, 1684. évi ostroma idején az ő vezetése alatt vonultak fel a magyar hadak, 1686-ban azonban főleg Bécsben tartózkodott, és új, megfelelőbb adófelosztási rendszert próbált kidolgozni. Buda visszafoglalása, 1686. szeptember 2-a után ugyancsak Bécsben folyt az 1687–1688. évi országgyűlés előkészületei. Hosszas tanácskozások után a nádorra hárult az a feladat, hogy az országgyűléssel fogadtassa el a Habsburg-ház férfiágának magyarországi örökös királyságát, II. András Aranybullája ellenállási záradékának eltörlését és a trónörökös, a kilencéves I. József azonnali megkoronázását. Jutalmul megkapta a birodalmi hercegi címet, egyelőre saját személyére, de 1712-ben elsőszülött fiúörökösre is kiterjesztették. Az országgyűlés után új korszak kezdődött az ország új berendezkedése, és az erőteljes központosítás elve alapján. Esterházy Pál ezzel nem teljesen értett egyet, s a régi nádori hatáskört is egyre nehezebben érvényesíthette. Ez volt jellemző tevékenységére az 1690-es években, amikor az elfáradás és csüggedés jelei is mutatkoztak rajta. De tisztánlátása nem csökkent, látta az országos elégedetlenséget. Mint az 1689-ben létesült nádori konkurzus irányítója nemegyszer figyelmeztette az udvart, hogy az adóterhek súlya alatt összeroskad az ország, s ha egyszer nem lesznek itt a császári ezredek, felkelés tör ki. Jóslata valóra is vált a spanyol örökösödési háború kezdetén. Közvetítési kísérletei a Rákóczi-szabadságharc alatt sem jártak

eredménnyel, ugyanúgy, mint Thököly idejében. I. Lipót fiatal utódai, József és Károly is inkább csak a Magyarországot minden vonatkozásban ismerő, nélkülözhetetlen tanácsost értékelték benne. 1708-ban összehívta a nádorsága alatti harmadik országgyűlést, amely ugyanúgy csonka volt, mint az 1681. évi; akkor Thököly, most Rákóczi és hívei tartották magukat távol. Az országgyűlés a pestis miatt abbamaradt, s bár többször újból összehívták, csak III. Károly koronázása után folytatódott. A nádor maga is pestisben halt meg 1713. március 26-án. Helyébe az újonnan megnyíló országgyűlés Pálffy Miklós országbíróvá választotta.

Esterházy Pál nádor az ország leggazdagabb nagybirtokosai közé tartozott, így nemcsak a maga tekintélyét és családjá emelkedését biztosíthatta, hanem módja volt arra is, hogy kora barokk kultúrájának élvezője, művelője és pártfogója legyen.

Ha csak saját örökrészét és szerzeményeit vesszük számba, az is jelentős vagyon. Apja, Esterházy Miklós 1622-ben zálogjogon kapta meg II. Ferdinánd királytól az ausztriai birtokosoktól Magyarországra visszakebelezett Fraknó és Kismarton várát, kárpótlásul, mivel Bethlen Gábor fejedelem kívánságára lemondott a Dersffy Orsolya hozományából származó munkácsi várról, s ezzel meggyorsította a vele való békekötést. 1626-ban Fraknót, a fraknói gróf címmel együtt már örökjogon kapta meg, míg Kismarton zálogbirtok maradt. Első felesége vagyonának egy része a háború folytán veszett el, másik részét átengedte testvéreinek, Esterházy Dánielnek és Pálnak. Legidősebb fia, István a lánzséri uradalmat örökölte, a lakompaki kastéllyal együtt, ott élt feleségével, Thurzó Erzsébettel. Miklós nádor halála után sokan igényelték a család kezén csak zálogjogon levő Kismartont, első helyen veje, Nádasdy Ferenc. De akkor legidősebb fia, Esterházy László nagybátyjának, Dánielnek és a család főúri pártfogóinak segítségével mégis megszerezte, s bizonyos összeg ráfizetése ellenében megkapta örökjogon III. Ferdinándtól. Esterházy Orsolya gyámja egy évig Nádasdy Ferenc volt, de László, amint nagykorú lett, a gyámságot magának követelte vissza. Lászlónak 1652-ben, feleségének, Batthyány Eleonórának 1654-ben bekövetkezett halála után Kismarton örökjogon Esterházy Pálra szállt, s ugyanígy kapta meg a pordányi, kishőflányi, darázsfalvi és szentgyörgyi birtokokat is. Pál 60 ezer forint értékű hozományt adott Mária húgának, Ferenc öccsét pedig a Dunántúlon Pápa, Ugod, Devecser és Gesztes várakkal és uradalmakkal, a dunáninnenői országrészben Sempte várával elégitette ki, apjuk és László bátyjuk készpénz- és ingóvagyonán pedig 1653-ban egyenlő arányban osztottak meg.

Fontosabb szerzeményei a következők voltak:

1669-ben örökjogon megszerezte a Balatonhoz és a török hódoltsági területhez közel fekvő Csobánc várát, Rátóttal, Gyulakeszivel, és több mint 10 ezer holdas uradalmával együtt. Később a rátóti prépostság több alkalommal jutott családjá egyházi pályára lépett tagjainak. III. Ferdinánd még ebben az évben kinevezte Csobánc vár főkapitányává is. 1676-ban vette meg a Pozsony közelében fekvő kis köpcsényi uradalmat, ahol gyakran tartózkodott, ugyanabban az évben pedig Léka várát is, Sopron és Vas megyében fekvő uradalmával együtt. Montecuccoli

Raymund kapuvári zálogbirtokát ennek halála után, 1681-ben szerezte meg örökjogon. 1677-ben megvette a birtokai szomszédságában, Alsó-Ausztriában fekvő Schwarzenbach-birtokot, főleg magyarországi tartozékai miatt. 1693-ban királyi adományul kapta a Tolna megyei dombóvári uradalmat. 1702-ben örökjogon vette meg a kincstártól a Sopron megyei Szarvkő uradalmat. 1704-ben kiváltotta és megszerezte a rokon Kéry család által elzálogosított kaboldi uradalmat, Sopron megyében. 1695-ben készült végrendeletében, élve az 1687: 9. törvénycikk adta lehetőséggel, három világi fia, Mihály, Gábor és a második házasságából származó József részére három hitbizományt létesített, Gábor halála után pedig az 1696-ban készült pótvégrendeletében kettőt. Mihály kapta a Moson, Sopron, Győr és Vas megyékben levő birtokokat, a pozsonyi házakat és kerteket, József pedig a többi birtokot, elsőszülöttségi fiúáguknak kölcsönös örökösödési jogával. 1721-ben, Mihály herceg halála után József örökölte bátyja hitbizományát és a hercegi címet is.

Esterházy Pál gimnáziumi és egyetemi tanulmányai befejezése után is állandóan és sokoldalúan bővítette ismereteit. A tisztségei ellátásához szükséges elsősorban jogi és katonai képzettsége megvolt, és a gyakorlatban egyre gyarapodott. A szakértelmet sokra becsülte, és munkatársaitól, alkalmazottaitól is megkövetelte. Emellett alapos jártasságot szerzett a tudomány, az irodalom és a művészetek terén. Apja barokk udvarának hagyományait felevenítette, kismartoni rezidenciája a hazai művelődés egyik kiemelkedő központja volt.

Esterházy Pál 1663–1672 között átépíttette Kismarton romossá vált középkori várát pompás barokk kastéllyá. A munkát olasz építészekre, elsősorban az ismert Carlone családra bízta. Így vagyonához és későbbi rangjához méltó székhelyhez jutott. A külső és belső díszítések, szobrok, domborművek, festmények emelték az épület fényét. Később még sok egyházi és világi épületet emelt birtokain vagy hazai és külföldi zárandokhelyeken.¹⁴

Képvásárlásaival ő vetette meg a család később híressé vált gyűjteményének alapját.¹⁵ A Fraknó várában őrzött Esterházy-kincstárat is jelentősen gyarapította.¹⁶ Kedvelte a színjátszást. 1647 és 1651 között őt jezsuita iskoladráma főszerepét játszotta Nagyszombatban.¹⁷ Felnőtt korában szívesen látogatta a bécsi udvari színház előadásait. Költeményeket is írt, azon a módon — gyakran utánérzések formájában —, ahogyan a XVII. század főurai verseltek, de rímelési készsége az előképekből átalakított versekben felülmúlta az átlagot.¹⁸ Udvarában főleg 1674-től kezdve fontos szerep jutott a zenének. Már gyermekkorában feltűnt kiváló hallása, ritmusérzéke, maga az udvar is kitűnő táncosként tartotta nyilván. Gyakran és szívesen játszott különféle dalokat a zongorát megelőző virginál nevű hangszerén. 1674-ben alakult meg Kismartonban a templomi zenekar, amelynek karmesterei és tagjai már képzett, jórészt német zenészek voltak. Számuk a tizenkettőt nem haladta meg.¹⁹ Feltehetőleg erre a zenekarra támaszkodva alkotta meg Esterházy Pál *Harmonia Caelestis* című, ma is jól ismert művét, amely kantátákból áll, legnagyobbbrészt az egyházi év egymás után következő ünnepeihez kapcsolódva. 1711-ben nyomtatták ki Bécsben, 301 kottalapot tölt be.²⁰

Esterházy Pál a művészeteken kívül tudománnyal, mindenekelőtt a teológia tudományával foglalkozott a legnagyobb elmélyüléssel. 14 munkája közül 11-nek tárgya Szűz Mária, valamint a szeplőtelen fogantatás akkor gyakran elemzett kérdése. Írt azonkívül egy latin nyelvű imakönyvet és két munkát a szentek történetéről. 1700-ban jelent meg neve alatt egy más jellegű munka, az Esterházy családnak a messze múltba visszanyúló története (*Trophaeum* . . . etc.).²¹

Végül, de nem utolsósorban emlékezünk meg Esterházy Pál 595 kötetes könyvtáráról. A XVII. század végén pusztán a könyvek számánál fogva a nagy könyvtárak közé tartozott. Tárgyi csoportjai: világi jogi munkák, hazai és külföldi törvénykönyvek; politikai és történeti művek; katonai, főleg a hadiépítkezésre vonatkozó munkák; két könyv a teológiáról és a szentek életéről; botanikával foglalkozó könyvek; egyházi jogi munkák és törvénygyűjtemények; görög és főleg római írók művei; csillagászati, matematikai és kémiai munkák; földrajzkönyvek, térképek; európai országokról és Amerikáról szóló topográfiai leírások.²²

Hivatalos és nem hivatalos tevékenységét áttekintve, Esterházy Pál nádor sokoldalúsága, munkabírása nagy elismerést érdemel.

Szólnunk kell arról, hogy a dúsgazdag, nagy műveltségű főúr hogyan tekintette át az ország társadalmát az ország első rendi hivatalának élén. Családjában ő volt az első igazi arisztokrata. Annak született, annak nevelték, s eszerint gondolkodott és érzett. A hozzá legközelebb álló réteg a világi arisztokrácia volt. Fivérei magyar grófnókkal, nővérei magyar grófokkal kötöttek házasságot. Hercegi rangja a magyar arisztokrácia csúcsára emelte. Saját fiai már nem magyar, hanem más nemzetiségű — osztrák, olasz — grófnókat vettek feleségül. Második házasságából való leányának, Teréziának férje Erdődy György gróf volt. Többi leánya vagy korán meghalt, vagy kolostorba vonult. Ő maga egész életében számtalan tanújelét adta katolikus buzgóságának. Emellett azonban a harmincéves háború utáni Európában erősödő laikus irányzat híve volt, a világi tisztségeket mindig világiakkal akarta betölteni, különösen az 1680-as években, amikor az ország új berendezkedése küszöbön állt. A magyar főurakban jobban bízott, mint a főpapokban, bár ezek segítségét sem nélkülözhetette. Saját fiai közül három is egyházi pályára lépett, legidősebb fia, Miklós, tinini püspök volt. Közel állt hozzá a köznemesség is, amelyből családja kiemelkedett, különösen annak felsőbb, jómódú és tanult rétege. Ezek sorából választotta ki hivatalának tisztségviselőit, ezeknek segítségére támaszkodott az országgyűléseken, bizottságokban, bonyolult feladatok megoldásában. A jórészt protestáns polgársággal szinte ellenségesen állt szemben, hűségükben állandóan kételkedett, a mindenkori ellenség szövetségeseinek tekintette őket. Gazdasági, politikai fejlődésüket nem segítette, sőt fékezte. Azok közé tartozott, akik túlzottnak találták a szabad királyi városok számának növekedését — az 1687: 17. törvénycikk ki is mondta, hogy számukat ne szaporítsák — és a polgárok, kereskedők pénzért való megnevesítését, ami vámmmentességüket biztosítja. Kivételek természetesen itt is voltak: ügyes jogászok, tehetséges ügyvédek, különösen Pozsonyban, akiknek szolgálatait igénybe vette. 1689-ben külön feliratot intézett a királyhoz Nagyszombat város ügyében, ahol nemzetenként választják az előljá-

róságot, más szabad királyi városoktól eltérően; ez arra vezetett, hogy a város vezetőségébe mesteremberek is bekerültek.²³ A parasztság helyzetét, teherviselését — ugyanakkor, amikor a nemesi adómentességért síkraszállt — magától értetődőnek, természetesnek tartotta, ugyanúgy, mint kortársai. Jobbágyfelszabadításra akkor gondoltak a kor földesurai, ha hirtelen készpénzre volt szükségük. Ilyenkor néhány jómódú jobbágy megválthatta magát. De a parasztság elnyomorítása ellen, ami különösen a visszafoglaló háború alatt, az 1690-es években következett be, gyakran tiltakozott.

Az Esterházy Pállal, politikájával és nádorságával foglalkozó régi történeti irodalom helyenként egyoldalú és hiányos, csak részleteiben minősíthető tudományosnak. Egyik oldalról rajongás és hódolat (házi történetírók, családi alkalmazottak részéről, akiknek a családi levéltárból merített adatai, forrásközlései mindamellet megbízhatóak és pontosak), másik oldalról nemegyszer a túlzó kurucos bírálat jegyeit viseli magán. Utóbbinak fonákja található meg a régi osztrák történetírás néhány alkotásában, amelyeknek szerzői a nádorságban nem láttak egyebet, mint az annyira szükséges központosításnak elavult kölöncét.

A magyarországi rendek ekkor még elég erősek voltak ahhoz, hogy legalábbis megkíséreljék jogaik védelmét. A nádor a rendekhez tartozott, egyetértett velük, és kötelessége is volt átvett hatáskörének megőrzése. Mégis gyakran került olyan helyzetbe, hogy őrlődött az uralkodó iránti lojalitás és a rendek kívánságai között. Az uralkodó, ha nem nevezhetett ki királyi helytartót és rákényszerült a nádori tiszt betöltésére, mindig tárgyalásokra hajlandó, a kompromisszumok útjától sem idegenkedő főurakat jelölt s nem olyanokat, akiktől tartani lehetett, hogy nádorságuk alatt felkelés, függetlenségi harc tör ki. Ezzel a körülménnyel a nádorok jellemének, tevékenységének vizsgálatakor számolnunk kell. Esterházy Pál igen nehéz időkben hosszú ideig volt nádor, s az uralkodóház, főleg a török kiűzéséért, egyre nagyobb igényeket támasztott az országgal szemben, amelyek megvalósításához meg is volt a hatalma. Felmerül a kérdés, miért nem mondott le a nádor, ha teljesíthetetlennek találta a követeléseket. Többek között azért, mert nem mondhatta le. A Habsburg-korszak nádorai életfogytiglan viselték tisztségüket. I. Ferdinánd a tisztségéből az ellenpárt által kétszer lemondott és kétszer visszakerült Báthory István nádort saját uralma alatt harmadszor is kinevezte, úgyhogy nádorként halt meg. A későbbi nádorok között voltak, akik nehéz helyzetben felajánlották lemondásukat (Esterházy Miklós kétszer is), de ezt sohasem fogadták el. Egyetlen kivétel az utolsó magyar nádor, István főherceg, akit azonban 1848 őszén maga a császár szólított fel a lemondásra és az ország elhagyására. Ha pedig valamelyik lemondó nádorral elégedetlenek voltak, akkor is meghagyták tisztségében, de császárhű főurat állítottak mellé „segítségül”, mint pl. Wesselényi Ferenc mellé 1663-ban Rottal János grófot, aki igyekezett az udvar döntéseit keresztülvinni.

Esterházy Pál az ország egyik legnehezebb századában, folytonosan változó körülmények és kívánalmak között viselte 32 évig a nádori tiszteletet. A Habsburg-korszakban valamennyi elődje az uralkodó és a rendek között folyó harcban

küszködött, de nem ilyen hosszú ideig, és nem úgy, hogy az ország minden erejét felörlő török háború után, még tovább növekvő terhek alatt a jogos elégedetlenség újabb szabadságharcban tör ki. A nádor élete utolsó évtizedében nemegyszer érezte a mellőzés keserűségét, de a király oldalán maradt, erős szálak fűzték a nyugati országrészhez és Bécshez. Mégis, amint alább látni fogjuk, Bercsényi Miklós, aki jól ismerte a nádort, az ónodi trónfosztás után egy ízben „magyar szívére” hivatkozott.²⁴ Nem politikai megfontolásból csupán, hanem bizonyos mértékig a nézetek azonossága alapján is. Ez mutatkozik meg a töröktől felszabadult ország új berendezkedésével kapcsolatos nádori tervezetekben. A nádor nemegyszer kérte olyan, az ország hiányzó kormányát pótló magyar kormány szerv létrehozását, amely a közigazgatást és az igazságszolgáltatást fennakadás nélkül, rendszeresen, folyamatosan intézi. Újból és újból sürgette a magyar katonaság létszámának emelését és állandó magyar hadsereg felállítását. Az ország gazdasági helyzetén pedig elviselhető adórendszer bevezetésével és a kereskedelem nagymérvű fejlesztésével kívánt segíteni. Ehhez hasonló gondolatok az ország függetlenségének növelése érdekében megtalálhatók Rákóczi fejedelemnek és a mellette dolgozó kormányzerveknek részletesen kimunkált terveiben is.

A XVII. század végén s a XVIII. század elején készült tervezetek további elemzéséhez szükséges lenne annak vizsgálata is, hogy milyen előképekre, milyen korábbi megfogalmazásokra vezethetők vissza.

Később, jóval a nádor halála után az országgyűlés, a bécsi kormány irányítása alatt újból foglalkozott a fenti tervezetekben felmerült kérdésekkel, s azokat a bécsi központosító törekvések figyelembe vételével kompromisszumos módon oldotta meg.

JEGYZETEK

¹ L. Közl. Bp. 1942–1945, 310–344.

² d. MOL E 199

³ R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Bp. 1978. Magyar külpolitika 1663-ban. 193–204.

⁴ d. MOL P 125 11 885 és 11 895; Bubits Zsigmond–Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor, 1635–1713. Bp. 1895; Bubits Zsigmond: Esterházy Pál Mars Hungaricus. Bp. 1895; Eszterházy János: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Bp. 1901; Ipolyi Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina, 1604–1641. Bp. 1887; Péter Katalin: A barokk korszak magyar társadalma. Bp. 1979; és az egyes fejezetekben, továbbá a Függelékben, E. Pál és családja életrajzi adataiban.

⁵ Levelei Esterházy Lászlóhoz MOL P 124, 1198–1217, 1646-tól 1652-ig, s ennek halála után Esterházy Pálhoz MOL P 125 3872–3876, 1653-tól 1656-ig.

⁶ Levele MOL P 125 2870.

⁷ MOL P 125 11 895 XLIV–XLVI. fejezet és a XLVII. fejezet eleje.

⁸ Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Bp. 1972. 76.

⁹ MOL P 125 2833. — Bővebb magyarázata: Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671. Bp. 1876, I. k. 390.

¹⁰ MOL P 125 3949. — E. Ferenc kérdése: „... ha javallanám-é gróf Thököly István uram mellett való fáradozását”.

¹¹ MOL P 125 7131. Az ebben foglalt alapelvek gyakran feltűnnek a nádor felterjesztéseiben, s megtalálhatók a *Magyar Einrichtungswerkben* is.

¹² Leveli MOL P 125 3803–3824, 1680-tól 1690-ig.

¹³ MOL P 125 1015.

¹⁴ Galavics Géza szerk.: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1975; ugyanitt: Garas Klára: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. 201–229; és Galavics Géza: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. 231–277.

¹⁵ Meller János: Az Esterházy-képtár története. Bp. 1915.

¹⁶ Héjjné Détári Angéla: A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében. In: Galavics Géza szerk.: i. m. 473–549.

¹⁷ MOL P 125 11 885, passim.

¹⁸ Angyal, Andreas: Fürst Paul Esterházy. Leipzig, 1939; Klaniczay Tibor: A magyar irodalom története. Bp. 1982. c. munkájában egyik legjobb főúri költőnek tartja.

¹⁹ Harich, Johann: Esterházy-Musikgeschichte im Spiegel der zeitgenössischen Textbücher. Eisenstadt, 1959.

²⁰ Bónis Ferenc: Esterházy Pál Harmonia Caelestis-ének kottája és latin–német szövege. Bp. 1972; Breuer János bevezető szövege a Harmonia Caelestishez. Bp. 1971.

²¹ Bubicz Zsigmond: i. m.

²² MOL P 108 8. Fasc. C. No. 46. jegyzék.

²³ 1689. február 16., Kismarton, MOL P 108 69, 2. k. 62–63.

²⁴ 1708. március 7., Selmec, Bercsényi a nádorhoz: reméli, hogy a fejedelem bővebb válasza a nádor magyar szívébe hatol. MOL A 35 Március, No. 21; MOL P 125 1409/b.

AZ ORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI FELOSZTÁSA. A NÁDOR TERÜLETI ILLETÉKESSÉGE

Esterházy Pál nádorsága alatt Magyarország és a török hódoltsági terület határa döntő módon megváltozott. Nádorra választásakor, 1681-ben még a vasvári béke (1664) alkalmával megállapított határ állt fenn, melynek értelmében Várad, Érsekújvár és Zerinvár, környékével együtt, a még a zsitvatoroki békében meghatározott s azóta csak kisebb mértékben módosult török hódoltsági területhez került. Az 1683-ban megindult visszafoglaló háború eredményeit rögzítette az 1699-ben kötött karlócai béke, olyan módon, hogy a törökök Magyarország területéből csak Temesvárt és a Maros–Tisza között birtokolt területeket tartották meg.¹

1690-ben Erdély is kapcsolatba került Magyarországgal, azonban visszacsatolása csak 1848-ban következett be. Esterházy Pál nádorsága idején a Részek hovatarozásának sorsa vita tárgya volt, de csak 1733-ban dőlt el, amikor is a Részekkel (Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megye, valamint Kővár-vidék) együtt Erdélyhez csatolt Máramaros megye visszakerült Magyarországhoz, de maguk a Részek továbbra is Erdélynél maradtak.²

Nádorra választásakor az egész régi Magyarország területe az alábbi fő részekből állt:

- I. A királyi Magyarország (III. nélkül)
- II. Erdély
- III. A régi Horvát—Szlavónországból megmaradt rész
- IV. A török hódoltsági terület

I. *A királyi Magyarország* (Horvát—Szlavónország maradványa nélkül) két fő részre oszlott: Alsó-Magyarországra (*Hungaria Inferior*) és Felső-Magyarországra (*Hungaria Superior, Partes regni Hungariae Superiores*).³

Alsó-Magyarország további két részből állt: a) a mai Dunántúlból (*Partes TransDanubianae*), és b) a dunáninneni részekből (*Partes CisDanubianae*), amely azonos volt az északnyugati országhatár, a Kárpátok, Szepes, Gömör, Heves megye, a Tisza és a Duna által határolt területtel. Azonnal megjegyezzük, hogy a kortársak, s így az általuk termelt források nem mindig használták pontosan a két résznek ezt a törvényekben is így szereplő, hivatalos elnevezését.⁴ Esterházy Pál nádor és mások is Dunán inneni területnek (*Cis Danubinum*) igen sokszor a mai Dunántúlt nevezték, Dunán túlinak (*Trans Danubinum*) pedig a Dunán innenit azért, mert saját lakóhelyükből (Sopron, Moson stb. megye) indultak ki. A tör-

vényhozók azonban Pozsonyból tekintették át az országot.⁵ De olykor az is előfordul, hogy a nádor a hivatalos elnevezést használja. Mindenesetre, ha nem törvényszövegben, királyi leiratban találkozunk ezzel a két elnevezéssel, ajánlatos pontosan utána nézni, milyen megyékről van szó ezek területén.⁶ Az országrészekről és a hozzájuk tartozó megyékről s egyéb, kisebb közigazgatási területekről, valamint az 1613–1723 közötti változásokról táblázatot készítettünk.⁷

Felső-Magyarországhoz Esterházy Pál megválasztása idején 13 északkeleti vármegye tartozott. Az 1690-es évektől kezdve azonban a Felső-Magyarország elnevezést a törvényszövegekből és egyéb hivatalos iratokból fokozatosan kiszorítja a tiszáninneni rész (*Partes Cistybiscanae*) kifejezés, ami nem teljesen fedte a valóságot, mert néhány megyéje átnyúlt a folyó balpartjára, tehát a Tiszántúli részre is, úm. Bereg, Heves és Külső-Szolnok, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa. A bal parti megyéket, amelyek vagy a töröktől kerültek vissza, vagy az Erdélyi Részek területéből kapcsolták ideiglenesen Magyarországhoz, ekkoriban kezdték Tiszántúli részek (*Partes Transtybiscanae*) néven nevezni. Az 1690-es években és a XVIII. század elején még itt szerepelnek a Részek megyéi, az 1723. évi törvényekben már nem: ekkor viszont a Tiszántúli részeknél találjuk a korábban tiszáninneninek nevezett Bereg, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megyét.

1697 végétől a Rákóczi-szabadságharcig létrejött még egy fajta területi felosztás, amely Alsó- és Felső-Magyarországot és a törököktől visszafoglalt területeknek egy részét osztotta három adókerületre, úm. a pozsonyi, a budai és a kassai kerületre. A kerületek nem fedték a fentebb ismertetett országrészeket, hanem azokat északról délre húzódó irányban összevonták. Ezt a felosztást az adóügyi fejezetben ismertetjük.

A felsorolt közigazgatási egységeket latinul *circulusnak*, *disctrictusnak*, magyarul „föld”-nek nevezték. „Ez a föld, kegyelmes úram, olyan oppressioban vagyon” — panaszkolta Felső-Magyarország követe a nádornak 1694-ben.⁸ 1703 decemberében a nádor úgy rendelkezett, hogy „az dunántúli föld” 2000 lovast és 2000 gyalogost állítson ki.⁹ 1708-ban Tolnay Gábor volt nádori ítélőmester megírta Bercsényi Miklósnak: „... én ugyan másba nem látok difficultast, hanem csak Dunántúl való földben...”¹⁰

Esterházy Pál 1688. április 3-i, az *Einrichtungswerk*-bizottság felszólítására készült felterjesztésében¹¹ történeti visszapillantást ad ezeknek a kerületeknek, „föld”-eknek kialakulásáról. Leírása az Árpád-házi királyok koráig nyúlik vissza s ha részleteiben lehet is tévedés, a folyamatot jól rögzíti. Akkor az országnak a Fekete-tengerig előretolt határát az oláhországi és a moldvai vajda őrizte; utóbbi a tatárok és Podolia szomszédságában állt készenlétben. A vajdák a magyar királyoktól zsoldot nem kaptak, mivel egyben saját határukat is védték, s nem is adóztak a királynak, hanem több ezer forint értékű évi ajándékot küldtek neki. Hasonló módon őrizte az országnak Lengyelország felé eső határát, egészen a máramarosi hegyvidékig, az erdélyi vajda. A következő lengyel határszakasz mentén volt akkor a tiszántúli főkapitányság, Huszt vagy Munkács székhellyel, amelynek területe Máramarostól Szepes és Árva megye határáig terjedt. Ettől nyugatra

Árva megyétől Pozsonyig, Pozsony, Szokolca vagy Trencsén székhellyel, őrizte a lengyel, sziléziai és morva határt a következő főkapitány. A harmadik magyarországi főkapitány — akit Esterházy Pál már ismertetett fordított szóhasználatával dunáninneninek nevez — a Pozsonytól a Drávaig terjedő területen működött, Sopron vagy Kőszeg székhellyel. Ehhez a részhez kapcsolódott az akkor még Magyarországhoz tartozó cilli tartomány.

Addig, amíg a török meg nem döntötte a görög birodalmat, ennek határán is volt három főkapitányság (*generalatus*). Az elsőnek székhelye Bulgáriában, Várnánál, a másodiké ugyanott, Szófiában, a harmadiké Dalmáciában, Iadrában volt. Ezek a görög határ mentén őrködtek.

Az eddig felsorolt generálisokon, vajdákon kívül ott voltak még a bánok is (*bani seu reguli*), úm. Dalmáciában, Boszniában, Horvátországban, Bulgáriában, Szerbiában és Szlavóniában, akik azonkívül, hogy ezeket a tartományokat igazgatták, védték a határt Velencével szemben is.

Esterházy Pál ezeknek a magyar királyoktól függő kisebb hűbéres tartományoknak felsorolásával több évszázad fejlődését foglalta össze, azon a módon, ahogyan arra saját korában emlékeztek. Ez a határvédelmi és belső közigazgatási rendszer, amint ismertetése végén rámutat, I. Lajos király korában érte el teljes kifejlődését. Am ezután jött a török.

A török megdöntötte a görög birodalmat, s elfoglalta a Magyarországhoz tartozó területek nagy részét is. Előrenyomulásának egyik jelentős állomása volt a nikápolyi csata, ahol Zsigmond császár és király nagy vereséget szenvedett.¹² Utána a török elfoglalta majdnem egész Bulgáriát, s ezért az itt levő főkapitányságok székhelyét előbb Végszendró várába, majd Belgrádba kellett áttenni. Amikor pedig Belgrád is elesett,¹³ akkor a dunáninnyi kapitányság székhelye Pest, a dunántúli pedig Sopron lett. Amikor Buda is elesett (1541), az új főkapitányi székhelyeket Szigetre, Egerbe, Tokajba és Bihácsra tették át. Bihács eleste után az erődde kiképzett Károlyváros lett ennek az országrésznek főkapitányi székhelye. Sziget eleste és Zrínyi Miklós halála után¹⁴ ez a székhely átkerült Kanizsára. Eger eleste után¹⁵ az itt levő főkapitányi székhelyet áttették előbb Esztergomba, innen pedig Érsekújvárra, a tokaji székhelyet pedig Kassára. Később a török elfoglalta Kanizsát is, Érsekújvárt is.¹⁶ Ezek helyett (Zala) Egerszeg és Sempte lett főkapitányi székhely. Ide csatolták még a korábban nem létező győri főkapitányságot is.

A nádor beszámolója végén javaslatot tett arra, hogy a török kiűzése s az ország régi területének visszaszerzése után hol szükségesek főkapitányságok, ezeknek mi legyen a székhelye, s hol mennyi magyar és német katonát tartsanak.

Esterházy Pál megválasztásának idején s a fenti felterjesztés készítésekor is hat „generalatus” azaz főkapitányság volt az országban, értve ezen a királyi Magyarország területét: a felsőmagyarországi (kassai), a dunáninnyi (bányavidéki), a győri, a dunántúli (Kanizsával szembeni), a varasdi és a károlyvárosi (Horvátországban és Szlavóniában). Megjegyezzük, hogy Esterházy Miklós nádor ezekhez hozzászámította még az egyik főkapitánysághoz sem tartozó Komárom várát, továbbá a székhely nélküli báni és tenger melléki főkapitányságokat is.¹⁷ Győr és

Komárom királyi váraknak Esterházy Pál idejében is nagy szerepe volt, mivel az Ausztria és Bécs felé vezető utat védték. Főkapitányaik nem magyarok voltak, sőt a győri főkapitányságot általában a haditanács mindenkori elnöke kapta, aki mellett egy magyar főúr viselte a helyettesi (ún. vicegenerális) tiszteletet. A Dunántúlon általában a Batthyány család tagjai töltötték be a főkapitányi tiszteletet, a nádor idejében Batthyány Kristóf, majd fia, Ádám. Helyettesük a középbirtokos családból való gyöngyösi Nagy Ferenc volt.¹⁸ Esterházy Pál bányavidéki főkapitányságának székhelye az elesett Érsekújvár helyett a Vág mellett fekvő Sempte volt, ahol idősebb Bercsényi Miklós töltötte be a helyettesi tiszteletet. A többi főkapitányságban szinte mindig idegen főkapitányokat találunk, elsősorban Horvátországban és Szlavóniában, ahol az osztrák örökös tartományok adóját használták fel a végvidék fenntartására. De sokszor a felső-magyarországi rész katonai feje, a kassai főkapitány is a császári főtisztek közül került ki. Esterházy Pálnak sikerült keresztülvinnie, hogy 1682-ben Csáky István ottani nagybirtokos, a későbbi országbíró lett a főkapitány, helyettese pedig Barkóczy Ferenc.¹⁹

Amint látjuk, mindegyik országrész egy-egy katonai és közigazgatási egységet jelentett, élén a főkapitánnyal,²⁰ aki a területén működő egyházi hatóságokra, mindenekelőtt a püspökre is támaszkodott az országrész igazgatásának sokrétű munkájában. A harcok, feikéiesek dulta, sok gondot okozó Felső-Magyarország rendbehozatalára a nádor Csáky István mellé 1681-ben megfelelő egri püspököt javasolt Benkovics Ágoston személyében,²¹ azonban ez váradi püspök lett.

II. Erdély az 1686., majd 1690. évi szerződés, illetve diploma után is megtartotta különállását, s egyre inkább a Bécsben szerveződő erdélyi udvari kancellária fennhatósága alá került, a nádor és az ország állandó tiltakozása ellenére is. A Részek megyéit, amint az adóügyi fejezetben látni fogjuk, a nádor bevonta az országos adóösszeírásba, de közigazgatásilag továbbra is Erdélyhez tartoztak, oda jártak országgyűlésre is.²²

III. Horvátország, Dalmácia²³ és Szlavónia területén a bánnak volt a nádoréhoz hasonló, bár csekélyebb keretekben mozgó közjogi hatásköre. Ez nem azt jelentette, hogy Horvátország kivált volna a magyar állam közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezetéből. A töröktől fenyegetett végvidékről lévén szó, a bán hatáskörének katonai része volt a legfontosabb. Az ottani nemesi felkelést ő szervezte és irányította, a nádor csupán parancsot adott felállítására, és javaslatokat tett felhasználására.²⁴ A bánnak nem volt a nádoréhoz hasonló birtokadományozási joga, Horvátországban is csak a nádor adományozhatott 32 jobbágytelekig terjedő birtokot. Az 1687–1688. évi országgyűlésen hiába kérték, hogy a bán is kaphasson hasonló s legfeljebb 16 jobbágytelekig terjedő adományozási jogot.²⁵ Igazságszolgáltatási téren a báni táblától fellebbezett perek a királyi kúriához kerültek, ahol az országbíró foglalkozott velük.²⁶ A honvédelemre szükséges adó nagy részét a török veszélynek szintén kitett osztrák tartományok egy része fedezte, de az 1690-es évek végén a nádor keresztülvitte, hogy a horvátországi megyék és városok is bekerüljenek az országos adóösszeírásba. Évenként rájuk is kivetették az országos adó bizonyos hányadát, azonban a tényleges fizetés alól rendszeresen felmen-

tést kaptak.²⁷ Horvátországnak saját országgyűlése volt, de követei részt vettek a magyar országgyűléseken is. Az ítélőmester az alsó táblán kapott helyet és az egész országot érintő kérdésekhez is gyakran hozzászólt.²⁸

IV. A töröktől visszafoglalt területen (*Neoacquistica*) 1690-től kezdve a budai kamarai adminisztráció és a Neoacquistica Commissio korlátozta a magyar hatóságok szerepét s így a nádor hatáskörének tényleges érvényesülését is akkor, amikor a nagymértékben elpusztult területen újból megindult az élet.²⁹

Esterházy Pál *nádori hatásköre*, hivatalviselésének teljes időtartamát tekintve, elvileg az egész ország területére kiterjedt — Erdély és a szepesi városok kivételével —, gyakorlatilag azonban csak jóval kisebb területen érvényesült. Látni fogjuk, hogy a különleges helyzetben levő Horvátországot nem számítva, tulajdonképpen csak a Dunán inneni és a dunántúli területen volt lehetőség a nádori hatáskör teljes mértékben való gyakorlására. Ezek az országrészek jelentették egyúttal szűkebb hazáját, itt voltak birtokai, itt volt bányavidéki főkapitánysága, fiai, rokonai itt töltötték be főispáni tisztségeket. A Rákóczi-szabadságharc éveiben azonban gyakran innen is visszaszorult.

Felső-Magyarország, a 13 megye, az 1680-as évek derekáig Thököly Imrének a töröktől is támogatott mozgalma folytán csak részben volt hozzáférhető, azonkívül Bocskai idejétől kezdve bizonyos függetlenséghez szokott, magát „második Erdély”-nek tekintette, s területén a központi kormányzat, már a távolság miatt is, csak lassan tudott meggyökeresedni. Később maga Csáky István is, 1687 után, amikor az országbírói tisztelet is viselte, olyan közigazgatási feladatokat is gyakorolni kívánt, amelyek a nádor hatáskörébe tartoztak. Törvény szerint az országbírót mindig ebből az országrészből kellett volna választani, az igazságszolgáltatás egyenletesebb szolgáltatása érdekében.³⁰ De a Bécs szomszédságában birtokos nyugat-magyarországi urak tiltakoztak ez ellen a szokás ellen — ezért javasolta Esterházy Pál 1681-ben Draskovics Miklóst országbírónak —, s Bécsben is őket tartották megbízhatóbbnak, válságos helyzetekben könnyebben elérhetőnek. Felső-Magyarországra különböző címen császári tábornokokat, katonai parancsnokokat küldtek, s ezek mellett jelentős szerephez jutottak a haditanácsnak különféle kiküldöttei (hadbiztosok, főhadbiztosok, hadipénztárosok stb.), valamint a bécsi udvari kamara hivatalnokai a szepesi kamara útján.

Az 1. és 2. táblázatok egykorú források alapján adnak tájékoztatást az ország közigazgatási felosztásáról 1613 és 1723 (1738) között.

I. táblázat. Magyarország részei és az ezekhez tartozó vármegyék 1613—1723 (1738) között³¹

Megye, kerület neve	1613 ³²	1647 ³³	1696 ³⁴	1703 ³⁵	1697—1704 kerület ³⁶	1723 ³⁷	1723 kerület ³⁸	1738 ³⁹
Abaúj	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Arad	—	—	TT	TT	Budai	—	Debreceni	
Árva	DI	—	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	Besztercebányai
Bács	—	—	—	DI	—	TT	Eszéki	
Baranya	—	—	DT	DT	Budai	DT	Eszéki	
Bars	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	Besztercebányai
Békés	—	—	TT	TT	—	—	Debreceni	
Bereg	FM	TI	TI	TI	Kassai	TT	Kassai	
Bihar	—	—	TT	TT	Kassai	TT	Debreceni	
Bodrog	—	—	TT	TT	—	TT	Eszéki	
Borsod	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Csanád	—	—	TT	TT	Budai	TT	Debreceni	
Csongrád	—	—	TT	TT	Budai	TT	Budai	
Esztergom	DI	DI	DI	DI	Budai	DI	Budai	
Fejér	DT	—	DT	DT	Budai	DT	Budai	
Gömör	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Győr	DT	DT	DT	DT	Budai	DT	Budai	
Heves és Külső-Szolnok	FM	TI	TI	TI	Budai, majd: Kassai	TI	Budai	
Hont (Nagy-és Kis-)	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	Besztercebányai
Kiskunság	—	—	DI	DI			Budai	
Jászság	—	—	DI	TI			Budai	
Közép-Szolnok	—	—	TT	TT	Kassai	—	Debreceni	
Kraszna	—	—	TT	TT	Kassai	—	Debreceni	
Liptó	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	Besztercebányai
Máramaros	—	—	TT	TT	Kassai	—	Debreceni	
Moson	DT	DT	DT	DT	Pozsonyi	DT	Pozsonyi	
Nagykunság	—	—	TI	TI			Budai	
Nógrád	DI	DI	DI	DI	Budai	DI	Budai	
Nyitra	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	
Pest-Pilis-Solt	DI	DI	DI	DI	Budai	DI	Budai	
Pozsony	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	
Sáros	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Somogy	DT	DT	DT	DT	Budai	DT	Soproni	
Sopron	DT	DT	DT	DT	Pozsonyi	DT	Soproni	
Szabolcs	FM	TI	TI	TI	Kassai	TT	Debreceni	
Szatmár	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Debreceni	
Szepes	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Szörény	—	—	—	—	Budai			
Tolna	—	DT	DT	DT	Budai	DT	Eszéki	
Torna	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Torontál	—	—	TT	TT	—	—	—	
Trencsén	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	

1. táblázat folytatása

Megye, kerület neve	1613 ³²	1647 ³³	1696 ³⁴	1703 ³⁵	1697—1704 kerület ³⁶	1723 ³⁷	1723 kerület ³⁸	1738 ³⁹
Turóc	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	Besztercebányai
Ugocsa	FM	TI	TI	TI	Kassai	TT	Debreceni	
Ung	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Vas	DT	DT	DT	DT	Pozsonyi	DT	Soproni	
Veszprém	DT	DT	DT	DT	Budai	DT	Soproni	
Zala	DT	DT	DT	DT	Budai	DT	Soproni	
Zaránd	—	—	TT	TT	—	—	Debreceni	
Zemplén	FM	TI	TI	TI	Kassai	TI	Kassai	
Zólyom	DI	DI	DI	DI	Pozsonyi	DI	Pozsonyi	Besztercebányai

2. táblázat. Magyarország részei az 1703/1704. katonai évre szóló porta- és adóösszeírás szerint⁴⁰

(A megyéket először betűrendben közöljük, azután abban a sorrendben, ahogyan az összeírásokban — és a törvényekben is — következnek egymás után)

Cisdanubinum

Árva, Bács, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Solt, Pozsony, Trencsén, Turóc és Zólyom megye

Megyék és tartozékaik	Szabad kir. városok, bányavárosok
Pozsony	Pozsony, Nagyszombat, Szentgyörgy, Bazin, Modor
Nyitra	Szokolca
Trencsén	Trencsén
Hont	Selmecebánya, Bakabánya, Bélabánya
Bars	Körmöcbánya, Újbánya
Nógrád	—
Árva	—
Pest-Pilis-Solt	Buda, Pest
Kiskunság	—
Zólyom	Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya, Zólyom és Korpona
Liptó	—
Turóc	—
Esztergom	Esztergom
Bács	—

2. táblázat folytatása

Megyék és tartozékaik

Szabad kir. városok, bányavárosok

Transdanubinum

Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala

Komárom	—
Győr	—
„Instantia ibidem” ⁴¹	—
Veszprém	—
Moson	—
Sopron	Sopron, Kismarton, Ruszt
Vas	Kőszeg
Zala és Somogy	—
Kanizsa	—
Tolna	—
Baranya	—
Fejér	—

Cistybiscum

Abaújvár, Bereg, Borsod, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén

Abaújvár	Kassa
Zemplén	—
Sáros	Eperjes, Bártfa, Szeben
Szepes	Lőcse, Késmárk
Gömör	—
Ung	—
Borsod	—
Bereg	—
Szabolcs (Kállóval)	—
Hajdúvárosok	—
Heves	—
Jászok és Nagykunság	—
Eger	—
Torna	—
Szatmár	Nagybánya
Szatmárnémeti	—
Fölsőbánya	—
Ugocsa	—
	Debrecen

Transtybiscum

Arad, Békés, Bihar, Bodrog, Csanád, Csongrád, Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros, Torontál, Zaránd

Bihar	—
Máramaros	—
Kővár	—
Kraszna	—
Közép-Szolnok	—
Csongrád (Szegeddel)	—
Csanád	—
Arad	—
Zaránd	—
Békés	—
Torontál	—
Bodrog	—

Transdravanum

Pozsega, Szerém, Valkó, Verőce

Valkó	—
Pozsega	—
Szerém	—
Verőce	—

Dalmácia, Horvátország, Szlavónia

Korbava, Kőrös, Lika, Varasd, Zágráb

Zágráb	Zágráb
	Segnia (Zengg)
Varasd	Varasd
	Kapronca
	Károlyváros
Kőrös	Kőrös
Korbava	—
Lika	—

JEGYZETEK

¹ Ezek a részek csak a nádor halála után, az 1718-ban kötött passzarovici békében kerültek vissza.

² III. Károly határozta el 1732-ben az erdélyi országgyűlés kérésére. (Szekfü Gyula: Magyar történet. V. k. Bp. 1936, 135.) Ezt követően jelent meg az 1733. évi kormányrendelet.

³ A két elnevezés az egykorú törvényekben és iratokban sűrűn fordul elő. Pl. 1680-ban Caprara Aeneas fővezér címei között: „... partium superiorum et inferiorum regni Hungariae supremus generalis”. (1680. júl. 25. I. Lipót oklevele. A MOL R 224-ből kiemelt Klobusiczky-iratok.) — A nádor 1691. nov. 12-re akarta kitzúzni a rendkívüli törvényszék (*extraordinaria*) megnyitását Nagyszombatban „az alsómagyarországi vármegyéknek”. (MOL A 21 1691. szept. 2. 653. sz.) — 1693. márc. 2-án a nádor jelentette a királynak, hogy Alsó- és Felső-Magyarország részére április 13-án Nagyszombatban fog megkezdődni a rendkívüli törvényszék. (Uo. 672. sz.)

⁴ A törvények szövegében gyakran fordul elő az országrészek neve, különösképpen azokban a törvénycikkekben, amelyek a megyéknek a véghelyek számára teljesítendő közmunkáját (*gratuitus labor*) szabályozzák, pl.: 1608 (koronázás utáni törvények): 15., 1613: 18., 1618: 49., 1622: 36., 1625: 19., 1630: 3., 1647: 153., 1655: 116., 1659: 130., 1681: 7. (erről l. alább).

⁵ Az 1681: 7. tc. a nádor szokásos szóhasználatát követi.

⁶ A megyéknek meghatározott helyük volt az egyes országrészekben, csak a török kiűzése után történt változás az ország északkeleti és keleti részén. Egy-egy országrészt megyéinek felsorolásánál is túlnyomórészt ugyanazt a sorrendet tartják meg századokon keresztül. — 1689. aug. 27-én Árva megye a nádor előtt tiltakozott ama kísérlet ellen, hogy a Kassán székelő Aspremont tábornok Felső-Magyarországhoz akarja csatolni: „Aspremont kassai generális requisitioja szerint néhány megyét, melyek partibus Cisdanubianis tartoznak, onnan elszakítva ad superiores partes akarnak csatolni ... márpedig »comitatus iste ab antiquo articulariter partibus Cisdanubianis applicatus fuisse«.” MOL P 125 4421. — Kiemelés tőlem.

⁷ L. e fejezet végén.

⁸ MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 65.

⁹ PML Intimata inutilia 1704. év, No. 20.

¹⁰ MOL G 15 Caps. E. Fasc. 118.

¹¹ Szövegét és ismertetését l. Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. Lt. Közl. Bp. 1971, 137–161.

¹² Nikápolyi csata, 1396. szeptember.

¹³ 1521-ben.

¹⁴ 1566. szept. 7.

¹⁵ 1596. okt. 13.

¹⁶ 1663-ban.

¹⁷ Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp. 1946. 255.

¹⁸ Esterházy Pál 1694. jún. 25-i bizonyáglevele szerint 1681-ben lett vicegenerális. (MOL P 108 67, 662.) Rokona volt Széchényi György esztergomi érseknek. (Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. Bp. 1911, passim.) — Iványi Emma: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. Zalaegerszeg, 1984.

¹⁹ L. a honvédelemről szóló részben.

²⁰ Supremus generalis capitaneus; helyettese a „vicegeneralis”.

²¹ Esterházy Pál ekkor több tisztség betöltésére is tett javaslatot a királynak, s többek között ajánlotta „patrem Augustinum Benkovics, qui cum domino comite Stephano Csáky generale illarum partium coniunctus spero, quod maiestati v. s. magnam in omnibus dabit satisfactionem, cum alias etiam valde notus et acceptus sit in illis partibus”. 1681, közelebbi kelet nélkül. MOL P 125 7107.

²² Állandó törekvésük az volt, hogy Erdélyhez tartoznak. L. az adóügyi fejezetben. — A magyar kancelláriát, továbbá a nádort és az országbírókat az udvar eleve távoltartotta a szerveződő erdélyi kancelláriától. Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp. 1973, 32. és 75. (5. jegyzet).

— Esterházy Pál nádorsága alatt az udvar, az Erdélynek adott diplomákra és a karlócai békére hivatkozva, kitért a döntés elől a Részek hovatarozása ügyében. Az 1712. évi országgyűlés előtt úgy döntöttek, hogy sem Erdély, sem ezek a megyék nem kapnak meghívót, ellenben (a magyar kancellária javaslatára) titkos okmányban leszögezik Magyarországnak a Részekhez való jogát. MOL A 1 1711. év, No. 1.

²³ Dalmácia pusztja névnel egyebet nem jelentett, mivel már a mohácsi vész előtt részben velencei, részben török, később pedig Habsburg fennhatóság alá került. A rendek azonban elvben nem mondtak le róla s nevét a bán címében használták. Horvátország és Szlavónia a török hódoltság következtében kis (északnyugati) területre zsugorodott össze, Szlavónia megmaradt része egybeolvadt Horvátországgal. Így 1699-ig, a karlócai békéig a bán hatásköre területileg is csekély volt s később sem gyarapodott. Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Kézirat. Bp. 1961, 94–97.

²⁴ L. az 1682. évi magyarországi nemesi felkelés szervezésénél.

²⁵ L. az országgyűlésről szóló fejezetben.

²⁶ Bónis–Degré–Varga: i. m. 94–95.

²⁷ L. az adóigazgatásról szóló fejezetben.

²⁸ L. főleg az 1681. évi országgyűlésről szóló részben.

²⁹ L. bővebben az adóigazgatásról szóló részben.

³⁰ Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső: Corpus Juris Hungarici, Bp. 1900. 1655: 23, 1681: 40. törvénycikkek. — Megjegyzendő, hogy a XVII. század elején, így pl. az 1608. évi koronázás utáni törvények némelyikében (2, 3, 4. törvénycikk) ugyancsak a törvényben foglalt parancsnak végrehajtását nemcsak a nádorra és a bánra, hanem harmadik személyként a kassai főkapitányra is bízták.

³¹ A táblázatban levő rövidítések feloldása: DI — Dunán inneni, DT — Dunántúli, FM — Felső-Magyarország, TI — Tiszán inneni, TT — Tiszántúli.

³² Kolosvári–Óvári–Márkus: i. m. 1613: 8. tc.

³³ Szilágyi Sándor: Adalékok Magyarország kapuszám szerinti adózása ismeretéhez a török uralom idejében. Magyar Történelmi Tár, Pest, 1867, 220–226.

³⁴ Uo.

³⁵ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7.

³⁶ A fentebb említett három adókerületre I. az adóügyi fejezetben.

³⁷ Kolosvári–Óvári–Márkus: i. m. 1723: 31. tc.

³⁸ Ember Győző: A Commissariatus Provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Bp. 1934.

³⁹ Uo.

⁴⁰ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7.

⁴¹ Az ott levő különféle hivatalok.

A NÁDOR MINT HELYTARTÓ

Törvény és szokás alapján Magyarország nádora egyúttal a magyar király helytartója is volt. A király akadályoztatása, külföldön tartózkodása, kiskorúsága, vagy a halála után bekövetkező interregnum idején bizonyos királyi jogokat gyakorolhatott. A Habsburg-ház trónra jutása előtti évszázadok folyamán a nádoris-pánnak, a királyi udvar egykori palotaispánjának — tehát a király magánalkalmazottjának — tisztsége fokozatosan fejlődött és tágult. A XV. században a nádor már nemcsak a király, hanem az ország hivatalnoka is, vitathatatlanul az első közjogi méltóság¹ a király után, függetlenül attól, hogy törvényadta jogkörét a királyi hatalom erősödése vagy gyengülése esetén ténylegesen milyen mértékig gyakorolhatta.

I. Mátyás 1485. évi ún. nádori cikkeiben (bár törvényvoltuk a jogtörténetírás vitatja)² széles körűen határozta meg a nádori jogkört, s először kapcsolta össze a helytartóságot a nádori méltósággal. A 10. cikk értelmében a király távollétében, ha az hadjárat vagy más okok folytán az ország határain kívül tartózkodik, az országban helytartója a nádor („*absente rege est locumtenens*”), s egy mellé rendelendő bizottsággal, amelynek ő a feje és irányítója, ugyanazt teszi, amit magának a királynak is meg kellene tennie, kivéve a kegyelmezés és a koronára háramlott birtokok eladományozásának jogát, továbbá a közvetlenül és régtől fogva a királyi méltósággal egybekapcsolt teendőket. A nádor, a 3. pont szerint, király nemlétében vagy annak gyermekkorában országgyűlést hirdethet, s meghallgathatja a király helyett, a 7. pont szerint, a külföldi követeket is. Korábban a király távolléte idejére alkalmasszerűen bízott meg helyetteseket (*vicarius generalis*); a megbízást általában a nádor kapta, de kaphatta más is.³ A XV. század végétől kezdve azonban ez a feladatkör részévé vált a nádori jogkörnek.

Az első Mohács utáni magyarországi Habsburg uralkodó, I. Ferdinánd nádora s egyben helytartója, Báthory István 1535-ben halt meg. Ezután a királyok nem töltötték be a nádori széket, hanem főpap-helytartókat neveztek ki, egészen az 1606. évi bécsi békéig. Ez alatt a hosszú idő alatt csak egyszer volt az országnak nádora, 1554-től 1562-ig Nádasdy Tamás, akinek erőteljes politikai egyénisége újból meggyőzte a bécsi udvart, hogy könnyebben működhetik együtt a főpap-helytartókkal. A helytartó — legtöbbször az esztergomi érsek — nem tölthette be, s így nem is igényelhetette a nádor országos főkapitányi tisztét. A kiterjedt nádori jogkör sértette az uralkodót, útjában állt központosító törekvéseinek, s a Magyar-

országra küldött idegen seregek vezérei sem fogadták el a nádor-főkapitány fenntartóságát. A főpap-helytartó jogköre a nádoréhoz képest csökkentett jogkörnek tekinthető, lényegében az ország kormányzásának bizonyos feladataira és az igazságszolgáltatás terére korlátozódott. Mellette működött a nádori helytartó (*locumtenens palatinalis in iudiciis*), aki a nádor igazságszolgáltatási teendőit látta el.⁴ Szűkített jogköre mellett a XVI. századi helytartóság, kevés fennmaradt iratának tanúsága szerint, megindult azon az úton, hogy szervezett, kollegiális alapon működő hivatalá váljék,⁵ de a század utolsó éveiben jelentősége csökkent.⁶

Megkockáztatjuk a feltételezést, hogy a római katolikus egyháznak egy római központtól is függő főpapjai könnyebben voltak megnyerhetők a központosítás eszméje számára, mint a világi főurak. Főpapjainkban is megtaláljuk a magyar rendi gondolkodás határozott jeleit, azonban az egyház világszervezetéhez való tartozásuk a rendek és országhatárok fölé emelkedő távlatokat is elfogadhatóvá tette számukra.

1608-tól 1667-ig ismét nádorok sora következett, s a nádorok viselték egyúttal a helytartói tisztséget is.⁷ Wesselényi Ferenc halála után egy ideig az országbíró, Nádasdy Ferenc pótolta helytartóként (*locumtenens*) a nádor hiányát. Később, az összeesküvés leleplezése után a Habsburg-háznak megvolt a lehetősége arra, hogy az új nádor választását bizonytalan időre elhalassza. Szelepcsényi György esztergomi érseket nevezték ki helytartónak, aki Ampringen Gáspár kormányzósága alatt is ebben a minőségben működött.

Az abszolutizmus kiépítésén fáradozó Habsburg uralkodók Magyarországon kezdettől fogva helytartót kívántak, a fentebb ismertetett értelemben, a rendek pedig a nádort, aki egyúttal helytartó is. Ez az ellentét évszázadokon keresztül, még a főherceg-nádorok korszakában is kimutatható.⁸ Sohasem szűnt meg az a már a XVI. században megérett elhatározás, hogy Magyarországon a nádorságot véglegesen el kell törölni.

A rendek feltétlenül ragaszkodtak a nádorság intézményének fenntartásához és a nádorválasztáshoz, de ugyanakkor erőteljesen hangoztatták, hogy az ország nádora egyben a király helytartója. Uralkodó és nemzet természetesen a helytartóság lényegét nem azonos módon értelmezte. Az uralkodók megbízhatóbbnak, veszélytelenebbnek, korszerűbbnek is tartották a helytartóságot s kevesebbnek, jogkörét tekintve, a nádorságnál. A rendek szerint viszont a nádor helytartósága a királyi hatalom erejének és fényének egy részét is átviszi a nádorságra, jogkörét kitágítja, felerősíti. A XVI. században kialakult helytartóságot, önmagában csak kényszerből fogadták el, míg a nádor helytartói tisztétől jogaik fokozott biztosítását várták. Magyarországon nem vált általánossá az „alkirály” cím, rendi feljegyzésekben azonban gyakran előfordul. Esterházy Pál nádorsága idején a megyék, hozzá küldött folyamodványaikban nemcsak az ország „első columná”-jának nevezték a nádort, hanem „*vicere*”-nek, „*vicekirály*”-nak is,⁹ kifejezve ezzel az óhajukat, hogy a teljes jogkörét gyakorló nádor a királynak alkalomadtán a Habsburg-uralom előtt szerzett jogokkal felruházott helyettese legyen.

A rendeknek az 1681. évi nádorválasztó országgyűlés előtt és alatt is meg kellett vívniuk a szokásos küzdelmet azért, hogy az országnak ne helytartója, hanem nádora legyen. A helyzetet nehezítette az a tény, hogy Szelepcsényi György, bár igen öreg és beteg volt már, az udvar hajlandóságában is bízva erősen ragaszkodott helytartói tisztéhez. Maga Esterházy Pál mint az országgyűlést előkészítő tárgyalások egyik vezetője teljes határozottsággal a mielőbbi nádorválasztás mellett foglalt állást. Egy 1680-ban írt felterjesztésében¹⁰ kifejtette, hogy nádorválasztás esetén meg kell szűnnie az 1673-ban létesült Guberniumnak és a helytartóságnak is, hogy újból hatályba léphessenek a nádori jogkörre vonatkozó törvények.

A soproni országgyűlés megnyitása után, de még a király leérkezése előtt újból felmerült a kérdés, hogy válasszanak-e nádort, milyen hatáskörrel s mikor, rögtön vagy az országgyűlés folyamán később. A követek a nádorválasztás mellett voltak, kérve, hogy ez rögtön, az országgyűlés kezdetén menjen végbe. Nehezebb kérdés volt s alapos megfontolásra szorult, hogy vajon a megválasztandó nádor egyúttal helytartó is legyen vagy pedig maradjon meg tisztében az érsek-helytartó, s ez esetben hogyan alakuljon kettőjük viszonya. A rendek elismerték, hogy a XVI. században különvált a nádor és a helytartói jogkör,¹¹ azonban a XVII. században kialakult újabb gyakorlat, amelyet törvények is alátámasztanak, lehetővé teszi, hogy a nádorok megkapják a helytartói jogkört is.¹² Kifejtették, hogy ez nem jelenti az egyházi rend sérelmét; éppen fordítva van a helyzet. Ha ugyanis az országgyűlésen a vallás kérdésében a protestánsoknak valamelyest engedni kell, a helytartó, ha egyházi férfiú, nehezen adhat erről számot a pápának. Ha pedig ezúttal a protestánsok nem kapnak engedményeket, akkor tönkremegy az ország.¹³ Inkább ne válasszanak nádort, hangozt a rendek véleménye, mint hogy az ne legyen egyúttal helytartó is. A vallás ügye ezt nem fogja megsínyleni, mivel éppen a katolikus világi főuraknak köszönhető oly sok eretnek visszatérítése. A királyi méltóság nem egyházi, hanem világi. A pápa sem világi vicariusokat választ, miért választana tehát a király csak egyházi személyeket a helytartói tisztre. Emellett a királyi helytartó a kormányzás, közigazgatás és igazságszolgáltatás terén igen gyakran foglalkozik olyan ügyekkel, amelyeknek intézésére egyháziak nem illetékesek. Előfordul, hogy a helytartónak hadba kell vonulnia, harcolnia az ellenséggel s halálbüntetéssel sújtania a hadifegyelem ellen vétőket, az igazságszolgáltatás terén pedig bűnügyeket kell felülvizsgálnia.¹⁴ Mindezekben nem járhat el pápai engedély kieszközlése nélkül. Ha a király érdemes és megfelelő nádort választ, semmi ok nem szól amellett, hogy ez ne kapja meg a helytartói tisztelet. Szelepcsényi érseket, hosszú és érdemes szolgálataira való tekintettel, nem szabad megbántani azzal, hogy akarata ellenére veszik el tőle a helytartóságot. De éppen ő volt az, aki nemegyszer le akart mondani erről a tisztségről, s maga is elismeri, hogy kora és betegsége folytán már nem tudja vállalni az ezzel járó fáradságokat. Egyik megoldás az lehetne, hogy míg az érsek él, mindketten, ő is, és az új nádor is viseljék a helytartói tisztelet, jó egyetértésben, a másik pedig az, hogy az érsek kívánsága szerinti egyéb elégtételt kapjon.¹⁵

Szelepcsényi érsek helyettese, Sente Bálint — rövidesen Esterházy Pál alnádora — óvatosságra intette a már megválasztott nádort és az országgyűlést, kérve, kíméljék „az öreg úr” érzékenységét; ha a nádor és az érsek között ellentét támad, az ország vallja kárát. „Ma hallottam emlékezetben lenni a pecsétet — írta Sente Bálint a nádornak, még az érsek szállásáról —, az Istenért, kérem Nagyságotat, ha lehet, ne menjen publice kérdésben ilyen hirtelen, ha ad partem accomodatathatik a dolog; mert nagy promotiójára vagyok s léssen a közjónak a Nagyságtok között való egyezés.”¹⁶ Szelepcsényi végül is csak akkor nyugodott meg, amikor a király biztosította, hogy továbbra is érvényben maradnak az esztergomi érsekség jogkörére vonatkozó törvények, különösképpen az 1536: 15. és 16. tc.¹⁷ Utóbbi alapvetően fontos a helytartóság jogkörének kialakulásában. Várday Pál esztergomi érsek, később helytartó javaslatára jött létre, s arról rendelkezett, hogy a helytartónak állandóan működő tanácsa legyen: a király a mindenkori helytartó mellé a főpapok és főnemesek közül hét tekintélyes tanácsost nevezzen ki. A 15. tc. szerint pedig, állásánál fogva, az esztergomi érsek is tagja lett ennek a tanácsnak.¹⁸ Ugyanakkor a királynak le kellett csillapítania a soproni országgyűlés zúgolódó rendeit is arra hivatkozva, hogy jogaikat semmi veszély sem fenyegeti, a kormányzóság (Gubernium) megszűnt, pecsétje, a helytartói pecséttel együtt a királyhoz került, a helytartói tisztségről és az érseki jogkörrel szóló törvények pedig nem csökkentik a nádor hatáskörét.¹⁹ 1681. december 1-jén végül elküldhette elismerő és felmentő decretumát volt helytartójának (*locumtenensének*), igyekezvén úgy feltüntetni a dolgot, mintha a munkával túlterhelt érsek megkönnyebbítését kívánná előmozdítani: a politikai viharok lassan elülnek, az országnak van nádora, az érsek megpihenhet, a fent említett törvénycikkek érvényben maradnak.²⁰ Mindezek alapján jött létre az 1681: 2. tc., amely eltörli a kormányzóságot és a helytartóságot, a kormányzó és a helytartó pecsétjeit pedig a nádorválasztás — 1681. június 13. — óta kelt kiadványokkal együtt hatálytalannak nyilvánítja.

Az újonnan választott nádor szintén nagy fontosságot tulajdonított hivatali hatásköre helytartói részének. Ő maga is részt vett annak a királyi oklevélnek megfogalmazásában, amelyben I. Lipót őt az ország nádorává kinevezi és fizetését meghatározza. A nádor családi levéltárában megvan ennek az oklevélnek egyik fogalmazványpéldánya.²¹ Ennek szövegébe Esterházy Pál saját keze írásával szúrta bele a „vicariatus” szót, amelynek, mint látni fogjuk, nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint a XVI. századi helytartók „locumtenens” kifejezéssel jelölt tisztének. Annak ellenére, hogy a hivatalos iratokban később is mindig így nevezték a helytartót. Esterházy a kinevező oklevél szövegének tervezetébe több helyen is belejavított. A tervezetnek arról szóló része, hogy a király — apja, Miklós nádor, valamint családja és saját érdemeire való tekintettel — *mivé* választotta őt a soproni országgyűlésen, eredetileg így hangzott: „... ad honorem ac dignitatem palatinalem”. A nádor ezt a szövegrészt így alakította át: „... ad vicariatus nostri honorem, dignitatem nempe palatinalem”. A magyar kancellária fogalmazványpéldányában²² ez a rész már a nádor által javított formában található. Ugyancsak a családi levéltárban van a privilégiumformában kiállított, díszes külsejű királyi

kinevező oklevél,²³ amelynek ezt a kérdést illető része így szól: „... ad vicariatus nostri honorem, dignitatem nimirum palatinalem”. A „locumtenens” szó ebben az oklevélben sem fordul elő. Az új nádor megválasztásáról szóló 1681: 1. tc. a helytartói tisztról külön nem tesz említést, tehát sem a „vicarius”, sem a „locumtenens” szót nem tartalmazza, csak a nádorra választás tényét közli: „... in regni palatinum electus et ad supremum regni, post suam maiestatem, palatinalis dignitatis honorem sublimatus extitisset”. Hangsúlyozza azonban, hogy a nádor a király után az ország legelső méltóságát tölti be.

Sikerült tehát Szelepcsényi érseket visszavonulásra bírni,²⁴ s így Esterházy Pál gyakorolhatta a helytartói jogokat is. Amint látni fogjuk, nem úgy, ahogyan ő maga és a magyar rendek óhajtották volna. Esterházy nem „vicarius”, hanem „locumtenense” lett a királynak, függetlenül attól, melyik kifejezés szerepelt kinevező oklevelében.

A nádor által kiadott oklevelekben, azoknak rendelkező, parancsadó részében nádori és helytartói jogkörére egyaránt hivatkozás történt. A nádori oklevelek szövegének ezzel kapcsolatos, állandóvá vált része a következő: „... auctoritate nostra palatinali et locumtenentiali, qua pleno iure fungimur”. Kivételes jelenség, ha az oklevél csak az egyik jogkört említi, a másik nélkül.²⁵ És sohasem fordul elő az oklevelekben a „vicariatus” kifejezés. Másrészt a nádornak szóló oklevelek, hozzá intézett királyi leiratok, hivatalos megkeresések szövegében vagy az ezek külső levél címzésben mindig a nádor teljes címe szerepel, tehát a nádori mellett a helytartói cím is: „... per Hungariam locumtenens” (s még kivételesen sem „vicarius”). Helytartóságot tehát, a „locumtenens” kifejezéshez kapcsolódó jogkörrel, hivatalosan is elismerték, s ő maga is, hivatalviselésének egész ideje alatt, gyakran hangoztatta, hogy nemcsak nádor, hanem egyúttal a magyar király helytartója.

Sohasem mondott le arról, hogy a locumtenensinél tágabb helytartói hatáskör érdekében sikraszálljon. Amikor csak alkalma nyílt rá, példákat sorakoztatott fel a múltból, hivatkozva az Árpád- és Anjou-házból való királyokra, akik mellett a nádor „vicarius” volt. Ebben az értelemben foglalt állást 1688. április 3-án kelt nagy jelentőségű felterjesztésében is.²⁶ Buda visszafoglalása, a felszabadító háború megindulása és az 1687/88. évi országgyűlés után sor került azoknak a tervezeteknek elkészítésére, amelyek Magyarország új berendezkedésére vonatkozólag tettek átfogó jellegű javaslatokat. Közülük a legfontosabb az 1689 novemberében elkészült *Einrichtungswerk* volt. A tervezeten dolgozó fő- és albizottság (Kollonics Lipót irányítása alatt) széles körű közvéleménykutatást folytatott, s természetesen kikérte a nádor és a magyar rendek véleményét. A nádor fent említett felterjesztése irányt szabott a Pozsonyban később összeülő rendi bizottság munkájának is, tehát olyan alkalommal készült, amikor a benne foglaltak politikai hitvallásának tekintendők. S ebben a fontos nyilatkozatban ismét a vicariatus mellett foglalt állást. Az országnak Mohács előtti közigazgatási és katonai szervezetéről szólva kifejtette, hogy akkor az országhatárt biztosító bánóságok előljárói, a különféle bánok, a király után a nádortól mint annak vicariusától függtek: „... qui omnes regem

Hungariae dominum suum agnoscebant, post quem a palatino tanquam vicario regiae maiestatis dependebant". Azt is hozzátette, hogy ez a szervezet a legerősebb I. Lajos király uralkodása alatt volt, akkor, amikor Magyarország még virágjában volt.²⁷

Az 1686. évi, a nádori méltóság lényegéről készített felterjesztésében²⁸ részben Nagy Károly apjának, Chlodvignak koráig, részben I. István magyar királyig megy vissza példakért. Chlodvig, Nagy Károly és más európai uralkodók palatinusai az uralkodó után következő legelső tisztséget töltötték be „...cuncta post regiam maiestatem gubernabant”. Hasonló tisztséget viselt már I. István magyar király nádora is: „...qui post regiam maiestatem omnibus praesesset, quo officio successorum etiam sui continuo ordine functi sunt”. Ilyen nádora kívánt lenni I. Lipótnak Esterházy Pál, s ehhez a kívánsághoz csatlakoztak a magyar rendek is, figyelmen kívül hagyva, hogy múltbeli példák nem mindig feleltek meg a valóságnak, hanem jórészt saját politikai törekvéseik múltba való visszavetítésének tekinthetők.

A nádor helytartói tisztét annyira jelentősnek tartották, hogy a hercegi címet is igényelték számára. Esterházy Pál 1683. február 8-i felterjesztésében,²⁹ amelyben a Thököly által kért hercegi cím megadását ellenezte, rámutatott arra, hogy Magyarországon újabban nincsenek hercegek, csak a királyi helytartó vagy nádor és az esztergomi érsek tekinthető annak: „...principes in moderno Hungariae statu sub eiusdem regiae coronae non dentur, praeter locumtenentem regium seu palatinum, ac etiam archiepiscopum Strigoniensem.”

1692-ben Holló Pál felső-magyarországi középneemes egy bécsi társaságban, a kancellár és más urak jelenlétében, sértő módon nyilatkozott a nádorról, akivel a Kunság területéből a török alatt elcsatolt Halas ügyében perben állt. A nádor a királytól kért elégtételt, többször hangsúlyozva, hogy a súlyos sérelem a király helytartóját érte: „...maiestatis vestrae sacratissimae fidelem ministrum, palatinum et in Hungaria locumtenentem vicariumque”, majd: „neque fidelem suum ministrum et vicarium”.³⁰ A kancellár, Jáklín Balázs, a nádor felszólítására tanúkat gyűjtött az ügy kivizsgálására, „mert nem kicsiny állapot, oly nagy személynek kissebbítése idegen nemzetek között, magam is iszonyodtam belé.”³¹

I. Lipót halála után Esterházy Pál az új király, I. József előtt is hivatkozott helytartói jogaira: őt a soproni országgyűlés nádorrá s ennek következtében „prorex”-xé is választotta,³² akit nem lehet a Rákócziékkal folytatott béketárgyalásokból kizárni.

A továbbiakban a nádor helytartói jogkörével kapcsolatban annak vizsgálatára szorítkozunk, hogyan érvényesült Esterházy Pál nádorsága alatt a fent említett „absente rege est locumtenens” elv, majd megvizsgáljuk az ugyanebből a jogkörből eredő nádori adományozással kapcsolatos főbb kérdéseket.

A Habsburg uralkodók székhelye nem Magyarországon volt, így távollétük nem az országból való eltávozást jelentette, hanem azt, hogy bécsi székhelyüket és az örökös tartományok területét hosszabb időre elhagyták.³³ Ilyen időszak Esterházy Pál korszakában kettő volt, 1683/1684-ben, 1689/1690-ben, továbbá egy interregnum I. József halála és III. Károly trónra lépése között.

1) 1683. július 7-én I. Lipót a Bécs felé közeledő török sereg elől családjával és udvarával együtt Linzbe menekült, és csak a következő év augusztusában tért vissza Bécsbe. Lotharingiai Károly, a Magyarországon működő sereg fővezére akkorra már szintén eltávozott az országból. Július 7-én már a nádor és családja is Bécsben volt, s onnan jelentette³⁴ a királynak, hogy Magyarország nyugati területeinek melyik részét nem foglalták még el a török és Thököly seregei, s hol áll még magyar katonaság. Ha a király ezeket havi zsolddal segítené, együtt maradnának, enélkül azonban szétszélednek. A király tehát küldjön a nádornak olyan értelmű felhatalmazást, hogy ő maga segítségnyújtás céljából van távol, s távolléte idejére a nádorra bízva az ország feletti gondviselést. A felhatalmazáson és a katonák zsoldján kívül szükség volna még további csapatokra, fegyverre és lőszerre, hogy a még meglévő területen fel tudja tartóztatni az ellenséget. A nádor tehát a távol levő király helyettesítésére kért felhatalmazást, és magára vállalta volna a hajdani nádori jogkör szerint őt illető fővezérséget is erre az időre. Visszatért Magyarországra, és a sziklára épült, bevehetetlen fraknoi várban időzött július 15-ig.³⁵ De mire levele a király kezébe jutott, kérése már régen nem volt időszerű. A töröknek és Thökölynek akár színből, akár szívből behódolt magyar főurak és középnemesek még nádornak sem ismerhették el, nemhogy a király távollétében helytartójuknak.³⁶ Nemsokára ő maga is útnak indult az örökös tartományokba, július 21-én Bécsújhegyről jelentette a királynak kényszerű menekülését.³⁷ A király július 24-én Passauból válaszolt a nádor többrendbeli levelére — nyilván arra is, amelyben a fent említett felhatalmazást kérte — s azt tanácsolta, inkább meneküljön a sziléziai hercegségbe, semhogy visszatérjen Magyarországra.³⁸

A nádor nem Sziléziába ment, hanem Ausztriába, majd Bécs 1683. szeptember 12-i felszabadítása után jött vissza, fraknoi várába.³⁹ Nádori teendőit újból gyakorolta, eljárta a hűtlenek ellen a Bécsből kapott irányelvek szerint, közvetített köztük és a király között, szervezte a nemesi felkelést, fáradozott az adó behajtása ügyében, azonkívül sok terjedelmes jelentést, javaslatot küldött a királyhoz — mégis az ország ügyeinek legfelsőbb irányítása a király távollétében továbbra is a fővezér, Lotharingiai Károly kezében maradt. A király 1683 végén arra határozta el magát, hogy a hűség útjáról letért urak közül minél többet magához hajlít, s megkísérli az ország belső békéjének helyreállítását annak érdekében, hogy szükség esetén minden erőt össze lehessen fogni a török ellen. Felszólította a nádort is, hogy közölje vele ezzel kapcsolatos véleményét.⁴⁰ De januárban már arról értesítette a nádort, hogy a fenti ügy lebonyolítására rendkívüli bizottságot hívott létre, és tanácsosai közül Abele Kristófot, a bécsi udvari kamara elnökét küldi Magyarországra.⁴¹ A nádor hosszabb ideig úgy tudta, hogy részt sem vehet ennek a bizottságnak munkájában. 1684. február 4-én keserűen panaszolta az uralkodónak,⁴² hogy a Pozsonyban összeülő, ismeretlen összetételű bizottság megalakulásáról már a megyék is értesítést kaptak, ám nem úgy, mint eddig volt szokás, a nádoron keresztül, sőt nevét ebben az értesítésben meg sem említik. Abban az értesítésben, amit ő maga kapott, nincs szó arról, hogy a bizottságban való jelenlétére igényt tartanak. Eszerint távol kell maradnia egy olyan ügy intézésétől, amely egész

Magyarországot s annak fennmaradását érinti. Bizottság útján bonyolítanak le ekkora fontosságú ügyet, s nem lesz jelen az ország nádora és a király helytartója (*locumtenens*), aki pedig az előző országgyűlésen felesküdtött tisztére és a király szolgálatára. Panasszal fordult Lotharingiai Károlyhoz is,⁴³ továbbá bizalmasához, a király mellett tartózkodó Sinelli Imre bécsi püspökhöz.⁴⁴ Végre a király február 5-én parancsot küldött a nádornak, hogy mint a királyi biztosok egyike vegyen részt a Lotharingiai Károly elnöklete alatt összeülő bizottság munkájában.⁴⁵ A bizottság tagjai számára készített február 8-i utasításban megtalálható a résztvevők teljes névsora; a nádor neve rögtön a lotharingiai hercegé után következik.⁴⁶ A Lakompakon tartózkodó nádor csak február 16-án kapta kézhez a parancsot,⁴⁷ azonnal útnak indult Pozsonyba, s addig, amíg a bizottság együtt ült, ott is maradt.⁴⁸ Ismét buzgón küldözte jelentéseit, javaslatait a királynak, amelyekből kitűnik, hogy a február 24-én összeült bizottság nemcsak a hűtlen urak ügyével foglalkozott, hanem ennek kapcsán olyan fontos kérdésekkel, sérelmekkel is, amelyek egyébként országgyűlésen szoktak felmerülni.

Első kísérlete tehát annak érdekében, hogy a székhelyétől huzamos ideig távol levő király vicariusus legyen, nem sikerült.

2) Másodszor 1689-ben állt elő hasonló helyzet, amikor I. Lipót az év második felében és 1690 elején is néhány hónapig a Német Birodalomban, Augsburgban tartózkodott, ahol fiát, Józsefet római királlyá választották. A király utazása már küszöbön állt, s a nádor még mindig nem tudta, mi lesz feladata az elkövetkező sorsdöntő hónapokban. Együtt ült már és működött Kollonics Lipót irányítása alatt az *Einrichtungswerk*-bizottság, s a nádor és a rendek joggal tartottak attól, hogy az ország új berendezésére készül bécsi tervzet el fog térni az általuk képviselt politikai és gazdasági irányvonalától. A nádor megpróbált utasítást kieszközölni arra nézve, hogy a király távollétében ő helyettesíthesse. 1689. július 26-án Strattmann bécsi udvari kancelláron keresztül kérte a királyt,⁴⁹ tudassa vele, mint helytartóval és nádorral (*humillimo vicario suo et palatino*) távozása időpontját, hogy a maga részéről ő is közölhesse a rendekkel, hova irányítsák folyamodványukat; korábban ugyanis mindig ez volt a szokás. Kifejezést adott óhajának, hogy az ország új berendezésével kapcsolatos politikai, közigazgatási, egyházi, katonai, jogi, igazságszolgáltatási kérdéseket⁵⁰ inkább majd a király visszatérése után tárgyalják meg és döntsék el. Ám ha ezekkel kapcsolatban korábban is szükség volna arra, hogy a királyt vagy Strattmannat tájékoztassa, ezt nem fogja elmulasztani. Szemmel látható, hogy a nádor aggodalommal nézett a Kollonics-bizottság működése elé, míg a király feltehetőleg szívesebben tartózkodott e reformok kidolgozása idején a küzdőtértől és a rendek panaszaitól távol, a birodalom központjában. A nádor arra is kísérletet tett, hogy a betegsége miatt otthon maradó Korompay Péter magyar kancellár helyett saját híveit, Balogh István és Jáklin Balázs püspököket javasolja a királynak útitársul,⁵¹ aki azonban nem a nádor jelöltjei közül választott, hanem Mattyasovszky László kancelláriai titkárt vitte magával.⁵²

26-i felterjesztésére másnap, 27-én kapta meg a választ, királyi parancs formájában,⁵³ azonban nem úgy, ahogyan remélte és várta. Megérthette belőle, hogy a

király távolléte ezúttal sem nyújt számára nagyobb önállóságot a magyar ügyek legfelső szinten való intézésére. A parancs úgy szólt, hogy a birodalomba utazó király nem akarja Magyarországot igazgatás nélkül (*absque moderatoribus*) hagyni, s ezért mindazokban az ügyekben, amelyekre nézve a nádor a legutóbbi pozsonyi bizottságból⁵⁴ tett a királynak javaslatot — értve ezen az ország már említett új berendezkedésének feladatait —, egy bizottság fog a magyar rendekkel érintkezni. Elnöke Kollonics Lipót kalocsai érsek, tagjai Korompay Péter magyar kancellár és Krapff Ferenc József, az udvari haditanács tanácsosa. A rendek ezzel a bizottsággal közölgék elhatározásukat, és pontosan hajtsák végre a bizottság hozzájuk intézendő kívánságait. A nádor hozza a rendek tudomására a király parancsát, hogy valahányszor a fenti bizottság megkereséssel fordul hozzájuk, annak értelmében cselekedjenek.

A király parancsa folytán távolléte idejére Magyarország kormányzása lényegében a Kollonics-bizottság kezébe került, mivel a súlyos beteg s egyébként is jelentéktelen Korompay kancellár közreműködése formálisnak tekinthető. A nádor és a rendek 1688-ban kifejtették véleményüket az ország átalakításának kérdésében, a nádor, amint fentebb láttuk, 1688. április 3-i felterjesztésében, a rendek pedig az ún. „magyar Einrichtungswerk”-ben 1688. szeptember 22-én, miután fő képviselőik Pozsonyban a nádor és az esztergomi érsek elnöklete alatt közös munkával összeállították a Bécsbe felküldött szöveget.⁵⁵ Erre hivatkozott a király fentebbi, július 27-i parancsában. Felterjesztésük azt a rendi álláspontot tükrözte, amely ellen a bécsi udvar küzdött. Így érthető, hogy a nádor — az 1687/1688-i országgyűlésen az uralkodóháznak tett szolgálatai ellenére — a király távolléte és a bizottság működése idejében nem jutott Magyarországon vicariusi, de még locumtenensi szerepkörhöz sem.

Augusztus 2-án, kötelessége szerint, körlevelet intézett a megyékhez,⁵⁶ s másolatban megküldte számukra a király július 27-i parancsának szövegét a következő bevezetéssel: „Mivel a szentséges római imperiumban levő nagy és elmúlhatatlan dolgok kényszerítették kegyelmes urunkat Őfelségét Augusta városában való fölmenetelre, nekünk mint Magyarország palatinusának s előbb említett kegyelmes urunk helytartójának mit parancsolt légyen, kegyelmesen ex inclusis paribus bővebben meg fogja érteni.” Ezután utasította őket, tartsanak az egyes megyékben vizsgálatot, s közölgék vele, hogy az utóbbi években hova, milyen és mennyi adót fizettek, s ezzel kapcsolatban milyen sérelmek érték őket.⁵⁷

A Kollonicsból, Korompayból és Krapffból álló háromtagú bizottság „delegata caesareo-regia commissio”-nak⁵⁸ nevezte magát kiadványaiban, s ugyancsak megkezdte működését. 1689. augusztus 22-én három fontos körlevelet küldött szét a megyékhez. Az első⁵⁹ ugyanazt az adóval kapcsolatos adatszolgáltatást kívánta tőlük, amit a nádor augusztus 2-i körlevele. A második⁶⁰ a töröktől visszaszerzett (*neoacquiſta*) területeken levő birtokok eladásának és a régebbi birtokosok esetleges jogigényének érvényesítéséről szólt. A harmadik⁶¹ külföldi telepéseket hívott ezeknek a török alatt elpusztult területeknek benépesítésére és megművelésére. Ugyanerről a napról keltezte Kollonics Lipót mint az Einrichtungswerk-albizott-

ság elnöke válaszát is a nádor és a magyar rendek 1688. szeptember 22-i, már említett felterjesztésére. Nem száll vitába a felterjesztéssel, de válaszából világosan kitűnik, hogy a befejezés előtt álló *Einrichtungswerk* készítői az ország új berendezkedésének kérdéséről sok kérdésben gyökeresen más nézeteket vallottak. A két első körlevél is ezt támasztja alá.⁶²

A megyék először a nádor felhívását kapták meg s csak pár hét múlva a bizottságét. Szepes, Pozsony és Bereg megye augusztus 11. és 24. között, még mit sem tudva a bizottság hasonló felhívásáról, készséggel megígérte a nádornak az adózással kapcsolatos kimutatások elkészítését.⁶³ Bereg megye még azt is hozzáfűzte, hogy a király és a nádor leirataiból „Nagyságodnak Ófelsége távollétében való locumtenentiáját örömmel értettük”. Amikor azután később valamennyi megye megkapta a bizottság felhívását is, ezzel kapcsolatban általában kétféleképpen foglaltak állást. A megyék egyik csoportja (Árva, Bars, Sáros, Hont, Győr, Gömör, Borsod és Torna augusztus 28. és október 5. között) azt válaszolta a nádornak, hogy a kimutatást mindkét helyre, hozzá is, a bizottsághoz is, el fogják küldeni.⁶⁴ Sáros, Hont és Győr hozzátette, hogy a bizottságnak küldendő kimutatásból egy példányt eljuttat a nádorhoz is. Torna megye október elejéig nem tudta, mitévő legyen, akkor pedig elküldte a kimutatást mindkét helyre. Borsod megye előbb a bizottságnak küldte, aztán a nádornak. A megyéknek egy másik csoportja (Sopron, Vas, Nógrád, Trencsén, Heves és Külső-Szolnok augusztus 18. és szeptember 10. között) olyan értelemben írt fel a nádornak,⁶⁵ hogy a kimutatást csak neki küldi el, a bizottságnak nem. Hozzájuk csatlakozott szeptember 12-én Pozsony, október 6-án Bars megye is.⁶⁶ Megállapítható, hogy a megyék ez utóbbi csoportja szervezeten lépett fel, mégpedig a nádor irányítására, hiszen az első ilyen jellegű levelet Sopron megye írta, ahol örökös főispán volt; itt feküdt birtokainak legnagyobb része. A tiltakozó megyék leveleinek szövege értelmileg azonos, sőt ezen túlmenően sok helyütt a kifejezések azonossága is feltűnik. Hangoztatják, hogy a királyi hitlevéllel megerősített magyar törvények szellemével ellenkezik a bizottságok útján való kormányzás. Az ország szabadságainak, kiváltságainak megtartását a legutóbbi országgyűlésen a jelenlegi király is megígérte. A törvények azt is szabályozzák, hogyan történjék a király távollétében a jog- és igazságszolgáltatás. A nádor — aki „mediator”, „prorex”, „vicekirály”, s a király távollétében „supremus post Deum in terris iustitarius” — jelentse a bizottság működése elleni tiltakozásukat a királynak, s vigye keresztül régi szabadságukban való megtartásukat.⁶⁷

A nádor irányító szerepe még jobban kiviláglik 1689. szeptember 8-án Strattmann bécsi udvari kancellárhoz s egyben az *Einrichtungswerk*-főbizottság tagjához intézett leveléből.⁶⁸ Ebben előadja, hogy a megyék és szabad királyi városok a király távozása után a Kollonics–Korompay–Krapff-bizottság írásával ellátott leiratokban kaptak különféle utasításokat. Panaszaikkal, amelyekben a bizottsági úton való ügyintézés ellen tiltakoznak, a nádorhoz fordultak. Mindannak, amit a fenti bizottság által aláírt levelek és manifesztumok tartalmaznak, szokásos és törvényes úton vagy királyi aláírással, vagy a király távollétében, a nádornak mint

királyi helytartónak aláírásával kellene eljutnia hozzájuk. A tiltakozókhoz csatlakozik az esztergomi érsek⁶⁹ is, aki, bár az ország főkancellárja, nem tudott a magyar kancelláriában történt többrendbeli kinevezésről. Ugyanezt a nádor augusztus 16-án már a királyhoz is felterjesztette.⁷⁰ Tudomására hozta, hogy az esztergomi érsek hozzá mint királyi helytartóhoz fordult tiltakozásával az ellen, hogy a király távozása után Bécsben nélküle, a főkancellár nélkül megy végbe a magyar kancellária átszervezése. A kancellária átszervezését, modernebb, szakszerűbb, lehetőleg világi főúr vezetése alatt álló intézménnyé mind a nádor, mind a pozsonyi rendi bizottság is nyomatékosan kérte az 1688. évi említett felterjesztésében.⁷¹ Az átszervezés nélkülük való megoldása ellen azonban tiltakoztak.

A „Magyar Einrichtungswerk”-et felterjesztő pozsonyi rendi bizottságnak újabb ülésszaka foglalkozott 1689 októberében Kollonics érsek augusztus 22-i válaszána meg tárgyalásával. A nádor és az esztergomi érsek elnöklete alatt a személynökből,⁷² a királyi tábla bíráiból és ülnökeiből álló bizottság október 14-én tett jelentést az uralkodónak,⁷³ s ezzel kapcsolatban ismételtén kérték, hogy az ország új berendezkedését illetően sorsdöntő kérdésekben majd csak a király hazatérése után történjék döntés.

A Kollonics–Korompay–Krapff-bizottság a rendek tiltakozása ellenére zavartalanul folytatta működését, de nem vitte kenyértörésre a dolgot. 1689 novemberében a megyék küldötteit, főleg azokat, amelyek részéről különösebb ellenállásra nem kellett számítani, Bécsbe hívta, hogy az általuk beküldött adóügyi kimutatások tanulságait megtárgyalják.⁷⁴ A tiltakozó megyék közül pedig egyik-másik elbizonytalanodott, talán meg is ijedt. Trencsén megye szeptember 13-án nemcsak a nádornak, hanem magának a bizottságnak is megírta,⁷⁵ hogy a kért kimutatást a nádornak küldte el, aki közvetítői tiszte folytán, ezt el fogja juttatni az uralkodóhoz. November 16-án azután a nádorhoz fordult tanácsért: más megyéket felhívtak Bécsbe a bizottsághoz, felhívták Trencsén városát is, de a megyét nem; nem fog-e bajuk származni abból, hogy nem a bizottsághoz küldték a kért kimutatásokat?⁷⁶ Zemplén megye, amely eddig még sem kimutatást, sem követeket nem küldött a Kollonics-bizottsághoz, november 14-én riadtan kérdezte a nádort, mit tegyen, mert eddig még nem kapott felhívást a Bécsbe menetelre.⁷⁷

Megállapítható, hogy 1689–1690-ben a király távollétében általa hátrahagyott háromfői bizottság, „moderator”-ként, azt a jogkört vonta magához, amelyet Esterházy Pál, nádorságának vicariusi jellegét hangoztatva, maga kívánt volna gyakorolni.

3) Nádorsága alatt még egy alkalommal, az I. József halála (1711. április 17.) és III. Károly megkoronázása (1712. május 22.) közötti interregnum idején nyílt volna lehetőség a királyi helytartói jogkörnek ezúttal király nem létében való érvényesítésére.

I. József halála után anyja, Eleonóra Magdaléna özvegy anyakirályné azonnal kezébe vette a kormányzást.⁷⁸ A Fraknó várában tartózkodó nádor, a király halálának híret véve, április 18-án felajánlotta Savoyai Jenőnek, a haditanács

elnökének és Trautson főudvarmesternek, hogy a rendeket, amennyire a pestisjárvány engedi, Pozsonyba hívja, megerősített velük a Habsburg-ház fiági örökösödéséről szóló 1687: 2. törvénycikket, és elismerteti az egyelőre még Spanyolországban tartózkodó Károlyt, József testvéröccsét, magyar királynak. Kérte, hogy az udvar tájékoztatására minél előbb Bécsbe mehessen.⁷⁹ Április 19-i kelettel kapta meg Eleonóra királyné válaszáat,⁸⁰ aki közölte vele, hogy míg Károly fia személyesen kezébe veheti Magyarország kormányzását, ő mint a jövő király anyja és az ország megkoronázott királynéja, segítségére lesz fiának az uralkodásban. Címeinek az oklevél elején található felsorolásában magát Károly királyságai és tartományai ideiglenes kormányzóijének (*pro tempore reatrix*) nevezi. Felszólítja a nádort, hogy mielőbb jelentkezzék az udvarban. III. Károly május 4-i kelettel küldte el anyjának a felhatalmazást, hogy visszatéréseig ő kormányozza az örökös tartományokat és egyéb országait.⁸¹ Május 9-én ezt megismételve és az igazságszolgáltatás, a kamarai és katonai ügyek⁸² legfőbb irányítását hatáskörébe utalva kérte, hogy mindamellett az ő visszatéréseig az egyes országok kiváltságait ne erősítse meg, s ne is fogadja el ilyenkor szokásos hódoló nyilatkozatukat.⁸³

A magyar rendek, amint erről az anyakirályné fiának beszámolt, a jövő király egyértelmű felhatalmazása ellenére sem mentek bele vita nélkül a nádor mellőzésébe. A királyné leveléből⁸⁴ látható, milyen erősen kötötték a rendeket a magyar törvények és évszázados szokások, mivel ezekben élt a rendi Magyarország. Még a friss indigena Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek is az ő álláspontjukat támogatta. A királyné ugyanis májusban Bécsbe hívatta a magyar mágnások egy részét, ahol az esztergomi érsek és a nádor jelenlétében, először az államtanács keretében tárgyaltak velük. Később a királyné külön kihallgatáson fogadta őket. Felmerült a kérdés, hogy a jövő király távollétében kinek van joga a Rákóczi-val kötendő béke ratifikálására, s általában az ország kormányzására, az anyakirályné-e vagy az ország nádorának. Néhányan a legelőkelőbb egyházi és világi urak közül, amint fiának ezt Eleonóra elpanaszolta, az esztergomi érsekkel együtt azt a nézetet vallották, hogy ez a jog a nádort illeti. Végül is a bécsi miniszterek és a magyar kancellária rábeszélésére hajlandók voltak elismerni s az ország ideiglenes kormányzására fel is kérték a királynét. Utóbbi, a Károlytól kapott korábbi felhatalmazást inkább meg sem mutatta nekik, nehogy ebből újabb viták és nehézségek származzanak.⁸⁵

III. Károlyt 1712. május 22-én koronázták magyar királlyá. A József halála óta eltelt egy év és egy hónap alatt a nádor helytartói tisztéről kevés szó esett — nem úgy, mint 1689-ben. Az öreg nádor ekkor már gyakran betegeskedett, a következő évben meg is halt. A Rákóczi-szabadságharc alatt eléggé elszigetelődött, politikai tekintélye csökkent. 1689-ben, friss hercegi címe birtokában, az 1687/1688. évi országgyűlésen tett szolgálatai után, gyermekkorától kezdve ismert régi uralkodója, I. Lipót alatt még remélhette, hogy az ország sorsát érintő jelentős változások küszöbén szerephez jut mint a távollévő király „vicarius”. 1711-ben, élete és közéleti pályája végén, pár nappal a szatmári béke megkötése előtt, a döntő tárgyalásokat irányító Pálffy János árnyékában, nem harcolt többé a vicariussá-

Junilia. ^{Comitibus quod & Polonia} Informatio Ratione ~~comitibus~~ ^{Polonia}
Militaria ~~comitibus~~ ~~realis~~ ~~causam~~ ~~diem~~ 3 Aprilij
et ~~pinualia~~ 1884. Palatinus: M. D. Porreca.

Acq. Imp. J. V. Pius.

Cum Hungaria à longo sit sem-
pere in magnis uestigetibus confu-
sionibus perim & continua
bella perim uero ⁱⁿ ~~perim~~
iusticia administrationem, ac
militariis quoque disciplinis ditto-
riam, nec non excellit Comercio
item et defectus ~~edit~~ ^{pinualia}
his: ~~ant~~ ~~disposita~~ ~~causam~~ ~~diem~~
ere, atque proficuum, ut ~~habe-~~
hi errores ad aliquem redueant,
ordinem.

Hent itaq; meo ^{non} iudicio hęc
quinq; punita in ordina redi-
genda, uidelicet. Politica. Iuri-
dica. pinualia; Comercialis
oeconomica, et Militaria.
Quod

gért, hanem — miután Bécsben szinte kész helyzetet talált — megnyugodott abban, hogy az anyakirályné vegye át a kormányzást.⁸⁶ Titkára, Jeszenszky István sem jelentős politikai feladatok megoldásában segédkezett többé, hanem levelei tanúsága szerint,⁸⁷ a nádori bíraskodás alá tartozó perek s a nádor magánügyeinek intézése terén fejtette ki tevékenységét. Maga a nádor több alkalommal tanácsaival szolgált az anyakirálynénak, előkészítette az országgyűlés befejező ülészakát, irányította, az adózás biztosítása érdekében a nádori konkurzust, és nagy erővel fáradozott azon, hogy csak személyére szóló hercegi címét legidősebb fiára is kiterjesztesse. Károly szíves hangú, udvarias leveleket írt hozzá Barcelonából, majd a Német Birodalomból, de mindig csak arra kérte, hogy tiszte szerint, elsősorban üdvös tanácsaival támogassa az anyakirálynét.⁸⁸

Hivatalosan mindamellet s főleg az ország szemében ő volt a locumtenens. Forgách Simon, Rákóczi Lengyelországba menekült tábornoka s a nádor távoli rokona,⁸⁹ 1711. május 11-én Przemyslől levéllel kereste fel, s mint az ország helytartójától hazajövele érdekében menlevelet kért tőle: „...országunk törvénye szerint penig az haza guberniumja mindaddig Hercegségedre szállott, valamíg Isten ő szent fölsége más új királt az magyar nemzetnek nem rendel”.⁹⁰ Nedeczky Sándor, kiváló jogász, később Pest megye alispánja s a nádor régi familiárisa 1711. szeptember 26-án Bécsből jelentette neki, hogy többévi bujdosás után hazajött Lengyelországból. Elnézését kérte, hogy még eddig nála mint helytartónál nem jelentkezett, de az udvar és a haditanács parancsa folytán „legislegelőször directe ide kellett gyűnnöm, aholott meddig tartóztatnak, Isten tudja”.⁹¹

Ez a példa is arra mutat, hogy a magyar nádorhoz s egyben királyi helytartóhoz Bécsen keresztül vezetett az út, s nem megfordítva. A magyar rendek és Esterházy Pál nádor hosszúra nyúlt hivatalviselése alatt sem érték el, hogy a nádor mint királyi helytartó a király független és tág jogkörrel felruházott helyettese legyen. Különösen szembetűnő ez a király nemlétében vagy távollétében előállt helyzetben, amikor mindig színre léptek azok az udvarhoz közel álló, az osztrák központosítást és abszolutizmust képviselő személyek és szervek, akiket a nádor-helytartó fölé helyeztek, a rendi törekvések féken tartása céljából. A nádor ugyanis, királyhűsége, lojalitása, sok egyéni érdekével a Habsburg-házhoz való kötődése ellenére is, általában a magyar rendi álláspontot képviselte, s a rendi előjogok hivatott megőrzőjének tekintette magát.

A nádornak hasonló módon való mellőzésére, mintegy központi ellenőrzés alá vonására korábbi példákat is felhozhatunk. 1636-ban a király Regensburgba ment, s helyettesévé Magyarországon is Lipót főherceget tette. Esterházy Miklós nádori jogaira hivatkozva tiltakozott. A válasz az volt, hogy a főherceg nem kormányzás céljából kapta megbízását, hanem csak azért, hogy „hozzá jelentsenek”.⁹² Wesselényi Ferenc idejében pedig Rottal János egy ideig mint teljhatalmú királyi biztos működött az országban. Megbízásának jellege ténylegesen a nádor fölé emelte, miközben a központi hatalom akaratát igyekezett végrehajtani a magyar rendekkel szemben.⁹³

*

Munkám készítése során nem vállalkozhattam arra, hogy Esterházy Pál *helytartói igazságszolgáltatásának* gyakorlatát ismertessem. De általánosságban szeretnék foglalkozni azzal a kérdéssel, mi volt a különbség a nádori és a helytartói igazságszolgáltatás között ebben az időben. Rendelkezésünkre áll egy 1655 után, feltehetőleg Szelepcsényi György helytartósága (1671–1681) alatt készült, befejező szakaszai szerint kancelláriai eredetű vagy a kancelláriához közel álló körök felfogását tükröző összefoglalás azokról a tisztségekről, amelyeknek feladata a magyarországi igazságszolgáltatás intézése volt.⁹⁴

A szerző állításait a XVI–XVII. századi törvények egész sorával támasztja alá,⁹⁵ de ezekből saját korának kívánalmai szerint vonja le a következtetést. A nádori tisztségről múlt időben szól, s megállapítja, hogy a király után ő volt az ország legelső hivatalnok,⁹⁶ az ország legfőbb bírója; tisztségének jellege kettős volt, egyrészt helytartói, másrészt nádori, mint ez az 1485. évi törvénycikkekből is kitűnik. Röviden végigtekintve a helytartóság korszakán Várday Pál esztergomi érsektől Illésházy István nádorságáig, annak a véleményének ad kifejezést, hogy a helytartóság hatásköre Verancsics Antaltól kezdve jelentősen összezsugorodott; ez oklevelekkel igazolható. Az 1542: 28. törvénycikk fejezi ki először a rendeknek azt az óhaját, hogy a nádor nemlétében a király, a rendek szavazata alapján, ama perek intézésére, amelyek a nádor jelenlétében szoktak folyni, alkalmas bírót válasszon; ennek a bírónak helyettese és saját ítélmestere is lehet.⁹⁷ Az így megválasztott bíró a nádori helytartó (*propalatinus* vagy *officii palatinalis locumtenens*), aki egészen a helytartói korszak végéig állandóan működött. A helytartók főpapok voltak, a nádori helytartó viszont mindig világi személy, általában a középnemesség felső rétegéből vagy az arisztokráciából való. Megkivánták tőle a jogban való jártasságot, s hogy a rendek előtt köztiszteletben álljon, s így méltó legyen arra, hogy föléjük helyezték. A helytartót is, a nádori helytartót is a király nevezte ki, a szerző azonban hangsúlyozza, hogy az országgyűlés hozzájárulása erősítette meg őket tisztségükben.⁹⁸ Mondanivalóját úgy csoportosítja, hogy a nádori helytartói tisztség jelentősége kidomborodjék. A nádori szék betöltöttségének hat évtizede megtette hatását. Amikor újra főpap-helytartó került az ország élére, keresték a lehetőséget, hogy a nádort (és nem a helytartót) helyettesítő, pótló nádori helytartó minél tágabb hatáskörhöz jusson.

A szerző először a királyi helytartó (*locumtenens*) igazságszolgáltatási feladatait sorolja fel. A helytartó saját titkos vagy házi pecsétje alatt — mint az országnak más rendes bírái — bírói parancsokat küldhet az ítélmestereknek, a megyéknek, a szabad királyi városoknak s más alsóbb fokú törvényszékeknek. Tarthat ítélmestert, aki a helytartó nevében és pecsétje alatt, azonban saját aláírásával, ugyancsak bírói parancsokat küldhet az alsóbb fokú bíróságoknak, azonkívül törvényszakok és országgyűlés idején helye van a királyi táblánál. Egyébként a magasabb rangú bírák által hozzá küldött peres ügyekben jár el. A királyi helytartó ezenkívül fellebbezési hatóság is, ahova a megyék, az ítélmesterek és a királyi tábla ítéleteit küldik fel, a rendes törvényszéki határnapokon, jóváhagyásra vagy kiigazításra. A

helytartó a hétszemélyes tábla elnöke. De a fellebbezett ügyekre nézve külön királyi engedély nélkül nem tűzhet ki határnapot.

Ezután felsorolja, hogy *mi nem tartozik* a királyi helytartó bíraskodása alá. S ami nem oda tartozik, annak nagyobb részét a nádori helytartó, kisebb részét az országbíró intézte.

Eszerint a nádori helytartó ítél olyan ügyekben, amelyeket a nádor nemlétében is nádori (világi) bíraskodás alá tartozó ügyeknek minősítettek. A legfontosabbak: a király és az országlakók között felmerült ügyek;⁹⁹ a kincstári perek; a nagyobb hatalmaskodások s egyéb erőszakos cselekedetek;¹⁰⁰ továbbá Dalmácia¹⁰¹ és a kunok peres ügyei; valamint egyes rendkívüli ügyek s minden egyéb, amit általában az igazságszolgáltatás terén a nádorra szoktak bízni. Ezek között olyan ügyek is szerepeltek, amelyek a rendek ekkori állásfoglalása szerint nem vagy csak nehezen intézhetők a királyi helytartó mint egyházi férfiú útján.¹⁰²

A nádori helytartónak a hatáskörébe utalt pereket azokkal a királyi tanácsosokkal és a királyi tábla azon bírásaival együtt kellett intéznie, akik éppen kéznél voltak.

Segédkezett azonkívül a királyi helytartónak a fellebbezések elintézésében is, a felső-magyarországi (eperjesi) nyolcados törvényszékeken, és a pozsonyi törvényszékeken is.¹⁰³

A nádori helytartónak lehet helyettese¹⁰⁴ és ítélőmestere. A királyi táblánál mindkettő megelőzi az alországbírókat és az országbírókat és az országbírói ítélőmestert. A nádori helytartó ítélőmestere az ő nevében és pecsétje alatt, de saját aláírásával kiadhat bírói parancsokat, s eljárhat a rá osztott ügyekben. Amikor az országban helytartó és nádori helytartó van, akkor az ítélőmesterek száma nem négy, hanem öt.¹⁰⁵

Nem tartozott továbbá a királyi helytartó hatáskörébe a magszakadási pereknek, valamint a Horvátországból és Szlavóniából (a báni táblától) fellebbezett pereknek intézése sem. Ezeket mindig az országbíró intézte, akkor is, ha volt nádor.¹⁰⁶

Amint fentebb láttuk, a mindenkori nádor — így Esterházy Pál — egyúttal királyi helytartó (*locumtenens*) is volt. Ezért megválasztása után az igazságszolgáltatás terén nem volt szükség nádori helytartóra. A nádor egymaga intézhette mindazokat a peres ügyeket, amelyek megoszlottak a nádor nemlétében a királyi helytartó és a nádori helytartó között. A két hatáskör a nádor kezében egyesült, ide értve a királyi helytartó kormányzati és egyéb feladatait is. A nádor maga mellé helyettesül alnádort nevezett ki (*officii palatinalis vices gerens*) — ő nevezte ki mint magánalkalmazottját, s nem a király, mint a nádori helytartót. Az alnádor a nádor előtt tett esküt, tőle kapta fizetését, s az igazságszolgáltatás terén az általa rábízott ügyeket intézte. De tevékenysége nemcsak ebben merült ki. Segítségére volt a nádori, rendkívül tág hatáskör valamennyi ágával kapcsolatos feladatok megoldásában is.

A fentebb elmondottak arról tanúskodnak, hogy a rendek állandóan készen álltak az igazságszolgáltatás „nádori vonalának” védelmére, erősítésére. Tartaniuk kellett ugyanis az ellenkező irányban ható erőktől. A XVI. századi főpap-helytartók igazságszolgáltatási tevékenységének eljelentéktelenedését maguk igyekeztek hangsúlyozni, főlé emelve az igazságszolgáltatási hatáskörnek egyedül a nádorhelytartót (*vicariust*) megillető teljességét. Az 1681. évi nádorválasztás néhány évi haladékot, állóharcot jelentett, de az 1680-as évek végétől a Rákóczi-szabadságharcig újabb központi támadás indult annak érdekében, hogy a nádor helytartói jogkörének igazságszolgáltatási részét is korlátozzák. Erre a kérdésre a magyar kancellária történetének e korszakbeli feldolgozása adhatna pontos választ. Ennek hiányában a most rendelkezésünkre álló adatokból is félreérthetetlenül megállapítható, hogy az igazságszolgáltatásnak központi ellenőrzés alá vonása fokozódott.

Az újjászervezett magyar kancelláriának 1690-ben adott királyi utasítása is erről tanúskodik. Ezt az utasítást, amint a kancelláriának egy későbbi, 1701. februári előterjesztése utal rá, az egész minisztérium együttesen alakította ki. A kancelláriának nemcsak átszervezését, hanem munkája színvonalának emelését is mind az uralkodó, mind a nádor és a rendek egyaránt kívánták. Megvalósítására azonban akkor került sor, amikor a központosító irányzat újból erőre kapott. Az utasításban több alkalommal is hangsúlyt kapnak mindazok a feladatok, amelyeknek célja a királyi tekintély és hatalom megszilárdítása.¹⁰⁷ Maga az utasítás pedig a magyar kancelláriát a magyar közhivatalok fejének, vezető szervének nyilvánítja. S rögtön ennek a bevezetésben való kijelentése után rátér az igazságszolgáltatás kérdésére, a peres felek nehéz helyzetére, amit az ország rendes bíráinak tevékenysége okoz. Ezért a király a jövőben gondoskodni kíván arról, hogy a felek panaszaikkal és fellebbezéseikkel megkereshessék az udvart.¹⁰⁸ Az igazságszolgáltatásnak és az ügyek felülvizsgálatának (*revisio*) kérdésére az utasítás másik fejezetében újból visszatér, s kötelességévé teszi a kancelláriának, hogy különösképpen az utóbbi jellegű ügyekről a titkos tanácsban, illetve a király előtt feltétlenül jelentést tegyen.¹⁰⁹

Az 1690. évi utasítás általános elveket összefoglaló szövegében nem találunk részletezést arra nézve, hogy milyen és mely rendes bírák által intézett ügyeknek a királyi udvarban való felülvizsgálatára gondolt a király. A magyar kancelláriának 1701. évi, a február 4-i titkos tanácsban tárgyalt előterjesztéséből azonban világosan látható, hogy a helytartói — más néven hétszemélyes — táblának mint fő fellebbezési hatóságnak ítéleteiről volt szó.

Az 1701. február 4-i titkos ülésen jelen volt a királyon kívül Kollonics Lipót esztergomi érsek, Keresztély Ágost szász herceg és győri püspök, Mattyasovszky László magyar kancellár és a név szerint felsorolt osztrák és cseh tisztségviselők, miniszterek. Esterházy Pál nádor neve, bár a tárgyalás az ő helytartói hatáskörét érintette, a résztvevők névsorában nem szerepelt.

A magyar kancellária, az 1690. évi utasításban található ügyrendi szabályzathoz tartva magát, az Olgyay családnak s más, itt meg nem nevezett családoknak éppen sorra került s elintéztést kívánó ügyét terjesztette elő, majd ugyancsak szokás

szerint, javaslatot is tett az elintézésre. Magából az előadásból, az érvek felsorakoztatásának módjából azonban nyilvánvaló, hogy a perekkel kapcsolatos elvi kérdés megoldására törekedett. A nevezett családok ügyét ugyanis a királyi tábla, majd fellebbezés útján a helytartói (hétszemélyes) tábla — amelynek elnöke a nádor volt — tárgyalta, s hozott benne ítéletet, amelynek véglegességét azonban a felek nem fogadták el, hanem királyi felülvizsgálatért folyamodtak.¹¹⁰

A kancellária törvényeket idézett, amelyeknek alapján a királyi felülvizsgálat jogosultsága megállapítható. Igaz, hangzott az érvelés, hogy a Habsburg uralkodók székhelye nem volt és nincs is Magyarországon, s a XVI. század folyamán az az 1536: 41. törvénycikkben rögzített álláspont és gyakorlat alakult ki, hogy az ország területén kívül a király akkor sem ítélkezhet, ha ott vannak mellette az ország rendes bírái is. Ezért hozták létre akkor a helytartói (királyi helytartói) bíróságot, ahonnan tovább fellebbezni nem lehetett. Az idézett törvény a helytartói bíróság jellemzésére ugyanazt a szót használja, amelyhez Esterházy Pál és kortársai, mint láttuk, hasonló esetekben mindig ragaszkodtak: „*vicaria*¹¹¹ regis potestate” felruházott bíróságnak minősíti. A kancellária azonban megállapította, hogy korábban az ilyen jellegű törvényszéken a Magyarországon lakó királyok maguk elnököltek, s így természetesen nem volt szükség további fellebbezésre. Mohács után a király távollakásából következett, hogy a királyi helytartók igazságszolgáltatási, de hadügyi és közigazgatási téren is királyi jogokat gyakorolva kormányozták az országot.

Az ügy tárgyalásának időpontjában azonban, minthogy a királynak bécsi székhelye már régebben állandósult, Bécsben lakása elvileg már nem jelentette az országon kívül tartózkodást. (Erre fentebb is láttunk példákat.) A magyar kancellária és a központosítás elvének képviselői ezért úgy foglaltak állást, hogy a királyi helytartóságnak korábbi tágabb hatásköre csak átmeneti jellegű volt, s a királyi székhelyek kérdésének rendeződésével további fenntartására nincs ok. A tárgyalás időpontjában a peres ügyeket a magyar kancelláriának kellett megvizsgálnia, majd szétküldenie az ország rendes bíráihoz. A királynak, hangsúlyozta a kancellária, most már ugyanaz a hatásköre, az udvarnak ugyanaz a jelentősége, mint I. Mátyás vagy II. Lajos idejében volt. Márpedig Mátyás harmadik dekrétumának 14. cikke szerint a bírák ellen felmerült panaszokat a király intézi el. Ennek az elvnek érvényesülését ismeri fel a kancellária az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen is, amikor fellépett az ítélőmesteri túlkapások ellen. II. Lajos idejében pedig, az 1526. évi rákosi országgyűlésen, annak I. törvénycikke szerint, a királyi hatalom teljességének megőrzésére akkor maguk a rendek szólították fel a királyt.

Megállapítható, hogy az 1687/1688. évi országgyűlés után a központosítás hívei és képviselői a fenti és hasonló érvekre támaszkodva próbálták erősíteni a királyi hatalmat a rendi jogokkal és igényekkel szemben. 1701-ben, s nem ekkor először, hanem évek óta folyó küzdelem után, a felmerült perek ürügyén a nádor-helytartó igazságszolgáltatási hatáskörét igyekeztek csökkenteni.

A következő nádornak, Pálffy Miklósnak már azért kellett küzdenie, hogy alnádorát és ítélőmesterét bebocsássák a királyi táblába, akkor is, ha ősi szokás

szerint csak előtte, se nem a tábla, illetve a személynök előtt tették le a hivatali esküt. Ennek a kívánalomnak előzményei is megtalálhatók már Esterházy Pál nádorsága alatt.¹¹²

A meg-megújuló és erősödő központosító törekvések Esterházy Pál nádornak nemcsak általános helytartói, „*vicere*”-i méltóságát csorbították, hanem az ezekből adódó harcok átcsaptak közeleti és nádori tevékenységének valamennyi területére.

A törvények értelmében a király halála után, illetve az új király megkoronázása érdekében összehívott országgyűlés előtt törvényszünet volt; ezalatt az ország rendes bírái nem folytathatták működésüket, a nádor, az alnádor és a helytartói (nádori) ítélőmester kivételével.¹¹³

I. József halála után (1711. április) a koronázási országgyűlést Károly főherceg távolléte miatt csak 1711 decemberében készítették elő. Eleonóra régenskirálynő december elején királyi biztosokat küldött a nádorhoz és a rendekhez, akik néhány vitás kérdésben kifejtették az udvar és a miniszterek álláspontját.¹¹⁴ A tanácskozások Bécsben folytak. A nádor és rendek közölték válaszukat, majd a magyar kancellária december 24-én tartott miniszteri konferencián ismertette az egyes kérdésekben kialakult nézeteket, és előterjesztette saját véleményét, végül december 26-án összefoglaló jelentést terjesztett a királyné elé.

Ebből az iratváltásból többek között az is kitűnik, hogy az igazságszolgáltatás terén további ütközőpont volt a központi hatalom képviselői és a rendek között a *helytartói (nádori) ítélőmester* tevékenységi területe. Közismert, hogy Esterházy Pál nádorsága alatt, de az ezt megelőző évtizedekben is a felsőbíróságoknak több okból való szünetelése megnövelte az ítélőmesteri hatáskört; visszaszorítására sok kísérlet történt, míg végül a kérdést az 1715: 28. törvénycikkben rendezték.

1711 végén a helytartói ítélőmester (Meskó Ádám) önérzetesen hangoztatta, hogy mindent elkövetett az igazságszolgáltatás zavartalan folyása érdekében, de magasabb helyről és jogtalan módon akadályozták munkájában.¹¹⁵ A magyar kancellária visszautasította ezt az állítást, feltéve a kérdést, ki ellen szól a panasz, amikor az ítélőmester felettese a nádor, a nádor fölött pedig a királyné áll. Korlátozásra összeférhetlenségi okból volt szükség — az ítélőmester saját családjának ügyében is el akart járni —, továbbá azért, mert a királynének moratórium-ügyekben kiadott védleveleit próbálta kétségessé tenni. A kancellária szerint csak túlkapásait akadályozták, nem magát az igazságszolgáltatást, amikor visszaterelték az ítélőmestert a számára kijelölt ösvényre.

Az üggyel kapcsolatos kancelláriai válasz¹¹⁶ ingerült, helyenként szinte gúnyos hangvétele is amellet szól, hogy közte és az igazságszolgáltatás rendi irányítói között nemegyszer merültek fel hatásköri ellentétek.

JEGYZETEK

¹ Az 1439: 2. tc. értelmében a király a nádort csak a rendekkel együtt választhatja, s a nádor neki is, és az országnak is igazságot szolgáltat. Ez a törvény, amely a nádort az ország első közhivatalnokává minősíti, a fejlődés hosszabb szakaszát zárta le. Vö.: Szekfű Gyula: i. m. III. k. 405, s a hozzá tartozó irodalom.

² L. többek között Holub, Joseph: *Ordinaria potentia — absoluta potentia*. *Revue Historique de Droit Français et étranger*. Tom. XXVII. Paris, 1950, 94–95.

³ MOL P 53 Kéziratok 13. sz. — 615. pontja szerint Zsigmond király távollétének idejére „vicarios regni constituit”. — 1430. pont: ugyancsak Zsigmond távollétében „fuit quidem palatinus inter vicarios regni, non tamen caput eorum, proinde nec locumtenens”.

⁴ Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 518. — A nádori helytartó (más néven propalatinus is) teendőire l. bővebben: *Descriptio officiorum, quibus regnum Hungariae administrari solebat*. 1655 után, Szelepcsényi György helytartósága alatt készült közelebbi kelet nélküli összeállítás, amelynek több pontja foglalkozik ezzel a tisztséggel. Magyar Tudományos Akadémiától átvett iratok, MOL R 274, I. oszt. 51. cs. Új jelzete: MOL Hungarica et Transsylvanica, A 97.

⁵ A helytartóságról R. Kiss István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve*. Bp. 1908; Ember Győző: *A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században*. Szentpétery Emlékkönyv. Pécs, 1938, 142–156; Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 91–102; Szekfű Gyula: i. m. III. k. 74–79.

⁶ Felhő Ibolya—Vörös Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Bp. 1961, 8.: ezzel a magyarországi modern központi államigazgatás szervezése hosszú időre elakadt.

⁷ Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 103: a nádor-helytartók. — A nádorok címeiben a XVII. század elejétől kezdve mindig ott találjuk a „per Hungariam locumtenens” címet is.

⁸ Domanovszky Sándor: *József nádor élete*. I. k. Bp. 1944, 184–218: 1795-ben Sándor Lipót főherceg nádor halála után fivérét, Józsefet nem nádorrá, hanem helytartóvá nevezték ki. A nádorválasztás ellen Bécsben heves harcot indítottak, s az udvar és a miniszterek később is csak kényszerhelyzetben járultak hozzá.

⁹ MOL P 125 5776–5792, 6805–6824, továbbá MOL N 8 (l. a megyék nevét ennek két kötetes mutatójában, az anyag hollétére vonatkozó jelzetekkel együtt) a nádorhoz intézett megyei felterjesztések között, passim.

¹⁰ MOL P 125 7134.

¹¹ Elsősorban az 1536: 16. tc.-re hivatkoztak.

¹² „... ex quibus elicitor suam maiestatem dignitatem locumtenentiae palatinis contulisse”.

¹³ Tl. tovább folytatódik a Thököly-szabadságharc.

¹⁴ Az 1696. évi, szinte országgyűlés jellegű nádori konkurzus is hivatkozott a nádor-helytartó igazságszolgáltatási hatáskörének kiterjedt voltára. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3, 141–142. — L. alább is.

¹⁵ A fent ismertetett szöveg az 1681. évi országgyűlés iratai között található: MOL N 49 Lad. L. Fasc. K. 3. — Az 1681. évi országgyűlés rendei és az udvar között Szelepcsényi helytartósága kérdésében folytatott heves vitáról, melynek végén a király engedni kényszerült, l. még Bidermann, Hermann Ignaz: *Geschichte des österreichischen Gesamt-Staats-Idee*, 1526–1804. Innsbruck, 1867, 128, 50. sz. jegyzet.

¹⁶ MOL P 125 3982.

¹⁷ MOL A 35 1681. év. No. 160.

¹⁸ Ember Győző: i. m. (A helytartói hivatal) 147; és R. Kiss István: i. m. XL–XLV. I.

¹⁹ 1681. nov. 9., Sopron, királyi határozat a rendek felterjesztésére. I. pont (egykorú másolat), MOL P 125 8372 és 8368 I. pont (fogalmazvány).

²⁰ MOL A 35 1681. év. No. 160.

²¹ MOL P 125 8364.

²² MOL A 35 1681. év. No. 12. (1681. aug. 27., Sopron, a király a nádorhoz.)

- ²³ MOL P 108 2/3, Fasc. E. No. 74. 1681. aug. 27., Sopron.
- ²⁴ Pontosabban: az érsek helytartóságát támogató királyt és udvart.
- ²⁵ Pl. a nádor helytartói bíraskodásával kapcsolatos iratokban: 1694. jún. 23-án a király utasította a nádort, hogy az esztergomi érsek tizedperében „sub sigillo locumtenentiali” adjon ki bizonyáglevelet. MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 50.
- ²⁶ MOL P 125 7058, saját kezű fogalmazvány; MOL P 108 69, 2. k. 3–13 egykorú másolat, bevezetve a *Protocollum opinionum ac literarum palatinalium ad augustissimum imperatorem* c. kötetbe, amely a család tulajdonában maradt; a beszolgáltatott példány nincs meg a MOL N 8 protocollumkötetei között. — Az iratnak eredeti tisztázatát l. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Bécs, Hungarica-sorozat (178. cs.). — Az erről készült film az Országos Levéltár filmtárában található (W 145). Szövegét és elemzését l. Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál). Minthogy a nádor és a rendek véleményét tükrözi a töröktől felszabaduló ország új berendezkedését illetően, erre és a vele kapcsolatban ugyanott ismertetett ún. *Magyar Einrichtungswerkre* több alkalommal hivatkozunk.
- ²⁷ Uo. 143–145.
- ²⁸ MOL P 125 7050.
- ²⁹ MOL P 125 7007.
- ³⁰ MOL P 108 69, 2. k. 180.
- ³¹ MOL P 125 2520.
- ³² MOL P 125 7084.
- ³³ MOL P 53 245. és 612. pont: a Bécsben tartózkodó király nem tekintendő távollévőnek; akkor van távol, „si extra Viennam in remotioris partibus” tartózkodik. — Ugyanigy értelmezték a király távollétét Esterházy Pál nádor idejében is.
- ³⁴ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 109–112.
- ³⁵ 1683. júl. 11-én, 13-án, 14-én és utoljára 15-én Fraknóból írta jelentéseit a királynak és Lotharingiai Károlynak. MOL P 125 7015–7017 és MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 116–120.
- ³⁶ Jelentése a királyhoz 1683. júl. 21-én Bécsújhelyből. MOL P 125 7018.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ MOL P 125 8401.
- ³⁹ 1683. szept. 14-én és 19-én Bécsből írt a királynak (MOL P 125 7023, 7024), szept. 27-én Fraknóból (MOL P 125 7025).
- ⁴⁰ MOL P 125 8404.
- ⁴¹ MOL P 125 8408.
- ⁴² MOL P 125 7031.
- ⁴³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 173.
- ⁴⁴ MOL P 125 2495.
- ⁴⁵ MOL P 125 8410.
- ⁴⁶ MOL P 125 8411.
- ⁴⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 173–174.
- ⁴⁸ 1684. márc. 22-én még Pozsonyból írt Csáky István felső-magyarországi főkapitánynak (MOL P 71), márc. 28-án már Kismartonból a királynak (MOL P 125 7037/a).
- ⁴⁹ MOL P 108 69, 2. k. 65–66.
- ⁵⁰ L. a 26. jegyzetben említett rendi felterjesztéseket, a készülő *Einrichtungswerk*-kel kapcsolatban.
- ⁵¹ MOL P 108 69, 2. k. 64–65. Többek között ebben a felterjesztésben is kifejtette, milyen tulajdonságokkal kellene rendelkeznie a magyar kancellárnak. — L. még: Iványi Emma: i. m. 142. és 150.
- ⁵² MOL A 35 1689. év. No. 316. — Mattyasovszky 1696-ban kancellár lett.
- ⁵³ MOL P 125 8470.
- ⁵⁴ 1688. szept. 13–22., ahol az ún. *Magyar Einrichtungswerket* dolgozták ki. Iványi Emma: i. m. 154–158.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Egyik példányát l. PML Intimata inutilia 1689. év. No. 6, de a nádorhoz küldött válaszokból ítélve valamennyi, akkor már hozzáférhető mege megkapta.

- ⁵⁷ L. bővebben az adóügyről szóló fejezetben, az 1689. évnél.
- ⁵⁸ MOL P 125 4556.
- ⁵⁹ MOL P 125 4518. — Vö. Mayer, Theodor: *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*. Wien und Leipzig, 1911, 84.
- ⁶⁰ Mayer, Theodor: i. m. 83–85.
- ⁶¹ Uo. — Másolatban MOL P 125 8471/a. — Nyomtatvány formában (s. k. aláírásokkal, pecséttel) I. az Eger város számára küldött körlevelet a kamarai levéltárban, MOL E 136.
- ⁶² Rövid ismertetését l.: Iványi Emma: i. m. 158–159.
- ⁶³ MOL P 125 4887, 4773, 4472.
- ⁶⁴ MOL P 125 4421, 4455, 4497, 4556, 4518, 4502, 4480, 4913 (valamennyi megye adatai nem állnak rendelkezésünkre).
- ⁶⁵ MOL P 125 4832, 5053, 4637, 4965, 4533.
- ⁶⁶ MOL P 125 4774, 4456.
- ⁶⁷ Részlet Nógrád megye tiltakozásából: „...szegény hazánk igazgatását nem eszerint reméltük vala, hogy az egész ország akarátja ellen, commissiok által folyjon, hanem az haza törvényéhez képest, kegyelmes urunk öfelsége távollétében Hercegséged vicekirályi és palatinusi, helytartói tisztí által gubernaltassék”; kéri, a nádor illetékes helyen szólaljon fel, mert „tartunk a commissiok által országunkban béhozandó s törvényünkkel ellenkező praediudiciumoktól”. MOL P 125 4637.
- ⁶⁸ MOL P 108 69, 2. k. 68–69.
- ⁶⁹ Széchényi György.
- ⁷⁰ MOL P 108 69, 2. k. 67–68.
- ⁷¹ L. az 51. sz. jegyzetet.
- ⁷² Orbán István.
- ⁷³ A nádor levele MOL P 108 69, 2. k. A bizottság felterjesztése MOL N 8 Lad. 54. F. I. No. 15. Vö. Iványi Emma: i. m. 159.
- ⁷⁴ Sáros megye a bizottság október 6-i leiratának engedelmességre két követet küldött. MOL P 125 4798. — L. még: uo. 5087. és 4966.
- ⁷⁵ MOL P 125 6820.
- ⁷⁶ MOL P 125 4966.
- ⁷⁷ MOL P 125 5087.
- ⁷⁸ I. József özvegye nem volt megkoronázott magyar királyné. — Eleonóra 1711. jún. 9-én értesítette a Spanyolországban tartózkodó Károlyt: „... die Administration... welche ob ich schon vorhin und gleich nach dem traurigen Fall aus Liebe zu Ewer Mayestät und Liebden und des gemeinsamen Heils übernommen”. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. SEP, 1711. No. I. FoI. 65–72/v. Közli Kállay István: *Adatok a Rákóczi-szabadságharc végnapjainak történetéhez*. Lt. Közl. Bp. 1962, 142–143.
- ⁷⁹ MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 61.
- ⁸⁰ MOL P 125 8547: „Eleonora Maria Theresia Dei gratia Romanorum imperatrix, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae regina ac serenissimi et potentissimi Caroli tertii Hispaniarum et Hungariae, Bohemiae etc. haereditarii regis, archiducis Austriae etc. *mater, eiusdemque regnorum et provinciarum pro tempore reatrix...*” (kiemelés tőlem). — A királyné ugyanitt hivatalosan bejelentette I. József halálát, majd rátért Károly fia helyettesítésének kérdésére: „... usquedum... filius noster Carolus propria sua in persona Deo propitio adesse et actuale regni sui Hungariae regimen capessere valerit, eidem interea regendo nostras admoverimus manus”.
- ⁸¹ A fentebb említett 1711. jún. 9. keletű levélben, amely Károly május 4. levelére hivatkozik.
- ⁸² „Justiz, Cameral und Militare”.
- ⁸³ Ugyanabban a levélben.
- ⁸⁴ 1711. máj. 27., Bécs. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, SEP 1711. No. I. FoI. 39–45. Közli Kállay István: i. m. 142–143.
- ⁸⁵ Uo.: „... mir oder dem Palatino die Administration des Königreichs, folglich die Macht, diesen Tractat zu ratifizieren zustehe... auch ein und anderer der Vornembsten, so geist- als weltlichen, *den*

Cardinal nicht ausgenommen, selbe mir in Zweifel zihen und dem Palatino zuelegen wollen". (Kiemelés tölem.)

⁸⁶ Redlich, Oswald: Das Werden einer Grossmacht. Baden bei Wien, Leipzig, 1938, 193: Komoly tiltakozás a királyné magyarországi régenssége ellen nem volt, s bár a király törvényes helyettese a nádor volt, Esterházy herceg minden további nélkül beleegyezett a régensségbe. — Holott a nádornak hatásköre megóvása érdekében is tiltakoznia kellett, s ezt meg is tette, állapíthatjuk meg fentiek kiegészítésül.

⁸⁷ Pl. 1711. jún. 6., aug. 31., szept. 5. és 26., dec. 19., Bécs. MOL P 125 2586–2590.

⁸⁸ 1711. máj. 3. Barcelona (MOL P 108 98. Fasc. L. No. 293): „... id vero assequetur, ubi *augustae administratrici* suis in primis saluberrimis *consiliis* et ope pro ratione muneris, quod praecipuum in regno gerit, *adfuert*...” (Kiemelések tölem.) Megállapítható, hogy a jövőendő király a nádor helytartói funkcióit szinte a valóságos belső titkos tanácsosi feladatkörre szorította vissza. — Ezt a levelet és Károly 1711. máj. 27-én a nádorhoz írt másik levelét tartalmilag ismerteti Bónis György: A bírósági szervezet megújítása II. Károly korában. Bp. 1935, 54–55. — L. még: 1712. febr. 2. (MOL N 8 Lad. 46. Fasc. 7. No. 281) A levelek eredeti tisztázatait eddig nem ismertük.

⁸⁹ Az Esterházy nemzetség zólyomi ágából való Esterházy Ágnesnek férje.

⁹⁰ MOL P 125 2128.

⁹¹ MOL P 125 3372.

⁹² Hajnal István: Esterházy Miklós nádor lemondása. Bp. 1929. 45.

⁹³ Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon, 1664–1671. Kézirat, 1974.

⁹⁴ „Descriptio officiorum, quibus regnum Hungariae administrari solebat.” (Magyar Tud. Akadémiától átvett iratok, R 274, I. oszt. 51. cs. Új jelzete: Hungarica et Transylvania, A 77) A szövegében előforduló legmagasabb évszám: 1655 (a 6/verso lapon). A szöveg utolsó előtti bekezdésében a szerző tartózkodási helyéről nem régen eltávozott „dominus locumtenens”-t, tehát a királyi helytartót említi. Nádasdy Ferencel, aki Wesselényi Ferenc nádor halála (1667) után lett királyi helytartó, a szöveg több okból nem hozható kapcsolatba. Sokkal jobban ráillik egy főpap-helytartóra.

⁹⁵ Ezeknek szövegét a *Corpus Juris*ből kikerestem; hiba, elírás csak egy-két helyen volt található.

⁹⁶ Administrator.

⁹⁷ Ezt a törvényt tévesen 1536: 28.-ként idézi, ami azonban sajkások tartásáról szól. Az idevágó törvény az 1542: 28. tc., amely azonban az új bíró címét még nem tartalmazza. Helyettesét „vices gerens”-nek nevezi; így nevezték az alnádort (*officiū palatinalis vices gerens*), s ezért a szerző ezen a helyen, tévesen, a vicepalatinus kifejezést használja. Tudomásom szerint a helytartói korszakban nem volt alnádor. — A nádori helytartói tisztségre az irodalom nem ad tájékoztatást. Megemlíti Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 518.

⁹⁸ A Révay Ferenc, Mérey Mihály és Czobor Imre nádori helytartók megválasztásával kapcsolatos törvényekre hivatkozik.

⁹⁹ Ezek a nádor közvetítői (*mediatori*) tevékenységének körébe tartoztak. L. az erről szóló részben.

¹⁰⁰ Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf zaklatott korában ezeket is a helytartó intézte, de mivel ezek inkább a nádornak való ügyek, későbbi intézkedések következtében részben a királyi tábla, részben a megyék foglalkoztak velük.

¹⁰¹ Az 1485: 12. tc. szerint Dalmácia bírója a nádor volt, aki ezért bizonyos ottani szigetek jövedelmét kapta. Ebben az időben azonban a kérdés elvi jelentőségű, mert Dalmácia csak névleg tartozott az országhoz.

¹⁰² L. e fejezet elején az 1681. évi országgyűlésnek Szelepcsényi György helytartósága ellen felhozott érveit.

¹⁰³ Erre nézve nyolc törvénycikket idéz a XVI. századból.

¹⁰⁴ L. a 97. sz. jegyzetet.

¹⁰⁵ Nádori korszakban: egy nádori, egy országbírói és két személynöki ítélőmester volt. Helytartói korszakban egy helytartói, egy országbírói, két személynöki és egy nádori helytartói. (Utóbbinak a gyakorlatban való érvényesülését még meg kell vizsgálni.)

¹⁰⁶ Bónis–Degré–Varga: i. m. 93–95: a török hódoltság következtében területileg összezsugorodott, gyakran csak Szlavóniának nevezett országész 1848-ig a magyar jogszolgáltatás része maradt. A bán ítélőszékétől továbbvitt ügyek a királyi curia elé kerültek, ahol a Horvát–Szlavonországból fellebbezett perekben az országbíró volt hivatott eljárni.

¹⁰⁷ Az 1690. évi utasításban passim, pl. a szöveg 4. oldalán: „Politica vero et iustitiam, quae spectent, praecipuis dignitati et auctoritati nostrae regiae maiestatis, ne in quopiam derogetur, quin potius ut universa iura . . . conserventur, ea vero, quae illegitime avulsa sunt, pro nobis vindicentur”. Főképpen a királyi birtokokra céloz s a királyt illető jövedelmekre. (Az utasítás jelzetét l. a 109. jegyzetben.)

¹⁰⁸ Uo. 2. „... memoratam . . . cancellariam et expeditionem nostram aulicam Hungaricam utpote coeterarum publicarum regni nostri Hungariae expeditionum caput . . . litigantibus in iure suo *per iudices ordinarios regni gravatis*, ad non tandem et ultimarie provocandi et supplicandi copiam et facultatem concedendam animo iam constitutum habeamus, facturi etiam ut id ipsum proximis futuris temporibus in regno rite publicetur, igitur tam pro maturiori causarum controversarum *ad aulam nostram provocatarum revisione*”. (Kiemelések tőlem.)

¹⁰⁹ Az ügyrendről szóló részben (8. 1.): a kancelláriai tanácsban tárgyalják meg a hivatalnak és az igazságszolgáltatásnak kérdéseit, melyek közül az egyszerűbbeket intézzék el, a titkos tanácsban vagy más módon, köztük a revisiók ügyét is, terjesszék a király elé. „... caetera vero nobis, aut in praedicto intimo consilio nostro, vel prouti nobis visum fuerit, referre debebunt, *inter quae praesertim revisiones processuum intelligimus*”. (Kiemelés tőlem.) — Az 1690. utasítást l. MOL A 77 1690. július 30., Bécs, No. 41.

¹¹⁰ MOL A 1 1701. év. No. 3. — A febr. 4-i titkos tanácsban tárgyalásra felterjesztett ügyek egyike. — A felek „*gravatos se praetenderent*”; ugyanazt a szót használja a kancelláriai felterjesztés, mint amit fentebb az 1690. évi kancelláriai utasításban láttunk (108. jegyzet). „Ideo ad regale Maiestatis vestrae sacratissimae solium tanquam *supremum iustitiae praesidium* confugientes, unam adhuc eamque supremam sententiae locumtenentialis *superrevisionem* in augusta . . . aula institui supplicarent.” (Kiemelés tőlem.)

¹¹¹ Kiemelés tőlem.

¹¹² Iványi Emma: Az alnádor és a nádori ítélőmester esküje. Lt. Közl. Bp. 1975.

¹¹³ Bónis György: i. m. 27. és 32.

¹¹⁴ A jelentésből és több mellékletből álló ügyiratot l. MOL A 1. No. I. jelzet alatt. — A királyi biztosok: Trautson herceg főudvarmester, br. Seilern osztrák kancellár és Illésházy Miklós magyar kancellár.

¹¹⁵ „... describit [ti. az ítélőmester] cunctos ab ipso iustitiam sollicitantes consecutos fuisse, in quantum idem in administratione iustitiae *vel auctoritate maiorum . . . vel aliis a iure vetitis viis et modis impeditus non fuisset*”. Uo. c/ melléklet.

¹¹⁶ Uo.

A NÁDORI ADOMÁNY

A nádor *birtokadományozási joga* tulajdonképpen helytartói jogköréből ered.¹ A magyar királyság első századaiban a birtokadományozás királyi jog volt; a korona javaiból csak a király adományozhatott. A Mohács előtti nádorok adományai magánjellegűek, a nádor azokat saját birtokából adta; azonkívül jogában állt eladományozni az általa elítéltek birtokából neki jutott részt.² A magyar törvényekben a XV. század közepén jelenik meg az első olyan felhatalmazás, amelynek értelmében a magszakadás vagy hűtlenség folytán a Szent Koronára háramlott birtokokból 32 jobbágytelek nagyságig az ország kormányzója is adományozhat; a kormányzó ez esetben a király távollétében annak megbízott helytartója volt. Az 1446: 10. törvénycikkben Hunyadi János kapta ezt a jogot, azzal a kikötéssel, hogy ennél nagyobb, összetartozó birtoktest háramlása esetén azt nem tagolhatja 32 telkes kisebb részekre; az ilyenfajta háramlott birtokokat a Szent Korona részére kell fenntartania. Hunyadi Mátyás 1485: 10. törvénycikkében, amint láttuk, a helytartóság állandó jelleggel a nádori tisztséghez kapcsolódik, azzal a kikötéssel, hogy a király távollétében a koronára háramlott birtokokból nem adományozhat.³

Lehetséges, hogy a további kutatások során majd előkerülnek olyan oklevelek, amelyekből a korona javaiból tett nádori adományokra is következtethetünk. Egyelőre megállapítható, hogy ha fordult is elő Mohács előtt, kivételesen, nádori adomány, az nem a nádori jogkör alapján történt.

Mohács után változott a helyzet. A Habsburg uralkodó állandóan távol volt az országtól olyan értelemben, hogy nem Magyarországon, hanem az örökös tartományokban, elsősorban Bécsben tartotta székhelyét. Ezért, amint láttuk, a helytartói tisztség állandósult, s azt vagy főpap-helytartók, vagy a helytartói tisztelet is gyakorló nádorok töltötték be. Mind a főpapoknak, mind a nádoroknak I. Ferdinándtól kezdve joguk volt 32 jobbágytelken aluli birtok adományozására. Ezt az adományt is a király hívei kapták, akik közül azonban ő maga csak a kiemelkedőket ismerhette, a szerényebb helyzetű, de ugyancsak jutalomra érdemeiket nem, s a helytartó joga és kötelessége volt ezek kiválogatása.⁴ Az első Habsburg-helytartó s egyben nádor, Báthory István 1528. március 7-i utasításában megtalálható a 32 jobbágytelken aluli birtokok adományozásának joga.⁵ A XVI. századi törvények is megerősítik ezt a jogot, így különösen az 1567: 26. törvénycikk 4. §-a. Nádasdy Tamás nádor és helytartó, akinek már adománykönyve is fennmaradt,⁶ ugyancsak élt a birtokadományozás jogával, de hangsúlyozta, hogy ezt nem

mint nádor teszi, hanem a király beleegyezéséből, mint annak, távollétében, helytartója.⁷

A fenti értelmű birtokadományozás a XVI. századi helytartóknak „elismert és állandóan gyakorolt”⁸ joga volt, s a nádorok is élhettek vele, mint *helytartói* joggal.⁹ A „nádori adomány” kifejezés az 1608–1667 közötti évtizedek alatt keletkezett, amikor a nádori tisztséget állandóan betöltötték. A jogilag téves kifejezést átvették a XVII. és XVIII. századi törvények is.¹⁰ Amikor tehát az alábbiakban Esterházy Pál nádor adományairól szólunk, követjük az egykorú szóhasználatot, de előljáróban megjegyezzük, hogy a birtokadományozás az ő esetében is helytartói jog volt.

ESTERHÁZY PÁL NÁDOR ADOMÁNYKÖNYVEI

Esterházy Pál nádori adományairól bőven állnak rendelkezésünkre források. A korábbi nádorok szokása szerint¹¹ az ő nádori hivatalában is jegyzőkönyvekbe, *protocollumok*ba másolták be a nádori adományokról kiadott oklevelek szövegét. A nádori kancellárián készült *protocollum*könyvek hiteles kiadványnak számítottak, amelyekből később bármikor lehetett másolatot kérni. A két vaskos kötetre terjedő „*protocollum donationale*” kb. 2000 beírt oldalt tartalmaz; egymással párhuzamosan két példányban készült. Az egyik példányt a nádor halála után beszolgáltatták, hogy a következő nádor, valamint a kamara és egyéb hivatalok is használhassák.¹² A másik példány a családi levéltárban maradt.¹³ A két példány szövege megegyezik. Mindkettőben sok különböző kéznek, a nádori kancellária alkalmazottainak, írnokainak írása található. Az írnokok rendszeretete, kézírásuk olvashatósága, az általuk használt tinta minősége eltéréseket mutat. Az első kötetet névtelen írnok verses fohásza zárja le:

Est donata libri tandem Donatio fine,
Principio alterius scribam condonet Olympus!¹⁴

Az írnokok a nádori kancellária kezdő tisztviselői, a cancellisták, concipisták és a királyi táblától kölcsönkapott iuratus notariusok közül kerülhettek ki.

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a kamarai levéltárban van Esterházy Pál donációs könyveinek egy későbbi időből származó másolata is, amely a nádori levéltárban található, tehát a család által beszolgáltattott *protocollumokról* készült, hitelesített formában, Albert szász-tescheni herceg helytartó és Subich Ferenc aláírásával és a helytartói rányomott pecséttel, 1771. március 25., Pozsony keltezéssel.¹⁵ Állapota kifogástalan, igen jól olvasható, míg a fent említett egykorú példányok írása több helyen elhalványult, elmosódott.

A továbbiakban a nádori levéltárban levő példányok alapján ismertetjük az adományokról szóló *protocollumokat*, más néven donációs könyveket. Ezeket Batthyány Lajos nádorsága idején a nádori hivatal fehér bőrkötéssel látta el, s

mindkét kötethez index-elenchust is készített. A kötetek fedőlapjának belső részén Batthyány Lajos címerével díszített, szürke-fehér színű embléma látható a következő felirattal: „Protocollum hoc, necessario indice destitutum, provida ac sollicita . . . palatini Ludovici de Batthyány opera, novo eoque sollenni indice instructum ac recom pactum est. Anno 1762.” A kötetek lapszámozásában hibák, ugrások, ismétlődések is előfordulnak. Az index terjedelme 164 oldal, ezt hozzákötötték a fentebb említett, kb. 2000 oldal terjedelmű eredeti szöveghez. A kötetek lapjainak mérete 20 × 30,5 cm. Az első kötet címe: *Protocollum donationale principis Pauli Eszterházy de Galantha, regni Hungariae palatini ab anno 1681¹⁶ usque annum 1698*. A másodiké: *Protocollum donationale celsissimi [sacri] R[omani] I[mperii] principis Pauli Eszterházy de Galantha, regni Hungariae palatini ab anno 1697 usque annum 1713*. Már a kötetek címében levő évszámok is jelzik, hogy a szövegek bemásolása nem történt szoros időrendben. Egy-egy éven belül megtörik az időrend, de az is előfordul, hogy korábbi években kelt adományleveleket későbbi évek anyaga után másoltak be. A szövegek általában, túlnyomó többségükben folyamatosak. Az első kötetből hiányzik az első nyolc oldal, s csak a 9. oldallal kezdődik. Mindkét kötetben előfordult, hogy több oldalt is üresen hagytak azzal az elhatározással, hogy az oda tartozó szöveg beírását később pótolják, különösen a nádori consensusok esetében. A donációs könyvekben vannak ugyanis 32 jobbágytelken aluli birtokok örökvallásához, cseréjéhez, általában elidegenítéséhez történő nádori hozzájárulások (*consensusok*) másolatai is, amelyek általában nagy terjedelműek és több korábbi oklevélre támaszkodnak. Az üresen hagyott oldalakat később nem mindig töltötték ki. Egyes bemásolt szövegeket később keresztben, átlósan áthúztak; ennek különféle oka lehetett.¹⁷ Több alkalommal sikerült megtalálni, családi levéltárakban vagy gyűjteményekben¹⁸ a feleknek kiadott nádori adománylevelek eredeti tisztázatait. Ezeknek és a donációs könyveknek szövegét összehasonlítva az állapítható meg, hogy a hivatal pontos munkát végzett, a donációs könyvekbe bemásolt okleveleknek általában csak a szöveg lényegét nem érintő, formulás részeit és a személyek címét, rangját rövidítette le vagy hagyta el. A donációs könyvekben a nádortól vagy mástól származó lapszéli javítások, bejegyzések nincsenek. Az adománylevelek szövegének fogalmazványait a felek kérvényeinek külzetére vezetett feljegyzések és formulagyűjteményekben levő mintaszövegek alapján készítették.¹⁹

A donációs könyvekbe bemásolt iratok tárgyak szerint a következőképpen csoportosíthatók:

Nádori adománylevelek	650 db
Királyi jog adományozásáról szóló oklevelek ²⁰	4 db
Új adományról szóló oklevelek	4 db
Adomány átengedéséről és letételéről szóló bizonyáglevelek	2 db
Adomány megsemmisítéséről, visszavonásáról szóló oklevelek	11 db
Hozzájárulás örökvalláshoz, cseréhez, elidegenítéshez (<i>nádori consensus</i>)	122 db

Kegyelemlevelek	17 db
Gyámjogot adományozó oklevelek	5 db
Házasságon kívül született személyek törvényesítéséről szóló oklevelek	2 db
Privilegiumok megerősítése (a jászok és kunok, valamint Szeged város részére) ²¹	4 db
Kötelezvény a magyar kamarának adóelőleg visszafizetésére ²²	1 db
Bizonyságlevél vitás megyehatár ügyében ²³	1 db
Bizonyságlevél magyarrá fogadott külföldiek (<i>indigenák</i>) részére ²⁴	6 db
Felmentés hűtlenség vádja alól s ezzel kapcsolatos oklevélkerestető parancs ²⁵	2 db
Perekkel kapcsolatos iratok ²⁶	2 db
Bizonyságlevek aransarkantyús vitézi cím elnyeréséről, ügyvédvállásról, örökvallásokról ²⁷	4 db

A felsorolt iratfajta a nádor különböző funkcióiból eredő hivatalos tevékenységével kapcsolatosak. De van a donációs könyvekben több olyan jogbiztosító irat, amelyeket magánföldesúrként adott ki, a földesúri joghatósága alá tartozó ügyekben:

Soltészség megerősítése ²⁸	1 db
Építési engedélyek (malom, vízelzáró gát, serfőző) ²⁹	4 db
Céhkiváltságok megerősítése ³⁰	9 db
Prépostság adományozása, magánkegyúri jogából eredően ³¹	2 db

A nádori donációs könyvekbe általában, az esetek többségében tárgyak szerint oda tartozó iratokat másoltak be, mégis előfordult, hogy a felek, jogaik nagyobb mérvű biztosítása érdekében, felhasználva a nádorral való rokonságukat vagy egyéb kapcsolatukat, kérték — ugyanúgy, mintha hiteles helyhez fordultak volna — néhány más jellegű irat bemásolását is. Ez különösen a donációs könyvek első kötetében figyelhető meg. Ezzel szemben rá kell mutatnunk arra, hogy adománylevelek, adományokkal kapcsolatos iratok találhatóak még szórványosan a nádori hivatal 7. számú protocollumkötetében is, amely főleg adóüggyel kapcsolatos bejegyzéseket tartalmaz.³²

Felmerül a kérdés, hogy évenként hány adománylevél, illetve a donációs könyvbe való bemásolásra szánt egyéb irat készült. Ezen a téren bizonyos szabályosság figyelhető meg. 1681-ben, a nádorválasztás csonka évében, csak hat tételt találunk, 1682-ben tizenkilencet. 1683-tól 1687-ig, rendkívüli megállapodás értelmében, felfüggesztették a nádori adományozást.³³ 1687-ben indult meg újra, s ettől kezdve a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig átlagosan számítva 20–30 az évi bejegyzések tételszáma. 1704-től 1710-ig csak kivételesen fordult elő nádori adományozás. 1710-től 1713-ig ismét az 1687–1703 évek közötti átlagot tapasztalhatjuk.

Az adománylevelek és egyéb iratok keltezésének helye Kismarton, Lakompak, Pozsony, Köpcsény, Bécs stb. aszerint, hogy a kibocsátás alkalmával a nádor hol

tartózkodott. A donációs könyvekbe a kelet után, a szöveg alá azt is bevezették, hogy melyik hiteles hely kapott parancsot a nyomozás, illetve birtokbaiktatás lebonyolítására.

A NÁDORI ADOMÁNYOZÁS (A KÉRVÉNYTŐL A BIRTOKBA IKTATÁSIG)

Nádori adományon elsősorban 32 jobbágytelken aluli ingatlant értettek. Esterházy Pál idejében a 32 jobbágytelek sokszor csak értékhatárt jelentett, s a nádor ezen belül az ingatlan mellett, esetleg helyett, ingóságot és pénzt is adományozott.

Nádori adományt csak nemesek kaphattak, mivel csak nekik volt birtokjoguk. A nemesek köréből azonban a XVII. századi törvények egy csoportot elvben kizártak: a hivatalokban és a hiteles helyeken működő titkárokat, jegyzőket, továbbá az ügyvédek. Ezeknek ugyanis módjuk volt arra, hogy mindenki más előtt tudomást szerezzenek a háramlott birtokokról, s így kérelmükkel megelőzheték éppen azokat, akiknek jutalmazásáért szolgált az adomány. Az 1609: 36. törvénycikk általánosságban a titkárokat és az ügyvédek tiltotta el attól, hogy háramlott birokokból adományt kérjenek; az 1655: 32. törvénycikk, ezt megújítva, kiterjesztette a tilalmat a káptalanok és konventek titkáraitra és jegyzőire is, az ügyvédekkel kapcsolatban pedig hangsúlyozta, hogy nem kérhetnek adományt olyan birtokból, amelynek ügyében tevékenykednek. Esterházy Pál idejében ez a korlátozás — anélkül, hogy hivatalosan felfüggesztették volna — kevésbé érvényesült. Látni fogjuk, hogy saját titkárai is kaptak nádori adományt, mégpedig több alkalommal is.³⁴ Általában sok hivatalnokot találhatunk a megadományozottak között.³⁵

Aki nádori adományra tartott igényt, kérvényt nyújtott be a nádori hivatalhoz. A kérvény a nádorhoz címzett folyamodvány volt, amelyben a kérelmező hivatkozott katonai vagy polgári érdemeire — általánosságban, vagy egyéni adatait is közölve — s azokra a pártfogókra, akik a nádort megkeresték az ő érdekében. Megjelölte azt az ingatlant, ingóságot vagy pénzüsszeget, amit nádori adományul kívánt, hangsúlyozva, hogy értéke nem haladja meg a 32 jobbágytelket, majd előadta, hogy milyen címen háramlik a koronára.

A háramlás oka a birtokosnak törvényes örökös nélküli, már bekövetkezett, de esetleg csak várható halála (magszakadás: *defectus seminis*) vagy hűtlensége (*nota infidelitatis*) volt. Az utóbbi a király és a haza iránti hűtlenséget jelentette elsősorban, de más cselekmények is maguk után vonták, így Esterházy Pál idejében leggyakrabban testvérek, rokonok megsebesítése, megölése vagy vérfertőzés (*incestus*), azaz rokonnak számító személlyel egyházi felmentés kieszközölése nélkül kötött házasság, esetleg házasságon kívüli kapcsolat fenntartása. A rendekben megvolt a törekvés arra nézve, hogy utóbbiakat ne tekintsék fej- és jószágvesztéssel büntetendő hűtlenségnek.³⁶

A kérvényre visszatérve: minél jártasabb volt a kérelmező a jogban, annál szabatosabban határozta meg a háramlás okát. Ha rokonság fűzte a remélt birtok

előző tulajdonosához, vagy más címen kérhette mások előtt saját magának a birtokot, indokolásába ezt is belevette. Mintaszerű és több szempontból is tanulságos Orbán Pál nádori ítélmester 1697. évi folyamodványa, amelyben a hűtlenségbe esett Andreánszky Zsigmond Pozsony megyei birtokait kéri nádori adományul. Latin nyelvű hivatalos kérvényéhez magyar nyelvű magánlevelet is csatolt, a nádor figyelmébe ajánlva egyéb, a kérvényben fel nem hozható érveket is: Andreánszky az ítélmestert megkárosította, tehát amije van, őt illeti („mind az én igaz pénzem”). A birtokot ugyan kérhetné Szegedy András, a nádor régi hű szolgája, vele azonban az ítélmester majd békés úton meg fog egyezni.³⁷

A kérvények szerkezete, megfogalmazása általában azonos. Abban is megégyeznek, hogy bizonyos sietséget, nemegyszer mohóságot tükröznek: megelőzni a többi kérelmezőt, lehetőleg akkor jelentkezni az adományért, amikor még kevesen tudnak róla. A magszakadás folytán háramló birtokokért olykor még az idős, beteg birtokos életében folyamodnak,³⁸ a hűtlenség eseteiben pedig sokszor rögtön a tett elkövetése után, tehát még a bírói ítélet előtt, néha pusztá híralapján.³⁹ Igen sok volt a jóhiszemű tévedés, sőt a szándékos ferdítés vagy hamis tájékoztatás is.⁴⁰ Ha a nádori hivatal nem végzett gondos nyomozást, megtámadták az adományt, vagy a birtokba iktatást megelőző vizsgálat során, vagy akár a beiktatás után is. Ilyen esetekben a nádori adományt meg kellett semmisíteni.⁴¹

A nádori hivatal végzett bizonyos nyomozást. Erre vall többek között az Orbán Pál ítélmester előbb említett kérvényének külzetén olvasható nádori kancelláriai megjegyzés is. A kérvény 1697. április 14-én kelt, a feljegyzés három nap múlva, április 17-én lerögzíti, hogy ha a lefolytatandó nyomozás során beigazolódik Andreánszky hűtlensége, a nádor döntése értelmében Orbán Pál fogja kapni a birtokot. S már április 21-én ki is állítják részére a nádori adománylevelet.⁴²

Egybekapcsolódnak az adománykérőt támogató sorok és a tájékoztatás adatai Jeszenszky István nádori titkárnak a nádorhoz intézett levelében; röviden közli az adománykérő életrajzi adatait, s szól az általa kért birtokok tulajdonjogáról is.⁴³

A kérvények adatainak felülvizsgálata azonban nem volt mindenre kiterjedő, előfordult, hogy szándékosan nem volt, de az akkori közlekedési viszonyok, hírszolgálat és szervezetlenség mellett nem is lehetett. A hivatal sokszor helyezkedett, kényszerből is, arra az álláspontra, hogy ha korábban nem, a beiktatással törvény szerint együtt járó nyomozás alatt jelentkezni fognak az ellentmondók, s ha akkor sem, akkor esetleg később, mivel jogos tulajdonát senki sem hagyja veszendőbe menni.

Az ügyek egy részénél a nádori igazságszolgáltatáshoz kapcsolódott a nyomozás, így birtokperek, hűtlenségi perek esetében. A perbeli nyomozás ilyenkor azonosult az adományozhatóság megállapítása érdekében folytatott nyomozással, de annál bizonyára mélyrehatóbb volt.

A hivatali nyomozás lezárása után kiállították a nádori kancelláriában az adománylevelet. Az adománylevél túlnyomórészt papíron, pátensformában készült. Az oklevélkiadó megnevezését tartalmazó részben a nádor felsorolta valamennyi címét és tisztségét, majd megnevezte azt a személyt, akinek érdemeiért nádori

adományt ad. Előfordult, hogy az érdemeket valóban fel is sorolták, legtöbbször azonban csak az e helyen szokásos formulát használták. Bekerült az adománylevélbe a megadományozott személy feleségének és gyermekeinek neve is. Ezután következett magának az adománynak hosszabb-rövidebb, pontos leírása s annak feltüntetése, hogy a 32 jobbágytelek értéket nem haladja meg. Ennek befejezésével közölték az előző birtokos nevét és a koronára háramlás okát, hűtlenség esetén a történetekre és a részt vevő személyekre is kiterjedő adatokkal. A nádor az adománybirtokban levő királyi fogot (*ius regium*) adományozta oda, minden tartozékával, az oklevél címzettjének és mindkét ágon levő örökösének, mégpedig a nádori és helytartói jogkörére egyaránt hivatkozva, mindörökre,⁴⁴ de a szokásos fenntartással (*salvo iure alieno*). Azt is belefoglalta az oklevélbe, hogy az adományról a király privilégiumlevelet fog kiállítani, ha e célból bemutatják neki.

A letisztázott oklevélre került a nádornak és a nádori titkárnak (egyúttal a kancellária vezetőjének) saját kezű aláírása, a nádoré közvetlenül a szöveg alá bal oldalon, a titkáré pedig néhány sornyi távolsággal lejjebb, jobb oldalon. A két aláírás közé tették, a szöveg alá, középre a nádor 6 cm átmérőjű, vörös viaszból készült, rányomott, rombusz alakú papírral leragasztott körpecsétjét. Ezt a pecsétet a király a nádor helytartói pecsétjének nevezte,⁴⁵ maga a nádor pedig titkos és hiteles, vagy nádori és hiteles, ill. nádori titkos pecsétnek. Nem használták a helytartói pecsét kifejezést a hiteles helyek sem. Nem is volt külön helytartói és külön nádori pecsét, ugyanarról a nagybírói gyakorlatban is használt s a nádori ítélőmesternek is kiadott nádori pecsétről volt szó mindkét elnevezés esetében.

A nádori adománylevél szövege Esterházy Pál idejében állandó jellegű, az eltérések a lényegét sohasem érintik; legfeljebb rokon értelmű szavak abban az esetben, ha egy szó mással is felcserélhető, vagy másfajta mondat szerkesztés olyan részben, ahol arra lehetőség volt. De van a szövegnek egy állandóan használt formuláskönyvre visszavezethető, mindig azonos, meg nem változtatható része, amely a korábbi és a későbbi nádorok adományleveleiben is ugyanaz volt, illetve ugyanaz maradt. Ebből a részből semmi sem maradhatott el az oklevél érvényességének kockázata nélkül.

A nádori adomány lehetett 32 jobbágytelken aluli új adomány (*nova donatio*) is. Erre sok példa található Esterházy Pál gyakorlatában. Szövegének felépítése azonos az előbb ismertetett adománylevelével. Az eltérés a 32 jobbágytelekről és a királyi jog adományozásáról szóló részeket összekötő szövegben van, amely kimondja, hogy az adományban részesülő személy ősei az illető birtokot régóta békében birtokolták és használták, s jelenleg is birtokában vannak, de a rá vonatkozó oklevelek elvesztek vagy elpusztultak.⁴⁶ Ha az oklevelek egy része megmaradt, ezeket az új adomány elnyerése érdekében a nádori hivatalban bemutatták.⁴⁷

A letisztázott, aláírt, megpecsételt okleveleket a szokásos illetékek lefizetése⁴⁸ ellenében kiadták a félnek. A donációs könyvbe való bemásolása korábban, a fogalmazvány elkészítése után történt, bár késés, lemaradás előfordult.⁴⁹

Általában az adománylevél kiállításának napjáról keltezték a birtok fekvése szerint illetékes hiteles helynek szóló nádori parancslevelet, amely elrendeli a

megadományozottak a birtokba való bevezetését és beiktatását. A nádori parancs szövegét mind a hiteles helyeknek szóló eredeti oklevelekből, mind a hiteles helyek válaszából, jelentéseiből jól ismerjük. A parancslevélben a nádor, a hiteles hely megszólítása után, elismétli, egyes részeket szó szerint átvéve, az adománylevél lényeges adatokat tartalmazó részeit, közli, hogy kiadta az adománylevelet, s felkéri a hiteles helyet, hogy a név szerint is felsorolt nádori emberek egyikével küldje ki saját, tanúbizonyság felvételére alkalmas hitese emberét, a káptalan egy tagját; menjenek ki a szóban forgó birtokra, s a szomszédokat összehívva végezzék el az ilyenkor szokásos nyomozást, majd utána vezessék be és iktassák be a megadományozottat a kapott birtokba. Ha ellentmondók lennének, azokat idézzék a nádor elé a királyi kúriába, végül pedig eljárásukról az ellentmondók és megidézettek nevével együtt küldjenek a nádorhoz jelentést.

A nyomozásban részt vevő nádori ember csak megyebeli birtokos lehetett abban a megyében, ahol az adománybirtok feküdt, különben később a nádori adományt vissza kellett vonni.⁵⁰

A nádori bevezető és iktatóparancs külsejét a hiteleshelyek válaszukban röviden leírták. Anyaga papír: általában zárt, olykor nyílt (pátens-) formában állították ki. A zárt oklevelekre felső szélükön, kívülről rányomták ugyanazt a nádori pecsétet, amely az adománylevelén is rajta volt. Ezt a pecsétet a káptalanok, konventek ugyanúgy nevezték, mint maga a nádor (bírói hitese pecsét, titkos pecsét).⁵¹

A hiteles hely válasza döntő fontosságú volt az adomány további sorsát illetően, ezért aprólékos részletességgel, mindenre kiterjedő figyelemmel készítették el. Ezért írták le benne a nádori parancslevél külsejét és írták át szó szerint szövegét is, majd rátértek a parancs leírására, a tulajdonképpeni jelentésre. Ebbéli tevékenységük lényegesen kiegészítette, sokszor pótolta is a nádori hivatal nyomozó eljárását. Majd pontosan beszámoltak a nádori és hiteles helyi ember működéséről, kiküldésük napjától a hiteles helyhez való visszaérkezésükig. Ha nem volt ellenmondás, jelentették, hogy a bevezetés és beiktatás megtörtént; ha volt, erről készítettek kimerítő jelentést. Ugyanakkor a fél számára is kiadták a szükséges hiteles helyi bizonyáglevelet.

Az ellenmondás következményeképpen a feleknek meg kellett jelenniük a királyi kúriában a nádor előtt, s ha ott nem tudtak megegyezni, elkezdődött a bizonytalan ideig húzódó birtokper.

Előfordult azonban, hogy a nádori adománylevelét birtokában levő fél akkor is magához ragadta a birtokot, ha ellenmondás volt. Ez törvényellenesen ment végbe, hivatali hatalommal való visszaélés útján, erőszakkal.

1686. augusztus 4-én a nádor Bocskay Zsigmondnak, a garamszentbenedeki konvent jegyzőjének Hont megyei birtokokat adományozott. Az alábbiak bizonyítják, hogy a törvény nem ok nélkül tiltotta a jegyzők megadományozását. A konvent prefektusa tizedszedés céljából eltávozott, de Bocskay előzőleg kieszközölte nála, hogy a nádori és a konventi emberrel együtt ő maga bonyolíthassa le a bevezetést és beiktatást. A birtokot a nádortól azon a címen kérte, hogy azok az első birtokos család kihalása folytán háramlottak a koronára. S amikor jelentke-

zett a családnak egy törvényes leszármazottja, s a szabályos határidőn belül ellenmondással élt, a jegyző erről nem vett tudomást. De az örökös sem mondott le jogairól, s végül elérte, hogy a nádor 1688. augusztus 6-án visszavonta és megsemmisítette a Bocskay Zsigmond javára tett adományt.⁵² Ennél az egy adománynál a törvénytelenések egész sorozata mutatható ki. Hiteles helyi jegyző kapta az adományt, ellentétben az 1655: 32. törvénycikkkel. A nádori ember nem volt megyebeli birtokos. A hiteles helyi jegyző saját ügyében maga irányította a beiktatást, s végül eltagadta az ellenmondást.

Ugyancsak Hont megyében a helyettes alispán, Madách János és felesége nádori adományul kapta a magvaszakadt Garay család több megyében is fekvő birtokait, s ő sem törődött az ellenmondásokkal, hanem a birtokokat „contra contradictio-nem occupálván” egy ideig kezében tartotta. Perre került sor, s ekkor a nádor, egyúttal bányavidéki főkapitány, kiküldte helyettesét, Koháry István vicegenerálist, aki Hont megye tisztikarából bizottságot szervezett, s ennek segítségével szerződést hozott létre a felek között.⁵³ Madách János az 1687/1688. évi országgyűlésen Hont megye egyik követe volt, s a nádori konkurzusokon is képviselte a megyét.⁵⁴

Megsemmisítette a nádor Meskó Jakab, későbbi királyi jogügyigazgató 1695. október 10-i nádori adományát, aki szintén figyelmen kívül hagyta az ellenmondást, s a vitássá vált nádori adomány biztosítása érdekében egyik ítélmester előtt pert indított. Ám kiderült, hogy az ellenmondó nem zálogjogon, hanem ősi jogon birtokolja az adománylevélben felsorolt javakat, s így a nádor 1696. május 5-én visszavonta a Meskó részére tett adományt.⁵⁵

1701-ben Skarbala András — Nyitra megye alispánja, alországbíró, később alnádor — rokona, Skarbala Judit tiltakozása ellenére foglalta el, nádori adománylevellel, a nőt illető birtokrészt, amit később Nyáry Zsigmond és felesége örökölt. Skarbala Judit egyikük ellen sem mert pert indítani, tiltakozásával és ellenmondásával pedig nem ért el eredményt. Ezért 1713-ban, már Skarbala András halála után, az országgyűlés elé terjesztette panaszát.⁵⁶

Példa volt arra is, hogy a bevezetést és beiktatást nem a törvényekben előírt nyilvánosság biztosításával hajtották végre. Ennek oka néha az volt, hogy egyes birtokokra a török közelsége miatt nem mertek kimenni, hanem valamelyik biztonságosabb szomszédos helységben bonyolították le az eljárást.⁵⁷ De olykor szándékosan mellőzték a nyilvánosságot. Ezt nevezték „clancularia statutio et impetratio”-nak, amiből sok zavar származott, pl. kettős eladományozás is bekövetkezhetett. A király 1696 szeptemberében eladományozott egy háramlott birtokot, s a nádornak sem ez, sem a már megtörtént beiktatás nem jutott tudomására, így 1696. november 29-én ő is eladományozta ugyanazt. Amikor a tévedés kitudódott, a nádor 1697. február 11-én megsemmisítette adományát.⁵⁸

A törvény előírása szerint az adománylevel kiállításától számított egy éven belül meg kellett történnie a beiktatásnak. Ha ezt valaki elmulasztotta, bekövetkezhetett a birtok újbóli eladományozása. A fentebb említett Skarbala András 1699. december 14-én bizonyos Trencsén megyei birtokokra királyi adománylevelet kapott. De

annyira elfoglalták a megyei és országos ügyek, különösen a téli katonai beszállással kapcsolatos teendők, hogy megfeledezett a határidőről. Közben a nádor, szabadnak véelve a birtokot, szintén eladományozta. A király azonban pártfogásába vette Skarbalát, s a *Tripartitum* különböző pontjaira hivatkozva a nádori adomány megsemmisítését kívánta.⁵⁹

1715-ben az országgyűléshez fordult kérelmével Jeszenszky Miklós volt nádori titkár, aki éppen a Rákóczi-szabadságharc kitörésének idején kapott nádori adományt. A beiktatást nem lehetett elvégezni, mert a birtok környékét ellepték a felkelők, Jeszenszky, a nádori ember és a hiteles helyi kiküldött alig tudott elmene-külni. 1715-ben tanácsot kért, hogyan biztosíthatná birtokjogát, s hogyan kaphatna bizonyáglevelet a beiktatás megtörténtéről.⁶⁰

A 32 JOBBÁGYTELEK

Figyelmet kell szentelnünk a 32 jobbágytelekben meghatározott sorompónak is. Legelőször a már említett 1446: 10. törvénycikk rögzíti; megismétlik a XVI. századi helytartói és nádori utasítások, és újból kiemeli az 1659: 30. törvénycikk. Ennek rendelkezéseit megerősíti az 1681: 1., majd, már Pál nádor halála után s nem utolsósorban az ő hivatalviselésének tapasztalatai alapján, még egyszer visszatér rá az 1715: 33. törvénycikk, amely már arra is jogot ad a királyi kincstárnak, hogy a 32 jobbágytelket vagy annak igazi értékét meghaladó nádori adományokat az országbíró előtt megtámadhassa.

A 32 jobbágytelek az adomány felső határát jelentette. Az adománylevelek az adomány terjedelmét vagy értékét közelebbről ritkán jelölik meg, kivételes esetben közölnek csak adatot tényleges nagyságról,⁶¹ beérik annak megállapításával, hogy 32 jobbágytelken alul van. Egész falvakat (*possessio*) ritkán adományozott a nádor, inkább csak birtokrészeket (*portiones possessionariae*). Ha mégis sor került erre, magyarázatot kellett fűznie hozzá. 1685. november 1-jén Esterházy Pál Barkóczy Ferencnek, a felső-magyarországi részek vicegenerálisának három egész falut adományozott azzal az indokolással, hogy értékük nem haladja túl a 32 jobbágytelkes határt, mivel a háborúk és felkelések következtében teljesen elnéptelenedtek.⁶²

Kérdés, mekkora területet jelentett a 32 jobbágytelek modern mértékre, katasztrális holdra átszámítva. Korszakunkban éppen egy nádori adománybirtok teleknagyságának felülvizsgálása során található erre adat. A vizsgálóbizottság 1697 után ült össze s szakértőkből állt, a budai kamarai adminisztráció, a váci káptalan és Pest megye kiküldötteiből. Úgy foglaltak állást, hogy egy jobbágytelek azonos 32 királyi holdat kitevő területtel, mégpedig szántófölddel. Egyéb számítások szerint egy jobbágytelek 50,05 katasztrális holdra tehető, így hozzávetőleges, csak megközelítően pontos további számítás alapján a 32 jobbágytelek 1600 katasztrális holdnál nem volt nagyobb.⁶³ Számolnunk kell azzal is, hogy a teleknagyság országreszenként változott.

A jobbágytelek pénzértékére szintén korszakunkból van adat. I. Lipótnak 1690. szeptember 16-án a nádorhoz intézett levele szerint ez nem lehet több, mint 1280 forint, vagy, közbecsűjét számítva, 128 forint.⁶⁴

A jobbágytelek nagyságának és értékének meghatározása Esterházy Pál nádorságának idejében állandó gondot okozott. Az 1708–1715. évi országgyűlés előkészítői külön kívántak foglalkozni ezzel a sok vitát előidéző kérdéssel. Azt javasolták, hogy a 32 telkes adományozást illetően pontosabban világítsák meg a nádor ezzel kapcsolatos jogkörét s azt, hogy tulajdonképpen mi értendő a „*sessio*” kifejezésen, s hogyan számítandók a sessiók a lakosság által elhagyott helyeken és pusztákon.⁶⁵

A XVI. századi helytartói korszakban a helytartó adományozhatott 32 teleknél nagyobb birtokot is, de csakis a királytól kapott felhatalmazás alapján.⁶⁶ Esterházy Pál idejéből ilyen felhatalmazásról nem tudunk, arról azonban annál inkább, hogy a 32 telek területének túllépése miatt állandó összeütközés volt a nádor és a kamarák között.

1690-ben a bécsi udvari kamara és a pozsonyi magyar kamara panaszt tett a király előtt, hogy a nádor, különféle kérelmezők rossz tájékoztatása alapján, 32 jobbágyteleknél többet is szokott adományozni anélkül, hogy eljárását a két kamarával közölné. A király felszólította a nádort, hogy a jövőben a nádori adományokat illetően tartson kapcsolatot mindkét kamarával, ugyanúgy, mint a magyar kancelláriával.⁶⁷

Hasonló túllépésekre még többször figyelmeztették a nádort, a király is, a kamarák is, s nemegyszer emiatt vagy részben emiatt megsemmisítették vele adományát is.

Olyan eset is előfordult, amelyet az 1446: 10. és az 1715: 33. törvénycikk egyformán tiltott. Jeszenszky Mihály személynöki ítélmester 1688. szeptember 23-án és 1689. február 13-án is ugyanabból a Balassa-uradalomból kapott nádori adományt, annak ellenére, hogy összefüggő birtoktesteket, uradalmakat 32 telkes részekre darabolni nem volt szabad. A Balassa család ezt a két adományt egyébként más okból is megtámadta. Jeszenszky Mihály a magtalanul elhalt Balassa Bálint mellett, akinek birtokából az adományokat kapta, ügyvédi, procuratori működést fejtett ki.⁶⁸

1689-ben az ország új berendezésének tervezetén dolgozó Kollonics-bizottság is foglalkozott a nádori adományozás és a teleknagyság kérdésével. Az *Einrichtungswerk* „Camerale” c. fejezetének 8. pontjában rámutat arra, hogy a nádor, összefüggő birtoktestek adományozásával, többször visszaélt birtokadományozási jogával: „... vill grosse Caduc wordene Herrrschaften und erträglische Landtgüetter mittels der Division in partes, indeme selbe keinen mehr als 32 Unterthanen zuegetheilet, gänzlich distrahiret undt vergebent”.⁶⁹

Máskor az adománybirtok értéke körül keletkezett vita. A nádor 1707. március 29-én egy Pozsony megyei szőlőt adományozott egykori ítélmesterének, Szirmay Istvánnak,⁷⁰ aki előbb Thököly, később Rákóczi és az udvar között próbált megegyezést létrehozni. A kamara 1707 májusában az adomány visszavonását

kérte a nádortól, aki június 9-i levelében ezt megtagadta: az előírt mennyiséget nem lépte túl, az adománybirtok minőségéről pedig a törvények nem intézkednek, keressen tehát más olyan okot a kamara, ami nem sérti a nádori jogkört.⁷¹ A nádor érvelését nem tekinthetjük helytállónak, mivel a minőség az értéket is meghatározza, s ha erről törvény nem is rendelkezett, az ingóságokat és pénzüsségeket is adományozó nádornak szem előtt kellett tartania bizonyos értékhatárt.⁷² Nem vitás, hogy a szőlő értékesebb volt a szántóföldnél, erdőnél és rétnél. Esterházy talán úgy vélte, hogy a közvetítői tevékenységével érdemeket szerzett Szirmay esetében megkockáztathatja az ellenvetést.

A területi illetékességet vizsgálva, a nádori adománykönyvek helynévadatai alapján megállapíthatjuk, hogy az adományozás, a török kiűzése után, az ország egész területére kiterjedt, Horvát–Szlavón–Dalmátországra is. A horvát bánnak a nádor-helytartóéhoz hasonló jellegű adományozási joga nem volt, így ebben a vonatkozásban ott is egyedül a nádor járhatott el. Horvátok, magyarok, németek egyaránt részesültek ott nádori adományban. Az országrész lakosságának, nemeségének megnyerése fontos politikai feladat volt. Horvátországgal kapcsolatban a nádori adományozás során keletkezett valamennyi iratfajta megtalálható. A birtokba iktatásra és az azt megelőző nyomozásra a nádor legtöbb esetben a császári káptalannak adott parancsot.

A nádor a töröktől visszafoglalt területeken túlnyomórészt pusztákat adományozott, míg Felső-Magyarországon a városi ház és a szőlő adományozása volt jellemző. A többi területen vegyesen fordultak elő a szokásos adományfajták (birtok, birtokrész, kúria, ház, szőlő, pénz és egyéb ingóságok).

A Neoacquistica Bizottság megalakulása (1689) után ezen a területen fordulat következett be. Ettől kezdve igazolniuk kellett régi birtokjogukat. Amíg ez meg nem történt, addig fennállt a *perfüggés* (*litispendia*) állapota. A kamarák ezzel kapcsolatban úgy foglaltak állást, hogy ilyen körülmények között kívül esnek a nádor adományozási területén. 1696-ban a nádort és az ország nagybírait eltiltották az ott fekvő birtokokkal kapcsolatos bírói parancsok kiadásától. A birtokosoknak korábbi helyzetükben kellett maradniuk (*status quo*). Ennek ellenére nádori adományozások akkor is történtek, ám ezeket a kamarák érvénytelennek tekintették. Ügyükben döntés akkor nem történt, csak jóval a nádor halála után. 1724-ben, majd 1727-ben III. Károly fogott hozzá ennek a kérdésnek rendezéséhez. 1727. január 31-én kiadott parancsában arra utasította a megyéket, hogy az 1689 után a töröktől visszafoglalt területeken történt nádori adományozások ügyében tartsanak alapos vizsgálatot; ítéletet ne hozzanak, hanem az ügyek állásáról tegyenek jelentést, s azt megoldási javaslatukkal együtt terjesszék fel a királyhoz, aki dönteni fog.⁷³

A NÁDORI ADOMÁNY ÉS A KAMARÁK

Amint az eddigiekből is látható, a birtokadományozás terén állandó volt a versengés és összeütközés a kincstár (kamarák) és a nádor között. Az adományra várók számához képest nehéz volt elég felszabaduló birtokot találni. Az 1683 óta szüntelenül folyó háború kimerítette a kincstár amúgy is korlátozott erőit, tovább növekedett a készpénzhiány. Ilyen körülmények között a kincstár megbecsülte a kisebb birtokokat is, amelyeknek adományozásával gyakran elmaradt készpénzfizetéseket pótolta. A nádor és a rendek viszont a nádori adományjog csorbítatlan fenntartása mellett voltak. Az adományjog gyakorlása, ha korlátozott mértékben is, a királyi hatalom részesévé tette a nádor-helytartót. Rajta kívül más országos méltóságnak nem volt ilyen joga. A nádor egyéni érdeke — adományok útján híveket szerezhetett, híveit, alkalmazottait jutalmazhatta, rokonait megajándékozhatta — találkozott a rendek részben anyagi, részben politikai igényével. A nádori adomány eredeti rendeltetése az lett volna, hogy a középszerű, kisebb birtokokból elsősorban a nemesi társadalom középrétegei kapjanak, azok a rétegek, amelyeknek birtokszerzése elé amúgy is akadályok gördültek. Esterházy Pál adományozásai során az adománylevelekben megjelölt régi birtokos és az adományt nyerő új birtokos általában a középnemességből került ki. De nem vetették meg ezeket a viszonylag kisebb birtokadományokat a főpapok, főurak sem. Igen alkalmasak voltak egy-egy nagyobb birtok kikerekítésére, cserére, vagy ha nem a maguk részére kérték, híveik jutalmazására. Egyes birtokfajták, pl. a már említett szőlő, akkor is komoly értéket jelentettek, ha kisebb terjedelműek voltak. Érthető tehát a szívós küzdelem a nádor és a kincstár között. Néhány példa felsorolása nem érdektelen, mivel ebben a kérdésben is a központosító abszolútizmus és a birtokukat, kiváltságaikat őrző rendek csaptak össze, s a Rákóczi-szabadságharc előtti években történt esetek a nemesség magatartásának indokolásához is adalékkul szolgálhatnak.

Megjegyezzük, hogy nem volt törvényes szabályozás arra nézve, vajon a koronára szálló 32 jobbágytelken aluli birtokokat mikor adományozhatja a nádor, és mikor rendelkezhetik vele a kincstár. A nádort és a kamarát ebben a kérdésben általában csak a szokásos „együttműködés”-re utasították,⁷⁴ s ez a szabályzatlan-ság még csak fokozta a bizonytalanságot.

A helytartói adományozás, bár korábbi törvények is szólnak róla, tulajdonképpen csak Mohács után, a Habsburg-korszakban vált gyakorlattá, s I. Ferdinánd a 32 telken aluli adományozást még nem korlátozta.⁷⁵ Miksa azonban már nem adott szabad kezét a helytartónak ezen a téren, hanem az adományozás előtt tájékoztatást kívánt tőle a birtok minőségéről, nagyságáról s az adományban részesülő érdemeiről.⁷⁶ A gyakorlat utódai alatt is folytatódott, legalábbis erre vall 1585-ben Draskovics György helytartó utasítása, aki csak akkor adományozhatott 32 jobbágytelken aluli birtokot, ha a király nem volt messze Magyarországtól, tehát Bécsben vagy a szomszédságban tartózkodott. Ilyen esetben is értesítenie kellett a királyt az adománybirtok minőségéről, mennyiségéről, a kérelmező szemé-

lyéről, s csak akkor hajthatta végre az adományozást, ha a királytól megbízást kapott.⁷⁷

Ennek a korán fellépett ellenőrzési, korlátozási törekvésnek — ami feltehetőleg folyamatosan érvényesült — nyoma található meg Esterházy Pál nádorsága alatt.

1683-tól kezdve kb. négy évig a nádornak felére csökkentett készpénzfizetés és az ún. nádori negyed járt a háramlott birtokokból. Ezzel a kérdéssel a nádori fizetésről szóló részben foglalkozunk bővebben. A nádornak minden egyes negyed-részt meg kellett küzdenie a kamarával, s amint mód nyílt rá, visszatért az eredeti, 1681. évi fizetési szabályozáshoz. Ebben az időszakban azonban a nádori adományozás szünetelt.

Később több alkalommal közölték vele, hogy bizonyos háramlott birtokokból ne adományozzon, mert azokra a kincstár tart igényt. 1706. április 6-án a nádor olyan értesítést kapott, hogy a Zrínyi család hívének, a lutheránus vallású Genczy Jánosnak halála után birtokát — a *Tripartitum* I. részének 10. címére és az 1681: 37. törvénycikkre hivatkozva — a kincstár vette magához, tehát nem adományozható.⁷⁸ Máskor szemrehányással illették, sőt kioktatásban részesítették, amikor utólag értesültek egy-egy, a kincstár részére kívánt birtok nádori eladományozásáról. Így Szirmay István szőlőjének már említett esetében, továbbá 1707. szeptember 9-én a Zsámbokréthy-birtokok miatt.⁷⁹ Ezek a birtokos halála óta a kincstár kezén voltak, s csak az özvegy kapott engedélyt életfogytiglani használatukra. A lutheránus vallású Vladár Sándor magának kérte a birtokokat, de a kamaráktól nem kapta meg. Felkereste a nádort, tőle is kérte s meg is kapta az adománylevelet, a kamarák tudtán kívül. A kamarák óhaja az volt, hogy a nádor utasítsa a beiktatásra illetékes esztergomi káptalant, hogy ne végezze el a beiktatást, ha pedig már megtörtént volna, érvényteleníteni kell. A birtok amúgy is nagyobb 32 jobbágyteleknél: mikor volt rá példa, hogy lutheránus ember ekkora adományt kap? Fontolja meg a nádor, hogy az ilyen adományozásokkal saját fizetésének folyósítását akadályozza, s mások jogos igényeit sem lehet kielégíteni. 1712. január 18-án pedig azt vetik szemére, hogy Rákóczi egyik hívének magvaszakadtával ennek birtokát rokonának, a király hűségére éppen csak hogy visszatért Esterházy Dánielnek adományozta. Ismét a nádori fizetésre hivatkoztak, sürgetve, hogy semmisítse meg ezt a kincstárra nézve annyira sérelmes adományt.⁸⁰ Sürgetésüket megismételték január 22-én azzal, hogy a birtokra a hátralékos kancelláriai fizetések fedezése céljából van szükség. Sajnálataikat fejezték ki, hogy a nádor ismét nem értesítette őket előre az adományról, holott sok királyi rendeletet küldtek már hozzá hasonló esetek miatt.⁸¹ Nemcsak a pozsonyi, hanem a szepesi kamara is keresztezte a nádori adományozást. 1697-ben Abaúj megye Pozsony megyének panaszolta el, hogy a szepesi kamara nem engedett foganatosítani egy 1696. évi, Szörényi Gábor Abaúj megyei alispán javára tett nádori adományt. Pozsony megye közvetítette a panaszt, biztatva a nádort, hogy ne nyugodjék bele tekintélye csorbításába, forduljon a pozsonyi kamarához, s az tiltsa el a szepesi kamarát hasonló fellépéstől.⁸²

A leghesebb küzdelemre a kamarák és a rendek között a Neoaquistica Bizottság erőteljes működése idején, 1700-ban került sor, ugyancsak az adomá-

nyok kérdésében.⁸³ 1700. október 25-én kezdődött meg Pozsonyban a nyolcados törvényszék ülészaka, és ugyanakkor adóügyben nádori konkurzust is tartottak, tehát sokan gyűltek össze a városban. Mint ilyenkor szokásos volt, az igazságszolgáltatás és az adózás kérdéseivel kapcsolatban a rendi sérelmek is felmerültek. Különösen nagy és osztatlan felháborodást váltott ki a kamaráknak az a javaslata, hogy ne legyenek érvényesnek tekintendők azok az akár királyi, akár nádori adományok, amelyek nem a kamarák tudtával jöttek létre. A nádor és a rendek felterjesztést küldtek az uralkodóhoz, amelyben a királyi hitlevélen kívül több, ezzel a javaslattal szemben álló törvényre is hivatkoztak. Az idézett törvények egyrészt az ország szabadságának megtartására, másrészt a nádori jogkörre és a nádori adományjogra vonatkoznak.⁸⁴ A hivatalos felterjesztés fegyelmezett, bár panaszos hangjától élesen elüt a nádornak Batthyány Ádám országbíróhoz intézett, 1700. december 16-án Pozsonyban kelt magánlevele. A nádor a Bécsben tartózkodó országbírókat kérte meg a rendek kívánságainak, sérelmeinek tolmácsolására. A szenvedélyes kitérésekkel teleírt levél machinációnak, visszaélésnek minősíti a kamarák eljárását, amire századok óta nem volt példa, s ami „törvényünk teljes elrontását” vonná maga után. Kéri az országbírókat, hogy a rendek tiltakozását közvetítse az uralkodóhoz.⁸⁵ Mint tudjuk, ebben az időben kezdődtek Rákóczi Ferencnek a francia királlyal szövődő kapcsolatai; a háttérben ott kereshetjük a fenti kamarai tervek folytán sűrűsödő elégedetlenséget. Rákóczit és néhány társát 1701 tavaszán elfogták, de nem fogták fel teljes egészében a bontakozó országos mozgalom jelzéseit. A nádor 1702. május 23-án Lakompakon írt levelében újból felkérte az országbírókat a közvetítésre, mivel a kamara, Kollonics érsektől támogatva, sorra foglalta a birtokokat, nem volt hajlandó visszaadni a király szavára sem, csak azoknak, akik eredeti királyi adománylevelet tudtak felmutatni. A nádori adományokat pedig, nemcsak Esterházyét, hanem a korábbi nádorokét is, „kérdésben venni kívánják”, még akkor is, ha valaki bebizonyítaná, hogy régi időktől fogva birtokon belül volt. Ha a kamara ezt a tervét végrehajtja, senki „még a kővárokból sem lehetne securus”. Lépjen közbe az országbíró: „...nemcsak én, de az egész regnicolák hálaadással fogják venni”.⁸⁶

A kamarák és a rendek közötti hosszú küzdelmet a nádori adomány kérdésében az 1715: 33. törvénycikk zárta le, kiegyezéssel. A régebbi nádori adományokat nem minősítette érvénytelennek, de kötelezte a nádorokat és helytartókat, hogy királyi jog adományozása esetén egy éven belül a magyar kancellária útján hiteles másolatban tájékoztassák a kamarákat adományukról, s ugyanazt tegyék a megadományozottak is, az adományozás semmissé válásának terhe alatt.⁸⁷

Az adományt nyerők közül többen kieszközöltek királyi privilégiumlevelet is új birtokukra, amint a királyi könyvekbe bemásolt oklevelekből látható, ez az eljárás azonban nem vált általános szokássá.

A nádori adományok birtokjoga ügyében gyakran folyt vita. Amint láttuk, előfordult, hogy magának az adományozónak kellett megsemmisítenie az adományt.

A NÁDORI ADOMÁNY MEGSEMISÍTÉSE (ANNIHILATIO)

A megsemmisítésre a jogaikban sértett s azokat igazolni is tudó felek kérték a nádort, aki birtokaikat téves tájékoztatás, elégtelen hivatali és hiteleshelyi nyomozás alapján másoknak adta. A fentiekben láttuk, az is szükséges volt, hogy igazolt jogaiknak érvényt is tudjanak szerezni. Többször kérték a nádort egyes adományai visszavonására a kamarák is, s ismét a szóban forgó megadományozott fél helyzete, jelentősége döntötte el, megtörténjék-e a megsemmisítés. Előfordult, hogy a magánfél is, a kamara is királyi parancsot eszközölt ki az adomány megsemmisítése érdekében.

Ha látszólag nyugvópontra jutott a kérdés, s a birtok jog szerinti tulajdonosának vagy igénylőjének háttérbe kellett vonulnia a hatalmasabb elől, később, az erősebb fél vagy a nádor halála után újra kezdődött a visszaigénylés, a harc az elvesztett birtokért.

Az adományt megsemmisítő oklevélnek három fő része van. Az elsőben a nádor közli, hogy kinek milyen birtokokat adományozott és mikor. Ezt néha csak körülbelül tudta meghatározni, bizonyára azért, mert tartózkodási helyén nem volt kéznél a donációs könyv, vagy abba még nem másolták be az adománylevelet. A „*quia tamen*” szavakkal kezdődő második részben ismerteti a felmerült s a birtokkal kapcsolatban támasztott jogos igényt, majd, a harmadik részben, „*ideoque nos*” szavak után, következik a visszavonás és megsemmisítés. A korábbi adománylevél szövegét, ha azt már bemásolták a donációs könyvbe, ott általában nem húzták át. Megtörtént azonban, hogy a megsemmisítés oly gyorsan követte az adományozást, hogy csak a megsemmisítő oklevél található meg a donációs könyvben, s az adománylevelet már nem is másolták be akkor sem, ha a megadományozottak közben már a birtokba iktatást is kieszközölték. A megsemmisítés az adományozási eljárás során kibocsátott valamennyi oklevélre kiterjedt, az adománylevélén kívül a hiteles hely és a nádori ember jelentésére is.

A NÁDORI HOZZÁJÁRULÁS (CONSENSUS PALATINALIS)

A nádornak az adományozáson kívül arra is volt joga, hogy magánszemélyeknek olyan intézkedéseit, amelyek révén 32 jobbágytelken aluli nemesi birtokaikat másokra örökösen átruházták — örökvallás, csere, peregyezés, örökbefogadás, esetleg fiúsítás útján —, jóváhagyassa, azokhoz hozzájárulhasson.⁸⁸ A nádori hozzájárulás ez esetben is a birtokban levő „*ius regium*”-ot, királyi jogot adományozott a kérvényezőknek. Az átruházás alapja a felek között létrejött, általában írásbeli megállapodás, szerződés, magánadományozás volt. A törvények a nádorhelytartónak erről az állandóan és viszonylag sűrűn gyakorolt jogáról nem szólnak.

A nádori hozzájárulást rögzítő oklevél szerkezete Esterházy Pál idejében — s általában is — a következő volt:

1. Bizonyos nemes személyek megjelentek a nádor előtt, illetve eljuttatták hozzá kérvényüket, amelyhez korábbi oklevelet (gyakran többet is) mellékeltek a fentebb megjelölt tárgykörből.

2. A bemutatott oklevelek útján (*quibus mediantibus*) jutott a bemutató fél azokhoz a birtokokhoz, amelyeknek végleges megszerzéséért (örökvallás stb.) folyamodott s nádori hozzájárulást kért. A nádori oklevél röviden ismertette ezek tartalmát.

3. A nádori oklevélnek „*supplicatum itaque extitit*” formulával kezdődő részében a nádor arról szólt, hogy a felek az oklevelek átírását, megerősítését és nádori hozzájárulást kértek.

4. „*Quarum quidem literarum tenor talis est*” bevezetés után következik a bemutatott oklevelek szövegének szó szerinti átírása. Ez az a rész, ami a donációs könyvből néha kimaradt, s csak fenntartott üres helye van meg.

5. „*Nos igitur*” kezdettel követi a bemutatott oklevelek átírását az ezeket hitelesítő rész, a megerősítés, majd a hozzájárulás megadása.

6. „*Et nihilominus*” szavak után az adománylevéllel általában azonos szöveg következik, amelyben a nádor az elidegenítésre kerülő birtokban levő királyi jogot a kérelmezőknek adományozza. Feltűnő, hogy míg az adománylevelek mindig hivatkoznak a 32 jobbágytelkes határra, erről a hozzájárulásokban sohasem esik szó.

A nádor alább ismertetendő kegyelemlevelei között azonban találunk egyet, amelyben a Nedeczky család egy tagjának s a vele rokonságban levő menyasszonyának kegyelem és nádori hozzájárulás alapján biztosítja birtokuk megmaradását, természetesen csak abban az esetben, ha pápai engedéllyel, a lakóhelyük szerint illetékes püspök előtt kötik meg a házasságot. Hangsúlyozza, hogy azért adhatja kegyelmét és hozzájárulását, mert birtokuk nagysága nem haladja túl a nádori adományozás jogkörét⁸⁹ (tehát a 32 jobbágytelkes határt). Ez az egybekapcsolás is bizonyítja, hogy a hozzájárulás esetében ugyancsak fennállott ez az értékhatár.

A nádori hozzájárulás adományozása, ugyanúgy, mint a 32 jobbágytelekig terjedő nádori adományozás, Horvát–Szlavón–Dalmátországra is kiterjedt.

A nádori hozzájárulással szerzett birtokot az új tulajdonos általában örökjogon (*iure perpetuo et irrevocabiliter*) kapta, de szórványosan olyan esetek is előfordultak, amikor csak azon a joron lehetett övé, amelynek alapján az előző tulajdonos bírta (*iure ipsis incumbenti; eo iure, quo ad praenotatum . . . pertinuissent*).

A nádori hozzájárulás visszavonására vonatkozó adatok a donációs könyvekben nem találhatók.⁹⁰

NÁDORI KEGYELEMLEVELEK (GRATIONALES)

Az 1485: 10. törvénycikkben, amint fentebb láttuk, a nádor-helytartó a király távollétében a kegyelmezés jogával nem élhetett. A Mohács utáni helytartók közül viszont többnek utasításában olvasható, hogy a király hűségére visszatérőknek a

király nevében kegyelmet adhat.⁹¹ Ugyanígy rendelkezik az 1536: 5. törvénycikk is. A király nem lakott az országban, s az állandóan dúló pártharcok idején szükség volt arra, hogy középnemesek, szerényebb birtokú személyek esetében, a helytartó a kegyelemadás útján is előmozdíthassa a király táborának növekedését.

Nádasdy Tamás nádor felhatalmazása ennél többet tartalmazott. Nemcsak a kisebb, 32 jobbágytelket meg nem haladó birtokkal rendelkező, hűsége térőknek adhatott kegyelmet, hanem más bűntettek elkövetőinek is, így a nem szándékos emberölés, lopás stb. eseteiben, kivéve, ha valaki a király személye vagy hatalma, jogköre ellen támadt.⁹² Az utána következő helytartóknak szintén megvolt ugyanaz a joguk, de nagyobb bűncselekmények esetén nekik is ki kellett kérniük előbb a király döntését.⁹³

Esterházy Pál, amint a donációs könyvekbe bevezetett kegyelemlevelekből látható, csak a különféle bűnösöknek adott kegyelmet, a hűsége visszatérőknek nem, holott korszakában zajlott a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc, tehát alkalma bőven lehetett volna rá.

Az elkövetett bűntettek, amelyekre kegyelmet adott: gyilkosság, testvér megsebesítése, lopás, rablás, betörés, káromkodás, paráznaság.

GYILKOSSÁG

Oklevél kelte	Tettes	Áldozat
1684. március 4.	Gomolka János, Görgey Boldizsár jobbágya	a szepesi káptalan jobbágyának fia ⁹⁴
1687. február 15.	Gludovác Mihály, a nádor saját jobbágya	a csáktornyai molnár ⁹⁵
1687. szeptember 5.	Mészöly András nemes	Bogyó János nemes ⁹⁶
1692. december 7.	Pasitka János, Benyovszky Mátyás nádori titkár jobbágya	Rusznay János jobbágy ⁹⁷
1698. december 4.	Neumann Péter körmöcbányai polgár, aranyműves (pártfogója Schmideg János)	a körmöcbányai mésszáros ⁹⁸
1699. február 8.	Pöcs János nemes	Horváth Tamás ⁹⁹

Egyik gyilkosság sem előre megfontolt szándékkal történt, hanem, legalábbis a kegyelemlevél előadása szerint, az áldozatul esett fél, rendszerint a tettes régi ellensége, haragosa lépett fel támadólag és tört életére, s önvédelemből, védekezés közben, a keze ügyébe eső szerszámmal (késsel, bárdal, fejszével), erősen felindult állapotban, sokszor csak véletlenül oltotta ki támadója életét. A nádor minden esetben csak azzal a feltétellel adta a kegyelmet, hogy a jövőben hasonló cselekedettől tartózkodnak, s egy éven belül megegyeznek a meggyilkolt személy örökösivel, rokonaival a kártérítés kérdésében.

TESTVÉR MEGSEBESÍTÉSE

Az 1685. október 10-i oklevél szerint a nádor kegyelemben részesítette Makfalvy János nemest, aki fivérét véresre verte.¹⁰⁰

LOPÁS, RABLÁS, BETÖRÉS

Oklevél kelte	Tettesek	A büntett
1686. május 16.	Melczér János több jobbágya	A tehénlopás és vermek fosztogatása, felbujtott német katonák segítségével ¹⁰¹
1689. július 27.	Keczer György jobbágjai	rablás, 18 éve; bár akkori földesuruk Sáros megyétől kegyelmet kért számukra, a megye tovább üldözte őket, így elbujdostak ¹⁰²
1694. június 28.	Zeverséni János, Czarbolt Imre nemes szervitora	lőlopás (de visszaadta) ¹⁰³
1699. január 16.	Siklyni András nemes	éjszaka betört a nagyszombati papi szeminárium régensének szobájába ¹⁰⁴
1710. augusztus 21.	Gyuricskala György, Szunyogh László jobbágya	útonállás, fosztogatás ¹⁰⁵

KÁROMKODÁS

1701. március 7-én Komáromy György részegségében Istent, a szenteket és Révkomárom város bírát szidta és káromolta. Utóbbiakat meg kellett engesztelnie, azonkívül 30 imperialist kellett lefizetnie istentisztelet tartására¹⁰⁶

PARÁZNASÁG, TILTOTT KAPCSOLAT

1688. március 30.	egy jobbágy és testvérének özvegye ¹⁰⁷
1689. január 24.	nemesfértől teherbe esett nemesleány ¹⁰⁸
1690. január 14.	egy mágnás és rokona (előbbi később a nyitrai táborozás alkalmával kitüntette magát) ¹⁰⁹
1690. június 13.	egy jobbágy és mostohaanya ¹¹⁰

Fentiek is azzal a feltétellel kaptak kegyelmet, hogy többé hasonlót nem cselekszenek, azonkívül közülük is néhánynak kártérítést, büntetéspénzt kellett fizetnie.

A kegyelemlevélnek vannak az adománylevélre emlékeztető részei. A nádor a kegyelmet is mások kérésére, ajánlására, közbenjárásra adományozta. A tetteseket ugyanis, ha nem részesültek volna kegyelemben, hűtlenségben marasztalták volna el, ami fej- és jószágvesztéssel járt. Legtöbbjüket a földesúr, a megye vagy a város már le is tartóztatta, s megindította ellenük az eljárást. A nádori kegyelem biztosította számukra életük és javaik megmaradását, gyakorlatilag tehát felért egy 32 jobbágytelken aluli birtokadománnyal. A jobbágyoknak ekkora értékük nem volt, talán a polgároknak sem, de a felsoroltak nem is tartozhattak a szegénysorsúak közé. Amikor földesuraik és egyéb pártfogóik közbeléptek érdekükben, a munkae-
rőt védtek, s az ezt biztosító anyagi erőt is. A kegyelemlevél a jobbágyok esetében is külön biztosítja javaik megmaradását, s közülük is többen fizettek kártérítést. Egyik lopásba keveredett jobbágy azért bizonyult érdemesnek a kegyelemre, mert a Thököly-szabadságharc idején kitartott földesura és a király mellett.¹¹¹ Az oklevél végén a nádor az illetékes igazságszolgáltatási szerveket külön megszólította és felsorolva tudomásukra hozta a kegyelmezés tényét.

Esterházy Pál természetesen sokkal több kegyelemlevelet bocsáthatott ki, mint amennyi a donációs könyvekben található. Kegyelmi kérvényeket, kegyelemleveleket egyéb iratai között is találunk.¹¹² Megtörtént, hogy kegyelmi jogának gyakorlása közben keresztezte mások jogkörét. Erre vall az az 1700-ban hozzá küldött királyi parancs,¹¹³ amelyben az uralkodó megtiltja, hogy olyan bűnösök számára kegyelmet adjon, akiket már más illetékes hatóságok, pl. a pallosjoggal rendelkező földesurak halálra ítélték; ilyenkor ugyanis csak a király adhat kegyelmet.

Volt azonban egy olyan terület, ahol a rendek; szemben az uralkodóval, tágitani kívánták Esterházy Pál jogkörét a kegyelmezés terén. Az 1708–1715. évi országgyűlés előkészítése során arra buzdították a nádort, hogy — az 1536: 5. törvénycikkre támaszkodva — határozottan lépjen fel a hűségre térőknek adható kegyelem jogának gyakorlásáért.¹¹⁴ Ez a kérdés a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben bizonyára sokakat foglalkoztatott.

GYÁMSÁG ADOMÁNYOZÁSA (COLLATIO TUTELAE)

A donációs könyvekben s a nádor egyéb iratai között is több alkalommal található adat arra, hogy kiskorú árva, olykor félárva nemesszemélyek részére gyámot jelölt ki.

Kezdetben ez a jog is királyi jog volt,¹¹⁵ de Mohács után a helytartó a király távollétében alkalmilag élhetett vele. 1543-ban az árva- és özvegyügyet a helytartói bíróság elé tartozó ügyek között sorolták fel, mint amiben a helytartó a király legfőbb gyámi jogából eredően intézkedhetett.¹¹⁶ 1549-ben a helytartó jelentette a távol levő királynak, hogy egy 11 éves pozsonyi árvaleány gyámjával nem legközelebbi rokonát, nagyanyját tette meg, mert ez a vallás iránt közömbös, hanem a meglévő végrendelet s egyéb körülmények folytán egy pozsonyi polgárt.¹¹⁷ A 32 jobbágytelek adományozásának és a gyámság adományozásának joga *egybekap-*

csolódva jelenik meg az 1659: 30. törvénycikkben. Eszerint a nádor, amellet, hogy a háramlott birtokokból a fenti értékhatárig birtokot adományozhat, továbbra is adományozhat gyámságot úgy, ahogyan az régtől fogva szokásban volt.¹¹⁸

Esterházy Pál gyámságot adományozó okleveleiben¹¹⁹ általában középnemesek szerepelnek. Az oklevelekben említett birtokok nagysága, bár erről említés nem történik, feltehetően ezekben az esetekben sem haladhatta meg a 32 jobbágytelket.

A nádor a gyámügyekkel is az elé terjesztett kérvény és a kérvényező támogatók megkeresései alapján foglakozott. A gyám feladata volt az árvák — legtöbbször név szerint is felsorolt — birtokainak igazgatása, megőrzése, az árvák eltartása, megfelelő nevelése, taníttatása és a birtokok jövedelmének kezelése. Az oklevél közli a gyám(ok) nevét, s az árvákhoz való rokonságát is meghatározza. A törvények ugyanis szabályozták, milyen sorrendben lehet gyámot kijelölni a fiági és nőági rokonok közül. A nádor a gyám kijelölését nádori és helytartói hatáskörére hivatkozva tette. Amikor az árvák elérték a törvényes kort, a gyám köteles volt minden további eljárás nélkül kezükre adni vagyonukat, s pontos számadást készíteni a gyámsága alatt bevett jövedelmekről; az árvák taníttatására, nevelésére fordított összeget a jövedelemből levonhatta.¹²⁰

A nádori hivatal mérlegelte a benyújtott kérvényt, s ha több gyámjelölt is volt, akkor az alkalmazandó törvény alapján, de egyéb szempontokat (pl. a személyi alkalmasságot) is figyelembe véve hozta meg döntését anélkül, hogy hosszadalmas nyomozást végzett volna. Az oklevél „*salvo iure alieno*” kikötése éppen úgy, mint az adománylevelénel, ez esetben is lehetővé tette, hogy akiknek a nádor által kijelölt gyám ellen észrevételük, kifogásuk volt, tiltakozással éljenek.¹²¹

Az árvák ügyében a nádor felügyeleti jogot is gyakorolhatott. 1696 áprilisától novemberéig folyt Mondorf János Frigyes báró, soproni polgár, Sopron megyei birtokos árvájának, az akkor 7 éves Mondorf János Honoriusnak gyámsági ügye. Az apja korábban, a nádor előtt¹²² úgy rendelkezett, hogy fiát Magyarországon vagy az örökös tartományokban neveljék és taníttassák, gyámja pedig anyja, Hohenwart Mária legyen. De mert attól lehetett tartani, hogy az anya a gyermeket idegen országba viszi, s javait elvesztegeti, a király mint legfőbb gyámügyi hatóság felszólította a nádort, vegye magához a fiút, vagyonát leltározza, birtokáról készíttessen összeírást, s addig, amíg a fiú apai nagybátyja hivatalosan megkapja a gyámságot, senkinek se adja át. De végül az anya megígérte a kikötött feltételek teljesítését, s ekkor a király utasította a nádort, adja át az árva birtokát (Füles vulgo Nikics)¹²³ az anyának, aki megkapja a gyámságot is; a nádor pedig, nádori és helytartói jogánál fogva, gondosan ügyeljen arra, hogy az árvát és birtokát károsodás ne érje, s ha a fiú vagy az anya hozzá fordulnak, tisztéből kifolyólag támogassa őket.¹²⁴

A nádori donációs könyvekbe bevezetett oklevelek, kevés kivétellel, olyan ügyeket rögzítenek, amelyek a nádor helytartói jogköréből eredően tartoztak Esterházy Pál hatáskörébe. Ezeket az ügyeket az érintett *birtokok nagyságának értékhatára*

kapcsolja össze. Adományozás, hozzájárulás, kegyelem és gyámság adományozása csak abban az esetben mehetett végbe, ha a felek által kért vagy már tulajdonukban levő javak (birtok vagy egyéb) nagysága, illetve értékhatára nem haladta meg a 32 jobbágytelket.

JEGYZETEK

¹ R. Kiss István: i. m. CXLIV–CLIII. 1. A helytartó adományjoga. — A régebbi irodalomból: Rehorovszky Nicolaus: *Dissertatio inauguralis historico-iuridica de donatione palatinali*. Pest, 1829. — Nagy Gábor: *A Nádorispáni Ajándéklevelekről*. Tudományos Gyűjtemény, 1835. 3-6.

² R. Kiss István: i. m. CXLV. 1.

³ L. a helytartóról szóló rész 2. jegyzetéhez kapcsolódó szöveget.

⁴ R. Kiss István: i. m. CXLVIII. 1.

⁵ Uo. CXLIV. 1.

⁶ Uo. CXLV. 1.

⁷ MOL P 53 235. pont: „... videlicet autoritas non palatinalis sed locumtenentiae nostrae, qua in absentia maiestatis ex gratiosa eiusdem annuentia utimur”.

⁸ R. Kiss István idézett művében ezzel a megállapítással foglalja össze a helytartó adományjogával kapcsolatos kutatásának eredményét.

⁹ Uo. CXLV. 1.

¹⁰ Uo. CXLVI. 1; e törvények felsorolása: 1609: 66., 1659: 30., 1681: 1., 1715: 5. és 33., 1723: 4. tc.

¹¹ Uo. CXLV. 1. — L. még: Ila Bálint: *A Thurzó család levéltára*. Lt. Közl. 1932, 39. és 43.

¹² A beszolgáltatott két kötet jelzete MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. (benne az 1681–1698 évek anyaga) és Prot. 5. (az 1697–1713. évek anyagával).

¹³ Ugyancsak két kötet MOL P 108 67. jelzet alatt.

¹⁴ Az Olympus, ahonnan az első kötetet lezáró s a másodikat megkezdő írrok jutalmat remélt, bizonyára maga a nádor volt.

¹⁵ Négy kötet, év szerint a következőképpen oszlik meg: 1681–1692, 1693–1697, 1697–1700, 1701–1712. A hitelesítő záradék mindegyik kötet végén megtalálható. Címe: *Protocolla donationum palatinalium*. MOL E 226.

¹⁶ Az 1681 évszám mellől kihúzva az 1668-as évszám, a kötet első bejegyzett szövegének évszáma.

¹⁷ Tévedésből kétszer írták be, vagy pedig az áthúzás a szöveg megsemmisítését jelentette. L. erre példákat a Jeszenszky István nádori titkárról (nádori adományairól) szóló részben.

¹⁸ Pl. a Múzeumi Törzsanyagban (R 224).

¹⁹ A fogalmazványokról és a protocollumkötetekről l. még: Papp László: *Herceg Esterházy Pál nádor kancelláriájának működése, 1681–1713*. Lt. Közl. Bp. 1942–1945., 332–337.

²⁰ Tulajdonképpen ezek is nádori adománylevelek, amelyek minden esetben „királyi jogot” (l. alább) adományoztak.

²¹ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 9–23. Eleje hiányzik.

²² A nádor 1682. jan. 26-án a magyar kamarának adott kötelezvényében felelősséget vállalt azért, hogy a Pavesics Gergely törökországi követségéhez szükséges, a kamara által rövid úton kölcsönadott összeget az év végéig az országos adóból visszafizeti. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 32.

²³ L. a megyehatárvizsgálatokról szóló részben.

²⁴ L. az indigenatusi esküvel kapcsolatos részt.

²⁵ A hűtlenség a birtok elvesztésével járt, s így kapcsolatban volt a nádori adománnyal is.

²⁶ A nádor igazságszolgáltatási tevékenységével kapcsolatos iratok közé tartoznának. Az adománykönyvbe bemásolt két peres irat közül az első a nádor rokona, Nyáry Ferencné Thököly Zsófia (MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 731–735), a második az országos adó behajtásával foglalkozó Drisperger főhadbiztos ügyében intézkedik. (Prot. 5. 835–839). Tehát kivételesen kerültek ide.

²⁷ Uo. Prot. 2. 502., 524–525. Benyovszky Mátyás nádori titkár, 918–920. rokona, Esterházy Dániel és Prot. 5. 770–771. rokona, Tournon Henrik Jánosné Thököly Mária részére.

²⁸ Uo. Prot. 2. 56–59.

²⁹ Uo. Prot. 2. 59, 222, 414, 870.

³⁰ Uo. Prot. 2. 323, 354, 366, 371, és Prot. 5. 37, 42, 137.

³¹ Uo. Prot. 2. 316, 702.

³² MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7.

³³ L. a nádori fizetésről szóló részben (nádori negyed).

³⁴ A nádori titkárokról szóló részben felsoroljuk a kapott adományokat, s így további példákat nyújtunk az adományozás sokrétű kérdéséhez is.

³⁵ A kancelláriai, kamarai, megyei tisztviselők buzgalmán múlt a nádori hivatallal való megfelelő együttműködés, nemegyszer a nádor magánügyeinek elintézése is.

³⁶ Az 1708-ban megnyílt országgyűlésen tárgyalásra szánt pontok között a 9. pont: „Pro nota infidelitatis nulla alia crimina habeantur, nisi illa, quae vel immediate contra regiae maiestatis personam, aut statum publicum perpetrata sunt.” MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. No. 175.

³⁷ MOL P 125 5721.

³⁸ Szunyogh Zsigmond a maga és rokona, a nádor „komornyikja”, Nedeczky (Sándor) részére „prae aliis competitoribus” kért adományt, mivel „...óránként világból kiműlandó Zaluszky Miklós uram minden maradék nélkül vagyon”. MOL P 125 5723.

³⁹ A király 1693. júl. 30-án (MOL P 125 8505) és 1695. szept. 22-én (MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 70) helytelenítette, hogy a nádor még az ítélet meghozatala előtt eladományozta az első esetben egy családirtó, majd öngyilkos kamarai tisztviselő, a második esetben egy pénzhamisító és vámcsaló javait és értékeit, holott ezeket mindkét esetben az özvegynek szánták.

⁴⁰ Ezt nevezték „sinistra et importuna informatio et instantia”-nak. L. pl. a király levelét a nádorhoz 1701. jan. 4. MOL N 8. Lad. 46. F. 6. No. 239.

⁴¹ Az összekötéssel rendelkezők hivatalos utat mellőző sietségére l. MOL P 125 6365: 1691-ben Nádasdy László, a nádor unokaöccse sürgette a nádori segédtitkárt, Hunyady Lászlót, hogy küldje el Barkóczy Ferenc felső-magyarországi vicegenerális számára az új adományról szóló nádori oklevelet; Barkóczy hajlandó volt vállalni a felelősséget: „...nem tartván ökegyelme valami contradictiotul tempore statutionis”.

⁴² MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 936–937.

⁴³ „...Muraközből való nemzeti Sidich Miklós uram, aki régen Draskovics uram udvarában is szolgált, és azután fegyvereivel mezei szolgálatokat is tett öfölségének, consiliarius Péterffy uram által is recommendaltatja magát, hogy ezen háború alatt megtartott hívségére nézve is és sok kárainak kedvéért” bizonyos falukat kér, amelyek „mostanában másoknál zálogképpen vannak”. MOL P 125 2592.

⁴⁴ „Iure perpetuo et irrevocabiliter.”

⁴⁵ A királyi oklevél, amely a nádori adományhoz való hozzájárulást tartalmazza, következőképpen írja le a nádori oklevél küllemét: „...literae patenter in regali papyro confectae et Chyrographo proprio sigilloque eiusdem principis locumtenentiali authentico ab infra impressivo communitae”. 1695. aug. 9., MOL A 57, 22. k. 341–345.

⁴⁶ A Farkas család új adományáról kiállított oklevélben „...et in quorum pacifico usu et quieto dominio iisdem maiores et progenitores suos ab annis septuaginta et ultra perstitisse et sese de facto quoque persistere literasque et litalia instrumenta superinde sufficientia dudum evolutis annis, tempore videlicet expugnationis arcis et praesidii Agriensis per Turcas factae periisse assererent”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 287–288.

⁴⁷ Pl. a nagyjeszeni Jeszenszky család, amikor 1700. nov. 22-én a Turóc megyei Nagyjeszenre új adományt kapott (l. a két Jeszenszky titkárról szóló részben is), több, az ősök érdemeire vonatkozó privilégiumot mutatott be. (Uo. Prot. 5. 569–607)

⁴⁸ Papp László: i. m. 338.

⁴⁹ Uo. 334–336.

⁵⁰ L. a király 1697. nov. 12. parancsában: „...quod homo dominationis vestrae palatinalis in statutione adhibitus eodem in comitatu (uti id de lege et praxi requireretur) non esset possessionatus”. MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 141.

⁵¹ 1686. dec. 19., MOL E 148 Fasc. 76. No. 32; 1698. dec., MOL E 148 Fasc. 173. No. 19; 1711. MOL E 148 Fasc. 308. No. 52.

⁵² Annihilatio donationis super bonis FelsőSzemerédiensibus antehac egregio Sigismundo Bocskay collatis. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 247–249.

⁵³ 1692. szept. 12. Koháry István oklevele (MOL R 224). Áttéve a Madách család anyagába kerülő iratok közé; l. az 1526 utáni gyűjtemény repertórium, 308.

⁵⁴ 1686. okt. 30. portaösszeírás ügyében ment követségbe a nádorhoz (MOL P 125 4550); 1687. szept. 18. mint a megye egyik országgyűlési követe szerepelt (MOL P 125 4551); 1690. ápr. 5. levél szerint az adóterhek enyhítése ügyében ment a nádorhoz követségbe (MOL P 125 4557).

⁵⁵ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 749–750.

⁵⁶ Skarbala Judit felterjesztése keltezetlen, de a 12 év előtti, Skarbala András részére tett nádori adománylevélre hivatkozik, amelyet a nádor 1701-ben állított ki (MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 621–622) Gálffy István halála után, Ratnóc Nyitra megyei birtokra. Eszerint a panasz benyújtása 1713-ban történt. MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. No. 138.

⁵⁷ Erre az 1647: 136. tc. adott lehetőséget.

⁵⁸ 1536: 45 tc. és MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 877–878.

⁵⁹ 1700. máj. 13., Laxenburg. MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 218. és Lad. 47. Prot. 2. 417–419.

⁶⁰ MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. No. 20.

⁶¹ Néhány adat Pál nádor gyakorlatából: 1/ Adomány Bőd (Vas megye) területén, „super fundo ad latitudinem trium iugerum terrarum arabilium”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 473; — 2/ Egy Nyitra megyei adomány „super certa sessione inquilinaria” szólt. Uo. Prot. 5. 618. — 3/ Egyik megadományozott 4 hold szőlőt kapott. Uo. Prot. 5. 792.

⁶² MOL P 125 6365.

⁶³ Bogdán István — Maksay Ferenc: Királyi öl és királyi hold. Agrárt. Szemle, Bp. 1967, 106–109. Számításaik eredményét táblázatban is közlik, s egy jobbágytelek és törtrészeinek nagyságát a katasztrális holdon kívül királyi holdban, hektárban, bécsi négyszögölben és magyar holdban is meghatározzák.

⁶⁴ MOL P 125 8482.

⁶⁵ „Dilucidaretur autoritas palatinalis in collationibus 32 sessionum colonialium, quid per easdem sessiones intelligendum veniat, et qualiter sessiones illae in locis desertis et praedialibus imputari et computari debeant.” MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. No. 176.

⁶⁶ R. Kiss István: i. m. CXLVI–CXLVII. 1.

⁶⁷ MOL P 125 8482.

⁶⁸ MOL P 11 Fasc. XIV. No. 389. — Mint procurator „litteralia instrumenta bonis praerecensitis deservientia perlustrasset”, azonkívül a nádor váratok s ezekhez tartozó uradalmakat nem is adományozhat.

⁶⁹ Mayer, Theodor: i. m. Függelék, XLII. 1.

⁷⁰ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 819–820. — L. a Szirmay Istvánról szóló részben is.

⁷¹ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 116.

⁷² 1701-ben előfordult, hogy megfelelő tájékozottság hiányában egy zágrábi kereskedő több ezer forintot érő, tehát a 32 jobbágytelek értékét jóval meghaladó örökségét adományozta el. MOL N 8 Lad. 46. F. 6. No. 239.

⁷³ MOL R 282 1727. jan. 31. — Erre a kérdésre alább, a kamarákkal kapcsolatos részben visszatérünk.

⁷⁴ Pl. Kollonics Lipótnak és a mellette működő bizottságnak 1689. aug. 22-én kelt, fentebb többször ismertetett átirata a nádor elnöklete alatt működő pozsonyi bizottsághoz megállapította: „... necnon ius fisci regii tam quoad mulctas, confiscationes, ratione quarum camera regia cum excellentissimo ac

celsissimo principe domino palatino correspondendum haberet". Az irat „Camerale” c. részében. (Kiemelés tőlem.)

⁷⁵ R. Kiss István: i. m. CXLVIII. l: az adományjog a helytartóknak a királyi beavatkozástól legkevésbé korlátozott, gyakorlatban a legtisztábban érvényesülő joga volt.

⁷⁶ Uo. és CXLIX.

⁷⁷ MOL P 53 240. pont.

⁷⁸ MOL P 125 9185. s l. még hasonló eseteket MOL N 8, kétkötetes mutató, betűrendben a következő címszavaknál: Apponyi (1690), Szembiborczy (1698), Eöry (1703), Zsámbokréthy (1705), Beniczky (1706), Bagossy (1707) stb.

⁷⁹ MOL P 125 9186.

⁸⁰ MOL P 125 9189.

⁸¹ „...absque ulla tamen erga eundem fiscum regium facta intimatione, quae alias Celsitudini vestrae vi iteratorum benignorum mandatorum incubisset”. MOL P 125 9190.

⁸² MOL P 125 4479.

⁸³ Vö. a 73. jegyzethez tartozó szövegrésszel.

⁸⁴ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 50–51.

⁸⁵ MOL P 1314 73 015.

⁸⁶ Uo. 73 028.

⁸⁷ Papp László: i. m. 336. Idéz Pálffy Miklós nádor adománykönyveiből, ahol már feljegyzések találhatók az adományoknak a kancelláriával való közléséről.

⁸⁸ Márkus Dezső szerk.: Magyar Jogi Lexikon. I. k. Bp. 1898, — Kezdetben a hozzájárulás is csak királyi jog volt.

⁸⁹ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 91. Rationales sive consensus.

⁹⁰ A rendekben, amint az 1708-ban kezdődött országgyűlésen kifejtették, felmerült az igény arra, hogy a birtokok adásvételénél az Ausztriában szokásos telekkönyvbe bevezetést alkalmazzák, s ne legyen szükség királyi adományra vagy hozzájárulásra. (Omnium bonorum emptiones et venditiones sive perennaliter sive hypothecaliter factae intabulentur, ad modum vicinae provinciae Austriae, et assecurationes ibidem coram curia regia fiant, nec donationibus ac consensu regio opus habeant.) MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. 17. pont.

⁹¹ R. Kiss István: i. m. 345. (1532. Thurzó Elek helytartó); 360. (1542, Várday Pál); 395. (1550, Újlaki Ferenc); 408. (Nádassy Tamás nádor).

⁹² Uo. 408.

⁹³ Uo. CXVII. 1.

⁹⁴ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 99–100.

⁹⁵ Uo. 147–148.

⁹⁶ Uo. 178–179.

⁹⁷ Uo. 507–508.

⁹⁸ Uo. Prot. 5. 44–45.

⁹⁹ Uo. 198–199.

¹⁰⁰ Uo. Prot. 2. 124–125.

¹⁰¹ Uo. 125–126.

¹⁰² Uo. 281–282.

¹⁰³ Uo. 593–594.

¹⁰⁴ Uo. Prot. 5. 195–196.

¹⁰⁵ Uo. 894–895.

¹⁰⁶ Uo. 545–547.

¹⁰⁷ Uo. Prot. 2. 231–232.

¹⁰⁸ Uo. 271–272.

¹⁰⁹ Uo. 322–323.

¹¹⁰ Uo. 353–354.

¹¹¹ „...vel intuitu certorum fidelitatis speciminum, quae idem delinquens, grassante etiam Thököli-
ana ferocia, exhibuisse et praestitisse nobis relatum est”. L. a 101. jegyzetehz tartozó szöveget.

¹¹² Néhány példa erre: 1681-ben a füleki ferencendi kolostor kérelme a nádorhoz Zeke Ilona ügyében; férjével együtt halálra ítélték, s a férjen az ítéletet végre is hajtották, de az asszony megszökött, és a konvent melletti temetőbe menekült, amely kiváltságos hely. MOL P 125 5388. — 1690-ben Thököly Máriának, sógornőjének kérelme a nádorhoz, hogy ha kegyelmet adna egy halálraítéltnek, annak lutheránus hozzátartozói is megtérnének. MOL P 125 5547. — 1711, a nádor kegyelemlevele Beczkó György számára, aki összeszólalkozott egy mosoni korcsmárossal, majd verekedés közben „nemes személyének védelmében” megölte. MOL P 125 7194. — Továbbá l. még MOL N 8, kétkötetes mutató, „gratia” címszó alatt.

¹¹³ MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 222.

¹¹⁴ MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. No. 106.

¹¹⁵ Márkus Dezső szerk.: i. m. III. k. 796–816, a gyámságról.

¹¹⁶ R. Kiss István: i. m. CXII–CXIV. 1.

¹¹⁷ Uo. 125.

¹¹⁸ „...ac insuper tutelis, iuxta antiquam et usitatum consuetudinem etiam deinceps conferendis [ti. autoritas palatinalis] in suo statu et vigore permaneat”.

¹¹⁹ L. az adománykönyvek mutatóiban „Tutela” címszó alatt.

¹²⁰ Az 1708-ban megnyílt országgyűlésen elhangzott javaslat: a gyámok leszármazottait, akik felme-
nőiknek gyámügyéről rendszerint már nem is tudnak, ne zaklassák az esetben, ha nem történt meg az
elszámolás; előfordult ugyanis, hogy a gyám ötödízigleni leszármazottaitól is követelték a számadást.
MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z NB. No. 176.

¹²¹ A nádor a Kisfaludy-árvák gyámságát 1688-ban sógorukra, nővérük férjére bízta (MOL N 8
Lad. 47. Prot. 2. 256–627), s bár a fiág képviselőjét az illetékes megye szolgabírája törvény szerint
figyelmeztette, az csak később tiltakozott a fiág nevében. Ennek alapján a nádor módosította korábbi
intézkedését, s az árvák birtokának arra a részére, ami egyedül a fiágot illette, új (s idegen, nem rokon)
gyámot jelölt ki. Uo. 282–283.

¹²² 1695-ben Mondorf még élt, feleségével együtt a nádornál vendégeskedett. MOL P 125 606. A
nádor levele feleségéhez.

¹²³ Sopron megyében.

¹²⁴ 1696. ápri. 9., június 13., nov. 13. keltű királyi leiratok a nádorhoz. MOL N 8 Lad. 46. F. 3. No.
84, 95, 118.

A NÁDOR SZEREPE AZ ORSZÁG HONVÉDELMEBEN

Az 1681. évi országgyűlést megelőző több hónapos tárgyalások során Esterházy Pál, a bécsi udvarból kiszivárgó hírek hallatára, csaknem biztos lehetett nádorrá való jelölése felől, annál is inkább, mert az akkori háborús helyzetben elsősorban katona nádor megválasztására lehetett számítani. Egy 1681. február 16-án Bécsben kelt s a haditanács bizalmas üléséről beszámoló levél szerint a bécsi katonai körök is ezt látták célszerűnek.¹ Esterházy Pált az udvar nem politikusnak, hanem katonának tekintette: kinevezéseiről, kitüntetéseiről szóló okleveleiben, ha van érdemeit tételesen is felsoroló méltatás, hangsúlyozzák, hogy mindenekelőtt hadjártassága folytán részesül² a királyi kegy újabb és újabb megnyilvánulásában.

Neveléséhez, a kor szokása szerint, hozzátartozott a katonai kiképzés. Apja, Miklós nádor, még nádorsága előtt, 1622-ben lett a bányavidéki végék főkapitánya.³ Féltestvére, István 1639-ben a család zálogbirtokában lévő Pápa végvár és város főkapitánya lett,⁴ általános szokás szerint; a végvárrá minősített magánvár birtokosának mint végvári főkapitánynak kétszeres oka is volt a vár megtartására. Esterházy István korai halála után öccse, László kapta meg a pápai kapitányságot 1648-ban,⁵ amint elég idős volt a kinevezésre. Esterházy László és vele még három unokatestvére 1652-ben a török ellen vívott vezekényi csatában elesett. Esterházy Pál ekkor még csak 17 éves volt, nevelése a nagyszombati jezsuitáknál még nem fejeződött be. Mégis, mint a család akkor legidősebb férfisarja, egy hónapon belül megkapta hősi halált halt bátyja után a pápai kapitányságot,⁶ amit később, 1662-ben közben felnőtt Ferenc öccsének adott át.⁷ Első részvétele a török elleni harcban 1654-ben, 19 éves korában következett be, egy székesfehérvári táborozás alkalmával.⁸ Döntő hatással volt rá az 1663–1664. évi, a szerencsétlen vasvári békével végződött hadjárat, amikor távoli rokona és a család jó barátja, Zrínyi Miklós oldalán, irányítása alatt harcolt, sok csatában, a török ellen.⁹ Zrínyi ismerte őt szinte születése óta,¹⁰ de közelebbi kapcsolat csak a hadjárat során alakult ki közöttük. Zrínyi mellett nemcsak hadászati szakértelme gyarapodott, hanem mesterének akkor már teljesen kierielt, a magyarországi hadiszervezet megújulásáért, az önálló magyar hadsereg felállításáért sok művében kifejtett elgondolását is volt alkalma alaposan megismerni; ezt azután az 1670-es években el kellett felejtene. Zrínyi halála után *Mars Hungaricus* címmel megírta a hadjárat történetét; művének kézírata megvan a családi levéltárban.¹¹ 1668. december 14-én kinevezték bányavidéki főkapitánynak, a visszavonuló régi főkapitány, Forgách

Ádám, majd de Souches tábornoszernagy császári hadvezér után.¹² 1669-ben megszerzte a csobánci várat, a hozzá tartozó uradalommal együtt,¹³ május 2-án a király kinevezte csobánci főkapitánynak is.¹⁴ A következő évben, 1670. szeptember 2-án történt sógorának — Anna Júlia férjének —, Nádasdy Ferenc országbírónak letartóztatása. Esterházy Pál a jelek szerint távol maradt a mozgalomtól,¹⁵ s később mint bányavidéki főkapitány végrehajtotta a kapott parancsokat a felvidéki felkelők ellen indított hadjáratban. A fővezér, Spork János 1670 tavaszán még nem tartott igényt közreműködésére, mert általában nem bízott a magyarokban.¹⁶ Ősszel azonban, amikor sor került a dunáninnyi terület átfésülésére, Esterházyt két protestáns úr, Petröczy és Ostrosith ellen küldték, s egyúttal a lipótvári parancsnok, Ryth is utasítást kapott, hogy őt támogassa.¹⁷ Thököly István ellen Heister Godofrédet és Spankau Parist küldték.¹⁸ Esterházy 1670. november 16-án elfoglalta a fent említett két úr várait, Kaszát és Illavát, azután Heisterrel egyesült, aki Árva várának megadására várt. Esterházy Pál különös helyzetbe került. Öccse, Ferenc november 15-én tartotta esküvőjét Thököly István leányával, Katalinnal.¹⁹ Ugyanekkor, parancs értelmében, részt kellett vennie Árva várának elfoglalásában, majd a fiatal Thököly Imre menedékhelye, Likava vára ellen indult. Valamennyi elfoglalt várba segített bevezetni a királyi német őrséget,²⁰ amely később neki magának is mint főkapitánynak, majd nádornak, sok keserűséget okozott. Az udvar viszont ebben a kérdésben hajthatatlan volt. Felhasználva a főúri összeesküvés adta lehetőséget, mindent elkövettek, hogy végre megvethessék lábukat a mindig sok gondot jelentő országrészben.²¹

Esterházy Pál magatartásával kapcsolatban egész életpályája során figyelembe kell vennünk azt a döntő tény, hogy a család hagyományai s egyéni meggyőződése egyaránt a török végleges kiűzésére sarkallta, s a török szövetségnek, de még csak a vele való kompromisszumnak gondolata is távol állt tőle. Ebben nem változott kora ifjúságától haláláig. Politikájának, a Habsburg-ház iránti — s mint eddig is láttuk, elsősorban rendi öntudata miatt sokszor keserűségbe fúló — hűségének egyik legfőbb magyarázata a török iránti engesztelhetlenség. Ugyanígy szemben állt a protestantizmussal is. Azok a felvidéki urak, akik ellen a hadjárat folyt, szinte kivétel nélkül a magyarországi protestantizmus vezető rétegéhez tartoztak.

Esterházy nádornak az ország honvédelmében való szerepét jobban megértjük, ha előbb megvizsgáljuk már említett pápai főkapitányi és bányavidéki főkapitányi jogkörét. A *pápai főkapitánysággal* kapcsolatban három királyi utasítás is található a családi levéltárban, Esterházy Istváné, Lászlóé és Pálé. A három szöveg csaknem szó szerint azonos, a későbbieket a korábbiakról másolták, apró változtatásokkal. Annak tudatában, hogy a tisztségviselőknek adott utasítást mindig össze kell vetnünk a valósággal,²² egyet azonnal leszögezhetünk, azt ti., hogy a kapitányi, főkapitányi utasításoknak a haditanács irányító szerepével kapcsolatos részét mindig szigorúan végrehajtották, az osztrák beavatkozás a valóságban nem keve-

sebb, hanem több volt, mint ami az utasításokból kiolvasható. Esterházy Pál 17 éves korától kezdve — amikor a pápai főkapitányságot megkapta — ahhoz edződött hozzá, hogy a várkapitánynak, még ha saját tulajdona is a vár, minden fontosabb kérdésben a főkapitány — Pápa esetében a haditanács²³ mindenkori elnökével azonos győri főkapitány — és a haditanács hozzájárulását, engedélyét kell kérnie.

A főkapitányi utasítást a király bocsátotta ki s az ő aláírásán és pecsétjén kívül rajta volt még a haditanács elnökének és titkárnak aláírása is, ezzel is jelezve, amit az utasítás szövege külön hangsúlyozott, hogy a főkapitány felettes hatósága a király után a haditanács, továbbá — ez esetben — a győri főkapitány. A 450 főnyi magyar lovas- és gyalogosőrség zsoldját Alsó-Ausztria adójából fizették. (Megállapítható egyébként, hogy az utasításoknak a zsoldfizetésre vonatkozó pontját hajtották végre legritkábban.) A királynak megvolt a joga ahhoz is, hogy nagyobb létszámú csapatot küldjön a várba, azonban, amint mindhárom pápai utasítás egybehangzóan leszögezi, az ilyen csapat közvetlenül a győri főkapitánytól függ; a várkapitánytól csak akkor, ha a király vagy a főkapitány külön rábizza ezek vezényletét is. Ez az igen lényeges pont lehetővé tette, hogy a várkapitányt szinte félreállítsák saját várában, mert a gyakorlat azt mutatta, hogy ha egy-egy várba német csapatok érkeztek saját tisztjeikkel, mindig az ő akaratuk és elgondolásuk érvényesült, nem szólva sok áldatlan viszályról, amit az ilyen helyzet felidézett. Korlátozta az utasítás a várkapitány igazságszolgáltatási jogát is. A magasabb rangú katonák vétségeinek ügyében csak a főkapitány tudtával járhatott el, s ilyen ügyek felmehettek egészen a királyig, minthogy övé volt a kegyelmezés joga. A főkapitánynak a haditanácstól kellett engedélyt kérnie a várból való hosszabb eltávozásra.²⁴ Közölnie kellett a haditanáccsal minden fontos hírt, amit kémei az ellenségről jelentettek. A várat és a hozzá tartozó épületeket ugyancsak a haditanács tudtával javíttathatta, új vagy nagyobb fontosságú épületek emeléséhez külön királyi megbízást kellett kérnie már csak azért is, hogy igénybe vehesse szükség esetén a szomszédos vármegyék ingyen munkáját. Tisztségének megszűntekor a haditanács biztosai vették át a várat, leltár mellett, s általában állandóan lehetővé kellett tennie, hogy a király, a haditanács vagy a főkapitány személyesen vagy biztosok útján bármikor ellenőrzést hajthasson végre. A szemlemesterek és a hadbiztosok időnként ellenőrizték a várbeliek létszámát is, új katonákat csak jelenlétükben lehetett alkalmazni. A töröktől szerzett zsákmányból a foglyul ejtett basákat, szandzsákbégeket és bégeket a királyhoz kellett felküldeni.

A fenti rendelkezéseket végiggondolva, azokban kivétel nélkül tulajdonképpen nem találhatunk. Egy Budán székelő nemzeti király sem adott volna nagyobb önállóságot és mozgási szabadságot egy végvári főkapitánynak. Az ellentétek és bonyodalmak abból adódtak, hogy egyrészt az udvar és a haditanács, másrészt pedig a magyar rendek között állandóan folyó harcban az ehhez hasonló függő helyzet az utóbbiak, s nemegyszer a nemzet érdekeit is veszélyeztették.

Meggondolandó az is, hogy a legfelső szervek alsó fokon várkapitányi szinten ennyire kezükben tartották az irányítást, ezzel közvetve, csökkentették az ország-

részek főkapitányai s végül a szervezet csúcsán álló nádor jogkörének szabadabb kifejtését is.

A családi levéltárban megvan Esterházy Pál 1668. évi *bányavidéki főkapitányi* utasítása.²⁵ Ezzel kapcsolatban abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy a későbbi évekből adatok állnak rendelkezésünkre az utasítás egyes pontjainak meg nem tartását illetően is. A bányavidéki végeknek nagy fontosságuk volt nemcsak Magyarország és komoly jövedelmet jelentő bányavárosai, hanem Ausztria, Morvaország és egyéb tartományok határának védelme szempontjából is. Az utasítást ugyanúgy a király, a haditanács elnöke és titkára írta alá, mint a kapitányét. A főkapitány felettes hatósága a király után ugyancsak a haditanács. Oda kell fordulnia minden olyan esetben, amit maga nem tud megoldani. Igazságszolgáltatási tevékenységét — a népnúzó katonák megbüntetését — a megye vagy a nádor korlátozhatja; egyik fórumhoz sem szabad tőle az ilyen jellegű pereket áttenni. Alá tartozik a főkapitánysága területén levő minden nemzetiségű zsoldos katonaság, rendelkezhetik a szabad királyi városokkal is, ámde csak az ott szolgálatot teljesítő királyi tisztviselőkkel egyetértve. A végbeli katonaság létszáma jelenleg nem emelhető. A király évi négy szemlét tart a végvidéken, szükség esetén többet is. A várak épületeit, karbantartását a haditanács közege ellenőrzi, de a főkapitány maga is igyekezzék azokat minél jobb állapotban tartani. Az esetleges török zsákmányból ugyanazokat a foglyokat kell felküldenie a királyhoz, mint a várkapitányoknak.

A főkapitány utasításában kevesebb szó esik függő helyzetéről, benne inkább teendőinek részletezése kap helyet. Ám az a valóság, ami Esterházy főkapitány későbbi felterjesztéseiből élénk tárul, szánalmas papírronggyá teszi a neki adott felhatalmazást.

A felterjesztések 1672-ben, 1674-ben és 1677-ben keltek, sötét, nehéz években, amelyeknek kezdetén, mint láttuk, ő maga bírta rá a felvidéki várak urait a német őrségek befogadására. Főkapitányságába nem is iktatták be korábban, csak 1670. április 24-én,²⁶ amikor a felkelők elleni fegyveres akció megindult.

1672-ben török támadást vártak. Esterházy ekkor nem is mint főkapitány, hanem mint magyar tanácsos írta felterjesztését a véleménye szerint legsürgősebb teendőkről. A török legelőször a bányavidéki főkapitányságot fogja megtámadni, amelynek nincsenek természetes határai, az ott levő erődök sem sokat érnek, s a katonaság létszáma csekély; a magyar elemet kellene gyarapítani és rendszeren folyósított évi fizetéssel ellátni. Ezután megtette javaslatait országos vonatkozásban is. A szomszédos felső-magyarországi (kassai) főkapitányságba királyhű magyar főkapitány kinevezését javasolta, mivel ez a bányavidék szempontjából sem közömbös.²⁷ Kérte az adók csökkentését és azt is, hogy a tizedet, mint régen, most is a püspök és egyes földesurak szedhessék. Kifejezte azt az óháját, hogy az ország legfontosabb kérdéseiről Bécsben vagy Pozsonyban tartsanak megbeszélést. Utóbbi szavaiból országgyűlés tartásának igénye csendül ki, de nyíltan ezt nem mondhatta ki. Felterjesztése végén még így is hosszasan mentegetőzött, amiért mindezt közölni merészelt a királlyal.²⁸

Összevetve ezt a felterjesztést az 1668. évi utasítással, látható, hogy a végbeli katonaság, főleg a magyarok létszámát még török támadás veszélye esetén sem növelték, a várak újjáépítése, javítása elmaradt, ugyanúgy, mint a katonák fizetése. A királyhű főúr hangja keserű, de még inkább azzá vált az idők előrehaladtával.

Az 1670-es évek közepén összefoglaló jelentést terjesztett az uralkodó elé a bányavidéki főkapitányságban mutatkozó visszásságokról, hangoztatva, hogy mindez szemben áll hivatalba lépésekor kapott utasításával, s így abban vállalt felelősségét csökkenti. A felterjesztés szövegét két változatban ismerjük. Az egyik megjelent nyomtatásban, egy felvidéki levéltárban talált példány, minden bizonynyal másolat alapján.²⁹ Ennek kelte 1675. A másik példány a családi levéltárban van, a nádor saját kezű fogalmazványa, 1675. november 6., Kismarton és 1674. január 30., Kismarton kelettel. Mellette egy ugyanolyan, más kézzel letisztázott másolat fekszik, amilyenről a kiadott szöveg készülhetett. Csak az a különös, hogy a panaszok felsorolása után következő, pontokba foglalt javaslati rész viseli a korábbi, 1674-es dátumot. Mindamellet a szöveget úgy foghatjuk fel, mint ami az 1674–1675-ös évek sérelmeit gyűjti egybe.³⁰

Érsekújvár 1663 augusztusában történt eleste után új helyet kellett keresni a bányavidéki főkapitányság székhelyéül. Esterházy nem kapta meg az Érsekújvár pótlására épített Lipótvárat székhelyül — ott, mint fentebb láttuk, egy Ryth nevű osztrák parancsnok székelt —, hanem a haditanáccsal való megegyezés értelmében öccse, Ferenc semptei kapitány vára, Sempte lett a főkapitányság központja.³¹ Felterjesztésében elsősorban emiatt panaszkodik. A Vág mellett fekvő Sempte székhelynek kicsi, szűk, szabálytalan épület, s bár nem régi, máris omladozik. Külön sérelme, hogy az épületre nem ő ügyel fel, hanem a haditanács megbízottja, Ryth ezredes; pedig ha maga intézkedhetne — mint aki a várak erődítését megtanulta és gyakorolta is —, jobb lenne az épület felszerelése. Ehhez járul, hogy saját székhelyén nincs magyar őrség, mert nem fér be a várba, hanem a szomszéd faluban, Szereden lakik. Székhelyének őrsége német, amely sem neki, sem tisztjeinek nem engedelmeskedik, egyedül Rythtól függ. Pedig, emlékezteti a királyt, a neki adott utasításban a végvidéket az ő gondjaira bízta; ha tehát újra támad a török, hogyan tud majd számadást tenni: „...sum velut pictus masculus”. A felszerelés hiányosságai mellett akadályokba ütközik az igazságszolgáltatás is, nincsenek hadbírák (soltészek), mivel nem kapnak fizetést. Ha a főkapitány igazságot akar szolgáltatni, teheti saját költségére, s hívhat a szomszéd városból jogászokat. A Szereden lakó magyar őrség az utolsó 15 évben összesen 17 havi fizetést kapott, s hasonló a helyzet a többi várban is.³² — A Sellye vár állapota szégyellni való. Itt is csak Ryth ezredes német őrsége tartózkodik, s ez sem engedelmeskedik Esterháznak és tisztjeinek, „...contra instructionem a maiestate mihi datum”. A kis farkasdi földsánc nem ér semmit, csak hat muskétás van benne, s ezek sem a főkapitánytól, hanem a Guttán működő parancsnoktól függnék. — Lipótvárnak kellene a főkapitányi székhelynek lennie, de itt sincs magyar őrség, csak német, ugyanúgy, mint Pozsonyban, Trencsénben, Illaván, Litaván, Árvában, Likaván stb. Így neki a Vágon inneni területen semmiféle parancsnoki joga sincs, csak címe

szerint főkapitány, de nem az a valóságban. Ehhez járul, hogy a főkapitányság területén levő megyék sem függnék tőle. Kéri, hogy a király erre nézve adjon ki külön parancsot. — Nyitra a fontos végvárok közé tartozik, de ez is szűk, szabálytalanul épült s alig van löszere. A felsőváros romos, az alsó kiterjedése folytán szinte védhetetlen. Itt van ugyan kevés és gyenge magyar őrség, de az ugyanitt levő német őrség Lipótvárról kapja a parancsot, s az épületre ugyancsak a már említett Ryth felügyel „... sicque hic etiam totalis mihi commenda abripitur...” — Lipótvártól függ a gyengéske kistapolcsányi kastély német őrsége is: „commendaque mea mihi penitus ablata”. — Léva városa a bányavárosok kapuja, csupa rom, s alig van löszere, magyar őrsége fizetetlen. Az itt levő német őrség kivételesen Esterházytól függ, és szintén fizetetlen. — Az 1668. évi utasítás szerint a szabad királyi városokban a főkapitány az itteni királyi tisztviselőkkel egyetértve járhat el. Ám amit Esterházy Korponáról jelent, másként hangzik. Minden a városi lakosoké, a felszerelés, a fegyver s maga a hely is, minek következtében nem adnak szállást a végvári katonáknak, akik úgy élnek ott, mint a jöttmentek. Az itt lévő horvát ezredtörődék pedig senkitől sem fogad el parancsot. Ez a helyzet igen különös, mivel a végvidékké nyilvánított város védelmét a helyi fő- vagy alkaptánynak kellene irányítania. — Kékkő romos, kevés felszerelését a földesurak a maguk pénzén vásárolják. A végvári katonák ócska sátrakban laknak. Ha a török béke megsértése nélkül lehet, jobb lenne áttenni ennek őrségét Sztrégovára. — Murányban szintén csak német őrség van: „... a me nullam vult habere dependentiam facitque quod sibi libet”. — Divényben sem függ tőle senki, pedig innen kellene megfékezni a török gyakori beütéseit. — A bányavidék legjelentősebb vára Fülek, Eger felé mintegy a bányavárosok szeme, s ez is csupa rom. Felszerelésének nagy részét, Esterházy tudta nélkül, átvitték Kassára. Az itteni írnokot pedig a pozsonyi Gubernium minden indoklás nélkül elfogatta, s még nem küldött helyébe mást. — Hajnácskő rövidesen összeomlik, pedig Fülek védelme szempontjából szükség volna rá. — Ugyanez a helyzet Somoskőn is. — A szádvári német őrség sem függ Esterházytól, holott utasításában határozottan benne van, hogy ezekhez a végekhez tartozik. A török és a rebellesek ellen hajdúyalogosokat kellene idehozni.

Miután végvidéke minden egyes váráról megtette jelentését, észrevételeit összefoglalva megállapítja, hogy a bányavidéki végek legnagyobb részén, királyi utasítása ellenére, *nincs parancsnoki joga*. A végvári katonaság fizetése csekély, s azt is a legtrikább esetben kapja meg. Kevesen is vannak, s az elhaltak helyébe sem szabad másokat felfogadnia. Sok tiszt állás nincs betöltve, hiányoznak a tizedesek, zászló-tartók és századosok. Így nehéz rendet tartani; de nemcsak ők, hanem a királyi német és horvát katonaság is gyakran követ el büntetlenül maradó kihágásokat. Ő maga mint főkapitány rengeteg pénzt költött a végekre különféle hadjáratok alkalmával; családjával együtt minden pénzéből kifogyott. Húsz éve szolgálja az uralkodóházat, nagy költségek, veszélyek közepette, s mégsem tehet eleget a király óhajlásának úgy, ahogy kellene, mert nincs meg rá a lehetőség.

Ezután, 12 pontba foglalva, felsorolja javaslatait. A végvidéken lévő német katonaságot vigyék ki, s hozzanak helyettük ugyancsak németeket, akik azonban a lévai és füleki szabadcsapatok módjára szervezve a főkapitánytól és tisztjeitől függenek. A magyar katonák számát szaporítsák. Neki magának adjanak megfelelőbb székhelyet; ez ügyben megkeresi majd a haditanácsot. A végvári katonaságot a bányavárosok fizessék, mivel az örökös tartományokból úgysem jön meg az erre szánt pénz. A kisebb tiszti állásokat korábban maga a főkapitány töltötte be, most pedig a haditanács.³³ Az embereknek azonban nincs pénzük arra, hogy Bécsbe menjenek a tisztségekért, azért az állások nagyrészt betöltetlenek. A fő- és helyettes kapitány ügyis magától a haditanácstól kapja a parancsot, kéri ezért, hogy legalább az alsóbb rangúakat ő nevezhesse ki a haditanácsnak való jelentéstétel mellett. Kér azonkívül egy tőle függő dragonyosezredet. A végvári magyar katonák fegyelmét is csak az ezredekbe szervezés biztosítaná. Egyes véghelyeket máshova kell áthelyezni, erről tájékoztatni fogja a haditanácsot. A végvárak javítására a megyék adjanak ingyenmunkát, bár egyesek helyett jobb lenne újat építeni. A Vág mellé is kér hajdúkat, akik Horvátországban és a Muraközben jól ellátják a határvédelmet. A megyéket királyi paranccsal kellene a költségekhez való hozzájárulásra rávenni. A török közel van, bármikor megkezdheti a hadműveleteket. Alkalomadtán meg lehetne kísérelni, hogy becsapásait megtorolják. Befejezésül még egyszer azt kéri, hogy hatáskörét ténylegesen gyakorolhassa. Magának sem kér nagyobb hatáskört, mint amilyen a károlyvárosi, varasdi, győri, komáromi és kassai főkapitányoknak van.

A fentiekből, úgy véljük, világossá válik a *főkapitányi utasítás és a valóság ellentéte*. Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy az utolsó pontban felsorolt főkapitányok, akiknek hatásköre Esterházyénál teljesebb volt, valamennyien idegenek voltak. Rajta kívül ekkor csak a dunántúli országrészben volt magyar főkapitány, Batthyány Kristóf, de őt nem is hozta fel példának.

Megítélésünk szerint ebben az időben már nem a főkapitány magatartásán múlt, hogy utasításában vázolt hatáskörét biztosítani tudja-e vagy sem. Amint a fentiekből látjuk, ez a haditanács pórázán lehetetlen volt. A haditanács ugyanis, bár elnöke aláírta a főkapitányi utasítást, annak pontjait hatálytalanító vagy keresztező rendeleteket adott ki. A magyar főkapitányok nem maguk irányították, de nem is maguk intézték a gondjaikra bízott végvidék katonai ügyeit, hanem a haditanács végrehajtó közegei voltak, s nem is első-, hanem csak másodrendű közegei. A tényleges feladatokat ugyanis nem rájuk, hanem osztrák tisztekre bízta. A várakba behelyezett királyi német őrség nemcsak a várkapitánytól nem függött, hanem a végvidék főkapitányától sem, ha az magyar főkapitány volt. Így történhetett meg, hogy egy osztrák ezredesnek — a felterjesztésekben többször említett, Lipótváron székelő Rythnek — a valóságban nagyobb volt a hatásköre, mint Esterházy főkapitánynak. Nem meglepő, ha ilyen körülmények között a főkapitánysághoz tartozó megyék sem tőle vártak parancsot, hanem az utasításokban biztosított megyei szolgáltatások érdekében külön királyi parancsot kellett kieszközölni.

Még néhány év telt el, s az ízig-vérig katolikus, hitbuzgó főúr 1677. december 24-én kismartoni kastélyában, ahova a karácsonyt ment ünnepelni, a szentestén, szívében haraggal, felajánlotta lemondását főkapitányi tisztéről azzal a szándékkal, hogy visszavonul a magánéletbe. Ekkor kapta meg ugyanis azt a királyi parancsot, amely a végvidékek új rendjét ismertette vele.³⁴ Eszerint a végvári katonaság létszáma csökken. Akiket a szolgálatban megtartanak, azok rendszeresen kapnak fizetést, viszont állandóan helyükön kell tartózkodniuk, s csak engedéllyel távozhatnak el.

A főkapitány, 22 éve a királyi család hűséges híve, számításokba mélyedt. Tudta, miből tartja fenn magát a fizetetlen végbeli katonaság: a török elleni tiltott portyákból s nemritkán rablásból, kis majorságokban folyó gazdálkodásból, kereskedésből. S nem abból, hogy el sem mozdul őrhelyéről, amiért az új szabályozás szerint is csak éhbért ajánlanak fizetésül: családonként évi tíz forint készpénzt és húsz forint ára, a rendesnél drágábban felszámított posztót. Ugyanakkor a királyi katonák jó fizetésük mellett még lovat, ruhát, fegyvert, lőszert s a lakosságtól különféle szolgáltatásokat kapnak, s mégis folytonos a panasz rablásaik miatt. Ha majd a magyar végbelieket is hasonló ellátással, ezredekbe szervezik, megkívánható tőlük a fegyelem. Most gyakran felhánytorgatják a magyar katonáknak, hogy a végvidéken házuk, mezejük, szántóföldjük, szőlőjük, tehát gazdaságuk van, amiből megélhetnek. Elfelejtik azonban, hogy nekik családjukról is gondoskodniuk kell, s azt is, hogy a bányavidéki végek újak, itt tehát kevés a gazdaság, száz katona közül legfeljebb húsznak van. A kassai főkapitányságban már súlyos károkat okozott a végváriaknak a most tervezetthez hasonló szabályozása; az is különös, hogy a győri és komáromi magyar őrségnél ilyen nem terveznek. A főkapitány arra kérte a királyt, álljon el a tervezett változtatástól. Inkább továbbra is ugyanolyan ritkán kapjanak fizetést, mint eddig, de maradjon meg a régi rend. Saját főkapitányi hatásköre semmisnek mondható, s most még az ő fizetése is csökkenni fog, holott ennyi év után inkább előléptetést remélhetne. De úgy látszik, kegyvesztetté vált a királynál, s így jobb, ha beadja lemondását.³⁵

A lemondásra nem került sor. Esterházy bányavidéki főkapitányságát megtartotta nádorsága alatt is. Elődei, a régebbi nádorok is rendszerint főkapitányai voltak egy-egy országrésznek. Közéleti pályafutása alatt, 1677-ig, bányavidéki főkapitánysága okozhatta neki, ha nem is az első, de legsúlyosabb csalódást. Hatásköre csak utasításában, papíron volt, a valóságban alig. Kérdés, mit várhattott ilyen tapasztalatok után akkor, amikor mint nádor a magyar hadiszervezet élére került.

A NÁDOR ÉS A FŐKAPITÁNYOK

A magyar törvények értelmében az országrészek főkapitányainak magyarországi felettese a nádor volt; a törvények hangsúlyozzák, hogy ezek a király után közvetlenül tőle függnek, még a nem magyar győri főkapitány is. Magyarországon tehát a katonai hierarchia csúcán álló királytól lefelé haladva a nádor alá tartoz-

tak a főkapitányok, ezek alá a végvári főkapitányok, akiknek ügyében a nádornak ugyancsak volt rendelkezési joga, a főkapitányoktól függetlenül is.³⁶ A főkapitányok a haditanácson kívül a nádortól is kaptak parancsokat, és hozzá is írtak jelentéseket. A nádor utasításai azonban, amint látni fogjuk, sohasem keresztelheték és nem változtathatták meg a haditanács parancsait.

Az országrészek főkapitányainak — különösen háború idején — rendkívül sok teendőt kellett magukra vállalniuk. Valamennyien nagybirtokos arisztokraták voltak, és a főkapitányságon kívül más tisztségeket is viseltek. A főkapitányból lett nádorok ezt a tisztségüket rendszerint nádorságuk alatt is megtartották. A főkapitányságban a nádor helyettese nem az alnádor volt, hanem a „vicegenerális” (a törvénytár szavai szerint: *vicegeneralis capitaneus*). Esterházy Pál első vicegenerálisa a dunáninneni főkapitányságban idősebb Bercsényi Miklós báró volt, ennek halála után pedig Koháry István báró. A dunántúli országrészen Batthyány Kristóf, majd fia, Ádám mellett Sárkány János, utána gyöngyösi Nagy Ferenc báró (Széchényi György érsek rokona), majd Forgách Simon gróf, Felső-Magyarországon Csáky István mellett Barkóczy Ferenc báró, később gróf viselte ezt a tisztséget. Győr királyi várnak és végvidékének főkapitánya általában a haditanács mindenkori elnöke volt, mellé pedig magyar arisztokratát neveztek ki vicegenerálissá, így 1681-től haláláig Esterházy János bárót, később grófot, utána 1692-től kezdve pedig Zichy Istvánt, a korábbi kamaraelnököt. A vicegenerálisok nem a főkapitányok magánalkalmazottai voltak, kinevezésüket a királytól kapták, fizetésüket a haditanácstól. Az egyes végvárok főkapitányaival mindig az országész főkapitánya tudatta helyettesének, a vicegenerálisnak kinevezését. Társadalmi helyzetüket illetően a vicegenerálisok felemelkedőben lévő családok tagjai voltak, a XVII. század második felében általában bárók, még nem nagybirtokosok, de tisztségük alkalmat nyújtott számukra vagyoniuk állandó növelésére. A vicegenerális vagy családja következő nemzedéke olykor elérte a grófi címet is.

Az egyes országrészekben levő végvárok főkapitányainak rangsorát kinevezésük kelte határozta meg.³⁷

1682. március 10-én a nádor azt javasolta, hogy a vele együtt Bécsben tartózkodó új felső-magyarországi főkapitány, Csáky István azonnal menjen haza, s amint főkapitányi tisztségébe beiktatták, rögtön vizsgálja felül az ott levő végeket, a szükséges intézkedések megtétele érdekében.³⁸ Ekkor javasolta mellé helyettesül Barkóczy Ferencet, aki a Thököly elleni harcokban kitüntette magát, s kiváló katonának számított. A nádor azon volt, hogy szabad kezét biztosítson Csáky főkapitánynak. Ugyanazon a napon kelt újabb javaslatában kérte, hogy a Felső-Magyarországon népszerűtlenné vált német parancsnokokat hívják vissza, annál is inkább, mert annak az országésznek katonai igazgatása a kassai főkapitány hatáskörébe tartozik.³⁹ A Barkóczyval kapcsolatos javaslatot elfogadták, de a német parancsnokok a helyükön maradtak.

1682-ben a nádor, a hadiesemények alakulása folytán, elsősorban a már akkor gyakran betegeskedő Batthyány Kristóf dunántúli főkapitánnyal működött együtt. A nemesi felkelésben ugyanis a Dunán inneni és -túli országrészek megyei-

nek kellett részt venniük. 1682. április 3-án Batthyány Rohoncról írt levelében⁴⁰ kért tanácsot a nádortól, a légrádi végvár protestáns katonái ügyében, akik a többi végvárhoz hasonlóan, az 1681: 25. tc. alapján a szabad vallásgyakorlat engedélyezését követelték. Először a haditanácsnak írt, azután fordult, ugyancsak hivatalból, a nádorhoz. Tudta, hogy a nádor állandóan sürgeti a végvári magyar katonaság létszámának emelését, a háttérbe szorítva protestánsellenes érzelmeit,⁴¹ azt hangoztatja, hogy a vallási kérdés elintézése későbbre halasztandó,⁴² most méltányos bánásmódot kell tanúsítani a protestáns végbeliekkel szemben. Mégis döntést, parancsot erre nézve a nádortól nem kaphatott, csak tanácsot, pártfogást, közbenjárást. Mindketten egyformán tartottak attól, hogy az elkeseredett protestáns katonák átállnak Thökölyhez. De határozatot az ügyben csak a haditanács hozhatott.⁴³

Állandó érintkezésben volt nádor és főkapitány a *nemesi felkelés* ügyében. Részben levelek, részben bizalmas küldöttek útján tartották a kapcsolatot. Batthyány Kristóf egyszer fiát, Ádámot küldte a nádorhoz, egyszer pedig helyettesét, Nagy Ferencet.⁴⁴ A nádor összegyűjtötte a Batthyány főkapitánysága alá tartozó megyéknek szóló, de hozzá érkezett királyi parancsokat, és a saját, a végrehajtásra vonatkozó parancsaival kiegészítve elküldte Batthyánynak, kérve, hogy ő, mint a megyék főkapitánya, saját levelei kíséretében juttassa el hozzájuk, és sürgesse őket a felkelésre.⁴⁵ Ezenkívül a főkapitány magától a királytól is kapott nevére szóló parancsot, hogy a veszély nagyságára való tekintettel minden erejével támogassa a nádort a nemesi felkelés szervezésében.⁴⁶ A főkapitány válaszában elismerte a parancslevelek vételét, és beszámolt a nádornak, hol tartanak megyei a felkelés előkészítésében. Legtöbb híre arról szólt, hogy a felkelést milyen tényezők akadályozzák (végvárai környékén a török gyülekezése, a megyékben a német és horvát katonaság vonulása vagy táborozása).⁴⁷ S azt is mindig jelezte, milyen egységek indultak már el a maga választotta vagy a nádor által kijelölt gyülekezőhelyre: kis számban megyei csapatok, végvári katonák és a zászlósurak bandériumainak egy-egy töredéke. Kívánsága az volt, hogy a főkapitánysága területéről küldött megyei és végvári csapatok, külön kijelölt kapitány vezetése alatt, lehetőleg együtt maradjanak, s ne vezényeljék máshova a főúri bandériumokat sem.⁴⁸ Ebben a kérdésben elismerte a nádor döntési jogát, aki viszont bizonyára igyekezett teljesíteni ezt a más részről is gyakran felmerülő óhajt. Igénybe vette a főkapitány a nádor és a Bécsben tartózkodó Draskovics Miklós országbíró közvetítő szerepét a végváriak fizetésének kieszközlése terén.⁴⁹ Amikor pedig köszvénye súlyosbodott, bejelentette a nádornak, hogy Ádám fia fogja elkísérni a csapatokat a gyülekezőhelyre.⁵⁰ Október végén, amikor már szélében híre járt a Thökölyvel kötendő fegyverszünetnek, a királyhoz és a haditanácshoz folyamodott, engedélyt kérve, hogy orvosi kezelés céljából Szalónakra mehessen. Elmenetele nem a nádortól függött: „... ha öfölsége vagy önagyságok ugyan azt parancsolják, hogy ily nyavalyás voltommal is kimenjek, én arra is kész vagyok életem veszedelmével is...”⁵¹ — írta Esterháznak. Draskovics Miklós még korábban felhívta a nádor figyelmét, hogy többen tiltakoznak Batthyány Ádám főkapitányi működése ellen.⁵² Ezért

úgy oldották meg a kérdést, hogy a fiú — amint a nádorhoz intézett jelentésében előadta — apja irányítása alatt⁵³ és Esterházy János győri vicegenerálissal együttműködve látta el ideiglenes helyettesi tisztét.⁵⁴

Október végén Batthyány Kristóf légrádi végvárának kiküldött katonái zsákmányul ejtették egy előkelő török úr iratait. Erről a főkapitány jelentést tett a nádornak, de az elfogott iratokat nem hozzá küldte, hanem Bécsbe.⁵⁵

A *végváarak* helyzetéről, a már a bécsi béke után megindult s az 1670-es években rohamossá vált hanyatlásukról fentebb szoltunk, rámutatva, hogy Esterházy Pál bányavidéki főkapitányi minőségében mennyire nem rendelkezett velük a maga elgondolása szerint.

A törvények értelmében a nádor mint a király helytartója a magyar végváarak legfőbb magyar hatósága volt. Feladata abból állt, hogy időnként szemlét tartson a végeken vagy maga, vagy kiküldött biztosai útján örködjék a rend fenntartása érdekében, és igazságot szolgáltatson a törvénytelenül eljáró, kihágásokat, visszaéléseket elkövető várkapitányok ügyében.⁵⁶

Az 1681. évi országgyűlés foglalkozott a végek kérdésével is. Az új nádor az itt hozott 5. és 6. törvénycikkre támaszkodva kezdhetette meg munkáját. Az 5. tc. a végbeli magyar katonaság létszámemelését tűzte ki célul az 1655: 3. tc. értelmében.⁵⁷ A 6. tc. pedig egyes véghelyek megerősítéséről és magyar őrséggel való ellátásáról, valamint korábban lerombolt fontos véghelyek újjáépítéséről szolt.⁵⁸ Mindkét törvénycikk a nádor és a haditanács együttműködésén alapuló intézkedéseket kívánt.⁵⁹

Az országgyűlés után a nádor és a rendek, rövid ideig,⁶⁰ talán magyar katonai újjászületésben, Esterházy Miklós⁶¹ és Zrínyi Miklós terveinek valóra váltásában bizakodtak. Erre vallanak a nádor katonai tárgyú felterjesztései, amelyekben nagy lendülettel, megújuló hittel készíti elő az újjászervezést, a törökkel való végső leszámolást. Közli híreit, értesüléseit a török és Thököly hadmozdulatairól, és felküldi ezek alapján készített haditerveit. Elképzelése nem volt megalapozatlan, mivel a török veszély hozta magával az abszolutizmus időleges meghátrálását és a nádori méltóság betöltését. Kezdetben talán hitt abban — ha régebbi tapasztalatai le nem hűtötték —, hogy hadügyi téren, mint sok török elleni csatában részt vett, tapasztalt katona is, nagyobb szerephez jut.

1682 folyamán több felterjesztésben sürgette a végvári magyar katonaság létszámának emelését és fizetése rendszeres folyósítását.⁶² Ám a létszámemelés útja az volt, hogy a haditanács utasítása alapján a főszemlemester⁶³ és a tábori írkok⁶⁴ állományba vették a végvári kapitányok által kijelölt személyeket, s jegyzéket készítettek róluk;⁶⁵ végvári katona csak az lehetett, aki ebben a jegyzékben⁶⁶ szerepelt. Ezt a folyamatot maga a nádor nem indíthatta meg, legfeljebb sürgethette. Január 29-én több javaslatot terjesztett az uralkodó elé, bevezetésképpen hangsúlyozva, hogy az országgyűlésen hozott törvények végrehajtását kéri.⁶⁷ Felterjesztésének harmadik pontja szolt a végbeliek létszámemeléséről, s ennek egyik módjaként azt ajánlja, hogy a Thökölytől a király hűségére visszatérő vagyontalan elemeket sorozzák be a végbeliek közé. Február 7-én a fizetés kérdésére tér rá. 50

ezer forintra volna szükség a jelentkezők azonnali felfogadására. Thökölytől is többen állnának át, ha látnák, hogy a törvényes uralkodó is fizeti őket. Az idő sürget, tavasszal már készpénzért sem kapnak katonát.⁶⁸ Béke idején, csak a határok biztosítására, általában 14 ezer végvári katonára van szükség, akiknek fizetésére készpénzben 600 ezer forint kell. Fedezhető volna ez az összeg a bányavárosok jövedelméből, a fél harmincadból és a sójövdelemből; ha azonban erre a királyi háztartás tartana igényt, nincs más hátra, mint rendkívüli adót kivetni az örökös tartományokra, ahogyan ez a horvát és a győri végvidék esetében fennáll. Intézkedésre van szükség az 1681: 6. tc.-ben megjelölt véghelyek megerősítésére is.⁶⁹ Április 12-i, Bécsből való hazabocsátását kérő felterjesztésében röviden újból megemlíti a létszámemelés kérdését, amire csak június végén kapott kiterő választ.⁷⁰ Arra a javaslatára pedig — amit már mint bányavidéki főkapitány is többször tett —, hogy a végbeliek alkalmi portyákkal tarthatnák féken a törököt (s ezt nem elrendelni, csak megengedni kell), ugyanakkor határozott tilalom érkezett; a portyák más időben talán megengedhetők, de most semmiképpen sem.⁷¹ Június 22-én a nádor kisebb engedményeket tartalmazó királyi parancslevelet kapott a végek ügyében. A király közölte vele, hogy kiadja a rendelkezést a létszámemelés és fizetésrendezés ügyében, s hozzájárul a hűsre térő közrendű személyek alkalmazásához. Megengedi, hogy a végbeli főkapitányok a zászlótartói tisztség után következő kisebb tisztségeket maguk adományozhassák, de fenntartja magának az ennél magasabb tisztségek betöltését.⁷² A protestáns katonáknak a törvényes kereteken belül legyen szabad vallásgyakorlatuk, a katolikusok károsodása nélkül. Általában a végváriak maradjanak meg az eddigi szabályozás alatt. A főkapitányok tartsanak szigorú fegyelmet, mindenfajta portya, rablás, kihágás tilos. A szomszédos földesurakat ne háborgassák; végrehajtásokhoz csak külön királyi vagy haditanácsi engedéllyel küldhetők ki. A nádor mindezek teljesítésére éberrel ügyeljen.⁷³ A nádor sürgette a létszámemelést Sinelli Imre bécsi püspök útján is, eredmény nélkül.⁷⁴ Július elejétől kezdve tevékenysége Magyarországhoz, elsősorban bányavidéki főkapitánysága székhelyéhez, Semptéhez kötötte, ezért titkárát, Benyovszky Mátyást küldte fel Bécsbe. A titkár sorba járta a minisztereket, fogadta Badeni Hermann, a haditanács elnöke is. Utóbbi Abele Kristófot, a bécsi udvari kamara elnökét okolta azért, hogy a szükséges pénz még nem érkezett meg Magyarországra,⁷⁵ s közölte azt is, hogy a király csak egy napja határozta el a létszámemelést és fizetést.⁷⁶ Ugyanezen a napon a nádor másik familiárisa, Jádrinicz Mátyás is arról tájékoztatta urát, hogy megvan már a királyi határozat a végbeliek fizetéséről.⁷⁷

A határozat nem a nádor sürgetéseinek eredménye volt, hanem azt a tényt láthatjuk mögötte, hogy augusztus 14-én Thököly és a török bevonult Kassára, s a budai basa Thökölyt Felső-Magyarország királyává tette. Sorban estek el az ottani végvárak, augusztus 25-én már Fülek várát is ostrom alá fogták.⁷⁸ A határozatot azonban nem követte fizetés; Batthyány Kristóf szeptember 17-én panaszkodott emiatt. Megírta a nádornak, hogy pénz nélkül nem tud a végekből kiegészítő csapatokat küldeni a nemesi felkelők mellé.⁷⁹ Az október 15-én Semptén

kelt nádori felterjesztés újból megismételte az egész évben hiába hangoztatott kívánságokat.⁸⁰

Az év vége felé már folytak a fegyverszüneti tárgyalások Bécs és Thököly között, így az udvar a végek kérdésének rendezését ismét levehette a napirendről. 1682-ben a nádor hiába igyekezett végrehajtani az országgyűlésnek a végekkel kapcsolatos törvényeit, ugyanúgy kudarcot vallott, mint bányavidéki főkapitány korában. A végek átszervezésére vonatkozó egyéb tervei elől is kitértek. Feladatköre a Bécsből jövő rendelkezések végrehajására, a fegyelem legfelső szinten való ellenőrzésére terjedt csak ki.

Ismerve a magyarországi végvárak s a védelmi rendszer évtizedek óta elhanyagolt, állóharcra berendezkedett állapotát, nem csodálkozhatunk azon, hogy a török támadás küszöbén, majd megindulása után az udvar a mindig szűkös pénzkészletből az Esterházy által is szánalmas romhalmaznak leírt végek javítására nem áldozott; erre akkor már idő sem jutott volna. Tudnia kellett azt magának a nádornak is, valamint azt is, hogy Bécsben nem kívánják a magyarság felfegyverzését. Mégis újból és újból visszatért ugyanerre a kérdésre, bizonyára nemcsak azért, hogy a bekövetkező katasztrófaért a felelősséget elhárítsa, hanem mert nagy magyar sereg⁸¹ élén szerette volna kivenni a részét az ország felszabadításából. A német katonaság kivételét, máshol való felhasználását állandóan kérte, de a külföldi, nemzetközi segítség gondolata őt is foglalkoztatta.⁸² Emellett azonban világosan látta, hogy a magyar haderőnek is szükséges volna nagyobb szerepet juttatni az elkövetkező döntő harcokban.

A törvények értelmében a nádornak kellett egybehívni és hadba vezetni a *nemesi felkelést*. Mihelyt az országot olyan támadás veszélye fenyegette, amely részleges vagy általános felkelést kívánt, a nádor legelső teendője az volt, hogy a veszélyről értesítse a királyt.⁸³ További lépéseket azonban csak akkor tehetett, ha erre külön királyi parancs felhatalmazta.⁸⁴ Az 1618: 56. tc.-ben ugyan a rendek ennél többet kértek: azt, hogy ha a király távollétében áll elő a veszély, akkor a nádor gyűlést hívhasson össze, és az országlakosokkal együtt gondoskodhassék ennek elhárításáról.⁸⁵ De ilyen gyűlés összehívására sohasem került sor. Különösen általános felkelés esetén ragaszkodtak a királyi parancshoz, s a gyakorlatban a részleges felkelést is az vezette be.

A királyi parancslevél megérkezése után a nádor felhívást intézett valamennyi vármegyéhez; a távolmaradókat megbüntethette.⁸⁶ Ha a rendek pénzadó helyett katonaállítást ajánlottak fel, s ha az ország meghatározott részeiben készenlétben tartottak csapatokat veszély esetére, akkor ugyancsak a nádor örködött, hogy eme kötelességének mindenki eleget tegyen.⁸⁷ Amikor pedig szétküldte a felhívásokat a vármegyékhez, ő maga saját bandériumával és a királyi bandériummal együtt táborba szállt.⁸⁸

Az 1681. évi országgyűlés újból foglalkozott a nemesi felkelés szabályozásával. A 46. tc. értelmében nyílt háború esetén személyes felkelést, kisebb veszély esetén pedig — ha a nádor és a teljes magyar tanács úgy ítélné meg a helyzetet — részleges felkelést ajánlottak fel.⁸⁹

Az általános felkelést szükségessé tevő veszély máris fennállt, hiszen országgyűlést is ezért hívtak össze.

A nemesi felkelés már régen korszerűtlen, elavult intézmény volt. Bécsben adóztatással szerették volna felváltani, Zrinyi Miklós állandó magyar hadsereget sürgetett. A nemesi felkelés jelentéktelenségéről kemény ítéletet mond Bethlen Gábertől kezdve minden neves magyar katona és államférfi, így többek között Esterházy Miklós nádor is.⁹⁰ De amikor választaniuk kellett a bécsi megoldás és egy alapvetően fontos rendi jog feladása között, megmaradtak a felkelés mellett. Megpróbálták reformálni, illetve sikertelenségét külső tényezőkkel indokolni. Ezt tette az új nádor, Esterházy Pál is.

1682. február 7-i felterjesztésében egyetlen csüggedt mondatot ír a nemesi felkelésről. Ő keményen fáradozik érdekében, de amíg kvartélyozó idegen katonaság van az országban, eredmény nem várható.⁹¹ A felterjesztés többi, a végvárakkal kapcsolatban már ismertetett részéből látható, hogy inkább készpénzt kíván, végbeli és mezei katonaság fogadása céljából. Március 20-án a haditanácsnak fejt ki terveit, elképzeléseit a felkelésről.⁹² Amint megkapja a királyi parancsot és a magyar kancellária útján kiadandó, ezzel kapcsolatos nyilatkozatot,⁹³ azonnal ír minden egyes megyének, és meghirdeti a részleges felkelést. Ennek értelmében minden megye lehetőség szerint magyar katonaságot fogad fel, s azt havonként fizeti. Felkéri ugyanakkor a zászlósúrokat is, hogy bandériumaikkal csatlakozzanak hozzá. Szeretné, ha a horvát bán is küldene bizonyos számú katonát,⁹⁴ s számít a királyi bandériumra is. Így sikerrel vehetnék fel a harcot Thökölyék ellen, de csak akkor, ha a múlt országgyűlésen hozott törvényeket végre is hajtják.⁹⁵ A felkelés nem terjeszthető ki Felső-Magyarországra, míg ott bizonyos katonai sikereket el nem értek. Ezután táblázatba foglalva felsorolja azoknak a főpapoknak, káptalanoknak, főuraknak nevét, akik bandériumot állítanak ki, továbbá a Dunán inneni és -túli országrész azon megyéit és szabad királyi városait, amelyekre jelenleg felkelés szempontjából számítani lehet. Előirányzatot is csatol a várható eredményről, a nevek mellett azt is feltünteti, hogy honnan mennyi lovas és gyalogos katonát remél. A végeredmény: 10 910 lovas, 4750 gyalogos.⁹⁶

Néhány hét múlva ugyanez a kérdés már abban a formában jelentkezett: vajon csak Thököly ellen kell-e hadat gyűjteni? Nem fog-e a török sereg is megindulni Thököly támogatására? Ezt megfontolva ismételte meg a nádor a király számára is április 12-én kelt felterjesztésében. Megállapítja, hogy nemesi felkelésre csak akkor van szükség, ha a török is támad. Ez esetben viszont máris el kell kezdeni a szervezést, úgy, hogy a király parancsot és nyilatkozatot küld, a magyar kancellárián keresztül, a Dunán inneni és -túli országrész vármegyéihez, s megindokolja, hogy a Thökölyék részéről várható támadás miatt nem hajtották eddig végre az országgyűlési határozatokat; ha azonban a béke helyreáll, ez azonnal meg fog történni.⁹⁷ Legyen benne a szövegben a részleges felkelés szükségességének indoklása is, valamint az az utasítás, hogy a megyék csapataikkal a nádornál jelentkezzenek. Ebben a felterjesztésben a nádor kb. 2000 főre tette a zászlósúrok bandériumainak létszámát, s a királytól négy könnyű fegyverzetű ezred kiállítását kérte.

Megismételte a horvátok részvételével kapcsolatos óhaját, meg is nevezte azt a két ezredet, amelyre szüksége lenne. Kívánsága szokatlan volt, mivel a horvát ezredek a császári sereg mellett vonultak fel, s így külön megfontolást igényelt.⁹⁸

Június végén létrejött a végleges döntés, hogy szükség van nemesi felkelésre. Elképzelhető, hogy Thököly Imrének június 15-én Zrínyi Ilonával kötött házassága és a Rákóczi-ház hatalmával való megerősödése is hozzájárult ehhez; a nádor többször rámutatott ennek a szövetségnek jelentőségére.⁹⁹ Végre, többszöri kérés után megkapta az engedélyt a Bécsből való távozásra, hazament Kismartonba, és elkezdte a nemesi felkelés szervezését.

Felhívóleveleinek első sorozatát a megyékhez július 7-én küldte szét Kismartonból. Ezt még több sorozat követte. Nemcsak a Dunán inneni és -túli megyéket szólította fel, hanem megpróbálkozott néhány felső-magyarországgal is (Abaúj, Sáros).¹⁰⁰ Kezdetben sem bízott a felkelés sikerében, ismerte a gátló tényezőket, s ezeket a megyék is közölték vele felszólításaira írt válaszaikban. A megyei válaszok hasonló tartalmából arra következtethetünk, hogy köztük a válaszok elkészítése előtt tanácskozás, szervezkedés folyt, annál is inkább, mert helyzetük, nehézségeik azonossága ezt szükségessé is tette.

A szétküldött felhívásokból a nádori levéltárban nem maradt fogalmazványpéldány, ezeket részben eredetiben (egyes megyék anyagából) ismerjük, részben másolatokból vagy nyomtatott szöveggözlésekből, de legtöbbjükre a megyéknek a nádorhoz írt válaszaikból kell következtetnünk; a válaszokban ugyanis igazolják a nádori parancs vételét, legtöbbször megemlítik keltét és keltének helyét is, továbbá idéznek szövegből.

Bizonyára nem mulasztásból, inkább számításból történt, hogy az első felhívások nem közölték pontosan, vajon általános vagy részleges felkelést kívánnak-e. Talán úgy vélték, ha csak részlegest kívánnak, kevesebb katona gyűlik össze, mint ha nyitva hagyják a kérdést. A számítás nem vált be, mert a megyék első válasza főleg ezzel a kérdéssel foglalkozott, s több megye mindjárt meg is indokolta, miért nem kívánható a törvény értelmében a jelenlegi helyzetben általános felkelés. Ezzel időt nyertek, mert az újabb válaszig el sem kezdhették a készülődést. Július 20-án a Dunán inneni és -túli megyék királyi parancsot kaptak a személyes felkelésre.¹⁰¹ Ezt a parancsot küldte szét a nádor saját felhívó levelével július 25-én. Ő maga rövidesen személy szerint mezőbe szállt, s amint ennek hírért veszik, azonnal kövessék a megyék is. Igaz, hogy csak részleges felkelésre szól a parancs, de a veszély nő, ehhez kell alkalmazkodni „... és így, ha nem viritim is mindnyájan, mindazonáltal mentül többedmagával lehet”, keljen fel minden megye.¹⁰² Úgy küldte tovább a királyi parancsot, hogy mindjárt engedményt tett annak rendelkezéseiből, nehogy általános felkelés helyett általános ellenkezés következzen be. A felhívások lényege az volt, hogy minden megye küldjön annyi katonát, amennyit csak tud. Az eredmény pedig, különösen az első hónapokban: minden megye igyekezett olyan keveset küldeni, amilyen keveset csak lehetett. Ez az ellentmondás a helyzetből adódott, a megyék nem merték elengedni saját területükről a fegyverforgató férfiakat. Minél inkább közeledett a török és Thököly, annál inkább lett

volna szükség nagy felkelőseregre, s annál inkább vonakodtak a felkeléstől, illetve csak annyit küldtek, amennyi okvetlenül szükséges volt. Sűrűn érkeztek a levelek, s egymás után fordultak be a megyei követek kocsjai a kismartoni nádori rezidenciára, hogy előadják, miért nem tud egyik vagy másik megye hadat állítani, vagy annyit állítani, amennyit kívánnak tőle. Valamennyi felkelésre köteles megye adatait nem ismerjük, de a meglevőkből nagyjából kibontakozik az összkép. Azok a megyék, amelyeknek nagyobb része (vagy egy része) török hódoltsági terület volt (mint pl. Pest és Nógrád megye, de ezen kívül mások is), rámutattak arra, hogy a megye megmaradt részében csak végvárok s egyéb várak vannak, amelyek úgyszólván részt vesznek a határvédelemben.¹⁰³ Más megyék arra hivatkoznak, hogy területükön nagyszámú német katonaság állomásozik,¹⁰⁴ ismét mások a török közelségét, majd Thököly és a török sereg közeledését hozták fel okul.¹⁰⁵ A dunántúli megyék egy része azért nem tud elegendő sereget állítani, mert területükön kevés a nemes, a porták legnagyobb része a nagybirtokosok kezében van, akik viszont saját embereiket nem engedik a megyei seregbe, hanem maguk, saját bandériumaik keretén belül vezetik harcba.¹⁰⁶ Komárom és Győr megye nemesei azonkívül sérelmüket is előadták: a megyei nemességnek azt a részét, amelynek megélhetése a mostani időkben csak kereskedésből van, a vámosok, köztük a nádor emberei Sopron megyében, a nemesi szabadság ellenére állandóan megvámolják. „Tartozunk-é ilyen szabadságért vérünket ontani, Nagyságod bölcs ítéleti rajta.” Készek ugyan a személyes felkelésre, de ha sérelmeiket nem orvosolják, a nádor mellett táborba nem szállnak.¹⁰⁷

A katonaillesztés nehéz volt, hatalmas költségekkel járt, s készpénz szerzése még a leggazdagabbaknak sem mindig sikerült. Ezért kérte valamennyi zászlósúr, hogy bandériumát ne olvassák be a felkelőseregbe, hanem az külön egységként mellette maradjon, a kiállító úr vagy megbízott kapitány vezetése alatt. Feljebb ismertettük már Batthyány Kristóf főkapitány erre vonatkozó kívánságát,¹⁰⁸ aki augusztus 17-i levelében arra is nyomatékosan rámutatott, hogy a táborába küldött emberei fizetését csak saját birtokai jövedelméből fedezheti.¹⁰⁹ Moson megye jelentette a nádornak szeptember 30-án, hogy főispánja, Zichy István saját bandériumát nem a megyei sereggel, hanem külön, Ádám fia vezetésével küldte hadba, s így járnak el a megyebeli mágnások valamennyien.¹¹⁰ Mint fentebb láttuk, Batthyány Kristóf is elküldte saját seregével fiát, Ádámot, aki nemcsak főkapitányi tisztségben helyettesítette apját, hanem a családi bandériumra is ügyelt. A Batthyány család példájára Draskovics Miklós országbíró is elküldte a táborba embereit, de arra kérte a királyt és a nádort, hogy saját hadát mindig maga mellett tartsa, s ahova ő megy, ez is vele lehessen.¹¹¹ Október közepétől kezdve a nádor már hiába sürgette a még fel nem vonult bandériumokat, maga az országbíró írta meg neki, hogy megvan már Thökölyvel a fegyverszünet, így sürgőtelen a táborozás,¹¹² s hasonló értelemben nyilatkozott a horvát bántól igényelt, de még el nem küldött 1000 lovasról Draskovics János főudvarmester.¹¹³ A nádor megítélése szerint ekkor kezdődhetett volna a harc, hiszen elég nagy sereg gyűlt össze, csak a hátramaradta-

kat kellett volna még hozzá csatolni.¹¹⁴ De Bécsben már döntöttek a fegyverszünet ügyében, harcra nem került sor.

A nemesi felkelés és a bandériumok lassú gyülekezésének egyik oka, az országban állomásozó, magát külön hatalomnak tekintő külföldi, elsősorban *német katonaság* sok gondot okozott a nádornak. Az év elejétől kezdve több felterjesztésben kérte, hivatkozva a soproni országgyűlés végzéseire is, a magánföldesurak váraiból való kivitelüket. Sértő a magyar mágnásokra, hogy egy-egy német kapitányt, hadnagyot helyeznek föléjük, akik aztán teljes önkénnyel sanyargatják a várak körüli vidéket, a földesurat csakúgy, mint a parasztot; nem hajlandók elismerni a főkapitányok hatóságát sem.¹¹⁵ Esterházy véglesi várában szintén volt német őrség. A német katonaságnak ezekből a kisebb jelentőségű várakból való kivonását hadászati szempontból is szükségesnek tartotta. Sokkal több hasznukat veszik, ha az ellenség elé vonulnak vagy fegyelemben élnek az ország és az örökös tartományok határán. A török, ha támad, a Bécs felé vezető utat választja, tehát Komáromot, Gyórt és Magyaróvárt kell megerősíteni; ezekbe a várakba a királynak joga van bevinni saját őrségét is. A kisebb várak, még ha meg is erősítik őrségüket, pár napnál tovább nem állhatnak ellen, a német katonaság tehát ha kiviszi, nem fog hiányozni.¹¹⁶ Természetes, hogy ezzel mit sem törődtek Bécsben. A német katonaság teljes vagy részleges kivitelét Esterházy Pál nádor és az ország éppen úgy nem tudta keresztülvinni, mint ahogyan nem tudták a régebbi nádorok sem. Még a formásokra sem ügyeltek. A nádor egyik, június 5-i elkeseredett hangú felterjesztésében azt sérelmezte, hogy a haditanács, amíg ő Bécsben van, tudta nélkül irányít további német katonaságot Magyarországra.¹¹⁷ Pár nappal később a hadakat vezető Sopron megyei biztos hatáskörének újabb pátensben való megerősítését kérte a haditanácstól vagy a királytól, mert a megyén átvonuló idegen katonaság egyáltalán nem oda ment, ahova ő irányította őket.¹¹⁸ Batthyány Kristóf főkapitány említett augusztus 17-i levelében azt is előadta a nádornak, hogy a német katonák a biztosok szavára semmit sem adnak, sőt nem ritka, hogy életveszélyesen megfenyegetik, megverik őket, s aztán mennek azon az útvonalon, amelyen akarnak, fosztogatva, rabolva. Így ő sem meri embereit birtokairól kihozni, hiszen onnan élmezzi bandériumát.¹¹⁹

Ehhez hozzá kell tennünk, hogy sok panasz hangzott el a nagy nehezen egybeült *magyar katonaság* ellen is. Batthyány Ádám október 24-én kb. 4000 főnyi sereggel állomásozott Árpáson, s igyekezett a falvakkal olyan megállapodást kötni, hogy azok hordjanak a táborba élelmet, ahelyett, hogy a katonák mennének ki zsákmányolni.¹²⁰ Több megye, így Trencsén, Győr és Pozsony panaszai azt mutatják, a magyar katonaság is ugyancsak felélte azt a vidéket, ahol tartózkodott.¹²¹ Szeptember 21-én a magyar kamara felkérte a nádort, tartson szigorú vizsgálatot a vele együtt Semptére vonuló seregben, mivel megrohanták a király számára gyűjtött gabonát szállító szekereket, széttrótták a hordókat, és a lisztet a szélbe szórták, állatokat hajtottak el stb.; minderről az udvar már jelentést kapott.¹²² Nem is késett soká a nádorhoz intézett királyi intelem. Október 1-jén kelt levelének utóiratában, de azért kemény hangon figyelmeztette a nádort szigorú

fegyelem tartására; a vele vonuló sereg igyekezzék megmutatni, hogy nem a haza tönkretételére, hanem megvédésére fogott fegyvert.¹²³ A Bécsben tartózkodó Benyovszky Mátyás nádori titkár nemegyszer került kínos helyzetbe, amikor a bécsi miniszterek, sőt még Sinelli Imre bécsi püspök is fejcsóválva emlegették előtte a magyar hadak viselt dolgait.¹²⁴ Caprara Aeneas fővezér pedig a táborból novemberben haza készülő nádort felszólította, hogy ne a Csallóközön vigye át seregét — a jövőben ugyanis csak ez lehet a legalkalmasabb hadszíntér a török ellen —, hanem Pozsonynál keljenek át a Dunán, ahol rövidebb az út.¹²⁵ Esterházy nádor tapasztalt katona létére ugyanúgy nem tudta rendben tartani seregét, mint az idegen vezérek. Az állandó készpénzhiány, fizetetlenség, elavult hadseregszervezési módszerek alkalmazása nem is járhatott más eredménnyel egyik seregnél sem, hanem táptalaja volt az egyéni kihágások elszomorító sokaságának.

A nagy nehézségek árán összegyűjtött felkelősereg pontos létszámát nem ismerjük. Márciusban a nádor, mint fentebb láttuk, kb. 16 ezer főnyi sereg összetoborzásában reménykedett.¹²⁶ Augusztus közepéig a gyülekezés vontatottan ment, ezután Thököly előrenyomulása cselekvésre, sőt némi pénz küldésére ösztönözte a bécsi udvart. A Magyarországon működő királyi hadak főparancsnokává Caprara Aeneast nevezték ki, és a király újabb, komoly figyelmeztetést küldött az alsómagyarországi megyékhez, amelyben sürgős felkelésre szólította fel őket, s közölte velük, hogy most már azonnal vonuljanak a nádor által kijelölt helyre; a nádor, ugyanúgy, mint Magyarország régebbi nádorai, a fővezérral együttműködik.¹²⁷ Két, egymást keresztező folyamat indult meg ekkor. Egyrészt meggyorsult a hadi készülődés, a nádor a sereg létszámának növekedését jelenthette Bécsbe. A sereg összetételéről nem ad számot, de az eddigiekből kiviláglik, hogy abban csekély arányszáma lehetett a megyei csapatoknak. Másrészt mindkét fél érdeke a döntő összecsapás későbbre halasztását kívánta, s csakhamar megindultak az udvar és Thököly között a fegyverszüneti tárgyalások, a nádor nem csekély elkeseredésére. Ennek híre, továbbá az ellenség közeledése ismét lelohasztotta a gyülekezés amúgy is csekély lendületét. Október közepén pedig már maga az országbíró is céltalannak látta a további seregszervezést. Néhány számadatunk van az egybegyűlt sereg nagyságára, amelyben a megyék csapatain kívül benne foglaltatnak a zászlósurak bandériumai, az egyes végvidékekről átirányított csapatok és a külön pénzen fogadott magyar katonaság. Szeptember 19-én a nádor azt közölte Sinelli Imre püspökkel, hogy eddig 5000 embert gyűjtött össze.¹²⁸ Október 5-én Semptéről már azt írta Gubasóczy János kancellárnak, hogy 6000-nél is nagyobb a létszám.¹²⁹ Batthyány Ádám, mint fentebb láttuk, a Dunántúlon október 24-én 4000 emberrel táborozott. A márciusban remélt létszám tehát nem gyűlt össze, de az adott körülmények között ennek a kisebb seregnek felállítása is nagy erőfeszítést kívánt. A nádor, Caprara fővezérral való megegyezés alapján, bányavidéki főkapitánysága székhelyén, Semptén táborozott, s fontos tárgyalásokra is alig mert felmenni Bécsbe, maga helyett titkárát küldte fel. November 1-jén a titkár, aki tanúja volt a seregyűjtés kálváriájának, elkeseredve állapítja meg: „...ily könnyen s haszontalanul eloszlik az a had, akit ily nehezen egyben gyűjtött Nagyságod s talán

ezután nem oly könnyen egyben gyűjthet...¹³⁰ Nem sokkal ezután a tábor fel is oszlott.¹³¹

1682-ben a nádor, a maga és mások erejét nem kímélve azon volt, hogy elegendő létszámú, harcképes nemesi felkelést szervezzen. Feladatát a gátló körülmények ellenére is igyekezett teljesíteni. A sereg felhasználásának módjáról azonban nem ő döntött.

A NÁDOR ÉS A FŐVEZÉREK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, milyen szerep jutott Esterházy Pál nádornak a Magyarországra küldött hadseregek idegen fővezérei mellett, mi maradt meg az ő idejére a régi nádori törvényekben körülírt országos főkapitányi jogkörből.

1562-ben meghalt Nádasdy Tamás, az utolsó nádor, aki a Habsburg uralkodók alatt, átmenetileg és kivételképpen, a régi magyar nádorok országos főkapitányi tisztét is viselte, és rendelkezési joga is volt az országban tartózkodó nem magyar katonasággal kapcsolatban is. Közte és az idegen vezérek közötti együttműködés nem volt, nem is lehetett zökkenésmentes.

Utána a főpap-helytartók hosszú sora következett, az ő idejükben alakult ki és szilárdult meg a helytartói (*locumtenensi*) jogkör. A főpapok nem igényelheték az országos főkapitányságot, ez volt egyik oka alkalmazásuknak. A már Nádasdy Tamás életében, 1556-ban megalakult bécsi udvari haditanács a nádor nélküli évtizedekben fokozatosan kiépítette hatáskörét, s átvette Magyarországon is a hadügyi irányítást békében, háborúban egyaránt. A hadüggyel szoros kapcsolatban levő pénzügyek irányítása pedig a bécsi udvari kamara kezében volt, amely nem törvény szerint, de ténylegesen mintegy felettes hatósága volt a magyar kamarának.¹³² A XVII. századi törvények betűje szerint a magyar hadiszervezet élén álló nádor a hazai főkapitányok, a végvárak és nemesi felkelősereg legfőbb magyar hatósága, közvetlenül a király után, mint annak helytartója. A gyakorlatban, amint az 1682. év katonai történetéből láttuk, ez is másként volt.

Minden magyar nádor idejéből hozhatnánk fel példát arra, hogy a múlt kódébe merült országos főkapitányi jogkör egyes elemeit igyekeztek saját korukba átmenteni, a magyarországi hadiesemények irányítására próbáltak nagyobb befolyást szerezni.

Az alábbiakban a török és Thököly elleni magyarországi sereg fővezérévé kinevezett Caprara Aeneas és az Esterházy Pál együttműködéséről közlünk néhány adatot. Mint láttuk, 1682 szeptemberének első napjaiban indult meg a királyi sereg a már jelentős teret nyert ellenség irányába. Ekkor nevezték ki fővezérré Caprarát. A király szeptember 5-én körrendeletet intézett az elérhető, még meg nem hódolt vármegyékhez s közölte velük, hogy a fővezér és a nádor egyetértően fog eljárni; a nádor a királytól azt a parancsot kapta, hogy mivel az ország nyílt háborúban áll, hirdessen általános felkelést, s bandériumával, valamint a felfogadott és a

végbeli katonasággal menjen a királyi sereg után.¹³³ Maga Caprara az együttműködést azzal kezdte, hogy elfogatta, felbontotta és elolvasta a Fülek várából a nádornak küldött leveleket; elolvasás után tovább küldte neki, kifejezve reményét, hogy nem lát ebben mást, csak a közjó szolgálatát.¹³⁴ Úgy véljük, teljesen elképzelhetetlen, hogy fordítva is történhetett volna, az ti., hogy a nádor bontja fel ellenőrzés okából a Caprarának címzett leveleket. Utóbbi beleavatkozott a nádor jogkörébe; Trencsén megyével pl. ő közölte, a nádor előzetes megkérdezése nélkül, hogy nem szükséges felkelőket kiállítania.¹³⁵ A nádor és Caprara, illetve a haditanács és a bécsi körök haditerve nem egyezett. Látható ez a királynak október 1-jén a nádorhoz intézett csillapító hangú leveléből,¹³⁶ amelyben újból figyelmébe ajánlja a Caprarával való egyetértést; úgy látja a nádor nem ismeri a Caprarának adott utasítást s egyéb királyi parancsokat, ezért elrendelte, hogy Caprara ezekről tájékoztassa őt. Egyébként az utasítás csak azt tartalmazza, hogy Caprara az ellenséget támadni, annak lehetőség szerint ellenállni és ártani köteles, s ez okból teljhatalommal rendelkezik.¹³⁷ A király biztos abban, hogy semmit sem fog elmulasztani, ami megtehető, de fontolja meg a nádor, célszerű volna-e haszontalanul elvesztegetni a nehezen gyűjtött sereget. A nádor azonnali támadást kívánt, az udvar nem. Caprarával közölték a nádor haditervét, továbbá Draskovics Miklós országbiróét is,¹³⁸ dönteni azonban a fővezér és a haditanács döntött. A haditanács elgondolása az volt, hogy az ellenséggel szemben Caprara álljon, német nehézgyevertű seregekkel és pár száz magyar könnyűlovassal, a nádor pedig, a magyar könnyűgyalogsággal, álljon őrt a Vágnál, vagy ha szükséges, a Rábaközben.¹³⁹ Benyovszky Mátyás titkár ezt a tervet Bécsből írt levelében úgy értelmezte, hogy összecsapás esetén Caprara egyedül magának kívánja a hadi dicsőséget, ha pedig tárgyalásra kerül sor, attól is távol akarja tartani a nádort.¹⁴⁰ A király október 13-i levelében ismét emlékeztette a nádort, hogy nem szükséges személyére szóló külön parancsra várnia Bécsből, mivel Caprara fővezér onnan — ezúttal a bányavárosok ügyében — már megkapta a parancsot, működjék csak vele együtt.¹⁴¹ Pedig a bányavárosok védelme Esterháznak mint bányavidéki főkapitánynak elsőrendű feladata volt.

A nádor szerette volna megakadályozni a Thökölyvel kötendő fegyverszünetet is, és a harc erőteljes folytatását kívánta, ám a fegyverszünet mindkét félnek érdeke volt. Október 15-én¹⁴² újból közölte javaslatait az udvarral, s elsősorban azt kérte, hogy Caprara fővezér kapjon utasítást a vele való együttműködésre,¹⁴³ mivel ezt, a jelek szerint, nem találta kielégítőnek. Továbbá pénzt és nagyobb, az ő seregével egyesített magyar sereg kiállítását kérte, valamint királyi felhatalmazást Thököly híveinek a király hűségére térítése ügyében. Az udvar válaszát Benyovszky titkár közvetítette október 29-i levelében, melyből kitéjük, hogy télen újabb hadműveletet Bécsben már nem terveznek, egyedül Buonvisi pápai nuncius ért egyet a nádorral abban, hogy a harcot nem szabad abbahagyni; „... Nagyságod méltóztassék egy szép levelet írni önagyságának” — javasolta a titkár.¹⁴⁴

Thököly tábora nem ismerte el a nádort, megválasztásával nem értett egyet. Állásfoglalása a „rebellesek” ellen közismert volt, s a fegyverszüneti tárgyalások

alatt még ferde helyzetbe is került, mert tervezett akcióját egy időre éppen Bécsből állították le. Thököly haragját tükrözi október 28-án báti táborából a nádorhoz (egyben pár hónapja Éva nevű húga férjéhez) írt levele, amelyben szemrehányással illeti, mert követét, Keczer Gábort útjában feltartóztatta, s hat napig magánál tartotta, s közli gyanúját, hogy másik követének, Szirmay Istvánnak hozzá írt jelentéseit is a nádor tartja magánál, s nem engedi tovább, csak nagy késéssel.¹⁴⁵

Bécsben a telet erőgyűjtésre és külföldi segítség¹⁴⁶ kieszközlésére kívánták fordítani. A nádor ennek szükségességét nem vitathatta, de legalább azt szeretne volna elérni, ha Thököly a fegyverszünet alatt minél kevesebb mozgási szabadságot kap.¹⁴⁷

Külön elemzést igényelne az a kérdés, hogy az adott helyzetben melyik haditerv volt célszerűbb, a bécsi-e vagy a nádoré. Vizsgálatunk szempontjából az lényeges, hogy a bécsi terv végrehajtását sem az ország nádorára bízták. A régi országos főkapitányság összezsugorodott csökevényének tekinthetjük azt, hogy a nádor az egyik országrész magyar főkapitánya volt. S ebben a minőségben, bár a többi főkapitánynál tágabb hatáskört biztosítottak számára a törvények, azokhoz hasonlóan kapott utasítást az idegen fővezértől. Hadügyi téren tehát a magát nemcsak a török, hanem Thököly kérlelhetetlen ellenségének valló nádor ugyanúgy függvénye volt a bécsi államgépzetnek, mint nádori tevékenysége egyéb területein.

Magától értetődik, hogy az udvar sem volt kevésbe Thököly-ellenes, mint a nádor. Magunk sem a Thököly-kérdést vizsgáljuk, hanem a nádori jogkörnek a valóságos események tükrében mutatkozó határait, korlátait.

Hasonló megállapításra jutunk, ha megvizsgáljuk a későbbi fővezérrel, Lotharingiai Károllyal való együttműködését, 1683-ban, majd később Buda első, 1684. évi, sikertelen ostroma idején. Elmondhatjuk, hogy a nádor alvezér volt az alvezérek között, talán azzal a különbséggel, hogy a nem magyar alvezérekben jobban bíztak.

Az 1683–1684-es évek eseményei a fentebbi megállapításokat igazolják. Annak megvilágítására kell velük röviden foglalkoznunk, hogy ami 1682-ben történt, nem egyetlen év esetlegessége, hanem a birodalmon belüli erőviszonyokat tükrözi, ahol Magyarországnak és nádorának meghatározott és meg nem változtatható szerep jutott.

A nádor az 1683. év első negyedét, egészen április közepéig, Bécsben töltötte, ahol nemzetközi szervezkedés folyt a várható török támadás leküzdésére. XI. Ince pápa buzdításának eredményeképpen 1683. március 31-én törökellenes szövetség jött létre I. Lipót és néhány birodalmi fejedelem, valamint Sobieski János lengyel király között.

A török támadás megindulása előtt, majd később, a háború kibontakozása során Esterházy Pál legfőbb törekvése az volt, hogy saját vezénylete alatt minél nagyobb létszámú magyar sereget állíthasson ki. Maga is belátta a külföldi katonaság igénybevételének szükségességét, mégis szeretne volna elérni, hogy a csaknem két évtizede érlelt katonai elképzeléseit valóra váltva, a királyi bandériummal

együtt tekintélyes, jelentős magyar sereg élén vegye ki részét az ország felszabadításából. Ebben egyetértettek vele azok az alsó-magyarországi főpapok, főurak és nemesek is, akikkel tanácskozást folytatott, mindaddig, amíg sor nem került a nehéz körülmények között kiállított főúri vagy megyei bandériumoknak az egyes országrészekből, illetve megyékből való elvezénylésére. Az idegen katonaság állandóan növekvő létszáma, fékezhetetlen kihágásai, majd később a török és Thököly seregének közeledése folytán az ország veszélyeztetett területei igyekeztek a maguk védelméről gondoskodni, s nem bocsátották el amúgy sem nagyszámú katonaságukat. Az ország saját katonai ereje legjobb esetben helyi védekezésre volt alkalmas, de arra nem, hogy a nádor oldalán, egy tömbben mint magyar hadsereget állítsák szembe az ellenséggel. Ilyen haderő megszervezéséhez évtizedek lettek volna szükségesek, ha az udvar és a haditanács igényt tartott volna rá. A végvári magyar katonaság létszámának növelése vagy akár csak a meglévők fizetése is pénzfecsérlésnek tűnt az egyre állandóbb pénzhiánnyal küszködő legfelső hadvezetés szemében, amely a hadjárat tervét idegen zsoldosokra építette.

A nádortól, akit a király április 21-én az új fővezérrel, Lotharingiai Károly herceggel való szoros együttműködésre utasított,¹⁴⁸ csupán azt várták, hogy állítsa fel a január 16-án Bécsben megajánlott 5000 főből álló nemesi felkelést. A nádor és a Bécsben tartózkodó mágnások Alsó-Magyarország akkor hozzáférhető területeiről ajánlottak meg, főpapi, főúri és megyei bandériumok keretében, 3000 könnyűlovast és 2000 gyalogost; katonatartásra fejenként és havonta öt forintot számítottak, ami havi 25 ezer, nyolc hónapra pedig 200 ezer forint költséget jelentett volna számukra.¹⁴⁹ A rendek kívánsága az volt, hogy 5000 főből álljon a királyi bandérium is, amelyet a felszaporítandó végvári katonaságból lehet kiegészíteni. Ennek költségei a magyar kamarát terhelik.¹⁵⁰ Kollonics Lipót, a magyar kamara elnöke soknak találta a fejenként havi öt forintot; lovasoknak csak három, gyalogosoknak két forintot volt hajlandó fizetni.¹⁵¹ Ez volt az egyik oka, hogy a királyi bandérium kiállítása elmaradt. Június 18-án, amikor már a török egyre gyorsabban közeledett az ország nyugati része felé, a nádor azzal mentegette a nemesi felkelés sikertelenségét, hogy a törvények értelmében csak akkor kötelesek megjelenni, ha készen áll a magyar katonaságból összetevődő királyi bandérium. Ezért jelentős eredménynek tekintette, hogy sürgetésére mégis összegyűlt kb. 4000 főnyi sereg, amely vele volt a semptei táborban.¹⁵² A király pedig még június 30-án, egy héttel Bécsből való menekülése előtt, tovább sürgette a januárban megígért felkelőlétszám kiállítását.¹⁵³

A megyéknek a nádorhoz intézett s fentebb már említett mentegetőző irataiból csak néhány jellemző adatot említünk. Egyöntetűen úgy válaszoltak a nádori felhívásokra, hogy a rájuk rótt katonatartási költségek (*porciók*) miatt sokan eladták fegyvereiket, lovaikat, még birtokukat is.¹⁵⁴ Később a szövetséges és az ellenséges hadsereg közelsége miatt nem engedték el katonáikat. A felkelésre hívó királyi parancsokat a magyar kancellária küldte szét, ugyanakkor pedig Gubasóczy János kancellár április 29-én — mint nyitrai püspök és főispán — levelében arra kérte a nádort, mégse vigye el Nyitra megyéből az ott kiállított 300 gyalogos

felkelőt, mert a megye veszélyben van az érsekújvári vár török őrségének folytonos portyái miatt.¹⁵⁵ Hasonló félelem élt a végvidéki főkapitányokban is. Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány a nádor többrendbeli felhívására május 19-én olyan értelemben válaszolt, hogy nem küldheti el bandériumait a nádor mellé, a dunánineni országrészbe. Fiát, Ádámot katonáival a nádor kívánsága szerint már útnak indította, de saját bandériumát és rokonaiét ott tartja.¹⁵⁶ Esterházy János győri vicegenerális mély aggodalmat érzett amiatt, hogy a nádor magával vitte a magyar katonaságot az Érsekújvár felől veszélyeztetett területekről.¹⁵⁷

A kíváncsalom és a lehetőségek közötti ekkora ellentétek mellett magától értetődő a nemesi felkelés szervezésének sikertelensége.

Az ország nyugati részét nemsokára ellepte a Bécs felé nyomuló török sereg. A nádor kivételével valamennyi főúr bevárta a török és Thököly seregét, s részben kényszerből, részben egyéb indokokból is csatlakoztak hozzá. A nádor egy ideig sziklavarában, Fraknón keresett menedéket, majd amikor azt is ostrom fenyegette, követte a királyt Ausztriába, családjával együtt. Sűrűn küldte jelentéseit a király után, akitől csak július 24-i kelettel, Passauból kapott választ. A király elismerését fejezte ki hűségéért, megdöbbenve értesült a főurak átállásáról, s azt tanácsolta a nádornak, hogy amíg ismét visszatérhet Magyarországra, menjen a sziléziai hercegségbe, hadikémeit pedig bocsássa a fővezér, Lotharingiai Károly rendelkezésére.¹⁵⁸

Az év elején a nádor s a vele tanácskozó rendek haditervet is készítettek. A nádor február 1-jén úgy ítélte meg a katonai helyzetet, hogy összesen 90 ezer főnyi seregbe lenne szükség, amelyben 10 ezer a magyarok száma. Ősének, V. Károly császárnak példájával buzdította a királyt a seregszemplén való személyes megjelenésre. A rendek többször ismétlődő kívánsága volt az azonnali támadás megindítása, hogy a harcok az ellenség területét pusztítsák.¹⁵⁹ A szemlét május 6-án tartották meg Pozsony megyében Köpcsénynél. Kb. 40 ezer főnyi sereg volt együtt. Felolvasták itt XI. Ince pápa bulláját is. A bal szárnyon állt a nádor vezetésével a magyar sereg.¹⁶⁰ A király kívánságára a nádor május 8-án Pozsonyban, az ún. Zöld Házban gyűlésre hívta össze az éppen elérhető főpapokat, mágnásokat és nemeseket, hogy megvitassák, miképpen használják fel az egybegyűlt sereget. A tanácskozáson részt vett Szelepcsényi György esztergomi érsek, Széchényi György kalocsai érsek, Gubasóczy János nyitrai püspök, magyar kancellár, a novii püspök, Draskovics Miklós országbíró, Erdődy György, id. Zichy István, Pálffy János, Erdődy Kristóf, Czobor Ádám, Batthyány Ádám, ifj. Zichy István, Csáky László, Kollonics Zsigmond, Nádasdy Tamás grófok, a bárók közül pedig Orbán István személynök, Esterházy János győri vicegenerális, Esterházy Zsigmond, Koháry Imre, továbbá királyi táblai ülnökök is, úgymint Sente Bálint alnádor, Szapáry Péter és Orbán Pál alországbírók, Török György és Sárkány János ítélmesterek, Maholányi János magyar kancelláriai titkár, Benyovszky Mátyás nádori titkár és az országbíró titkára. Ennek az egy alkalomra összehívott testületnek több tagjától országos kérdésekben, magyar tanácsosi mivoltuknál vagy országos tisztségüknel fogva, más alkalmakkor is véleményt kértek. Felterjesztett véleményük szerint

szükséges a király minél gyakoribb jelenléte, a seregeknek könnyű — magyar — lovassággal való kiegészítése és az azonnali támadás Esztergomnál, majd Budánál. Kívánságukra a nádor felajánlotta további magyar katonaság gyűjtését, ha megvan a lehetőség havonkénti rendszeres fizetésükre.¹⁶¹

Ámde a Habsburg-hadvezetés a régi módszert követve a sereg ezúttal is bevárta a nagy sodrú török támadást, s így vált a hódoltsági terület helyett Bécs és környéke is a harcok színterévé, 1683. július közepétől szeptember 12-ig. Bécs védelmében a nádor is részt vett.¹⁶² Ausztriából felhívásokat küldött be az országba, amelyben személy szerint való felkelésre s a Bécs alatti harcokban való részvételre szólította fel az elérhető megyéket.¹⁶³ Bécs felszabadítása után azonnal lovaszredekert kért, hogy azokkal térhessen haza, elsősorban saját szűkebb hazájának, Sopron és Kőszeg környékének felszabadítására.¹⁶⁴ Nehezen küzdötte le keserű haragját a törökkel átmenetileg együttműködő, az ő birtokait is pusztító néhány mágnástársa, s különösen a Thökölytől vallásszabadságot és nagyobb önállóságot remélő szabad királyi városok — elsősorban Sopron, Kismarton, Kőszeg, Ruzsa — iránt.¹⁶⁵ A megtorlást a király maga állította meg, bár kezdetben felhatalmazást adott nyomozásra és birtokfoglalásra a nádornak és Kollonics Lipót kamarai elnöknek.¹⁶⁶ A nádor hazatérése után újból nekifogott a nemesi felkelés szervezésének, először a Dunántúlon, majd október második felétől a dunáninnyi országrészen. Október 16-án jelentette a királynak, hogy a Dunántúlon már helyreállította a rendet, s meghirdette a felkelést, s most megy át hasonló célból az eddig gyűjtött kb. 5000 emberrel a dunáninnyi részbe; 5000 katonájából ezret a Kanizsa környékén és Horvátországban működő károlyvárosi főkapitány rendelkezésére bocsát.¹⁶⁷ A „hűségre térítés” és a felkelés szervezése párhuzamosan haladt, a megyék ebben a helyzetben természetesen készen nyilatkoztak a felkelésre. Még október 20-án és 29-én is küldött ki a nádor felhívásokat.¹⁶⁸ A császári hadsereg elégedetten az év katonai eredményével, többek között októberben Párkány és Esztergom visszafoglalásával, téli szállásra készült. Lotharingiai Károly fővezér október 27-én felkérte a nádort, hogy ne folytassa tovább a seregyűjtést, a megyei katonaságot küldje haza, mivel ebben az évben már nem lesz szükség rájuk. Erre nézve november 13-án királyi parancsot is kapott.¹⁶⁹ Esterházy Pál ugyanezen a napon a haditanácsnak 8000 főnyi felkelőereg együttlétéről tett jelentést, pár nappal korábban Sobieski Jánosnak 9000 főről.¹⁷⁰ Nehezen vált meg a seregtől, amelynek toborzását a megkezdett birtokfoglalások, német őrségeknek főúri várakba helyezése¹⁷¹ s a másfajta, később abbamaradt büntetőakciók, különös módon, egyszerre akadályozták és serkentették is. A vele rokonságban és jó barátságban levő Batthyány család számára próbálta visszaszerezni lefoglalásra ítélt birtokaikat, valamint a dunántúli főkapitányságot is, amelynek végvárait átmenetileg a győri főkapitánysághoz csatolták, Esterházy János győri vicegenerális fennhatósága alá.¹⁷² Ugyanekkor Batthyány Kristóf és fia, Ádám nagy buzgóságot fejtettek ki a török elleni szervezkedésben.¹⁷³

A király oldalán maradt, ez évben grófságra felterjesztett Esterházy János vicegenerálisnak¹⁷⁴ Batthyány Ádámhoz írt aggodalmas hangú levele is amellet

szól, hogy az egyes országrészek nemesi felkelői ezután is csak vonakodva mentek át más országrészbe. Szívesebben vette volna, ha a maguk területén harcolhatnak, mint hogy a hadakat átköltöztesse a Csallóközbe.¹⁷⁵

A nádor, aki a Thökölyvel kötendő téli fegyverszünetet, mint mindig, ezúttal is hevesen ellenezte, s a hadjárat, valamint a magyar seregyűjtés folytatását látta volna jónak, a fővezéri állásfoglalás és a királyi parancs után is próbálkozott, állandó közbenjárója, Sinelli Imre bécsi püspök útján. De tőle még szemrehányást is kapott: ebben az évben sok ezer forintot bocsátottak a nádor rendelkezésére, hogy magyar hadakat állítson ki, azok pedig rögtön a háború elején szétoszlottak.¹⁷⁶ Arról a levél nem szólt, hogy maga a királyi sereg is még a háború elején fővezérével együtt elhagyta az országot.

1684 volt az utolsó év, amikor a nádor a török elleni hadjáratban személyesen is részt vett, s ennek az évnek eseményei győzték meg végleg arról is, hogy a régi nádorok országos főkapitányi tisztsége vissza nem állítható.

1683. december végén tanácskozásra hívott meg több urat Kismartonba 1684. január 9-re, hogy a tavaszi hadjáratral kapcsolatos javaslatokat kidolgozzák s még a nádornak Bécsbe való felmenetele előtt a királynak felküldjék.¹⁷⁷ De erre a tanácskozásra nem került sor, bár 1684. január 4-én a királytól pozsonyi gyűlés összehívására is engedélyt kért. Ehelyett a király Lotharingiai Károly fővezér elnöklete alatt rendelte el az ún. „pozsonyi commissio” összehívását, amely február 24-én nyílt meg, s kb. egy hónapig ült együtt.¹⁷⁸ Valóságos kis országgyűlés volt annak érdekében, hogy az 1683-ban a törökhöz csatlakozottak ügyét rendezzék, és sérelmeiket — különösen az 1681. évi soproni országgyűlés végre nem hajtott törvénycikkeivel kapcsolatban — az adott lehetőségek között orvosolják. A cél „az ország lecsendesítése” volt a török háború zavartalan folytatása érdekében. A nádor 1683 második felében szembekerült mágnástársaival, s így csak meglehetősen későn, február 16-án kapott királyi parancsot a bizottság munkájában való részvételre.¹⁷⁹ A résztvevők egyik kívánsága a végvári magyar katonaság létszámának emelése és magyar katonaságnak a hadjáratban való nagyobb részvétele volt. 1684. március 17-én a nádor arról értesítette az uralkodót, hogy a hűségükben megingott főurak, akiknek a bizottság visszaadta országos tisztségeiket, mind hajlandók a nádor kívánságára magyar katonaságot felfogadni és eltartásukról gondoskodni.¹⁸⁰ Ezért időszerűnek látta a nemesi felkelés újbóli összehívását.¹⁸¹ Áprilisban és májusban néhány hetet még a Linzben levő udvarnál töltött. Kívánságait április 18-i felterjesztésében foglalta össze. Mint az előző évben, ekkor is 10 ezer főnyi magyar sereget kért saját vezénylete alá, amelyből 5000 főt a végvári katonasággal kiegészített királyi bandérium tegyen ki. Felajánlotta, hogy ha még három gyalogos és két lovas német ezredet is kap, magára vállalja Székesfehérvár ostromát. Újból sürgette a végvári katonaság fizetését.¹⁸² Maga is tudta, hogy személy szerinti nemesi felkelés nem remélhető, mégis ennek elrendelésére vette rá

a királyt, hogy minél nagyobb sereg gyűljön össze.¹⁸³ Okulva az előző évek tapasztalatain, arra is külön parancsot kért, hogy a végvidéki főkapitányok nádori megkeresésre azonnal seregébe vigyék katonaságukat.¹⁸⁴ Május 14-én külön kérte a haditanácsot is, utasítsa a győri és a kanizsai végvidék főkapitányait, hogy seregükkel adott esetben hozzá csatlakozzanak.¹⁸⁵

A 10 ezer főnyi magyar katonaság kiállítását a nádor csak Alsó-Magyarországról várhatta. De gyakran intézett buzdító felhívásokat a felső-magyarországi főkapitányhoz, Csáky Istvánhoz annak érdekében, hogy ott is kísérelje meg a nemesi felkelés szervezését, és szorítsa vissza Thökölyt. Március 10-én már jelezte a királyi sereg odavonulását, amely Csákyval, Barkóczy Ferenc vicegenerálissal és Homonnai Drugeth Zsigmonddal együttműködve a Felföld visszafoglalására törekszik.¹⁸⁶

Szervezőtevékenysége nem hiányzott, de alkalmazkodnia kellett a fővezérség haditervéhez, amelyben a magyar sereg létszámemelése vagy éppen ezredекbe szervezésének s rendszeres fizetésének gondolata nem szerepelt.

A nádoréhoz hasonló keserőséggel szemlélte az események alakulását Sente Bálint alnádor. Június 24-i beszámolója szerint Lubomirski herceg hadai a Csallóközt pusztítják, s bár inkább fordíthaták volna az itt kárbament összeget magyar katonaság fogadására. Nem látta valószínűnek, hogy a nádor mellé német katonaságot is adjanak, amint azt korábban a királytól kérte. A Leslie tábornaggal tervezett együttműködésre nem kerülhet sor, már el is vezényelték Horvátországba, Lotharingiai Károly pedig, aki általában elégedetlen a nemesi felkelés eddigi szervezésével, kijelentette, hogy *tábornagyokat nem szoktak nádorok alá rendelni*.¹⁸⁷ A nádor, aki az év első hónapjaiban maga sürgette a felkelést, június végén mentegetődzésre szorult: a Dunántúlon öt német ezred áll, ötezer gyalogosporciót, több ezer lovasporciót fogyaszt, s nem a táborban tartózkodik, hanem bemege a falvakba; hasonló a helyzet a dunáninneri országrészben, különösen Pozsony, Nyitra és Trencsén megyében. Kénytelen volt azt a megállapítást tenni, hogy a török, tatár — Thökölyvel együtt — nem okozott annyi kárt a lakosságnak, mint ez a hadsereg. Ez természetesen akadálya a nemesi felkelésnek,¹⁸⁸ s az is, hogy a kancellária javaslatára a király számos felmentést adott a felkelés alól Sopron és Vas megyében, főképpen Sopron városában.¹⁸⁹

Vác és Pest visszafoglalása után Lotharingiai Károly július 3-án az addig összegyűlt felkelőkkel és végvári katonasággal együtt Buda alá rendelte a nádort. Egyben közölte vele, hogy az egyik főkapitány, Batthyány serege délen Leslie mellett fog működni, Draskovics Miklós pedig Komáromnál marad, Érsekújvár körülrzása érdekében.¹⁹⁰

A nádor bandériummal és fényes udvartartással vonult fel a budai táborba.¹⁹¹ Mellette volt id. Bercsényi Miklós bányavidéki vicegenerális, Esterházy János győri vicegenerális és Csáky István felső-magyarországi főkapitány. A fővezér Óbudát jelölte ki a magyar tábor szálláshelyéül.¹⁹² Augusztus 2-án a nádor úgy tájékoztatta az uralkodót, hogy 9000 magyar van vele, s többet is vár.¹⁹³ De titkárának, a magyar végvári katonaság fizetését az udvarnál sürgető Benyovszky Mátyásnak már augusztus 3-án bevallotta, hogy, fizetés hiányában, máris megkez-

dődött a magyar sereg bomlása.¹⁹⁴ Aggodalmát 10-én közölte a királlyal, újból kérve a fizetést.¹⁹⁵ Egy augusztus 12-i létszámkimutatás szerint a nádor bandériumában 1019 ember volt (719 lovas, 300 gyalogos), s egyéb zászlósúri és megyei bandériumokat, részben Buda alatt, részben az ország több helyén, ahova a fővezér irányította őket, szintén hozzászámítva az egész magyar sereg kb. 20 ezer főből állt (12 702 lovas, 6615 gyalogos).¹⁹⁶ Ez a legnagyobb létszám, amelyről az egykorú kimutatások szólnak.

A fizetés nem érkezett meg sem akkor, sem később, fellépett azonban augusztus végén egy újabb bomlasztó tényező, mivel elkezdődött az 1684/1685. évi katonai téli szállások előkészítése és a porciók kivetése. Maga a király rendelte el, hogy a megyék közgyűlésükön foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Aki tehette, sietett haza az amúgy is reménytelennek látszó ostromból. Szeptember 21-én maga a nádor utasította titkárát, hogy tovább ne sürgesse a fizetést, mert rövidesen amúgy sem lesz kinek fizetnie.¹⁹⁷ Október 2-án már ő maga is a távozás gondolatával foglalkozott.¹⁹⁸ Október 4-én az udvarnak is tudomására hozta szándékát: a porciókivetés hírére a sereg tovább nem volt együtt tartható, különösen mert a királyi parancs megyegyűlésekre irányította a jelenlevőket. A főúri és megyei bandériumok hazamentek, a szabad katonák és a fizetésükhöz nem jutó végváriak szintén, ő maga kb. 300 szolgálójával maradt ott, s a még vele levő győri és bányavidéki vicegenerálisoknak sincs együttvéve 200 katonájuk, ezek között pedig betegség pusztít. Ha tovább marad, csak nádori méltóságának tekintélyét csorbitja.¹⁹⁹ Ráadásul Bécsben még őt hibáztatták a sereg bomlásáért, mert nem tartott kemény fegyelmet.²⁰⁰ Október 24-én még a budai táborból keltezte levelét, de 30-án már Esztergomból,²⁰¹ útban hazafelé. Esterházy Jánost kb. 300 magyar katonával ott hagyta a fővezér mellett.²⁰² Buda ostroma november harmadikán ért véget.

Az erdélyi fejedelem követének 1684. július 19–26-a között Buda ostromáról írt naplója szerint a nádort Lotharingiai Károly fővezér nem részesítette különösebb megbecsülésben, s köztük az együttműködés sem volt zavartalan.²⁰³ A nádor bírálta a hadvezetést, meggyőződése szerint több eredményt lehetett volna elérni, s elpanaszolta a királynak, hogy őt nem kérték fel tanácsadásra.²⁰⁴ Előző napon írta titkárának, bizalmas hívének, hogy véleménye szerint nem a nyomorult fizetetlen katonákat kellene felakasztatni, ha megszöknek, hanem „az érdemli meg az akasztófát, aki impediálja fűzetéseket, s azt kívánja, hogy széjjel éljenek”.²⁰⁵ Feltehetőleg ekkor fogamzott meg benne az az elhatározás, hogy Buda újabb ostromában nem vesz részt.²⁰⁶

A nádort a nemesi felkelés szervezésén kívül *egyéb hadiszervezeti kérdések* is foglalkoztatták. Fentebb láttuk, mennyire sürgette a magyar katonaság létszámának emelését és német módra ezredекbe való tömörítését. Nem sokkal az 1699. évi török béke megkötése után — amitől az ország nyugalmat, adómérséklést és az 1683 óta fokozott mértékben bevezetett porciórendszer megszűnését várta — 1701

tavasznán kitört a spanyol örökösödési háború. A Magyarországon levő katonaság nagy részét, a magyar lovasezredeket is nyugatra, Olaszországba és a Német Birodalomba vezényelték. 1702-ben pedig szükségessé vált *magyar gyalogezredek* szervezése.

Három magyar gyalogezrednek és két horvát cohorsnak felállítását egy 1702. október 7-én kelt királyi parancs rendelte el.²⁰⁷

Az a terület, ahonnan a magyar katonaságot kérték, tulajdonképpen a török kiűzése előtti régi királyi Magyarország volt, annak a főkapitányi kerületekkel egybeeső három része, a dunántúli, dunáninneni és felső-magyarországi rész.²⁰⁸ Kimaradt a szervezésből — úgy, ahogyan az ország többi részével való együttadózásból — csaknem az egész visszafoglalt terület és az akkori délkeleti határnak egy szakasza, amelyen a Maros–tiszai rác határörvidék felállítását tervezték.²⁰⁹ A dunáninneni részben (a nádor bányavidéki főkapitányságának területén) és Felső-Magyarországon (a kassai főkapitányság területén) a király az ezredek szervezését a nádorra és a bányavidéki vicegenerálisra, Koháry Istvánra bízta, a dunántúli ezredét pedig Batthyány Ádámmra, aki akkor országbíró, horvát bán és Kanizsával szembeni főkapitány volt egy személyben. A három főmegbízottnak a haditanácsal és szerveivel, a bécsi udvari kamarával és a főhadbiztossággal is szorosan együtt kellett működnie azon kívül, hogy mindegyik kerületben módjuk volt a szükséges végrehajtó hálózat kiépítésére. A királyi parancs lehetőséget adott arra, hogy az ezredeseket és egyéb tiszteket katonai tapasztalattal rendelkező magyar nemesek közül választhassák. A birodalom akkori helyzetében a költségeket a kincstári jövedelmekből fedezni nem lehetett, ezért Magyarországon minden porta, Horvátországban pedig minden füst után egy hajdúnak, azaz egy gyalogos katonának kiállítását és egyenruhával való ellátását kívánták. A király ígéretet tett, hogy az erre fordított kiadásokat, amint a hadihelyzet jobbra fordul, portánként és füstönként 17 rajnai forinttal vissza fogják téríteni a közlegények, dobosok és káplárok után. A kívánt létszám 6000 fő volt, 5790 közlegény, a többi tiszt, s mivel utóbbiak után nem járt térítés, 5790 porta után kellett a három kerületben a katonaságot kiállítani.²¹⁰ Horvátországból 1200 katonát kértek. Ha valamelyik megye saját területén nem tudta volna a rá eső katonaságot kiállítani,²¹¹ az ezredessel egyetértve a kerület más megyéjéből pótolhatta vagy pénzzel is megválthatta azt. Mindegyik kerület katonaságának más színű egyenruhát terveztek, a dunáninneni részben vöröset, Felső-Magyarországon kéket, a Dunántúlon zöldet. A tisztek és közrendűek szolgálata idejére családjuk a katonai beszállásolás alól felmentést kapott. A királyi parancsban s később többször is megígérték nekik, hogy a háború befejeztével nem sorolják be őket német ezredekbe, hanem hazamehetnek.

A toborzás ideje alatt a katonaságot a megye lakosságának kellett élelmeznie, az ígért 17 forint térítés terhére, egészen addig, míg a megye a rá rótt teljes létszámot ki nem állította, és a pozsonyi, budai vagy kassai bizottság mellett működő főhadbiztosnak²¹² be nem mutatta. Lustrára csak akkor mehettek, ha már az egyenruhájuk is készen volt. Mindennek a királyi parancs kihirdetésétől számított

hat hét alatt kellett volna végbemennie. A lustra után már sorozott katonaságnak tekinthették őket, akiknek, ha továbbra is a megye területén maradnak, a hadbiztosoktól napidíj jár, ha pedig már az ország területén kívül szolgálnak, kb. 3 1/2 és 3 forintban megállapított gyalogos- és lovasporció, kenyérrrel. Pótlást a külföldi ellátáshoz a bécsi udvari kamara adhatott; innen kapták a zászlókat, puskákat és a gabonás szekereket is. A három kerületet a királyi parancs arra kötelezte, hogy a külföldre menő katonaságnak kéthavi zsoldját előlegezzék meg, és a kerületi hadipénztárakba²¹³ fizessék be. Egy havi zsold hét rajnai forintot tett ki.

A végső felosztást a kerületekről s a hozzájuk tartozó megyékről, városokról a nádor készítette el, s be is mutatta a haditanácsnál tartott konferencián.²¹⁴ Az egyenruhaszínek miatt nem volt arra mód, hogy a főhadbiztosság — amint megkísérelte — egyes megyéket saját kerületükből kivéve más kerülethez csatoljon.²¹⁵ A nádor egy katona kiállítását nem a térítésként felajánlott 17, hanem 23 forintra becsülte, és saját Vas megyei birtokairól a fizetésre kötelezettekkel ennyit küldetett Batthyány Ádámnak.²¹⁶

Az ország zúgolódvá fogadta a váratlan kiadást, annál is inkább, mert 1702 őszén a bécsi udvari kamara az előző két évi 3 millió forint adó helyett minden eszközzel próbálta elfogadtatni a 4 millió forintos adót.²¹⁷ 1702. november 24-én a magyar kancellária Kollonics Lipóhoz írt felterjesztésében mintegy 100 ezer forintra becsülte a gyalogezredekkel kapcsolatos kiadásokat, s megállapította, hogy az országos pénzhiány s egyéb akadályok folytán ennek a kívánalomnak aligha tudnak eleget tenni.²¹⁸

Az ezredeknek 1703 januárjában állniuk kellett volna, szervezésük azonban elhúzódtott. Bizonyára nem csak a pénzhiány miatt. Egyre-másra érkeztek a hírek a birodalomból és Olaszországból, hogy az ott működő lovasezredek katonasága hazaszökik, vagy átmegy az ellenséghez. A nádor maga is kapott bizalmas jelentéseket rokonától, Forgách Simon győri vicegenerálistól, aki jól felszerelt magyar lovasezreddel Bécsen keresztül ment ki a birodalomba. Még Bécsből megírta, „Jó volna inkább föl nem hozni az magyarságot”, ha nem kap fizetést és megfelelő ellátást. 1702. december 3-án arról számolt be, hogy a kemény szolgálattól, nagy hidegtől kimerült katonaság csak száraz kenyéren él, lovai is sorra pusztulnak. Ez a szökések oka; talán segít, ha a nádor kellő helyen szót emel értük.²¹⁹ De hírt kaphatott a nádor fiától, Esterházy Gábortól is, aki ezredével szintén kint volt.²²⁰ Az országban örömmel fogadták a hazatérő munkaerőt, a megyék, földesurak bújtatták a szökött katonákat ahelyett, hogy parancs szerint átadták volna az illetékes helyőrségeknek.²²¹

Az ezredeseket 1702 novemberében nevezték ki, így a nádor bányavidéki főkapitányságának területén br. Andrassy Pált.²²² S éppen itt, a „vörösposztós” Andrassy-ezredben tört ki a hónapokig húzódo egyenruha (*Mundirung*)-botrány, ami miatt az ezred nem indulhatott útnak. Andrassy Pál 1702. november 30-án jelezte, hogy többféle vörös posztóból készül az egyenruha, ezért az illetékes főhadbiztos december 11-én Nagyszombatban gyűlés tartását kívánta ebben az ügyben, Andrassy pedig a nádortól és Kohárytól kért utasítást.²²³ A nádor december 5-én zsidó

vállalkozókkal kötött szerződést az egyenruhák és a még szükséges hajítódárdák elkészítésére.²²⁴ Ugyanakkor Nyitra és Bars megye önállóan vásárolta meg a posztót, ami a többtől elütött. A vállalkozók erős késéssel szállították a rendelést, a panaszok szerint igen gyenge kivitelben.²²⁵ A kancellária az akadékoskodó hadbiztost és az ezredest is elmarasztalta.²²⁶ Pontosan nem állapítható meg, mi történt, csak az, hogy az ezred itthon maradt, s még 1703 novemberében sem kapta vissza nádori közbenjárás, királyi parancs ellenére sem az egyenruháért előre befizetett összeget.²²⁷ Andrásy Pál 1703 februárjában arról is panaszkodott, hogy kerületében nem kap elég megfelelő katonai szolgálatra valóban alkalmas személyt.²²⁸ A nádort, aki a másik két kerület egyenruhájának elkészíttetését is magára vállalta, a haditanács és a kancellária többször rosszállóan megsürgette, s a megyék is nehezményezték, hogy a fel nem szerelt katonaság még mindig az ő költségükön él.²²⁹ A gyalogezredek szervezésével kapcsolatos munkában részt vett a pozsonyi, budai és kassai bizottság is.

A gyalogezredek kiállítása előrelépést jelenthetett volna nagyobb, önállóbb magyar hadsereg felé vezető úton, szervezésükre azonban szerencsétlen körülmények között került sor.

Részt vett a nádor *kaszárnnyakkal* kapcsolatos tervek kidolgozásában is. Királyi határozat alapján 1700 tavaszán tárgyaló feleket kellett kijelölnie, akik Alsó-Ausztria küldötteivel együtt megtanácskozzák, hol épülhetnének Magyarországon kaszárnnyak. Bécsben erre a Duna és más folyók még lakatlan, művelés alá nem fogott partvidékét látták alkalmasnak.²³⁰ A nádor tervezetet is készített, s Kollonics Lipót, a Ministerialis Deputatio elnöke helyeselte,²³¹ hogy mind az ország, mind a maga nevében hozzájárul a terv megvalósításához, amelyben mindenekelőtt Alsó-Ausztria fogja hathatósan támogatni. Így lehetőség nyílik arra, hogy a katonaság ne a lakossággal éljen együtt, hanem a kaszárnnyakban, és saját pénzen élmezse magát; mint vásárló az ország pénzhiányán is segíteni fog.

A nádori levéltárban található feljegyzés szerint a terv egyik változata az volt, hogy Tiszántúlon a Várad–Arad–Gyula vonalon, a Tiszán inneni országgrészben a Szeged–Szolnok–Csongrád–Csanád–Zombor–Titel–Futak vonalon, délen Eszék, Valkóvár, Illok, Pétervárad és Verőce mellett, a Szávánál pedig Brod, Novi és a Horvát határőrvidék közelében épüljenek kaszárnnyak.²³² A terv megvalósításához azonban az elkövetkező években nem foghattak hozzá.

A nádor szervezőmunkájának eredménytelensége leginkább a honvédelem terén mutatkozott meg. A családi és végvárok védelméhez, a nemesi felkelés hadba hívásához megvolt a szükséges katonai szakértelme, hadvezéri képesség nélkül, amit az akkori Magyarországon ki sem fejleszthetett volna magában. A nemesi felkelés elavultságát — ami már apjának, Miklós nádornak is sok keserűséget okozott — belátta, de az ehhez fűződő rendi jogokat mint nádor nem adhatta fel. A fentiekben láttuk a felkelés intézményének csődjét, a nádornak ezzel kapcsolatos szinte Don

Quijote-i erőfeszítéseit, tömérdek hiábavaló munkáját. Az országnak feudális széttagoltsága, kerületekre oszlása mellett szinte nem lehetett szó az ország védelméről, legfeljebb egy-egy országrészéről. A bandériumok tulajdonosai ragaszkodtak ahhoz, hogy ezek — mintha csak magánhadseregek lettek volna — saját kerületükben, birtokaik közelében, saját felügyeletük alatt maradjanak. Így tulajdonképpen nem voltak az ország véderejének olyan részei, amelyek egy központból oda irányíthatók, ahol szükség van rájuk. A nádor hiába próbálta saját vezénylete alatt egyesíteni a magyar haderőt, erre nem került sor. Ezt Bécsben sem tartották kívánatosnak.

Saját helyzete is felemás volt: egyik részről elvben a magyar hadiszervezet élén álló rendi főtisztviségviselő, más részről a bécsi udvari haditanács közvetlen fennhatósága alá tartozó kerületi (bányavidéki) főkapitány, háborúban mellérendelve, de lényegében alárendelve a mindenkori császári fővezérnek. S amikor ez ellen tiltakozott, ugyanakkor (1684-ben) maga állapította meg, hogy a török kiűzéséhez szükséges haderőnek legfeljebb kilenced része lehet magyar (10 ezer fő). Ezzel egyúttal kérdésessé tette annak a szüntelenül hangoztatott kívánságnak teljesíthetőségét is, hogy az idegen katonaságot vigyék ki az országból. 1688-ban az ország új berendezésével kapcsolatos többször említett felterjesztésében a török kiűzése után a határvédelemre 24 ezer főnyi őrsereget elégnek tartott. A nemesi felkelésről nem tett külön említést. Azt javasolta, hogy a határőrsereg fele német, másik fele egyenlő arányban magyar és horvát legyen, a németek német, a többiek saját generálisuk vezénylete alatt. Az egyéb parancsnokok lehetnek más nemzetiségűek is, mint a katonaság.

Ennek az állandó határőrségnek tervéből egy jövődöbeli közös hadsereg képe bontakozik ki, nem állandó magyar hadseregé. Fenntartásához a nádor az ország részéről évi 30 ezer porciót ajánlott fel, ha más adóterhek nem lesznek. Lehetséges, hogy a nemesi felkelést nem számította az egyéb terhek közé. A felajánlott porciószám kb. egyharmada volt annak az átlagosan 90–100 ezer porciónak, amit a Rákóczi-szabadságharc előtti években az országra kivetettek.

A korszak modern hadserege már nem a rendi hadsereg volt, hanem a zsoldos-hadsereg, mégpedig az Európa egy részében már meglévő, de mindenütt alakuló, vagy legalább valamilyen formában tervezett állandó — nem rendi, hanem fejedelmi (császári, királyi) — hadsereg.

A régebbi katonai történetírás szemére veti a magyar rendeknek, hogy Zrínyi Miklós halála után anyagi önzésükben teljesen elejtették a magyar állandó hadsereg felállításának tervét.²³³ Ebben az állításban van igazság, mégis megfontolásra szorul. Az állandó hadsereg tervét akkor már nem lehetett figyelmen kívül hagyni akarattal sem, mert a fejlődés abban az irányban hatott. Az ország erőit össze kellett fogni, ez pedig csak egy központból irányított, mindig rendelkezésre álló hadsereggel volt lehetséges. A nádor is efelé kereste az utat, amikor az egész magyar haderőt — benne zsoldon fogadott mezei hadakkal — saját vezénylete alá kívánta vonni. Ugyancsak ebből a szükségletből fakadt az az állandóan hangoztatott kívánsága, hogy a végvári magyar katonaságot német (osztrák) és horvát

mintára ezredекbe sorolják, olyan feltételekkel, amelyek megfelelő ellátásukat és felszerelésük beszerzését biztosítják, s így a szakszerű katonai szolgálatra alkalmassá teszik, megélhetésüknek más úton való keresésétől mentesítik őket.

A spanyol örökösödési háború kitörésekor, amikor a meglevő ezredék számát szaporítani kellett, sor került, részben a nádor közreműködésével, magyar gyalogezredék felállítására is. Az országrészek, kerületek önállósága ezen a téren is hatott. A magyar gyalogosok nem egyforma egyenruhát kaptak, hanem kerületenként más-más színűt. Kisebb-nagyobb szervezési zökkenők után az ezredék elindultak távoli harcterek felé, hogy mint az összbirodalmi hadsereg részei harcoljanak a közös uralkodó jogaiért. Egy részük visszazökött, a szökés azonban, amint Savoyai Jenő hadjáratainak történetéből ismeretes, nemcsak a magyar ezredekre volt jellemző.²³⁴

I. József 1710. február 20-i határozata az országgyűlési rendek felterjesztésére nem abból a célból készült, hogy magyar állandó hadsereg felállítását javasolja, vagy arra lehetőséget adjon. Az uralkodó és rendek közötti több évtizedes vitát zárt le vele határozottan, elődei által is használt érveléssel: újból elutasította a rendeknek azt a kérését, hogy az 1683 után kivetett adófajták helyett nemesi felkelést, illetve magyar katonaságot állítsanak ki. Ehelyett korszerű zsoldosereg, állandó hadsereg fenntartására rendszeres adót kért tőlük. Mellette a nemesi felkelésnek csak kiegészítő jellege lehetett.²³⁵

Magyar állandó hadsereg²³⁶ nem azért nem jött létre, mert a rendek nem fizettek elég adót. Arra, hogy a nádor és a rendek ragaszkodtak a nemesi felkeléshez, nemcsak az az egyetlen magyarázat lehetséges, hogy azt remélték, korszerűtlensége miatt úgysem kerül sor felhasználására, a nemesi adómentesség pedig megmarad. Igaz, áldozatkészségüket fokozhatták volna. De miért volna elképzelhetetlen, hogy a felkeléshez mint régi, sajátos magyar intézményhez ragaszkodtak is, esetleg egyenesen ebben látták a kibontakozás útját, korszerűsítését, fejlesztését is remélték. Ezzel nincs ellentétben, hogy a felkelés később sem volt jelentős része az ország haderejének.

Ami a hadsereg létszámát, felszerelését, ellátottságát, valamint a Habsburg Birodalom más országbeli rendeinek áldozatkészségét illeti, erről a magyarországi viszonyokhoz olykor feltűnően hasonló megállapításokkal találkozhatunk Savoyai Jenőnek a spanyol örökösödési háború alatt írt jelentéseiben és bizalmas leveleiben. Gyakran előfordult, hogy a fővezér által igényelt újonc- és lópótlás több hónapos késéssel érkezett, a katonaság rossz egészségi állapotban, nyomorúságos helyzetben vészelt át az ellátásban mutatkozó fennakadásokat. Savoyai Jenő, a korszak egyik legnagyobb hadvezére, a bécsi udvari haditanács elnöke, nem győzte hangoztatni, hogy *a teljes hadiszervezet átalakítását* látja szükségesnek.²³⁷

JEGYZETEK

¹ Avancius Miklós levele a nádorhoz „katonai palatinus” választásának tervéről. MOL P 125 5947. — Amiről azonban a levél s az egyéb buzdítások nem szóltak, az az volt, hogy az egyre nagyobb központosításra törekvő államgépezetben a „katonai palatinus”-nak hadügyi téren is kijelölték a maga mellé-, de inkább alárendelt helyét.

² Pl. 1668. dec. 14. bányavidéki főkapitányi kinevezésében: „... fides, studium et in rebus praesertim bellicis gerendis virtus”. MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 136.

³ MOL P 108 2/3. Fasc. 8. No. 26.

⁴ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 125; ugyanitt van utasítása is.

⁵ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 127; utasítása No. 126.

⁶ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 130. Ugyanitt kérvényének fogalmazványa és utasítása: No. 131. — Esterházy László, Ferenc, Tamás és Gáspár haláláról, a vezekényi csatában való elesetükről l. többek között az Esterházy Pál fiatalkori naplójában található leírást. Bubics–Merényi: i. m. 101–103.

⁷ Egyezmény Esterházy Pál és öccse, Ferenc között 1660-ban. Bubics–Merényi: i. m. 142–143.

⁸ Uo. 111–112. 1654-ben.

⁹ Uo. 144–194, továbbá Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Bp. 1965, 346–369. — MOL P 125 1–228, levelei első feleségéhez, Esterházy Orsolyához. A hadjárat éveiben gyakran küldött haza híreket, beszámolókat.

¹⁰ Bubics–Merényi: i. m. 64–66.

¹¹ MOL P 125 11 895. — Vö. Bubics Zsigmond: i. m.

¹² Souches székhelye az 1663-ban török kézre került Érsekújvár helyett Komárom volt. Bubics–Merényi: i. m. 195. — A kinevezési oklevél MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 135.

¹³ Bubics–Merényi: i. m. 248–249.

¹⁴ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 142. A haditanács mint földesúrnak adta neki a várkapitányságot: „... capitaneatum in Czobancz veluti domino terrestri eiusdem loci”. Uo. Helyettesül a haditanács három felterjesztett jelöltje közül Wenky Gáspárt nevezte ki. Uo.

¹⁵ L. a nádor közvetítő tevékenységéről szóló részben.

¹⁶ Pauler Gyula: i. m. II. k. 70.

¹⁷ Uo. II. k. 182; és Esterházy Pál jelentése a királyhoz 1670. november és december hóban. MOL P 125 6983. s. k. fogalmazványa.

¹⁸ Uo. II. k. 183.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. II. k. 184–189. és Est. P. 6983.

²¹ Uo. II. k. 54.

²² Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 253–263. A főkapitányi és kapitányi tisztségről és hatásköréről.

²³ A haditanácsnak a birodalomban és Magyarországon való jelentőségéről l. alább.

²⁴ Esterházy Pál gyakran volt távol a vártól. Kinevezésekor még tanulmányait folytatta Nagyszombatban, majd egy ideig Regensburgban, olykor Pozsonyban tartózkodott. Később házassága, majd az országgyűlés foglalta le. Bubics–Merényi: i. m. 104–132.

²⁵ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 136.

²⁶ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 143.

²⁷ 1670 és 1680 között nem magyarok: Spankau, Strassoldo, Cobb, Leslie és Caprara voltak a főkapitányok.

²⁸ 1672. ápr. 23., Kismarton, s. k. fogalmazványa. MOL P 125 6987.

²⁹ Közli Rakovszky István: Esterházy Pál relatioja 1674-ben. TTár, Bp. 1891, 257–266.

³⁰ MOL P 125 6988 (1674. év) és 6989 (1675. év).

³¹ Bubics–Merényi: i. m. 143. és 195.

³² Nem is szívesen tartózkodott Semptén. Többször is kapott felszólítást, hogy székhelyét ne Kismartonban, hanem a rábizott végvidéken tartsa. L. pl. 1674. szept. 15., Bécs, MOL P 125 8280.

³³ A főkapitány csak a zászlótartóig tölthette be a tisztségeket, azon felül csak a király, illetve a haditanács. A 72. jegyzethez tartozó szövegrész.

³⁴ 1677. dec. 16., Bécs (MOL P 125 8313) és 1677. dec. 20., Bécs. MOL P 125 8314.

³⁵ 1677. dec. 24., Kismarton, s. k. fogalmazvány. MOL P 125 6990.

³⁶ 1608. kor. előtti II/I; 1609: 13, 61, 65; 1613: 18; 1618: 3, 6, 22, 56; 1622: 21, 73; 1625: 24; 1635: 10/2; 1657: 61, 64; 1649: 3/7; 1659: 3/1, 20, 25/2, 28; 1662: 2, 5/23, 7, 10; 1681: 5/16, 6, 9, 18, 20, 22, 46, 47. törvénycikkek. — Az 1608. kor. e. II/I tc. szerint ha a győri főkapitány nem is magyar, helyetese mindig az legyen és „... idemque supremus capitaneus Jauriensis iuribus regni subiaceat et suam post regiam maiestatem dependentiam a palatino habeat,” ami a valóságban éppen fordítva volt, a nádor volt függő helyzetben a haditanács elnökétől. A győri főkapitányokra l. Szeffü Gyula: i. m. III. k. 117. (a várat túlnyomórészt a király építtette újra 1537-ben) és Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 277. (Alsó-Ausztria adójából látták el).

³⁷ Bővebben l. Iványi Emma: i. m. (Nagy Ferenc) 115–128.

³⁸ MOL P 125 6995.

³⁹ MOL P 125 6996, a felterjesztés utolsó előtti bekezdésében: „... cum personae etiam illustrissimum dominorum generalis Strasoldo et Valsek summopere essent in Superiori Hungaria exosae”. — A kassai főkapitány hatásköréről: 1662: 7. tc.

⁴⁰ MOL P 125 1168.

⁴¹ Protestánsellenes megnyilatkozásokat lépten-nyomon találunk Esterházy Pál irataiban. L. erre egyik az uralkodóhoz intézett 1671. jún. 29., Bécsben kelt felterjesztését, amelyben körmönfont javaslatot tesz a magyarországi protestantizmus megfékezésére. MOL P 125 6985. s. k. fogalmazvány.

⁴² L. pl. a nádor 1682. okt. 12., Semptén írt felterjesztésében az 5. pontot: „Religionis negotium pronunc non turbandum, sed ad feliciora tempora differendum.” MOL N 8 Lad. 47. Prot. l. 45–46.

⁴³ A király utasítása ebben a kérdésben a nádorhoz 1682. jún. 22.: „Exercitium religionis liberum esto, iuxta decreta articulorum novissimae diaetae, nec impediatur miles a dominis terrestribus, a quibus non habet dependentiam; attendendum tamen erit, ne alterius religionis asseclae excedant suae concessionis terminos, et abutantur hac libertate in praeiudicium, gravamen et damnum Catholico-rum.” MOL P 125 8383.

⁴⁴ L. az ország közigazgatásáról szóló részben a 18. jegyzethez tartozó szövegrészt. — 1682. szept. 9., Rohonc (MOL P 125 6043) és 1682. szept. 17. uo. (MOL P 125 1163); megkapta a nádornak Nagy Ferenc útján küldött levelét, „... kiben írja Nagyságod, hogy ugyan őkegyelme által izent Nagyságod szóval mindenekről”.

⁴⁵ 1682. aug. 17., Rohonc (MOL P 125 1162) és szept. 17. (MOL P 125 1163).

⁴⁶ 1682. szept. 1. másolat. MOL P 125 8387.

⁴⁷ 1682. aug. 17. (MOL P 125 8387) és okt. 26. Körmend (MOL P 125 1167).

⁴⁸ 1682. szept. 19. (saját embereiből 3 kompániát küld és külön 500 végbeli lovast Megyeri Péter kapitány vezetése alatt). MOL P 125 1164. — Okt. 9., Körmend, Zrínyi Ádám és Széchy Péter bandériumairól: „... immár áll az Nagyságod dispositioján, hogy ha oda kívánja-e maga mellé őket Nagyságod”. — L. a bandériumoknak a tulajdonos mellett maradásának kérdését a nemesi felkelésről szóló részben is, 108–110. jegyzetekhez tartozó szöveg.

⁴⁹ 1682. szept. 17., Rohonc. MOL P 1163.

⁵⁰ 1682. okt. 9., Körmend. MOL P 125 1166.

⁵¹ 1682. okt. 27., Körmend. MOL P 125 1167.

⁵² 1682. okt. 12. Ság. MOL P 125 1830. — Batthyány Ádám ekkor 20 éves volt, bizonyára ezt is kifogásolták.

⁵³ 1682. okt. 24., Árpási tábor. MOL P 125 1142.

⁵⁴ 1682. okt. 26. MOL P 125 1167.

⁵⁵ Uo. — A török foglyokról, zsákmányról általában Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. Bp. 1915. A török és a magyar raboskodás. 160–303.

⁵⁶ 1618: 3, 6; 1622: 19; 1625: 16; 1655: 9; 1659: 3. tc.

⁵⁷ Ez a törvénycikk felsorolja a Dunán inneni és -túli országrész, valamint Felső-Magyarország végvárait, feltüntetve, hogy melyikhez hány lovas és hány gyalogos katonából álló őrség szükséges.

⁵⁸ 1655-höz képest a helyzetet a török előbbre nyomulása és főleg Érsekújvár 1663. évi elfoglalása módosította.

⁵⁹ A törvénytözegek erre vonatkozó része: „... ex mutua cum domino comite palatino et consilio bellico in praemissis correspondentia” (1681: 5. tc. 16. §) és: „... cum praevia nihilominus per dominum comitem palatinum et consilium bellicum fienda superinde dispositione” (1681: 6. tc. 1. §).

⁶⁰ 1682. ápr. 12. Bécsben a királyhoz írt felterjesztése már újabb kiábrándultságról tanúskodik; kéri, hogy hazamehessen (MOL P 125 6997.); jún. 5-én az udvari marsall közbenjárását kéri hazabocsátásához: „... ne igitur tanto sim hic expositus ludibrio existimentque homines me omnia regni negotia scire haecque quae fiunt, ex consensu meo (cum tamen nihil mecum communicetur) provenire... abeundi licentiam mihi sua maiestas clementissime impertiri dignetur”. MOL P 125 7733.

⁶¹ Esterházy Miklós felfogását, a magyar hadüggyel kapcsolatos terveit (állandó magyar hadsereg, a végvidéknek az ország jövedelmeiből való ellátása, a nádor vezető szerepe az ország honvédelmének irányításában, a török mielőbbi kiűzése) ismerteti Hajnal István: i. m. passim.

⁶² Jan. 29. (MOL P 125 6992), febr. 7. (6993), márc. 10. (6995), ápr. 12. (6997); ebben a király és a haditanács jún. 25-i válasza is olvasható; jún. 22. (8383, királyi utasítás a nádorhoz). A nádor felterjesztései részben s. k. fogalmazványok, részben egykorú, kancelláriájában készült másolatok.

⁶³ *Supremus lustrarum praefectus.*

⁶⁴ *Lustrarum scribae.*

⁶⁵ A lebonnyolítás módjára l. a fentebb említett jan. 29-i és márc. 10-i nádori felterjesztéseket és a jún. 22-i királyi parancsot (62. jegyzet).

⁶⁶ A jegyzék neve „album confniarium”, szerepel a jún. 22. királyi parancsban.

⁶⁷ „... restat, ut quae conclusa sunt, effectui quoque mancipentur, quid enim conclusio valeret, si eiusdem non subsequeretur executio”. MOL P 125 6992.

⁶⁸ MOL P 125 6993.

⁶⁹ Márc. 10. MOL P 125 6995.

⁷⁰ MOL P 125 6997.

⁷¹ Uo.

⁷² Vö. a 33. jegyzethez tartozó szövegrésszel.

⁷³ MOL P 125 8383.

⁷⁴ MOL P 125 2479.

⁷⁵ A haditanácsnak szinte fennállása egész ideje alatt nem volt önálló pénzgazdálkodása, pénzügyi tekintetben a bécsi udvari kamarától függött. Regele, Oskar: *Der österreichische Hofkriegsrat, 1556–1848.* Wien, 1949, 16. és passim, továbbá Ember Győző: i. m. (Az újkori magyar közigazgatás) 70–71.

⁷⁶ A titkár levele a nádorhoz aug. 20. MOL P 125 1274.

⁷⁷ MOL P 125 2814.

⁷⁸ Koháry Farkas levele a nádorhoz aug. 30-án: bátyja, Koháry István próbálja tartani Fülek várát, de nehéz helyzetben van. MOL P 125 2814.

⁷⁹ MOL P 125 1163.

⁸⁰ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 45–46.

⁸¹ Az állandó magyar (rendi) hadsereg újból és újból visszatérő igénye akkor, amikor Európában, az osztrák tartományokban is lassan eltűntek a rendi hadseregek és az állandó hadsereg az uralkodó zsoldoshadserege volt. Hajnal István: i. m. 34, 37, 77, 93; Regele, Oskar: i. m. 19, 35; Stolz, Otto: *Grundriss der Österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte.* Innsbruck–Wien, 1951, 232.

⁸² Ugyanúgy, mint apját, Miklós nádort, aki ugyan az ország védelmét legszívesebben saját erejéből biztosította volna, de emellett igényt tartott az osztrák és egyéb tartományok hozzájárulására is. Hajnal István: i. m. 13.

⁸³ 1613: 18. tc. 1. §: „Tempore autem generalis insurrectionis et alterius necessitatis dominus palatinus suam maiestatem superinde etiam ante omnia quamprimum informet...”; 1622: 21. tc.

⁸⁴ 1618: 21. tc.: „... si sua maiestas annuerit et ita mandaverit...”; ezt ismétli meg az 1635: 88. tc., nyomatékos kiegészítéssel: „... hoc per expressum declarato, ne absque expresso suae sacratissimae maiestatis mandato ad ullius requisitionem insurgere teneantur generaliter”. — 1681: 46. tc. 26. §: „... quam quidem generalem et personalem insurrectionem... sua maiestas promulgare confestim dignabitur”.

⁸⁵ 1. §: „Supplicat autem status et ordines, ut in absentia suae maiestatis ingruente necessitate regni, liceat domino palatino conventum instituere et tuta permansione cum regnicolis deliberare.” — A nemesi felkelés összehívásában a nádor nagyobb önállóságáért folyó harc tovább tartott Esterházy Miklós nádorsága alatt is, aki a nádornak ezt a jogát követelte, ugyanakkor fontosabbnak látta a magyar önálló hadsereget az elavult nemesi felkelésnél. Hajnal István: i. m. 8, 29, 34. (állandó hadsereg).

⁸⁶ 1622: 21. tc.

⁸⁷ 1649: 3. és 1655: 5. tc.

⁸⁸ 1622: 21. tc.: „... assumpto penes se banderio suae maiestatis et proprio”.

⁸⁹ A felkelésre kötelezettek tételes felsorolását tartalmazza. — A 47. tc. a nádor szerepéről: „... semper tamen per dominum comitem palatinum, ex pleno consilio Hungarico dignoscendo”.

⁹⁰ L. többek között Szekfü Gyula: i. m. III. k. 551, IV. k. 41. — L. feljebb Esterházy Miklós véleményét a 85. jegyzetben. — L. a kérdésnek tárgyalását az adóügyről szóló részben.

⁹¹ MOL P 125 6993.

⁹² MOL N 8 Prot. 1. 21–29.

⁹³ Manifestum; a nádor csak ennek megérkezése után küldte szét saját felhívásait.

⁹⁴ Csak óhaj lehetett, minthogy a bánnal a haditanács rendelkezett.

⁹⁵ „... nam disgustatus et exasperatus animus non est aptus ad exequendum munus suum”.

⁹⁶ Az előírányt derülátó volt. Őszre nagy nehezen kb. 8000 embert lehetett kiállítani (L. alább).

⁹⁷ MOL P 125 6997.

⁹⁸ L. a 94. sz. jegyzetet.

⁹⁹ Részlet a nádor ápr. 12. felterjesztéséből: „... suscipio enim non vana esse potest matrimonium Rakoczianum cum comite Thökölio, iter ad vezirum Budanssem, Turcarum praeparationes, Transylvanorum machinationes, aliaque id genus vix alio colimare, quam ut Superior Hungaria a maiestate vestra sacratissima ac corona avellatur et sub privato principe ad normam Transylvaniae Turcis subiciatur, et fors aliquibus etiam confiniis ipsis Turcis tradendis. Quae omnia temere asserere nolim, attamen facile evenire posse, non sine fundamento coniecturare licet”. MOL P 125 6997. (Kiemelés tőlem.)

¹⁰⁰ MOL R 224. 1900: 4, krompachi Holló-iratok: Abaúj megyéhez júl. 7., másolat (a családi levéltárak között — „P” szekció — önálló fondként való felállításra kijelölt Holló-iratok, vö. Iványi Emma: Az 1526 utáni gyűjtemény. Repertórium, Bp. 1977. 309) és aug. 3. Sáros megye válasza. MOL P 125 4784.

¹⁰¹ „... penes personam eiusdem [ti. comitatus] insurgere”. MOL P 125 8384.

¹⁰² 1682. júl. 25., Kismarton, a nádor Veszprém megyéhez. MOL R 224 1924: 2, átadva Veszprém megye levéltárának. — Bars megyéhez (Történelmi Tár, 1893, 79–80; a buzdító szöveg ugyanaz) és más megyékhez is.

¹⁰³ Nógrád megye júl. 27. (MOL P 125 4630), Pest megye aug. 5. (MOL P 125 4729) stb.

¹⁰⁴ Pozsony megye júl. 16., szept. 10. és 24. (MOL P 125 4751, 4754, 4755); utóbbiban hivatkoznak leveleiken kívül azokra a személyes megbeszélésekre is, amelyeket főispánjuk, Pálffy Miklós, alispánjuk, Sente Bálint alnádor és Orbán Pál személynöki ítélőmester, valamint más megyebeli lakosok Köpcsényben folytattak a nádorral; ugyanitt a magyar katonák magatartását is kifogásolták. — Trencsén megye szept. 26-án arról számolt be, hogy a nádor parancsa szerint Trencsén városában katonai összejárat tartottak, de a jelenlevő királyi tisztek „zenebonát” tettek, a katonaság elvette a nemesek lovait és a kollégiumba is behatolt. Így a nemesség megmaradt lovain kivonult a városból, és felkelési napul okt. 5-ét tűzte ki; pusztítanak náluk a kurucok is. MOL P 125 4940. — Moson megyét mindkét rendbeli katonaság beszállásolása terhelte (szept. 30., MOL P 125 4609). — Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány panasza a nádorhoz: „... ha az német vitézek így grassálnak rajtunk... bizonyos számú pénzt húztanak is minden falukon, fél fertály mérföldnél többet egy nap nem megyen, csak kvarté-

lyoz...” MOL P 125 1162, aug. 17-én. — Később a Kéry-féle horvát ezred otlletével indokolta a dunántúli megyék felkelési készségének hiányát. MOL P 125 1167, okt. 26.

¹⁰⁵ Aug. 5. Pest megye: a török elfogja a bevonulókat. MOL P 125 4729; aug. 13., Győr megye (MOL P 125 4507); szept. 15., Komárom megye (MOL P 125 4574); szept. 26., Trencsén megye (MOL P 125 4940); okt. 9., Esztergom megye (MOL P 125 4495).

¹⁰⁶ Aug. 13., Győr megye: hódolatlan portáik túlnyomó része az esztergomi és kalocsai érseké. és „önagyságok a maguk embereit magok mellé kívánják s veszik is”. MOL P 125 4507. — Aug. 25., Győr megye: az urak „magok embereit... mi közinkbe nem engedik”. MOL P 125 4508. — Szept. 30., Moson megye (MOL P 125 4609). — Okt. 1. Nyitra megye azért küldhetne kevesebb lovast, mint gyalogost, mert a megyében lakó főurak még más megyékben is felkeléssel tartoznak. MOL P 125 4678. — Okt. 9., Esztergom megye: a terület túlnyomórészt az esztergomi érsek és a nagyszombati káptalan birtoka, ők tiszteket is Komárom megyétől kértek kölcsön. MOL P 125 4495.

¹⁰⁷ Júl. 20., Komárom megye: a soproni vámos, míg a nádortól más parancsot nem kap, megvámolja őket. MOL P 125 4572. — Júl. 21., Győr megye: főispánjuk, Széchényi György kalocsai érsek és győri püspök vámostatja őket. MOL P 125 4506. — Aug. 3., ismét Komárom megye: „... akármely zsidótul, paptul, kiknek vámjok vagon, s másoktul is... képtelen sanyargattatunk...” MOL P 125 4573. — Szept. 6., Győr megye: enyhítés helyett most még jobban vámolják őket a nádor emberei. MOL P 125 4509.

¹⁰⁸ Szept. 19. MOL P 125 1164 és okt. 9. MOL P 125 1166.

¹⁰⁹ MOL P 125 1162.

¹¹⁰ MOL P 125 4609.

¹¹¹ Okt. 12., Ság. MOL P 125 1830. — Itt is megemlítjük a rendi hadseregnek azt a sajátosságát, hogy a bandériumok s más, a rendek költségén kiállított egységek felett a hadvezér — s jelen esetben a nádor — nem rendelkezhettek szabadon, a hadvezetés követelményeit egybe kellett hangolniuk a tulajdonosok igényeivel. Így volt ez egész Európában, pl. a Német-római Birodalomban is az állandó fejedelmi (királyi) hadsereg felállítása előtt. Regele Oskar: i. m. 37. szerint a régi hadsereg rendi felkelőkből, sokféle birodalmi kontingensből, szövetséges csapatokból, zsoldos csapatokból tevődött össze, s ezek parancsnokait bevetés előtt a fővezérnek meg kellett hallgatnia. — Esterházy Miklós nádor az 1634–1635. évi országgyűlés idején arra próbálta kötelezni a főurakat, főpapokat, megyéket és városokat, hogy saját költségükön bizonyos számú lovas- és gyalogossereget állítsanak ki, s azt szükség esetén bocsássák a nádor vagy a főkapitányok rendelkezésére. Hajnal István: i. m. 34.

¹¹² Okt. 17., Sárvár. MOL P 125 1832.

¹¹³ Nov. 1., Trakostyán. MOL P 125 1816.

¹¹⁴ Okt. 15., Sempte, felterjesztés a királyhoz; a legsürgősebb teendőket nyolc pontban foglalja össze. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 1. 45–46.

¹¹⁵ L. feljebb saját bányavidéki kapitányi tapasztalatait.

¹¹⁶ A német katonasággal kapcsolatos felterjesztések: Jan. 29. MOL P 125 6992, márc. 2. MOL P 125 6994, márc. 10. MOL P 125 6995, 6996, nov. 20. MOL P 125 7000, 7001.

¹¹⁷ MOL P 125 7733.

¹¹⁸ Jún. 8., Sopron megye közgyűlése a nádorhoz. MOL P 125 4820.

¹¹⁹ MOL P 125 1162.

¹²⁰ MOL P 125 1142.

¹²¹ Aug. 3., Trencsén megye: a megyei hadak saját pénzükön éljenek, s a haditanács, régi szokás szerint, nevezzen ki hadbiztosokat, mert a tisztek semmibe sem veszik a megyei biztosokat. MOL P 125 4937. — Aug. 25., Győr megye: fél a Marcaltőre induló felkelő seregtől; a nádor parancsolja meg, hogy ne kóboroljanak, ne nyomorgassanak a lakosságot s ne tegyék tönkre a győri és komáromi végvidéket. MOL P 125 4508. — Különösen a magyar katonaságra panaszkodott nov. 4-én Pozsony megye; még a Csallóköz is kimerült. MOL P 125 4757.

¹²² MOL P 125 9168.

¹²³ MOL P 125 8389.

¹²⁴ — Okt. 29., Bécs: „...nem győzöm mindenütt menteni az dolgot, öfölsége eliben is úgy adták, hogy immár nem is disciplináltathatnak; Imre püspöktől is hallottam, hogy indisciplinata militianak mondotta azt a hadat”. MOL P 125 1279. (Imre püspök: Sinelli Imre bécsi püspök.)

¹²⁵ MOL P 125 1783.

¹²⁶ A királyi Magyarország területéről, amelyhez Felső-Magyarországot katonaaállítás szempontjából nem lehetett hozzászámítani, ez a létszám elég magas. Ebben a korszakban (a XVII. század közepétől a XVIII. század elejéig számítva) a nagy európai hadseregek sem álltak 80–100 ezer főnél többől. Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében, 1650–1715. Bp. 1963, 70–71. A szerző gazdag nemzetközi irodalomra és elgondolkozató, eredeti számításokra alapozott munkájában meggyőzően bizonyítja, hogy mennyire nemcsak a fegyelem hiánya volt az oka a különféle nemzetiségű seregek pusztításainak. A magyarországi hadszíntérről 1661–1707 között szintén kimutatja, hogy a ritkán lakott, pusztá, kiélt területen csak messziről történő utánszállítással vagy véletlenül talált raktárak készleteivel lehetett csak a katonaságot szűkösen élemezni. (Uo. 81–88.) Így csak ritkán juthatott ellátásához törvényes, szabályos úton.

¹²⁷ „...Caprara Aeneas...supremus militiae nostrae campestris in dictis partibus regni huius Ungariae superioribus immo etiam inferioribus existentis commendans”; s a nádor, „qui ad instar palatinorum priorum mutuam cum praedicto exercitus nostri supremo commandante comite a Caprara intelligentiam habebit”. MOL P 128 8388. 1682. szept. 5., Ebersdorf.

¹²⁸ MOL P 125 2482. Sinelli válasza.

¹²⁹ MOL P 125 2240. Gubasóczy válasza.

¹³⁰ MOL P 125 1285.

¹³¹ MOL P 125 1783. Caprara utasítása.

¹³² S mint fentebb láttuk, pénzügyi vonatkozásban a bécsi haditanács is rá volt utalva. L. a 75. jegyzetet.

¹³³ MOL P 125 8388.

¹³⁴ MOL P 125 1776.

¹³⁵ Okt. 11. MOL P 125 4941.

¹³⁶ MOL P 125 8389.

¹³⁷ „...in eum finem plenaria pollere autoritate”.

¹³⁸ Uo.: „...in paribus annexis communicamus Nicolai Draskovicz propositionem, quam simul comiti Caprara transmisimus”.

¹³⁹ Uo. és Caprara a nádorhoz okt. 7. MOL P 125 1179, továbbá okt. 9. MOL P 125 1780.

¹⁴⁰ Okt. 4., Bécs: „...ha hadakozással megyen végbe az dolog, ne Nagyságodnak, hanem nekiek tulajdoníttassék, avagy ha tractatus által folynának az dolgok, úgy is excludaltatnék Nagyságod, én másra nem érhetem”. MOL P 125 1276.

¹⁴¹ MOL P 125 8391.

¹⁴² MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 45–46.

¹⁴³ Uo.: „...ut dominus generalis Caprara mandatum habeat mecum mutuam habere intelligentiam, quatenus in occurrentiis iuxta occasionem Deo adiuvante simul operemur in servitiis suae maiestatis et boni publici”.

¹⁴⁴ MOL P 125 1280.

¹⁴⁵ MOL P 125 4120. — L. a nádor közvetítő tevékenységéről szóló részben is.

¹⁴⁶ Benyovszky titkár is írja okt. 28-án Bécsből: „...az keresztény fejedelmekhez expediáltatnak mindenféle követek pro subsidiis, Rómába az ifjú Martinecz megyen”. MOL P 128 1278.

¹⁴⁷ Felterjesztése a királyhoz 1682. nov. 19., Bécs. MOL P 125 6999.

¹⁴⁸ Követelmény ezúttal is a „correspondentia, assistentia és cooperatio” volt. MOL P 125 8394.

¹⁴⁹ Országgrészenként táblázatos kimutatással. MOL P 125 7005.

¹⁵⁰ 1683. márc. 28-án a nádor a királyhoz: „...requiritur itaque...ex parte maiestatis vestrae...totidem conquirere, qui ex confinariis aliisque conflari poterit”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 78.

¹⁵¹ 1683. ápr. 6., Bécs. A nádor panasza ez ügyben Batthyány Kristóf főkapitányhoz. Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. TTár, Bp. 1887, 107.

¹⁵² A nádor jelentése a királyhoz: „... ex parte vero regnicolarum, quamvis insurgere vi legum non tenerentur, nisi viso banderio regio nationali”. MOL P 125 7013. (Kiemelés tőlem.)

¹⁵³ MOL P 125 8398.

¹⁵⁴ Márc. 11., Sopron megye. MOL P 125 4823; márc. 27., Győr megye. MOL P 125 4511 stb.

¹⁵⁵ MOL P 125 2242.

¹⁵⁶ „... kérem alázatosan Nagyságotat, ne kívánja a túlsó félre ... mert látja Isten, ha duplán, triplán fűzetnék is meg nékiek, mégsem bírhatnám őket az általmenetelre”. MOL P 125 1170.

¹⁵⁷ 1683. jún. 13-i levele Batthány Ádámmal: „... ez circumstantiakban itt szükségesebb volnának mi tájunkon, hogysen ottan most”. Közli Thaly Kálmán: i. m. 123.

¹⁵⁸ MOL P 125 8401.

¹⁵⁹ MOL P 125 7006. Fogalmazvány és egykorú másolat.

¹⁶⁰ Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 1547–1711. Bp. 1898, 410.

¹⁶¹ A nádor jelentése a királyhoz. MOL P 128 7012, 7013.

¹⁶² Bubics–Merényi: i. m. 214. Meg is sebesült.

¹⁶³ 1683 augusztus. MOL R 224 1929: 11. — Vö. MOL R 293.

¹⁶⁴ MOL P 125 7023.

¹⁶⁵ A történekről itthon maradt hívei, familiárisai tájékoztatták, akik szintén bújáltak, elsősorban Fabiankovich Ferenc fraknoi várnagy. 1683. júl. 19., 20., 21., aug. 25., szept. 13. MOL P 125 2037–2041. — A szabad királyi városokban a nádor és sok mágnás a feltörekvő ellenzékot látta. Erre nézve l. pl. a királyhoz írt 1683. júl. 11-i levélben: „... hic est fructus liberarum civitatum, quae semper, a quo Hungaria stat, fuerunt nidus rebellionis”. MOL P 125 7015.

¹⁶⁶ A király 1683. okt. 1-jén adott parancsot a tömeges birtokfoglalásra. Acsády Ignác: i. m. 249. — Okt. 11-én Gubasóczy János kancellár védelmébe vette a felső-magyarországi megyéket a nádorral szemben, amelyek csak kényszerből álltak Thököly mellé. MOL P 125 2243. — Okt. 18-án pedig a király a nádorhoz intézett parancsában megtiltja a további foglalásokat, sőt elrendeli bizonyos óvadék ellenében a lefoglalt ingatlanok és ingóságok visszaadását az ország nyugalmanak helyreállítása és a hadsereg élelmezése érdekében. MOL P 125 8402. — A nádori fizetés új megállapítása és a hűtlenségbe esettek birtokának lefoglalása közötti összefüggést l. a nádori fizetésről szóló részben (nádori negyed az elfoglalt birtokokból).

¹⁶⁷ MOL P 125 7027.

¹⁶⁸ Szept. 25-én készségeit nyilváníja Sopron megye (MOL P 125 4824), okt. 14-én Pozsony megye (MOL P 125 4762). A nádor két felhívására válaszol nov. 4-én Nyitra megye azzal, hogy alispánja nov. 4-re rendelte el a megyei csapatok szemléjét. MOL P 125 4688.

¹⁶⁹ MOL P 125 2988 és 8403.

¹⁷⁰ Nov. 13. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 1. 153–154.

¹⁷¹ 1683. okt. 2. Kollonics Lipót levele a nádorhoz: Batthány Kristóf és Draskovich Miklós — akit Kollonics veszélyesnek tartott és állandóan letartóztatását kívánta — felajánlották, hogy váraikba német katonaságot fogadnak be. MOL P 125 2845. — Okt. 8.: Batthány Kristóf levele fához: a várakba helyezett német katonaság eltartása nagy teher. L. Thaly Kálmán: i. m. 311.

¹⁷² Dec. 2-án Batthány Kristóf a nádor segítségét kérte, mivel királyi parancs ellenére a hadsereg lefoglalta birtokait. MOL P 125 1172. — Ugyanekkor panaszkodta, hogy „a végbeli directiot” (azaz főkapitányságot) is kivették a kezéből. Vö. nov. 21. Esterházy János győri vicegenerális utasítását a Kanizsával szemben fekvő végvárak tisztjeihez, arról, hogy átmenetileg a király újabb intézkedéséig a várakat „az győri generálisság guberniumja mellé” kell csatolnia. MOL P 125 1172.

¹⁷³ Batthány Ádám levele a nádorhoz szept. 21. MOL P 125 1144. Kollonics Lipót a nádorhoz okt. 13-án nem minden gúny nélkül: Batthány Kristóf közölte vele, hogy néhány száz törököt levágtak, stb., s ő helyeslőleg válaszolt, de kéréseit illetően az udvarhoz utasította. MOL P 125 2846.

¹⁷⁴ Gubasóczy kancellár a nádor felterjesztését melegen pártolta. Okt. 11., MOL P 125 2243.

¹⁷⁵ Thaly Kálmán: i. m. (l. a 171. jegyzetet) 313. „Rettenetes idegen az [ide-] való nép az által való meneteltől.”

¹⁷⁶ MOL P 125 2492.

- ¹⁷⁷ Dec. 30. MOL P 707 F. 39. et D. No. 27.
- ¹⁷⁸ 1684. febr. 9. a nádor a királyhoz a 24-i megnyitására. MOL P 125 7033.
- ¹⁷⁹ 1684. febr. 17. levele Lotharingiai Károlyhoz. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 1, 173–174. — Sértődött-ségét Sinelli Imre bécsi püspök próbálta eloszlatni. Febr. 11., MOL P 125 2495.
- ¹⁸⁰ Mol P 125 7037.
- ¹⁸¹ Uo.
- ¹⁸² MOL P 125 7038.
- ¹⁸³ M. fent és máj. 5., MOL P 125 7040.
- ¹⁸⁴ Máj. 5.: „...confiniaria quoque militia...ut...banderium regium compareat et iuxta leges ad *latus meum militet*”. MOL P 125 7040. (Kiemelés tölem.)
- ¹⁸⁵ Bubics Zsigmond: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. Bp. 1891, LVI. 1.
- ¹⁸⁶ MOL P 71 — Uo. márc. 13.: a nemesi felkeléssel kapcsolatos nádori felhívást Marsi tábornok viszi magával.
- ¹⁸⁷ „...nem volt soha az, hogy egy Feldtmarschal...palatinusoktól dependealt volna, s ha akarná, sem cselekedheti ezt öfölsége híre nélkül”. MOL P 125 3990. — Jún. 23. a nádor levele Csáky Istvánhoz: „...Leslie uram conuinctiojából, úgy látom, semmi sem lehet, mivel új ordere jött Linczbül (az udvartól), hogy Horvátország felé tartsa a ló száját, s máris a hadak arrafelé indulnak”. MOL P 71.
- ¹⁸⁸ Jún. 23., MOL P 125 7041.
- ¹⁸⁹ Júl. 5., MOL P 125 7042.
- ¹⁹⁰ MOL P 125 2998.
- ¹⁹¹ Bubics Zsigmond: i. m. (Cornaro) 375–378. „Tábori ordinantia és az eszközöknek specificatiója, anno 1684 die Junii, Kismartonii.” Többoldalas leírás.
- ¹⁹² Apafi Mihály erdélyi fejedelem Zsarnóczai nevű követének naplója Buda ostromáról, 880. Közli Deák Farkas: Részlet Buda 1884-iki ostroma idejéből. Századok, Bp. 1884, 878–883.
- ¹⁹³ MOL N 8 — Lad. 47. Prot. 1, 205–206.
- ¹⁹⁴ Bubics Zsigmond: i. m. (Cornaro) LVIII–LIX. 1.
- ¹⁹⁵ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 1, 205–206.
- ¹⁹⁶ Bubics Zsigmond: i. m. (Cornaro) 379–380.
- ¹⁹⁷ Közli Bubics Zsigmond: Buda kétszázados ostroma történetéhez. Századok, 1884, 800–801.
- ¹⁹⁸ Levele titkárához: „... az öfölsége népe is kászalódik, és az urak künten küldik az bagázsát, csak könnyű szerrel vannak itten: atul tartunk, hogy egykor csak felszedik, veszik magukat”. Bubics Zsigmond: i. m. (Cornaro) LIX–LX.
- ¹⁹⁹ Levele Dietrichstein herceg főudvarmesterhez. Bubics Zsigmond: i. m. (Cornaro) LX–LXI.
- ²⁰⁰ Levele titkárához, okt. 8., uo. LXII.
- ²⁰¹ MOL P 125 507.
- ²⁰² A nádor nov. 8-i beszámolója Buonvisi bíborosnak. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 1. 218–219.
- ²⁰³ Apafi Mihály követének jelentése. Közli Deák Farkas: i. m. 880: a nádort a fővezér engedélye nélkül nem engedték be a már felszabadított Pestre, s így sértődötten vonult vissza. Nehezteltek is rá, mert *saját megvéjének, Sopronnak bandériumát otthon hagyta*, s mert a táborából kért 2000 magyar bátran harcolt ugyan, de a megengedettnél nagyobb önállósággal (I); maga a nádor pedig nem mindig jelent meg azonnal, ha a fővezér érte küldött. Uo. 882. (Kiemelés tölem.)
- ²⁰⁴ Okt. 9. felterjesztése szerint a táborban nagy a széthúzás a tisztek között, az ostrom nem úgy folyik, ahogy kellene, fontos támadási lehetőségeket mulasztanak el; ezért pl. a magyar végvári katonaság által visszafoglalt Buják várát a török újból elfoglalhatta stb. Ő megteszi a magáét, „*quamvis ad nulla consilia vocatus sum*”. (Kiemelés tölem.) MOL N 8 — Lad. 47. Prot. 1. 213–214.
- ²⁰⁵ Bubics Zsigmond: i. m. (Cornaro) LXII. 1.
- ²⁰⁶ Uo.: „... az udvárnál azt a lovat csapják a legjobban, az ki többet vonson; ha Isten végét adja érnem ezen campaniának, *másként viselek gondot magamra*”. (Kiemelés tölem.)
- ²⁰⁷ MOL A 35 1702. október, No. 28.
- ²⁰⁸ L. az uo. levő táblázatot, kerületenként a megyék nevének felsorolásával.

- ²⁰⁹ 1703. jún. 28., Bécs. MOL A 35 1703. június, No. 100. (a tervezet szövege).
- ²¹⁰ L. a 208. jegyzetben említett táblázaton.
- ²¹¹ Uo. 5. pont.
- ²¹² L. az adóügyi fejezetben a három (pozsonyi, budai, kassai) bizottságról és a mindegyik mellé kirendelt állandóan ott tartózkodó főhadbiztosról szóló részt.
- ²¹³ L. uo. A fenti három bizottság mellett egy-egy hadipénztár működött.
- ²¹⁴ 1702. dec. 5., Bécs. A magyar kancellária a haditanácsnak. MOL A 35 December, No 79.
- ²¹⁵ Uo.
- ²¹⁶ MOL P 1314 73 027.
- ²¹⁷ L. az adóügyi fejezetben.
- ²¹⁸ MOL A 35 1702. november, No. 76. A magyar kancellária a Ministerialis Deputatiohoz. A 3. pontban: panasz a 6000 főnyi magyar gyalogság kiállítására eddig mutatkozó kb. 100 ezer forint költség miatt.
- ²¹⁹ MOL P 125 2126.
- ²²⁰ Uo. említve.
- ²²¹ 1702. dec. 4. A magyar kancellária a pozsonyi, budai, kassai bizottsághoz, a szökésekről. MOL A 35 1702. december, No. 8.
- ²²² 1703. jan. 26. A magyar kancellária a Ministerialis Deputatiónak. MOL A 35 1703. január, No. 66.
- ²²³ MOL P 125 1705.
- ²²⁴ A 222. jegyzetben említett iratban: a nádor „assereret se 5. Decembris initam cum Hebraeis accordam comitatibus intimasse”.
- ²²⁵ 1703. ápr. 3. A magyar kancellária a haditanácsnak. MOL A 35 1703. április, No. 87.
- ²²⁶ 1703. jan. 7. A magyar kancellária a haditanácshoz. MOL A 35 1703. január, No. 56.
- ²²⁷ 1703. nov. 13. MOL N 8 Lad. 46. F. 8. No. 15.
- ²²⁸ 1703. Febr. 10. A magyar kancellária a pozsonyi bizottsághoz. MOL A 35 1703. február, No. 25.
- ²²⁹ 1703. nov. 13. I. Lipót a nádorhoz. MOL N 8 Lad. 46. F. 8. No. 15. — 1703. jan. 13. és febr. 1. MOL E 268 jegyzőkönyv. Általában itt és a pozsonyi bizottság (MOL E 118) iratai között, passim.
- ²³⁰ 1700. március 17. I. Lipót a nádorhoz és márc. 28. a Ministerialis Deputatio a magyar kancelláriához. MOL A 35 1700. március, No. 1.
- ²³¹ 1700. aug. 28. MOL A 4.
- ²³² MOL P 125 10 202.
- ²³³ Ujhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig, 1657–1780. Bp. 1914. 234–242.
- ²³⁴ Braubach, Max: Prinz Eugen von Savoyen. II. Wien, 1964. 120. és passim.
- ²³⁵ MOL N 50 No. 58
- ²³⁶ Ujhelyi Péter: i. m. (l.: 233. jegyzet) főképpen a rendeket teszi felelőssé az 1715: 8. törvénycikknek az állandó hadsereggel kapcsolatos szűkszavú, homályos szövegezéséért is, holott minél kényesebb kérdést tartalmaz egy törvénycikk, annál kevésbé törekszenek a pontos, világos fogalmazásra.
- ²³⁷ Braubach, Max: i. m. II. k.: Savoyai Jenő híres mondása 1703-ban, kétfrontos háborúban, válságos helyzetben: ha 50 ezer forintért meg lehetne váltani a birodalmat, az sem gyűlne össze. (36.) — Uo. a hadsereg állapotáról — s nyilván nemcsak saját mentéséért! — 88, 97, 120, 187, 207–208, 384. — Az átszervezés szükségességéről: uo. 24, 391.

A NÁDOR SZEREPE AZ ADÓIGAZGATÁSBAN

Esterházy Pál nádorságának korszakát az állam adóigényének növekedése jellemezte. Az államadósság felszaporodott, a korábbi hitelforrások már régebben bezárultak, ugyanakkor pedig jelentősen emelkedtek a hadikiadások, és állandóan bővült az államapparátus. Mindennek kísérőjelensége nagymérvű készpénzhiány volt. Az abszolutizmusra törekvő állam és a rendek küzdelme az adóügy terén szüntelenül folyt, annál is inkább, mert ebben a korszakban erőteljes kísérletek történtek a rendek állandó adófizetésre szorítása érdekében. Ebben a harcban az ország nádora hol mint közvetítő (*mediator*), hol mint küzdő fél vett részt a rendi érdekeket képviselve, a rendek oldalán. Nádorsága alatt, néhány rövid esztendő leszámítva, szinte állandóan háború volt, s így a katonaság ellátására szükséges hadiadónak részben biztosítása, részben a túlzott követeléseknek elhárítása tette ki hivatali tevékenységének igen jelentős részét. A mellette működő hivatalnak is szinte minden alkalmazottja kivette a maga részét az adóügyek intézéséből, ki-ki a maga szintjén, az alnádorok, ítélmesterek csakúgy, mint a munka oroszlánrészét végző titkárok vagy a szerényebb beosztású tisztviselők. De ezenkívül megvolt a joga és lehetősége arra is, hogy az ország egész közigazgatási hálózatát, a vármegyéket, az önálló kerületeket és városokat is az adóigazgatás szolgálatába állítsa, hozzájuk a királyi parancsokat eljuttassa s azok végrehajtásáról gondoskodják. Az ő nádorsága alatt alakult meg a nádori konkurzus, amely az évi adót az országon belül felosztotta, valamint három kerületi adóügyi bizottság, amelyek közül az egyiknek elnöke volt, de a másik kettőnek működésére is kiterjesztette figyelmét.

A háborús, állandó gazdasági csóddal fenyegető korszak lényegéből következett az adókérdés fontossága. Az uralkodó is, a rendek is ezt kívánták megoldani, elvben és gyakorlatban egyaránt. Bécsben és Pozsonyban gyakran hívtak össze hetekig, hónapokig is elnyúló adóügyi konferenciákat, amelyeken a nádor és az esztergomi érsek vezetésével részt vettek az ország főpapjai, bárói, a magyar tanácsurak, a királyi tábla, gyakran a vármegyék és a városok képviselői is. A rendek álláspontját rögzítő felterjesztéseket a nádor készítette, a szövegek fogalmazványát gyakran saját kezűleg írta latinul, s a tárgyalások minden mozzanatában teljes éberséggel és széles körű tájékozódáson nyugvó hozzáértéssel vett részt. Hetekig nem mozdult, nem is távozhatótt Bécsből, amíg a tanácskozás, eredményel vagy anélkül, le nem zárult. Meghívták továbbá, egy-egy szélesebb körű bizottsággal együtt, bécsi minisztereknél, azok elnöklete alatt tartott konferenciák-

ra is, amelyeken általában a magyar kancellária, a haditanács, a bécsi udvari kamara, a magyar kamara és a bécsi főhadbiztosság képviselői, olykor elnökei voltak jelen. Néhányszor fogadta kihallgatáson a király is az adókérdés személyes megbeszélése érdekében. Általában ott volt tehát az országot érintő adóügyi döntések meghozatalánál mint a rendek vezetője, bár gyakran felpanaszolta, hogy az igazi határozathozatal nélküle és az ország nélkül — a titkos konferencián és egyéb miniszteri bizalmas megbeszéléseken — történik. Előfordult az is, hogy kitért a Bécsbe való felmenetel vagy valamelyik tanácskozáson való részvétel alól, hogy ne kelljen felelősséget vállalnia a kedvezőtlen döntésért. Otthon pedig a határozatok végrehajtásának munkája várt rá és hivatalnokaira.

Az 1681-ben nádorrá választott Esterházy Pál gazdag közéleti tapasztalatok birtokában foghatott hozzá a hadüggyel szoros összefüggésben levő s így bányavidéki főkapitányi működése alatt jól megismert adóügyi kérdések intézéséhez. Ez kevésbé zaklatott időkben elegendő is lett volna. De a visszafoglaló háború kezdetétől, 1683-tól előállott új helyzetre sem ő, sem kortársai nem készülhettek fel. Nemcsak tapasztalataik hiányoztak, hanem eszmeileg sem állhattak készen elkerülhetetlen változások elfogadására.

1671–1683

Az adózás történetében a nádor és kortársai külön korszaknak tekintették az 1671–1683 közötti éveket. A Wesselényi-összeesküvés leverése után, 1671-ben kiadott királyi parancs értelmében kezdődött meg a korábban jelentéktelen összegű hadiadónak¹ felemelése és az *accisa* nevű fogyasztási és forgalmi adónak bevezetése. Az 1672. május 25-i királyi parancsban található szám adatok szerint az egy portára eső évi hadiadó 40 forintra emelkedett, amelynek felét a földesuraknak kellett fizetniük, másik felét a jobbágyoknak a magyar kamara pénztárába, ahonnan a katonaság nyugta (*assignatio*) ellenében kapta meg a neki járó pénzt. Akiknek pedig nem voltak portáik, vagy az ezekkel járó kötelezettség alól valamilyen címen felmentették magukat, azoknak — a szabad királyi- és mezővárosok kivételével — a megyék adózásához kellett csatlakozniuk, arányosan kiegészítve saját hozzájárulásukkal a megyei pénztárba befolyó összeget. A király itt, amint későbbi adatokkal egybevetve megállapítható, az armalista és taxás nemesség rétegére célzott. A portaadó fizetését 1672. június 1-jén kellett megkezdeni. De mivel az ebből várható összeg nem fedezte volna a szükséges, adóból fizetendő kiadásokat,² a szabad királyi városoknak, a mezővárosoknak, valamint a portákhoz nem kapcsolt helységeknek accisát kellett fizetniük a hús, a kimért vagy behozott bor, a pálinka és a sör után, magyar pénzben, ugyancsak a magyar kamara pénztárába. Egy mázsa hús után 30 krajcár vagy 50 dénár volt az *accisa*, egy urna kimért vagy behozott bor után 18 krajcár vagy 30 dénár, pálinka után 30 krajcár vagy 50 dénár, sör után 9 krajcár vagy 15 dénár. Ezzel szemben az átvonuló katonaságnak, ha szállást kért, azért fizetnie kellett, s az *accisafizetés* az ezredek

markotányosaira nézve is kötelező volt, ha a fent felsorolt cikkeket kívánták árusítani. Bármely sérelem esetén a királyhoz lehetett fordulni panasszal.³

A fenti királyi parancs ismertetése azért szükséges, mert a nádori korszakban a király is, a rendek is újból és újból hivatkoznak rá, ismételten kísérleteznek alkalmazásával, azonkívül pedig dióhéjban, tömören foglalja össze a korszak legfontosabb adóproblémáit.

25 év múlva, 1697-ben a nádor és a rendek visszaidézik ennek az évnek adóval kapcsolatos eseményeit. Ekkor, alább tárgyalandó fontos szervezeti változások küszöbén, három új adóügyi bizottság felállítása előtt, állást foglalnak az 1647. évi portaösszeírás további fenntartása mellett. Hivatkoznak arra, hogy ezt az összeírást országgyűlésen készítették, két további országgyűlésen, azonkívül pedig 1672-ben is megerősítették, akkor, amikor a repartíciót bevezették az országba („... dum repartitio in hocce regnum inducta fuisset”), s a portaadó kiegészítéséül⁴ elrendelték az accisát.⁵

A Wesselényi-összeesküvés leverése után nagyobb létszámú német katonaságot küldtek az országba, egyes főurak váraiba német őrséget helyeztek, erre Esterházy Pál bányavidéki főkapitány is, amint láttuk, megbízást kapott. Később, a Thökölyszabadságharc kitörése után számuk csak gyarapodott. Mindez a hadiadó összegének a korábbi évekhez számítva emlékezetes felemelését, a katonai porciók megszaporodását vonta maga után.⁶ 1681-ben a nádorválasztó országgyűlésen ez, a néhány évtizeddel korábbi állapothoz képest, soknak látszott. Ezért, továbbá a király és nemzet közötti megegyezés egyik feltételeként jött létre az 1681: 12. törvénycikk, amely kimondta a repartitio, accisa s az ezekből eredő hátralékok eltörlését, eltiltotta hasonló terheknek a jövőben való bevezetését, az idegen katonaságnak adandó ingyen szállást és gabona, takarmány, széna, élelmiszerek hatósági (*limitált*) áron való felvásárlását.⁷

A nádor és a rendek felterjesztése⁸ leszögezi, hogy ezen a módon folyt az adózás az országban egészen 1683-ig.⁹ 1697-ben, csaknem 15 évi folytonos, az ország területét pusztító háború és az ezzel járó adóztatás után az 1671–1683 közötti évek adókövetelményei elviselhetőnek, szinte kívánatosnak tűntek. A felterjesztés megállapítja, hogy ezekben az években nem volt panasz az adófelosztás aránytalansága miatt.¹⁰ Persze volt panasz, éppen maga az 1672. évi pátens utal erre. A nádornak annyiban volt igaza, hogy a közbeeső idő háborús túladóztatásai miatt a helyzet tűrhetetlenné vált, s egyre inkább előtérbe került a rendszeres nemesi adóvállalás kérdése is.

De 1681-ben, nem sejtve a jövőt, az utolsó évtized adóújításainak eltörlését követelték elvi okokból is, mivel ezek az abszolutizmus előretörését tükrözték. Ugyanakkor az 1681: 46. és 47. törvénycikkben (Horvátországot illetően pedig a 66. törvénycikkben) nyílt háború esetére általános, azaz személyes, kisebb veszély esetére pedig részleges nemesi felkelést vállaltak. A rendek, ha módjukban lett volna választani, mindig a nemesi felkelés, illetve bizonyos számú magyar katonaság kiállítása mellett foglaltak volna állást adózás helyett. Az igen gyakran felmerülő kívánságok közül megemlítem az 1690. szeptember 7-i nádori felterjesztést,

mivel ez az év fordulópont a korszak adózásának történetében. Többek között azt kérte a nádor, hogy a porciószedést változtassák át katonaillesítésre. Ebben az esetben a rendek adnának 6000 gyalogost és lovast, s ha ehhez csatlakoznék a végbeli katonaság is, összesen 10 ezer főnyi sereget, öt gyalogos és öt lovasezredet szerelnének fel. Ez esetben az idegen katonaság — számtalanszor elismételt óhaj! — élhetne saját zsoldjából.¹¹ Ez azonban, részben a magyar nemesi felkelés korszerűtlensége miatt, részben mert Bécsben nem kívánták nagyobb létszámú magyar seregetest felállítását, teljesíthetetlen volt. 1710-ben I. József, katonai tanácsadójával Savoyai Jenővel egyetértve, hasonló értelmű országgyűlési felterjesztésre véglegesen elutasító választ adott. A nemesi felkelés harcmodora elavult, önmagában már nem elegendő, mellette állandó zsoldoshadsereg van szükség, s az csak adóból fizethető.¹² A helyzet ugyanez volt már 1681-ben, sőt jóval korábban is, akkor azonban a török hadjárat küszöbén nyílt szóval nem utasították vissza a nemesi felkelést, csupán, mint láttuk, szervezését akadályozták, a végvári katonaság számára pedig nem küldtek fizetést.

1683–1690

1683-tól kezdve az országot előzönlötték a hadseregek, részben a török támadás előtt, s főleg utána. Létszámuk 100 ezer fő körül mozgott. Ekkora hadseregnek rendszeres ellátása nemcsak az áldozatkészség fokozását, hanem megfelelő szervezési kereteket is kívánt volna.¹³ Az új helyzet az országot minden tekintetben felkészületlenül érte. A kezdeményező szerepet a hadsereg mellett a haditanács és a bécsi udvari kamara közös irányítása alatt álló főhadbiztosság¹⁴ ragadta magához, amely két felettes hatósága mellett is egyre nagyobb önállóságot kapott. A főhadbiztosság vezetői az abszolutizmus kipróbált hívei, elsősorban osztrák arisztokraták voltak, mint a Wesselényi-perből jól ismert Abele Kristóf,¹⁵ majd 1685-től 1688-ig Rabatta Rudolf,¹⁶ 1688 októberétől Caraffa Antal,¹⁷ 1693-tól 1697-ig Heisler Donát,¹⁸ utána Breuner Miksa Lajos,¹⁹ majd Schlick Lipót.²⁰ Tisztségüket halálukig, ritkábban máshova helyezésükig viselték. Hivatali székhelyük Bécsben volt, de gyakran tartózkodtak Magyarországon. Állandóan itt teljesítettek szolgálatot a hivatal által kirendelt hadbiztosok (*commissarius bellicus*) és főhadbiztosok (*superior commissarius bellicus*), míg a fent említett főhadbiztosok címe generalis *commissarius bellicus*, akik között az országot több kerületre osztották fel.²¹

1683–1690 között a nádor még nem vett részt a magyarországi évi adó szétosztásában. A szétosztást és a behajtást is elsősorban a főhadbiztosság végezte, bár 1686-ban még volt szerepe a pozsonyi és a szepesi kamarának is. Ekkor Alsó-Magyarországon maga Rabatta főhadbiztos és Ghillány György pozsonyi kamarai tanácsos, Felső-Magyarországon (és Alsó-Magyarország egy részén is) Caraffa Antal és a szepesi kamarai adminisztrátor osztotta szét a porciókat.²² A porciók számát a hadsereg szükségletei szerint a haditanács és a főhadbiztosság adatai alapján állapították meg Bécsben. A nádor ugyanebben a felterjesztésében pana-

szolja, hogy csak kerülő úton kap híreket, így pl. Rabatta főhadbiztos titkára közölte Kollonics Lipóttal, hogy az egész császári hadsereg szükséglete a jövő évre 160 ezer porció lesz, s ebből Magyarország fog viselni 80 ezret.²³

A *porció* a magyar rendek szemében törvénytelen és csak átmenetileg elviselhető tehernek számított az egész korszakon át. Egy a sok nádori nyilatkozat közül ebben a kérdésben: 1685 őszén a nádor, a megyék porciópanaszait közvetítve a királyhoz, kijelentette, hogy a téli szállások az ország törvényének és szabadságának ártalmára vannak s tudvalevőleg csak a végső szükség kényszerítő hatása alatt került rájuk sor.²⁴ A király több alkalommal ígéretet tett arra, hogy csak a háború befejezéséig lesz érvényben az adózásnak 1683 után bevezetett formája. Az 1697. június 14-i fentebb említett felterjesztés emlékezteti erre az uralkodót olyan időben, amikor a rendszeres nemesi adózás híre nyugtalanította a rendeket.²⁵ A megyék, csaknem húszévi ily jellegű adózás után még csak ideiglenesnek tekintették a porciót, akár természetben, akár pénzben kérték tőlük.²⁶

A nádor kívánsága már 1684 elején az volt, hogy a kvartélyozás és porciózás terén valamilyen rendet teremtsenek.²⁷ Nem fogadta el jogosnak, törvényesnek, de szabályok felállítását szükségesnek tartotta, s elő is terjesztette javaslatait, tolmácsolva az ország panaszát. A király január végén Magyarországra küldte Abele Kristóf főhadbiztost, nemcsak azért, hogy a magával hozott regulamentum²⁸ értelmében a nagymérvű katonai kihágásokat viaszorítsa, hanem hogy a helyszínen személyesen gondoskodjék a hadsereg ellátásának biztosításáról. Abele kapcsolatot tartott a nádorral, míg az ország nyugati megyéit járta,²⁹ s megállapodást kötött velük a katonaság ellátására vonatkozólag. Ehhez Lotharingiai Károly fővezértől erősebb katonai segítséget kért. Sopron megyét, amelynek a nádor örökös főispánja volt, igyekezett kímélni, s biztosította a fővezért, hogy az e megyével kötendő szerződés a nádor jóváhagyása nélkül nem megy végbe.³⁰ 1684 szeptemberében újból megjelent Abele, hogy az 1684–1685. évi téli szállásokat előkészítse, és a porciókat szétossza.³¹ A nádor, aki hónapokig tartózkodott a táborban Buda első ostroma alkalmával,³² a megyéknél is később kaptak meg erről az értesítést, a kancellária magánúton sem közölt vele semmit.³³ A király együttműködésre utasította Abelével.³⁴ Az elkeseredett nádort felesége arra biztatta, hogy legalább saját birtokát próbálja menteni a kvartély és porció alól.³⁵

Megdöbbentő volt a nádor tájékozatlansága a kívánt porciók számát illetően. 1682–1687 között nemesi felkelés is volt, és porciószedés is. A források szóhasználatában is a porció kifejezést találjuk, a bécsi hadügyi szakértők ugyanis katonai porciókban gondolkodtak, ezeknek számát határozták meg az egész birodalomra (osztrák tartományok, Csehország és Magyarország) vonatkozólag, s ezeknek egy részét kívánták Magyarországtól. Az így kapott porciószámot próbálták azután itthon, egy havi porcióra kb. 4–5 forintot számítva, pénzben kifejezni.³⁶ Portákról sem esett szó, a hadbiztosok, amint Abele példája is mutatja, szintén bizonyos porciószámot kívántak a kerületükhöz tartozó megyéktől, s ezt többnyire katonai végrehajtás útján szerezték meg. A behajtott porciók száma oly magas lehetett, hogy 1684-ben a nádor nem tartotta lehetetlennek az 1684–1685. katonai évre

kívánt 180 ezer porciót, amit állítólag Abele Kristóf közölt vele személyesen, amikor felkereste a budai táborban tartózkodó nádort.³⁷ Körülbelül erre a porciószámra készített a nádor 1684 végén több átszámítást is, általában havi 4 forintos alapon, és csak a porciókra, az egyéb költségeket és kihágásokat nem számítva, háromféle összeget állapított meg: 6 millió,³⁸ 5 millió,³⁹ és 7,56 millió forintot.⁴⁰ December elején Bécsbe ment, onnan kért tájékoztatást körlevélben a megyéktől saját helyzetüket illetően. A megyék egy része még az év végén közölte a nádorral Abele kívánalmaival kapcsolatos panaszait.⁴¹ Nyitra megye azt válaszolta, hogy nem tudott megállapodásra jutni a főhadbiztossal.⁴² A nádor megismételte az év elején hangoztatott kívánságát a sokszor áttekinthetetlen helyzet rendezése érdekében, és kérte, hogy Bécsben, 1684. december végén konferencián tárgyalják meg az 1684–1685. évi, Magyarországra háruló katonai terheket. Különösen azt sérelmezte, hogy távol levő személyeknek, nemegyszer holtaknak is előírnyoznak porciókat; a porcióknak általában napi 5 garasban megállapított értékét is messze túllépik (12 garasnál is többet szednek be); azonkívül Abele főhadbiztos még havi két forintot is követel minden egyes porció után külön, a katonaság ruházatának költségeire.⁴³ A nádor által javasolt konferenciát december legvégén megtartották, de a nádor nélkül. December 29-én Gubasóczy János kancellár úgy tájékoztatta erről a Kismartonba távozott nádort, hogy a király aznap adta ki a parancsot a konferencia megtartására, amikor a nádor éppen eltávozott Bécsből. Maga a kancellár is csak délután fél ötkor kapott értesítést a Dietrichstein herceg főudvarmester által Sinelli Imre bécsi püspöknél 5 órára összehívott konferenciáról. Dietrichsteinen és Sinellin kívül részt vettek a konferencián Badeni Hermann, a haditanács elnöke, Rosenberg, a bécsi udvari kamara elnöke, Kinsky Ulrich cseh kancellár és a fő udvari hivatalok öt titkára. A nádor távollétére való tekintettel csak azt mondták ki általánosságban, hogy az Abele főhadbiztos által készített limitációt senki sem lépheti túl, s csak a ténylegesen jelenlevő katonák számára igényelhető porció, ezért a katonaságot pontosan meg kell számlálni. A többi, főleg a haditanácsra tartozó pont megtárgyalását a nádor visszaérkezéséig felfüggesztették. A konferencia határozatait pedig 1685. január 1-jén a magyar kancellárián keresztül királyi parancs formájában küldték szét a megyéknek.⁴⁴ Ebben azonban a porciók számát nem közölték, s nem tudta azt a nádor még január végén sem, amikor ismét Bécsben tanácskozott néhány magyar mágnással és megyei követtel. Csak Sopron és Vas megye általa ismert adatai alapján próbált számításokat végezni.⁴⁵ 1685. február 18-i kelettel kapta meg végül azt a kancelláriai leiratot,⁴⁶ hogy a Magyarországot érintő porciók száma nem 180 ezer, hanem csak 58 ezer, ruhahozzájárulást pedig nem kell fizetni. A két szám közötti eltérés meghökkentő, a nádor nem is hitte el. Amikor február 12-én Bécsből való hazabocsátását kérte a királytól, ki is fejezte kételkedését, hogy 58 ezer porció elég lenne az akkor Magyarországon tartózkodó császári sereg részére; ennél sokkal többen vannak, tehát milliókat kell majd fizetniük.⁴⁷ Február 18-án pedig, a megyei követek véleményét is tolmácsolva, attól tartott, hogy a kétévi téli szállás és porció által kimerült ország nyáron nem fog tudni nemesi felkelést is kiállítani.⁴⁸

1685 júniusában a király a török háború költségeire híveitől, köztük a nádortól is, egy évre, hatszázalékos kamatra kölcsönt kért; a visszafizetésért a bécsi udvari kamara felelősségét ajánlotta fel.⁴⁹

1685 szeptemberében a következő, 1685/1686. katonai év porciószükségletét készítették elő. A nádornak ezúttal megmutatták a felosztási tervet,⁵⁰ amelyből megállapította, hogy az egész országnak 94 410 porciót kell adnia, nem hat, hanem hét hónapon keresztül. Napi 4 garással számítva egy porciót, egy óra egy porció 6 forint, hét óra 42 forint, tehát az egész országot 3 965 220 forint. Ehhez járul még a „*Serviz*”-nek nevezett további szolgáltatás, kb. fél millió, tehát a következő évi adóköltés kb. 4 és fél millióra tehető. S mindebben még nincsenek benne az elmaradhatatlan katonai kihágások, vagyis a megengedettnél több pénz és élelem beszédése.⁵¹

Az 1683–1685. évi, túlnyomórészt a hadsereg és a bécsi központi hivatalok, elsősorban a haditanács és a főhadbiztosság által irányított adókievetés és behajtás arra ösztönözte a rendeket és a nádort, hogy 1686-ban, Buda visszavétele után és az 1686/1687. katonai év porciókivetésének előkészítése idején újból, javaslatokkal is alátámasztott kísérleteket tegyenek az adókérdés (összeg és szétosztás) rendezésére. A nádor 1686. október 10-i felterjesztésében kérte, hogy a porciók szétosztását illetőleg valamilyen „norma és regula” legyen.⁵² Ekkor ugyanúgy, mint későbbi hasonló jellegű felterjesztéseiben, a *porta-adóalap* mellett kötötte le magát. Hivatkozott arra, hogy eddig — nyilvánvalóan az 1683-tól kezdve történt változásig — Magyarországon mindenfajta adót (ingyenmunkát, dikát, honoráriumot, koronaörök fizetését) porták után szedtek.

A házak szerinti adózást helytelennek és igazságtalannak találta. A házadó értelmében az egésztelkes jobbágytól lefelé haladva a fél- és negyedtelkeseken át a zsellérig arányosan csökkenne az adó, holott egy romos házhoz több telek is tartozhat, mint egy jó állapotban levőhöz; egyik helyen jobb a gazdálkodás, mint másutt, vagy a földesúr méltányosabban adóztat, ezért nagyobb a paraszti jövedelem.

A telek (*fundus*) szerinti adózás elvét azzal hátrította el, hogy ahhoz pontos összeírást kellene készíteni a tartozékokról (szőlő, szántó, rét, erdő stb.), ámde ez a munka egy évig is eltartana, s a porciók szétosztására azonnal szükség van. Később, 1697-ben újból ezen időhiányra hivatkozva nem kezdtek hozzá a fenti elvek szerinti (tehát a jövedelmeket pontosabban mutató) összeíráshoz.

Miután ezt a kettőt elvetette, maradt a *porta-adóalap*. A régi *porta*-összeírást mindenki, a nádor is elavultnak tartotta, s ezért a megyékben hozzákezdett egy új, az 1686-os állapotnak megfelelő *porta*-összeírás készítéséhez. Nincs nyoma annak, hogy a portát az 1647. évi meghatározáshoz képest meg akarta volna változtatni, ehhez éppen a fent említett összeírásra lett volna szükség. Az elgondolás ehelyett az volt, hogy a portákat (tehát a meglévőket, amelyeknek számát saját területén minden megye ismeri) három osztályba kell sorolni, s így megkülönböztetni ép,

félig elpusztult és teljesen elpusztult portákat. A második után kevesebbet fizetnének, mint az első után, s a harmadik után, ha az még valami jövedelmet biztosít, még kevesebbet. Kérte a nádor, hogy a porciót az ily módon összeszámolt, jelenlegi porták után fizessék, mivel királyaikkal egykor ugyancsak portákban állapodtak meg. A porták összeszámolása a megyék segítségével mehet végbe.⁵³

Ugyanazon a napon körlevelet küldött szét az elérhető megyékhez, és felszólította őket, közöljék, hány portájuk van s milyenek azok. Saját megyéje, Sopron megye rögtön, 11-én jelentette, hogy kiküldték a szolgabirákat, akik más „embereséges emberekkel” együtt megvizsgálják a megye helyzetét, és összeírják a népes és néptelen portákat.⁵⁴ Október 19-én Pest megye szolgabírája intézett körlevelet a községekhez, hogy november 4-én küldötteik Kecskeméten legyenek, s eskü alatt vallják, melyik faluban és városban hány porta van.⁵⁵ Pozsony, Árva és Hont megye követ útján közölte a nádorral a portaadatokat.⁵⁶ Győr megye úgy válaszolt, hogy ami a régi portákból megmaradt, az oly kevés, hogy portaszámmal nem fejezhető ki.⁵⁷ Bars és Pest megye jegyzéket küldött portáiról.⁵⁸

A nádor azonban hiába kívánta, hogy az 1686/1687. évi adót az így összeszámolt portákhoz arányítsák. A katonaság előtt a porta ismeretlen s pontos meghatározás nélkül bizonyára gyanús fogalom volt, míg a porcióhoz nem fért kétely. Ez a portarendezési kísérlet abbamaradt, s amint a továbbiakból kitűnik, Esterházy Pál nádorsága alatt nem is oldódott meg, bár többször megpróbálkoztak vele.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a nádor 1686-ban legfontosabb teendőjének az adókérdés rendezését tekintette. Rendeznie ugyan nem sikerült, de minden idejét az ezzel kapcsolatos kísérlet foglalta le. S itt helyesbítésre szorul az a múlt századi szakirodalomban elterjedt tévhit, amely régebbi és újabb lexikonok útján még ma is hat, az tudniillik, hogy a nádor seregével együtt jelen volt és részt vett a Budát felszabadító 1686. évi ostromban. Amint láttuk, az 1684. évi, első ostromban csakugyan részt vett. Erről, saját levéltárán kívül, a hatósági és családi levéltárak gazdag anyaga tanúskodik. A nádor tevékenysége ugyanis általában dús irattermést von maga után. Ezzel szemben 1686-ból budai szereplésével kapcsolatban egyetlen iratot sem ismerünk. Ebben az évben a nádor Nyugat-Magyarországon és Bécsben tartózkodott, és a portaadó reformját igyekezett megvalósítani hivatalának tisztviselőivel együtt. Buda ostromában vicegenerálisai vettek részt, Bercsényi Miklós a bányavidéki, Csáky István főkapitány a felső-magyarországi katonaság élén.

Esterházy Pál a „nádori porta” kifejezést tervezeteiben nem használja, de feltehető, hogy az ujonnan meghatározandó porták ezzel a fogalommal vannak kapcsolatban.

Ugyanebben az évben jelentkezik, a porta-adóalap újbóli nyomatékos igénybevételével kapcsolatban, egy olyan rendi kívánság, amely néhány év múlva a *nádori konkurzus* formájában valósult meg.

Az előző három év tapasztalatain okulva a nádor 1686-ban már augusztusban Bécsbe ment, hogy ott legyen, amikor a következő katonai év porcióinak számát megállapítják, és szétosztásához hozzákezdenek. Értesült arról, hogy a magyar kancellária már leírt Felső-Magyarország megyéihez, s tudtukra adta, hogy velük együtt fog katonát tartani és porciót adni Alsó-Magyarországból Nógrád, Hont és Pest megye is. A felosztást Caraffa Antal és a szepesi kamarai adminisztrátor együtt végzi.⁵⁹ A hír igaznak bizonyult, ugyanezt tartalmazta a szeptember 30-án kiadott és a megyéknek szétküldött királyi parancs, amely felszólította a megyéket, hogy a gyalogos- és lovasporciók ügyében Caraffa rendelkezéseit kövessék.⁶⁰ Azt is megtudta a nádor, hogy Alsó-Magyarországon Rabatta főhadbiztos és Ghillány György magyar kamarai tanácsos végzi ugyanezt a felosztást.

A rendek ezen változtatni próbáltak. Sérthette őket, hogy, nyilván katonai érdekekből, áthágják a kerületi határt, s Alsó-Magyarország néhány megyéjét más kerülethez kényszerítik, holott Alsó- és Felső-Magyarország és Alsó-Magyarországon belül a Dunán inneni és -túli kerület mindig külön-külön adózott.⁶¹ Alsó-Magyarország, ahol a nádor birtokai is feküdtek, túlterheltnak érezte magát, mivel a várható 80 ezer porcióból 30 ezer jutott rá, 8000-rel több, mint az előző évben.

Többféle forrásból táplálkozott tehát az elégedetlenség, amelynek hatása alatt a nádor adófelosztási javaslatát, október 7-i felterjesztésében megtette. Kérte, hogy legközelebb a porciófelosztáskor hívjanak össze Pozsonyban commissiót, ahol a nádor a Dunán inneni és -túli megyékkel együtt *a jelenlegi porták szerint* osztaná szét a porciókat Rabatta főhadbiztos jelenlétében. Ugyanakkor mindjárt elkészíthetnék a szabad királyi városok adójának szétosztását is.⁶²

Ebben a felterjesztésben korábbi, 1686. július 1-jei felterjesztését ismétli meg, ahol azt kérte, hogy egy királyi paranccsal összehívott pozsonyi commissio keretében ugyancsak a király által felkért magyar tanácsosok és megyék a király küldötteivel tárgyalhassanak a következő katonai év adójáról.⁶³ Több megyei válaszból látható, hogy június 23-án a nádor a megyéket is kecsgette ilyen commissio összehívásával, s nem csak Alsó-Magyarország megyéit. Sáros megye erre a június 23-i nádori felhívásra válaszolva közölte, hogy a commissióra, ha meglesz, követei el fognak menni.⁶⁴

A magyar kamara, amelynek 1686-ban még volt szerepe az adó felosztásában, sőt hadipénztárába kellett befizetni az ún. vak- vagy szárazporciók fejében járó készpénzt,⁶⁵ később az adóügyek ilyen jellegű intézéséből kiszorult, illetve attól visszavonult. A kamara elvi álláspontjává vált, amit többek között 1702-ben Tavornath Lajos Albert szepesi kamarai prefektus ki is mondott, hogy az adóügy, mint az örökös tartományokban is, nem kamarai ügy, hanem a rendekre tartozik.⁶⁶ Az 1697-ben megalakult adóügyi bizottságok ismertetésekor ennek okára visszatérünk.

Az 1687. évi országgyűlés törvénycikkei között egy sincs, amely az adózás terén évek óta folyó elkeseredett küzdelemre megoldást keresne vagy akár csak utalna is.⁶⁷ Az 1687: 12. törvénycikk csak azt mondja ki, hogy a véghelyeken zsoldért szolgáló nemesek vegyenek részt, bizonyos arányok szerint, a megyei adók és taxák fizetésében. Az országgyűlésen tett nagy jelentőségű engedmények fejében a rendek és az ország a királytól adómentességet ugyan nem, de adóenyhítést feltétlenül várt, annál is inkább, mert ezt a király meg is ígérte. 1688. március 24-i felterjesztésében a nádor emlékeztette ígéretére, s újból kérte az adó lejjebb szállítását, hivatkozva a megyék panaszaiából vett számadatokra. A porciók száma ekkor 50 ezer körül mozgott, és a hetedik hónapra, májusra is kérték, azonkívül sok helyen a kétszeresét is megfizettették annak, ami jár.⁶⁸

Az *Einrichtungswerk* készítése idején, 1688. április 3-án felterjesztett nádori vélemény szerint a háború után az országhatár védelmére előreláthatólag 24 ezer végvári katonára lesz szükség, akiknek eltartásához az ország 30 ezer porcióval hajlandó hozzájárulni.⁶⁹ 1688 szeptemberében az ún. „Magyar *Einrichtungswerk*”-et készítő pozsonyi rendi bizottság tanácskozásairól a nádor azt jelentette Bécsbe, hogy az elkeseredett hangulatra való tekintettel, minthogy nem teljesültek az országgyűlési ígéretek, legfeljebb 15 ezer porció vethető ki a következő évre.⁷⁰ A megyei és városi követeket nem is engedte meghívni a szeptember 13-án kezdődő elvi jellegű tanácskozásra, hanem csak annak befejezése, szeptember 22-e után jelenhettek meg, hogy az 1688/1689. év adójának kérdését megtárgyalhassák.⁷¹ Kívánságukra a nádor Bécsben próbálta meg a várható porciómennyiség csökkentését.⁷² Október 13-án konferencia volt a bécsi udvari kamara elnökénél, Rosenberg grófnál, ahol felosztást (*subdivisiót*) is próbáltak készíteni, s a nádor Széchényi György esztergomi érsekkel együtt úgy távozott, hogy a porciók számát elfogadni nem tudták. A nádor kérte, legyen még egy konferencia, ahol többen vesznek részt, s ott állapítsák meg az adó mennyiségét.⁷³

1688. október 31-én nevezte ki a király az elhunyt Rabatta utódjául főhadbiztossá Caraffa Antalt. Munkájának támogatására hét pontba foglalt utasítást küldött a megyékhez, összefoglalva az adózással kapcsolatos alapelveket, egyrészt a paraszttelken, továbbá a szabad királyi városokban telken élő nemesek, másrészt a portákon kívüli jövedelmek (állatok, szőlők, szántóföldek s az ezekből származó haszon) adó alá fogásáról.⁷⁴

Az 1687/1688. évi országgyűlés mégis fordulatot hozott legalábbis az adóigazgatás terén, mert ezután került sor a főhadbiztosság szinte kizárólagos intézkedési szabadságának korlátozására. Megkezdődött az ország új berendezésére vonatkozó tervezetek készítése, amelyek közül a legjelentősebb a Kollonics Lipót nevéhez kapcsolt *Einrichtungswerk*. Ehhez többek között a nádor és a magyar rendek is hozzászóltak. Meg kell állapítanunk, hogy nem az adóügyi kérdés volt az, amelyben az *Einrichtungswerk* készítői és a rendek a legtávolabb álltak egymástól, sőt a rendi felterjesztések, panasziratok fontos kívánalmai megtalálhatók az 1689. november 15-én felterjesztett műben.

1689 elején a király megbízást adott Kollonicsnak, úgy is mint az *Einrichtungswerk*-albizottság elnökének, hogy adjon tájékoztatást a magyarországi tömeges adópanaszok ügyében.⁷⁵ A bizottság már megalakulása óta szerepet kapott döntő jelentőségű magyar ügyek véleményezésében, hogy készülő tervezetük ne kerüljön ellentétbe az országban tett intézkedésekkel.⁷⁶ Kollonics tárgyalt a nádorral és több magyar mágnással, a nádor pedig a megyék követeit gyűjtötte maga köré.⁷⁷ A felvett panaszok alapján Kollonics január 25-én tett jelentést a királynak. Jelentése, amint ezt az osztrák történetirodalom is megállapítja, valóságos vádirat a Caraffa főhadbiztos irányítása alatt álló szervezet ellen.⁷⁸ Caraffa ugyab csak pár hónapja volt főhadbiztos, de, mint láttuk, Felső-Magyarországon a porciók kivetése és behajtása terén már évek óta tevékenykedett. A király 1689. május 26-án kelt decretumában Caraffa buzgalmát ugyan elismerte, de jobbnak látta, ha a birodalomban folytatja tevékenységét.⁷⁹ Caraffa egyébként haláláig (1693) megmaradt a főhadbiztosi tisztségben, csupán a főhadbiztosság szorult vissza bizonyos mértékig az adóügyek (a szállások és porciók szétosztása és behajtása) kizárólagos intézésétől. Az erre irányuló kívánalom az *Einrichtungswerk*ben is megtalálható.⁸⁰

A király 1689. július végén hosszabb időre a birodalomba, Augsburgba távozott, s az országot elsősorban nem a nádor-helytartó, hanem az *Einrichtungswerk*-albizottság és a magyar kancellár gondjaira bízta.⁸¹ Nem sokkal távozása után, 1689. augusztus 22-én küldte szét a bizottság azokat a nyílt parancsokat, amelyeknek alapján az *Einrichtungswerk*ben kifejezett legfontosabb törekvéseket kívánták megvalósítani.⁸² A királynak írásbeli parancsát, amelynek alapján Kollonics ezeket a pátenseket kiadta, nem ismerjük.⁸³ A bécsi udvari kamara foglalkozott terjesztésükkel,⁸⁴ s nem álltak szemben az udvar felfogásával sem, kibocsátásuk azonban a nádor és a rendek részéről formailag megtámadható volt.⁸⁵ Ugyanakkor az adóügyre vonatkozó pátens egyenesen az ország védelmét kívánta biztosítani a főhadbiztosság törvénytelen eljárásával szemben. Mégis tiltakozás követte, s a megyék csak részben és vonakodva hajtották végre a benne foglalt utasításokat.⁸⁶

A pátens felszólította az ország megyéit, hogy 14 napon belül iratokkal is bizonyítsák, milyen katonai kihágások történtek területükön 1683 óta, és mennyi adót fizettek ez alatt az idő alatt, hol ragadta magához a katonaság a bormérést és a mészárszéket, s hol szedett tizedet is.⁸⁷

Néhány válaszlevél számszerű kimutatásokat is tartalmaz. Így Bars megye a katonai kihágások okozta kárt 290 101 ft 52½ dénárba becsülte, porció címén pedig 299 992 ft 50 dénárt fizetett, nem számítva a kisebb károkat és tűzvészeket.⁸⁸ A válaszok hiányosságaik és túlzásaik ellenére is körképet adnak az ország helyzetéről. Látható, mennyire nehéz volt a pontos adatszolgáltatás a különösen rövid idő alatt. Hont megye kimutatásába azért nem vehetett bele minden katonai kihágást, mert már arra sem emlékeztek, milyen katonai alakulatok követték el.⁸⁹ Borsod megye a károk összegét 48 253 forintban állapította meg, hozzáteve, hogy a katonák 3611 db öregmarhát is elhajtottak. A befizetett adóról szóló nyugtákat is elküldték a nádornak, de az 1683–1684. évről ezek hiányosak voltak. Megtörtént akkor, hogy Schulz tábornok és a végváriak földesurak módjára dolgoztatták a

megye lakosságát, de szolgáltatásaikról nyugtát nem adtak. 1685-ben adójukat nem tudták megfizetni, s ezért a Fürstenberg-ezred többeket börtönbe zárt, pár hónap alatt nyolcan haltak bele a kegyetlen bánásmódba. Fogságba vitték az asszonyokat is, végül akkori alispánjuk is börtönbe került. Ezek után sokan menekültek az akkor adómentes Egerbe.⁹⁰

A dunáninneni megyékben 1685-ben még külön sérelmük volt az, hogy a Felső-Magyarországon működő vezénylő tábornok, Aspremont Ferdinánd Gobertus gróf Csáky István országbíróval s ennek az országrésznek hadbiztosával együtt adóügyben őket is megidézte egy Kassán tartott gyűlésre. Felső-Magyarországnak azonban, mint Bars megye előadta, külön hadbiztosa van, s Bars megye sohasem tartozott a Felföldhöz.⁹¹ Hasonló panasszal fordult a nádorhoz Árva megye, kifejtve, hogy ősidők óta a dunáninneni részhez tartozik, s mégis, több más ottani megyével együtt, Felső-Magyarországhoz akarták csatolni.⁹² Liptó megye Aspremont tábornok és Schipko hadbiztos hozzájuk intézett levelét is bemutatta.⁹³

A kétféle sérelem, a közjogi és az adóügyi, az 1689. október 10-én megnyílt, a nádor és Széchényi György esztergomi érsek elnökleite alatt tartott rendi gyűlésen kapcsolódott össze. Itt feleltek Kollonics Lipót 1689. augusztus 22-i észrevételeire az 1688. szeptember 22-én felterjesztett „magyar Einrichtungswerk”-kel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy a Kollonics-féle *Einrichtungswerk* egyes helyeken a rendek felfogását tükrözi, ez a válasz nem fejezett ki egyetértést az érsek részéről. A rendek 1689. október 14-én küldték fel a gyűlés eléggé keserű hangú válaszát, s ebben említették meg egyéb panaszai mellett Aspremont tábornok szokatlan és zavart keltő eljárását.⁹⁴

Az 1690. évben különös figyelmet érdemel a nádor június 6-i felirata,⁹⁵ amelyet az előző években a megyéktől begyűjtött adatok, adópanaszok alapján készített el. Itt terjesztette elő azokat a reformterveket, amelyek az 1690-es évek folyamán többször kerültek megvitatásra, s egyes részleteikbe, meg is valósultak. Az emlékiratban a nádor az 1683–1690 közötti időszak adókimvetési és behajtási módszeréről mond bírálatot. Számítása szerint 1683-tól, tehát a fokozott porciófizetés bevezetésétől kezdve az ország készpénzben kb. 30 millió forintot fizetett ki. Az *Einrichtungswerk* készítői ugyanerre az időre kb. 20 millió forintot számítottak, hozzátevé azt is, hogy nem lehet tudni, hogyan használták fel ezt az összeget.⁹⁶ Megjegyezték, hogy a régi magyarországi adó túlságosan kevés volt, a jelenlegi azonban túlságosan magas, fölülmúlja az ország teherbíró képességét.⁹⁷ A nádor az „ország” megjelölésen a török hódoltság királyi Magyarországot értette, Erdély, Horvátország, Szlavónia és az egyéb visszafoglalt területek nélkül. A nádor is világosan látta, hogy a török és francia háború költségeit másból, mint adóból nem teremthetik elő, de ugyanakkor szívbemarkoló képet fest a lakosság kiszípolozásáról. Ebben az emlékiratban vannak az irodalomban gyakran idézett sorok a feleségüket, gyermeküket eladó családapákról, az éhező gyermekeket leölő s aztán öngyilkos szülőkről. A porción kívül a török, tatár dúlások és a császári katonaság

rablásai szívták el a nép erejét. A helyzetben a nádor szerint csak az adókivetés mérséklésével lehet segíteni, azonfelül pedig azzal, ha az adó beszedését az ország kezébe adják. Ne a főhadbiztosság végezze a felosztást, hanem a magyarok, ők számítsák át a pénzdótot porciókra, s ők gondoskodjanak behajtásáról. A rendek által választott új megyei biztosok kezeljék a megyei pénztárosoktól átvett adót, s juttassák el egy Pozsonyban székelő magyar főhadbiztoshoz, aki viszont a király parancsa szerint küldje oda, ahol szükség van rá. Katonai végrehajtás csak a biztosok kívánságára történjék. Magyar biztosok irányítsák és vezessék az átvonuló katonaságot, s a haditanácstól kapott felhatalmazás alapján legyen joguk arra, hogy — mint az örökös tartományokban — a fizetendő adó összegéből levonhassák a katonai kihágások folytán felmerülő többletet. A biztosok munkáját s az adó megfelelő helyre juttatását pedig maga a nádor ellenőrizze. Azonkívül ezúttal is kérte, hogy az adózásnak ez a formája csak addig maradjon fenn, amíg a háború tart. 1690. szeptember 7-én újból felterjesztette ugyanezt⁹⁸ azzal az ugyancsak az irodalomból ismert hozzátoldással, hogy 1683–1690 között az éhínség folytán még halottévés is előfordult. Az adó nagyságát jellemző adatként pedig azt hozza fel, hogy a visszatért területek lakossága száz év alatt a töröknek sem fizetett annyit, mint az utolsó hét év alatt.⁹⁹ Ekkor ajánlotta fel újból, amint már korábban is idéztük, hogy porció helyett az ország inkább katonát állíthasson.¹⁰⁰ A király ezek után 360 ezer forintot elengedett az ország adójából s azt 2 millió forintban határozta meg, amit 1691. május 1-jéig kell befizetniük. Elrendelte, hogy szétosztását a nádor a magyar ügyekben kiválóan jártas Kollonics érsekkel, a haditanács, a bécsi udvari kamara és a magyar kancellária, valamint a főhadbiztosság néhány képviselőjével együtt végezze, arányosan, hogy a megyéknek ne legyen okuk panaszra.¹⁰¹ A nádor november 20-án azt válaszolta, hogy ha további könnyítés nem várható, nem vesz részt a felosztásban, végezze továbbra is a főhadbiztosság.¹⁰²

Ilyen előzmények után került sor 1690. november 20-án¹⁰³ arra a nádornál tartott tanácskozásra, amelyet a *nádori konkurzus csírájának* kell tekintenünk. Jelen voltak a magyar kancellária, a bécsi és a magyar kamara, valamint a főhadbiztosság képviselői. A porciófelosztás tervét előzetesen Palm Dávid főhadbiztossági titkár készítette el mint szakértő (feltehető ezért, hogy korábban is szerepe volt benne), s mint aki az országot is jól ismerte.¹⁰⁴ Nemcsak a nádornak, neki is az volt a véleménye, hogy ekkora adót a megyék nem tudnak megfizetni. A nádor újból kérte az adó leszállítását. December 22-én közölte¹⁰⁵ az országgal, hogy az 1689-ben kivetett 52 ezer porció helyett 1690/91-ben 40 ezer lesz a porciók száma. Ennek kétharmada gyalogsporció, egyharmada lovasporció, nem hat, hanem hét hónapon keresztül. A megyék biztosokat választhattak a felmerülő feladatok elvégzésére. Ha nemcsak átvonulás, hanem beszállásolás is történt, akkor ezt a megyei porciókból levonták.

Ebben az évben, amint alább látni fogjuk, kb. *tízhetes tanácskozás* folyt Bécsben az adókérdés rendezésének érdekében. A tárgyalásokon nagy szerep jutott Kollonics Lipótnak. Kollonics 1689. augusztus 22-i felhívását, amelyben a megyéktől

adatszolgáltatást kért, a király 1690. augusztus 19-én parancs formájában újból kiadta, s három hét alatt kérte a Kollonics-bizottsághoz beküldendő válaszokat.¹⁰⁶ A nádor december 10-én szolt az addig folyó tízhetes tanácskozásról.¹⁰⁷ A válaszok kb. október elején érkezhettek meg, s ekkor ezeknek és az *Einrichtungswerk* készítése során rögzített elveknek egybevetésével számba vették az adózással kapcsolatban megoldandó kérdéseket. Ezek között volt az adóalapnak újbóli meghatározására irányuló kísérlet is. A rendek, és az *Einrichtungswerk* készítői is, amellett, hogy egyéb változatokat javasoltak, a *porta* mellett foglaltak állást. A vita akörül folyt, hogy *mi* tesz ki egy portát, s utána *mennyi adót* lehet kivetni.

Az 1690-es években megkezdődik a nádori konkurzusok sorozata, ahol a rendek a nádor irányítása alatt az adót porták szerint osztották fel. Ezért, mielőtt a konkurzusok tárgyalására rátérnénk, foglalkoznunk kell az *adóalap* igen bonyolult kérdésével. Egyet előljáróban is leszögezhetünk. Esterházy Pál haláláig Magyarországon az 1647: 36. törvénycikkben meghatározott *porta* és az akkor készült összeírás volt a számítás alapja, s időnként csak annyi változás történt, hogy a porták számát módosították, helyesbítették (*rektifikálták*).

AZ ADÓALAP

A *porta* mint adóalap nem volt megfelelő, nem tükrözte a valóságot. Az adózásra fogható tényleges és valamennyi gazdasági erőnek felmérése, nyilvántartása a modern államokban sem tökéletes. Még távolabb járt a valóságtól a XVII. századi állam, amely — nem számítva a statisztikai korszak előtti idők fogyatékos felmérési lehetőségeit — kettős nehézséggel állt szemben. Tudott az újabb — korszakunkban ún. portán kívüli jövedelmek — létéről, de ezeket nem tudta megadóztatni,¹⁰⁸ azonkívül, a háborús pusztulások folytán, újabb és újabb országos összeírásokat kellett volna készíttetnie. Ez nemcsak hosszadalmas munkát jelentett volna, hanem alapelveiben sem lett volna megegyezés az állam és a rendek között, s így, ha készült is országos összeírás, mint pl. 1696-ban, az nem bizonyult használhatónak. A rendek 1697-ben újból lekötötték magukat a *porta*-alap, mégpedig az országgyűlésen hozott 1647. évi *porta* mellett,¹⁰⁹ s csak ennek helyesbítésére vállalkoztak, állandó helyi érték meghatározások és becslések elvégzése útján.

A *porta* már a XVII. század elejétől kezdve csak nevében viselte az egykori jobbágytelek emlékét. Az 1609: 62. törvénycikk szerint a *porta* (egy *porta* = négy jobbágyház vagy tizenkét zsellérház) a telektől függetlenített ideális egység,¹¹⁰ amelynek értelmében nemcsak telekre lehetett adót kivetni. Figyelembe vették mind a megyei, dikális összeírások, mind a törvények a teljes jobbágyok igával való ellátottságát s mellettük a különböző — nemegyszer a jobbágyi állapot felé közelítő — zsellérrétegek anyagi helyzetét is.¹¹¹ De ugyanakkor megállapítható, hogy a jobbágytelekben mint adóalapban való gondolkodás nem vezett ki sem az adózók, sem az adózás elvi kérdéseinek kidolgozását végző törvényalkotók s az adóösszeírásokat készítő személyek tudatából.¹¹²

Az *Einrichtungswerk* megállapítja, hogy Ausztriában egy porta, amely négy házból áll, évi 24 forint adót fizet. Magyarországon egy porta — amely négy házból áll úgy, hogy mindegyikhez 32 hold szántó föld vagy ennek megfelelő érték tartozik — fizessen évi 36 forintot, amiből 12 forint az ingyenmunka (várak javítása), pénzre átszámítva. Egy 32 holdas ház (tulajdonképpen jobbágytelek) értéke 160 forint, ami után évi 6%-os kamatként fizet 9 forintot adóban.¹¹³

A fentebb említett 1690. évi tízhetes bécsi tanácskozáson a nádor ezzel a számítással száll vitába. Megállapítja, hog az egész telek nem éri el a 150 forintos értéket sem. Ettől függetlenül megfizetik utána a 6%-ot jelentő 9 forintot. A porta után, az ország kimerültségére való tekintettel, csak 24, nem 36 forint fizetését ajánlotta fel. Aszerint, hogy az 1550-es évek portaösszeírását veszik-e alapul, vagy az 1647. évit, a porták száma más és más. Előbbi még egy jobbágytelket tekintett egy portának, s 50 megyében történt az összeírás: eszerint a porták száma 70 ezer volt. Az 1647. évi összeírás szerint, amely 30 megyére készült, és négy egész telket vesz egy portának, csak 7000-re tehető az országos portaszám.¹¹⁴ Az 1696. évi összeírás más alapokon határozta meg a portát,¹¹⁵ azonban ennek alapján nem történt adókiivetés.¹¹⁶

Újból megállapítja a porta mögött rejlő termelőerőt egy 1702. évi királyi nyílt parancs, amely kimondja, hogy egy portának tekintendő négy egész jobbágytelek vagy tizenhat zsellér. A jobbágytelek értéke ez esetben is 32 hold, értéke 160 forint. Ezt azonban, amint a parancs hangsúlyozza, csak általános irányelvül lehet venni, nem azt jelenti, hogy ez a feltétlenül alkalmazandó mértékegység. Az utolsó összeírás óta ugyanis sok változás történt, amit még nem vettek figyelembe. Reális számításra majd csak a porták végleges helyesbítése után kerülhet sor. A király a helyi adókiivetők ítéletére bízta, hogyan számítsák be egyrészt az elpusztult portákat, másrészt a portákban egyelőre ki nem fejezhető jövedelmet, gazdasági erőt.¹¹⁷

Az új országos portaösszeírás készítését 1702-ben megkezdték, kijelölték az összeírókat, s elrendelték a Buda környéki falvak próbaösszeírását. A Rákóczi-szabadságharc kitöréséig azonban az előkészületeknél tovább nem jutottak. Részleges összeírások olykor történtek, így pl. 1700-ban a nádor összeíratta a Részek megyéit. Máramaros megye összeírói elsősorban azt vizsgálták, mennyi volt a vetés, „mely fundamentuma az kapuknak” (azaz portáknak) — s ennek alapján állapították meg a megye portáinak számát.¹¹⁸

Jelen tanulmány keretén belül a porta mögött rejlő gazdasági alap további elemzésébe nem bocsátkozhatom. Megállapítható, hogy a rendeknek a nádor által is osztott közfelfogása szerint évi adó fejében egy jobbágytelek értékének 6%-a elegendőnek látszott. Az 1702. évi királyi parancsban rögzített értéket pedig Bécsben bizonytalan középarányosnak tekintették, amely csak ideiglenes lehet; ennél többet kívántak.

A fentiek alapján a XVII. század végi és XVIII. század eleji portát csupán bizonyos nagyságrendben tudjuk értékelni. Összetevőire, termelőerőire nézve a korábbi irodalomban sem találunk egységes képet. A nádor és a rendek 1698-ban ezt úgy fogalmazták meg, hogy őseik az adót dikák, ritkábban házak, de legfőkép-

pen porták szerint osztották fel, azonban „*semel pro semper regulát*”, amely egyszer s mindenkorra érvényes lett volna vagy állandósult volna, nem találtak.¹¹⁹

Korszakunkban az ország portáinak számát, az 1647. évi összeírás alapulvételével, 7–8000-re tették. 1690-ben a nádor 7000-ben vélte meghatározhatónak a portaszámot, a század végén és a századfordulón általában 8000 porta alapján készítették az adófelosztást. Már itt megjegyezzük, hogy ebben nem volt benne a török kiűzése után sem Erdély és a 13 szepesi város, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia, valamint a többi visszafoglalt terület jelentős része; illetve, ha az utóbbi kettőt a nádor bele is vette az adófelosztással kapcsolatos összeírásba, ezek általában felmentést kaptak, s az országra kivetett összeget a megmaradt terület fizette.

1691–1697

Az 1690-es tanácskozáson a nádor azt kérte a királytól, közölje a megyékkel, hogy az adó szétosztását rá bízta, tehát a megyék ennek megfelelően járjanak el.¹²⁰ Az adó ügyében a nádor korábban is állandó kapcsolatban volt a megyékkel, amelyek hozzá fordultak panaszaikkal, őt kérték fel közvetítésre, de arra még nem került sor, hogy együttesen osztották volna szét az évi adót. 1690 végén és 1691 elején a megyék részben megköszönték a nádor közbenjárására kapott porciókönnyítést (Zemplén, Bars, Borsod),¹²¹ részben könnyítést kértek (Szatmár, Sáros).¹²² Szatmár megye ügyében a kancellária felülvizsgáló bizottságot küldött ki, amelyben magasrangú, a helyi viszonyokkal ismerős katonai személyeknek kellett volna közreműködniük (Csáky István országbíró és felső-magyarországi főkapitány, Csáky László, Nigrelli és Falkenhain), de februárig még nem kezdtek munkához.¹²³

Március folyamán megindultak a hadak Magyarország felé. Különösen a Szilézia, Morvaország és Ausztria határán fekvő megyéknek kellett felkészülniük fogadásukra. A királyi parancs megadta a lehetőséget arra, hogy *nyelveket tudó, tekintélyes mágnásokat* válasszanak biztosokul, akik a hadbiztosokkal együttműködve ügyeljenek az átvonulás zavartalanságára.¹²⁴ Nem tudjuk, sor került-e ilyen biztosok kiküldésére, panasz mindenesetre sok volt, így többek között egy magyar ezred, Pálffy János ezredével kapcsolatban is.¹²⁵

Az év végén az ország egy részében pestis tört ki, ami miatt elhalasztották a november 12-re Alsó-Magyarország részére, Nagyszombatba összehívott rendkívüli törvényszéket.¹²⁶

Nagy fontosságú esemény volt 1691 őszén az *első, már valóban nádori konkurzusnak nevezhető* gyűlés megtartása, amire Bécsben, a nádor házában került sor. Megszűnt az 1683-ban bevezetett rendszer, amelynek értelmében a főhadbiztoság osztotta szét az ország adóját. A királytól kieszközölt parancs értelmében ezentúl ezt a nádornak kellett végeznie a rendek közreműködésével. A bécsi gyűlésen jelen volt Széchényi György esztergomi érsek, sok mágnás és az ország követei.¹²⁷ A megyék szeptember közepétől kezdve jelezték, hogy követeiket a nádorhoz fogják küldeni.¹²⁸ November 8-ra Zólyom megye követe már visszatért Bécsből, ahol

értésült a megyére jutó porciók számának felemeléséről.¹²⁹ Ez alkalommal 36 ezer volt az országban szétosztandó porciók száma.¹³⁰

Alig kapta meg a nádor és az ország az adó belső felosztásának feladatát, máris jelentkezett az udvar részéről munkájuk bírálata. Az udvar az egész korszakon keresztül sohasem ismerte el, hogy az országos elégedetlenséget a magas adók okozzák, hanem ezt elsősorban a *felosztás aránytalanságának* tulajdonították. Már az első évben, 1692 júliusában közli a kancellár, a nádor által mindig pártfogolt Jáklín Balázs nyitrai püspök¹³¹ a király és az udvar ezzel kapcsolatos kívánságát. Hangsúlyozza az adófelosztás arányosságának szükségességét. Minden megye helyzetéhez képest vegyen részt az adózásban, s ne forduljon elő ismét, hogy egyikre többet, másikkra kevesebbet rónak ki, minek következtében árad az udvarba a sok panasz. Arra úgysis lehet számítani, hogy nem fizetnek, de legalább a felosztás ne legyen megtámadható.¹³² Ezt az irányelvet minden évben gyakorta megismételték, nemsokára azzal a céllal, hogy az adófizetésben a nemesség is rendszeresen vegyen részt.

Ilyen előkészítés után 1692 szeptemberében és októberében került sor újabb adófelosztó gyűlésre Bécsben, ismét a nádor házában.¹³³ Ezen a megyék követei nagy számban vettek részt. A nádor szeptember 23-án érkezett Bécsbe.¹³⁴ A megyék augusztusban és szeptemberben egyre jelezték követeik felküldését.¹³⁵ A gyűlésen, a nádor 1696. évi visszaemlékezése szerint, ezúttal is jelen volt Széchényi György esztergomi érsek s többen mások is, azonkívül Caraffa főhadbiztos és a már korábban említett Palm Dávid főhadbiztossági titkár.¹³⁶ Az országos adófelosztást októberben készítették el, 43 160 porcióra.¹³⁷ A táblázat magában foglalja a megyék és városok 1691. évi porciószámát, mellette az 1692/1693. évre szóló porciók számát, valamint azt is, hogy hol, mennyivel emelték, illetve csökkentették a porciók számát 1691/1692-höz képest.¹³⁸ Ezen a főhadbiztosság bizonyos módosítást hajtott végre.¹³⁹ Ung megye főispánja, Bercsényi Miklós október 19-i levele szerint minden órában várta Bécsből a megye alispánját, hogy azonnal megyegyűlést tarthassanak.¹⁴⁰ Felső-Magyarország sorsát illetően kiemelendőnek tartjuk, hogy Bercsényi ez év februárjában a főispánsággal együtt megkapta a férfiágon kihalt Homonnai Drugeth család ungvári uradalmát is, s így az országrész vezető rétegébe emelkedett. Előrehaladását maga is rokonának (első felesége nagybátyjának), a nádornak tulajdonította.¹⁴¹ Bercsényinek befolyása Felső-Magyarországon közismert, s a továbbiakban csak növekedett, Csáky István országbíró leányával kötött második házassága, majd Rákóczi Ferencsel való barátsága révén.

A bécsi gyűlés után, amelynek kimenetelét Bercsényi is aggodalommal várta — újból sok megye kereste fel levélben a nádort, hogy az ott kirótt terhek ellen tiltakozzék.¹⁴² Talán Bercsényi fellépésének nyomát láthatjuk abban, hogy több itteni megye Esterházy Pál védelmére kelt. Ugocsa megye november 14-i levelében hangsúlyozta, hogy követeinek tanúsága szerint a nádor sokat fáradozott a porció és a katonai beszállásolás elengedése ügyében; ezt bizonyítják Bereg és Ung megye

követei is.¹⁴³ Nem sikerült. Pozsony megye november 21-i levelében megállapította, hogy ebben Caraffa főhadbiztosnak is szerepe volt.¹⁴⁴

A nádor december elején azzal vetett véget a panaszáradatnak, hogy a bécsi gyűlésen megállapított adóterheken változtatni nem lehet.¹⁴⁵ Saját megyéjében, Sopronban sem tudta korlátok közé szoríttatni a katonai kihágásokat.¹⁴⁶

*

1693-ban kiéleződött az adófelosztási vita Alsó- és Felső-Magyarország között. A nádor több porciót kívánt rájuk vetni, mint amennyit vállaltak volna. Bécsben is folyt küzdelem, mindkét országrész pártfogókat keresett. A nádor familiárisa, Korlátovics László, márciusban a kancellárián folytatott alkut az alsó-magyarországi rész érdekében. Az új főhadbiztos, Heisler ugyanis ekkor 2057 porció szétosztását kívánta tőlük, amiből a nádor 1764-et vállalt, kérve, hogy a többi Felső-Magyarország adja. A kancellár bekerete mind a főhadbiztos, mind a nádori felosztásról szóló táblázatot, s külön konferenciát tartott az ügyben, a nádor embere pedig Heislert készült felkeresni. Bizalmasan közölte a nádorral, hogy a Bécsben tartózkodó Zichy István győri vicegenerálisra ebben a kérdésben ne számíton, mert az is a felső-magyarországi részeket támogatja: „Zichy István...önagysága a Tiszántúl való földiekkel tart.”¹⁴⁷ Ennek magyarázata az, hogy Zichy Szabolcs megye főispánja volt.¹⁴⁸

1693. szeptember közepétől október végéig ismét Bécsben tartották az 1693/1694. évi adófelosztó gyűlést, a nádor belvárosi házában az esztergomi érsek és más előkelőségek jelenlétében.¹⁴⁹ A gyűlést a királynak 1693. szeptember 3-i, a nádorhoz intézett parancsa értelmében hívták össze.¹⁵⁰ A nádor már szeptember első felében Bécsben volt,¹⁵¹ s a hónap végén jelezték követeik útnak indítását a megyék is.¹⁵² Ebben az évben először 2 millió forintot osztottak szét a megyék és városok között, majd ezt követően történt, a Magyarországon levő hét hadbiztos kerület mindegyikében, az ott levő megyék és városok között a porciók szétosztása és az oda kerülő katonai egységek kijelölése.¹⁵³ *Utóbbi felosztást a főhadbiztoság Budán tartózkodó megbízottai végezték a rendek néhány képviselőjének részvételével.*¹⁵⁴

1690-ben, mint láttuk, a magyarországi adó felosztását kivették a főhadbiztoság kezéből, és az országot, egy, a nádor és az esztergomi érsek elnökle alatt működő, lassan formálódó testületre bízták, amelyet később nádori konkurzusnak neveztek el. 1690-től 1693-ig a Bécsben tartott gyűléseken porciókat osztottak szét a rendek és a főhadbiztoság képviselői együttesen. 1693-ban változás történt, a főhadbiztoság újból nagy önállósághoz jutott azzal, hogy Magyarországon maga határozta meg, hogy a nádor és rendek által felosztott pénzdó alapulvételével hol és mennyi porciót szolgáltatassanak az adózók. Amint látni fogjuk, a pénzdó nem mindig fedezte a kívánt porciók számát. Ebben az évben Bécsben néhány konferenciát is tartottak a nádor és több főúr jelenlétében, s ott újból szabályozták a magyarországi téli szállások szervezésének módját.¹⁵⁵ Meghallgatták az ezzel kapcsolatos sérelmeket, s amit lehetett, orvosoltak, majd meghatározták, hogy a téli

szállások kiállítása érdekében mi tartozik az országra, a katonaságra és a kincstárra.¹⁵⁶ A király és az udvar az ekkor létrejött rendezéshez ragaszkodott, s attól a rendek kívánságára nem volt hajlandó eltérni vagy a kérdést újabb megfontolás tárgyává tenni.¹⁵⁷ Az 1693. október 27-én zárult bécsi gyűlés ugyanis nem oszlott szét meglepéssel. Október 28-án az ott megjelentek — főpapok, főurak és középnemesek — tiltakozásukat jelentették be a nádor előtt, aki a tárgyalások folyamán is többször terjesztette fel a rendek eltérő véleményét. Tiltakozásukban a rendek felsorolták az 1693/1694. évre kívánt adófajtákat: 2 millió forint készpénz-adót s a katonaság ellátására szükséges 108 ezer porciót (amelyből 80 ezer gyalogos-, 28 ezer lovasporció volt, az előbbi másfél, az utóbbit két forinttal átszámítva), valamint 100 ezer mázsa lisztet, amiért 100 ezer tallért (150 ezer forint) ajánlottak fel nekik. A követek magasnak találták a pénzadót és *kevésnek az élelmiszerek vásárlására számított összegeket*. Arra hivatkoztak, hogy bár az előző évben jobb volt az ország helyzete, és kevesebb volt a teher, az akkori adót mégsem tudták másként megfizetni, csak úgy, hogy több megye tönkrement.¹⁵⁸

1694 elején, mint minden évben, megindult a tiltakozás a kivetett adó ellen. Az érdekeltek egyrészt az udvarhoz, másrészt a királyhoz fordultak. Kiemeljük itt Felső-Magyarország helyzetét. Csáky István országbíró és felső-magyarországi főkapitány, mint ennek a területnek legtekintélyesebb főura, a királyhoz intézett feliratot, aki 1694. február 26-án válaszolt. Nem az adó mennyiségében látta a panasz okát, hanem abban, hogy az ottani, különösen a Zemplén megyei földesurak — köztük a Rákóczi-örökösök — túlságosan megterhelik az adózó népet. Felszólította az országbírót, hogy ítélmesterével és más pártatlan jogi szakértőkkel együtt rendezze ezt a kérdést. Ennek alapján Csáky István felszólította a felső-magyarországi megyéket, hogy ha saját kebelükön belül a tisztek nem tudják elintézni az adósérelmeket, akkor keressék fel az általa összehívandó gyűlést. Ide a megyei tisztek és „első úri nemes renden való” úlnökök menjenek el pontos számadatokkal tartalmazó iratokkal, hogy az adóterheket 7–8 évre visszamenőleg is ki tudják mutatni. A királyi és az országbírói parancs szövegét Borsod megye alispánja, Usz Ferenc küldte el a nádornak 1694. március 23-án, hangsúlyozva, hogy az 1694. évnél nehezebb évük kevés volt, nem tudnak védekezni a katonai kihágások ellen.¹⁵⁹

A nádor is felterjesztette az ország ebbéli panaszait, de visszautasításban részesült. Jáklín Balázs kancellár királyi parancsra tanácskozott Dietrichstein herceg főudvarmesterrel, s csak annyit tudott elérni, hogy a porciók számát valamelyest mérsékeljék. De nem javasolta a nádornak, hogy újból hasonló panaszt küldjön fel, ellenben, mint már 1693-ban is, újból figyelmeztette a belső adófelosztás arányosságának fontosságára. Lehetőnek látta azonban, hogy a nádor továbbra is kérje a katonaságnak más módon, nem a falvakban, hanem várakban való elhelyezését. Tolmácsolta ugyanekkor a királynak azt a kívánságát is, hogy az adó felosztását ebben az évben ne Bécsben, hanem Pozsonyban végezzék, mégpedig mielőbb, ne oly későn, mint az előző években.¹⁶⁰

A pozsonyi gyűlés összehívását elrendelő királyi parancs 1694. szeptember 5-én kelt. Mint az előző évben, 1694/1695-re is 2 millió forintot kellett szétosztaniuk. Az arányos szétosztásra a királyi parancs is figyelmeztette a rendeket. Utóbbiaknak az a kívánsága, hogy a töröktől újonnan visszaszerzett területek megyei közül Bihar, Szolnok, Csongrád és a 13 szepesi város is vegyen részt ez évben az adófelosztásban, nem teljesült. Elengedte azonban a király a lisztadót, és elrendelte, hogy a főhadbiztosság a katonaság egy részét az ország határain kívül teleltesse.¹⁶¹

A nádor haladéktalanul kiküldte a megyéknek, városoknak a meghívóleveleket, s közölte velük, hogy a pozsonyi gyűlés megnyitásának napja október 11. lesz.¹⁶² Elsők között Nógrád megye válaszolt, szeptember 13-án.¹⁶³ Nem sokkal utána, szeptember 16-án az év eleji királyi leiratban megrótt Zeplén megye, amely jelezte, hogy Klobusiczky Ferenc királyi tanácsost, a királyi tábla báróját, egyben a Rákóczi család képviselőjét küldi a gyűlésre.¹⁶⁴

1694. október 11-i kelettel újabb királyi leirat érkezett, amely szerint a király változatlanul fennállónak tekinti az 1693 őszi Bécsben tartott konferenciák adóügyi határozatait, amelynek értelmében a *pozsonyi gyűlés osztja fel a pénzdadót, a főhadbiztosság számítja ki és osztja szét a porciókat*. Foglalkozhatott még az 1694. őszi gyűlés, elvi alapon, egy új országos portaösszeírás kérdéseivel is.¹⁶⁵

A gyűlést ebben az évben a nádor pozsonyi házában tartották, ugyancsak az esztergomi érsek és több főúr jelenlétében.¹⁶⁶ Pár nappal a megnyitás után, október 16-án a nádor már felterjesztésben kérte, hogy ha Bihar, Szolnok és Csongrád megye, valamint a 13 szepesi város nem adózhat az ország többi részével, akkor az ezekre tervezett adóösszegeket engedjék el. Azt is jelentenie kellett, hogy Alsó- és Felső-Magyarország között nem jött létre megegyezés az adó felosztása ügyében.¹⁶⁷ A király október 18-i válasza elhárító volt. Közölte, hogy az adó összegén nem változtathat, legfeljebb a visszafoglalt területek városait, a bányavárosokat s az ezekkel szomszédos tiszántúli megyék városait, továbbá Tolna és Baranya megyét lehet majd kímélni a porciók szétosztásakor. Erre utasítást adott a főhadbiztosságnak, amely ezt a munkát a magyar rendek képviselőivel együtt fogja végezni a budai gyűlésen. Felhívta a nádort, hogy Alsó- és Felső-Magyarország között az egyenlenséget oszlassa el.¹⁶⁸

Megjegyezzük, hogy erre nem sok lehetőség mutatkozott. Sáros megye 1694. szeptember 30-án Pozsonyba küldött követének, Szirmay Istvánnak utasítást adott, amely rávilágít az ellentét mélyebben fekvő, évtizedekre visszamenő okaira. A háború sújtotta megyék úgy vélekedtek, hogy Alsó-Magyarország 1664 óta viszonylag békés körülmények között élt, nem merült ki annyira. Elégedetlenségük odáig terjedt, hogy a pozsonyi gyűlés után következő helyi adófelosztást maguk kívánták elvégezni Csáky István országbíró és egy mellé rendelendő egyházi és közigazgatási bizottság segítségével.¹⁶⁹

A pozsonyi gyűlésen elkészült a 2 millió forint pénzdadóról szóló felosztási táblázat.¹⁷⁰ Október 22-én Bécsben erről újabb felosztás készült, mivel szét kellett osztani a fentebb említett felmentett helyekre jutó összeget is.¹⁷¹

Ez után következett a porciósztosztó budai gyűlés, ahova királyi parancs értelmében a rendeknek minden országrészből a leginkább megfelelő képviselőt kellett elküldeniük.¹⁷² A király kívánsága az volt, hogy ezt a felosztást október 28-ig fejezzék be.

Ezt a felosztást úgy, mint az előző évben, a magyarországi hét hadbiztosi kerület szerint el is készítették.¹⁷³ Munkájukba bepillantást enged Moson megyének a nádorhoz intézett 1694. november 29-i levele. Eszerint a 2 millió forint adóból a megyére 33 922 forint jutott, s ennek arányában a budai gyűlésen 1484 porciót állapítottak meg számukra. De ezenkívül a megyében, melyet ebben az évben sűrűn sújtottak természeti csapások, később még dán és egyéb seregeket is el akartak helyezni.¹⁷⁴

A nádori és főhadbiztossági adó-, illetve porciófelosztó gyűlésen megállapított terhek mellett újabbak és továbbiak kivetése nem tartozott a ritkaságok közé.

Más téren is jelentkezett zavar, abban ugyanis, hogy a főhadbiztosság jelentése szerint a 2 millió forintnak tényleges (tehát nemcsak táblázatos) felosztása még december elején sem történt meg. A király ennek haladéktalan elvégzésére 1694. december 3-án szólította fel a nádort.

Nyilvánvaló, hogy elsősorban az alsó- és felső-magyarországi rendek nem tudtak megegyezni a felosztás kérdésében. Most már nemcsak a katonai hatóságok elleni védekezés, hanem az egymás közötti belső felosztás elfogadható megoldása érdekében is meg kellett kísérelniük egy új országos portaösszeírást. Az ezzel kapcsolatos *összeírói utasítás* egy része 1694-ben el is készült.¹⁷⁵

*

1695 folyamán az új összeírás ugyan nem készült el, amint tervezték a november 1-jével kezdődő téli szállások időszaka előtt, de jelentős előrehaladás történt ezen a téren. A magyar kancellária már január 6-i kelettel megkapta azt a királyi parancsot, hogy a magyarországi összeírás minél előbb elkészüljön.¹⁷⁶ A király újabb, május 2-i parancsából tudjuk, hogy az összeírás ügyét megvitatták a nádor jelenlétében a titkos tanácsban is, ahol a magyar kancellária terjesztette elő a rendek ebbéli kívánságát. Ez után a tanácskozás után a király elhatározta, hogy az összeírást az ország valamennyi megyéjében elkészítik, hogy ez szolgáljon alapul a katonai porciók és egyéb adóterhek arányos felosztásához. Ami pedig az összeírás elkészítésének módját illeti, ennek megtárgyalására a nádor és a kancellária konferenciát tartott Bécsben, ahol egyéb főurak is megjelentek, s megállapodásukról a királynak jelentést tettek. Ekkor a király úgy határozott, hogy az összeírást a megyék és a földesurak végezzék el az 1474: 4., 1635: 8., 1647: 36. és 1537: 7. törvénycikkek alapján. Országgyűlést ugyanis az ország jelenlegi helyzetében nem tarthatnak, az idő pedig sürget. Azzal, ha az összeírás elkészítésében nem vesznek részt káptalani és királyi emberek, valamint a főhadbiztosság képviselői, költséget takaríthatnak meg. A fenti törvényekben található alapelvek alapján készítsenek összeírást a portákról, illetve az egész-, fél- és negyedtelkekről, a zsellérekről,

továbbá más paraszti jövedelmekről, amelyenek az irtásföldek, szőlők, erdők, rétek stb.¹⁷⁷ Látjuk, az elgondolás az volt, hogy továbblépjenek a csak szántóföldben és ígásállatban megfogható gazdasági alapról, s egyéb jövedelmeket is összeírjanak. Május 7-én Jáklín Balázs kancellár biztosította a nádort, hogy a király a minapi konferencián létrejött megállapodásokkal egyetért.¹⁷⁸ Ezek után a nádor, amint azt a beérkező megyei válaszokból megállapíthatjuk, május 20-án ebben az ügyben leiratot intézett a megyékhez.¹⁷⁹ Közben azonban kételyei támadtak, nem lenne-e szükséges mégis a káptalani küldötteknek részvétele, amit május 21-én Jáklín kancellár határozottan visszautasított: a káptalaniak nem alkalmasak annak meghatározására, mi tesz ki egy portát, legfeljebb bizonyágtételre küldhetnék ki őket. De így egy év alatt sem lenne kész az összeírás, amire pedig a téli kvartélyok kezdete előtt szükség van. Különben is a konferencián abban állapodtak meg, hogy a megyék végzik az összeírást, különös lenne, ha a király előtt saját egymás között létrejött végzéseikben sem mutatkoznának állhatatosnak. Ha a nádor nem bízik meg a megyében, rendeljen ki ellenőröket a szomszéd megyékből, ámde ezzel a kérdéssel nem kell már a királyt „újonan búsítani”.¹⁸⁰

A rendelkezésünkre álló néhány megyei válaszból látható, hogy az ország nem várta bizakodó hangulatban az új összeírást. Abaúj megye a megkapott királyi parancs és nádori leirat alapján nem bízott abban, hogy az így készült összeírás majd igazságos felosztást eredményez. Egyes megyékben az egész telekhez 25–30 köblös szántóföldek tartoznak, másutt csak 10–12 köblösök. „És ha olyan 30 köblös session ülő marhas ember négy számláltatik egy portában, és ilyen 10 köblös is csakugyan négy tesz egy portát, ugy mikint jönne ki az igaz proportio?” Hasonló nehézségek mutatkoznak a szőlők s egyéb tartozékok tekintetében is. Olyan összeírást kérnek, amelynek alapján a Dunántúl és Dunán innen, a Tiszántúl és Tiszán innen egyenlő arányban osztható szét az adó.¹⁸¹ Bars megye nyilvánvalóan a magas adótól félt, s ezért hivatkozott az 1609: 62. törvénycikkre, amely szerint akkor egy portára két-három forintot vetettek ki.¹⁸² Más megyék, így pl. Árva megye, amely helyzetjelentésében adóképtelenségét bizonyította, már eleve tiltakoztak nagyobb terhek kivetése ellen.¹⁸³ A nádor mint főispán saját megyéjétől, Pest megyétől kimutatást kért az ott levő városok helyzetéről és a taxás nemesek falvairól.¹⁸⁴ A felső-magyarországi 13 vármegye, amely december 13-án Kassán tanácskozott, a túlhaladott 1647. évi portaszám helyett új összeírást kívánt.¹⁸⁵

Az 1695/1696. évi adó felosztása a nádor házában Bécsben készült. Széchényi György esztergomi érsek már nem élt.¹⁸⁶ A nádor fontos tanácskozásokat folytatott az új esztergomi érsekkel, Kollonics Lipóttal, de arról nem tesz említést, hogy a „distributio” elkészítésekor jelen volt-e. A nádort az október 17-i királyi parancs rendelte haladéktalanul Bécsbe az ország katonai és adóügyeinek rendezése érdekében tartandó megbeszélésekre — mégpedig nemcsak mint az ország nádorát, hanem mint a magyarországi ügyek kiváló szakértőjét.¹⁸⁷ A nádor élt is az alkalmal, és október végén készült felterjesztésében összefoglaló képet adott az adóhelyzetről és a rendek elgondolása szerinti ezzel kapcsolatos teendőkről.¹⁸⁸

Ennek az évnek a végén is 2 millió forint pénzdát kellett szétosztaniuk. A főhadbiztosság először 100 ezer, majd végül 80 ezer porciót kívánt, amit a fenti összegből kellett fedezni. Az október 28-i kelettel készített táblázatok a megyék és városok nevét, a rájuk eső pénzösszeget és az ebből egyszer 25-ös, egyszer 22-es kulccsal átszámított porciósámat tartalmazzák.¹⁸⁹ Október 23-án a nádor ezúttal is felszólítást kapott a király nevében, hogy a porcióátszámításhoz küldjön rendi képviselőket, akik azt Budán a főhadbiztosság képviselőivel együtt elkészítik.¹⁹⁰ A nádor megbízásából Hunyady László,¹⁹¹ Madách János,¹⁹² Dvornikovics János¹⁹³ tervezetet készített ezúttal hat hadbiztosi kerület számára,¹⁹⁴ ami azonban módosult.¹⁹⁵

Elvi jelentőségű az a felirat, amelyet a nádor az 1695. október 28-án zárult gyűlésről a király elé terjesztett. Harmadik éve folyt már oly módon az adófizetés, hogy az országra bizonyos összegű pénzdát vetettek ki, s ebből kellett fedezni a porciókat, sőt tartalékul a hadipénztárba is be kellett volna fizetni belőle egy részt. Ugyanakkor a főhadbiztosság a szükséges porciók számát is meghatározta, tehát nemcsak annyi porciót kellett adniuk, amennyi az adó pénzösszegéből (*quantum, subsidium*) ténylegesen kitelt. Így tulajdonképpen már az adó kivetésének pillanatában megtörtént annak felemelése.

A nádor, közvetítői minőségben is, a rendeknek azt a kérését terjesztette elő, hogy ne kényszerítsék az országot porciófizetésre, hanem a kivetett pénzdát tegyék a hadipénztárba, s ebből éljen a katonaság. Eddig ugyanis az volt a rendszer, hogy *a király 2 millió forint adót kért, ugyanakkor pedig a főhadbiztosság kb. 100 ezer porciót, sőt ennél is többet.*¹⁹⁶

A minden egyes katonai évre készített királyi nyílt parancs (*regulamentum*) meghatározta ugyan a katonaság jogait, járandóságát és kötelességeit, így megállapította forintra átszámítva a porciók havonkénti pénzértékét is, de ezen az áron nem lehetett kiállítani azt, amit porciónként igényeltek (kenyeret, marhahúst, sört vagy bort, az állatoknak zabot, szénát, szalmát).

Ezt hozta fel érvül a nádor is, rámutatva, hogy egy porció, ha a legkevesebbet számítja, havi öt forint költséget jelent a valóságban, sőt az országnak vannak olyan vidékei is, ahol tíz forintot. Ennek egyik oka, hogy a katonaság nem mindig éri be csak azzal, ami jár neki. 100 ezer porciót véve alapul s porciónként csak havi öt forintot hat hónapon keresztül (habár olykor hét hónapig is elhúzódott a kvartélyidő), máris 3 millió forint az adó, nem 2 millió. Ahol pedig havi 10 forint a porció, ott felmegy az évi adó összege az eredeti háromszorosára. 1695-ben 80 ezer porciót kért a főhadbiztosság. Ez, havi öt forinttal számítva, hat hónapra 2,4 millió, hét hónapra 2,8 millió forint. A nádor tanácsot kért az uralkodótól, mit tegyen, hogyan ossza szét ily módon az adót anélkül, hogy az ország csalónak tartaná.¹⁹⁷

Azt is kiszámította a nádor, hogy *egy portára hány forint* adó esik. Az új összeírás még nem készült el, így csak az 1647. évi összeírás alapján történhetett a 2 millió forint szétosztása. Ez nagy terhet jelent, egy porta után *166 forintot* kellett fizetni, mégpedig a taxás nemesek és a szabad királyi városok adóján kívül.¹⁹⁸

A nádor ötforintos porciószámítása számos összehasonlító adattal egészíthető ki, és megfelel a valóságnak. A korszakban általában 4-6 forinttal számították át pénzértékre a havi porciót.¹⁹⁹

Egy hónapon belül alkalma volt arra, hogy saját megyéje, Sopron megye és a szomszédos Vas megye adataival egészítse ki a fent mondottakat. A két megyébe telepített katonaság ugyanis elégedetlen volt a királyi regulamentumban megállapított összeggel, és egy gyalogsporcióért havonta 7 forint 14 krajcárt kért, egy lovasporcióért pedig 9 forint 36 krajcárt. A nádor megoldásként azt javasolta, hogy a katonaság elégedjék meg az előző évben ezen a területen szedett 4 forint 50 dénáros gyalogos, és öt forint 50 dénáros lovasporcióval. Ez megerőltető a lakosságra, de elegendő volna a katonaság ellátására. Azzal ijesztette a királyt, hogy Bécs város fogja megsínyleni, ha az itt telelő katonaság miatt nem tudják ellátni a szinte minden héten küldött tekintélyes mennyiségű élelmiszert.²⁰⁰

Az udvar véleménye az volt, hogy a rendek a repartitio készítésekor letérnek az egyenlőség útjáról, s ha egy megye nagyobb kegyben áll, azzal enyhébben bánnak, más megyékkel pedig keményebben. Még az is előfordul, hogy egy és ugyanazon megyében más és más elvek szerint adóztatják a lakókat, a megye vezetői általában a gazdagok áthárítják a terheket a szegényekre. A szabad királyi és bányavárosok is nagyobb terheket viselnek, mint amennyire joggal kötelezhetők lennének. A király arra utasította a nádort, hogy orvosolja az ilyen sérelmeket, s azon legyen, hogy mindenki anyagi erejének megfelelő mértékben vegye ki részét a közterhekből.²⁰¹

Ugyanebben az évben nemcsak az új portaösszeírást készítették elő, hanem az *accisa* kivetését is. Tervezet készült, amelynek értelmében az egész birodalomban, annak minden országában és tartományában ez helyettesítette volna a hadiadót. Az uralkodó Bécsben bizottságot hívott össze ennek megvitatására, amelynek tagjai a következők voltak: Jörger locumtenens, Mansfeld gróf udvari főmarsall, Breuner gróf, a bécsi udvari kamara elnöke, Bucellini gróf osztrák kancellár, Traun gróf osztrák tartományi marsall, az osztrák kancellária és a tartományi marsall által kijelölt két szakértő, az osztrák kancellária két referendáriusa és Palm János Dávid, a bécsi udvari kamara tanácsosa. Ha ez a bizottság Magyarországot is érintő ügyeket tárgyal, akkor ezekről a következő személyekkel kíván tanácskozni: Kollonics Lipót esztergomi érsek főkancellár, Esterházy Pál nádor, Kéry Ferenc, a magyar kancellária első ülnöke és Maholányi János személynök. A király ezért felszólítja a nádort, hogy siessen Bécsbe.²⁰² A nádor októberben kapcsolódott bele újból ebbe az ügybe, amikor a király újból felrendelte.²⁰³ A kérdés magyarországi vonatkozású részét a nádor Kollonics érsekkel és a kancelláriával 1695. október 25-én tanácskozta meg. A király sürgősnek tartotta az *accisa* bevezetését, s ezért felszólította a nádort, hogy ne várjanak országgyűlésre vagy más rendi gyűlésre, hanem néhány főúrral és tanácsossal folytasson ez ügyben megbeszélést, s annak eredményéről tegyen jelentést.²⁰⁴ A nádor 1695. december végén küldte szét a meghívókat egy 1696. január 10-én Pozsonyban tartandó *accisa*-tanácskozásra.²⁰⁵

*

1696. január 10-én a nádor, Kollonics Lipót esztergomi érsek, néhány mágnás és magyar tanácsos megkezdte az *accisa*-kérdés tárgyalását. A rendek minden alkalommal igyekeztek elhárítani az accisát, amelyet az 1670-es évekből ismertek; akkor főleg a szabad királyi városok fizették. Ez alkalommal is a nádor olyan értelmű feliratot küldött a királynak, hogy háborúban, amikor a főhadbiztosság és a katonaság önkénye dönt, nehezebb ezt újból bevezetni, mint amikor még népe-sebb volt az ország; egyébként az 1681: 12 törvénycikk meg is szüntette. A jelenlé-vők azt kérték, hogy *accisa* helyett inkább olyan adófajtát vezessenek be, amely a törvényes²⁰⁶ 1647. évi portakulcs alapján osztható.²⁰⁷

A folytonosan felmerülő *accisa*-igény a nádori korszak végéig a rendek szívós ellenállásába ütközött. A kérdés teljes feltárása az összbirodalom s azon belül Magyarország területén külön részletkutatót igényel.

Az 1696. év két legnagyobb teljesítménye adóügyi vonatkozásban az új *országos összeírás* elkészítése és az *országos biztosi* intézmény létrehozása volt.

Mindkettőnek elvi alapjaiban már az előző években megállapodtak. Megvalósu-lásukra az 1696. július 6-ra, majd október 18-ra Pozsonyban összehívott nádori konkurzuson került sor.

Az illusztráció kedvéért közöljük a konkurzusra szóló meghívó szövegét, mely-nek eredetije Veszprém megye levéltárában található:

1696. május 9. Bécs

Esterházy Pál nádor meghívója Veszprém megyéhez a július 6-án
megnyíló pozsonyi gyűlésre (konkurzusra)

Salutem et officiorum (nostrorum) commendationem. Mit parancsoljon minekünk kegyelmes urunk öfölsége, ezen includalt öfölsége kegyelmes parancsolatjának valóságos másából bővebben megérti kegyelmetek, kinek is tisztünk és kötelességünk szerint akarván alázatosan engedelmese-dünk és eleget tennünk, ezen dolognak elintézésére és véghezvitelére rendeltük pro termino diem sextum affuturi mensis Julii anni praesentis 1696 nemes szabad királyi Pozsony városában; melyre nézve rekviráljuk kegyelmeteket praesentibus s egyszersmind palatinusi autoritasunkbul is parancsoljuk kegyelmeteknek, hogy az megirt napra és helyre maga böcsületes követjeit jó instructioval expedialni el ne mulassa kegyelmetek, kik is velünk együtt ez dologban és közönséges jóban fáradozhassanak. In reliquo Isten éltesse jó egésségben kegyelmeteket. Datum Viennae die 9 mensis Mai anno 1696.

Praetitulatarum dominationum vestrarum amicus ad officia paratus

Paulus Esterhazy

Küldetés címzés:

Illustrissimis reverendissimis admodum reverendis spectabilibus ac magnificis generosis egregiis prudentibus item ac circumspectis dominis, N.N. supremo et vicecomitibus, iudlium et jurassoribus, toti denique universitati minorum, praelatorum, baronum, magnatum et nobilium comitatus Veszpremiensis etc., dominis amicis nobis observatissimis. Jaurinum, Papam.

Levél, eredeti tisztázat, a szöveg alatt jobb oldalon a nádor sk. aláírásával; küldetés, a címzés fölött középen a nádor 3×3 cm-es ovális rányomott pecsétje található, ettől jobbra pedig Veszprém megye levéltárának később rávezetett jelzete (185. Fasc. II. és a levél kelte), valamint a levél tartalmának rövid összefoglalása, amelyben a pozsonyi gyűlés megjelölése: tabula palatinalis. I. Lipót említett parancslevelének egyszerű másolata (1696. április 14., Bécs) a nádor levele mellett van.

A júniusi gyűlést a király Felső-Magyarország 1696 februárjában felterjesztett sérelmi iratának hatása alatt rendelte el. A terjedelmes, 16 pontból álló felterjesztést²⁰⁸ Bercesényi Miklós mint a felső-magyarországi rész első követe az ottani megyék követeivel együtt állította össze Bécsben 1696. február 16-án. Címe: *Puncta instantiarum partium regni Hungariae superiorum medio ablegationis suae humillime sacrae caesareae regiaeque maiestati repraesentanda*... Az adóval kapcsolatos pontokban összefoglalták korábbi panaszait, újból hangsúlyozva, hogy Alsó-Magyarország az ő rovásukra kap nagyobb kedvezményeket. Az 1694. évi repartíció után a király elrendelte Felső-Magyarország adójának kiigazítását, de ez nem történt meg, s ugyanaz a panaszuk az 1695. évi repartíció ellen is. Évente átlagosan 100 ezer forinttal fizetnek többet, mint kellene; ennek fokozatos letörlesztését kérik. Megismélik már korábban is hangoztatott óhajukat, hogy országgrészükben a belső felosztást Csáky István országbíró végezhesse egy főpapi és főúri tanáccsal. Általánosságban is kifejtették véleményüket arra nézve, hogyan kellene méltányos módon kiszámítani és felosztani az ország pénzádját az 1647. évi porták alapján. Legelőször is le kellene vonni az akkori portaszámokból azoknak a mezővárosoknak portáit, amelyek azóta szabad királyi városok lettek, s így nem porták után adóznak, ahelyett, hogy ezt a különbözetet szétosztanák a megmaradt porták között. A nem porták szerint adózó szabad királyi városokra eső összeget tehát az egész évi adóból le kell vonni, s ugyanígy levonandó a visszafoglalt területeken levő megyékre eső adó is, mivel ezek számára 1647-ben nem készíthettek portafelosztást. S azt az összeget, ami eme levonások után a pénzádból fennmaradt, kell szétosztani az 1647-es porták után adózók között, illetve ezeket a portákat a megváltozott helyzetnek megfelelően újra kell számolni.²⁰⁹

A felső-magyarországi megyék azért hangsúlyozták a levonás szükségességét, mert a visszafoglalt megyék egy részére vetett adót, miután ezek a megyék a királytól mentességet kaptak, a repartíció értelmében nekik kellett megfizetni (117 ezer forint).²¹⁰

Kérték továbbá, hogy ez az országgrész is választhasson nemzeti főbiztost,²¹¹ albiztosokkal együtt, akit a haditanács, a főhadbiztosság és a magyar kancellária ugyanazzal a hatáskörrel ruházna fel, mint az örökös tartományokban már működő „quartalisticus”-t; ebbe a király 1694-ben már bele is egyezett.²¹² Az országgrész adózóinak számát lényegesen csökkentette, hogy a porciók jelenlegi bevezetése (1683) óta igen sokan költöztek át, minden értéküket magukkal vive, a kedvezőbb helyzetű hajdúvárosokba, ahonnan nem adják vissza őket.²¹³ További csökkentést jelent a bányavárosok lakóinak mentessége.²¹⁴ Megdöbbentő adatokat közölt a felterjesztés a katonai kihágásokról, a megengedetten messze túlmenő szolgáltatások kicsikarásáról, olykor egész megyegyűlések foglyul ejtéséről, megyei hivatalnokok bántalmazásáról.²¹⁵ A szorosan vett adóügyi panaszokon kívül az országgrész egyéb sérelmeit, mellőzöttségüket, a velük szemben tanúsított mostoha bánásmódot is megemlítették.²¹⁶

A felterjesztés a titkos tanács elé került, ahol a magyar kancellária adta elő a nádor jelenlétében. Itt határozták el annak a pozsonyi rendi gyűlésnek (*konkurzus-*

nak) összehívását, amelyet fentebb említettünk. 1696. április 14-én a király parancsot küldött a nádorhoz, sajnálkozva a történetek és a szemmel látható aránytalanság felett. Felszólította a nádort, hogy Alsó-Magyarország, Felső-Magyarország és a töröktől visszafoglalt, az országhoz visszacsatolt, annak részét képező megyék számára Pozsonyban mielőbb gyűlést hívjon össze, s ott a jövőre nézve dolgozzák ki az adó arányos felosztásának módszerét.²¹⁷ A négy hónapja Bécsben tartózkodó Bercsényi Miklós jórészt a maga érdemének tulajdonította ennek a gyűlésnek kisürgetését. Május 1-jén arról értesítette a felső-magyarországi megyéket, hogy ennek „convocatiojára magam kértem és disponáltam az méltóságos herceget”,²¹⁸ — Esterházy Pált, egykori rokonát és pártfogóját. Figyelmeztette a megyéket, hogy legjobb követeiket küldjék fel Pozsonyba.

Május elején a király a felső-magyarországi megyéknek olyan értelemben válaszolt februári felterjesztésükre, hogy a jelenlegi helyzet megköveteli a közterhek viselését. De annak érdekében, hogy minden országrész hozzá tudjon szólni a kivetés aránytalanságának kérdéséhez, a nádor rövidesen gyűlést fog összehívni számukra Pozsonyban.²¹⁹

Az április 14-i parancs értelmében a nádor 1696. május 9-én szétküldte a megyéknek és szabad királyi városoknak a *július 6-án* megnyíló pozsonyi gyűlésre szóló meghívókat a királyi parancs másolatával együtt.²²⁰

Még a pozsonyi gyűlés megnyitása előtt a nádort és néhány főurat, minden bizonnyal a magyar tanács tagjait, Bécsbe rendelték, hogy ott a Kollonics Lipót esztergomi érsek elnöklete alatt összehívott konferencián bizonyos alapelvekben megállapodjanak.²²¹ Az udvar ugyanis célul tűzte ki *az évi magyarországi pénzdadó összegének 2 millió forintról 4 millióra való felemelését.*²²² Ezt akarva-nem akarva a nádor és a rendek is előidézték, amikor felterjesztéseikben panasz formájában ugyan, de pontosan kimutatták, hogy a hadsereg ellátására Magyarországon nem elég a 2 millió forint.²²³ A nádor június 1-jei, az uralkodóhoz intézett feliratában próbált is utólag magyarázkodni: igaz, hogy eddig 2 millió helyett több mint 5 millió forintot csikartak ki évenként, de ez jogtalan eljárás volt, nem lehet példaképpen hivatkozni rá. Esterházy Pálnak a kétségbeesés látnoki erőt adott, ebben a felterjesztésében pontosan leírta, milyen körülmények között fog kitörni néhány év múlva a Rákóczi-szabadságharc. A vezér nevét természetesen nem említi, csak annyit állapít meg, hogy a négymillió adójavaslatnak szerzői elidegenítik a királytól Magyarországot, s ha egyszer majd alkalom kínálkozik, pl. úgy, hogy *a király fegyvereire máshol lesz szükség*, „kiszámíthatatlan confusio” fog keletkezni az országban.²²⁴

Ha az udvar azt remélte, hogy a pozsonyi gyűlésen előhozható már a 4 millió forint évi adóigény, a nádor és a rendek ellenállása meggyőzte őket, hogy ez még korai. A nádor június 26-án határozatot kért a királytól, mit terjesszen a július 6-án megnyíló gyűlés elé.²²⁵ Mattyasovszky László kancellártól július 5-én, egy nappal a gyűlés megnyitása előtt olyan választ kapott, hogy az egybegyűlteknek a négymillió tervről egyelőre semmit se szóljon.²²⁶

AZ 1696. ÉVI ÖSSZEÍRÁS

A fentiekben vázolt előkészületek és elvi megállapodások után a konkurzusnak július 6-án történt megnyitásakor, ahol megjelentek a megyék, kerületek, szabad királyi városok követői, továbbá néhány főpap és mágnás, az első határozat az összeírók kiküldéséről szolt. Megállapították, hogy melyik megyébe (városba) melyik másik megye (város) részéről mennek ki összeírók, két-két köz- vagy főnemes.²²⁷ Az összeírás munkáját október közepéig kellett elvégezniük, s a kész összeírásokkal október 16-án kellett jelentkezniük Pozsonyban, ahol október 18-án folytatódott a konkurzus.²²⁸

Ennek az összeírásnak értékelése az irodalomból ismeretes. Egy portára ekkor is a korábban szokásos négy jobbágygazdaságot számították. Ekkor egy jobbágygazdaságnak 120 pozsonyi mérő földdel kellett rendelkeznie, s négy ilyen gazdaság, tehát 480 pozsonyi mérő föld tett ki egy portát. Figyelembe vettek azonban több olyan tényezőt (katonai beszállásolás, rét- és legelőhiány stb.), amelyeknek leszámítása miatt négynél több jobbágygazdaság tett csak ki egy portát.²²⁹

Az összeírás sikertelenségét már az előkészítése során beérkezett, fentebb említett megyei hozzászólások jelezték. Az alapfogalmak más és más értelmezésén kívül a végrehajtás is eltérő módszerekkel ment végbe. Amint ugyancsak ismeretes, ezt az összeírást adókiivetés és felosztás céljából nem is használták. Az 1696/1697. katonai évre és a továbbiakban is megmaradtak a túlhaladottnak tartott 1647. évi összeírás elvi alapján. 1697-ben pedig azonnal hozzáfogtak egy újabb országos összeírás készítéséhez, amely azonban csak terv maradt.

Július 6-án a Pozsonyban összegyűlt rendek 9 pontos sérelmi iratot is eljuttattak a királyhoz, Zichy István győri vicegenerális és Maholányi János személynök útján.²³⁰

Az október 18-án újból megnyíló gyűlésnek az adó felosztását is el kellett végeznie, azonban egészen november közepéig folyt az alku az adó összegéről és a porciók számáról. A tervezett 4 millióról az udvarnak ebben az évben le kellett mondania. A rendek október elején terjesztették fel kívánságaikat az adózással kapcsolatban, amelyek között a pénzdó összegét és a porciók számát is körülírták. Az összegre nézve az volt a kívánságuk, hogy inkább kevesebb legyen 2 milliónál, de ennél több semmi esetre sem, porcióban pedig 40-50 ezret láttak elfogadhatónak.²³¹ Zichy István szeptember folyamán Bécsben várta a helyzet kialakulását, s szeptember 23-án közölte a nádorral, hogy számottevő engedmény nem várható.²³² Maholányi személynök a nádor Bécsbe menetelétől várt volna eredményt, s utalt arra, hogy Horvátország és Erdély Magyarországnál jobban meg tudja védeni érdekeit.²³³ Ezután több iratváltás következett az udvar és a rendek között, akik október 26-án a 2 millió felüli összegnek és 15 ezer porciónak elengedését kérve Zichy Istvánt és Bercsényi Miklóst küldték fel Bécsbe.²³⁴ A király az ez évben hozzá juttatott rendi sérelmekre és az 1696/1697. katonai évben fizetendő adó összegére nézve 1696. november 15-én adta meg végső válaszát.²³⁵ A pénzdó összegét 150 ezer forint elengedése után 2,15 millió forintban állapította

meg, de az eredetileg is kívánt 95 ezer porcióból nem engedett. Hozzájárult azonban ahhoz, hogy a visszacsatolt megyék közül Bihar megyét bevonhassák az országos adózásba, míg a többi visszatért megye továbbra is ezen kívül maradt vagy csekély terhet viselt. A nádor és a rendek elvégezték a pénzdadó felosztását, s minden megyénél, városnál megállapították, 21-es kulccsal, a pénzdadó után járó porciók számát is.²³⁶ Rá kell azonban mutatnunk, hogy csak az általuk elfogadott 2 millió forintot osztották fel, az ezen felül kért 150 ezer forintot nem. Pesten pedig, most már több éves szokás alapján, megtörtént a porciók szétosztása és a katonai egységek tartózkodási helyének kijelölése. A király fenti, november 15-i leiratában ennek a munkának ellenőrzésére az időközben elhunyt gr. Heitersheimb főhadbiztos helyett Liechtenstein Fülöp Erasmus herceg kamarást, egy gyalogezred ezredesét küldte ki. A mukában részt vett már a még ki nem nevezett, de kijelölt három országos biztos, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc és Bercsényi Miklós is.²³⁷ Közülük Nádasdy Ferenc november 6-án két bizalmas levélben tájékoztatta nagybátyját, a nádort az előkészítő tárgyalásokon felmerült nehézségekről.²³⁸ November 6-án délelőtt is, délután is konferencia volt Liechtenstein hercegnél,²³⁹ akinek átadta a nádor levelét, s kívánságára igazolta, hogy joga van részt venni a katonaság szétosztásának munkájában. A szintén jelen levő Palm tanácsosnak a 2 millióról szóló nádori repartícióval kapcsolatban az volt a véleménye, hogy néhány visszafoglalt megyében, pl. Baranyában és Tolnában, elviselhetetlenül magas az adó. Egy ott levő hadbiztos hasonló értelemben bírálta a nádori repartíciót, s kijelentette, hogy helyette másikat fognak készíteni. Nádasdy egyébként itt vette észre, hogy a nála levő repartíció hiányos, másikat kért helyette a nádortól, s kijelentette, hogy a megváltoztatott példányt nem fogja aláírni: Liechtenstein herceg „jámbor fejedelem”, de a hadbiztosok féltik konczukat, s ezért csinálják a „confusiót”.

A kétféle repartíció táblázatainak egybevetéséből, valamint a későbbi panaszokból megállapítható, hogy ezúttal is módosultak a porciók szétosztásakor a nádor és a rendek által készített repartíció irányelvei.

Ebben az évben, a rendek hosszas kérésére, kísérletképpen megvalósult Magyarországon az *országos biztosi intézmény*. A rendek 1696. október elején felterjesztett 21 pontja²⁴⁰ közül a 7–9. pont foglalja össze a nemzeti biztosok (*commissarii nationales*) óhajtott hatáskörének főbb pontjait. Eszerint a jövőben ne a hadbiztosok, hanem a nemzeti biztosok szedjék be az adót, s azt a mellettük működő pénztárosok²⁴¹ az ország pénztárában²⁴² gyűjtsék. A katonaság által okozott károkat vonassák le az adóból. Amikor a főhadbiztosság szétosztja a katonaságot az ország területén, mindig legyenek jelen, ők készítsék el a vonuló katonaság útirányát, ők adjanak „paletát” (porcióra, szolgáltatásokra jogosító igazolványt) a katonaságnak, mely enélkül ne széledjen szét az országban. A király október 11-i válaszában engedélyt adott három főúri biztos megválasztására azzal, hogy ezeket az ország maga fizesse. „Nemzeti biztos” helyett a tartományi biztos (*commissarius provincialis*) kifejezést használta. Kijelölte a három biztos kerületét is, felsorolva az ezekhez tartozó megyéket és városokat, valamint a kerületek székhelyeül alkalmasnak látszó helyeket. Ezen a téren később némi módosulás történt. Elrendelte, hogy

minden biztos mellett legyen a pénztároson kívül mindegyik megyéből egy-egy alárendelt biztos is, aki a katonaság vonulásának, beszállásolásának ügyét a hadbiztosokkal együtt ténylegesen intézi. A katonaság elleni panaszokkal a megyei biztosokhoz kell fordulni, aki egy részükben eljár, de a jelentősebbeket feletteséhez terjeszti. Szükség esetén más elintézési mód és döntésre jogosult hatóság is kereshető. Sem a hadbiztosoknak, sem az új biztosoknak nincs beleszólási joguk a katonai, gazdasági és katonai közigazgatási ügyekbe, hanem utóbbiak a katonaság és az ország (*provincia*) közötti ügyeket a hadbiztosokkal intézik el, a gazdasági és közigazgatási ügyeket pedig a katonai előjárókkal. A beszedett adót a rendi pénztárosnak át kell adnia a királyi hadipénztárba. A katonák kapják meg azt, ami nekik a regulamentum szerint jár.²⁴³ A magyar biztosok tisztségének elnevezéséről a király véglegesen 1696. november 15-i leiratában döntött úgy, hogy az örökös tartományokban működő „OberstLandCommissarius”-ok címét „supremus commissarius provincialis”-ra fordította (mi, értelme és lényege szerint, országos biztosnak fordíthatjuk). A három személy, mint láttuk, ekkor már működött, de a király, ugyanekkor, kitért megválasztásuk módjára is. Kinevezésük jogát, a három országrész megyei által jelölt személyek közül, magának tartotta fenn.²⁴⁴ A fent említett személyek kinevezésére csak 1696. január 26-án került sor.²⁴⁵ Megbízatásuk egyelőre csak az 1696/1697. katonai évnél téli beszállásolási időszakára szólt.²⁴⁶

Az 1696-ban tartott nádori konkurzus volt a legjelentősebb az Esterházy Pál nádorsága idején tartott konkurzusok közül. Ez hasonlított a leginkább a rendek által régóta hiányolt országgyűléshez. Nem véletlen, hogy ennek során merült fel talán először az a kérdés, *hogyan, hol és milyen módon kell tartani a konkurzust, miben áll annak jellege és feladata.*

1691-ben az a gyűlés, amit később konkurzusnak neveztek, egyszerű porcióosztó gépezetként kezdte működését. Kezdetben egyéb szerepet sem a rendek, sem az udvar nem szántak neki. Minden évben november elsejére, a katonai év kezdetére készen kellett lennie a pénzádó és a porció felosztásának, mert akkor foglalta el helyét a hadsereg a téli szállásokon. Ez volt az előírás, a valóságban azonban mindig késést állapíthatunk meg. A gyűlés általában október elején ült össze, és október végén készen kellett lennie a megyék és városok szerinti felosztásnak, a repartíciónak. A repartíció eredményét táblázatba foglalták, amelynek voltak állandó és változó rovatai. Címe közölte, hogy a benne foglalt felosztás, amelyet a gyűlésen megjelent rendek a nádor irányítása alatt készítettek, a november 1-jétől a következő év április 30-ig terjedő időre vonatkozik, továbbá olykor azt is, hogy milyen területek, megyék és városok nem szerepelnek benne. A megyéket országrészekben belül (Dunán innen, Dunántúl, Felső-Magyarország, később Tiszán innen, Tiszántúl; és Horvát–Szlavón–Dalmátország) sorolta fel, nem betűrendben, hanem nagyságuk, fontosságuk sorrendjében, a szabad királyi városokat pedig annál a megyénél, amelynek területén feküdtek, de külön rovatban. A megyék rovatába kerültek a megyétől független kerületek, mint pl. a Jászság és Kunság. Mindegyik megye, város mellett közölték vagy a porciók számát (olykor, két oszlopban, az

előző évi porciók számát s egy harmadik oszlopban az előző évihez viszonyított csökkentést vagy szaporulatot), vagy a pénzadó összegét; olykor a pénzadó összegét és az ebből eredő porciók számát. Később, amikor a porták száma is feltűnik az összeírásokban, ezek száma mellett találjuk megyénként, városenként a portaszámra eső pénzadó összegét, esetleg itt is porcióra átszámítva. A végösszegnek egyeznie kellett a címben megjelölt porciószámmal vagy pénzösszeggel. Az utolsó sor után gyakran találunk egyes területekkel, adatokkal kapcsolatos megjegyzéseket, feljegyzéseket. Egyes összeírások feltüntették, külön rovatban, az első három rendtől (főpapság, főnemesség, nemesség) s másik rovatban a szabad királyi városoktól elvárt, általában azonos összegű adót. A használt pénzegység a rajnai forint. A főhadbiztosság által készített porciórepartíciók több hadbiztosi kerületen belül felsorolják az ott levő megyéket, városokat, s mindegyik mellett a kívánt gyalogos- és lovasporciók számát, valamint az oda kerülő katonai egységek nevét.²⁴⁷

A nádori repartíció a megyékkel, városokkal való előzetes levelezés, személyes megbeszélés, majd a gyűlésen végbemenő többhetes tanácskozás alapján készült. A megyék és városok általában két követet küldtek, rendszerint az alispánt és a jegyzőt, kivételes esetben mellettük a főispánt is, püspöki megyékből egy-egy kanonokot, prépostot, a városok pedig a bírót és a tanács egyik tagját. Ez a nádorhoz címzett kiküldő leveleikből megállapítható, amelyek egyúttal megbízólevélnek is számítottak. Általában a megyei, városi tisztikarnak ugyanaz a rétege vett részt az adófelosztó gyűlésen, amelyikből az országgyűlési követek is kikerültek. Ebbe a zárt rétegbe többen szerettek volna bekerülni, de nem lehetett. A konkurzus, a főpapi, főúri vezetők mellett, túlnyomórészt a vagyonos középnemeseknek, a forrásokban „potior”-oknak nevezett rétegnek gyülekezőhelye volt. Egy Zemplén megyei adat szerint, amely azonban nem tekinthető egyedülállónak, 1692-ben a konkurzusra követül kívánczó hegyaljai kispapokat súlyos fenyegetésekkel riasztottak vissza szándékuktól, mivel attól tartottak, hogy felfedezik a megyei belső adófelosztásnak ugyancsak „potior” érdekű torzulásait.²⁴⁸

Mindamellet az az együttes, amely a konkurzuson jelen volt és szavát hallatta, a porciófelosztó gyűlés feladatkörét hamarosan kitágította. A konkurzus, ha az össze nem hívott országgyűlést nem is pótolhatta, lényegében hasonló szintű tanácskozások színhelyévé vált és hamarosan, modern kifejezéssel élve, afféle adóügyi parlamentté, ahol az adózásnak elvi és gyakorlati kérdéseit sokoldalúan megvitaták, részben egymás között, részben bécsi kormányhivatalok, elsősorban a haditanács és a főhadbiztosság kiküldöttjeivel, anélkül azonban, hogy valaha is közös nevezőre tudtak volna jutni. A konkurzuson, amint láttuk, még maguk a rendek sem értettek egyet az adófelosztás kérdésében, amint ez Alsó- és Felső-Magyarország állandó vitájából kitűnik.

Ez nem változtat azon a tényen, hogy *a konkurzus néhány év alatt számottevő, jelentős intézménnyé vált.* Neve nem volt rögtön konkurzus. A forrásokban a konkurzus elnevezés csak az egyik a többi, e gyűlésre használt rokonértelmű szó között. Nevezték *commissiónak, congregatióknak, congressusnak, conventusnak* is. A sok különféle nevű rendi gyűlés tömegéből úgy lehet kiemelni, ha tudjuk, hogy

összehívását, az új katonai év adójának felosztása céljából, már augusztusban, szeptemberben szorgalmazták, s általában októberben ülésezett Bécsben vagy Pozsonyban. A köztudatba a konkurrens néven került bele, amely főnév a „concurrere” igéből származik. Az ige jelentése ebben az esetben: valamely feladat elvégzésében közösen részt venni, terhek, elsősorban adóterhek szolgáltatására közösen vállalkozni.²⁴⁹

Az 1696. évi pozsonyi konkurrens abból a szempontból is magára vonta az udvar figyelmét, hogy ennek az intézménynek további működése milyen *szabályozásra* szorul. A kérdésre a nádor október 26-i felterjesztése világított rá. Ezen a napon a konkurrensról újból Bécsbe küldték, gravamenekkel, Zichy Istvánt és Bercsényi Miklóst, azonkívül egyelőre 2 millió forint adóösszegnek szétosztásával foglalkoztak, bár tudták, hogy ennél többet követelnek tőlük. Ennek a munkának végzése közben érkezett meg a gyűlésre a fiatal Batthyány Ádám horvát bán, akit a nádor az őt megillető helyen, közvetlenül tőle balra ültetett le. A kalocsai érsek, Széchényi Pál ezt úgy fogta fel, hogy őt a bán megelőzi. Kijelentette, hogy távol marad az ülésektől, holott a bán megérkezése előtt nem tiltakozott az asztalnál²⁵⁰ jobb oldalon levő helye ellen. Ekkor azonban azzal érvelt, hogy az *országgyűlésen* a kalocsai érsek közvetlenül a nádor mellett ül, megelőzve a világi főurakat, s ugyanez a helyzet a rendkívüli törvényszékeken is. Batthyány Ádám válaszolt erre, s válaszában, önkéntelenül vagy tudatosan, minősítette is a konkurrens mint rendi gyűlést. Kijelentette, hogy az országgyűlésen, a törvényszékeken is elsőbbséget adna a kalocsai érseknek, *de mivel itt csak tanácskozás folyik s nem országgyűlés, sem törvényszék,*²⁵¹ ezért ő mint a király belső tanácsosa magának igényelheti az előbbre való helyet. Ha ilyen minőségében hátrább vonul, az az egész minisztérium tekintélyére sértő.²⁵² A nádor elismerte, hogy valóban csak tanácskozás folyik, ahol a jelenlevő két püspök az asztalnál a világi urak közé vegyülve ül, s nem abban a rendben, mint az országgyűlésen. Kérte azonban a király határozatát, annak ellenére, hogy a bán elutazik.²⁵³ A király november 10-én válaszolt. Nemtetszését fejezte ki, mivel azt óhajtja, hogy a hasonló jellegű gyűléseken²⁵⁴ a résztvevők között egyetértés és egység uralkodjék; az ilyen nézeteltéréseknek a közjó vallja kárát. Helytelenítette azt is, hogy *nem volt jelen Kollonics Lipót esztergomi érsek*, akinek mint az ország primásának illetet volna ott lennie.²⁵⁵

A király további szavai azt tanúsítják, hogy a konkurrens, vagy amint nevezte, congressust *országgyűlési jelleggel felruházott intézménynek* tartja. Elrendelte ugyanis, hogy ezentúl hasonló esetek elkerülése céljából az olyan fontos és jelentős közügynek megtárgyalása, amilyen a téli szállások ügye is, többé ne magánházakban történjék, hanem a karok és rendek gyűléseinek (*congressus*) tartására kijelölt helyeken. Továbbá, ahogyan országgyűlés-jellegű összejövetelekhez (*congressus*) illik, előzetesen mindig kérjék ki a király hozzájárulását, s ennek alapján hívják meg a gyűlésre valamennyi főurat, püspököt és főpapot, mindenekelőtt az esztergomi érseket mint az ország primását, s ott mindegyikük kapja meg az őt megillető helyet. Kéri, hogy a nádor ehhez tartsa magát, a királyi tekintély fenntartása érdekében.²⁵⁶

A fentiekhez tudnunk kell, hogy 1690-től kezdve minden hasonló jellegű gyűlést „magánházban”, a nádor bécsi vagy pozsonyi házában tartottak, s 1696-ig ez ellen nem merült fel észrevétel. A nádor 1696. december 1-jén válaszolt a fenti parancsra.²⁵⁷ Rövid történeti visszapillantásban rámutatott arra, hogy a porció és a téli szállás felosztása régebben Magyarországon nem volt, hanem csak 1683-ban kezdődött. Ehhez rögtön hozzá kell tennünk, hogy ami ellen a rendek az 1681. 12. törvénycikkben tiltakoztak (a német katonaság természetbeni ellátása), az lényegében porció volt, de távolról sem olyan mérvű, mint ami 1683 után következett. Látni fogjuk, hogy 1697-ben maguk a rendek nyilvánították elviselhetőnek az 1683 előtti adóterheket. 1683 után, folytatta a nádor, a főhadbiztosság végezte ezeknek felosztását, s csak 1691-ben engedélyezte a király, a rendek hosszas kérésére, hogy ezt a feladatot a nádor vállalja magára. Ezután felsorolta, hogy 1691-től 1696-ig melyik házában (Bécsben vagy Pozsonyban) folyt a felosztás, s ott a hadbiztosság részéről kik jelentek meg. Az esztergomi érsek, az időközben elhunyt Széchényi György minden alkalommal ott volt. 1696-ban sem történt más, mint korábban. Magyarországnak országháza²⁵⁸ nincs, ahol az 1687. évi országgyűlést tartották, az nem egyéb, mint a városháza korcsmája. Egyébként, ha az esztergomi érsek, akivel közölte az ülések időpontját, ott megjelent volna, kétségkívül megfelelő helyet kapott volna. Hozzátette még, hogy a nádorsága alatt, 1685-től kezdve tartott rendkívüli és rövid törvényszékeket — 1685-ben, 1689-ben, 1694-ben és 1696-ban — ugyancsak az ő nagyszombati és pozsonyi házában tartották, s ezeken is jelen volt két alkalommal (1685-ben és 1689-ben) Széchényi György érsek. Hivatkozott 1610-ig visszamenő korábbi példákra is, amelyekkel azt bizonyította, hogy a nyolcados és rendkívüli törvényszékeket öelötte is mindig a nádor saját házában tartották az esztergomi érsek jelenlétében. Ugyanígy volt a korábbi századokban is. Minden alkalommal a királyi helytartó — aki tiszténél fogva a nádor — elnökölt ezeken a törvényszékeken.²⁵⁹

A nádor kétségkívül megütődött az ingerült hangú királyi leirat „magánházak” kitételén, s jogkörének csorbitásától is tartott. Ezért hozott fel számos példát az ugyancsak nádori magánházakban lefolyt törvényszékekre, amelyek közül az utolsót, az 1696. november 3-ra kitűzött rövid törvényszéket is saját házában tartotta a régi gyakorlatnak megfelelően. Kétségtelen azonban, hogy *a konkurzus fejlődésének fejlettebb, rendezettebb szakasza előtt állt*, s a nádornak az új esztergomi érsekkel, Kollonics Lipóttal is meg kellett találnia az együttműködés módját.

1697–1703

1697 átmeneti év volt. Ebben az évben tették még egyszer mérlegre a magyarországi adózás valamennyi fő kérdését és az 1696. évi konkurzus munkájának eredményét. Az év végén pedig hosszas, a legmagasabb szinten folyó tanácskozások után szervezeti változás jött létre. A nádori konkurzus megmaradt, az adó felosztását a nádor irányítása alatt továbbra is a rendek végezték, azonban az adó behajtá-

sára és a főhadbiztossággal való együttműködésre, a három országos biztos megbízatásának megszűntével, három kerületi bizottság alakult, a pozsonyi, a budai és a kassai bizottság, a bécsi Ministerialis Deputatio, azon belül pedig Kollonics Lipót fennhatósága alatt. Az ekkor létrejött szervezet, legalábbis külső formájában, megmaradt egészen a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig.

Az 1696-ban készült pénz- és porciórepartíció 1697-ben sok zavart okozott. A megyéknek, városoknak minden év elején szokásos panaszai nagy számban jelentkeztek, s áradtak az udvarba is. A nádor még mindig várt a 2 millió forinton felül kívánt 150 ezer forint szétosztásával a haditanács és bécsi udvari kamarai sürgetés ellenére is. Március 6-án királyi parancs szólította fel erre újból.²⁶⁰ A felosztásra később sor került,²⁶¹ de még decemberben is több megyénél volt belőle hátralék, főleg Nyitra és Pozsony megyében. A hátralékok beszedésére Bercsényi Miklós és Zichy Ádám országos biztosokat figyelmeztették.²⁶² Nyitra megye és a nála októberben 10 ezer forint hátralékot kimutató hadbiztos között a computus elkészítésekor vita is volt, a megye szerint ugyanis még neki járt volna 3816 forint térítés.²⁶³ A nádor megállapítása szerint Pozsony, Nyitra és Trencsén megyét 1696 végén túlságosan megterheltek. Ezért március 20-án utasította Zichy Ádám országos biztost, hogy más, jobb helyzetben levő megyék bevonásával segítsen rajtuk.²⁶⁴ Lehetséges, hogy ez a nádori utasítás okozta a félreértést, a hadbiztosság pedig az eredeti kivetéshez ragaszkodott.

Márciusban az országban háromféle repartíció szerint szedték az adót. Ezt Nádasdy Ferenc országos biztos hozta a kancellária tudomására. Egyik volt a nádori 2 milliós pénzrepartíció, a másik a főhadbiztossági pesti porciórepartíció s egy harmadik egy hadbiztosnál levő ugyancsak porciórepartíció, amely azonban a pestitől eltért. A kancellária ezt március 12-én közölte a haditanáccsal és a főhadbiztossággal.²⁶⁵ Március 13-án a nádor, akit a király a sok panasz ügyében még január közepén Bécsbe rendelt,²⁶⁶ ugyancsak panaszt emelt a királynál, hogy az 1696 végén megállapított 95 ezer porción kívül a főhadbiztosság újabban még 3541 porciót követel, ezen kívül pedig a nem természetben adott, hanem pénzben kifizetett porcióért a regulamentumban meghatározott két és fél forint helyett már négy forintot, a határőröknek négy és fél forintot kell fizetni. S mindez az után történik, hogy az ő adófelosztását a pesti bizottság átalakította. Így sem neki, a nádornak, sem a kancelláriának nem fognak többé hinni.²⁶⁷ A porciótérítés forintértéke február 16-tól kezdve változott meg.²⁶⁸ A nádor és a rendek itt önmagukkal kerültek ellentétbe, hiszen korábban mindig azt hangoztatták, hogy a regulamentumban megszabott porcióélelmezést és -takarmányt öt forinton alul nem lehet beszerezni, de az ország egyes részein tíz forintot is kérnek érte. A király válaszában nem hivatkozott erre, de megtiltotta, hogy a jövőben adóügyi kétélyeikkel vagy sérelmeikkel közvetlenül öhozzá forduljanak: előbb az illetékes hivatalokat keressék meg.²⁶⁹ S ezt nem hirtelen haragjában írta a nádorhoz március 23-án intézett „Chare Princeps Palatine” megszólítású magánlevelében, hanem mivel már elhatározták a fent említett pozsonyi bizottság megszervezését, amelynek egyik fő feladata az adóügyi panaszok kivizsgálása és elintézése lett. A nádor azonban sértődött

fakadt ki Zichy Ádámhoz március 28-án írt levelében — mellékletben megküldte neki a királyi levél másolatát is —, hogy „immár nyomorúságink felől nem is leszen szabad panaszkodnunk”.²⁷⁰ Még a királyi válasz vétele előtt, március 20-án azt írta ugyancsak Zichy Ádámnak, hogy ő hiába vív ki bármit is Bécsben a porciók ügyében, amint hazajön, a német tisztek, távollétében, azt figyelmen kívül hagyják.²⁷¹ Magáévá tette a nádor és a rendek álláspontját a magyar kancellária is, s ebben az értelemben válaszolt a másfél forintos emelés ügyében az osztrák kancelláriának: a parancs kiment a három országos biztoshoz és a megyékhez, de jönni fognak a tiltakozások. Igaz ugyan, hogy a katona a regulamentumban előírt élelmet (egy font marhahúst és két font kenyeret) nem tudja az ország bármely részén havi két és fél forintért megszerezni, de azért vannak megyék, ahol ez lehetséges. Ott van a hiba, hogy a katonák nem érik be ennyivel, többet követelnek, s eddig is legalább havi négy forintot költöttek rájuk az adózók — amit most még másfél forinttal felemelnek.²⁷² A nádor április 28-án ugyancsak felírt a királyhoz ez ügyben, s kifejtette, hogy amióta Magyarországon porció van, még sosem kellett közlegénynek azért havi négy forintot téríteni.²⁷³ A megyék viszont, amikor megkapták az ezzel kapcsolatos királyi parancsot, a nádor előtt tiltakoztak.²⁷⁴

Ilyen viták közepette kezdte meg munkáját a december végén kinevezett *három országos biztos*. Közülük Pálffy Miklós hamarosan lemondott, helyette január 14-én Zichy Ádámot, Moson megye főispánját nevezték ki.²⁷⁵ Ő a Dunán inneni országrészben működött, Nádasdy Ferenc a Dunántúlon, Bercsényi Miklós pedig Felső-Magyarországon. Januárban fogtak a berendezkedés, szervezés munkájához. Hármuk közül egyedül Zichy Ádám tartotta székhelyét ott, ahol az uralkodó 1696-ban előírta (Besztercebányán). Nádasdy Ferenc a javasolt Komárom vagy Győr helyett Sopront választotta, s a nádorhoz Pestről írt, fentebb ismertetett november 6-i leveléből kitűnik, hogy ez a nádor kívánsága volt. Minden országrészbe egy tábornokot is vezényeltek a katonasággal való együttműködés ellenőrzésére. Nádasdy már tudta, az ő kerületébe Heister kerül, Felső-Magyarországra Corbelli, a közbül eső részbe Herberstein. Kérte a nádort, vegye rá Heistert, hogy ő is Sopronba tegye székhelyét, mivel ez a megyék által könnyen elérhető, és az udvarhoz is közel van.²⁷⁶ A Bercsényi székhelye körüli vita az irodalomból ismeretes (a kijelölt Tokaj helyett Eperjes).²⁷⁷ A kancellária egyetértett vele, mivel a terület romos, szűk és árvizek idején nehezen hozzáférhető volt.²⁷⁸

A három biztos felettes hatósága a magyar kancellária volt, ez közvetítette hozzájuk legfőképpen a haditanács és a főhadbiztosság kívánságait.²⁷⁹ Másrészt a nádortól is kaptak parancsot, utasítást és sugalmazást. Január 9-én a kancellária elrendelte, hogy a három biztos a kerületében készítse el a katonasággal az elszámolást (*computus*).²⁸⁰ Január 13-án a nádor felkérte Zichy Ádámot, hogy a Hont és Zólyom megyében levő bányavárosok részére igyekezzenek adómérséklést kivívni.²⁸¹ Január 17-én a kancellária is utasította, hogy a királyhoz panasszal forduljon a bányaváros ügyét vizsgálja meg.²⁸² Január 22-én Zichy Ádám kerületének megyéit, városait a katonasággal való egyezkedés céljából február 4-re Besztercebányára hívta gyűlésre, ahol a kerület tábornoka, Herberstein is megjelent.²⁸³

Zichy eljárt a rá bízott ügyben, február 28-án a kancellária elé terjesztette a bányavárosok kérését, amely viszont a nádorral kívánt válaszadás előtt tanácskoznia az ügyben.²⁸⁴ — Gyűlést tartott március elején Nádasdy Ferenc is Sopronban a dunántúli megyék és a szász katonaság közötti elszámolás elkészítése érdekében. Március 8-án Sopron megye jelentette, hogy a katonaság túlzott követelése miatt nem jött létre megegyezés. A távollevők porcióit napi 9–10 krajcárban akarták megfizettetni, s mind a közlegények, mind a tisztek élelmezési igényei is jóval felülmúlják az előírást. Mindezek alapján arra az elég messzemenő következtetésre jutottak, hogy a fennálló repartíciót és a katonaság elhelyezésének módját nem fogadhatják el.²⁸⁵ A kancellária amúgy is neheztelt Nádasdy Ferencre, aki tiltakozott a királyi aláírás és pecsét nélkül küldött kancelláriai leiratok ellen.²⁸⁶ Március 6-án tudatta a nádorral a bécsi kamara elégedetlenségét. Már eltelt az első négy téli hónap (november–február), amely idő alatt ki kellett volna fizetni a 2,15 millió forint pénzdó kétéharmad részét, de a Sopronban, Besztercebányán és Tokajban tartózkodó királyi hadipénztárosokhoz eddig semmiféle befizetés nem érkezett. Ugyanebben az ügyben felszólítást küldött a kancellária mindhárom országos biztosnak is.²⁸⁷ A nádor március 28-án utasította Zichy Ádámot, hogy mielőbb szedesse be a hadipénztárnak járó összeget, és adja is át, egyébként pedig működjön együtt a főhadbiztossággal, de ugyanennek a levélnek első soraiban ő maga háborog a sérelem miatt, amely a király részéről őt és az országot érte.²⁸⁸ Eredmény ezek után sem mutatkozott, így június 6-án királyi parancs ment a három országos biztoshoz, akik még mindig nem szedték be az adót, és katonai végrehajtást sem alkalmaztak.²⁸⁹ A haditanács azzal is megvádolta őket, hogy a rendi kerületi pénztárosoknak²⁹⁰ megtiltották a beszedett összegek továbbadását.²⁹¹ Nádasdy Ferenc még június 8-án meglepődve válaszolt a kancelláriának, mivel tudomása szerint a megyék még többet is fizettek, mint amennyivel tartoztak, ő pedig a katonasággal mindig jó egyetértésre törekedett.²⁹² Feltehető, hogy ezután engedelmeskedtek a parancsnak, és átadták az addig beszedett pénzt, minthogy az év végén már csak kisebb hátralékokat kértek tőlük.²⁹³

Megbízatusuk az év közepe táján járt le, akkor, amikor a téli beszállásolási időszak véget ért. Az év végén pedig már megalakult a biztosok feladatkörét átvevő pozsonyi, budai és kassai bizottság. Működésüket értékelve meg kell állapítanunk, hogy mindhárom nagybirtokos arisztokrata a *rendiség* elveit és törekvéseit képviselte, s ebben egyetértett velük a nádor és az ország is.²⁹⁴

1697 végétől kezdve *három rendi bizottság*, a pozsonyi, a budai és a kassai bizottság vette át a három országos biztos feladatkörét szervezettebb keretben, bécsi ellenőrzés alatt. A bizottságokban helyet kaptak a kamarák és a főhadbiztosság képviselői is. Az 1697. évre csupán megalakulásuk esett. Elsőnek a pozsonyi bizottság alakult meg, országos szintű, Magyarországon és Bécsben folytatott tanácskozások és előkészítő munka után. A szűkebb körű előkészítő bizottság, az ún. pozsonyi commissio a nádor felterjesztése, majd az erre adott királyi engedély alapján 1697. május 13-án kezdte meg működését. Ennek az előkészítő bizottságnak tagjai az elnöklő nádoron és Kollonics Lipót esztergomi érseken kívül Erdődy

György királyi tárnokmester, Erdődy Kristóf magyar kamaraelnök és Maholányi János személynök voltak, valamennyien a magyar tanács tagjai. Munkájukról négy hét múlva kellett jelentést tenniük a királynak. Legelső feladatuk javaslatlattétel volt egy megfelelő *országos összeírás* elkészítésére, amelynek alapján az adó méltányosan és arányosan felosztható. Három összeírást vetettek egybe ennek érdekében, az 1553., 1647. és 1696. évi összeírásokat. Azonkívül a nádor adatszolgáltatást kért a megyéktől és városoktól a katonai kihágásokról, valamint arról, hogyan történt egy-egy megyében és városban eddig a közterhek szétosztása, és hogyan vettek ebben részt a főpapok, mágnások, nemesek és a szabad királyi városok. A felszólítottak riadtan szervezkedtek, hogy egyöntetű választ adhassanak. Köztudomású volt, hogy a pozsonyi *commissio* nemcsak az ország és a katonaság viszonyának rendezése, a kihágások megszüntetése érdekében ült össze, hanem adóreform készült, az arányos belső felosztás igénye ezúttal a nemesi adómentesség elvi alapjai ellen irányult, és az állandó és rendszeres nemesi adózás bevezetése volt a cél. A válaszok lassan érkeztek Pozsonyba. Valamennyi a katonaságot okolta, továbbá a megfelelő összeírás hiányát, mivel sem az 1647., sem az 1696. évi összeírást nem tartották alkalmasnak a terhek igazságos szétosztására.

A pozsonyi *commissio*, amelyet közben egyéb szakértőkkel is kiegészítettek — meghívást kapott pl. a három országos biztos is — június 14-i felterjesztésében közölte állásfoglalását. A katonai fegyelem megszilárdítására az uralkodót kérték, mivel csak ő biztosíthatja a kiadott rendeleteknek, így a királyi regulamentumnak megtartását. Az *adóalap* kérdésében úgy döntöttek, hogy változatlanul megmaradnak a *porta* mellett, mégpedig a törvényes keretek között, az országgyűlésen készült s országgyűléseken megerősített 1647. évi összeírás elvi alapján. Hajlandók azonban arra, hogy ennek az összeírásnak hiányosságait pótolják és hibáit kijavítsák. Leszámítva az elpusztult portákat és felszámítva a visszafoglalt területeken kialakítható portákat, az új portaszámot, aminek alapján az adó számítási kulcs alapján felosztható, 8000-ben állapítható meg. Teljesen új összeírás elkészítéséhez ugyanis kb. egy év munkára lenne szükség, márpedig az 1697/1698. katonai évre az adót már néhány hónap múlva fel kell osztaniuk. (Fentebb említettük, hogy új összeírás, bár készítéséhez többször hozzáfogtak, 1715-ig nem volt, csak az 1647. évi összeírást helyesbítették.) Nyomatékosan kérték a királyt, hogy a törökkel kötendő béke után — amint már többször megígérte — szüntesse meg az adózásnak 1683 óta kialakult s csak a háborús kényszerhelyezettel indokolható módját. Kérték továbbá az együtt ülő pozsonyi *commissiónak* állandó bizottsággá való alakítását s megfelelő kibővítését. A bizottság a négy rend képviselőiből, továbbá a haditanács és a főhadbiztosság küldötteiből álljon, s ez szabályozza, ellenőrizze az ország és a katonaság viszonyát mindkét fél érdekében, a felmerült vitákat, sérelmeket pedig nyomozza ki és intézze el. Ugyanekkor kérték az eddig visszafoglalt területeknek a kamarai és haditisztek, katonai parancsnokok kezéből való kivételét, portákra osztását és az országos adóhálózatba való bekapcsolását, továbbá azt is, hogy a katonaság téli szállása ne a megyékben, hanem a végvidéken legyen.

A nádor és a pozsonyi commissio felterjesztésére — részben a nyáron kitört Tokaji-felkelés miatt — csak december közepén érkezett meg a királyi határozat. A király a rendek kérését csak részben teljesítette. *A május 13-án összeült pozsonyi bizottság állandó bizottsággá alakult, s mellette még két bizottság keletkezett, a budai és a kassai bizottság. Ezzel egy időben Bécsben megalakult a Ministerialis Deputatio*, amely, mint neve is mutatja, a bécsi főhivatalok — haditanács, bécsi udvari kamara és az udvari kancelláriák — képviselőinek, az elnököknek és a főkancellároknak testülete volt. Itt tárgyalták meg a hadsereg ellátásához szükséges pénzügyi vonatkozású kérdéseket, tehát az adó ügyét is, itt állapították meg a hadsereg évi szükségletét, valamint azt, hogy ez az összeg hogyan oszlik meg az egyes országok között. A király arra utasította az újonnan alakult három magyar bizottságot, hogy adóügyekben ehhez a szervhez — mint felettes hatósághoz — folyamodjanak. A Deputatióban a magyar bizottságok ügyeivel elsősorban Kollovics Lipót esztergomi érsek, főkancellár foglalkozott úgy is, mint a Deputatio elnöke. A rendek kérésére a bizottságok nem közvetlenül érintkeztek a Deputatióval, hanem *a magyar kancellárián keresztül.*

A kancellária határozta meg azt is, hogy a kerületekhez mely megyék tartoznak. Az új felosztás nem volt azonos a török hódoltság idején kialakult kerületekkel, de a visszafoglalt területnek csak egy részére terjedt ki. Ami kívül maradt, az nem a kerületek megyéivel együtt adózott. A területi beosztás 1698 végére a rögzített formában (a megyék nevének betűrendjében haladva) a következőképpen alakult:

Pozsonyi kerület: Árva, Bars, Győr, Hont, Komárom, Liptó, Moson, Nyitra, Pozsony, Sopron, Trencsén, Turóc, Vas, Zólyom megyék.

Budai kerület: Arad, Baranya, Csanád, Csongrád, Esztergom, Fejér, Heves és Külső-Szolnok (a Nagykunsággal és a Jászsággal), Nógrád, Pest-Pilis-Solt, Szerém, Szőrény, Tolna, Veszprém, Zala és Somogy megyék.

Kassai kerület: Abaúj, Bereg, Bihar, Borsod, Gömör, Kővár (-kerület), Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén megyék.

Területi ingadozások, átcsatolások kisebb mértékben később előfordultak. A Részek megyéi csak adózás szempontjából tartoztak Magyarországhoz, közigazgatásilag Erdélyhez, ami állandó vitára adott okot.

A bizottságok élén az *elnök* állt, Pozsonyban a nádor (állandó helyettese Erdődy Kristóf kamaraelnök), Kassán Csáky István országbíró, majd a fia, Zsigmond, Budán pedig Széchényi Pál kalocsai érsek. Az elnök mellett működtek az *ülnökök* (assessorok), a rendek képviselői: egy főpapi, egy főnemesi, egy köznemesi és egy városi polgári ülnök. Mindegyik bizottságban volt képviselője a főhadbiztosságnak és a területileg illetékes kamarának. A haditanácsot minden kerületben egy-egy *tábornok* képviselte, aki azonban a katonai ügyekben is csak a hadsereg ellátásával kapcsolatos vitás kérdésekben volt illetékes, azonkívül felkérésre katonai végrehajtást vezényelhetett ki az adót nem fizetők ellen. A bizottságok hetenként általában három ülést tartottak. A jegyzőkönyvet a *titkár* vezette, egyben az

irodai személyzet felettese. A bizottságok mellett is működött egy-egy *rendi pénztáros* (perceptor provincialis), aki a megyék pénztárosaitól az adót beszedte azzal a kötelezettséggel, hogy a katonaság ellátásán felül maradó részét a királyi hadipénztárosokhoz eljuttassa. A bizottságok évi fizetését, 3000 forintot (ennyi volt az országos biztosok idejében is) a kerületek megyei adójuk arányában adták össze. Ez az összeg csak később emelkedett, bizonyos mértékig igazolva Bercsényi Miklóst, aki már 1696-ban is kevésnek találta.

A bizottságok fő feladatait, a katonai év adta teendők sorrendjében haladva, a következőképpen összegezhethetjük: a nádori repartíció alapján kivetett adónak beszedése a megyei, városi és a kerületi pénztárosok útján, szükség esetén katonai végrehajtás kieszközlése a nem fizető megyék vezetősége ellen. A vonuló katonaság részére útiterv (*marsruta*) készítése, felügyelet beszállásolásának, ellátásának biztosítása érdekében. Hadbiztossági kijelölés (*designatio*) alapján utalványok (*assignatio*) kiadása, de csakis a repartícióban szereplő katonai egységek részére, amelyek alapján a megyék fizettek. A királyi regulamentum érvényesítése, adóügyi viták és katonai kihágási ügyek első fokon való rendezése. Negyedévenként és a katonai év végén a hadbiztosokkal és a kerületi kamarák képviselőivel együttes elszámolás (*computus*) készítése a katonaság fizetéséről, ellátásáról, esetleges tartozásokról és követelésekről. A Ministerialis Deputatio határozatainak, amelyek a magyar kancellárián keresztül érkeztek le, a kerülettel való közlése és végrehajtása; ugyanígy a közvetlenül hozzájuk küldött királyi parancsok végrehajtása.

A nádor és a rendek, amint 1697/1698. évi felterjesztéseikből látható, *ennél többet szerettek volna elérni*. 1698 novemberében a nádor felújította az 1688-ban, az *Einrichtungswerk* készülése idején felterjesztett rendi hozzászólások közigazgatási fejezetét. Amit ebben kért, azt lényegében megtaláljuk az 1722/1723. évi helytartótanácsi alaptörvényben: a nádor-helytartó elnöklete alatt álló pozsonyi Guberniumot, amely az ország kormányzatának legfőbb szerve.

A nádor a bizottságok megalakulása után azonnal lépéseket tett, hogy az elnöklete alatt álló pozsonyi bizottság felettes hatósága legyen a budai és a kassai bizottságnak. A felettes szerv azonban a Ministerialis Deputatio lett. Ez kétségkívül a nádori jogkör bizonyos mértékű csökkentését jelentette. A konkurzusok továbbra is az ő irányítása alatt osztották szét az adót, azonban a kerületek részben, mint láttuk, saját kérésükre, részben bécsi politikai megfontolás alapján, még inkább elkülönültek, s az adófelosztás kérdésében gyakran ellenfélként álltak egymással szemben, elsősorban Alsó- és Felső-Magyarország.²⁹⁵

1697 szeptemberében volt a zentai csata, Savoyai Jenő nagy győzelme a törökkel szemben, amely közel hozta a törökkel kötendő béke reményét. Pár nap múlva pedig létrejött Franciaországgal a ryswicki béke, s így a birodalomban harcoló seregek egy része felszabadult. Magyarországon tartottak attól, hogy ezeket behozzák az országba, éppen akkor, amikor az 1697/1698. katonai év adójának felosztá-

sát kell elkészíteni, s az udvar tovább próbálkozott, hogy a pénzdót 4000 000 forintra emeltesse fel.²⁹⁶ A király szeptember 28-án Bécsbe rendelte a nádort, hogy ott a Dietrichstein Ferdinánd főudvarmester elnökle alatt tartandó tanácskozáson befejezzék az új portaösszeírást (ami azonban nem történt meg), vagy pedig más adófajtákról, pl. az accisáról hozzanak döntést. Meghívást kapott még Széchényi Pál kalocsai érsek, Erdődy György tárnokmester, Erdődy Kristóf kamaraelnök, Maholányi János személynök, Sente Bálint alnádor, Szapáry Péter alországbíró, Illésházy Miklós és Pálffy Miklós, Trencsén illetve Pozsony megye főispánja, Csáky István országbíró vagy helyettese, Batthyány Ádám horvát bán, Zichy Ádám, Mattyasovszky László magyar kancellár, Bercsényi Miklós, Kéry Ferenc, a magyar kancellária első tanácsosa és Nádasdy Ferenc.²⁹⁷ A király a megyék (és városok) követeinek meghívását is elrendelte.²⁹⁸ A kezdeményezés az osztrák kancelláriától indult ki. Kéry Ferenc Dietrichsteintől magánúton is értesült, hogy az udvar igényt tart a 4 millió forintra. „Azt állítják, hogy 4 milliót ígértünk magunk azelőtt — aki ígérte, adja meg.”²⁹⁹ Talán célzás volt ez a nádor szerepére, akit több emlékirat szerint 1696-ban megnyertek ennek a tervnek, s így történt, hogy 1696 végén, a konkurzus befejezése után Kollonics Lipót esztergomi érseknél tartott tanácskozáson nem ő tiltakozott ez ellen és a nemesi adó ellen, hanem Széchényi Pál kalocsai érsek.³⁰⁰ Október közepén, amint a nádor október 19-i feliratából értesülünk, Dietrichstein herceg a Kollonics Lipótnál tartott tanácskozáson bejelentette az udvar kívánságát, amely szerint 4 millió forint pénzdót és 117 ezer porciót kell adniuk, azonkívül pedig a szász katonaság részére fizetendő 3 millió forintra kölcsönt kell szerezniük. Utóbbit a nádor azzal igyekezett elhárítani, hogy a szomszéd tartományokban ismerik a magyar mágnások anyagi helyzetét, s már nem adnak nekik kölcsönt. S ha 1696-ban megígérte, most hevesen tiltakozott a 2 millió összegben felüli adó ellen, s arra is utalt, hogy ilyen kívánalmak mellett a felső-magyarországi parasztfelkelés továbbterjedhet.³⁰¹ A király nem engedett, október 31-én felhívta a nádor figyelmét, hogy az adó 4 millióra emelése nem jelenti annak megkettőződését, mivel ebben ezután kivétel nélkül mindenki (az első három rend is) részt fog venni. Az is kedvezményt jelent, hogy az 1672. évi adópátensben levő élelmiszerárakat engedélyezik. A nádor tehát mielőbb készítse el a repartíciót.³⁰² A nádor november elején úgy válaszolt, hogy ilyen alapon most kerület és kerület, megye és megye között nem tudja megcsinálni a felosztást.³⁰³ Az erre érkezett november 11-i válasz „egy mágnás” számításaira hivatkozott, aki szerint korábban csak a jobbágyágtól és a városoktól több mint négy millió adót szedtek be. Köztudomású volt, hogy az említett mágnás maga a nádor, az ő 1695. évi felterjesztésére történt célzás. Ezért, folytatta a leirat, ha most mindenki, a nemesek is részt vesznek a fizetésben, nem jelent ilyen nagy terhet. Részletekben fizessék, havonta 333 333 forintot.³⁰⁴ Közben a főhadbiztosság elkészítette a porciók felosztását.³⁰⁵ Ezeket a haditanács a nádorhoz való továbbítás céljából megküldte a kancelláriának, hozzátéve, hogy az ország túlterheléséért egyedül a megyék és a földesurak felelősek, ez tűnik ki az elfogott parasztfelkelők vallomásaiból is. Ők követelnek sokkal többet, mint a katonai porciók, de a katonaság ellen

szítják a gyűlöletet.³⁰⁶ Ebben a kiéleződött helyzetben a nádor és a konkurzus csak 2 millió forint pénzadó felosztását vállalta, a porciók számát pedig, ennek arányában, 117 ezer helyett 52 443-ban állapította meg.³⁰⁷ 1698-ban azonban újból felmerült a további 2 millió forint felosztásának igénye.

A korszak közismert pénzemberei, Oppenheimer Sámuel és Wertheimer Sámson, már az 1680-as évektől kezdve rendszeresen részt vettek a hadsereg élelemmel, takarmánnyal, ruházattal, felszereléssel való ellátásában. 1697-ben a bécsi udvari kamara újabb nagyobb méretű szerződést kötött velük a magyarországi hadsereg ellátása érdekében.³⁰⁸

1698 jelentős év volt a magyarországi adóigazgatás történetében. A bécsi Ministerialis Deputatio és az ez alá rendelt pozsonyi, budai és kassai bizottság megkezdte működését. A továbbiakban, a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig, pontosabban 1704-ig a Deputatio és a bizottságok alkották azt a keretet, amelyen belül az adóigazgatás egyik fontos ága, az adóbehajtás, katonaelátás, elszámolás és a vitás ügyek, katonai kihágások rendezése új hivatali szervezetet kapott.

Ennek az új, bécsi központi irányítás alá fogott szervezetnek megalakulása után határozottabb lépések történtek az adópolitika megreformálása érdekében. Az alapelvek megtanácskozására, a rendek vonakodásának leküzdésére Bécsben előbb a négy rend, majd a megyék és városok képviselőinek jelenlétében több hónapig tartó konferenciát rendeztek, amelyet valóságos adóügyi parlamentnek tekinthetünk. Az ausztriai és magyarországi adózás minden fő- és részletkérdését felvetették és megvitatták ezen a konferencián, amely az év végén a központi hatalom képviselőinek és a rendeknek kölcsönös elégedetlensége közepette fejeződött be. A rendek tiltakoztak az ellen, hogy az egész birodalom adójának egyharmadát, 4 millió forintot Magyarországra vessék ki akkor, amikor a katonaság túlnyomó része is itt tartózkodik. Amit nehezen bár, de elfogadtak volna, az a korábban fizetett 2 millió pénzadó lett volna. Tiltakoztak továbbá az első három rendnek meghatározott összegű, állandó, rendszeres adó alá fogása ellen, azzal a — könnyen megcáfолható — érveléssel, hogy a parasztság viszonylag jobb módú a földesuraknál.

A Rákóczi-szabadságharc kitöréséig állandóan ezek körül a kérdések körül folyt az eredményre nem jutó vita az adóügy területén.

Az év, szokásos módon, az ország minden részéből jövő adóenyhítési kérelmek sorozatával kezdődött. A még egyesített Zala és Somogy megye, ahol egyrészt a nádor fia, Esterházy Gábor, másrészt unokaöccse, Nádasdy Tamás volt a főispán, a lakosság elbujdosásával fenyegetőzött, mivel még a kétmillióból rájuk eső részt is nehezen tudták megfizetni, nemhogy a megemelt adót.³⁰⁹ Azt is kifejtették, hogy a kapott parancs végrehajtását illetően nem két-három vármegyének, hanem az egész országnak kellene nyilatkoznia.³¹⁰ Ebből kicseng az országgyűlés összehívásának gondolata. A Tokaji-felkelés alatt elpusztult Szatmár megye panaszát Károlyi Sándor főispán terjesztette a nádor elé, aki a királyhoz továbbította. A megye

egelőre még az 1696/1697. évi adóból rá eső 30 ezer forintot sem tudta kifizetni, amiért a katonai végrehajtás alkalmával magát a főispánt is letartóztatták. A négy-millióból pedig 100 ezer forint jut a megyére, ami a parasztságot és nemességet egyaránt tönkretesz, s ugyanakkor a szatmári és az ecsedi várat is helyre kell állítaniuk.³¹¹ Másnap, március 13-án a Pozsonyban breviákat tartó nádor már az egész ország nevében intézett felterjesztést a királyhoz, kérve, maradhassanak meg a korábbi évi 2 millió forint adóösszeg mellett.³¹² Erre március 19-én az osztrák kancellár, Julius Friedrich Bucellini gróf válaszolt. Az egész birodalom adója 12 millió forint, ami csupán a kamarák jövedelméből nem fedezhető, hanem az örökös tartományok és Magyarország adójára is szükség van, hogy a hadiszervezet fenntartható és a katonák zsoldját kifizethessék. A nádor tehát teljesítse a király óhaját, a Ministerialis Deputatio pedig gondoskodni fog arról, hogy a regulamentumot a katonaság minden pontjában megtartsa.³¹³ Rövidesen, március 26-i királyi leirat is érkezett, amelyből a nádor és rendek értesültek, hogy a Deputatio elnöke, Kollonics Lipót Magyarországra készül, személyesen lesz segítségükre az adó felosztásában a főpapok, főurak, nemesek, városok és jobbágyok között.³¹⁴

Ahogy a birodalom katonai kiadásai a kamarai jövedelmekből nem voltak kifizethetők, ugyanúgy nem tudta fedezni a magyar kamara egyedül a harmincadokból az országos bizottságok, az igazságszolgáltatás és az országhatárjárások költségeit. Ezekre a megyéktől és városoktól az 1507. 3. törvénycikk alapján néhány forint külön adót kért, amit külön az e célra rendelt pénztárosokhoz kellett eljuttatni. A pénztárosok ezúttal ítélmesterek voltak, mégpedig Felső-Magyarországon Szirmay István országbírói, a Dunán inneni részen Tolnay Gábor személynöki, a Dunántúlon pedig Nagy István ugyancsak személynöki ítélmester. Esterházy Pál a nádori megyétől, Pest megyétől ezen a címen 287 forint 34 és 1/2 dénárt kért, Buda városától 27, Pest városától 15, a Kiskunságtól 30 forintot.³¹⁵

A királynak ugyancsak Pest megyéhez intézett, május 5-i leiratából az is kitűnik, hogy a megyék adóügyi panaszaiakkal továbbra is gyakran fordultak az udvarhoz vagy a Ministerialis Deputatiohoz, elkerülve a közvetlenül följük rendelt kerületi (ez esetben a budai) bizottságot.³¹⁶ Hasonló jelenség a bizottságok további működése során is gyakran előfordult.

A 4 millió forint adónak első felét 1697. november 1. és 1698. április 30. között kellett volna befizetni, azonban sok volt a hátralék. Ahhoz viszont, hogy a telelő katonaság májusban elhagyhassa szállásait és a táborba induljon, 812 ezer forintnak azonnali kifizetését kérte az udvar. Ebből kívánták fedezni a nyári zsoldot. Ez újabb hosszan tartó vitát eredményezett. Mindez előre veti árnyékát a királynak május 6-i leiratában,³¹⁷ amelyet az adókérdésnek széles körű rendezése tárgyában a nádorhoz intézett. Országgyűlést nem hívtak össze. De a Ministerialis Deputatio-nak is az volt a véleménye, hogy ilyen nagy jelentőségű kérdést Bécsbe összehívandó tanácskozáson kell megvitatni. Ami pedig addig is sürgős intézkedést kívánt, azt Kollonics Lipót érsek, a nádor, a magyar kancellária és néhány Bécsben tartózkodó főúr tanácskozza meg és hajtassa is végre. Legsürgősebb feladat a 4 millió

adóból még hátra levő 2 millió forintnak méltányos felosztása, és az említett 812 ezer forintnak gyors befizetése volt.³¹⁸

A rendek azt hangoztatták, hogy ők már 2 millió forintot, esetleg ennél is többet befizettek, részben készpénzben, részben szerződés alapján meghatározott élelemben. A kívánt 812 ezer forintot ezért a megyéktől gyorsan összeszedni nem lehet, jobb volna, ha az ilyen ügyekben jártas miniszterek erre kölcsönt szereznének. Ajánlották ezúttal az 1697 őszen a Deputatio által elrendelt accisa beszédését is, ami akkor járna eredménnyel, ha a katonaságot a végvidéken helyeznék el.³¹⁹

A tervezett szélesebb körű tanácskozás szervezése annyira haladt, hogy a király július 15-re vagy 20-ra Bécsbe hívta azokat, akiket a fentebb említett szűkebb bizottság kijelölt. Egyelőre nem tudjuk, hogy a meghívottak valamennyien megjelentek-e, illetve mennyi ideig tartózkodtak Bécsben, azért névsorukat csak mint meghívott névsort közöljük. Az egyházi rendet főpapok képviselték, úgymint Széchényi Pál kalocsai érsek, Mattyasovszky László nyitrai püspök kancellár, Benkovich Ágoston váradi püspök, Pyber László és Matusek András kanonokok, az esztergomi, illetve a győri káptalan részéről. Ott volt a Ministerialis Deputatio részéről Kollonics Lipót is. A meghívott világi főurak a nádoron kívül: Csáky István országbíró, Battyhány Ádám horvát bán, Kéry Ferenc főlovászmester, kancelláriai első ülnök, Zichy István győri vicegenerális, Pálffy Miklós, Bercsényi Miklós, Illésházy Miklós (utóbbi kettő Ung, illetve Trencsén megye főispánja), végül Erdődy Kristóf, a magyar kamara elnöke. A nemesek küldöttei Maholányi János személynök mellett: Sente Bálint alnádor, Szapáry Péter alországbíró, Szirmay István nádori ítélőmester, Bezeredy István, Klobusiczky Ferenc, Nagy István országbírói ítélőmester és Szegedy Pál. A városok küldötteinek élén Erdődy György tárnokmester és az altárnokmester állt, meghívták azonkívül Pozsony, Sopron, Kassa, Eperjes, Nagyszombat szabad királyi városoknak és a bányavárosoknak egy-egy polgárát, illetve tisztségviselőjét.³²⁰ A résztvevők közül legtöbben tagjai voltak a magyar tanácsnak, ezért a bécsi konferenciát kibővített tanácsülésnek is tekinthetjük. A tanácskozások vége felé a jelenlevők egy részét Pozsonyba irányították, ahol konkurzus keretében folytatták a munkát.

A bécsi konferencián részt vettek természetesen az udvari hivatalok vezetői és kiküldöttei is.

Július 22-én a király legelőször a következő évi katonai regulamentum hatósabbá tétele érdekében tanulmányozásra tűzte ki azt a kérdést, hogyan lehetne a hadsereget az adózók túlterhelése nélkül ellátni. Tájékoztatást kért arról is, hogy a katonaság az év folyamán a pénzadón felül mit szedett még be a lakosságtól.³²¹ Augusztus folyamán indult meg a rendek és a bécsi abszolutisták nagy mérközése, amelynek során a rendek újból állást foglaltak évtizedek óta hangoztatott elveik mellett. Az országban adóalapul 8000, mégpedig 1647-es értékű portánál többet nem vállaltak, s az adózással kapcsolatos nemesi előjogokból igyekeztek minél többet fenntartani. A portaadót, az accisával kiegészítve, elegendőnek tartották a katonaság ellátására, s rámutattak arra, hogy az accisa fizetésében úgymint mindenki, így az első három rend is részt vesz. Külön, az első három rendre kivethető pénzadó

ellen azonban tiltakoztak. Az adózók terheinek enyhítését úgy látták lehetőnek, ha az országban tartózkodó katonaság ellátása olcsóbb; ami elérhető, ha nem belső, lakott területen helyezik őket szállásra, hanem az ország határán, és ha ellátásukban fokozottabb mértékben vesznek részt az örökös tartományok adózói is.³²²

A király szeptemberre Pozsonyba idézte az ország három bizottsága mellett működő adópénztárosokat, hogy a katonasággal való elszámolást (*computus*) elkészítsék. Ugyancsak szeptemberre Bécsbe hívta a megyék főispánjait, megyéjük egy-egy tagjának kíséretében.

A három bizottság, amelynek szervezete és ügyvitele ebben az évben még nem volt szilárd, a fennállott nehéz helyzetben nem maga szedette be pénztárosaival az adót a megyéktől, hogy azután a hadipénztárba adhassa át; ez volt ugyanis az előírás. Ehelyett megengedte a katonaságnak, hogy saját maga szedje azt be közvetlenül a megyéktől. A Ministerialis Deputatio az előírás betartására szólította fel a bizottságokat.³²³ Szeptember 10-i királyi leirat szerint a bizottságok ekkor még nem gondoskodtak a korábban kért 812 ezer forint beszédéséről.³²⁴

Bécsben szeptember 10-én folytatta munkáját a már főispánokkal, megyei küldöttekkel kibővített tanácskozás.³²⁵ Szeptember 14-én a résztvevők nagyobb részét a király Pozsonyba küldte, hogy amit Bécsben megkezdtek, ott fejezzék be.³²⁶ A bizottsági pénztárosok pedig felszólítást kaptak, hogy elszámolásaikat a kancellárián keresztül küldjék fel a Ministerialis Deputatiohoz.³²⁷ Pozsonyba, ahol ekkor már konkurzusjellegű tanácskozás folyt, egymást követték a királyi határozatok, amelyekre a rendek a maguk felfogása mellett kitartva válaszoltak. Október 7-én a király kudarcba fúltnak nyilvánította a tavasszal megkezdett vitát,³²⁸ október 22-én pedig már befejezését sürgette.³²⁹

Míndezek után királyi parancs közölte a nádorral és a megyékkel az új adófelosztási kulcsot, amely szerint a 4 millió forint adónak tizenhatod részét a városok fizetik (ez volt a később gyakran szereplő „sedecimalitas”), a fennmaradó összeg kétharmadát a porták után a jobbágyság, egyharmadát pedig az első három rend. A nádor elutasította ezt a felosztási tervet, síkraszállt az első három rend érdekeiért. Hosszasan fejtegette elméletét a nemességről mint a társadalom fenntartó rétegéről, amelynek tönkremenetelét egyetlen keresztény fejedelem sem kívánhatja. Érveit számadatokkal támasztotta alá annak bizonyítására, hogy a parasztság a maga színvonalán jobb módú és könnyebben elbíri a rá háruló adót, mint az első három rend. Ez azonban a parasztságnak csak egy felső, szűk, az áruterelésben magának akkor is helyet szorító rétegére állt. Kérte továbbá, ne vegyék el az országtól az adófelosztás jogát, a felosztás módjának meghatározását, a repartíciót, mivel ez más tartományokban is a rendek joga.³³⁰

A rendek félelmét, erőteljes szervezkedését tükrözi Sente Bálint alnádornak az 1698. november 7-én nádorhoz írt levele, amelyben a várható nagy adóról, porcióról, kvartélyról számolt be. „Úgy látszik, kegyelmes uram, csak megvonták a mi nemzetünk ellen az íjat. . . ezek keresett dolgok a mi veszedelmünkre.” Megigérte, tárgyal majd a nemsokára Pozsony megyébe érkező személynőkkel, és figyelmezteti a megye főispánjának embereit, „nyissák föl szemeket”. Elrettentő példaként

hozta fel egyik érseki birtoknak várható adóját, amelyen ugyanannyi az adósság, mint az adó alapját kitevő jövedelem. Remélte, hogy a nádor, aki már csak egymaga maradt fenn Bécsben, még tehet valamit: „... bár azelőtt is csak maga lett volna, többet vitt volna végben az ország mellett”.³³¹

Az év adóközdelmeit december 24-én a nádorhoz és a rendekhez intézett elmarasztaló, keserű hangú királyi leirat zárta le.

Ez az irodalomból ma már jól ismert leirat³³² megrója az első három rendet önzéséért, mivel kis töredékét is alig volt hajlandó vállalni a tőle kért adónak, s a 4 milliónak minél nagyobb részét igyekezett áthárítani a jobbágyságra s általában a nem nemesi vagy bizonytalan nemességű rétegekre. Ugyanakkor fokozódott mind az állam, mind a földesurak részéről az a törekvés, hogy a jobbágyságnak és a vele együtt adózóknak ne csak portáit, hanem korábban adóalapként nyilván nem tartott egyéb jövedelmeit is adó alá szorítsák. Más részről azonban az államot fenyegető gazdasági csőd, pénzhiány, az egyre szaporodó termelési és kereskedelmi monopóliumok, a hadsereg kiváltságos helyzetéből eredő igények, éppen a nagyobb adó kifizetéséhez szükséges jövedelmek megszerzésében gátolták a lakosságot, sőt csökkentették még az első három rend fizetőképességét is. Még további tüzetesebb kutatást igényel az a kérdés, vajon az első három rendnek, ha erőfeszítések árán is, valóban nem lett volna-e módjában az országra háruló adó kb. negyedrésszének vagy ennél kisebb összegnek megfizetése abban az esetben, ha megértve a korszak követelményeit lemondtak volna a nemesi adómentesség elvi alapjáról.

A központi hatalom és a rendek közötti küzdelem 1698 végén még nem érte el tetőpontját, hanem folytatódott, a nádor vezetésével, a tömegeknek a mélyben érlelődő elkeseredésétől kísérve, egészen a robbanásig, a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig.

Az 1698/1699-es katonai évre tehát 4 millió forint adót vetettek ki az országra. A felosztási (*reparticiós*) táblázatok a konkurzus és a Ministerialis Deputatio készítette, a táblázatokon ott találjuk Kollonics Lipót aláírását. Az összegben kívül a felosztás is nagy gondot okozott, ezért többféle táblázat is készült, amelyeknek belső számadatai nem azonosak.

1698-ban az udvar felosztási terve az volt, hogy a 4 millióból 2,5 millió forintot fizessen a jobbágyság és a hozzá csatolt rétegek, 1,25 millió forintot az első három rend és tizenhatod részt, azaz 250 ezer forintot a szabad királyi városok.³³³ Ezt az első három rend nem fogadta el.

A nádori protocollumban két-két, Kollonics aláírásával ellátott felosztási táblázatpárt látunk.³³⁴ Az első pár példányának összesítő rovata szerint a 4 millióból 250 ezer esik az első három rendre³³⁵ (tehát tizenhatod rész) és 3,5 millió forint a jobbágyságra.³³⁶ Külön nem tünteti fel a táblázat a szabad királyi városok ugyancsak 250 ezer forintot kitevő tizenhatod részét, de a végösszeg, 4 millió csak ennek hozzászámításával kapható meg. A második példányon³³⁷ a végösszeg felosztása a fenti arányok szerint történt, azonban az egyes országrészek s azokon belül a megyék és városok egyéni adóösszege különbözik az első példányon található

összegektől. Ezt a különbséget a visszafoglalt területnek néhány megyéje okozza, amelyek az első táblázatban adófizetőként szerepeltek, a másodikból azonban kimaradtak. Ezeknek adóját azután szét kellett osztani a táblázatban benne maradt többi megye és város között, ezért ezeknek adója a második példányban magasabb, mint az elsőben. Az először besorolt, majd kihagyott megyék a következők: Szörény, Bács, Temes, Szerém, Csongrád (Szegeddel), Arad, Csanád, Zaránd, Békés.³³⁸ Továbbá oka a két példány közötti különbségnek, hogy az elsőbe belevették Horvát–Szlavón–Dalmátországot, amelynek megyéi (Valkó, Verőce, Pozsega, Korbava, Lika, Kőrös, Varasd és Zágráb) a második példányból már kimaradtak.³³⁹

Hasonló okból mutatkozik eltérés a második táblázatpár két példánya között. Az első példányon az országrészek, illetve ezeken belül a megyék és városok adójának számadatai eltérnek a fenti táblázatpár első példányának adataitól, a második példányon pedig ugyancsak a visszafoglalt terület egy részének és Horvát–Szlavón–Dalmátországot megéinek kihagyása okoz további eltérést.³⁴⁰

1699. január 26-án megkötötték a törökkel a karlócai békét. 1699 tavaszán a rendek a királyhoz fordultak az évi adóösszeg csökkentése érdekében.³⁴¹ Hosszas huzavona után, amint Mattyasovszky László kancellár a nádorral közölte, a király „a négy milliombul álló súlyos quantumnak” tizedrészét elengedte.³⁴² A király június 4-én közölte a pozsonyi bizottsággal, hogy az adó végleges összege az 1698/1699. katonai évre 3,6 millió forint, a repartícióban található egyéb kívánalmak fenntartása mellett.³⁴³ Az adót ugyanis az előző években meghatározott 8000 portára osztották szét, amit az 1698. évi konkurzus jóváhagyott.³⁴⁴ Hasonlóképpen szólt a Ministerialis Deputatio 1699. október 12-i leirata, amikor a budai bizottság területén mutatkozó aránytalanságokról érkezett hozzá panasz. Felkérte a kancelláriát, emlékeztesse a budai bizottság elnökét, Széchényi Pál kalocsai érseket és a nádort az 1698. novemberében a Deputatióval együtt tartott konferenciára, ahol a jelenlegi, az ország nagyobb részének beleegyezésével készült repartíciót bemutatták; s ha mégis jelentkezik aránytalanság, gondoskodjanak kiigazításról.³⁴⁵

A rendek a magas pénzdától félve még az év elején azt kérték, hogy az adó egy részét természetben, gabonában róhassák le. A gabonát a területileg illetékes kamarai gabonagyűjtő házakba³⁴⁶ kellett beszállítani. Begyűjtése azonban akadózva, lassan ment. A fent említett porták arányában osztották szét, akkor is ha egyes területeken rossz termés, gabonaféltés volt. Nem először mutatkozott itt meg a gépies, vagy amint nevezték, számítási kulcs alapján történő felosztás hátránya. Erről panaszkodott Győr megye a nádornak 1699. március 10-i feliratában.³⁴⁷ A szétosztás és begyűjtés munkájába a Deputatio bevonta a három bizottságot is. A kassai bizottság ugyancsak március 10-én jelentette, hogy a hozzá tartozó megyék egyenként hány köből gabonát szállítanak a szatmári, váradi, sárospataki, tokaji,

eperjesi és egri gabonaházakba.³⁴⁸ Március 23-án a sok panasz hatása alatt a Deputatio a kancellárián át utasította mindhárom bizottságot, hogy a felosztásnál vegye figyelembe egyes megyék tényleges helyzetét.³⁴⁹ Február 18-i és július 20-i királyi leirat szerint a kért gabonamennyiség 130 ezer mérő volt, s ebből július 20-ig csak 30 ezer mérőt szolgáltatottak be. A király a nádortól kért jelentést, mi az elmaradás oka.³⁵⁰ Szeptember 3-án a Deputatio rosszállólag nyilatkozott a beszo- gáltatás lassúságáról, s a bizottságokon keresztül emlékeztette a rendeket, hogy a pénzdó egy részének gabonaadóra való változtatását ők maguk kérték.³⁵¹ Ugyan- akkor felszólította a bizottságokat, hogy hetenként gyűjtsenek adatokat a városi piacok gabonaárairól, ezeket a jegyzékeket irattárunkban őrizzék, s egy példányt adjanak át a bizottságok kamarai ülnökeinek, tájékoztatva ezzel a kamarát, milyen áron számítsák be az adógabonát. Ami messzebből érkezik, azért magasabb árat kérhetnek. Legelső feltétel, hogy a gabona jó minőségű legyen.³⁵²

Vontatottan haladt a *pénzdó* befizetése is. A Deputatio próbált ezen a téren is rendet teremteni, ugyancsak a bizottságok útján. 1699. július 20-án megrótták őket, mert vagy egyáltalán nem történt fizetés, vagy a határidők figyelmen kívül hagyásával, késedelmesen. Ezért a birodalom többi tartományában folyó gyakor- latra hivatkozva felszólították a bizottságokat, közöljék, mennyi adó jár egy-egy kerületből, s erről készítsenek belső felosztást, majd adják át a pénzt a kerületük- ben működő hadipénztárosoknak nyugta ellenében. Ha nem tartják be a fizetési határidőket, a pénztáros forduljon a bizottsághoz, az pedig szükség esetén kérjen a végrehajtáshoz katonai segítséget.³⁵³

Elégedetlen volt az udvar és a Deputatio a kerületi rendi pénztárosoknak³⁵⁴ és a megyei pénztárosoknak a befizetett adóval kapcsolatos elszámolásai miatt is. 1699. április 27-én a király leírt a pozsonyi bizottságnak, s emlékeztette, hogy az 1698. őszén folyt bécsi adóügyi tárgyalások alkalmával határozat is jött létre az elszámolások kötelező felküldéséről. Többen nem küldtek elszámolást, akik pedig küldtek, azoké hibás, zavaros, sokszor használhatatlan. A pozsonyi bizottság tehát a hanyag munkát végzőket őrizet mellett küldje fel Bécsbe, s ha ott sem számolnak el megfelelően, megkapják méltó büntetésüket.³⁵⁵ 1699. december 4-én újabb királyi leiratban sürgették a pozsonyi bizottságnál azt az elszámolást, amelyet október 31-én kellett volna lezárni, a 1698/1699. katonai év végén, de még nem készült el.³⁵⁶

Fentebb már említettük, hogy a repartíciós táblázatban külön rovatba tett 250 ezer forint, a 4 millió forint évi adó tizenhatod része az első három rend meghatá- rozott részesedése volt 1698/1699-ben. Ehhez hasonló kivetést, illetve az adófelosztási táblázatba való bevételt korábban nem találunk. A *tizenhatod rész* (az egykorú források elnevezése szerint a „sedecimalitas”) az első három rend s egy további tizenhatod rész — ugyancsak 250 ezer forint — a szabad királyi városok adója volt. Ebben 1698-ban állapodtak meg, illetve ennek megfizetésére próbálták rávenni a rendeket. Kollonics Lipót mint a Deputatio elnöke 1699. január 2-án hivatkozott a nemrégiben kibocsátott királyi rendeletre, amely szerint a szabad királyi városokat az egész adó tizenhatod része terheli. Ennél többet sem pénzben, sem beszállásolás

formájában nem igényelhetnek tőlük. Ha mégis, akkor a területileg illetékes bizottsághoz fordulhatnak panasszal.³⁵⁷ Ezek szerint ez az újfajta adó még nem szilárdult meg az adózók tudatában. Gondot okozott az első három rendnek is. Néhány hónap múlva a nádor igyekezett tisztázni nagybirtokostársával, Zichy Ádám mosoni főispánnal hasonló kérdést. Kérte, hogy Moson megye ne vessen ki a nádor nemesi kúriájára külön adót, mert ő, mint Zichy is, minden birtoka után (pontosabban: azoknak jövedelme után) tizenhatod részt fizet adóba.³⁵⁸ Ez, valamint Pest megyének bonyolultabb esete arra mutat, hogy a földesurak megyén belüli adóztatása, a rájuk való adókimutatás nem ment zökkenők nélkül; a behajtásról nem is szólva. 1699. augusztus 30-án Sötér Ferenc, Pest megye alispánja közölte a nádorral, úgy is mint a megye főispánjával, a helybeli nehézségeket ezen a téren. Ő mint alispán már elkészített egy belső repartíciót úgy, hogy összeíratta, melyik birtokosnak mennyi jövedelme van birtoka után, s erre vetette ki a tizenhatod részt. Ez ellen főleg Zichy Istvánnak volt kifogása, panaszával a nádort kereste fel, aki viszont utasította Sötért a módosításra. Sötér azt felelte, ám mutassa meg maga Zichy István a legközelebbi megyei közgyűlésen, hogyan lehet más felosztást csinálni, „örömest aszerént fogja az nemes vármegye reformálni, mert az semmire nem vethetett az nemes vármegye, hanem az valóra”. Zichy adója kb. 3000 forint volna, az ugyancsak a megyében birtokos Koháry Istváné pedig 18 ezer forint.³⁵⁹

Itt említjük meg, hogy Felsőbánya, Szatmár, Némethi, Eger és Kanizsa városokat az 1699. januárjában a bizottságoknak megküldött repartíciós táblázatban a szabad királyi városok közé osztották be, így ezek is a városokra kivetett tizenhatod részt fizették volna, a nádor azonban észrevételezte a tévedést, felírt a kancellárián keresztül a Deputatióknak, s így a táblázatokat kijavították, a fenti városokat a megyék rovatába tették át — adójukat azonban nem saját megyéjük, hanem közvetlenül a hadipénztár szedte be. Így a tizenhatod részt kevesebb város között kellett felosztani.³⁶⁰

1699-ben különadót jelentett *I. József esküvője*. A megyék megtanácskozták a teendőket. Január 13-án Heves megye tudakozódott Pest megyénél, küld-e követet az esküvőre.³⁶¹ Az országrészek főkapitányságai is készültek követküldésre.³⁶² Az ajándéokra szánt összeget is a nádornak kellett felosztania a megyék és a városok között.

1699 októberében újból összehívták a nádori *konkurzust*. Először, október 16-án a Deputatio útján a közelben lakó főurakat és az ország főméltóságait hívták Bécsbe, hogy Kollonics Lipóttal és a magyar kancelláriával sürgősen tanácskozzák meg az 1698/1699. évi repartíció tanulságait, s ezek alapján hozzák helyre a mutatkozó aránytalanságot s alakítsák ki a következő katonai évre az adó felosztásának módját.³⁶³ Meg kellett határozniuk azt is, mennyi lesz az első három rend, a városok és a jobbágyok adója.³⁶⁴ Ugyanebben az értelemben külön királyi meghívó ment a nádorhoz,³⁶⁵ valamint a többi résztvevőhöz is.³⁶⁶ Csáky István országbírónak Szirmay István nádori ítélmesterhez írt leveléből kitűnik, hogy az udvar „kifogván az üdöböl” csak a fent megjelölt, könnyen elérhető urakat hívta fel. Az országbíró igen kérte Szirmayt, aki Felső-Magyarország képviselőjében

addig is részt vett a repartíciós tárgyalásokon, siessen Bécsbe, s tegyen meg minden lehetőt az ország rész adójának csökkentése érdekében.³⁶⁷

A bécsi konkurzus tárgyalásainak eredményét a nádor és a rendek hat pontba foglalva terjesztették a király elé. Első kívánságuk a pénzadó elengedése volt, ha ez nem lehetséges, 2 millió forintban való megállapítása. A király december 5-i válaszában elutasította ezt a kérést. Az egész birodalom adóját újból 12 millió forintra tervezték, amiből a király leengedett 20%-ot, azaz 2,4 millió forintot, ami után az egész birodalom adója 9,6 millió forint maradt. Ebből Magyarországra jutott 3,2 millió az 1699/1700. katonai évre; újból a birodalmi adónak egyharmada. — A rendek második kívánsága az volt, hogy a király ígérete szerint számítsák le Magyarország adójából a katonai kihágások okozta károkat, a katonák ingyen tartását, a fölösleges katonaság tartását, s azt is, amit Horvátország, Szlavónia és a töröktől visszafoglalt területek adtak. A király ezekben a kérdésekben a Ministerialis Deputatio elé irányította őket; egyben megígérte Horvát–Szlavón–Dalmátország és a visszafoglalt területek adójának Magyarország adójába való beszámítását, de nem döntött még abban a kérdésben, hogy ezek a területek Magyarországgal együtt adózzanak-e vagy külön. — A rendek következő kérése arra irányult, hogy ha az egész katonaságot nem is lehet az országból kivinni, vigyék ki nagyobb részét, s helyezték el a végvidéken, szüntessék meg a fölösleges helyőrségeket,³⁶⁸ és bontsák le a már nem szükséges erődöket. A király az átköltöztetést csak akkor látta megvalósíthatónak, ha már a béke és az országhatárok teljesen megszilárdultak. Az új katonai regulamentum könnyebbé fogja tenni nagyobb létszámú katonaságnak az országban való eltartását, mivel a katonaság saját pénzén él, s így mint vásárló is hasznot hajt, enyhíti a pénzhiányt. Egyes erődöknek lebontása ugyancsak további megfontolást igényel. — A negyedik pontban az első három rend adója ellen tiltakoztak, mivel a béke létrejöttével a személyes nemesi felkelés megszűnt; ezt pótolták ugyanis a rájuk kivetett adóval.³⁶⁹ A király, mint 1698. december 24-i és egyéb leirataiban, ezúttal is a nép nagy nyomorára hivatkozva utasította vissza a nemesi adómentességet. — Kérték továbbá az ország öt főkapitányának (bányavidéki, felső-magyarországi, győri, kanizsai és varasdi) megreformálását is úgy, hogy az ezekben szolgáló katonaságot is helyezték át a végekre, s a császári hadsereg mintájára formáljanak belőlük ezredeket, különben mind rablókká válnak. Ezzel a ponttal a király egyetértett. — A rendek újból előhozták Horvát–Szlavón–Dalmátországnak és a visszafoglalt területeknek kérdését: mint-hogy az egész országot portákra osztották, bizottsági úton kellene megállapítani, mennyi jusson a portákból ezekre a területekre. A király válasza szerint már az első 4 millió forint adó kivetésekor egyetértett azzal, hogy Erdély kivételével a Szent Koronához tartozó valamennyi országrész vegyen részt megfizetésében, most tehát a rendek tegyenek javaslatot, milyen összeget kérnek az egész adóból a fenti területektől. — Elutasította azonban a rendek utolsó (igen gyakran hangzott) kívánságát a Neoacquistica Commissio feloszlatására vonatkozólag.³⁷⁰

Az 1699. októberében összehívott szűkebb körű gyűlés az év vége felé kiegészült további küldöttekkel is. A nádor 1699. december 7-i felterjesztése, amelyben a

király december 5-i határozatára válaszol, bevezetésében mágnásokon, királyi tanácsosokon kívül megyei és városi követek jelenlétét is említi.³⁷¹

A konkurzus két *repartíciós táblázatot* készített az 1699/1700. katonai évre, az elsőt 2 millió forint pénzdóra, a másodikat az egész kívánt összegre, 3,2 millió forintra. Erdély és a 13 szepesi város ezúttal sem szerepelt a felosztásban, bekerült azonban Horvát–Szlavón–Dalmátország összesen 412 portával és 195 071 forint egy összegben kivetett adóval. Ezt öt megyének (Zágráb, Varasd, Kőrös, Korbava, Lika) és hat szabad királyi városnak (Zágráb, Zengg, Varasd, Kapronca, Károlyváros, Kőrös) kellett egymás között felosztania. Külön csoportba foglalták a Dráván túli terület megyéit (Valkó, Pozsega, Szerém, Verőce), itt azonban külön-külön fel is tüntették az adóösszeget.

Ez az összeírás a megyéknek és városoknak portaszám-adatait is tartalmazza; a városok neve mellett is portaszámokat találunk. A nevek után következik az adóösszeg forintban és dénárban. Így az egy portára eső összeget könnyen kiszámíthatjuk. Az első három rend tizenhatod része külön rovatban nem szerepel, ezúttal azonban benne van az összeírásban a városokra eső tizenhatod rész, 125 ezer forint. Azonkívül minden megye és város adójához még régebbi, viszonylag kisebb összegű hátralékok is kapcsolódnak, a végleges adóösszeget ezek hozzáadásával mindegyiknél az utolsó rovat közli. A második táblázat a nevek mellett három rovatot vesz fel, az elsőben van a 2 millió forint után járó adóösszeg, a másodikban az 1,2 millió forint után, a harmadikban összesítve az egész 3,2 millió forint után járó összeg. Lehetséges, hogy elvi okokból készült így a táblázat annak kifejezésére, hogy a rendek változatlanul ragaszkodnak az évi 2 millió forint pénzdóhoz, s ami ezen felül van, külön rovatba kerül, mivel csak felső parancsra állítják be.³⁷²

A nádor 1699. december 7-i felterjesztésében újból rámutatott az ország túlterheltségére. A megyék és városok az előző évek adózása folytán annyira eladósodtak, hogy az örökös tartományoktól kellett kölcsönt felvenniük. A nádor megállapítása szerint — adatainak ellenőrzése nem áll módunkban — az örökös tartományok helyzete sokkal kedvezőbb. Ott olyan helység, amely Magyarországon 50 porciót ad évi adó fejében, legfeljebb 3–4 porció szolgáltatására köteles. Az sem igazságos, hogy az egész birodalom adójából Magyarországra egyharmad rész esik, mivel az ország tartja jelenleg majdnem az egész hadsereget. A nemesség saját jobbágyságait eddig is földesúri adókedvezményben részesítette, hogy meg tudják fizetni a növekvő állami adót. Közölte értesülését a visszafoglalt területekkel kapcsolatban, ahova az ország nem vethet ki adót: a katonai parancsnokok, a kamarai és haditisztek akkora terhek viselésére kényszerítik az ottani lakosságot, ami sokkal több, mint amennyi az ország adójának oda jutó része volna.³⁷³

December 7-i felterjesztésére a nádor nem kapott választ. 1700. március 21-i felterjesztésében hivatkozott erre újból, kérve a 3,2 millió forint mérséklését és az első három rend mentességének engedélyezését.³⁷⁴ A Deputatio azonban a magyar

kancellária útján márciusban újra elkezdte sürgetni a 3,2 millió forintnak végleges szétosztását. Ezt a három bizottság feladatává tették, elrendelve, hogy a felosztás alkalmával jelen legyen a kerületi főhadbiztos is. Március 13-án a mielőbbi végső felosztás ügyében a kancellária újabb sürgetést küldött a nádorhoz.³⁷⁵ Március 12-én a három bizottság elszámolás készítésére kapott parancsot, hogy a fenti adó befizetésének mértéke és az országnak ezzel kapcsolatos kívánságai, sérelmei meghatározhatók legyenek.³⁷⁶ A Deputatio elrendelte az 1698/1699. évi elszámolások beküldését is, és a megyék értesülése szerint addig nem szándékozott az 1699/1700. évi adóra vonatkozó panaszokkal foglalkozni, amíg előbbieket át nem vizsgálta.³⁷⁷ Október 1-jén a Deputatio, arra hivatkozva, hogy a katonai év a vége felé jár, január 1-jéig adott végső határidőt az 1699/1700. évi elszámolás felterjesztésére.³⁷⁸

Jelentős intézkedés történt 1700. június 2-án, a *hadifőpénztár* felállítása.³⁷⁹ Ennek működési szabályzata értelmében az évi adót négy részletben kellett befizetni, a repartícióban foglalt kötelezettségek alapján. A befolyt adó egy részét a katonaság közvetlen szükségleteinek, ellátásának fedezésére fordíthatták a bizottságok, amit pedig megtakaríthattak, azt a hadipénztárba kellett küldeniük (ez régi terv volt). Az ellátmányra jogosultak utalványt (*assignatiót*) kaptak. Az utalványra jogosultakat a bécsi főhadbiztoság értesítette, hogy keressék fel a kerületben működő főhadbiztost, aki megállapítja a nekik járó havi illetményt (*designatio*, más néven *Entwurf*). A jogosult ezzel a designatióval az illetékes kerületi bizottsághoz fordulhatott, s ott kapta meg az utalványt, amely már közvetlenül annak a megyének, városnak szólt, ahova a katonaságot szállásra rendelték. A két hivatalos irat (*designatio* és *assignatio*) alapján az adózók nyugta ellenében kiadták a katona járandóságát. Ezt a nyugtát vihette az adózó a megyei pénztárhoz, amely azt készpénzadóként fogadta el, s ugyancsak nyugtát adott róla. Végül a megye a kétfajta utalványt, a *designatiót* és *assignatiót*, valamint az ezen felül még járó pénzadót beszolgáltatta a kerület rendi pénztárosának (*perceptor provincialis*), aki viszont köteles volt mindezekről havonként elszámolni a kerületi hadipénztárossal; ez ismét a bécsi udvari kamarával számolt el. A három bizottság pedig köteles volt a rendi pénztárosok elszámolását a magyar kancelláriába felküldeni. A felmerülő egyéb kiadásokat a havi elszámolásba illeszthették bele. Vita esetén az ügyet a kancellária terjesztette tovább a Deputatiohoz. Az utasítás világosan kimondta, hogy a járandóság meghatározást (*designatiót*) csak a kerületi főhadbiztos adhatja ki, akinek azonban nincs joga utalványt (*assignatio*) kiadására. A kerületi bizottságok *designatio* nélkül *assignatiót* nem adhattak, s a máshonnan jövő *assignatiót* az adózók nem voltak kötelesek elfogadni. Mit tehetett azonban egy megye vagy város, ha területén nem teljesen szabályos iratokkal felszerelt katonaság jelent meg? Gyakran megtörtént az is, hogy a kívánt elszámolás és adópénz nem került át a megyéktől és a rendi pénztárakból a hadipénztárba. A király néhány hónap múlva, október 29-én újabb parancsot küldött a nádornak és a rendeknek a fenti ügyben, 27 pontból álló szabályzattal kiegészítve.³⁸⁰ Amint alább látni fogjuk, az év végén készült új repartícióban külön rovatot készítettek a hadipénztárba kifizetendő adóösszegek megjelölésére.

A katonaság ellátása terén a szokásos problémák jelentkeztek. A pozsonyi bizottság irataiból ismeretes, hogy az élelmezésükre hivatalosan megállapított napi 6 krajcárt készpénzben nem fogadták el, kevésnek tartották. Ha viszont természetben kapták az ellátást, akkor az elszámolásban csak napi 4-5 krajcárt tüntettek fel.³⁸¹ Nagy terhet jelentettek s állandó panaszra adtak okot a helyőrségek (*praesidiuumok*). A Deputatio igyekezett a megyéket rávenni, hogy ebben a főleg városokat sújtó teherben vállaljanak részt.³⁸² A katonaság megfelelőbb elhelyezése érdekében felmerül kaszárnyák építésének terve is. A király március 17-én utasította a nádort, hogy ezt a kérdést a haditanáccsal és a főhadbiztossággal tárgyalja meg.³⁸³ Ezt a megoldást örömmel látta volna a Ministerialis Deputatio is.³⁸⁴

1700 őszére nyolcados törvényszéket hívtak össze Pozsonyba. A király augusztus 22-én adta ki a parancsot, amely szerint a törvényszéket október végén kellett megnyitni.³⁸⁵ A törvényszék az év végéig ült együtt, s ennek keretében tartották a konkurzust is s készítették el a következő katonai év repartícióját, de megvitattak itt egyéb soron levő közjogi kérdéseket is.³⁸⁶

December 1-jén a nádor jelentette a királynak, hogy a nyolcados törvényszék rendben folyik, de ugyanakkor a megyék követői is Pozsonyba gyűltek, s kérnek, Batthyány Ádám országbíró útján, adóenyhítést a következő évre. Ehhez a kérésükhöz maga is csatlakozott, hogy mielőbb elkészíthesse a repartíciót.³⁸⁷ Az udvar zokon vette a már többször is felterjesztett kérést, mivel a II. Károly spanyol király halála folytán előállott helyzet veszélyes fordulattal, háborúval fenyegetett.³⁸⁸ November 22-én a király, felbőszülve a parasztságnak az adózás elől való állandó és tömeges költözése, vándorlása miatt, a nyolcados törvényszék résztvevőit szólította fel, hogy találjanak megfelelő ellenintézkedést.³⁸⁹ Adóenyhítésre az udvar nem gondolt. A Bécsben tartózkodó Jeszenszky István nádori titkár november 28-án ezt nyíltan megírta a nádornak, közölve, hogy a kancellár tudomása szerint más módot is keresnek majd az ország megadóztatására.³⁹⁰ Ez be is következett. A bécsi udvari kamara javaslatára Magyarországon is megpróbálták beszedni a „centesimalitas”-t, az örökös tartományokban szokásos egy százalék rendkívüli jövedelmi és vagyonadót, amit a ruhák és ékszerek kivételével s bizonyos fajta adósságok leszámításával minden ingatlan- és ingóvagyon és pénztőke után vetettek ki. A nádor és a rendek 1700. december 1-jei feliratukban elhárították ezt a kivetést, hivatkozva arra, hogy az egész birodalom adójának egyharmadát fizeti az ország, ami maga is túlterhelés; hiányoznak továbbá az örökös tartományokban meglévő birtok- és vagyonösszeírások, amelyeknek elkészítése belátható időn belül nem lehetséges.³⁹¹

Ellenségeskedésig menő viszály bontakozott ki a nyolcados törvényszéken és az ezzel kapcsolatos, repartíciót előkészítő gyűléseken Felső-Magyarország és az ország többi része között. Ennek előzményeit a korábbi évekből ismerjük. Ebben az évben a nádor már szeptemberben összeírta a Részek és a visszafoglalt területek megyéit, amelyek azonban három évi adómentesség megszerzésére törekedtek.³⁹² Ezeknek a megyéknek egy része adózás szempontjából Felső-Magyarországhoz tartozott. Szeptember 25-én Sente Miklós (az elhunyt Sente Bálint

al nádor unokaöccse) figyelmeztette urát, Batthyány Ádám országbíró, ügyeljen ismeretlen személyek előtt tett nyilatkozataira, főleg „felföldi humorral bíróval” szükséges óvatosnak lenni. Az történt ugyanis, hogy Klobusiczky Ferenc személy-nök, felső-magyarországi birtokos nyilvánosságra hozta Batthyány Ádámnak egy bizalmas üzenetét, amely pedig nem egyezett a nádor véleményével.³⁹³ A „felföldi humor” abban is megnyilatkozott, amint a nádor november 23-án Batthyány Ádámnak tudomására hozta,³⁹⁴ hogy Bécsben akarják megcsináltatni a repartíciót az ország három része („a három föld”) között. Bercsényi Miklós azért ment fel, hogy vesztegetéssel érjen célt.³⁹⁵ A nádor nem tartotta méltányosnak, hogy Felső-Magyarország négy év óta évenként öt-hatszáz ezer forint engedményt kapott. Megállapítása szerint akkor is több járna onnan, ha az 1647. évi portaösszeírás alapján csinálnák meg a repartíciót.³⁹⁶ Kérte Batthyányt és utasította titkárát, Jeszenszky Istvánt, hogy Kollonics Lipót érseknél és a magyar kancellárnál ellensúlyozzák a felső-magyarországi törekvéseit.³⁹⁷ Arról pedig ekkor még nem is lehetett tudomása, hogy Rákóczi Ferenc már felvette a kapcsolatot XIV. Lajos francia királlyal. A kapcsolatok és ellentétek különös egybefonódása folytán éppen saját ítélőmestere, az ugyancsak felső-magyarországi Szirmay István volt az, akinek közreműködésétől az ekkor már elhunyt Csáky István országbíró nemrég még az országrész adójának csökkentését várta.

Az 1700/1701. katonai évre az egész birodalom pénzádója 9 millió forint volt, amiből Magyarországra ismét ennek egyharmada, 3 millió forint jutott. A nádor december 16-án kelt feliratában a király tudomására hozta, hogy ezt az összeget a megyék és szabad királyi városok Pozsonyban lévő követeivel közölte, akik Batthyány Ádám országbíró útján ennek leszállítása érdekében kérvényt fognak benyújtani.³⁹⁸

December 18-i kelettel a nádor és a rendek a még együtt ülő nyolcados törvényszék keretében³⁹⁹ elkészítették a repartíciót. A nádori protocollumkönyvben ezzel kapcsolatban négyféle táblázatot találunk. Az első kettő 2 millió forint felosztásáról szól, s közülük a második a megyék és városok portaszámait is tartalmazza. A harmadik külön egymilliót oszt szét, a negyedik pedig az egész 3 milliót.⁴⁰⁰ A felosztásban Erdély és a 13 szepesi város ezúttal sincs benne. A szabad királyi városokra ismét tizenhatod részt vetettek ki, az első három rend számára azonban ezt nem vezették be a táblázatba. Ez az első repartíció, amelyben azt is meghatározták, hogy az adóból mekkora összeget kell a hadipénztárba befizetni, s mennyit az ország saját szükségleteire az ország pénztárába. Utóbbi összeg 32 044 forintot tett ki, s ugyanúgy, mint az adó többi részét, ezt is a porták szerint osztották fel, azonban nem valamennyi megyére és városra terjedt ki.⁴⁰¹ A megyék és városok portaszámán kisebb igazítást hajtottak végre.⁴⁰²

A nádor december 21-én nyíltan megírta Batthyány Ádámnak, hogy számításból készítettek el a repartíciót csak 2 millió forintra, abban a reményben, hogy az udvar a harmadik milliót mégis elengedi.⁴⁰³ December 22-én pedig azzal a kérelemmel küldte fel Bécsbe Batthyánynak a repartíciót, hogy azt minél előbb mutassa be a királynak.⁴⁰⁴ Batthyány azonban, december 25-i válaszában tanúsága szerint,

erre nem vállalkozott. A nála megjelent felső-magyarországi követek ugyanis a repartíciót nem fogadták el. Kijelentették, hogy az nem a pozsonyi megállapodás értelmében, portaszámok alapján készült, hanem némely vármegyére ezen felül is kivetés történt. További panaszuk az volt, hogy a nádor úgy adott engedményt néhány megyének, hogy Horvát–Szlavón–Dalmátországra s más olyan területekre vitte át adójuk egy részét, amelyekről előre lehetett tudni, hogy nem fizetnek. Korábbi tapasztalatok alapján várható volt, hogy Felső-Magyarországnak kell fizetnie helyettük. Nehezményezték még, hogy az ország költségeire, a rendi pénztárba fizetendő — fent említett — összeget csak néhány (köztük felső-magyarországi) megye között osztották fel s nem a porták arányában, valamennyi megye és város között. Batthyány komolyan figyelmeztette a nádort, hogy ha ő nem intézi el panaszukat, idegen hivatalokhoz fognak fordulni, s a főhadbiztosság máris arra vár, hogy — az országrészek egymás közti megegyezésének hiányában — egymaga készíthesse el a repartíciót. Fennáll az a veszély, hogy az adó felosztásának jogát kiveszik a nádor kezéből.⁴⁰⁵

A nádor december 28-i válaszában igyekezett megnyugtatni az országbíró, hogy a felső-magyarországi követek félelme félreértésen alapult, s miután Klobusiczky Ferenc személynök magyarozatát meghallgatták, belenyugodtak a repartícióba. Így nincs más akadálya, hogy a király elé terjesszék.⁴⁰⁶ Az ellen pedig határozottan tiltakozott, hogy a főhadbiztosság nélküle változtasson a repartíción.⁴⁰⁷

Az 1701. év eseményei Batthyány Ádám országbíró aggodalmát igazolták. A bécsi udvari kamara és a főhadbiztosság megváltoztatta a nádori repartíciót azzal az indoklással, hogy az ország egyes területei még nem annyira teherbírók, hogy eleget tudnának tenni a nádori repartíció kívánalmainak, így a visszafoglalt területek és Horvát–Szlavón–Dalmátország. A magyar kancellária 1701. május 4-én küldte le a három bizottságnak a „megreformált”, a rendek szavai szerint „elbontott” repartíciót 3 millió forint adóra.⁴⁰⁸ Nem sokkal ezután, május 23-án a nádor Bécsbe készült, megtudni, „mire nézve bontották el”, s ugyanoda hívta Klobusiczky Ferenc személynököt is, aki 1700 végén segítségére volt a nádori repartíció elfogadtatásában. Azt is kijelentette, ilyen körülmények között nem látja értelmét annak, hogy maga készítse el a felosztást.⁴⁰⁹ A május 4-i kancelláriai leirat felszólította a bizottságokat, hogy amint a módosított repartíció leérkezik hozzájuk, azonnal készíttessék el kerületükben az elszámolásokat a rendi és a hadi pénztárak között. A helyzet adóügyi vonatkozásban meglehetősen zavaros lehetett, ha az adózók még tavasszal sem tudták, mennyi az 1700/1701. évre fizetendő adójuknak végleges összege. A kassai bizottság például április 6-án nem tudott válaszolni egyik hozzá tartozó városnak ebbéli kérdésére. Indokolásul azt hozta fel, hogy még nem kapta meg a kancelláriától a repartíciót.⁴¹⁰

A nádor közbelépése azt eredményezte, hogy az adót mégsem a május 4-i módosított repartíció szerint osztották szét, illetve számolták el. Szeptember 17-én

újabb leirat érkezett a nádorhoz és a bizottságokhoz, amely tudtukra adta, hogy nem kell figyelembe venniük a május 4-i módosított repartíciót, hanem bizonyos portarektifikációk után használhatják a nádori repartíciót, amit már a bécsi udvari kamara és a főhadbiztosság is vállalt,⁴¹¹ legalábbis korábbi kifogásaikat nem kellett figyelembe venni.⁴¹²

Az előző év megmutatta, mekkora nehézséggel járt az adó tizenhatod részének az első három renden belüli felosztása. 1701-ben a szabad királyi városok panaszával kellett foglalkozniuk a felettes szerveknek. Több város a Ministerialis Deputatiohoz fordult, s kifogásolta a tizenhatod résznek a városok közötti felosztási arányát. Szerintük a gazdagabb városoknak ebben nagyobb részt kellett volna vállalniuk. A Deputatio a három bizottságot kérte fel a kérdés kivizsgálására. A király mindenekelőtt azt nehezményezte, hogy a városok helyzetének felmérése nem történt megbízható alapon, teljesen ötletszerűnek mondható. A Deputatio azt kérte a bizottságoktól, hogy az 1696. évi összeírás alapján próbálják meghatározni egy-egy város gazdasági erejét, kérjenek segítséget az összeírási munkában részt vett követektől, valamint a területileg illetékes kamaráktól is.⁴¹³ Ezt az összeírást tartották ekkor a legpontosabbnak, bár az adófelosztást nem ennek alapján végezték. A kassai bizottság 1701. január 21-i üléséből⁴¹⁴ elküldte a kérdéssel kapcsolatos királyi parancsot a kerület szabad királyi városainak, és követeiket a tizenhatod rész kérdésének megtárgyalására március 3-ra megidézte. Ezt a határidőt február 25-én április 4-re halasztotta el.⁴¹⁵ Április 4-én megjelentek a kassai bizottság előtt Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Késmárk és Nagybánya követei, akik először egymás közt folytattak megbeszélést,⁴¹⁶ majd másnap közös emlékiratban kérték a tizenhatod rész ügyének későbbi alkalomra halasztását.⁴¹⁷ Ehhez hasonló módon járhatott el a másik két bizottság is. Döntésről egyelőre nem tudunk.

Mint minden évben, ezúttal is kényes kérdés volt a kivetett adó behajtása. Forrásainkban állandóan ismétlődnek az elkésett, el nem készített vagy nem megfelelően elkészített elszámolások miatti megrovások; a hátralékokat több évre lehetett visszavezetni. Magyarországon is az volt a szokás, hogy a kivetett évi adót nemzetközi hitelügyletekben jártas fürge pénzemberek, bankárok kölcsöneiből fedezték — elsősorban az Oppenheimer- és Wertheimer-bankoktól —,⁴¹⁸ s a befolyt adót a legtöbbször csak ezeknek a kölcsönöknek — késedelmes — visszafizetésére fordították. Erre sok példa hozható fel. 1701. április 16-án a pozsonyi bizottság kapott utasítást a Deputatiótól, hogy siettesse a Wertheimernek járó 250 ezer forint beszedését, ami még 1700. évi hátralék.⁴¹⁹

1701-ből rendelkezésünkre áll egy kimutatás, amelyet, feltehetőleg inkább az év vége felé, a nádor készíttetett az 1698–1700. évek adójának behajtásáról. Eszerint az országra kivetett pénzadó

1698-ban	4 002 176 rajnai forint,
1699-ben	3 600 000 rajnai forint,
1700-ban	3 200 000 rajnai forint,
összesen	10 802 176 rajnai forint volt.

Ebből behajtottak

1698-ban	3 725 925 forint 14 1/4 krajcárt,
1699-ben	3 585 934 forint 38 1/2 krajcárt,
1700-ban	2 829 966 forint 58 krajcárt,
kiegészítve Vas megye	150 000 forint összegű törlesztésével,
mindez összesen	10 291 826 forint 50 1/2 krajcár, amit

összevetve a kivetéssel, a három évi hátralék összege:

510 249 forint 9 1/2 krajcár.

Ezzel a hátralékkal szemben a nádor felsorakoztatta ugyanerre a három évre az ország követeléseit, úgymint Horvát–Szlavón–Dalmátország be nem fizetett adóját, a katonaság ellátásának költségeit (kenyér, gabona s egyéb házi szolgáltatások), a török követség költségeit, a visszafoglalt területek be nem fizetett adóját, s megállapította, hogy ezeknek végösszege *2 012 774 forint 48 krajcár*. Így erre a három évre az országnak nem adóhátraléka van, hanem *1 502 245 forint 38 1/2 krajcár* jóváírni való követelése.⁴²⁰

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ahány adóelszámolást veszünk kezünkbe, szinte ugyanannyi eltérő eredményt kapunk. Ez a tapasztalat nemcsak felső szinten, hanem a rendi és a hadipénztárosok egymás közötti élszámolásaival kapcsolatban is. Más volt a számítási alap, amit egyik fél jogosnak tartott, az ellen a másik tiltakozott. Nem szólva arról, hogy kevesen is értettek hivatásszerűen a számadáskészítéshez, így kisebb alaplátszóhibák mellett lényegbevágó tévedések is előfordultak.

A Magyarországról felküldött adóelszámolásokat a haditanács és a főhadbiztoság, valamint az udvari kamara fennhatósága alatt álló Bartholotti-bizottság vizsgálta felül.⁴²¹ 1702-ben a fenti élszámolást áttanulmányozva eltérő eredményt állapított meg, s utasítást adott a munka tovább folytatására, azonban úgy, hogy az utolsó évek (1701, 1702) élszámolási problémáit az 1698–1700 közötti szakasszal semmiképpen ne vegyítsék össze.⁴²²

Az új katonai évre vonatkozó repartíció elkészítése mindig sok gondot okozott, a századfordulótól kezdve azonban, egészen a szabadságharc kitöréséig, annyira éreztették hatásukat az évek óta meg nem oldott alapkérdések, hogy a helyzet szinte anarchikussá vált.

Az 1701/1702. katonai évre szóló repartíció 1702 áprilisában készült el, addig folytak az alapelvekről szóló viták, s akkor is csak átmeneti, ideiglenes megoldást találtak.

A nádor 1702 tavaszán Bécsbe hívta a megyék és városok követeit, s elkészítette velük az 1701/1702. katonai évre szóló repartíciót, amit 1702. április 6-i levele⁴²³ kíséretében küldött meg a királynak. Ebben a levélben hangsúlyozta, hogy az összegyűlt felosztották a kívánt 3 millió forint adót, s arra törekedtek, hogy az

adószedésnek valamilyen határozott módszerét is kidolgozzák, s ezt meg is tették, de csak a szóban forgó katonai évre. Elvileg tovább is tiltakoztak az ellen, hogy az adó egyharmada Magyarországra hárul, míg Erdély abba a csoportba tartozik, amely az örökös tartományokkal és Csehországgal együtt az adó kétharmadát fizeti, és hogy a visszafoglalt területekre, valamint Horvát–Szlavón–Dalmátországra nem számíthatnak. A repartíciót helyesbített portaszámok alapján készítették el. Minden megyénél, városnál az 1647-es összeírás portaszámaiból indultak ki — ahol ez megvolt —, s abból vettek el vagy ahhoz csatoltak hozzá portákat. A nádori protocollumban már csak a végeredményt, a megváltoztatott portaszámokat találjuk, a „Methodus seu rectificatio portarum” című táblázatban,⁴²⁴ azonban rendelkezésünkre áll a Veszprém megye által készített egykorú példány „Portae palatinales anno 1647 adinventae, tandem in anno 1702 correctae prout sequuntur” címmel.⁴²⁵ Ez közli a portaszámokat,⁴²⁶ s mellettük az 1702-ben megállapított újakat is.

Itt jegyezzük meg, hogy bár ezt a felosztást a szemben álló felek mindegyike, tehát a rendek is, ideiglenesnek és tökéletlennek tartották, utóbbiak egészen a nádor haláláig (1713) csak ezen az alapon voltak hajlandók repartíciót készíteni.

A repartíció szerint a szabad királyi városokra ezúttal is az adó tizenhatod része esett s ugyanennyi az első három rendre is, azonban ezt az összeget magába a táblázatba ezúttal sem illesztették bele.

A nádor és a rendek kifejtették véleményüket az ország adózásában részt nem vevő, vitás területekkel kapcsolatban is, s ezekről helyzetleírást készítettek.⁴²⁷ A visszafoglalt területnek tiszántúli részével kapcsolatban megállapították, hogy 12 megyéből áll (Bihar, Máramaros, Kővár, Kraszna, Közép-Szolnok, Csongrád, Arad, Zaránd, Békés, Torontál, Bodrog). Kiterjedése hosszúságában és szélességében is öt napi járóföld. Lakossága megszorodott, mert más kerületekből a nagy adó miatt sokan menekültek oda. Portáinak száma azonban nem több, mint Pozsony megyéé és Modor városé együtt: 389 és ½. Ezt a tiszántúli területet nem lehet „nem létezőnek” (*non entia*) tekinteni, amint a bécsi udvari kamara és főhadbiztosság kívánja. A területet — amelynek egyes megyéit itt külön is leírták — köztudomásúlag a hadi- és kamarai tisztek használták és adóztatták.

A Dráván túli részt, amely Valkó, Pozsega, Szerém, Verőce megyéből és Kisoláhországból állt, adóképesség szempontjából Trencsén megyével tekintették egyenlőnek. Megállapították azt is, hogy kb. 600 lakott falva van.

Horvát–Szlavón–Dalmátországhoz négy megye tartozott, Zágráb, Varasd, Kőrös és Lika Krbava. Városai Zágráb, Zengg, Varasd, Kapronca, Károlyváros és Kőrös voltak. Ezt a területet adózás szempontjából a rendek a jóval kisebb Vas megyével vették azonosnak. Állításuk bizonyítására azt javasolták, hogy Horvátország küldöttei írják össze Vas megyét, és megfordítva. Ez megmutatja, hogy Horvátországnak kétszer annyit kellene adóznia.⁴²⁸

E két területnek a magyarországi adóhálózatba való rendszeres bekapcsolásán kívül a nádor és a rendek, arányos adófelosztás megvalósítása érdekében, erőteljesen állást foglaltak egy új *országos összeírás* elkészítése érdekében. Már a bécsi

repartíció elkészítése után, 1702. április 24-én a nádor ezt sürgette a magyar kancelláriánál. Eddig, írta, nem volt olyan szilárd felosztási módszer, amelyet az ország közös akarattal elfogadott volna. S ilyet csak akkor találnak, ha az egész országot és a Szent Koronához tartozó valamennyi területet egységes módszerrel összeírják. Erről az új adózási módszerről „ünnepélyes kongresszuson” (értsd: országgyűlésen) kell határozni. Az új összeírás módjára mindjárt javaslatot is tett.⁴²⁹ A kijelölt összeírókról készített táblázatból kitűnik, hogy a dunántúli, dunáninnyi, tiszántúli, tiszáninnyi és a Dráván túli részek megyéibe egy nemesi összeírót és egy nemesi helyettest, valamint egy közel fekvő káptalan vagy konvent egy tagját szándékoztak kiküldeni, nem saját megyéjükbe, hanem az országrész egy másik megyéjébe. A jelöltek a középnemesség felső rétegéből való, a megyei és országos közéletben is szerepet vivő, ismert nevű férfiak voltak.⁴³⁰

Az összeírás irányelveit a kiküldötteknek adott utasítás foglalja össze. Ha a nádor és a rendek az 1689. évi bécsi adókonferencián a parasztság jómódjával próbálták indokolni annak nagyobb adózóképességét, most szemmel láthatólag az volt a törekvésük, hogy állításukat az új összeírás adataival igazolhassák. Az adózókra, minden ingatlanukra, ingóságukra, foglalkozásukra, amely bármely módon hasznot hajthatott számukra, éles fény vetődött. Az összeírás utasítás megközelíti a századvégi *urbialis conscriptio*k árnyaltságát és részletességét. Összeírás alá esett volna — ha a munka elkészül — a pusztától kezdve a szabad királyi városig az ország minden helysége, ide értve a visszafoglalt területeket és Horvát–Szlavón–Dalmátországot, továbbá a helységeknek valamennyi nem nemes adóköteles lakosa és a végvári katonaság. Nemesek javainak összeírásáról csak a szőlőkkel kapcsolatos utasításban esett szó. 1696-ban az összeírók az adatok felvételével egyidejűleg kialakították az új portákat is, és meghatározták számukat. Most nem volt más feladatuk, mint a pontos adatszolgáltatás, amelynek alapján később másutt számították volna ki a portákat. A jövődi portákat elsősorban azon az alapon szándékoztak kialakítani, hogy mi jellemző magára a helysége és annak határára (országút, folyó, város, piac közelében fekszik-e, van-e lehetőség kereskedelemre, fém- vagy sóbányászatra, s mennyire termékeny, mire használható a határ). Ha a lakosok állandó lakóhelyükön kívül másutt, más helység határában műveltek földet, ennek is bele kellett volna kerülnie az összeírásba. Figyelmük kiterjedt a szántóföldeken kívül a rétre, erdőre, szőlőre (ami különös értéknek számított), a teljes állatállományra (szarvasmarha, ló, juh, sertés, méh), a legeltetési, faizási, halászati, vadászati lehetőségekre, a serföző házakra és malmokra. Nem érték be egyszerű felsorolással és számadatokkal. Pontos meghatározást, tüzetes körülírást kértek minden darab földről, minden fajta háziállatról annak érdekében, hogy az ezekből várható jövedelem, haszon — mint adóalap — kimutatható legyen.⁴³¹

Az *adóalappal* és az adófizetés módjával foglalkozik az a királyi nyílt parancs is, amelyet 1702. április végén a magyar kancellária küldött szét az országban. A kancellária, mint igen sokszor, ezúttal is az egyszerű közvetítő szerepét töltötte be, minthogy a pátens a bécsi udvari kamarában készült, s ez a szerv szólította fel a

kancelláriát arra, hogy az országgal közölje. Tartalmának az adóalapra vonatkozó részét fentebb⁴³² ismertettük. Ugyanúgy, mint a pontosabb összeírást követelő rendek, ez a pátens is csak kiindulópontnak tekintette az 1647-es portát, amit mindenütt a helyi sajátosságok figyelembevételével kell kiegészíteni. Az udvari kamara megírta a kancelláriának és a pátensben is benne van, hogy az első három rendre és a szabad királyi városokra háruló egy-egy tizenhatod rész könnyebben állítható ki, ha accisa formájában fizetik. Különösen azért, mert az egyes accisa alá eső termékek után az 1672. május 25-i nyílt parancsban meghatározott kivetés továbbra is fennmarad, ami jó magyar pénzben fizetendő. Ezenkívül az erődök javítására a törvényekben is előírt „ingyenmunka” kötelezettsége továbbra is fennáll, amíg a szükség úgy kívánja.⁴³³

Az accisát, ha fizetésében megállapodnak, a dolog természeténél fogva ténylegesen fizetni kellett volna. A tizenhatod rész készpénzbefizetésének elmaradására több mentséget is lehetett találni. 1702. május 29-én a nádor felterjesztésében tiltakozott a tizenhatod résznek accisára változtatása ellen. Ez ellenkezik azzal az elvvel, hogy minden ország és tartomány maga határozza meg az adófizetés módját. Az első három rend és a városok, ha accisát követelnek tőlük, összegszerűen többet kell, hogy fizessenek, mint a tizenhatod rész, és az arányokat illetően többet, mint a parasztok. A tizenhatod rész ebben az évben 187 500 forintot tett ki, ezt haladta volna túl a nádor számítása szerint az accisa. A nádor egyúttal visszautasította a bécsi kamara beavatkozását, s ragaszkodott ahhoz, hogy a kérdést vele és a rendek képviselőivel megtárgyalják. A Ministerialis Deputatio elnökének, Kollonicsnak június 19-én a kancelláriához írt válaszában az volt a kívánsága, hogy a nádort és a kerületek egy-egy képviselőjét hívják fel Bécsbe.⁴³⁴ Kollonics május 31-én magának a nádornak is írt, s megnyugtatta, hogy választhatnak a tizenhatod rész és az accisa között, az első három rend csakúgy, mint a városok. A kancellár elmegy Bécsből, így a nádor okvetlenül menjen fel, ketten csak megbirkóznak az ellenfelekkel.⁴³⁵ Kollonics eszerint azonosította magát a rendek álláspontjával. Segítségükre volt a felbomlás felé hanyatló pozsonyi, budai és kassai bizottság megszilárdításában és újjászervezésében is, amikor 1702. június 20. kelettel királyi parancsot eszközölt ki további működésüknek érdekében; ezt a parancsot a bécsi udvari kamara és a főhadbizottság, minthogy a bizottságok megszűnését kívánták, kierőszakoltnak, becsempészettnek minősítették.⁴³⁶

Az accisa elleni harc idején merült fel a *királyi tiszteletdíj* kérdése is. A király kevesellte a Magyarország által megajánlott 20 ezer forint tiszteletdíjat — amit teljes összegében még meg sem fizettek — s hivatkozott Morvaországra, amely 50 ezer forintot fizet. A nádor Batthyány Ádám országbíróhoz fordult tájékoztatásért, mitévő legyen: „... amint elméjét észrevettem, a fölséges király mégis többet kívánna, én pedig az ország nevével nem ígértem, s nem is ígérhetek magamtul semmit is.” Kérte Kollonics véleményét is.⁴³⁷

A Ministerialis Deputatio július 6-án Bécsbe hívta a nádort és a kerületek követeit, hogy az adóügyben tárgyalást folytassanak.⁴³⁸ A nádor nem sok eredményt remélhetett a tárgyalástól, mert július 26-án arra hivatkozva, hogy nem

mulaszthatja el szokásos celli zarándoklatát, közölte Batthyány Ádámmal, hogy ő maga csak szeptemberben megy fel, de a meghívandók személyére nézve megtette javaslatát. Augusztus 2-án a király felszólította a nádort, hogy a katonaságot az áprilisban elkészített nádori repartíció alapján havonta rendszeresen fizessék.⁴³⁹

A már folyó spanyol örökösödési háborúban való felhasználás céljából 1702 őszén megkezdtek hat magyar gyalogezrednek és két horvát „cohors”-nak szervezését, azaz toborzását, egyenruhával, felszereléssel és harcba indulásukig szállással, élelemmel való ellátását. A dunáninnyi országrészben és Felső-Magyarországon a szervezést a nádor (úgy is mint bányavidéki főkapitány) és helyettese, Koháry István vicegenerális, a Dunántúlon Batthyány Ádám kanizsai főkapitány irányította. Magyarországon portánként, Horvátországban füstönként egy-egy magyar, illetve horvát gyalogost (hajdút) kellett kiállítani. A költségeket a király ígérete szerint az évi adóban lehetett elszámolni, de azokon a területeken, ahol a katonaság gyűjtése, kiképzése, majd késői indítása miatt hosszas táborozása folyt, sok és sokszor felpanaszolt terhet jelentett.⁴⁴⁰

Nem történt döntés abban a kérdésben, hogy a tizenhatod részt felváltsa-e az accisa, habár, mint fentebb láttuk, a király engedélyt adott az 1702. áprilisi nádori repartíció szerinti fizetésére. Az első három rend, sőt az ún. bizonytalan nemességűek (armalisták, paraszttelken élő nemesek) is általában vonakodtak az adózásban való részvételtől, s amint a király október 16-i leirata megállapította, azt egyedül a minden kétségen kívül parasztnak minősülőkre hárították. A király legalább a paraszttelken élő nemeseket szerette volna rászoríttatni az adófizetésre.⁴⁴¹

A bécsi udvari kamara nem nyugodott bele abba, hogy Magyarország 1701/1702. évi adója nem a birodalmi adó egyharmada, 4 millió forint volt, hanem csak 3 millió, s annak behajtása is nehézkesen haladt. Ezért kívánta a tizenhatod rész helyett az accisát. A kamara az év végén sem adta fel a harcot. Október 31-én ártírt a magyar kancelláriának, s kérte, küldje meg a megyék és városok észrevételeit az áprilisi királyi nyílt paranccsal kapcsolatban.⁴⁴² A kancellária november 24-én válaszolt, s tudomására hozta a kamarának, hogy egyedül csak Nyitra megye küldött felíratot (a kancellárnak mint nyitrai püspöknek és főispánnak megyéje!), a többi nem. Nyitra megye válaszát másolatban átküldte.⁴⁴³

Az 1702/1703. katonai évre azonban a bécsi kamara ragaszkodott ahhoz, hogy Magyarország 4 millió forint adót vállaljon. Ismét a kancelláriához fordult, hogy ezt az országgal közölje. A kancellária azonban csak a Ministerialis Deputatiót, a nádort és az országbírórt értesítette.⁴⁴⁴ A Deputatio elnökével, Kollonicsal fogott össze a 4 millió forint kivetése ellen, s neki küldte meg a megyei észrevételeket, amelyeket a kamara előtt eltagadott. Ezek szerint 1701-ben az adó behajtását több tényező gátolta. Mindenekelőtt a pénzhiány és az értéktelen rézpénz, amit terményeiért a lakosság kapott, de amit a hadsereg adó fejében nem fogadott el. Több megyében ínség is volt, úgyhogy a szigorú katonai végrehajtás sem hozott eredményt. Sok költséggel járt a magyar gyalogezredek szervezése. A drágaságot fokozták az idegen kereskedőknek, vállalkozóknak juttatott bérletek, különösen

sok panasz volt a dohánybérletre és a só magas árára; a sóhiány sok helyen betegséget okozott. A terményértékesítési lehetőségek és az árak is csökkentek. Ezért nem folyt be rendesen az adó, s ezért nem vállalták a következő évre sem az adónak 4 millió forintban való megállapítását.⁴⁴⁵

A kancellária arra is ügyelt, hogy ezt a panasziratot egyedül Kollonics vehesse kézhez.⁴⁴⁶ Továbbá az ellen is biztosítani kívánta magát, hogy a bécsi főhivatalok kiadványainak mintegy postai kézbesítője legyen. Utasítást kért a Deputatiótól, mit tegyen, mivel így nemcsak az előírt szolgálati utat kerülik meg, hanem az országra nézve káros és egymásnak sokszor homlokegyenest ellentmondó rendeletet kell közvetíteniük.⁴⁴⁷

Elérkeztünk az 1703. évhez, amikor a hosszú ideje forrongó válság a robbanásig sűrűsödött. Az 1702/1703. katonai évre minden erőfeszítés ellenére sem lehetett elkészíteni a repartíciót. Végül a bécsi udvari kamara és a főhadbiztosság 1703 elején maga osztotta fel a tervezett 4 millió forintot az ország három kerülete között, ide kapcsolva Szlavóniát és a Szerémséget is. A pozsonyi kerületre 2 000 273 forint 18 krajcár, a budaira 710 184 forint, a kassaira 1 201 826 forint, Szlavóniára és Szerémségre 88 723 forint jutott. A magyar kancellária igyekezett megnyugtanni a nádort, aki február 22-én megdöbbenve kapta a hírt, hogy erre a katonaság fizetésének folyósítása érdekében volt szükség, megyékre és városokra lebontott felosztást azonban nem kaptak.⁴⁴⁸ A nádor az eljárást sérelmesnek találta, a király azonban nem rendelte Bécsbe.⁴⁴⁹ Március 31-én a nádor kijelölte az egyes kerületek képviselőit, hogy egymást váltva állandóan tartózkodjanak Bécsben, vegyék fel a harcot a magas adóösszeg ellen, és foglalják össze az ország sérelmeit.⁴⁵⁰ A három bizottságnak ugyanezen a napon a Ministerialis Deputatiohoz intézett felirata rávilágít ennek az intézménynek csődjére, minthogy a Deputatio útján hozzájuk juttatott, a megyéknek, városoknak kiküldendő királyi határozatokat a kerületi főhadbiztosok semmibe vették, végrehajtásukat akadályozták, a kerületek adóügyét saját elgondolásuk (illetve bécsi felettes szerveik parancsa) szerint irányították.⁴⁵¹

Április 3-án a nádor egy 2,5 millió forint adóösszegekről szóló repartíciót küldött meg a királynak ugyanarra a területre, mint az előző években. A megyék, városok neve és az adó összege mellett ezúttal is megtalálható a porták száma.⁴⁵² Arra azonban, hogy ezt a felosztást meg is valósítsák, már nem jutott idő.

A repartíciós küzdelmekkel párhuzamosan tovább folytak a már 1702-ben megkezdett munkálatok az új *országos összeírás* elkészítése érdekében. Az összeírás kezdetét 1703. június 1-jére, befejezését pedig szeptember 30-ra tűzték ki. Előzőleg Buda környékén próbaösszeírást rendeltek el május 12-i kezdettel, ahova minden kerületből 2–2 összeírónak kellett elmennie. Az 1702-ben kijelölt középnevesi összeírók mellett az ország egyes részeiben nagyobb szerepet kívántak juttatni a klérusnak, sőt mágnás összeírók választását is helyesnek látták volna.⁴⁵³ Bécsben fontosnak tartották és sürgették az összeírást. Május 15-én a nádor felszólítást kapott, hogy tegyen jelentést a munka állásáról, és az év végéig végeztesse el. Ettől remélték a panaszáradat megszűnését és az adó gyorsabb befolyását.⁴⁵⁴

1703. június 26-án elkészült a Maros-tiszai rác határörvidék felállításával kapcsolatos bécsi udvari kamarai tervezet. A határörvidéken rác gyalogságot és lovasságot kívántak letelepíteni. A rendek nemcsak a határvidék felállítása, magyar katonaság helyett idegenek alkalmazása ellen tiltakoztak, hanem az ellen is, hogy a határörvidék ellátásához szükséges adót az ott fekvő megyékből közvetlenül akarták beszedni, nem úgy, hogy a megyék az országos pénztárba fizetik be, s az utálja ki. Úgy fogták fel, hogy ez az eljárás az érintett megyéknek az ország többi részétől való különválasztását jelenti.⁴⁵⁵

A Rákóczi-szabadságharc 1703. május végén ugyanolyan körülmények között tört ki, ahogyan a nádor 1696-ban előre látta.⁴⁵⁶ Folyt a spanyol örökösödési háború, Magyarországról elvitték a katonaság túlnyomó részét. Az osztrák határtól messze fekvő, az ország többi részével évek óta adófelosztási harcban álló Felső-Magyarországon alkalmas vezérré és jelre, lehetőségre váró elkeseredett paraszttömegek találkoztak. Szeptember végén az ország a Dunántúl néhány megyéjén kívül egészen Erdélyig a felkelők kezében volt. De augusztus 4-én a nádor még Bécsben alkudozott a 4 millió forint adó mérséklése ügyében, s még ott voltak március óta a kerületek kiküldöttei is.⁴⁵⁷ Kezdetben a nádor sem tartotta jelentősnek a megmozdulást; amit előre látott, azt nem rögtön ismerte fel. Augusztus 4-én még celli zarándoklatra készült,⁴⁵⁸ s azt remélte, hogy visszatérése után miniszteri bizottság keretén belül az adókérdés rendezhető lesz.

Október 5-én azonban a bécsi titkos tanács a felkelés kitörésének egyik fő okát a 4 millió forintos adókivetésben látta, s letörésének eszközei között az adóengedményt javasolta.⁴⁵⁹

Az év végén a nádor már ennél többet látott szükségesnek. December 8-i felterjesztésében kifakadt a 4 millió forint adó ellen, minthogy ez okozta a nép elkeseredését, ő hiába volt előrelátó, nem figyeltek szavára. Most, hogy legalább a dunántúli megyék megmaradjanak, kérte, hogy a király engedje el az egész évi adót, valamint a hátralékokat (ha vannak, tette hozzá; hátralékok létezését a rendek ritkán ismerték el). Kérte továbbá, hogy a mielőbb kibocsátandó hirdetményben az ő közbenjárását is említsék meg. A mentesítetteknek természetesen harcolniuk kell a felkelők ellen. Sopron, Moson, Vas, Zala, Somogy és Fejér megye még mindig nagy terheket visel. A nádor azt a kérdést is felvetette, lehet-e egyáltalán lázadásnak (rebelliónak) minősíteni a végszükségből eredő elkeseredést.⁴⁶⁰

I. Lipót 1703. december 17-i pátensében valóban megadta a felmentést az adóösszeg megfizetése s minden más kivetés, valamint a hátralékok alól. Ezzel szemben kikötötte, hogy a lakosság a harcoló katonaságot élelemmel és takarmánnyal lássa el.⁴⁶¹ December 24-én a nádor Pest megyével tudatta, hogy a „contributio cessál, de az ország insurrectioval tartozik”, aminek fejében a Dunántúl megmaradt megyéi 2000 lovas és ugyanannyi gyalogost állítsanak ki. Ehhez járultak még az ellátás költségei is.⁴⁶²

A megyékben megindult a szervezkedés. Sopron megye alispánja, Nagy István országbírói ítélőmester attól remélt jó eredményt, ha alkalmas tisztet találnak a kiállítandó 442 katona toborzására és vezetésére.⁴⁶³

A nádor 1703. december végén repartíciót készített a megmaradt megyék számára, meghatározva, hogy melyik megye hány katonát állítson ki, s hogy ezeknek hány porcióra van szükségük.⁴⁶⁴

1704-ben a királyi, nádori, kancelláriai leiratok részben nemesi felkelésre, részben a katonaságnak természetbeni ellátására szólították fel a király mellett maradt nyugati megyéket. Minduntalan hivatkozni kellett arra, hogy a király ugyan a következő országgyűlésig elengedte a korábbi adófajtákat, de ez nem jelent teljes adómentességet. A leiratok legtöbb esetben a haditanács kívánságára készültek, amelynek elnöke ebben a korszakban Savoyai Jenő herceg volt.

A haditanács megállapította, hogy a megyéknek bőven van termésük, amit úgyszemint tudnak eladni, a hadsereg viszont rászorul. Ezért egyes megyék összeírását saját hatáskörében végeztette el.⁴⁶⁵ Az egyes seregtestek is közölték élelmiszerigényüket.⁴⁶⁶

Konkurzust több éven keresztül nem tartottak, legfeljebb szűkebb körű tanácskozásokat. 1704. november 12-én a király felszólította a nádort, hogy a Bécsben tartózkodó főurakkal és a dunántúli megyék követeivel tárgyalja meg, hogyan lehetne elegendő gabonát szerezni. A gabona kiállítása sem azonos jellegű a pénzáddal, hanem rendkívüli szolgáltatásnak számít, amit később a megyék javára írnak. A nádor a szükséges gabonamennyiséget ismét porták szerint osztotta fel.⁴⁶⁷ Ezt a gabonarepartíciót felküldték a haditanácshoz,⁴⁶⁸ amely még november 16-án 48 630 köböl gabonát s ugyanannyi mázsza lisztet, vagy liszt helyett további 81 050 köböl gabonát kért. Azután e fölött a mennyiség fölött folyt az alku.⁴⁶⁹

A megmaradt terület minden oldalról védtelen, nyílt volt, ezért árkokkal, sáncokkal kellett megerősíteni. Az erődök is rászorultak a javításra. Ilyen körülmények között a lakosság korábban szokásos *közmunkáját* sem engedhették el.

A három bizottság a felkelők előrenyomulása következtében ebben az évben feloszlott, megszűntette működését.

1705 – 1708

Maga a Ministerialis Deputatio azonban egy ideig még tovább működött. 1705-ben megpróbálkozott azzal, hogy a Vas megyében állítólag korábban beszedett, de be nem szolgáltatott adót igényeljen a királyi kincstár számára.⁴⁷⁰ A megye helyzetét Heister tábornok is nehezítette, nemcsak ellátmányigényeivel, hanem azt is megtiltotta nekik, hogy ügyeikkel törvényadta jog alapján a magyar kancelláriához forduljanak.⁴⁷¹ A bécsi udvari haditanács kívánságára április 21-én a kancellária arra utasította a megyét, hogy a fent említett hátralékból nagyobb összeget, 500 forintot adjon át a Batthyány-ezrednek, 20 ezer forintot pedig, május 8-i parancs értelmében, az Andrassy-ezrednek.⁴⁷² Végül Erdődy Sándor főispán közbenjárására⁴⁷³ július 25-én királyi határozattal elengedték az állítólagos hátralékot.⁴⁷⁴

A haditanácsnak és a hadseregnek megnövekedett jelentősége folytán újból régi szerepükhöz jutottak a hadbiztosok, haditisztek és mellettük a kamarai tisztek is.⁴⁷⁵

I. Lipót halála után (1705. május) az új király eltávolította Magyarországról Heistert, s helyette Herbeville tábornagyot nevezte ki fővezérré. A 11 elérhető megyétől még június folyamán 30 ezer köböl gabonát és 480 igásállatot kértek. Ezt a megyék között a nádor osztotta fel azoknak a főuraknak és tanácsosoknak jelenlétében, akik letették I. József előtt a hűségesküt.⁴⁷⁶ Herbeville újból szorgalmazta a részleges nemesi felkelést.⁴⁷⁷ Egyes területek felmentést kértek és kaptak, így a nádor pártfogása folytán Pest megye egy része.⁴⁷⁸

A három bizottság, mint láttuk, megszűnt, de 1706-ban Rabutin és Stahremberg tábornokok mellé az uralkodó néhány kísérőt rendelt a haditanács kívánságára. Megbízatusuk jellege emlékeztet az 1696. évi országos biztosokéra. Közigazgatásban, gazdasági ügyekben jártas, közismert, részben katonai, részben polgári személyeket kértek fel arra, hogy a hadsereg vezetőinek segítségére legyenek. Nádasdy Tamást, Esterházy Pál unokaöccsét és Festetics Pál alezredest Stahremberg, Gombos Imre ezredest pedig Rabutin mellé küldték. Hasonló szerephez jutott még Nádasdy Ferenc, Tamás testvére, 1696-ban dunántúli országos biztos, Illésházy Miklós, Trencsén megye főispánja, a későbbi kancellár, Koháry István bányavidéki vicegenerális és Skarbala András, a későbbi alnádor.⁴⁷⁹ A kiküldött mágnásokat és nemeseket országos biztosoknak nevezték,⁴⁸⁰ ugyanúgy, mint 1696-ban. Megbízatusuk kétirányú volt. Egyrészt biztosítaniuk kellett volna, hogy a megyék a természetbeli ellátmányt valóban a hadsereg rendelkezésére bocsássák, másrészt a felkelőket kellett volna visszatéríteniük a király hűségére. Egy 1707. június 22-i leiratból azonban megtudjuk, hogy nem is indultak útnak, részben az utak bizonytalansága miatt, részben azért, mert nem tudtak számukra fizetést biztosítani. Ezért ekkor, ugyancsak a haditanács kívánságára, Stahremberg hadserege mellé országos biztosnak nevezték ki Barlok Istvánt,⁴⁸¹ aki az ország egész területét jól ismerte, s számára — összegben meg nem határozott — fizetést is elrendeltek. A kancellária 11 megyét értesített Barlok megbízatusáról, s felkérte őket, hogy munkájában támogassák.⁴⁸²

Ebben az évben különösen sok panasz hangzott el az egyes várak, helyőrségek katonai parancsnokainak működése ellen, akiknek a hadihelyzetből adódó teljehatalma ránehezedett elsősorban az érintett városokra s azok egész környékére is.⁴⁸³

Jelentősek voltak a hadiszállításokhoz nélkülözhetetlen fuvarok kiállításából származó terhek; a szekerek mellé hajtóknak, kocsisoknak fizetéséről is kellett gondoskodni.⁴⁸⁴

Ősszel pedig, amikor elérkezett a téli szállások ideje, a kancellária utasította a megyéket, hogy gondoskodjanak elhelyezésükről, ellátásukról, ahogyan az adózók ereje engedi, s e téren működjenek együtt a főhadbiztosság kiküldöttével.⁴⁸⁵ A kancellária azt javasolta a haditanácsnak, hogy ne mindegyik hadbiztos külön-külön egyezzen meg a megyékkel, hanem tartsanak közös repartíciót. Ha ugyanis a hadbiztosok mellett a főispánok és megyei tisztek is részt vesznek a munkában,

az feltehetőleg hatékonyabbá válik.⁴⁸⁶ Ugyanekkor Sopron és Vas megyétől lovas katonaság kiállítását kérték.⁴⁸⁷ Mindemellett Pozsonyban konkurzus jellegű gyűlést is tartottak, megállapították azonban, hogy a rendkívüli körülmények között az adófelosztásnak a „korábbi boldogabb időkben” szokásos módját nem alkalmazhatják.⁴⁸⁸

Az az enyhülés, amit az 1703. decemberi, adót elegendő királyi pátenstől reméltek, a hosszan elhúzódó háború folytán semmiképpen sem következhetett be. A megmaradt megyékben a „korábbi boldogabb időkben” ismert, állandó túlterhelés ellen zúgolódo feliratokkal találkozunk, ugyanakkor a repartícióban kivetett mennyiségeknek töredéke volt behajtható. Láthatjuk az arra irányuló törekvést is, hogy a korábbi, részben törvényesnek tartott, részben megszokott, alkalmazott intézményeket, kereteket fenntartsák és a lehetőséghez képest működtessék is, úgymint a konkurzust, a repartíciót, bizottságok helyett a biztosi intézményt. Továbbá igyekeztek, a lehetőség szerint, korábbi adótípusok „átmentésére” is.

Győr városa 1707 márciusában accisa elleni panasszal fordult a kancelláriához, amely bizottságot küldött ki a helyzet megvizsgálására.⁴⁸⁹

1708-ban általában a szabadságharc éveinek problémái és kívánalmi ismétlődtek az adóügy terén. A hadsereg fővezére márciustól kezdve ismét Heister Siegbert lett.⁴⁹⁰ A nádor a nyár folyamán újból elkészítette a fuvarozáshoz szükséges szereknek és a hozzájuk tartozó kocsisoknak a megyék közötti felosztását.⁴⁹¹ Novemberben újból sor került a téli szállások előkészítésére, amelynek irányítására a Dunántúlon Pálffy János horvát bán, lovassági tábornok kapott megbízást. A haditanács kívánságára a kancellária utasított néhány megyét, hogy álljanak a bán rendelkezésére, azonkívül tartsák meg az adó belső felosztása érdekében közgyűléseiket is. Ez alkalommal sem pénzádót kértek tőlük, hanem természetbeni ellátást.⁴⁹²

Az 1708-ban összehívott országgyűlés több alkalommal foglalkozott az adózás elvi és gyakorlati kérdéseivel. Alighogy a háború az ország egyes területeiről visszahúzódott, felújultak a régi problémák és ellentétek is.

1709 – 1713

1709-ben az országnak már több mint a feléhez hozzá lehetett férni adózás szempontjából. Fokozottabb működésbe lépett a konkurzus, és újjászerveződött, bizonyos módosulással, a három bizottság közül a pozsonyi bizottság is.

A nádor utóbbinak a régi formájában való újjászervezését kérte, úgy, hogy az az ő elnökle alatt működő egy bizottság legyen, rendi ülnökökkel, s velük együtt ülésezzenek a kamara és a hadbiztosság küldöttei is.⁴⁹³ De I. József fenntartotta és rögzítette azt a belső szakadást, amely az 1700-as évek elején egészen a szabadságharc kitöréséig a bizottsági szervezeten belül végbement. Akkor, mint láttuk, a rendi és a bécsi központosítást képviselő elemek különváltak, a kamarák és a hadbiztosság kerületi főhadbiztosai nem jártak el az ülésekre, hanem felsőbb hatóságuk irányítása alatt önállóan intézkedtek. A király számolva ennek további

lehetőségével, s ezt feltehetőleg kívánatosnak is tartva, egy helyett *két* bizottság szervezését rendelte el. Az egyik bizottság a nádor, a másik a főhadbiztosság irányítása alatt állt, előbbinek neve „Deputatio palatinalis”, utóbbié „Deputatio oeconomico-bellica” volt. 1709. november 22-én a király kinevezte a nádori deputáció tagjait. Ezek, a nádor elnöklete alatt, a következők voltak: Keresztély Ágost esztergomi érsek, Csáky Imre váradi püspök, Erdődy Sándor, a magyar kamara elnöke, Meskó Ádám nádori ítélőmester, Okolicsányi Pál, Szepesy Mihály és Trimmel Mátyás, továbbá a pótlólag kinevezett Tolvay Gábor volt nádori ítélőmester. A bizottság feladatává tették a téli katonai beszállásolás felügyeletét, a szükséges porciók szétosztását. A másik bizottság elnöke magas rangú katona volt, Schlick Lipót gróf főhadbiztos. Ez a bizottság a hadsereg ellátásával kapcsolatos gazdasági ügyekkel foglalkozott, továbbá felügyelt a katonaság fegyelmére, és katonai kihágások esetén ítéletet is hozott. A két bizottságot szoros együttműködésre szólították fel. Amiben nem jutottak megállapodásra, azt a király elé terjeszthették fel döntés céljából.⁴⁹⁴

Az 1709 őszi Bécstől tartott nádori *konkurzus* hasonló volt az 1690-ben rendezett első ilyen jellegű gyűléshez, amelyen még a megyék és városok képviselői nem jelentek meg. Most is távol kellett maradniuk a háborús események következtében. A konkurzus arra a megállapításra jutott, hogy a dunántúli és dunáninneni országrészben 4420 portát lehet megadóztatni. Az udvar 90 733 porciót kért, amit a rendek lealkudtak 70 ezerre. Ebben nem volt benne a Dráván túli terület és Horvát–Szlávon–Dalmátország. A felosztás a korábbi évek gyakorlatához hasonlóan ekkor is „calculo arithmetico” történt, megállapított kulcsszám alkalmazásával, amellyel a porták számát beszorozták, s így kapták meg a kivethető porciók számát. A szabadságharc utolsó éveiben az udvar és a bécsi főhatóságok erőteljesen felvették a küzdelmet ez ellen a valóságtól elszakadt, gépies felosztás ellen. A király azt kérte, hogy a hozzáférhető területek megyéit, városait tényleges gazdasági erejük arányában adóztassák, ne merev séma szerint.⁴⁹⁵ A rendek erre nem voltak hajlandók. A nádor az 1702. évi helyesbített portaszámok alapján, a régi módszerrel készítette el a felosztást.⁴⁹⁶ Schlick főhadbiztos azonban, amikor valamely területen ő osztotta szét a porciókat, a király kívánsága szerint járt el, s majd mindegyik megyére még pár száz porcióval többet vetett ki, mint amennyi a nádori repartícióban állt.⁴⁹⁷

Ettől kezdve, egészen Esterházy Pál nádor haláláig, valahányszor adófelosztásra került a sor, az udvar megismételte fenti kívánságát, a nádor pedig újból és újból az 1702. évi alapon csinált repartíciót. I. József halála után Eleonóra régenskirálynő egyenesen azt rendelte el, hogy minden évben a megyei belső adófelosztásról készített *dikaösszeírásokat* nyújtsák be, s azoknak alapján számítsák ki az országra jutó adót.⁴⁹⁸ Azoknak a megyéknek, amelyek I. József idejében adóenyhítésért folyamodtak, be kellett mutatni ezt a dikaösszeírást, más néven egyéni (*individuais*) repartíciót ahhoz, hogy kérésükkel foglalkozzanak. Ebből azonban kiderült volna, hogy több adót szednek be a megyén belül, mint amennyit az országos adóban való részvételre megállapítanak. Ezért inkább elálltak kérésüktől.⁴⁹⁹

1712-ben hazaérkezett Spanyolországból III. Károly, az új király, aki az április közepén megnyílt koronázási országgyűlés királyi propozíciói között az adóügyre is kiterve hasonló igénnyel lépett fel, mint elődje és a régenskirálynő. Azt kérte, hogy az 1702. évi portaösszeírás helyett, amely elavult, minél rövidebb idő alatt készítsenek számára olyan megbízható tervezetet, hogy az komoly adófelosztási alapul szolgálhasson.⁵⁰⁰ Amde ez a tervezet még augusztusban sem volt készen. A király azzal fenyegetődött, hogy ezek után maga készítteti azt el, sőt maga veti ki minden megyére az adót.⁵⁰¹ A nádort megpróbálták engedelmességre szorítani, s ha nem megy, kikapcsolni az ügy intézéséből. Utóbbi megoldás a nádor súlyos betegsége miatt könnyen megvalósítható volt. Ősszel, amikor eljött az új repartíció ideje, Illésházy Miklós kancellár a király kívánságára megüzente a nádornak, hogy egyelőre ne menjen fel Bécsbe.⁵⁰²

A porciók számát a haditanács óhajára újból 70 ezerben állapították meg.⁵⁰³ A király nyomtatványúrlapokat⁵⁰⁴ küldetett a nádornak, s kérte kitöltésüket, hogy a felvett adatok alapján esetleg nádor és konkurzus nélkül is elkészíthessék a repartíciót az 1712/1713. katonai évre. Kitűzték ugyan a nádori konkurzust november közepére,⁵⁰⁵ de a pestis miatt sem akkor, sem később nem lehetett megtartani. A király biztatta a nádort, dicsérte hozzáértését, bőséges tapasztalatait, s kérte, ne várjon a konkurzusra, csinálja meg a repartíciót egymaga, és küldje fel.⁵⁰⁶ A nádor erre késznek nyilatkozott, azonban megint csak az 1702. évi portaösszeírási alapon osztotta fel az adót.⁵⁰⁷

A fiatal, tetterős uralkodó, aki Spanyolországban a királyi hatalommal szemben ilyenfajta ellenállást nem tapasztalt, úgy vélte, ezzel betelt a mérték. Bécsben gyűlést hívatott össze, amelyen a nádor távollétében az esztergomi érsek elnökölt, tagjai pedig a kancellária, a főhadbiztosság kiküldöttei és valóságos belső titkos tanácsosok voltak.⁵⁰⁸ Ez a gyűlés azután a király kívánsága szerint készítette el a porciófelosztást, s azt megküldte a nádornak, aki viszont kénytelen-kelletlen szétküldte a megyéknek és városoknak.⁵⁰⁹

Ez volt Esterházy Pál nádor életében az utolsó repartíció, mivel betegségéből nem gyógyult fel, 1713 márciusában meghalt.

A nádori konkurzus mindenekelőtt az országnak a következő katonai évre kivetett pénzadóját osztotta fel. Ennek neve a forrásokban már nem repartíció, mint az 1670-es években, hanem „quantum”, „quantum pecuniale”, olykor „subsidiium”. A repartíció szó ekkor egyrészt a felosztás műveletét jelentette, másrészt az ezt rögzítő táblázatot.⁵¹⁰ A készpénz egy részét átváltoztathatták a behajtás során természetbeni szolgáltatásra is, 1698-ig főleg a porció formájában, amelynek folyton változó, emelkedő pénzértékét nyilvántartották. 1698-tól kezdve a Rákóczi-szabadságharcig a porciónak régifajta szolgáltatása elvben megszűnt, a követelmény a pénzadó befizetése és térítés ellenében kenyér, esetleg más élelmiszerek szállítása volt. De találunk rá példát, hogy a rendek ezután is maguk kérték az adó

egy részének természetben való fizetését. A szabadságharc alatt szünetelt a pénzdó, helyébe lépett a nemesi felkelés és a katonaság természetbeni ellátása. A szabadságharc után, illetve utolsó éveiben, 1709-től 1713-ig, a nádor haláláig ismét porció formájában osztották fel az adót.

1689/1690-ig a kivetett, illetve behajtott adó összegéről csak hozzávetőleges képünk van. Az *Einrichtungswerk*, mint láttuk, 1683–1689 között, hat évet számítva 20 millió forintra, a nádor 30 millió forintra tette a ténylegesen beszedett pénz, élelem és takarmány, valamint egyéb szolgáltatások értékét. Ha az elsőt vesszük alapul, átlagosan 3 333 333, ha a másodikat, 5 millió forint körül mozgott az évi adó. A konkurzus megalakulása után minden évre táblázatba foglalt számadatok állnak rendelkezésünkre. A nádori protocollumkönyvek adatait véve alapul, a 3. táblázatban látható kimutatást állíthatjuk össze.

3. táblázat. A kivetett adók 1690—1713 között

Konkurzus és katonai év	Pénzdó összege (forint)	Porciók száma	Egy portára jutó átlag
1690/1691	—	40 000	—
1691/1692	—	36 000	—
1692/1693	—	43 160	—
1693/1694	2 000 000	108 000	—
1694/1695	2 000 000	—	—
1695/1696	2 000 000	80 000	—
1696/1697	2 150 000	95 000	—
1697/1698	4 000 000	117 000	—
1698/1699	3 600 000	—	—
1699/1700	3 200 000	—	473 Ft
1700/1701	3 000 000	—	449 Ft
1701/1702	3 000 000	—	445 Ft
1702/1703	4 000 000	—	nincs felosztás
1703—1708	nemesi felkelés és természetbeni szolgáltatások változó mennyiségben		
1709/1710	—	70 000	16 porció
1710/1711	—	40 000	—
1711/1712	—	75 000	—
1712/1713	—	70 000	—

Az első három évben a repartíciós táblázatban porciószámokat találunk. Ha követjük a kortársak számítását, és átlagosan öt forintra tesszük egy havi porció pénzértékét, akkor a táblázatokban feltüntetett porciószámok pénzbeli ellenértéke kb. 1–1,2 millió forintra tehető. Ezekben az években a nádor, a már megalakult konkurzus és a főhadbiztosság közösen végezte a porciók felosztásának munkáját, s úgy tetszik, hogy az országot némi lélegzetvételhez juttatták. 1693 végétől kezdve azonban a nádor és a konkurzus csak a pénzdót osztotta fel, s mint láttuk, a

főhadbiztosság ettől függetlenül külön repartíciót csinált a porciókról, többről, mint amennyit a pénzádó hatósági áron fedezhetett. A szabadságharc után pedig a főhadbiztosság, ha tartotta is magát az országra kivetett porciószámhoz, megmáskísította a nádori repartíció arányait, s maga döntötte el, honnan mennyi porciót kívánjon.

Az egy portára jutó átlagot egyetlen megyének, Komárom megyének a repartíciós táblázatokban található adatai alapján közlöm. Ennek a megyének kerekén 100 portája volt. A porták számát az egész korszakon keresztül alkalmazott ún. számítási kulccsal (*calculo arithmetico*) határozták meg. Az országra kivetett adóösszeg nagyságától, vagy ha porciókat kellett szétosztani, ezek számától függően megállapítottak egy kulcsszámot, s ezzel a megyék, városok portaszámát megszorozták.⁵¹¹ Az így kapott összeg tette ki a megye vagy város évi pénzádját, illetve beszolgáltatandó porcióinak számát az adott katonai évben. A városoknál 1698 után a tizenhatodrészes bevezetése módosította az évi adó kiszámítását.

A repartíciós táblázatokban feltüntetett szolgáltatásokon kívül a megyékre és városokra még más állami adófajták is hárultak. Ezek között legjelentősebb volt a közmunka (*gratuitus labor*) és a fuvarozás (*vectura*). A háborús évtizedek alatt mindkettőt fokozott mértékben követelték meg. Az erődöket, őrházakat, utakat, hidakat állandóan javítani kellett, olykor pedig teljesen újjáépíteni. 1702-től kezdve sor került egyes várak lebontására is. A hadsereg részére lőszer, felszerelést, élelmiszert kellett szállítani, az erődítésekhez fát, épületanyagot sokszor nagy távolságra az egész országon keresztül. A közmunka szétosztásában a nádor személyesen nem vett részt, ezt a megyék végezték, részben a kerületi főkapitányok, részben pedig 1697 után a pozsonyi, budai és kassai bizottság irányítása alatt. Szerepe volt azonban a nádornak a fuvarozáshoz szükséges szekerek szétosztásában. Mindkettőt — mint Magyarországon minden állami adót — a porták arányában vetették ki és hajtották be. A fuvarozáshoz szükséges szekereket el kellett látni igásállatokkal s mindegyiket egy-egy hajtóval, kocsissal is. Kiállításukra minden évben legfőképpen a hadseregnek táborba vonulásakor, a hadműveletek megkezdésekor, áprilisban, májusban volt szükség. A nádor évenként készített szekérrpartíciót.⁵¹² Megállapítása szerint ez a szolgáltatás 1693-tól kezdve jelentősen megnőtt.⁵¹³ 1697-ben a főhadbiztosság 3000 db hatókrös szekeret követelt.⁵¹⁴ 1697 után a fuvarok kiállításában, felosztásában, egyik kerületből a másikba való

Ugyancsak a nádor osztotta szét a királynak járó ajándékot (*honorarium*), az ország közigazgatásával, igazságszolgáltatásával kapcsolatban felmerült költségeket, a koronaörök fizetését és a királyi család egyes tagjainak alkalomszerűen járó ajándékok költségeit.

Mindezekről az adófajtákról fentebb, az egyes évek adatai között szó esik, azonban évről évre menő rendszeres feltárásukra nem vállalkozhattam.

Összegzés

A nádor adóigazgatási tevékenységének bemutatása során az előadás formájául az évrendet választottam. Ami az adózás terén egy-egy éven belül történt, az szoros függvénye az év egyéb eseményeinek, akár Magyarországon, akár az egész Habsburg Birodalom területén mentek végbe. A rendelkezésre álló irodalom sok hasznos feldolgozást és adatközlést tartalmaz, de a korszak szempontjából hézagos. Ezért volt szükség egy évről évre haladó feltárássra. Az adóigazgatás üteme is évhez kötött, a katonai évhez (november 1.–október 31.) kapcsolódik. A fejlődés megértéséhez szükség van a folyamatos előadásra, mivel egyik év anyaga szorosan az előzőhöz és az utána következőhöz kapcsolódik. Azonkívül úgyszólván nincs két egyforma év. A folytonos útkeresés az adókérdés megoldása érdekében állandó változásokat hozott. Az évek szerinti előadást az alábbiakban bizonyos témák szerint csoportosított *összefoglalással* fejezem be.

Legelőször szeretném megismételni, amire a munka bevezetésében már rámutattam. Nem volt célom, sem feladatom a nádor 32 éves működésével kapcsolatban a magyarországi adózás történetének megírása, de bízom abban, hogy ahhoz eddig ismeretlen adatokat tudtam szolgáltatni. A magyarországi adóügy intézésében sok szervnek volt szerepe, a bécsi központi hivataloknak — különösen a bécsi udvari kamarának, haditanácsnak, főhadbiztosságnak — jelentősége ezen a téren messze túlhaladta a magyar királyi központi és a rendi hivatalokét. Feladatom ezek közül a nádor hatáskörének, tevékenységének vizsgálata volt, az adóügy terén annak a szintnek vizsgálata, amelyen a nádor a fent említett egyéb szervekkel együttesen — ha nem is egyetértésben — fejtette ki működését.

A kezdeményezés, az irányítás és a döntés ezen a téren is a bécsi központból jött. A nádor feladata volt a végrehajtás; emellett joga volt számos javaslatot tenni és tiltakozni is az ország nevében. Ha nem hajtatta végre azt, amit Bécsben kívántak tőle, akkor a bécsi központi hivataloknak Magyarországon működő kiküldöttei és a hadsereg vezetői saját hatáskörükben annyi adót szedtek be, amennyi szükséges volt, sőt ennél is többet.

Köztudomású, hogy a XVII. század első felében az adómegajánlás még országgyűlésen történt, s az is, hogy a Habsburg uralkodók ezt már akkor is függetleníteni kívánták az országgyűléstől.⁵¹⁶ Ez gyakorlatilag végbe is ment, mivel 1662-től 1681-ig nem is tartottak országgyűlést; az 1681. és 1687. évi országgyűlés törvénycikkei között sem találunk adómegajánlási cikket. Az egész birodalom évi adószükségletének megállapítása 1697-ig a titkos tanács,⁵¹⁷ azután pedig a Ministerialis Deputatio keretében történt. Itt határoztak az egyes országok részesedéséről is. Magyarországra 1697-től kezdve rendszeresen a birodalmi adó egyharmada esett, bárhogyan tiltakoztak az ellen az ország képviselői. Egyes tanácskozásokon részt vett a nádor és az esztergomi érsek, valamint a magyar tanácsnak néhány jelentős tagja is.

Az adó felosztását a visszafoglaló háborúk megindulásától (1683) kezdve a főhadbiztosság végezte, 1690-től 1713-ig pedig a nádor és a korszak új intézménye,

a nádori konkurzus. A konkurzus az egyszerű felosztási munka elvégzésén hamarosan túlnőtt, adóügyi vitafórummá vált, országgyűlés elé tartozó kérdésekről is tanácskozott. A legjelentősebb konkurzusok voltak a megalakulással kapcsolatos 1690. évi a „főkországyülés”-nek is nevezett 1696. évi, és a többhónapos adóügyi konferenciát befejező 1698. évi konkurzus. Egyes esetekben, amikor a konkurzust Pozsonyban törvényszékekkel egy időben vagy a törvényszék befejezése után tartották, valóban ott volt az egész „ország”.

A főhadbiztosság azonban a konkurzus mellett is megtalálta a módját, hogy a nádori repartíciót az 1693-tól saját hatáskörében tartott porciórepartíciók alkalmával megváltoztassa. A kívánt porciók száma különben sem volt fedezhető az évi pénzadóból. Alsó- és Felső-Magyarország között az adófelosztás terén évről évre élesedő harc folyt.⁵¹⁸ Az adófelosztásból rendszeresen kimaradt Erdély és a 13 szepesi város;⁵¹⁹ ezek hivatalosan is a birodalom többi részével adóztak,⁵²⁰ nem hivatalosan pedig ugyancsak nem az országgal együtt adózott Horvát-Szlavón-Dalmátország, a Szerémség és az egyéb visszafoglalt területek.⁵²¹

A kivetett adó behajtását 1690-ig részben maguk a megyék végezték, tőlük pedig a területileg illetékes kamarák hajtották be a főhadbiztossággal együtt; 1686-tól kezdve maga a főhadbiztosság. 1690 után ismét nagyobb szerepet kaptak a megyék. 1697 első felében az 1696-ban választott három országos biztos volt felelős a behajtásért, azután pedig egészen a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig a pozsonyi, budai és kassai bizottság körül kiépült rendi és hadipénztárosi szervezet. Később újból megnőtt a megyék önállósága. A beszedett adót a hadipénztárakon és a főhadbiztosság pénztárán keresztül a bécsi udvari kamara pénztárába kellett eljuttatni. A hadsereg zavartalan ellátása érdekében vállalkozók, bankárok vásárolták fel az élelmiszert és takarmányt, s előlegezték a pénzadót. Az adó befolyásáról töredékes képünk van. A nádor és a rendek a hátralékokat ellenkövetelésekkel tartották egyensúlyban.

Az adóalap az egész korszakon keresztül végig az 1647: 36. törvénycikkben meghatározott porta maradt.

A gazdasági erőket pontosabban számba vevő 1696. évi összeírást adófelosztásra nem használták, de mindig elővették, ha az ország valamelyik összeírt részéről a valósághoz közelebb álló helyzetképet kívántak kapni.

Az ország portáinak számát 1697-ben 8000-ben állapították meg. Többször végeztek portakiigazítást (*rektifikációt*); a legjelentősebbet 1702-ben, amihez 1713-ig ragaszkodtak.

Az 1701-ben megkezdett új összeírás a szabadságharc kitörése folytán félbemaradt.

A Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben és utána az uralkodók a repartíciónak a megyei díkaösszeírások alapján való elkészítését sürgették, eredmény nélkül.

A repartíciós táblázatokba bevezetett porció vagy pénzadó 1697-ig fokozatosan emelkedett 1–1½ milliótól 2 millió forintig, a valóságban azonban — a nádor kimutatása szerint — visszaélészerűen 4–6 millió forintot is beszedtek. Amikor azonban 1696-ban először próbáltak 4 millió forint pénzadót kivetni Magyaror-

szágra — a korábbi porciórendszer módosításával —, ez ellen egészen a szabadságharc kitöréséig szívós ellenállás folyt. A rendek továbbra is csak 2 millió forintot voltak hajlandók vállalni úgy, hogy a visszaélések is megszűnjenek.

Az első három rend a felemelt adóból nem volt hajlandó a tőle kívánt rész állandó és rendszeres fizetését vállalni. 1698 után az évi adó $\frac{1}{16}$ -od részét fogadták el, s ugyancsak $\frac{1}{16}$ -odot vállaltak a szabad királyi városok is. Az első három rendre eső összeget a nádori repartíciós táblázatokba nem írták be, a király megállapítása szerint nem is fizették. Ellenállásuknak objektív gazdasági okai még további kutatásokat kívánó feltárássra várnak. A városokon és a szegény nemeseken kívül az adó oroszlánrésze a jobbágyságra hárult. A szabad királyi és bányavárosokat a király mint földesúr védelmezte, és termelési érdekekre is hivatkozva számukra mentességet vagy adóenyhítést kívánt, ami ellen az első három rend állandóan tiltakozott.

Akiknek pusztulását, nyomorúságát a királytól és nádortól lefelé mindenki hangoztatta, s ennek ellenére elvileg és gyakorlatilag is rajtuk maradt a legtöbb teher, azok a jobbágyok voltak. Ugyanakkor, amikor jövedelemszerzési lehetőségük erősen csökkent.

A nádor és a rendek kérték az örökös tartományok azon intézményeinek átültetését, amelyek a rendek helyzetét biztosították és erősítették (országos biztosság, majd ennek pótlására, kompromisszumképpen, a pozsonyi, budai és kassai bizottság). Gyakran hivatkoztak az örökös tartományok adózás szempontjából kedvezőbb helyzetére (de nem Cseh- és Morvaországra). Bécsben viszont megpróbálták a birodalom többi részében alkalmazott és bevált adók egy részét Magyarországon bevezetni, így az accisát, amely tényleges és viszonylag könnyen ellenőrizhető jövedelemforrást vett célba.

Gyakran hangoztatták a rendek, hogy a háborús kényszerhelyzetből eredő adókat csak a törökkel való béke megkötéséig vállalják. Ragaszkodtak régi adózási formájukhoz, a nemesi felkeléshez (ami ugyanolyan elavult volt, mint a régi porta-adóalap). Ettől függetlenül nagyobb méretű magyar hadsereg felállítását, ezen belül a parasztoknak felfegyverzését Bécsben veszélyesnek tartották.

Bécsben a magyarországi adóbehajtás állandó kudarcának fő okát az adó aránytalan felosztásában látták, a rendek az adó magasra emelt összegére és a sok visszaélésre hivatkoztak. Mindkét állításban sok igazság volt. Fel kell figyelniük Kollonics Lipótnak a Rákóczi-szabadságharc kitörése előtti néhány évben tanúsított magatartására. Kollonics maga is a rendi világnézet képviselője volt, mégis gyakran a magyar rendekkel szemben vagy azok fölött állt, világképe az övéknél bizonyos mértékben modernebbnek és tágabbnak tetszik. Az 1700-as évek elején azonban több jel mutat arra, hogy a magyarországi adót ő is magasnak találta, a Ministerialis Deputatio elnökeként a bécsi központi hivatalok vezetői és a magyar rendek között állt, s az utóbbiak, a magyar kancelláriával együtt, hozzá fordultak segítségért.

Az Esterházy Pál után következő nádor a megoldatlan és vitás adókérdések egész sorát örökölte. Több évtized telt el, amíg egy részük rendeződött.

*

A következő nádornak, Pálffy Miklósnak az adóüggyel kapcsolatos működése külön tanulmány keretébe tartozik. Akkor készültek el a régóta tervezett országos összeírások, akkor állapotodott meg és fejlődött tovább a nádori konkurzusok szervezete. Ezeknek a munkálatoknak során az adóüggyel összefüggő minden alapfogalmat újból értékelték, és meghatározták az egyik legfontosabbat, az adóalap kérdését is. Az adóalap továbbra is a porta maradt, de a porta tartalma változott.

Annak érdekében, hogy az Esterházy Pál alatt végig érvényben maradt, elavult 1647. évi portaalap és a vele kapcsolatos kérdések a jövő fejlődés szempontjából is némi megvilágítást kapjanak, szükségesnek látnám néhány idevágó adat közlését Pálffy Miklós nádorságának első éveiből.

Az adatok az összeírás ügyével foglalkozó rendi bizottság (*Deputatio*) 1720. évi naplójából valók.⁵²² A *Deputatio* 1720. szeptember 23-i, a pozsonyi Zöld Házban tartott ülésén a nádor elnöklete alatt meghatározta a portának mint összeírási alapnak mibenlétét. Eszerint egy portának tekintendő 1. az ezer forintot kitevő pénzjövedelem, vagy 2. négy jobbágytelek. Utóbbit a fentiekből jól ismerjük. Ami új, az a jobbágytelkek minősítése. Különbséget tettek ugyanis köztük a szántóföld termékenysége és a rét hozama szerint. Megállapították, hogy termékeny, közepesen termékeny és terméketlen föld után hány pozsonyi mérő szántóföld tesz ki egy jobbágytelket, s hogy ez után egy portára hány pozsonyi mérő föld számítandó mindegyik kategóriában:⁵²³

Termékeny földön	1 jobbágytelek: 120 p. m.; 1 porta: 480 p. m.
Közepesen termékeny földön	1 jobbágytelek: 180 p. m., 1 porta: 720 p. m.
Terméketlen földön	1 jobbágytelek: 240 p. m., 1 porta: 960 p. m.

Minden jobbágytelekhez számítottak elvben 32 kaszás rétet is, ami után egy porta 128 kaszás rét volt. Más volt a számítás olyan vidéken, ahol nem a gabona, hanem a széna a fő termény (egy jobbágyteleknek itt 152 kaszás rét felelt meg, egy portának pedig 608 kaszás rét). A borból származó jövedelmet terméshozam szerint három osztályba csoportosították.

Az 1647. évi portaalap és az abban foglalt négy jobbágytelek tehát mint elvi számítási alap megmaradt, azonban a telek s ennek révén a porta lényegének, a mögötte található gazdasági erőnek árnyaltabb, pontosabb meghatározására törekedtek. Természetes, hogy az elvi számításnak a gyakorlatba való átültetése során ez esetben sem volt megvalósítható az egyöntetűség az ország egész területén — amelyhez Horvát–Szlávnországot adóügyi szempontból már nem számították hozzá —, azonkívül a rendek adófizetési készsége sem növekedett a korábbi évtizedekéhez képest.⁵²⁴

¹ Kimutatás az 1609–1648 közötti időben a portaadó (rovás), koronapénz, vármunka, gabonaadó, királyi honorárium s egyéb, ritkábban előforduló költségek címén *kivetett* (nem beszedett) adóösszegekről: Baráth Tibor: A magyar állam adóügye, 1605–1648. Bp. 1939, 83, 4. táblázat: kapuszájra rendelt adók. Acsády Ignác számítása szerint 1600–1650 között a pénz vásárló ereje 30%-kal csökkent. Uo. 90. — A 8. táblázaton a kivetett pénzbeli adók évi összegét látjuk a fent jelzett időszakban. (Uo. 88.) Eszerint az egész országra 175 735, 1648-ban 60 990 forint. — Az 1659: 8. tc. szerint Alsó-Magyarországon a portaadó évi 10 forint, amelynek felét a földesurak fizetik, míg Felső-Magyarország katonaság kiállítását vállalta. — Az 1662: 23. tc. 1. §-a ehhez azt a magyarázatot fűzte, hogy az előbbi tc.-ben kivetett portánkénti 10 forint nem két évre szól, hanem minden egyes évre, azaz két évre 20 forintot tesz ki. — Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 246. a számadatok ismétlésén kívül felhívja a figyelmet királyi és rendi szerveknek különös együttműködésére. Az 1659. évi országgyűlés ugyanis utasította a magyar kamara elnökét és pénztárosát, hogy a befolyt adót olyan hadicélokra fordítsák, amelyeket a nádor és a magyar tanács néhány tagja határoz meg.

² „Repartitionis quantum non totaliter erogatum iri”.

³ A pátens egy példányát l. MOL R 297 1672. máj. 25. — Az accisának a kamara általi behajtásáról: Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 284 sk.

⁴ „... supplementum... eotum impositi quanti”.

⁵ Ennek a visszaemlékezésnek kelte: 1697. jún. 14. Felterjesztés a királyhoz. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 173. — Ezek az adatok sem határozzák meg teljes biztonsággal a repartíciónak (értve ezen a porták között szétosztott adót) az országra való bevezetését (vö.: Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 284), de a körülmények arra utalnak, hogy a kortársak jól emlékeztek.

⁶ Alkalmam volt látni a Magyarország története tíz kötetben c. készülő szintézisnek ezzel a korszakkal foglalkozó, Benczédi László által írt fejezetét. Megállapításai szerint 1671-ben kb. 870 ezer forint volt az országra kivetett adó. A Thököly-szabadságharc kitörése után azonban az udvar átmenetileg felhagyott a nemesség adóra kényszerítésével, sőt igényeit is leszállította: 1673-ban portánként 40 forint helyett már csak 28 forintot kért (ami készpénzre átszámítva 436 ezer forint); 1678-ban már csak 170 ezer forint volt az évi adókiadás, beleértve az accisát is. — L. Benczédi azóta megjelent tanulmányának az adókérdéssel kapcsolatos részét: Magyarország története, 1526–1686, III/2. Bp. 1985, 1189–1190 és 1206–1207.

⁷ A törvénycikk címe: „Repartitio, accisae exindeque qualitercunque praetensae restantiae simpliciter tollantur.”

⁸ L. az 5. jegyzetben.

⁹ 1682-ben a török veszély miatt nemesi felkelés volt.

¹⁰ „... taliterque contributio usque annum 1683 inclusive nullis querelis de aliqua improportionalitate inter regnicolas obortis obervata”. L. az 5. jegyzetet.

¹¹ MOL P 125 7608. — A katonaság zsoldra szorításának közös, bécsi (központi) és rendi igényéről 1. R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágság a XVII–XVIII. század fordulóján. Századok 1965, 696–697. — Megjegyezzük, hogy a rendek nem annyira a készpénz-adóból kiállított királyi zsoldossereg, mint magyar (rendi) állandó hadsereg fenntartása mellett voltak; ennek ideje azonban Európa-szerte lejárt.

¹² MOL N 50 No. 58, a király 1710. évi resolútiója.

¹³ Perjés Géza: i. m. (Mezőgazdasági termelés) 15: a korszak nagy hadvezérei közül Zrínyi Miklós 48, Montecuccoli és Turenne 50 ezer főre teszi azt a létszámot, ami mellett — ebben a korszakban — a sereg még elég erős, s ellátására, vezetésére is megvan a lehetőség. A hadsereg létszáma azonban mindenütt növekedett.

¹⁴ Neve a forrásokban: Commissariatus generalis bellicus; Generalkriegscommissariat. — Működéséről: Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 72–73, Fellner, Thomas — Kretschmayr, Heinrich:

Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. 1. Bd. Wien, 1907, 253–254 és Regele, Oskar: i. m. 19: 1681-ben I. Lipót újból kinyilatkoztatta, hogy az 1660-ban alakult intézmény (l. a 84. lapon levő táblázatot) katonai ügyekben a haditanácshoz, gazdasági ügyekben a bécsi udvari kamarához tartozik. — Fellner és Kretschmayr szerint 1697-ben a szerv élén álló főhadbiztos (generalis vagy supremus commissarius bellicus) már inkább mellérendeltségi viszonyban volt a haditanács elnökével.

¹⁵ 1680–1683 között a bécsi udvari kamara igazgatója, majd elnöke.

¹⁶ 1685. okt. 22. MOL P 125 4827.

¹⁷ 1688. okt. 31. I. Lipót leirata Abaúj megyéhez: az elhunyt Rabatta helyett Caraffa Antalt nevezte ki főhadbiztosnak. MOL R 293 Abaúj megye.

¹⁸ 1693. febr. 9-én Jáklín Balázs kancellár tudósította a nádort Caraffa haláláról s arról, hogy utóda Heisler Donát (fele annyi fizetéssel). MOL P 125 2522. — Heisler 1697. jún. 3-án már nem élt. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 178–180.

¹⁹ Uo. Prot. 3. 350–353. — 1699. aug. 18. MOL P 125 1767. — 1702. dec. 20. MOL P 125 1768.

²⁰ 1709. nov. 14. MOL A 35. 1709. november, No. 33. Egyben az akkor alakult pozsonyi katonai-gazdasági deputáció (l. alább) elnöke.

²¹ Egy-egy kerülethez nem egy országrész, hanem csak néhány megye tartozott.

²² 1686. okt. 7. nádori felterjesztés a királyhoz. MOL P 125 7054.

²³ Uo.

²⁴ Lad. 47. Prot. 3. 241–244.

²⁵ Uo. 177.

²⁶ 1702. aug. 17. Hont megye a nádorhoz: intézze el, hogy „donec contributio haec portionalis in regno duraverit”, minden évben pontosan közöljék velük a rájuk kirótt terheket. — Törvény ugyanis a porcióval kapcsolatban nem volt.

²⁷ 1684. jan. 4. felterjesztése a királyhoz. MOL P 125 7030: „... hyberna haec militum quartiria corrigantur et ordo aliquis quoad portiones ponatur”. (Kiemelés tőlem.)

²⁸ A katonai év elején a haditanács, a bécsi udvari kamara és a főhadbiztoság részvételével összeállított szabályzat, amely meghatározta, pontokba foglalva, mi jár a katonaságnak a téli szállás idején. (Mindén alkalommal túllépték.)

²⁹ MOL P 125 1703.

³⁰ MOL P 125 6009.

³¹ I. Lipót körlevele a megyékhez szept. 6-án. MOL A 35 1684. év. No. 208.

³² L. a honvédelemről szóló fejezetben.

³³ Elkeseredett hangú panasza Bécsben tartózkodó titkárához, Benyovszky Mátyáshoz, l. uo.

³⁴ Szept. 12. MOL P 125 8421.

³⁵ L. a honvédelemről szóló fejezetben.

³⁶ Kb. ennyi volt egy havi porció tényleges értéke, tehát nem az 1681: 12. tc.-ben említett limitált ár.

³⁷ 1685. febr. 22. felterjesztés a királyhoz. MOL P 125 7046: „... prout ab excellentissimo domino de Abele apud Budam informatus fueram”.

³⁸ 1684. okt. 19. MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 215–217.

³⁹ Uo. 218–219. 1684. nov. 8.

⁴⁰ 1684. dec. 12. felterjesztés. MOL P 125 7044.

⁴¹ 1684. dec. 9–20. között, hivatkozva a nádor dec. 6-i felszólítására. MOL P 125 4825, 4691, 4955, 4513, 9192, 4548, 4410.

⁴² MOL P 125 4693.

⁴³ 1684. dec. 12. felterjesztés. MOL P 125 7044.

⁴⁴ MOL P 125 8423. — A nádor kirekesztésének (vagy önkéntes távozásának?) körülményei különösek, s egyelőre nem ismertek.

⁴⁵ 1685. jan. 27. felterjesztés. MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 224–228.

⁴⁶ MOL P 125 8426.

⁴⁷ MOL P 125 7046.

⁴⁸ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 229–230.

- ⁴⁹ MOL P 125 8428.
- ⁵⁰ „... uti ex repartitione videri licet, quae mihi quoque communicata est”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 241–244.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² MOL P 125 7055. „Informatio palatini ratione distributionis portionum.” — L. a 27. jegyzetet is.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ MOL P 125 4830.
- ⁵⁵ Hornyik János: Kecskemét város története oklevélárral. III. k. Kecskemét, 1862, 387–388.
- ⁵⁶ Hivatkozás a nádor okt. 10-i parancsára. MOL P 125 4768, 4414, 4550.
- ⁵⁷ Közlésük szerint ezt Abele főhadbiztos is belátta. MOL P 125 4516.
- ⁵⁸ R. Várkonyi Ágnes: i. m. (A Habsburg-abszolutizmus) 701, 47. jegyzet.
- ⁵⁹ MOL P 125 7054.
- ⁶⁰ MOL P 125 8441.
- ⁶¹ L. az ország közigazgatási felosztásáról szóló részt.
- ⁶² Itt lényegében a pár év múlva megvalósult konkurzus fő teendőit fejt ki: „... distributio, ne regnicolae ansam conquerendi habeant, per commissionem Posonii proxime fiendam effectuari posset, quo . . . omnes Cis- et Ultradanubianos comitatus convocarem, ubi iuxta modernas singulorum comitatum portas distribuerentur portiones et sic nullus causam querendi haberet . . . Quod etiam in praesentia . . . domini generalis commissarii Rabatta repartiretur, uti et civitatum liberarum portiones.”
- ⁶³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 253–254.
- ⁶⁴ MOL P 125 4789.
- ⁶⁵ 1686. január, a nádor felterjesztése: „... caecas vel siccas portiones et in cassam bellicam ordinatas”.
- ⁶⁶ MOL E 268 jegyzőkönyv, 1702. szept. 4. bejegyzés: nem küld kamarai személyt a katonasággal történő elszámolás (*computus*) elkészítése, ezt a kassai rendi bizottság (I. alább) feladatának tekinti, mivel „apud alias provincias haereditarias cameratici rebus contributionalibus tractandis non intersunt”. — Hubatsch, Walter: Das Zeitalter des Absolutismus, 1600–1689. Braunschweig, 1962, 117: „Da die Steuerverwaltung auch im Zeitalter des Absolutismus weithin in den Händen ständischer Behörden blieb, fehlte dem österreichischen Behördenaufbau jedoch das Prinzip einheitlicher Gliederung und Verantwortung durch alle Instanzen.” Csak a XVIII. században, Mária Terézia idején következtek be a szükséges változások, közigazgatási reformok. A szerző tehát a központosítás egyik hiányosságának tekinti az adóigazgatás rendi kezelését. — Nagy István: A magyar kamara, 1686–1848. Bp. 1971, megállapítja, hogy a magyar kamara a török háborúk közepeztében a XVII. század közepéig nagyobb mértékben foglalkozott a hadiadó kezelésével, mint a bécsi udvari kamara az osztrák tartományok hadiadóügyeivel (13, 19–20), s bár az 1672. évi utasítása ezt még a magyar kamara feladatai között tartja nyilván, de ebbeli tevékenysége (repartitio, porció, accisa kezelése) 1686 után lassanként megszűnt. — Fentebb közölt adataink ezzel egybevágóak.
- ⁶⁷ Az országgyűléseken megtárgyalták az adókérdést is, de magukban a törvényekben ennek alig van nyoma. Az 1659. évi országgyűlés törvénycikkei közlik utoljára pl. az évi portaadó összegét.
- ⁶⁸ MOL P 125 7057. — A király ebbeli ígéretére hivatkozik a nádor többek között az 1688. okt. 23-i felterjesztésében is. MOL P 125 7060.
- ⁶⁹ MOL P 125 7058 és Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 146, 151.
- ⁷⁰ Uo. 154–155.
- ⁷¹ Uo. 155.
- ⁷² 1688. okt. 23. MOL P 125 7060.
- ⁷³ 1688. okt. 14. nádori felterjesztés. MOL P 125 7059.
- ⁷⁴ L. a 17. jegyzetet.
- ⁷⁵ Mayer, Theodor: i. m. 81.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ 1689. jan. 21-én Trencsén megye köszönete a nádornak, hogy „több nemes vármegyék követeit assumálván” a királynál tovább is fáradozni szándékozik a porció enyhítése ügyében. MOL P 125 4961.

- ⁷⁸ Mayer, Theodor: i. m. 83.
- ⁷⁹ Uo.
- ⁸⁰ Uo. 83. és a Compendiumban, XXXIV. I. igen éles fogalmazásban: a katonaság és a hadbiztosok úgy intézték el az adókvetést és behajtást, mint egy ellenséges országban, s ezt a rendszert meg kell szüntetni.
- ⁸¹ L. a nádor helytartói működéséről szóló részben.
- ⁸² Mayer, Theodor: i. m. 83–84, a visszafoglalt területek betelepítése, egyes ott levő birtokok eladása és az adókérdés rendezése.
- ⁸³ Uo. 83, 85.
- ⁸⁴ Uo. 84.
- ⁸⁵ Uo. 85.
- ⁸⁶ L. a helytartóságról szóló fejezetben.
- ⁸⁷ Uo. 84.
- ⁸⁸ MOL P 125 4455: hozzátéve, hogy az ez évi rossz termés miatt nehezebben adható egy forint, mint azelőtt tíz.
- ⁸⁹ Aug. 31., Hont megye MOL P 125 4556: „... az általjáró csintalan had” eltitkolja nevét, s az „együgyű községek” is sok mindent elfelejtettek.
- ⁹⁰ Szept. 29. MOL P 125 4480.
- ⁹¹ Júl. 24. MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 13. — Vö. az ország közigazgatási felosztásáról szóló résszel.
- ⁹² Aug. 27. MOL P 125 4421.
- ⁹³ Szept. 28. MOL P 125 4589.
- ⁹⁴ MOL N 8 Lad. 54. Fasc. I. No. 15. és Iványi Emma: i. m. (Esterherházy Pál) 159.
- ⁹⁵ MOL P 125 7064, s. k. fogalmazvány.
- ⁹⁶ Mayer, Theodor: i. m. Compendium, XXXIII.
- ⁹⁷ Uo. „... das alte quantum in Hungarn zu gering, das gegenwärtige hingegen viel zu hoch et ultra vires”.
- ⁹⁸ MOL P 125 7068.
- ⁹⁹ „Partes quoque antea Turcis dedititiae uno ore fatentur, se intra hos septem annos... plus debuisse solvere, quam centum annis immani Christiani nominis hosti Turcae.” Uo.
- ¹⁰⁰ L. a 11. és 12. jegyzethez tartozó szöveget.
- ¹⁰¹ 1690. nov. 14. MOL P 125 8373. Megjegyzés: az irat kelte tévesen 1681, ugyanis szövegében a „finem mensis Mai anni sequentis 1691” kifejezés olvasható. Tehát helyes dátum: 1690.
- ¹⁰² „Quod si vero dicta summa nulla fiat relaxatio, opus non esse reor mea praesentia, quo ad *distributionem*, sed faciat inclutus commissariatus prout voluerit”.
- ¹⁰³ MOL P 125 7070.
- ¹⁰⁴ Nagy elismeréssel ír hivatalnoki képességeiről, kereskedelmi érzékéről stb. Bidermann, Hermann Ignaz: i. m. A bécsi udvari kamarában és a főhadbiztoságon teljesített szolgálatot (tanácsos, majd igazgató), uo. 42, és 113. (rövid életrajza).
- ¹⁰⁵ Levele Pest megyéhez. PML (Intimata inutilia) 1691. év. No. 2.
- ¹⁰⁶ MOL P 125 8479.
- ¹⁰⁷ MOL P 125 7071.
- ¹⁰⁸ R. Várkonyi Ágnes: i. m. (A Habsburg-abszolutizmus) 701–702. és passim.
- ¹⁰⁹ L. alább az 1697-ben megalakult pozsonyi, budai, kassai bizottságok ismertetésekor.
- ¹¹⁰ Juhász Lajos: A porta története, 1526–1648. Bp. 1936, 65.
- ¹¹¹ Uo. 69.
- ¹¹² 1648-ban Szatmár megye az igaerő és a telek együttes figyelembevétele alapján készített összeírás utasítást. Uo. 80.
- ¹¹³ Mayer, Theodor: i. m. Compendium, XXXIII.
- ¹¹⁴ 1690. okt. 12. Bécs. „Puncta ad conferentiam necessaria.” MOL P 108 69., 2. k., 102–104.
- ¹¹⁵ Bakács István: A dicális összeírások. In: Kovacsics József szerk.: A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957, 76–77.

¹¹⁶ Uo. 78. — Megjegyezzük azonban, hogy gyakran elővették, ha egy-egy országrész vagy megye „legfrissebb” adatairól kívántak tájékozódni.

¹¹⁷ MOL P 125 8526; „... ut imposterum repartitio et collectatio summae contribuendae iuxta proportionem portarum, quarum unam 4 coloni integrae sessionis 32 iugerum, aut in aequivalenti 160 florenorum valor, vel sedecim inquilini constituunt tanquam antiquissimo, receptissimo et legibus patriae articulado modo, indicatur et exigatur”, azonban: „haec norma solum pro generali idea et proportione aliquali deserviat...”, és: „... respectu earum possessionum et facultatum, quae ad portas reduci nequeunt”. — Alább, az 1702. év tárgyalásánál visszatérünk erre a meghatározásra; szövegezése ugyanis a realisabb adóztatást sürgető bécsi udvari kamara hatása alatt készült.

¹¹⁸ MOL P 125 3554.

¹¹⁹ MOL N 8 Lad. 47. Port. 3. 322–337.

¹²⁰ MOL P 108 69. 2. k. 102–104, 16. pont: „... mihi velut palatino commisisse benigne distributionem huius solutionis”.

¹²¹ MOL P 125 5089, 4457, 4482.

¹²² MOL P 125 4865, 4866, 4801.

¹²³ MOL P 125 4867.

¹²⁴ 1691. márc. 8. I. Lipót parancsa Pest megyéhez. PML (Intimata inutilia) 1691. év. No. 2.

¹²⁵ 1691. ápr. 19., Liptó megye a nádorhoz. MOL P 125 4592.

¹²⁶ 1691. nov. 10. MOL P 125 2009.

¹²⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 137–140. „... ad multifarias meas, quam regnicolarum instantias” a királytól megbízást kapott „eandem distributionem in me assumam, mutua cum statibus regni habita cointelligentia”.

¹²⁸ 1691. szept. 19–okt. 11. között Ugocsa megye, Trencsén megye, Kassa város, Hont, Borsod, Gömör, Turóc megye stb. MOL P 125 5019, 4970; MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 39.; MOL P 125 4561, 4483, 4503, 5006.

¹²⁹ MOL N 8 Lad. 54. Fasc. 7. No. 79.

¹³⁰ MOL P 108 69, 2. k. 163–164. — A korábbi és későbbi 80–90–100 ezer porcióhoz képest alacsony szám.

¹³¹ 1688-ban az egyházügyi javaslatokat kidolgozó bizottságba jelölte szakértőként. Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 142.

¹³² MOL P 125 2520.

¹³³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 137–140.

¹³⁴ Levele szept. 14-én Balassa Ádámhoz (P 1760 2. tétel) és felesége levele hozzá, mely szerint 26-án Bécsben volt. MOL P 125 577.

¹³⁵ Aug. 4. Hont. MOL P 125 4563; aug. 6. Vas uo. 5056; aug. 18., Nógrád uo. 4644; ugyanekkor Gömör uo. 4504; aug. 19., Szabolcs uo. 4851; aug. 21., Pest uo. 4740; aug. 25. Szepes uo. 4891; ugyanekkor Pozsony uo. 4776; Abaúj uo. 4400; aug. 28., Liptó uo. 4593; aug. 29., Borsod uo. 4484; aug. 31., Trencsén uo. 4969; szept. 1., Zemplén uo. 5092; szept. 6., Ung uo. 5031; szept. 9., Torna uo. 4915; szept. 11., Bars uo. 4459; szept. 15., Sopron uo. 4835; szept. 19., Liptó uo. 4594; szept. 20., Hont uo. 4564.

¹³⁶ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 137–140.

¹³⁷ Distributio portionum c. táblázat. MOL P 108 69. 2. k. 194–195.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo. 201–203.

¹⁴⁰ Levelek Szirmay Miklóshoz. MOL R 224-ből kiemelt Szirmay-iratok.

¹⁴¹ 1692. febr. 23., Bécs, köszönőlevele, melyben jelzi, hogy főispáni kinevező iratában külön beletétette a nádori ajánlást; „... ad specialem vestrae serenitatis recommendationem”. MOL P 125 1409.

¹⁴² Nov. 4. Szepes MOL P 125 4892; nov. 6. Trencsén uo. 4971; nov. 14. Ugocsa uo. 5020; nov. 17. Ung. uo. 5032; nov. 18., Sáros uo. 4802; nov. 21., Pozsony uo. 4777; nov. 22., Szepes uo. 4893.

¹⁴³ 1692. nov. 17. MOL P 125 5032.

- ¹⁴⁴ 1692. nov. 21. MOL P 125 4777.
- ¹⁴⁵ Szepes megye a nádorhoz, 1693. jan. 15. MOL P 125 4894.
- ¹⁴⁶ 1692. dec. 13. levele a kancellárhoz. MOL A 21 665.
- ¹⁴⁷ MOL N 8 Lad. 54. Fasc. 5. No. 95.
- ¹⁴⁸ 1692. aug. 19. MOL P 125 4850.
- ¹⁴⁹ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 137–141.
- ¹⁵⁰ MOL P 125 8507.
- ¹⁵¹ MOL P 125 582.
- ¹⁵² Bars megye szept. 3-án értesítést kért, mikor lesz Bécsben a nádor, mert csak akkorra küld követet. MOL P 125 4461. Szept. 24-én adott megbízást alispánjának a felmenetelre. Uo. 4462. Továbbá: szept. 13., Zala és Somogy uo. 5072, szept. 22., Nógrád uo. 4647; szept. 23., Szatmár uo. 4870; szept. 25., Zólyom uo. 5111 és Hont uo. 4566; szept. 28., Bereg uo. 4473 és Liptó uo. 4595.
- ¹⁵³ MOL P 108 69. 2. k. 284–287. Pénzfelosztás. — Uo. 293–302: Kinsigh, Steinbach, Schweidler, Ficzy, Zollenstein és Frischenhausen hadbiztosok kerületében a porciók száma és az oda kerülő katonai egységek neve.
- ¹⁵⁴ I. Lipót emlékezteti erre a nádort a következő évben 1694. okt. 11. MOL N 8 Lad. 46. Fasc. 2. No. 53., amikor továbbra is ennek a módszernek fenntartását kívánta.
- ¹⁵⁵ Ezekre a konferenciákra ugyancsak a király emlékeztette a nádort idézett leiratában (1694. okt. 11.): „... de constituendo et continuando hybernorum in Hungaria statu”.
- ¹⁵⁶ „... hocce magni momento negotium conclusum et stabilitum est”. Uo.
- ¹⁵⁷ „... nec e re, nec possibilitate eadem maiestati videtur vel minimam hac in re mutationem facere”. Uo.
- ¹⁵⁸ 1693. okt. 28. Bécs. A tiltakozás szövegének másolata, rajta a nádor s. k. írásával: „Protestatio comitatum.” MOL N 8 Lad. 54. F. 2. No. 7.
- ¹⁵⁹ MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 65.
- ¹⁶⁰ 1694. aug. 17. a kancellár a nádorhoz. MOL P 125 2524.
- ¹⁶¹ MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 52.
- ¹⁶² A meghívó adatai a megyei válaszokból összeállíthatók. Az okt. 11-i megnyitást Árva megye (MOL P 125 4422), Bars megye (4463) és Liptó megye (4596) válasza említi.
- ¹⁶³ MOL P 125 4648.
- ¹⁶⁴ MOL P 125 5093.
- ¹⁶⁵ MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 53.
- ¹⁶⁶ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 137–140.
- ¹⁶⁷ 1694. okt. 18. királyi válasz ismerteti a 16-i nádori felterjesztést. MOL P 125 8510.
- ¹⁶⁸ Uo.
- ¹⁶⁹ Sáros megye instrukciója Szirmay Istvánnak. MOL P 640. — Vö. Felső-Magyarország 1696. febr. 10-i felterjesztésének 3. pontjával.
- ¹⁷⁰ MOL P 108 69. 2. k. 363–367.
- ¹⁷¹ Uo. 373–376. Rovatok: megye stb. neve, 1693. évi pénzádója, 1694. évi pénzádója és a kiegészítés a felmentettek miatt („propter loca adduntur”). — Az volt a szokás, hogy a bárhol elengedett adót az ország többi része osztotta fel.
- ¹⁷² 1694. okt. 18. leirat. MOL P 125 8510. „... virum fide et autoritate apud coeteros calentem”.
- ¹⁷³ MOL P 108 69. 2. k. 387–394. „Repartitio hybernalis in regno Hungariae pro anno 1694 super portionibus inter comitatus et districtus regni, ab inclyta deputatione distributis facta, et stativa ac alimentum militum complectens.”
- ¹⁷⁴ MOL P 125 4619. Az átszámítási kulcs ez esetben 23, az adóösszeg minden 23. forintja után kellett egy porciót adni.
- ¹⁷⁵ MOL P 108 69. No. 2. 397–398. Az idevonatkozó régi törvények felsorolása és annak kijelölése, hogy országrészenként melyik megyét melyik megye kiküldöttei fogják összeírni.
- ¹⁷⁶ MOL P 125 8510/a: „... ut dicta regni conscriptio sine ulteriori protractione executioni mandetur”.

- ¹⁷⁷ MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 68.
- ¹⁷⁸ MOL P 125 2525.
- ¹⁷⁹ Aug. 8., Bars megye. MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 14.; aug. 9., Abauj megye. MOL P 125 4403; aug. 22., Árva megye uo. 4423.
- ¹⁸⁰ MOL P 125 2526.
- ¹⁸¹ MOL P 125 4403. és R. Várkonyi Ágnes: i. m. (A Habsburg-abszolútizmus) 701–702.
- ¹⁸² MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 14.
- ¹⁸³ MOL P 125 4423.
- ¹⁸⁴ PML Intimata Inutilia 1695. év. No. 4.
- ¹⁸⁵ R. Várkonyi Ágnes: i. m. (A Habsburg-abszolútizmus) 701, 47. jegyzet.
- ¹⁸⁶ MOL N 8 Prot. 3. 137–141. A nádor feljegyzése.
- ¹⁸⁷ „... sine praesentia et cooperatione Dilectionis vestrae utpote rerum Hungaricarum statusque et constitutionum patriarum quam optime gnarae, perfici nequiret”. MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 71.
- ¹⁸⁸ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 1–13.
- ¹⁸⁹ MOL P 108 69. 3. k. 9–12, 17–19.
- ¹⁹⁰ MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 72. A három országos biztos elődeinek tekintendők!
- ¹⁹¹ L. a róla szóló fejezetet.
- ¹⁹² 1690-ben Hont megye követe a nádornál porcióügyben. MOL P 125 4557. 1692-ben ugyancsak e megye ügyében: uo. 4563.
- ¹⁹³ 1694-ben Liptó megye követe a nádornál porcióügyben. MOL P 125 4596.
- ¹⁹⁴ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 20–23.
- ¹⁹⁵ Uo. 33–50
- ¹⁹⁶ „... et praeterea adhuc supernumerarias portiones, quae dicuntur proprio aere vivere, sed duplo et triplo plus expendunt, quam defalcant”. Uo. 5.
- ¹⁹⁷ Uo. 7.
- ¹⁹⁸ „Et siquidem summa duorum millionum in portas anni 1647 dividi nimis onerosa sit, adeo quidem, ut floreni centum et sexaginta sex ab una porta evenerint pendendi, praeter quantum taxatorum nobilium et liberarum civitatum.” Uo. 9.
- ¹⁹⁹ Holub József: Adatok a Baranya és Tolna megye közt folyt határper történetéhez, 1695–1720. Különlenyomat a Janus Pannonius Múzeum 1959. évi Évkönyvéből. 151.
- ²⁰⁰ 1695. nov. 27. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 26.
- ²⁰¹ 1695. okt. 28. MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 73.
- ²⁰² MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 69.
- ²⁰³ Uo. No. 71.
- ²⁰⁴ 1695. nov. 22. Uo. 22. Uo. No. 73.
- ²⁰⁵ Levele Zichy Ádámhoz, Moson megye főispánjához. MOL P 707. 84. NB. 14151.
- ²⁰⁶ Országgyűlésen keletkezett.
- ²⁰⁷ 1696. jan. 17. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 27.
- ²⁰⁸ Concursus regnicolares 1446–1734. Puncta gravaminum regni Hungariae superiorum sub sub-
scriptione Comitis Nicolai Bercsényi qua primarii ablegati. MOL N 71 — Fasc. SSS. no. 8 et. A.
- ²⁰⁹ Nem új porta-alapot kívántak, csak az 1647. évi portaszámok helyesbítését.
- ²¹⁰ Ezt az összeget említi a király is az 1696. ápr. 14-i leiratában. MOL N 8 Lad. 46. F. 3. No. 86.
- ²¹¹ „... supremum sibi partium earundem commissarium nativum”.
- ²¹² 4. és 5. pont. — Stolz, Otto: i. m. 160: a „Viertel”-szervezetről, amely Ausztriában már a középkorban is a honvédelem és az adóigazgatás célját szolgálta. Az élén álló vezető és az adóbeszedők rendi hivatalnokok voltak.
- ²¹³ 5. és 6. pont.
- ²¹⁴ 6. és 7. pont. — Állandóan vitatott kérdés uralkodó és rendek között, az egész országban.
- ²¹⁵ 7. és 9. pont.
- ²¹⁶ Nincs képviselőjük a magyar kancelláriában, náluk leglassúbb az igazságszolgáltatás, megszűnt a kereskedelem lehetősége stb.

- ²¹⁷ MOL N 8 Lad. 46. F. 3. No. 86.
- ²¹⁸ Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család, 1525–1835. II. k. Bp. 1885, 125–126.
- ²¹⁹ MOL A 35 1696. május, No. 72. Idézi Thaly uo. II. k. 125.
- ²²⁰ L. a Veszprém megyének küldött meghívót a 158. oldalon.
- ²²¹ MOL N 8 Lad. 46. F. 3. No. 88.
- ²²² A nádor Kollonics érsekhez a haditanács 1696. máj. 23-i decretumáról az évi 4 millió forint adó ügyében. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 53–60.
- ²²³ L. az 1695. évnél a nádor erre vonatkozó számításait.
- ²²⁴ MOL P 125 7073.
- ²²⁵ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 60.
- ²²⁶ MOL P 125 3142.
- ²²⁷ „Anno 1696 die mensis Julii, termino videlicet per . . . palatinum ex benigna ordinatione suae maiestatis . . . comitatibus regni Hungariae liberisque civitatibus pro fienda a modo imposterum imponendorum onerum propositione huc in civitatem Posoniensem indicto et promulgato, ablegatisque universis comitatuum et liberarum civitatum ac nonnullis etiam dominis magnatibus ac praelatis hic existentibus, conclusum est.” MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 66–68.
- ²²⁸ 1696. júl. 30. a nádor a királyhoz, az okt. 16-i jelentkezéséről. MOL A 21 No. 725. — Júl. 29. a nádor parancsa Pest megyéhez, a konkurzus október 18-i folytatásáról. PML Intimata inutilia 1696. év No. 3. (A „concursum” szót használja.)
- ²²⁹ Bakács István: i. m. 76–79.
- ²³⁰ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 67–74.
- ²³¹ Uo. 1–2. pont. A jegyzőkönyvben az irat keltezetlen, de erre válaszol a király október 11-én.
- ²³² „ . . . és így bizony semmi derék vizsgálatást nem várhatok”. MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 75. 2
- ²³³ Uo. Fasc. 6. No. 1.
- ²³⁴ MOL P 125 7138. Ugyanekkor újabb gravameneket is felküldtek. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 122–131.
- ²³⁵ MOL N 8 Lad. 46. Fasc. 3. No. 122. Kivonatossan ismerteti Thaly Kálmán: i. m. (Bercsényi) II. k. 135–138. Keltét november 10-re teszi.
- ²³⁶ Uo. Lad. 47. Prot. 3. 146–148. — 1697-ben ezt Bécsből többször sürgették, l. alább.
- ²³⁷ Közreműködésükkel készült a táblázat is: Uo. 149–151.
- ²³⁸ Nov. 6. MOL N 8 Lad. 54. F. 6. No. 37. és 38.
- ²³⁹ Kiküldetését a főhadbiztosság részéről l. alább.
- ²⁴⁰ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 90–92.
- ²⁴¹ Perceptorok.
- ²⁴² Cassa regni.
- ²⁴³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 92–109.
- ²⁴⁴ MOL N 8 Lad. 46. F. 3. No. 122.
- ²⁴⁵ MOL A 35 1696. december, No. 29.
- ²⁴⁶ 1697. január. MOL A 35 No. 36., február uo. No. 83. és PML Intimata inutilia 1697. év No. 2. Zichy Ádám értesítése Pest megyéhez: „pro hoc duntaxat hyberno”. — A három biztosra vonatkozólag l. Ember Győző: i. m. (Commisariatius) 1–6 és Iványi Emma: A pozsonyi, a budai és a kassai bizottság a Rákóczi-szabadságharc előtt, 1697–1704. Lt. Bp. Közl. 1974.
- ²⁴⁷ A táblázatokat l.: MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. és uo. Lad. 53. Prot. 7. sz. kötetekben, továbbá MOL P 108 69. 2. kötetben, azonkívül igen sok helyen a nádor családi levéltárában (MOL P 125) és a halála után beszolgáltatott nádori levéltárban (MOL N 8).
- ²⁴⁸ 1692. dec. 31. Csáky István országbíró oklevele a Szirmay István és Zemplén megye közötti perben felvett tanúvallomásokról. Garay László 45 éves tokaji nemes vallotta, hogy a hegyaljai követjelölteket a megye fej- és jószágvesztéssel fenyegette, ha ragaszkodnak jelöltségükhöz. MOL P 640.
- ²⁴⁹ „concurrere teneantur . . .”; „ . . . ut concurrant . . .” stb. szövegezésű felső utasítások.
- ²⁵⁰ Ad tabulam.

²⁵¹ „... sed cum hic non sit seu diaeta, seu iudiciorum celebratio, sed solummodo consultatio... nec posse se gratiam maiestatis... eidem benigne collatam cum vilipendio totius ministerii despectui mancipare”.

²⁵² MOL P 125 7138, s. k. fogalmazvány.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ In similibus congressibus.

²⁵⁵ „... in quem tamen uti primatem regni praesentem esse vel maxime decebat”.

²⁵⁶ „... clementissime volo, ut talia negotia publica et graviora, sicuti materia hybernorum est, non amplius in *privatis domibus*, sed in locis ad congressum statuum et ordinum assignatis tractentur, et semper habito prius, uti decet et necesse est, ad congressus diaetales, consensu meo regio omnes magnates, episcopi et praelati, praesertim autem *archiepiscopus Strigoniensis tanquam primas regni* citentur, singulique sessiones suas locis competentibus accipient”. A királyi leirat MOL P 125 8516. (Kiemelések tőlem.)

²⁵⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 137–140.

²⁵⁸ Domus provincialis

²⁵⁹ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 140–142. — Itt azonban nem említette az 1696. nov. 1-jei nádori bizonyáglevelének megállapítását, mely szerint az országgyűlésen és törvényszéken néhai Széchényi György kalocsai érsek megelőzte ugyan néhai Nádasdy Ferenc országbíró és valóságos belső titkos tanácsost, másfajta gyűléseken azonban Nádasdy mint titkos tanácsos előzte meg az érseket. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 4. 936–937.

²⁶⁰ MOL A 35 1697. január, No. 31. és március 6. MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 127.

²⁶¹ Szept. 30., Nógrád megye jelentése a nádorhoz. Uo. Lad. 54. F. 6. No. 24.

²⁶² MOL A 35 1697. december, No. 72., 74.

²⁶³ Uo. No. 72.

²⁶⁴ MOL P 707 84. NB. 14 156.

²⁶⁵ MOL A 35 1697. március, No. 83.

²⁶⁶ MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 124.

²⁶⁷ Uo. Lad. 47. Prot. 3. 158–161.

²⁶⁸ MOL A 35 1697. február, No. 53. és No. 93., valamint márc. 9. No. 57., a kancellária a három biztoshoz.

²⁶⁹ MOL P 125 8617: „Caeterum vero desidero, ut si dubia aut gravamina imposterum occurrerent, prius ad *dicasteria competentia, quam immediate ad me deferantur.*” (Kiemelés tőlem.)

²⁷⁰ MOL P 707 84. NB. 14 157.

²⁷¹ Uo. 84. NB. 14 156.

²⁷² MOL A 35 1697. április, No. 87.

²⁷³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 161–163.

²⁷⁴ Máj. 3., Liptó megye MOL P 125 4597.

²⁷⁵ 1697. jan. 14. MOL A 35 No. 14.

²⁷⁶ MOL N 8 Lad. 54. F. 6. No. 38.

²⁷⁷ Ember Győző: i. m. (Commissariat) 5.

²⁷⁸ MOL A 35 febr. 1. No. 98.

²⁷⁹ Uo. 1697. év, passim.

²⁸⁰ Uo. január, No. 35.

²⁸¹ MOL P 707 84. NB. 14 158.

²⁸² MOL A 35 január, No. 38.

²⁸³ Zichy Pest megyéhez, jan. 22. PML Intimata inutilia 1697. év. No. 2.

²⁸⁴ MOL A 35 március, No. 82.

²⁸⁵ MOL P 125 4839. Jelentés a nádorhoz, egyben a megye főispánjához.

²⁸⁶ MOL A 35 febr. 7. No. 90.

²⁸⁷ Uo. márc. 6. No. 56.

²⁸⁸ Adóügyben ezentúl nem szabad közvetlenül a királyhoz fordulni. L. a 269. és 270. jegyzet
tartozó szöveget.

²⁸⁹ MOL A 35 jún. 8. No. 86.

²⁹⁰ Perceptor provincialis.

²⁹¹ MOL A 35 jún. 20., No. 70.

²⁹² Ugyanennek mellékletében.

²⁹³ 1697. okt. 13. és dec. 9. királyi parancsok a biztosokhoz. MOL A 35 október, No. 45. és
december, No. 74.

²⁹⁴ Iványi Emma: i. m. (A pozsonyi, a budai és a kassai bizottság)

²⁹⁵ Uo. bővebben.

²⁹⁶ 1697. dec. 20-án Labsánszky János levele Pongrácz Ferenchez, Nyitra megyéből: „Avval is
ijesztgetnek bennünket, meglévén már franciával való békesség, hogy azt az őfelsége magyar és német
hadát, aki Imperiumban volt, még e télen mindenestül béhozzák Magyarországra kvartélyban.” MOL
R 224 1893: 15. (MOL R 319. Pongrácz.)

²⁹⁷ MOL A 35 1697. szeptember, No. 8. — A nevetek a forrás sorrendjében közlöm.

²⁹⁸ 1697. szept. 28. Mednyánszky Pál kancelláriai tanácsos a nádorhoz. MOL N 8 Lad. 54. F. 6. No.
9.

²⁹⁹ Levele okt. 12-én Batthyány Ádámhoz. MOL P 1314 26 299.

³⁰⁰ Szekfű Gyula: i. m. IV. k. 269. lapján 1696 őszére teszi Széchényi Pál tiltakozásának idejét, a
régebbi irodalomra támaszkodva. Holott akkor a kérdést éppen csak megpendítették. Valószínűbb,
hogy erre 1697-ben vagy 1698-ban került sor, amikor már szenvedélyesen vitatták az adó felemelésének és
a rendszeres nemesi adó bevezetésének ügyét. Vö.: Bidermann, Hermann Ignaz: i. m. 41–42 és 8. jegyzet
(a 108. lapon): az 1689. évi több hónapos adóügyi tanácskozás idejére teszi ezt a felszólalást, s vitába
száll Horváth Mihály történétíróval, aki Magyarország történelme. Pest, 1872. c. művében (II. k. 328)
tévesen az 1696. év végére helyezi.

³⁰¹ MOL P N 8 Lad. 47. Prot. 3. 183–189.

³⁰² Uo. 190–193. — Az 1671. és 1672. évi király pátensekről I. az 1–6. sz. jegyzetekhez tartozó
szöveget.

³⁰³ Uo. 194–197. nov. 2. és 12. között.

³⁰⁴ MOL N 8 Lad. 46. F. 8. No. 6.

³⁰⁵ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 215–217.

³⁰⁶ MOL A 35 nov. 26. No. 56.

³⁰⁷ November hónapban. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 209–212.

³⁰⁸ Perjés Géza: i. m. (Mezőgazdasági termelés) 17 és Szakály Ferenc: Oppenheimer Sámuel műkö-
dése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. Különlenyomat a Magyar—Zsidó Oklevéltár XIV.
kötetéből. Bp. 1971. (Egész hazai működésének áttekintése bankári, hadseregszállítói vonatkozásban.)

³⁰⁹ 1698. febr. 15. MOL P 125 5073.

³¹⁰ Uo.

³¹¹ A nádor felterjesztése a királyhoz. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 222–223.

³¹² 1698. márc. 13., Pozsony. Uo. 223–224.

³¹³ MOL P 125 1770. — Vö.: Bidermann, Hermann Ignaz: i. m. 106, ahol adatokat közöl az osztrák
és cseh tartományok 1697 előtti adófelosztásáról; különösen Csehország fizetett sokat. — 1697 után
Magyarországon, amint látni fogjuk, állandó volt a tiltakozás az ellen, hogy az egész állam adójának
egyharmadát innen kívánták.

³¹⁴ MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 150.

³¹⁵ PML Intimata inutilia 1698. év. No. 3. 1698. ápr. 4-én.

³¹⁶ L. a területi felosztást a 171. lapon.

³¹⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 234–239.

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ Uo. 239–245.

³²⁰ MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 155, és Prot. 3. 253–254, továbbá MOL P 125 8518.

- ³²¹ MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 158.
- ³²² Aug. 10. a rendek és a király iratváltása. Uo. No. 159.
- ³²³ MOL A 4 1698. aug. 19. Rajta Kollonics kézírása.
- ³²⁴ MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 163.
- ³²⁵ Uo. No. 164. A nádort szept. 11-én külön kellett felszólítani, hogy siessen Bécsbe. — Bidermann, Hermann Ignaz: i. művében azt a levéltári forrásokkal is igazolt tényt közli, hogy az 1698 őszén tartott bécsi adókonferencián Rákóczi Ferenc is részt vett mint Sáros megye főispánja. 1698. október 2-án Bécsből írt levelében közölte megyéjével, hogy adóügyeikben eljár. Ez a levél ma az eperjesi levéltárban található (Štátny Archív v Prešove Šarišska župa. Acta Politica, 1689. No. 63; I.: MOL Filmtár, C 1527. sz. doboz). A sorozatról a filmeket Köpeczi Béla készítette.
- ³²⁶ MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 165.
- ³²⁷ Uo. No. 166.
- ³²⁸ MOL P 125 8522.
- ³²⁹ MOL P 125 8523.
- ³³⁰ A felterjesztést tartalmilag ismerteti s egy-egy részletet is közöl belőle Szalay László: Magyarország története. 5. k. Pest, 1857, 25. könyv, 34–37. — A parasztság jólétéről, illetve ennek csak felső rétegére vonatkozásáról: R. Várkonyi Ágnes: i. m. (A Habsburg-abszolútizmus) 705. — Az adókezelésről: Hubatsch, Walter: i. m. 117 (I. a 68. sz. jegyzetben).
- ³³¹ MOL P 125 3994.
- ³³² L. a 330. jegyzetet. R. Várkonyi Ágnes sokoldalú elemzést is fűz hozzá.
- ³³³ Uo. 686.
- ³³⁴ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 392–401, 404–411, 544–563.
- ³³⁵ Uo. 401: „Ex hoc clerus, magnas, nobilis.”
- ³³⁶ Uo: „Coloni.”
- ³³⁷ Uo. 404–411.
- ³³⁸ Uo. 398 és 410: „Districtus acquistici”, felsorolással.
- ³³⁹ Uo. 400: „Districtus Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae.”
- ³⁴⁰ Uo. 544–553 és 556–563.
- ³⁴¹ MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 190. — A király bizonyára várta ezt a kérést, mivel többször megígérte az 1683 után bevezetett adórendszernek a békekötéssel való megszűnését. 1699. ápr. 1-jén azonban fenti kérelemre azt válaszolta, megtenné, ha az elengedett összeg máshonnan pótolható volna: „... si ea aliunde suppleri posse noscerentur”. Uo.
- ³⁴² MOL P 125 3143.
- ³⁴³ MOL E 118. Leirat, 1699. jún. 4.
- ³⁴⁴ 1699. máj. 6. Királyi leirat a nádorhoz. „... quia vero dicta repartitio ad normam octo millia portarum a dominatione vestra calculata et porrecta... fuerit. MOL N 8 Lad. 46. F. 6. No. 193. — 1699. márc. 10., Győr megye a nádorhoz: az egész ország az elmúlt esztendőben „8000 portára reducatatott, oly okkal, hogy azon porták, úgy amint norma idaea szerint mindennemű onusok subrepartialtassanak...” MOL P 125 4520. — (Kiemelések tölem.)
- ³⁴⁵ 1699. okt. 12. MOL A 4
- ³⁴⁶ Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 194, 248, 276–277 (élésházak, domus annonariae). Régebben kialakult szervezet, a XVI. században is megvolt.
- ³⁴⁷ L. a 344. jegyzetet.
- ³⁴⁸ MOL A 4
- ³⁴⁹ Márc. 23. MOL A 4 és márc. 25. Királyi leirat: MOL E 118.
- ³⁵⁰ 1699. febr. 18. Királyi leirat. Uo.
- ³⁵¹ „... ordo frumenti a comitatibus in sortem contributionis subministrandi non alio animo, nec alium in finem institutum fuerit, quam ut precibus regni, quod annonam hance in sortem pendendi subsidii militaris loco paratae pecuniae acceptari efflagitaverat, satisfieret. MOL A 4 (Kiemelés tölem.)
- ³⁵² Uo. és MOL E 118. 1699. szept. leirat.
- ³⁵³ Júl. 20. MOL A 4 és MOL E 118 júl. 25. Királyi leirat.

- ³⁵⁴ Perceptores regni, perceptores provinciales.
- ³⁵⁵ MOL E 118. Királyi leirat s még egy jún. 15-i leirat.
- ³⁵⁶ Uo. — Bidermann, Hermann Ignaz: i. m. 41: úgy fogja fel a helyzetet, hogy I. Lipót az adóbeszedőket túszul tartotta Bécsben, míg az ellenkező nemesség magára nem vállalja az adó fizetésének egy részét. Itt is Sáros megyei iratokra hivatkozik (108–109, 7. és 10. jegyzet), azonban ezek idézett szövegéből állítása nem igazolható.
- ³⁵⁷ „...nupera suae maiestatis resolutio fert, et repartitiones iuxta eandam factae demonstrant *decimam sextam partem*, totius oneris vel pecuniarii vel dislocationis *civitatibus incumbere*”. MOL A 4
- ³⁵⁸ „...hogy én is in decima sextalitate füzetem szintén úgy az portiót minden jószágiumtul, valamint kegyelmed”. MOL P 707 Fasc. 24. et D. No. 8. 1699. máj. 11. — Természetesen ennek az adónak befizetéséről sincsenek adataink.
- ³⁵⁹ MOL P 125 3770.
- ³⁶⁰ 1699. jan. 13. Királyi leirat a Pozsonyi Bizottsághoz (MOL E 118) utasítja a táblázatban való javítás elvégzésére.
- ³⁶¹ PML Intimata inutilia 1699. év. No. 11.
- ³⁶² Febr. 5. Zichy István győri vicegenerális a nádorhoz. MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 77. — Ua. febr. 9-én: uo. No. 76.
- ³⁶³ „...idaeam sive regulam”.
- ³⁶⁴ 1699. okt. 16. MOL A 4.
- ³⁶⁵ MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 202.
- ³⁶⁶ Csáky István országbíróhoz: okt. 17-én. MOL P 71.
- ³⁶⁷ „Jaj az mi földünknek, ha kegyelmed fel nem siet... kegyelmed volt eddig pártfogónk és oszlopunk és tudja ab ovo az előbbeni esztendőkkben is az munkákat... most mutathatja meg ahhoz az boldogtalan földhöz... protectioját...” MOL P 640. — Holott korábban meg akarta fosztani Szirmayt ítélmesteri tiszttségétől, s igyekezett perbe keverni. L. a Szirmayról szóló részben, 55. jegyzet.
- ³⁶⁸ A forrásokban: praesidium.
- ³⁶⁹ „...ut clerus, magnas et nobiles portas habentes a contributione immunes maneant”, nincs már personalis insurrectio, „cuius vices praefata contributione mediante supplebant”.
- ³⁷⁰ Az ismertetett rendi felterjesztést I. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 497–498, a dec. 5-i királyi választ pedig: MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 209. A protocollum kötet rendi szövegéből a 6. pont kimaradt, holott a királyi válasz utal rá (6. pont). Egy másik példányból azonban ismerjük a kihagyott pontnak szövegét is. MOL R 224 1699. (MOL R 316 vegyes adóiratok.)
- ³⁷¹ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 509–513.
- ³⁷² A táblázatokat I.: MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 6–20.
- ³⁷³ Uo. Prot. 3. 509–513.
- ³⁷⁴ Uo. Lad. 53. Prot. 7. 28.
- ³⁷⁵ MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 211. és 212.
- ³⁷⁶ MOL E 118 leirat.
- ³⁷⁷ PML Intimata inutilia 1700. év. No. 11. Hont megye a nádorhoz és Pest megyéhez.
- ³⁷⁸ MOL E 118 leirat.
- ³⁷⁹ Uo.: „Cassa generalis bellica.”
- ³⁸⁰ MOL N 8 Lad. 5. No. 231.
- ³⁸¹ MOL E 118 leiratok.
- ³⁸² 1700. dec. 30. Kollonics a magyar kancelláriához. MOL A 4
- ³⁸³ MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 213.
- ³⁸⁴ Márc. 26. MOL A 4.
- ³⁸⁵ MOL N 8 Lad. 46. F. 6. No. 225.
- ³⁸⁶ Pl. a nádori adományok érvényességét; I. az erről szóló fejezetben, a 73. és 83–85. jegyzetekhez kapcsolódó szöveg.
- ³⁸⁷ MOL P 125 7075.

³⁸⁸ Bucellini osztrák kancellár tolmácsolta a király neheztelését: „... maiestati valde molestam et inopportunam fore propositionem... ubi aula caesarea propter obitum... regis Hispaniarum non mediocri tristitia affecta et longe aliis curis et sollicitudinibus intenta est”. MOL P 125 1771.

³⁸⁹ MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 237.

³⁹⁰ MOL P 125 2540.

³⁹¹ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 54–59.

³⁹² Szept. 15. a máramarosi adóösszeírók jelentése. MOL P 125 3554. — Nov. 8. Benkovics Ágoston váradi püspök a Körös és Maros közötti területen működő bizottságból figyelmeztette a nádort: „... méltóztassék... vigyázni, hogy az ország ezeknek három esztendeig való alleviatiojával ne aggravaltassék”. (Arad, Csongrád, Csanád, Bács és Bodrog megye.) Felmentésük esetén a többi megyének kellett fizetnie helyettük.

³⁹³ MOL P 1314 99 616.

³⁹⁴ Uo. 73 010.

³⁹⁵ „... úgy hallom, tízezret tettek öszve, hogy ilyen mediumok által is véghezvigyék a magok intentumját”. — Uo.

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ MOL P 125 2540.

³⁹⁸ Királyi leirat 1700. dec. 8. MOL N 8 Lad. 54. F. 4. No. 29. és nádori felirat dec. 16. MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 53.

³⁹⁹ Uo. Prot. 7. 64: „... in congressu moderno iudiciorum octavium”.

⁴⁰⁰ Uo. 64–83.

⁴⁰¹ Uo. 69, 73.

⁴⁰² A repartitio címében: „... iuxta idaeam portarum... unanimis votibus correctam, calculo arithmetico”. Uo. 69 és 74.

⁴⁰³ „Mostani alkalmatossággal Posenban csak két milliomot repartialtunk, bizván az öfölsége kegyelmességében.” MOL P 1314 73 012.

⁴⁰⁴ Uo. 73 014.

⁴⁰⁵ „... ki nem köllenék Nagyságodnak hatalmából eresztetni az repartitio megcsinálását”. MOL P 125 1150. — L.: 330. jegyzet.

⁴⁰⁶ MOL P 1314 73 009.

⁴⁰⁷ Uo. 73 016. dec. 29-én Batthyány Ádámhoz.

⁴⁰⁸ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 1701. szept. 17. leirat közli, hogy az ez évi május 4-én leküldött, némileg átalakított repartitót a rendeknek mégsem kell figyelembe venniük, használhatják, amit a nádor porta-alapon készített. 79. s. k. — L. még MOL E 118 1701. máj. 4.

⁴⁰⁹ A nádor levele Klobusiczky Ferenchez. MOL R 224 1900: 24. Kiemelt Klobusiczky-iratok.

⁴¹⁰ MOL E 268 ápr. 6. 2. pont.

⁴¹¹ L. a 408. jegyzetben.

⁴¹² MOL N 8 Lad. 46. F. 8. No. 12.

⁴¹³ MOL E 118 1701. jan. 5.

⁴¹⁴ MOL E 268 jan. 21. utolsó pont.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ Uo.

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ Szakály Ferenc: i. m. l. a 308. jegyzetet.

⁴¹⁹ MOL E 118.

⁴²⁰ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 117–122.

⁴²¹ Bartholotti János Károly a bécsi udvari kamara fennhatósága alatt álló hadi főpénztárban működött.

⁴²² MOL E 118 1702. júl. 27. részletező elemzés.

⁴²³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 7. 219–221.

⁴²⁴ Uo. Lad. 53. Prot. 7. 221–240.

- ⁴²⁵ MOL R 224 1924: 40, Veszprém megye levéltárából. (Átadva Veszprém megye levéltárának.)
- ⁴²⁶ Rovatai: a felvételtkor talált portaszám, majd az, amire javították; a 3–4. rovatban az áll, hogy a talált porták számából elvettek-e, vagy hozzáadtak-e, és mennyit.
- ⁴²⁷ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 228–240.
- ⁴²⁸ Dalmácia, mint említettük, csak hagyomány alapján szerepelt az országrész nevében, ténylegesen nem állt magyar igazgatás alatt. S a többi terület külön adózásának is megvoltak az előzményei. Szlavónia 1609-től kezdve nem küldött adóelszámolást a pozsonyi kamarának, hanem a horvát tartománygyűlés rendelkezett adójával. Baráth Tibor: i. m. 72–77.
- ⁴²⁹ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 217–219.
- ⁴³⁰ Névsorukat l. uo. 241–245 és 305–306.
- ⁴³¹ Uo. 295–305.
- ⁴³² Uo. 26–30.
- ⁴³³ A páten: MOL P 125 8526. — 1702. ápr. 25-én a bécsi udvari kamara átírta a magyar kancelláriához, melyből látható, hogy a fő elveket ott dolgozták ki. MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 256–257.
- ⁴³⁴ MOL A 4
- ⁴³⁵ MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 85.: „... nec Hercules contra duos, quomodo ego contra tot?”
- ⁴³⁶ A királyi parancs: MOL A 35 1702. június, No. 43. — A „becsempészés”: MOL E 268 1702. aug. 11. ülés: A bécsi udvari kamara véleménye („subreptitium sit”).
- ⁴³⁷ MOL P 1314 73 023.
- ⁴³⁸ MOL A 35 július No. 23.
- ⁴³⁹ Uo. augusztus, No. 13.
- ⁴⁴⁰ L. alább.
- ⁴⁴¹ MOL A 35 október, No. 38.
- ⁴⁴² Hivatkozik rá válaszában a kancellária: 1702. nov. 24. MOL A 35 november, No. 27.
- ⁴⁴³ Uo.
- ⁴⁴⁴ 1702. nov. 23. MOL A 35 november, No. 74.
- ⁴⁴⁵ 1702. nov. 24. MOL A 35 november, No. 76.
- ⁴⁴⁶ Uo.
- ⁴⁴⁷ 1702. dec. 15. a kancellária a Deputatióhoz. MOL A 35 december, No. 87.
- ⁴⁴⁸ A nádor Batthyány Ádámtól is kérte a Drischberger főhadbiztostól kapott hír megerősítését vagy cáfolatát. MOL P 1314 73 031. — A kancellária a nádorhoz: 1703. márc. 3. MOL A 35 március, No. 87.
- ⁴⁴⁹ Levele Batthyány Ádámmal márc. 5-én. MOL P 1314 73 033.
- ⁴⁵⁰ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 307.
- ⁴⁵¹ MOL A 35 március, No. 110.
- ⁴⁵² MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 328–332.
- ⁴⁵³ Uo.
- ⁴⁵⁴ MOL A 35 május, No. 83.
- ⁴⁵⁵ Uo. június, No. 100.
- ⁴⁵⁶ L. a 224. jegyzetbe tartozó szöveget.
- ⁴⁵⁷ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 356.
- ⁴⁵⁸ Onnan csak a hónap végén tért vissza: aug. 30. levele. Uo. 357.
- ⁴⁵⁹ Menzik, Ferdinand: A cs. kir. titkos tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyek 1701–1705 közti időből. TTár, Bp. 1897, 404.
- ⁴⁶⁰ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 375–377.
- ⁴⁶¹ I. Lipót parancsa Pest megyéhez 1703. dec. 20. Ebben említi dec. 17-i pátenst, de követeli a gabonát, húst és takarmányt a hadsereg számára. PML Intimata inutilia 1704. év. No. 4.
- ⁴⁶² Uo. 1704. év. No. 20.
- ⁴⁶³ MOL N 8 Lad. 54. F. 6. No. 12.
- ⁴⁶⁴ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 379–382.
- ⁴⁶⁵ 1704. máj. 23. MOL A 35 No. 15.
- ⁴⁶⁶ Pl. 1704. nov. 8. Heister gabonaszükséglete. MOL A 35 No. 19.

- ⁴⁶⁷ Uo. és nov. 12. MOL A 35 No. 8.
- ⁴⁶⁸ 1704. nov. 21. MOL A 35 No. 22.
- ⁴⁶⁹ 1704. nov. 29. MOL A 35 No. 29.
- ⁴⁷⁰ 1705. jan. 19. (a febr. 21-i irat mellett) MOL A 4.
- ⁴⁷¹ 1705. febr. 12. MOL A 35 No. 16.
- ⁴⁷² MOL A 35 április, No. 10.
- ⁴⁷³ 1705. jún. 3. MOL A 135 No. 14.
- ⁴⁷⁴ MOL A 35 júl. No. 30.
- ⁴⁷⁵ Febr. 5. megyei panasz MOL A 35 No. 20.
- ⁴⁷⁶ 1705. jún. 22. MOL A 35 No. 10.
- ⁴⁷⁷ 1705. szept. 21. Nádasdy Ferenc Pest megyéhez. PML Intimata inutilia 1705. év. No. 8.
- ⁴⁷⁸ 1705. okt. 7. PML Intimata inutilia 1705. év. No. 12.
- ⁴⁷⁹ 1706. aug. 21. MOL A 35 No. 2.
- ⁴⁸⁰ Commissarii provinciales. L. a 482. jegyzetet.
- ⁴⁸¹ Jogász, közéleti férfiú. 1703. márc. 31-én ő is részt vett a bécsi adótárgyalásokon mint Felső-Magyarország egyik kiküldöttje. L. a 450. jegyzetet.
- ⁴⁸² 1707. június 22. MOL A 35 No. 11.
- ⁴⁸³ Pl.: Győr, Buda, Komárom városokban. Márc. 9., Győr, MOL A 35 No. 10. Nov. 17., Buda, uo. No. 18. — Szept. 22., Komárom, uo. No. 26. — A kerületi főhadbiztosok is teljes önállósággal vetettek adót a még csak részben hozzáférhető nyugati megyékre, amelyek a kancelláriától kértek segítséget; ennek 1707. nov. 9-i, a király által jóváhagyott véleménye az volt, hogy a hadbiztosok ne maguk, hanem a megyék képviselőinek Pozsonyban tartandó gyűlésével, a nádor, az esztergomi érsek és a kalocsai érsek jelenlétében állapítsák meg az egyes megyék terheit (konkurzus-csökevény!). MOL A 1 1708. év. No. 1.
- ⁴⁸⁴ 1707. ápr. 28. MOL A 35 No. 26. — Ápr. 30. uo. Május No. 1.
- ⁴⁸⁵ 1707. nov. 10. Uo. No. 4.
- ⁴⁸⁶ 1707. nov. 11. Uo. No. 12.
- ⁴⁸⁷ 1707. nov. 14. Uo. No. 6.
- ⁴⁸⁸ 1707. nov. 25. Uo. No. 17.: „Siquidem propter modernorum turbulentorum temporum circumstantias prioribus felicioribus temporibus observatam contributionis normam seu repartitionem sequi observarique haud posse”. (Kiemelés tőlem.)
- ⁴⁸⁹ 1707. márc. 9. Uo. No. 25.
- ⁴⁹⁰ 1708. márc. 31. Uo. No. 25.
- ⁴⁹¹ 1708. jún. 27. Uo. No. 10.; júli. 14., táblázattal, MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 421–422; 1708. júl. 27. királyi felszólítás a nádorhoz, MOL N 8 Lad. 46. F. 6. No. 259.
- ⁴⁹² 1708. nov. 26. MOL A 35. No. 9.
- ⁴⁹³ 1709. okt. 28. nádori felterjesztés. MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 444–447. Az örökös tartományok hasonló szokására is hivatkozott.
- ⁴⁹⁴ A király a kancelláriához, 1709. okt. 25. Uo. 443–444. — A nádori bizottság kinevezése: MOL P 125 8543. — A bizottság feladatai: MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 457–459, uo. együttműködésük.
- ⁴⁹⁵ 1709. okt. 12. nádori felterjesztés a porciók ügyében. Uo. Prot. 7. 435–440. — Alku a porciók számáról: 1709. okt. 28. a király kívánsága, uo. Prot. 7. 443–444. és a nádor felterjesztése okt. 28. Uo. 448–452. és MOL P 125 7090. — Erők szerinti adózás: 1709. nov. 22. a király a rendekhez: „... non ad idaeam proiectatam, sed pro viribus cuiuscunque loci”. MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 457–459.
- ⁴⁹⁶ A király kénytelen-kelletlen elfogadta, áthárítva a felelősséget: 1709. dec. 6. MOL N 8 Lad. 46. F. 6. No. 265.
- ⁴⁹⁷ Megyei panaszok erről a nádorhoz: 1709. dec. 17. MOL N 8 Lad. 54. F. 6. No. 32. A panaszok 1710 elején folytatódtak.
- ⁴⁹⁸ 1711. szept. 28. Eleonóra leirata a nádorhoz és a rendekhez. MOL A 35 október, No. 1. és MOL P 125 8551: a katonaság a szükséges 100 ezer porciót kapja meg, de „non secundum portas”, hanem a tényleges erők szerint, és: „una eademque in singulis comitatibus individua repartitionem instituendi

et contribuendi *modalitas*, et *quidem quae aequissima videtur, iuxta dicas*, prout in compluribus comitatibus moris est, constituatur et determinetur”. (Kiemelések tölem.) Az 1712. febr. 22-i bécsi minisztertanácsban Schlick Lipót tájékoztatása alapján a bécsi miniszterek az udvarnak ezt a kívánságát megismélték. A nádor, s hozzá csatlakozva az esztergomi érsek és a magyar kancellár, ez elől nem tudtak kitérni, csak elodázták, hivatkozva arra, hogy még nem készült el az új országos összeírás. MOL A 1 1712. év, No. 5.

⁴⁹⁹ 1711 elején nehéz helyzetbe került Moson megye (főispánja maga a nádor volt). Ítélőmestere, Meskó Ádám magánál Schlick Lipótnál mint a katonai-gazdasági bizottság elnökénél is megpróbált a megye számára adóenyhítést kérni, ehhez azonban írásos bizonyítékokra is szükség lett volna. (1711. jan. 21. Meskó levele a nádorhoz. MOL P 125 3169.) Meskó febr. 16-i újabb leveléből kiderül, hogy az egyéni repartíciót kellett volna benyújtani; enélkül nincs engedmény, ha viszont bemutatják, az a jövőre nézve káros. MOL P 125 3170.

⁵⁰⁰ MOL N 8 Lad. 46. F. 7. No. 284.

⁵⁰¹ Aug. 1-jén, uo.

⁵⁰² MOL P 125 2593. A király az adóügyet minisztertanácsban kívánta megtárgyaltatni (ugyanúgy, m. fent, l.: 498. jegyzet).

⁵⁰³ 1712. nov. 20. Királyi leirat. MOL P 125 8567. — Dec. 1., Győr megye a nádorhoz. Uo. 4521. — Dec. 20. Királyi leirat. Uo. 8568.

⁵⁰⁴ Nov. 9. MOL N 8 Lad. 54. F. 1. No. 3.

⁵⁰⁵ Nov. 2. Nádori felhívás Sáros megyéhez (hivatkozik rá a megye nov. 10-i válaszában). MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 1. — Nov. 18., Kővár, későn kapta meg. MOL P 125 4575. — Nov. 23. Erdődy György országbíró. Uo. 1992. — Dec. 9., Árva megye. Uo. 4424.

⁵⁰⁶ Nov. 20. leirat. MOL P 125 8567. Tényleges helyzet, s nem porták alapján kéri: „... non vero portarum numero et calculi authentici methodo”.

⁵⁰⁷ 1712. dec. 12., Kismarton. MOL A 35 No. 32. (Melléklet, a nádor kísérolevele, s. k. aláírásával.)

⁵⁰⁸ Dec. 20. Királyi leirat a nádorhoz. MOL P 125 8568. Nyugtázza fenti levél vételét, „una cum acclusa 70000 portionum ad sex circulos sub complexu sacrae coronae habitos, calculo duntaxat arithmetico iuxta ideaem portarum in anno 1702 rectificatarum concinnata repartitione...”. Vagyis megkapta azt, amit nem kért. Közli ugyanitt a bécsi bizottsági határozatot: „... clementer institutum... transmissam a *Dilectione Vestra repartitionem ad rectiorem ordinem reduci et novam ac benignae intentioni et resolutioni nostrae magis conformem elaborari fecimus*”.

⁵⁰⁹ L. Heves és Külső-Szolnok megye 1713. jan. 10-i válaszáat a nádor 1712. dec. 23-án, Kismartonban kelt levelére s annak melléleteire. MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 63.

⁵¹⁰ Ugyanezeket az elnevezéseket Európa különböző államaiban is használták. Pl. Franciaországban a repartíció szó (*répartition*) a kivetett adó arányos és sohasem vita nélküli felosztását jelentette több évszázadon keresztül. Zeller, Gaston: *Les Institutions de la France, au XVIe siècle*. Paris, 1948, 62, 255 stb.

⁵¹¹ Előfordult, hogy az országon belül nem volt teljes egyöntetűség ezen a téren. Példa erre Bars megye panasza a nádorhoz 1697. jan. 11-én (MOL P 125 4465). Miután 1696-ban a pozsonyi konkurzus felosztotta a pénzadót, következett Pesten a főhadbizottság irányítása alatt a katonai porciók szétosztása a pénzadóhoz arányítva. Bars megyében az adópénznek minden 19. forintja után jár egy porció, a felső-magyarországi megyékben pedig csak minden 25. forint után. — A katonaság, mint fentebb láttuk, nagyobb figyelmet fordított a „tényleges gazdasági erőkre”.

⁵¹² Első komoly tiltakozása a királynál ez ellen: 1693. jún. 26. (MOL A 21 670. sz.) Ekkor a főhadbizottság kívánságára 16 alsó-magyarországi megye között 500 felszerelt szekeret kellett szétosztani, s a nádor tapasztalata szerint egynek kiállítása több mint 200 forintba kerül.

⁵¹³ 1697. jún. 30. a nádor újabb tiltakozása a királyhoz, melyben kifejti, hogy a megnövekedett szekéradót Heisler Donát főhadbiztos vezette be; Lotharingiai Károlynak, nagyobb sereggel, és Badeni Lajosnak nem volt ennyire szüksége. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 178–180. — Nem tudjuk, valóban csak a tisztek kényelmét szolgálta ez az intézkedés, amint a nádor állította, vagy a tényleges hadiszükségletek közé tartozott. A változás ténye és időpontja azonban megállapítható.

⁵¹⁴ Uo.: a főhadbiztos először 3000 hatókrös szekeret kért, a király ezt leszállította 2000-re, de így is sok, mivel a telelő katonaság június végéig volt a szállásokon, ellátásuk költsége is megnőtt.

⁵¹⁵ MOL E 118 és MOL E 268 irataiban, sok helyen.

⁵¹⁶ Baráth Tibor: i. m. 20–21: a Német Birodalom egyes részein és II. Ferdinánd óta az örökös tartományokban is szokássá vált, hogy pénzügyi kérdések megtárgyalására, kisebb-nagyobb adóösszegek elfogadtatására csak bizottságot hívtak össze, nem az egész tartományi gyűlést. Ezt megkísérelték Magyarországon is, 1612-ben két megye képviselőivel, 1626-ban Esterházy Miklós nádorral, Pázmány Péterrel s a velük levő néhány főúrral, mindkét esetben egyelőre eredménytelenül.

⁵¹⁷ Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás), 53. Ekkor a titkos tanács már évtizedek óta a titkos konferenciának adta át lassanként korábbi szerepét.

⁵¹⁸ Megkezdődött már az 1690-es években, de különösen 1696 (Bercsenyi felterjesztése) és 1703 (a Rákóczi-szabadságharc kitörése) előtt volt heves.

⁵¹⁹ L. valamennyi repartíciós táblázat címében.

⁵²⁰ Ezért kapott Erdély támogatást ahhoz, hogy a Magyarországgal adózó Részeket is próbálja magához vonni. Maholányi János személynök közölte a nádorral 1696. szept. 24-én, az országos összeírás előkészületeinek idején, hogy Erdély nem engedte be „a mi dicatorinkat Partiumokban, maga dicatorit küldette conscriptora”. MOL N 8 Lad. 54. F. 6. No. 41.

⁵²¹ Évről évre ismétlődő eljárás. Hivatalosan kivethették ugyan ide is az adót, de nem sokkal ezután megkapták a felmentést, s az ország többi részének kellett az így hiányzó összeget vállalnia. Ugyancsak Maholányi személynök írja fenti levelében, hogy Horvátország is jól védekezik az adó ellen „unitis viribus”. — Megtehetette a török alatt kialakult gyakorlat alapján, s mert I. Lipót külön felhatalmazta őket erre. L. Eleonóra régenskirálynéhoz intézett 1711. okt. 2-i kérelmüket (MOL A 35 No. 41., melléklet a kancellária okt. 14-i leveléhez): ebben leírják, hogy a nádor 1711. szept. 8-án meghívta a horvát rendeket is a pozsonyi konkurzusra, hogy ők is részt vegyenek a magyarországi adózásban; ezt kérték már a magyar rendek I. Lipót idején is, aki azonban nem járult hozzá; figyelembe vette, hogy évszázadok óta fenntartják a végvidéket, és nemcsak otthon, hanem a szomszédos tartományokban is katonai szolgálatot teljesítenek, „adeoque dominorum Hungarorum quanto et oneri nullatenus coniunctae habeantur”. Elismerte ezt a jogukat I. József is, s ekkor Eleonórától újra kérték, arra is hivatkozva, hogy nem csatlakoztak Rákóczihoz.

⁵²² MOL N 77 Diarium actorum Deputationis regni... 2. ülés, 4. pont 10–11.

⁵²³ A termékenység mércéje az volt, hogy a földbe vetett egy pozsonyi mérő gabona hány pozsonyi mérő gabonát terem (leszámítva a vetőmagot). Uo.

⁵²⁴ Esterházy Pál halála után újból és nyomatékosan leszögezték, hogy az armalista vagy egytelkes nemések a megye pénztárába adót tartoznak fizetni: a megnesesített kereskedők pedig fizetik a harmincadot. Így, vélte a magyar kancellária, nincs akadálya annak, hogy további érdemes személyek kapjanak nemességet, mivel a kincstár nem károsodik. MOL A 1 1713. év, No. 3.

KÖZVETÍTŐ A KIRÁLY ÉS AZ ORSZÁG KÖZÖTT

A nádori közvetítói jogkör gyökere a XV. századig nyúlik vissza. Az 1439: 2. törvénycikk értelmében a nádor, akit a király és az ország egymással egyetértésben választ, az országlakók részéről a királyi felségnek s a királyi felség részéről az „országlakóknak törvényt és igazságot szolgáltathat, s ezt tennie kötelessége”. Az 1485. évi nádori törvénycikkek már határozottabban körvonalazzák a közvetítói feladatkört. A 6. pont szerint a király és az ország között támadt ellentéteket neki kell kiegyenlítenie, a 8. pont szerint pedig ő terjeszti az ország panaszait, sérelmeit a király elé.

Esterházy Pál közvetítói jogkörét (*officium mediatoratus, vices mediatoriae*) sűrűn említik a korszak forrásai. A rendek leggyakrabban helytartói és közvetítói tisztére hivatkoztak akkor, amikor rendszerint komoly akadályokba ütköző kívánságaikat vitték a nádor elé, kérve, hogy tiszte szerint vigye keresztül azok teljesítését az uralkodónál. Minden alkalommal, amikor az ország sérelmeit terjesztette fel — elsősorban az országgyűlésen —, a nádor volt a közvetítő, s a király rajta keresztül adta meg válaszáat. Az 1681. évi soproni országgyűlés többek között azzal indokolta a nádorválasztás szükségességét, hogy az utolsó országgyűlés óta igen sok sérelem gyűlt fel, s ezeket a nádornak kell a király és alattvalói között elrendeznie. Ezenkívül a király is elvárta, hogy a nádor az ő kívánságainak teljesítésére, elfogadására rávegye az országlakókat. A nádorsága alatt tartott három országgyűlés (1681, 1687, 1708) bőven szolgáltat példákat a fentről lefelé s lentől felfelé történt nádori közvetítéssel kapcsolatban. Ami a nádor egyéni álláspontját illeti, ő rendszerint az országlakókkal értett egyet, elsősorban a főpapokkal, mágnásokkal és nemesekkel. Egészen kivételes eset volt, hogy a nádor és a rendek ellentétbe kerüljenek, mint az 1687. évi országgyűlésen, az 1–4. törvénycikkek elfogadtatása alkalmával.

Esterházy Pál nádorsága alatt gyakran került sor országgyűlésen kívüli közvetítói tevékenységre is. Az ő nádorsága alatt fejlődött ki, 1689 után, a nádori konkurzus intézménye, amely részben az országgyűlés adómegajánló szerepét pótolta, részben fel is osztotta az országrészek, megyék és városok között a Magyarországra háruló évi adót. A konkurzusról a nádor mindig közvetítói jogkörét említve és hangsúlyozva terjesztette fel a rendek panaszait, kívánságait az uralkodóhoz, a megyék, városok pedig ugyancsak ezen az alapon kérték közbenjárását — magán a konkurzuson és azon kívül is — az adó összegének mérséklése ügyében. Azonki-

vül gyakran volt szükség a nádor közvetítői tevékenységére olyan rendi gyűlések alkalmával, amelyeknek elvi kérdésekben kellett dönteniük, alapvetően fontos kérdésekben, országgyűlésen kívül. Ilyenek voltak gyakran maguk a konkurzusok is, minthogy állandóan foglalkoztak az adózás megfelelőbb módszerének kidolgozásával s az adóügyhöz kapcsolódó egyéb, az egész országot érintő kérdéseket is megtárgyaltak, majd nemegyszer sérelmek formájában az ezekkel kapcsolatos véleményüket is az uralkodó elé terjesztették. De voltak ezen kívül a magyar tanácsnak is olyan, kültagokkal (megyék, városok, bíróságok képviselőivel) kibővített ülései, olykor többhetes ülészekai, amelyek a nádori közvetítést szükségessé tették. S erre a források alapján nemcsak következtethetünk, hanem minden egyes esetben megtalálhatjuk a felterjesztések szövegében a *mediator* szót s a nádor mediatori hatáskörének nyomatékos hangsúlyozását.

A nádori közvetítésnek igen fontos és nehéz területe volt a király és az ország közötti olyan ellentétek kiegyenlítése, amelyek felkelés, szabadságharc formájában öltöttek testet. Annál is inkább, mert ilyenkor nem az egész ország állt szemben a királlyal, hanem csak egy része, míg a másik rész a király hűségén maradt, s a nádor az utóbbiak élén állt. Ez a körülmény arra vezetett, hogy a felkelők, akár trónfosztottnak nyilvánították a királyt, akár nem, magát a nádort sem tekintették többé nádoruknak, közvetítőjüknek. Ennek ellenére a közvetítés mégis a nádor útján, illetve ha más közvetítőket is igénybe vettek, a nádor útján is folyt.

A felkelők rendszerint idegen hatalomnak, a Habsburg-ház ellenségeinek védelme alá helyezkedtek; vagy a török szultán, vagy a francia király, vagy mindkettő pártfogásában reménykedtek. Ilyen módon a nádori közvetítés tágabb, nemcsak birodalmi, hanem európai keretek között ment végbe, és a birodalmi külpolitika függvényévé vált, az idegen hatalommal viselt háború vagy azzal kötendő béke részévé. A külügyek intézése, a hadüzenet és a békekötés azonban királyi jog volt. A nádor közvetítő tevékenységét tehát ezen a területen minden esetben az udvar és a bécsi főhivatalok irányították, elsősorban a haditanács.

Nádorsága idejére esett a Thököly-szabadságharc vége és a Rákóczi-szabadságharc. Mindkét alkalommal eleget tett mediatori tisztének, amelyhez ragaszkodott is mint a nádori jogkör el nem vehető részéhez, eredményt elérnie azonban nem sikerült. A felkeléseknek nem a nádori, vagy egyéb közvetítés, hanem mindkét esetben katonai vereség vetett véget. A két szabadságharc között, különösen 1683-tól 1690-ig a nádor I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem és a bécsi udvar közeledését igénykezett saját hatáskörén belül is előmozdítani.

KÖZVETÍTÉS THÖKÖLY IMRE ÉS A BÉCSI UDVAR KÖZÖTT

1677-ben Franciaország és Erdély szövetséget kötött I. Lipót ellen, akivel XIV. Lajos akkor hadban állt. A cél Magyarország megsegítése volt. A vállalkozáshoz Erdélynek hadvezért kellett adnia a bujdosókból kialakított sereg élére. Franciaország főleg az anyagi segítséget vállalta magára. A bujdosók vezére a fiatal Thököly

Imre lett. A hadjárat 1678 nyarán kezdődött. Teleki Mihály fővezérként kísérte el a sereget, de csak rövid időre. Hazatérése után Thököly Imre a bujdosókkal, valamint francia és lengyel csapatokkal elfoglalta a Felvidék egy részét, s átmenetileg megszállta a bányavárosokat is. Ez érzékeny veszteség volt. Forgách Ádám országbíró engedélyt kapott a királytól a felkelőkhöz való közeledésre. Bécsben Szalay Pál, Thököly megbízottja terjesztette elő urának egyelőre óvatos kívánságait, amelyeket az udvar éppen úgy figyelmen kívül hagyott, mint a későbbi, már nagyobb igényeket. Első megállapodásuk eredményeképpen Thököly csak néhány hónapra szóló fegyverszünetet ért el, további szállásterületeket Bereg és Ung megyében. Cserében ígéretet tett a bányavárosok védelmére. A szállásterületeket azonban Apafi Mihályra való tekintettel nem vette igénybe. A sértődött fejedelem így is börtönbe vetette az Erdélybe visszatérő Szalay Pált. 1679-ben Thököly diplomáciai húzásokkal és újabb haditettekkel megvetette Erdélytől való függetlensége alapját, a bujdosó hadak az 1680. június 8-án tartott szoboszlói gyűlésen fővezérrüké kiáltották ki. A tehetséges fiatal hadvezért hamarosan a Porta is felfedezte.¹

Az 1680. év fordulatot hozott a bécsi udvar és a bujdosók kapcsolatában, s ekkor alakult ki a közvetítésnek az a formája is, amely egészen Thököly 1685. október 15-i letartóztatásáig fennállt. Thököly mozgalma részben török ügy volt, ezért hivatalból a bécsi haditanács foglalkozott vele. A bécsi haditanács Thökölynek az udvarhoz küldött követei, a Magyarországon állomásozó császári hadak fővezérei és más főtisztek útján érintkezett a felkelőkkel s kötött velük különféle megállapodásokat. A magyar király és az ország részéről, ugyancsak hivatalból, a nádor, ennek nemlétében pedig Szelepcsényi György esztergomi érsek, királyi helytartó volt a közvetítés irányítója. Szelepcsényi Sebestényi András választott erdélyi püspökre és leleszi prépostra bízta a tárgyalások megkezdését. Ugyanekkor külön megbízást kapott a királytól az udvar nádorjelöltje, Esterházy Pál főudvarmester, bányavidéki főkapitány, egyúttal Thököly rokona.

A közvetítők csak a titkos tanácsban, bizalmas konferenciákon kialakított elvek szerint járhattak el, ami magától értetődik. A bonyodalmat az okozta, hogy a törökkel szemben érvényesülő birodalmi politika nem volt egységes. A háborús párt a török mielőbbi kiűzése érdekében hadjárat megindítását sürgette. Ehhez a párthoz tartozott Esterházy Pál. A másik, ún. spanyol párt az özvegy anyacsászárné és a spanyol követ körül tömörült, a beteg spanyol király halála esetén francia háborútól féltette Spanyolországot, s ezért veszélyesnek látta a császári haderő megosztását. I. Lipót mint magyar király kötelezettsége szerint a háborús párt mellett nyilatkozott, de semmiképpen sem volt közömbös számára a spanyol örökség sorsa.²

1680. február 6-án Thököly két híve, Jurikovich György és Jánoky Zsigmond fegyverszünetet kötött Strassoldo Károly fővezérhelyettessel, az udvar jóváhagyása reményében.³ Az udvar a fegyverszünetet nem erősítette meg, de az új fővezér átengedte a bujdosóknak az említett két megyét. Thököly nem élt az engedelemmel, és június 9. után nem kérte a fegyverszünet meghosszabbítását. Ekkor kapott

nagyobb szerepet Sebestényi András, aki már februárban tárgyalt Thökölyvel.⁴ Ebben az évben kapcsolódott bele a közvetítés munkájába Thököly eperjesi iskola-társának, Szirmay Andrásnak testvérbátyja, Szirmay István, Sáros megyei nagyműveltségű, vagyonos kálvinista nemes, anyja révén a lutheránus Keczer család rokona.⁵ Sebestényi maga adott neki írásbeli megbízást, amelyben biztosította arról, hogy közvetítői tevékenységéből kára nem származik.⁶ A püspök nyáron bemutatta a Linzben tartózkodó udvarnak Thököly és hívei egyelőre aláírás és pecsét nélkül írásba foglalt kívánalmait.⁷ Néhány tanácsos, így Esterházy Pál is, ezekbe az iratokba és a király válaszába betekinthetett.⁸ A király tizpontos amnesztia-rendeletében főleg a fegyverletételt és eddigi szövetségeik felbontását kívánta a felkelőktől.⁹ Ezután készült el, 1680. november közepén az első hivatalos fegyverszüneti egyezmény az udvar és a felkelők között. Caprara Aeneas fővezér november 15-én bocsátotta ki a végleges szöveget, amely szerint a felkelők Bereg és Ugocsa megye mellé megkapják szállásterületül Szatmár megyét is, de mozgásukat útlevelhez kötik.¹⁰ Thökölynek biztonságot adott, hogy a török terveiben számít rá, és az 1679. február 5-én kötött nymwegeni béke ellenére a francia király is tartja vele a kapcsolatot. Az év végén megkezdődött a levélváltás közte és Esterházy Pál között. Utóbbi az október 31-én írt levelében úgy vélte, hogy karácsony előtt meglehetően a béke.¹¹

Az egyes évek hadieseményeit kb. féléves téli pihenő választotta el egymástól. Hivatalosan október 31-én ért véget a hadjárat és a következő év május 1-jén kezdődött újra. Eltolódás azonban mindkét esetben előfordult. A fegyverszünetek pedig általában egybeestek a téli hadjáratok szünetek idejével.

1681. február elején a török, többéves háborúskodás után, békét kötött az orosz cárral. Így nem volt már akadálya annak, hogy a Porta Magyarország és a Habsburg Birodalom ellen forduljon. A bécsi haditanács új elnöke, Badeni Hermann örgróf a spanyol párthoz tartozott, félt a háborútól, így békülékeny magatartást tanúsított Thökölyékkel szemben. Az egyelőre derülátó Esterházy Pál március 26-án jelentette, hogy Thököly bizonyos feltételek esetén hajlandó a király hűségére térni.¹² Nem tudhatta, hogy Thököly az orosz béke hírére felajánlotta szolgálatait a nagyvezírnek az eljövendő háborúban. A nagyvezír beleegyezését május 30-án Ibrahim budai basa közölte vele.¹³ Ezért nem voltak rá hatással az újabb engedmények, pl. szállásterületének Ung megyével való kiegészítése. Levelet ugyan írt, de békekövetet nem küldött az udvarhoz, amint Esterházy május 24-én szemrehányóan megállapította.¹⁴ Június 13-án az országgyűlésen végbement a nádorváltás. Az országnak újból volt nádora, Esterházy Pál, s így ő lett a közvetítő, mediator a király és az ország között, a felkelők békéltetése már az ő hatáskörébe tartozott. De Thököly június 14-i levele¹⁵ minden, csak nem szerencsekívánatot: kétségtelen, hogy eddig sok biztatásban volt részük, de azokat valóság nem követte. „Csak a simplex biztatásokkal, bizony édes gróf uram, contentusok nem lehetünk.” Thököly és hívei, minthogy az udvarral való megegyezés nem jött létre, távol maradtak, nem is tartották törvényesnek sem az országgyűlést, sem a nádorváltást.

Esterházy Pál magántitkára, Benyovszky Mátvás július elején felkereste Thökölyt táborában, és kb. három napig tárgyalt vele. Magával vitte az országgyűlés és a nádor válaszát a felkelők május 7-én Kaposon kelt levelére, amelyben újból közölték kívánságaikat.¹⁶ A titkár, a nádor familiárisa és magánalkalmazottja látszólag magánemberként indult útnak, holott hivatalos küldetésben járt, Caprara fővezér is támogatta. Thököly kemény szavakkal fejezte ki elégedetlenségét. A nádornak viszont szomorú hangú levelet írt: számkivetésük tehát tovább tart. „Kegyelmed jól ismervén a magyar nemzetet”, amely kész számkivetésben szenvedni, „de édes elejeknek vérrel szerzett szabadságokért . . . életét is elfogyatni”. Az országgyűlés elé pedig olyan újabb feltételeket terjesztett, amelyekre nem kapott választ, illetve a király parancsára úgy válaszoltak, hogy feltételeit be sem merték neki mutatni. A király azt sem engedte meg, hogy követet küldjenek hozzá, jobbnak látta, ha a nádor mint mediator és vele együtt az esztergomi érsek adják meg neki a választ. Az alsótábla a nádor augusztus 14-i válaszát nem fogadta tetszéssel, mert hangja szemrehányó volt, sőt kemény, bár engedményeket is tartalmazott. Ezeknek elfogadására nem került sor, Thököly hadai egyesültek a török, a tatár és az erdélyi hadakkal, kiújult a harc. Caprara Aeneas fővezér megfogalmazta az új jelszót: Thökölynek nem szabad hinni.¹⁷ De éppen hadisikerei folytán még fontosabb volt, hogy fegyverszünetet kössenek vele. Ennek előkészületeit a nádor már gyanakvással nézte. A haditanács megbízásából br. Saponara Fülöp császári alezredes, Patak várának főparancsnoka november 13-án nagyjából az előző feltételek mellett kötött vele új fegyverszünetet; Szatmár megye helyett Szabolcs megyét kapta szállásterületül.¹⁸ Caprara is, a nádor is megsértődött Saponara beavatkozása miatt. Caprara közölte is Thökölyvel, hogy ő, a fővezér csak november 16-án írta alá a fegyverszünetet, így, amit a császáriak november 13 és 16 között már elfoglaltak, arra Thököly nem tarthat igényt. Szállásterületének kiegészítésére Thököly december 28-án magához a nádorhoz fordult, sőt még azt is kérte, látogassák meg Esterházy Ferencsel és Nádasdy Istvánnal.¹⁹ December 30-án Caprara lezárta a kérdést: királyi parancs értelmében a megkötött fegyverszüneten semmit sem változtathat.²⁰

Thököly híve, Szirmay István maga is hegyaljai szőlőbirtokos, aki a szüreti egyezmény megkötése érdekében októberben elhagyta az országgyűlést és hazautazott, oda már nem is tért vissza. Bizonyára hiányolták az utolsó nehéz hónapokban mint a protestáns vallási küzdelmek bátor és nagy diplomáciai érzéssel rendelkező harcosát. Értékelték tevékenységét a nádor is, az esztergomi érsek is, vallási ügyekben hasznos közvetítőnek tartották. Szirmay azt szerette volna kivívni, hogy a protestánsok több engedményt kaphassanak az országgyűlésen. A valláskérdés tárgyalási módja, majd ki nem elégitő lezárása csak fokozta az elkeseredést Thököly táborában.²¹

1682-ben új fővezér lépett Caprara Aeneas helyébe, a fentebb helyettes fővezérként már említett Strassoldo Károly. Thököly az év elején követeket küldött a Portára, akik azt kérték a nagyvezértől, nevezze ki urukat Magyarország fejedelmévé, s akkor két év alatt egész Magyarország behódol.²² A nádor kívánságára,

egszersmind anyagi felelősségvállalása mellett Caprara Aeneas fivére, Albert és Pavesich Gergely magyar kamarai főszámvevő ment a Portára, hogy megtudják, beleegyeznek-e Thökölynek a király hűségére való visszatérésébe.²³ A nádor részletes tervet terjesztett az udvar elé, de csakhamar meg kellett győződnie mediatorsága korlátairól. Több kívánságát nem teljesítették, így, ami legérzékenyebben érintette, a magyar katonaság létszámemelését sem.²⁴ Tavaszra aztán világosan látta, hogy az udvar a vasvári béke fenntartása érdekében hajlandó volna átadni Thökölynek Felső-Magyarországot, aki ott második erdélyi fejedelemséget alakítana ki.²⁵ Az udvar engedélyezte Zrínyi Ilonának Thökölyvel kötendő — 1682 júniusában megkötött — házasságát is.²⁶ Ettől kezdve az ún. spanyol párt és a nádor szembekerült egymással. A török pedig megvalósította a fenti tervet, hogy még beljebb hatolhasson Magyarországra. Szeptember 16-án Ibrahim budai basa a szultán parancsára Felső-Magyarország királyává kiáltotta ki Thökölyt, és kihirdette a Porta neki adott athnaméját. Eszerint feladata volt a vasvári béke kijelölte határok között a magyar területnek, a rendi és protestáns szabadságnak biztosítása a török védnöksége alatt.²⁷

Az udvaron belüli pártharcok tovább folytak, a haditanács elnöke és a nádor között megromlott a viszony.²⁸ De a fegyverszünetre nekik is szükségük volt, Thökölynek is, bár a nádor ezúttal is ellenezte. Thököly követei, Szirmay István és Jánoky Zsigmond munkáját a nádor több módon lassította és akadályozta.²⁹ Komoly engedményeket az udvar sem szándékozott biztosítani számukra.³⁰ A követek ugyanis szerettek volna királyi hozzájárulást biztosítani Thököly fejedelemségéhez (a királyi címet ő sem fogadta el a töröktől, ugyanúgy, mint annak idején Bethlen Gábor sem). A tárgyalásoknak az lett az eredménye, hogy Thököly a téli szállás idejére rendelkezett Felső-Magyarország egész területével, egészen a Garam folyóig.³¹ Azonkívül felhatalmazást kapott arra, hogy közvetítsen a császár és a Porta közötti béke ügyében. Ámde eddigre a török veszély már Európa számára is túlságosan valóságossá és nagygyá nőtt. Az udvar segélykérő követeket küldött a pápához és az olasz fejedelmekhez.³²

Thököly december elején meghívókat küldött szét a felső-magyarországi megyéknek kívül még néhány szomszéd megyééhez is az 1683. január 11-én megnyitandó kassai országgyűlésre. Ennek fő célját a fent említett békeközvetítésben jelölte meg. Thököly az országgyűlésről két követet küldött a Portára saját költségén gazdag ajándékokkal. Az országgyűlési rendek követe Szirmay István volt. A Portától a rendi államnak, a rendi előjogoknak és az önálló belső igazgatásnak megtartását kérték.³³ A nádor a megyékhez intézett körleveleiben azonnal törvénytelennek nyilvánította a kassai gyűlést, mivel a király engedélye nélkül hívták össze.³⁴ Azonkívül egyre kérte a királytól a magyar katonaság létszámának emelését és fizetése folyósítását.³⁵ Az év további története ismeretes. A török és Thököly hadai ellepték egész Magyarországot, Kara Musztafa nagyvezír pedig körülzárta és hosszasan ostromolta Bécsset, de vállalkozásába belebukott. Szeptember 12-én Bécs felszabadult, a nagyvezír serege roppant veszteségek után szétziláltan menekült. Az év végén pedig, most már nemzetközi segítséggel, megindult a visszafogla-

ló háború. Thököly Sobieski János lengyel király segítségével igyekezett újabb fegyverszünetet szerezni. A nádor ez ellen I. Lipótnál, a lengyel királynál is tiltakozott,³⁶ sőt a császárnak most már Thököly letartóztatását is javasolta.³⁷ A nádor unokaöccse, Homonnai Drugeth Zsigmond figyelmeztette Thökölyt, hogy a következő évben a keresztény fejedelmek erős támadást indítanak a török ellen.³⁸

Thököly 1684 elején újból közeledést kísérelt meg az udvarnál a Felső-Magyarországon állomásozó Caraffa Antal tábornagy útján.³⁹ A nádor rögtön állást foglalt egy esetleges fegyverszünet ellen,⁴⁰ sőt azonnal az udvar tartózkodási helyére, Linzbe sietett, hogy Thököly ott levő követének munkáját megghiúsítsa.⁴¹ Tiltakozásának, valamint a követ⁴² sikertelenségének nem volt jelentősége, mert május végén megindult a török támadás. A réginél gyengébb sereget a keresztény sereg Budáig szorította vissza. Július 14-től november elejéig tartott Buda első ostroma, de a török még nem adta fel a várat. Március 5-én törökellenes szövetség jött létre XI. Ince pápa védnöksége alatt Ausztria, Velence és Lengyelország között, XIV. Lajos pedig húsz évre fegyverszünetet kötött I. Lipóttal.⁴³ Thököly, amint lehetők vélte, újból tárgyalni kívánt.⁴⁴ A tárgyalás megkezdésével a budai táborban tartózkodó nádor és Lotharingiai Károly fővezér Gerhard Györgyöt, Hont megye lutheránus alispánját bízta meg.⁴⁵ Thökölytől azonban egyre nagyobb számban pártoltak el hívei.⁴⁶ A nádor ezúttal sem fegyverszünetre gondolt, csak tárgyalásra.⁴⁷ Arra biztatta Thökölyt, hogy Szirmay Istvánt küldje Bécsbe, ami a szokásos óvintézkedések mellett meg is történt.⁴⁸ Nem sokkal ezután, 1685 októberében Thökölyt a váradi basa letartóztatta,⁴⁹ Szirmay pedig, biztosítékai ellenére, Bécsben került börtönbe. Thököly hamarosan kiszabadult, de Szirmaynak ehhez 1687-ben át kellett térnie a katolikus hitre; így vagyonát is megtarthatta, sőt rövidesen országbírói ítélőmesternek is kinevezték. 1698-ban nádori ítélőmester lett. Sajátos pályafutásáról alább külön fejezet szól.

Thököly a török visszaszorulása folytán korábbi jelentőségét sohasem nyerte vissza. Újabb kísérletei nem sikerültek, így többek között az erdélyi fejedelemség megszerzése sem. A császári hadvezérekkel továbbra is érintkezett, levelezett, és időnként üdvözlő leveleket írt Esterházy Pálnak és feleségének, Thököly Évának. De a király hűségére már csak feltétel nélküli megadás esetén térhetett volna vissza.

KÖZVETÍTÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELEM ÉS A BÉCSI UDVAR KÖZÖTT

Thököly a törökhöz való csatlakozásával teljesen függetlenítette magát Erdélytől, amit később szakítás követett, s ennek kárát látta. Apafi Mihály, mivel a bécsi udvar az ő közvetítésére nem tartott igényt, sértődötten visszavonult. De 1683-ban elérkezettnek látta az időt újabb közeledésre. Január 21-én levéllel kereste meg a nádort, s felpanaszolta, hogy 1680-ban követe, Vajda László sem az udvartól, sem a nádortól nem kapott érdemleges választ. Pedig ő 1667-ben, a magyarországi szervezkedések idején, olyan athnamét nyert a szultántól, amilyen még soha ma-

gyar ember kezében nem volt. De később vissza kellett adnia, mert a neki több reverzálissal hűsége kötelezett Thököly a budai vezért megvesztegetve, előtérbe nyomult, s elhitette a Portával, hogy előtte egész Magyarország és Horvátország is meghajol. A török most igen nagy erővel készül Magyarország ellen, csatlakozik hozzá a tatár kán, az oláh vajdák és a kozákság, s Erdély is megkapta a felszólítást. Apafi felajánlotta, hogy ezután ő közvetít majd az udvar és a Porta között; a Porta Thökölyt nem bízta meg közvetítéssel. Ugyanakkor óvatosságra intette a nádort, mert „avval dicsekszik gróf Thököly uram, nincs a német császárnak, sem kegyelmednek oly titka, kit ki nem tud”.⁵⁰

A nádor február 1-jei felterjesztésében óvatosan említést tesz arról, hogy Erdélyt, Moldvát és Oláhországot megfelelő politikával szövetségessé lehetne tenni.⁵¹ A király engedelmével március 5-én válaszolt Apafi Mihály január 21-i levelére. Kérte, küldje fel Bécsbe követét, Vajda Lászlót Lengyelországon keresztül. Thökölyt az udvar sem alkalmazná szívesen közvetítőnek, mert saját céljai is vannak. Bízik abban, hogy ha arra kerül a sor, Apafi fegyveres segítségére is számíthatnak.⁵² Apafi május 3-i levelében közölte a nádornal, hogy Vajda, akivel bizalmas üzenetet is küld, útnak indult. Újból felajánlotta a közvetítést az udvar és a Porta között.⁵³ Május 7-én újabb levelet írt a nádornak, kérve, küldjön a Morvaországon és Szilézián át utazó Vajda elé útlevelet.⁵⁴ Vajda június 27-én érkezett meg a nádor semptei táborába.⁵⁵ A nádor már a török elől menekülve, Passauból ír újra ugyanebben az ügyben az uralkodónak augusztus 5-én. Tudomására hozza, hogy az erdélyi, oláhországi és moldvai fejedelmek készek volnának fegyvert is fogni a török ellen, ha szövetséget kötnének velük.⁵⁶ Augusztus 17-i felterjesztését teljesen ennek a kérdésnek szenteli. Olyan értelmű választ javasol, amelynek alapján az erdélyi fejedelem és szövetségesei azonnal a cselekvés terére lépnek.⁵⁷ A török már Bécs felé közeledett, így augusztus 23-án az uralkodó Vajda útján harcra buzdította a fejedelmet; s ha ez nem lehetséges, legalább ne okozzon kárt a császáriaknak.⁵⁸ Apafi hadba vonult ugyan a török mellett, de a nagyvezír döntése folytán harcba vetésükre nem került sor.⁵⁹

1683 végétől kezdve Erdélynek a hanyatló, visszaszoruló török, az előrenyomuló Habsburg-hatalom és — ennek ellensúlyozására — Lengyelország között kell egyensúlyoznia.⁶⁰ Bécsbe a fejedelem újabb követet küldött,⁶¹ s a királynak írt levél másolatát eljuttatta a nádorhoz. Ebben a levélben Thököly Imre nővéreinek — köztük a nádornénak — erdélyi birtokait is megemlíti; azon lesz, hogy „a köz igazság szolgáltatódjék ki”.⁶² Ez a birtokügy évekig elhúzódott. Előbb Benyovszky Mátyás nádori főtitkár, majd Hunyadi László segédtitkár utazott Erdélybe, hogy tárgyalásokat folytassanak a fejedelemmel.⁶³ Bizonyosra vehető, hogy ilyen alkalmakkor politikai üzenetváltás is történt. 1685-ben az erdélyi országgyűlés a fejedelem és Erdély ellenségévé nyilvánította Thökölyt, és kimondta rá a jószágvesztést. Ennek végrehajtását a Porta akadályozta meg, bár Thökölyre már nem volt szüksége, míg Apafi még szolgálatokat tehetett a békeközvetítés terén.⁶⁴

1685 januárjában Apafi Lengyelországba és Bécsbe küldte követül Inczédi Mihályt, akit január 20-i levele kíséretében a nádorhoz is el irányított, kérve, hallgassa

meg a vele üzenteket.⁶⁵ Vajda László félreállítása után⁶⁶ 1685. június 1-jén ugyan-
csak Lengyelországon keresztül Balogh Lászlót küldte a fejedelem Bécsbe s ugyan-
akkor a nádorhoz is.⁶⁷ 1685 szeptemberében a szatmári végvári katonáknak Bihar
megyébe való benyomulása ügyében intézett felterjesztést a királyhoz, a nádort
pedig, szeptember 27-i levelében, arra kérte, hogy ebben az ügyben támogassa.⁶⁸

Erdély helyzetében 1685 vége újabb fordulatot jelent. A törököt sikerült olyan
mértékben visszaszorítani, hogy a Habsburg Birodalomnak nem volt többé szüksége
az erdélyi békeközvetítésre, alkalma nyílt azonban Erdély visszaszerzésére és
beolvasztására. 1685 novemberében Haller János vezetésével négytagú küldöttség
ment Bécsbe, hogy Erdély helyzetének rendezéséről tárgyaljon.⁶⁹ Apafi november
12-én írt levelében ezt a küldöttséget is a nádor figyelmébe ajánlja.⁷⁰ Az 1686-ban
létrejött megegyezéssel Erdély új útra lépett.

A továbbiakban a nádor mediatorságára Erdéllyel kapcsolatban nem volt szükség.

Később Esterházy Pált Erdély — a Thököly család birtokügyén kívül — két
szempontból foglalkoztatta. Szerette volna elérni, hogy Erdélyt közvetlenül Ma-
gyarországhoz csatolják vissza, ez azonban, mint köztudomású, nem sikerült.
Ezenkívül már az 1680-as években arra törekedett, hogy az országban telelő
katonaság egy részét Erdélyben lehessen elhelyezni, mivel így a többi országrészre
kevesebb porció jutott volna.⁷¹

NÁDORI KÖZVETÍTÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDEJÉN

A szabadságharc közismert eseményeit úgy idézzük fel, hogy előtérbe állítjuk a
nádor közvetítő szerepét, amit kezdetben nem vitatott senki, később azonban
nemcsak a felkelők nem tartottak rá igényt, hanem maga az udvar sem.

A közvetítés felső irányítása ugyanúgy, mint Thököly idejében vagy az Erdéllyel
folytatott tárgyalások során, ezúttal is a bécsi kormány, főleg a haditanács és
néhány miniszter kezében összpontosult, a nádor csak a számára kijelölt feladato-
kat végezte. Rákóczi és kormányzóköre a megegyezésre irányuló tárgyalásokon
kívül angol és holland mediatorok közvetítését és garanciáját kívánta, s ezzel a
király oldalán maradt magyar főméltóságok is egyetértettek. Ezért a nádor közve-
títői tevékenységének útjában már kezdettől fogva akadályok tornyosultak.

A már 1703 végén megindult nádori közvetítői tárgyalások előkészítésében
vezető szerepe a haditanács elnökének, Savoyai Jenő hercegnek volt. Az ő tervei
alapján ment először a nádori titkár mintegy magánemberként Bercsényihez;
1704-ben sor került a volt nádori ítélmester, Szirmay István alkalmazására, majd
Tolvay Gábor ítélmester is bekapcsolódott a munkába, amelyben a maga helyén
részt vett a nádornak szinte valamennyi alkalmazottja. Ezek a nádortól kaptak
utasításokat, míg Szirmayért csak jóállást vállalt, de hivatalosan nem érintkezett

vele, bár tudott szinte minden lépéséről. Szirmay és a nádori alkalmazottak közvetítési tevékenységéről alább, a velük kapcsolatos fejezetekben szólunk bővebben.

A nádor és a király hűségén maradt rendek helyzete nem volt egyértelmű. Az udvar valamennyi kívánságát ők sem óhajtották teljesíteni. A csaknem kétszáz éve folyó rendi harc a bécsi központosítás ellen az események következtében megtorpant, de nem szűnt meg. A felkelők és a király mellett maradt rendek — minthogy ugyanabban a korban és ugyanabban az országban éltek — több azonos kívánsággal léptek fel Béccsel szemben, amelyeknek csupán az előterjesztési formájuk volt más. Ugyanakkor a nádor és az 1687/1688. évi országgyűlés törvényeit, elsősorban az örökös királyságot és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését elfogadók nem járultak hozzá ahhoz, hogy ezt az országgyűlést törvénytelennek, eredményeit kicsikartnak nyilvánítsák, s vitássá tegyék I. József királyságát. Nem fogadták el Erdélynek Rákóczi fejedelemsége alatt való különállását sem. A közvetítés sikerére tehát, az alapvető kérdésekben mutatkozó ellentétek folytán, sok remény nem volt, a két szembenálló fél sem hitt benne. Ebben a harcban csak győzni lehetett, katonai erővel és külföldi segítséggel, vagy elbukni, de a fennálló ellentéteket tárgyalásokkal áthidalni nem. Erre csak a katonai vereség után kerülhetett sor.

A nádor nemegyszer került abba a helyzetbe, hogy a felkelőknek Bécsbe juttatott kívánságai között saját korábbi felterjesztéseiben előadott, de nem orvosolt sérelmekre ismerhetett. Többször kapta feladatul, hogy a Bécsben tartózkodó magyar tanácsurakkal együtt a választ vagy egy-egy, a felkelőknek szóló felhívás tervezetét elkészítse. Munkáját megkönnyítette, ám ugyanakkor valóságos helyzetére is rávilágított az a tény, hogy az udvar csak előkészítő javaslatokat kívánt tőle, amelyek miniszteri ellenőrzés és a szükséges átalakítások után öltöttek végleges formát. Megnyilatkozásait azonban, akár saját nézeteit tükrözték, akár az udvarét, minden esetben neki tulajdonították, neki rótták fel a felkelés vezetői csakúgy, mint a különféle okokból érdekelt európai közvélemény. Európa-szerte az volt a szokás, hogy a királyok nem tetsző elhatározásaiért a tanácsosokat, minisztereket tették felelőssé. Mégis, ebben a sokfajta ellentmondással terhelt helyzetben a nádor, különösen a felkelés kezdetén, szokásos ügybuzgalmával látta el közvetítői feladatkörét.

22 éve volt már nádor, amikor a felkelés megkezdődött, s korábbi barátainak, híveinek, alárendeltjeinek, a tőle függő közigazgatási, igazságszolgáltatási, katonai szervezet különböző tisztségviselőinek nagy része az ellenkező oldalra került. A nála sokkal fiatalabb Rákóczi Ferencsel, azonkívül, hogy a család néhány perét intézte, feltehetőleg csak magánérinkezésben állt. Bercsényi Miklós viszont, idősebb Bercsényi Miklós bányavidéki vicegenerális fia, úgyszólván a szeme előtt nőtt fel. Az idősebb Bercsényi 1669-től 1687-ben történt visszavonulásáig helyettese volt a bányavidéki főkapitányságban. A nádorhoz intézett nagyszámú levele, jelentése a végvidék helyzetéről megtalálható az Esterházy-levéltárban.⁷² Egy 1680-ban vagy 1681-ben kelt felterjesztésében a népszerűtlen Kollonics Lipót helyett Esterházyt ajánlotta a magyar kamara elnökéül.⁷³ Ifjabb Bercsényi Miklós 19 éves korában már részt vett Buda 1684. évi ostromában,⁷⁴ későbbi

előléptetései során felemlítették itt és az 1686. évi ostromban való szerepét.⁷⁵ Apja utóda a bányavidéki vicegenerálisságban 1687-ben Koháry István lett.⁷⁶ Erre a tisztségre a nádor a fiatal Bercsényit szánta. Az 1687. november 26-i felterjesztésében arra az esetre, ha az ország megnagyobbodása következtében a bányavidéki főkapitányságot is átszervezik, azt javasolta, hogy Koháry lépjen elő a nádor főkapitányi tiszterre, és Bercsényi legyen a vicegenerális.⁷⁷ 1688. április 3-i, az ország új berendezésével kapcsolatos felterjesztésében pedig, amelyben négytagú katonai bizottság felállítását javasolta, egyik szakértőként idősebb Bercsényi Miklóst ajánlotta.⁷⁸ Ugyanebben az évben ifjabb Bercsényi Miklós feleségül vette a nádor unokahúgát, Homonnai Drugeth Krisztinát. A nádor az apát és fiút egyaránt a grófi címre is felterjesztette, de mire az oklevél 1689-ben elkészült, az apa már nem élt, így egyedül fia kapta a grófságot, eddigi haditetteiért és apja érdemeiért.⁷⁹ 1689. július 17-én Bercsényi a nádorhoz intézett levelét már mint gróf írta alá.⁸⁰ 1691-ben elsősorban a nádor ajánlására kinevezték Ung megye főispánjává, s ugyancsak az ő segítségével kapta meg a Drugeth család férfiágának kihalása folytán az ungvári uradalmat is.⁸¹ E főispánság és az uradalom megszerzésével lépett Bercsényi 27 éves korában arra az útra, amely őt később Rákóczihoz vezette. Második felesége Csáky Krisztina, Csáky István országbíró leánya volt. Sorsa véglegesen összekapcsolódott a felső-magyarországi országgrész sorsával. 1695-ben királyi tanácsosi címet kapott.⁸² 1696-ban ő terjesztette fel Bécsben Felső-Magyarország adóügyi és egyéb sérelmeinek összeírását, többek között azzal a kívánsággal, hogy ott a helyzetet a nádornál jobban ismerő Csáky István országbíró végezhesse az adófelosztást.⁸³ 1696 végén Felső-Magyarország országos biztosává nevezték ki.⁸⁴ Az 1690-es évek végén fokozatosan eltávolodott a nádortól ugyanúgy, ahogyan Felső-Magyarország is, különösen adóügyi nézeteltérések miatt, szembekeült az ország többi részével.⁸⁵ 1700-ban a nádor, Batthyány Ádám országbírónak írt levelében, nyíltan vesztegetéssel vádolta a Bécsben sürgő-forgó Bercsényit, aki a Felső-Magyarországra eső adóösszeget ilyen módon próbálta leszállíttatni keresztezve ezzel a nádor terveit.⁸⁶ Néhány év múlva, már a szabadságharc alatt, elérkezett az az idő, amikor a felkelők a nádor visszavonulását és Bercsényi nádorrá választását kérték. Közben azonban többször jártak a nádor félhivatalos küldöttei Bercsényinél, aki egy alkalommal az ostromnak kitett kismartoni vár megkímélése érdekében védelelet is küldött a nádornak.⁸⁷ Kismarton, ahonnan a nádor a haditanács engedélye nélkül nem távolíthatta el a régebben odahelyezett német őrséget, sok gondot okozott régi híveinek, így a bányavidéki főkapitányság területén szolgált Andrassy Pál ezredesnek és Bottyán Jánosnak. Mindketten ígérték, mint régi uruknak, hogy bizonyos feltételek betartása esetén nem lesz bántódása a várnak; Andrassy egyes előrelátható veszélyekre is figyelmeztette, hivatkozva hadainak harci elszántságára.⁸⁸ Ugyancsak titokban levelezett a nádor Kismarton ügyében Csáky Mihállyal, aki közölte vele, hogy a fejedelem és Bercsényi utasítást adott neki a nádor birtokának megvédésére.⁸⁹ Csákyhoz a nádor egyik familiárisa ment át tárgyalni, menlevél birtokában.⁹⁰ Kismartont nem foglalták el, de a vidék hadszíntérré változott, s így a nádor birtokai sem menekültek.⁹¹

Pinney János alnádornak volt rokona a Bécsben és Rómában tanult esztergomi kanonok, címzetes püspök Pyber László, aki barátságban és levelezésben is állt Bercsényivel, s többször felkereste táborában őt is, Rákóczit is, engedményeket kért, és egyúttal híreket is közölt velük.⁹²

A bécsi kormány tudott ezekről a kapcsolatokról, mivel a felkelőkkel való magántárgyalásokat is legtöbbször bejelentették. Nem ez volt az oka, amiért nem bízott teljes mértékben a „hű” magyarokban sem. Nem bízhatott, mivel tudta, hogy a Bécsben épülő abszolutizmus és a magyar rendek érdeke nemcsak a felkelés idején, hanem békében is eltér. Egy Brenner Domokos szepesi prépost nevéhez kapcsolható, 1710–1711. évi, a külföld felvilágosítására készült kiáltvány a „labancság” indítóokait elemezve megállapítja, hogy az ausztriaiak bennük sem bíznak, Bécsben álcázott ellenségnek tekintik őket, s hasonlóan vélekednek róluk a tartományokban is.⁹³ Emellé állíthatjuk Herberstein grófnak, a haditanács alelnökének gyűlölködő szavait ugyanezzel a kérdéssel kapcsolatban. Amikor a nádori titkár felpanaszolta előtte az Esterházy-birtokok 1705. évi és korábbi pusztulását, és segítségét kérte, a válasz elutasító volt. A nádor csak arra kapott hallgatólagoosan engedélyt, hogy a közvetítők útján Bercsényivel próbáljon egyezkedni. Herberstein kijelentette, hogy a Nyugat-Magyarországon élők magukat okolhatják az őket ért károkkért, mert tulajdonképpen együttéreznek az ellenséggel: „igen keveset ki köll venni, az kik magok szívekben nem foveálnák az ellenséget”.⁹⁴

I. József trónralépéséig (1705) a békeközvetítések, beleértve a nádoriakat is, nem jártak eredménnyel. Az új uralkodó kezdetben Savoyai Jenővel együtt abban bízott, hogy Rákóczihoz fűződő korábbi kapcsolatai révén inkább megtalálja majd a hozzá vezető utat. I. Lipót miniszterei, tanácsosai közül sokan háttérbe szorultak, s bár a fiatal király a nádor közvetítő jogkörét nem helyezte hatályon kívül, őt magát ezen a területen mellőzte. 1706 januárjában a Fraknó várában tartózkodó nádor ismét Jeszenszky titkár útján puhatolózott, felmehet-e Bécsbe, s mi okból akarják kizárni a közvetítésből. Jeszenszky Erdődy Ádám alkancellárt, Hunyady László kancelláriai titkárt (korábban nádori hivatalnokot), Rummel bécsi püspököt, Pálffy Jánost és Traun osztrák tartományi marsallt kérdezte meg e tárgyban. Közvetítői jogát mindegyikük elismerte, de zavart válaszaikból kitűnik, hogy a király egyelőre nem szándékozott parancsot küldeni a nádor Bécsbe hívása érdekében.⁹⁵ A nádor január 11-én válaszolt: megértette, hogy a király nem kívánja további mellőzését és kizárását, hiszen a nádornak mint a király helyettesének félreállítására⁹⁶ magára az uralkodóra is sértő. Ami eddig történt, türelemmel elviseli, s amint az ellenségtől veszélyeztetett utak ismét járhatók lesznek, felmegy Bécsbe.⁹⁷ A nádornak ezt a válaszát az alkancellár január 15-én adta át a királynak.⁹⁸ A bécsi püspök ismét megnyugtatta a titkárt, hogy a nádor személyét a tárgyalásokból nem akarják kirekeszteni. Amikor Jeszenszky megjegyezte, hogy akadni fognak, akik az erre vonatkozó királyi határozatnak útjába állnak, a püspök nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a király a békét az ország méltóságainak közreműködésével próbálja megvalósítani.⁹⁹ A titkár is biztatta a nádort, hogy támaszkodjék jóakaróira, és éljen törvényadta jogával, annál is inkább, mert

tapasztalatait úgysem nélkülözhetik.¹⁰⁰ A nádor iránti elhidegülésre a vele és politikájával általában nem rokonszenvező Stepney angol ügyvivő szolgált pár-huzamos adatokat. 1706. január 26-án Bécsből azt írja Harley miniszternek, hogy a nemzet előtt annyira elvesztette tekintélyét, hogy minden tőle jövő javaslat eleve kudarcot jelent.¹⁰¹ A mediatorok nem látták tanácsosnak az örökös királyságot indokló királyi nyilatkozatnak a felkelőkhöz való eljuttatását, s szervezkedtek, hogy azt nekik ne kelljen átadniuk.¹⁰² Erdődy Ádám január 30-án már sürgette a nádor Bécsbe menetelét,¹⁰³ aki feltehetőleg megsértődött, és nem jelentkezett az udvarnál.

A felkelők miskolci gyűlése 1706 elején a nádori méltóság helyreállításával is foglalkozott. Az követelték, hogy „az palatinusi autoritas annak rendi szerint álljon helyben”, hogy a jövőben a nádor jogkörét a magyar törvények adta teljességében gyakorolhassa. Mellé, a nádor elnöklete alatt, egy 24 főből álló tanácsot (*senatust*) szántak, amelynek tagjai egy érsek, két püspök, az országbíró, a horvát bán, a kincstárnok,¹⁰⁴ a főgenerális,¹⁰⁵ a tárnokmester, azonkívül három mágnás és mindegyik országrészből három, összesen tizenkét nemes. Ez a tanács, amely közigazgatási és gazdasági ügyekkel foglalkoznék — hadi ügyekkel nem —, évenként kétszer ülne össze.¹⁰⁶

1706 februárjában Bruyninx mediator is úgy ítélte meg a nádor helyzetét, hogy a felkelők a tárgyalásokban való részvételét ellenségesen fogadnák.¹⁰⁷ Amikor a király 1706. május 26-án kinevezte a felkelőkkel tárgyalásra menő békebizottság tagjait, abban a nádor vagy küldöttje nem kapott helyet, hanem elnöke Lotharingiai Károly herceg, osnabrückeri és olmüci érsek lett, alelnöke Wratislaw Vencel gróf, többi tagja pedig Széchényi Pál kalocsai érsek, Illésházy Miklós kancellár, Lamberg és Volkra grófok, s mellettük kisegítőként Szirmay István, Viza János és Okolicsányi Pál.¹⁰⁸ Elkísérte a bizottságot Hunyady László kancelláriai titkár is.¹⁰⁹

1707 tavaszán Illésházy Miklós kancellár hívott össze Bécsbe tanácskozást, hogy megvitassák a felkelők 23 pontból álló követelését, illetve mindenekelőtt annak négy fő pontját. A király parancsot adott a nádornak a tárgyaláson való megjelenésre.¹¹⁰ A nádor országgyűlés összehívását javasolta, de ezt a kérdést egyelőre levették a napirendről.¹¹¹ Május folyamán a nádor a felkelőknek négy kívánságát terjesztette a király elé (vezényeljék ki az országból az idegen katonaságot, biztosítsák a vallásszabadságot, Erdély legyen külön fejedelemség, s fogadják el a külhatalmak biztosítékát). Ezeket az udvar nem találta megvalósíthatónak.¹¹² Nem sokkal ezután, 1707 júniusában bekövetkezett az ónodi trónfosztás. A közvetítés megszakadt, a nádor az Ónodon történektől elhatárolta magát. Július 29-i felterjesztésében felháborodott ítéletet mondott az ónodi országgyűlésről, s kérte, hogy a magyar kancellária készítse el a hivatalos bizonyoságlevelet a nádor ellenmondásáról és tiltakozásáról.¹¹³ A kancellária ezt a bizonyoságlevelet augusztus 4-én bocsátotta ki.¹¹⁴ Augusztus 20-án a nádor a bel- és külföldi közvélemény tájékoztatására szánt, nyomtatásban megjelent kiadványban nyilvánosan elismerte I. Lipótot és az 1687. évi országgyűlésen megkoronázott I. Józsefet az ország törvé-

nyes királyának. Felpanaszolta, hogy a felkelők őt, a nádort és a királyhű urakat nyílt ellenségnek nyilvánították, s egyházi és világi tisztségüktől való megfosztásukat követelték, holott országos tisztségeket csak a király adományozhat, egyedül a nádorválasztásba van beleszólásuk a rendeknek is. Hangsúlyozta az 1687. évi országgyűlésnek és az ott történt koronázásnak törvényességét, és semmisnek nyilvánította az ónodi határozatokat.¹¹⁵ Augusztus 25-én jelent meg I. József tiltakozó nyilatkozata, amelyben hivatkozott többek között a trónra lépését követő és a nádor tisztségéből eredő békeközvetítésekre, valamint az ónodi végzéssel kapcsolatos nádori ellenmondásra.¹¹⁶

Néhány hónapos szünet után a bécsi kormány Keresztély Ágost esztergomi érsek útján kereste a kibontakozást. Az érsek Pozsonyba tanácskozást hívott össze, azonban Jeszenszky titkár Bécsben úgy értesült, hogy a nádort oda csak később szándékoztak meghívni.¹¹⁷ A nádor 17-én, rögtön a levél vétele után sértődötten közölte az érsekkel, hogy betegsége miatt nem mehet Pozsonyba, s csak írásban fejtette ki véleményét a további teendőket illetően. Felfogása, amint látni fogjuk, az Ónod előtti tilos pontokban (örökös királyság, Aranybulla ellenállási záradék) megváltozott. Úgy vélte, a király mellett maradt magyarok véleményét egyszer már előterjesztették, még egyszer tehát nem kell. Jó hatást tenne azonban, ha I. József megerősítené apja, I. Lipót 1687. évi diplomáját, azonban az örökös királyságra és az ellenállási záradék eltörlésére vonatkozó két pont nélkül. Tegye ezt mint már uralkodó fejedelem (*regnans princeps*), s tegyen arra is ígéretet, hogy a következő országgyűlésen ezt az új, a nádornak kiadandó diplomát törvénycikkbe is foglaltatja; ugyanakkor a nádor is visszaadja az 1687. évi országgyűlésen még a kiskorú király részére neki átadott diplomát (amelynek helyébe tehát az új diploma lép). Ezzel helyreállítanák az ország régi jogait és szabadságait, s a felkelők nem használhatnák tovább saját igazolásukra ezeknek megsértését.¹¹⁸

Illésházy kancellár a titkár útján megüzente a nádornak, hogy mind az esztergomi érsek, mint más urak biztosra várták őt a pozsonyi gyűlésre. Egyelőre maga a kancellár sem tudta, mit fog a bécsi kormány, az érsek útján, a megjelenők tudtára adni. Megígérte, hogy Pozsonyból mindenről tájékoztatja majd a nádort. Sajnálná azonban, hogy ha távolmaradása miatt a közte és az esztergomi érsek között fennálló jó viszony megromlana.¹¹⁹ December közepén a kancellár újból sürgette a nádort, hogy lehetőleg még a karácsonyi ünnepek előtt menjen fel Bécsbe.¹²⁰ Megkezdődött ugyanis az 1708-ban megnyílt országgyűlés előkészítése. Meghívták az országgyűlésre a felkelők fennhatósága alatt volt megyéket és városokat is úgy, hogy a nádor 1708. január 26-án Bécsből Rákóczinak írt leveléhez¹²¹ mellékelte a meghívókat, kérte azok szétküldését. Közvetítői tisztére hivatkozva¹²² rámutatott arra, hogy a király hitlevelet küld, és a visszatérésre teljes biztonságot ígér a résztvevőknek. Ez alkalommal használta a nádor azt a kifejezést, amit Rákóczi felháborodva utasított vissza: „Hogy... Kegyelmednek is kiváltképpen lehessen tudtára és említett kegyelmes urunk őfelsége *maga jobbágyihoz*¹²³ illy büven megmutatott kegyelmességét... tapasztalhassa”, hozzá, Rákóczihoz küldi el a meghívókat. Rá és a felkelés többi vezetőjére hárítja a felelősséget „Isten s keresztény

világ előtt”, ha megakadályozzák a meghívottaknak az országgyűlésen való megjelenését.

Rákóczi február 18-án körlevélben tiltotta meg a meghívottaknak az országgyűlésen való részvételt,¹²⁴ február 28-án pedig igen kemény hangú levélben válaszolt a nádornak.¹²⁵ Ne tekintsék magukat az ország képviselőinek, ország csak velük együtt lehetnének, de ők nem mennek el. Majd a „jobbágy” kifejezést utasítja vissza: „... csudálkozni nem gyüzem, hogy kegyelmed a jobbágyi titulusban annyira gyönyörkedik, hogy azzal ménket is vigasztalni kíván, és azon járomban hívogat”. Azután a nádor közvetítői szerepének jogosságát tagadja: „Közbenjáró hivatalját említi kegyelmed, azmely ha szintén eddig tőlök helyben hagyattatott volna is, vajjon melyik ország törvénye teszi falusi bírává az palatinussokat, az jobbágyok és földesurak közbenjáró hivatalja által.” Eddig is nagyobb foganatja lett volna közvetítő tevékenységének, ha „az pozsonyi gyűlésben ezen magának édes, de hazánkknak keserű jobbágyi titulussal gyászba nem öltöztette volna hazánkat”, s ha nem próbálná még most is igazolni a világ előtt az eperjesi vértörvényszéket. Saját vezérlő fejedelmi méltóságára hivatkozva arra inti a nádort, hogy magatartásában néhai Perényi nádor példáját kövesse.¹²⁶ A megyék ismerik a császári meghívók tartalmát, ők uruknak nem ismerik el, ezért Rákóczi a meghívókat eredetiben visszaküldi.

Az országgyűlés megnyitásakor Rákóczinak fenti válasza még nem érkezett meg Pozsonyba. 1708. március 2-án a nádor az országgyűlésen azt az indítványt tette, hogy négytagú küldöttség — Csáky Imre váradi püspök, Nádasdy Tamás főispán, Fiáth János és Rézler András ügyvéd (az első Fejér megye, a második Pozsony város követe) — kérje a királytól a felkelők meghívását, s vezéreiknek megjelenéséig halassa el az országgyűlésen való személyes megjelenését.¹²⁷ Erre a javaslatra Illésházy Miklós kancellár bizalmas levélben azt közölte a nádorral, hogy elegendő, ha Skarbala András alnádor, aki a nádornak közvetítői tisztében is helyettese, és Rézler András megye követségbe. A rendek készítsenek számukra utasítást, amit azonban indulásuk előtt feltétlenül be kell mutatniuk az udvarban.¹²⁸ A nádor és a rendek március 17-én olyan értelmű felterjesztést intéztek a királyhoz, hogy nem mágnásküldöttséget kell választani, hanem közrendű embereket. Skarbala és Rézler mellé, hogy az egyházat is képviselje valaki, Labsánszky Ferenc esztergomi kanonokot javasolták. De azért jelöltek egy más összetételű bizottságot is, amelynek tagjai Rézleren kívül Csáky Imre váradi püspök, Koháry István bányavidéki vicegenerális és Festetics Pál lettek volna. Kérték, a király döntse el, melyik küldöttség menjen.¹²⁹ Feliratukat Erdődy Sándor vitte Bécsbe.¹³⁰

Közben azonban megérkezett Rákóczi fent ismertetett levele Bercsényi Miklós-nak március 7-én Selmecről a nádorhoz írt kísérőlevelével együtt. A néhány soros sajnálkozó levélben azt kívánja, hogy a fejedelem szavai hassák át a nádor magyar szívét.¹³¹ A nádor március 21-én mindkét levelet felküldte Bécsbe. Illésházy kancellár március 28-¹³² válaszában megköszönte, hogy a nádor vele is közölte „Rákóczinak impertinens levelét, melyet írt Hercegségednek és a vármegyékre is, úgy Bercsényi levelét”, valamint annak indokolását, miért kívánnak a rendek Rákóczi-

hoz követeket küldeni. De mivel az udvart igen sérti Rákóczi válasza, amivel a nádort és a királyhű rendeket is megbántotta, nem küldenek most követségbe senkit, sőt a király azt kívánja, hogy a nádor ne is feleljen a levélre. A királynak a nádorhoz szóló levelét és utasítását Erdődy Sándor fogja néhány napon belül levinni Pozsonyba.¹³³

A király március 29-én, egy nappal a kancellár után irt le a nádornak, jelezve, hogy a további közvetítéssel kapcsolatos véleményét és döntését Erdődy Sándor rövidesen közli s meg is magyarázza majd a rendeknek.¹³⁴

1708 májusában a közvetítés terén szerepet kapott a nádor egyik bizalmasa, Csáky Imre váradi püspök, aki püspökségéből és birtokairól kiszorulva egy ideig a nádor vendégszeretetéét élvezte.¹³⁵ Néhány hét múlva azonban Batthyány Ádám özvegye, Strattman Eleonora bizalmasan figyelmeztette Csákyt, hogy óvatosabb magatartást tanúsítson, mivel kezdi elveszteni az udvar bizalmát.¹³⁶ Július elején Csáky Imre Pálffy János tábornokhoz fordult panasszal, aki ugyancsak tudott a róla elterjedt hírekről, elsősorban arról, hogy kuruc testvéreivel levelezésben áll, akik pénzt küldenek neki.¹³⁷

Pápai János, Rákóczi követe a Portán a pozsonyi országgyűlés teljes kudarcáról és a nádor megszégyenüléséről adott számot.¹³⁸

A helyzetet döntő módon megváltoztatta az 1708. augusztus 3-i trencsényi csata, ahol a kuruc seregek a jövőre is kiható vereséget szenvedtek. Rákóczi mellett, hogy az angol és holland mediatorok mellé más külföldi biztosítékokat is próbált szerezni, elsősorban Oroszországot és Poroszországot, augusztustól kezdve valamennyi külföldre menő követét arra utasította, hangsúlyozzák, hogy a bécsi kormány is hajlandóságot mutat a fegyverszüneti tárgyalásokra.¹³⁹

A trencsényi csata után kezdődött és 1709 elejéig tartott Tolvay Gábor nádori ítélőmesternek Bercsényi Miklós felkérésére vállalt közvetítő szerepe, sikerrel azonban ez sem járt.¹⁴⁰

A nádor nevét és közvetítői tevékenységét ebben a korszakban nemcsak a Habsburg Birodalmon belül ismerték, hanem Európának a spanyol örökösödési háborúban bármily módon érdekelt egyéb országaiban is. Aszerint értékelték, amint az adott helyzetben saját országuk érdekeinek megfelelt vagy nem felelt meg. Ugyanakkor a nádori közvetítő tevékenység függvénye volt az európai események alakulásának, ezen belül a bécsi kormány politikájának s a nádorral szemben támasztott igényeinek, amelyeken a nádor és a magyar rendek javaslatai, esetleges ellenjavaslatai lényeges kérdésekben nem változtathattak. (L. még alább a Benyovszky Mátyásra, Jeszenszky Istvánra, Szirmay Istvánra és Tolvay Gáborra vonatkozó részt.)

JEGYZETEK

¹ Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre, 1657–1705. I. 170–205, 214–216.

² Uo. 248.

³ MOL G 2

⁴ Angyal Dávid: i. m. 222, 224.

- ⁵ Uo. 221–222.
- ⁶ Némethy Lajos: Szirmay Endrének önéletrajza, 1656–1706. TTár, Bp. 1882, 404.
- ⁷ MOL P 125 8347.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo. 8349.
- ¹⁰ 1680. november 15., jolsvai tábor. MOL P 287. Jelzetes iratok.
- ¹¹ MOL G 2
- ¹² MOL P 125 6991.
- ¹³ Angyal Dávid: i. m. 232–233.
- ¹⁴ MOL G 2 — Thököly szűkszavú válasza június 29-én MOL P 125 9108.
- ¹⁵ MOL P 125 4107.
- ¹⁶ Az ezekre adott válasz és Benyovszky személyes közlései elkészerítették Thökölyt. Számkivetésük, írta a nádornak, július 7-én, tehát tovább tart. MOL P 125 4109.
- ¹⁷ Caprara levele a nádorhoz. MOL P 125 1775.
- ¹⁸ MOL G 6, november 13.
- ¹⁹ Mindkettő Thököly egy-egy nővérének férje volt.
- ²⁰ MOL G 2
- ²¹ L. alább a Szirmay Istvánról szóló részt.
- ²² Angyal Dávid: i. m. I. 251.
- ²³ MOL P 125 6992.
- ²⁴ Uo. 6993.
- ²⁵ MOL P 125 6997.
- ²⁶ Angyal Dávid: i. m. I 259–260.
- ²⁷ Thököly 1683 januárjában Kassán tartott országgyűlésén nem mutatta be az athnamét a magyar rendeknek. Majláth Béla: A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. TTár, Bp. 1883, 366, 369.
- ²⁸ L. többek között Benyovszky nádori főtitkár levelét. MOL P 125 1274.
- ²⁹ MOL P 125 2378.
- ³⁰ Benyovszky levelei. MOL P 125 1278/2, 1279.
- ³¹ Angyal Dávid: i. m. I. 287.
- ³² MOL P 125 1278/a, 1279 és 2241.
- ³³ Majláth Béla: i. m. 363–364, 548–553, 564–567.
- ³⁴ Angyal Dávid: i. m. II. 8–9.
- ³⁵ MOL P 125 7005, 7007.
- ³⁶ MOL P 125 7028 és MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 154–155.
- ³⁷ MOL P 125 7029.
- ³⁸ MOL G 2
- ³⁹ Angyal Dávid: i. m. II. 93–95. — MOL G 2
- ⁴⁰ MOL P 125 7036/b.
- ⁴¹ MOL P 71. A nádor levele Csáky Istvánhoz.
- ⁴² A beteg Szirmay István helyett Izdenecy Márton. — Uo.
- ⁴³ Angyal Dávid: i. m. II. 114.
- ⁴⁴ Uo. 102–103, 114.
- ⁴⁵ MOL P 125 6991.
- ⁴⁶ Angyal Dávid: i. m. II. 107.
- ⁴⁷ MOL P 125 6991.
- ⁴⁸ Angyal Dávid: i. m. II. 138–139, 142.
- ⁴⁹ Uo. 148.
- ⁵⁰ MOL P 125 1718.
- ⁵¹ MOL P 125 7006. „possem ego quoque...hortatorias [királyi beleegyezéssel] scribere, ut et principibus Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, qui etiam non dubito quin videntes serietatem contra

hostem Christianorum communem, arma lubentes caperent et in societatem belli venirent". L. a helytartóságról szóló részben a nádor és a rendek régi igényét, hogy ezek a fejedelmek a király után a nádortól függenek.

⁵² A levél eredetijét l. MOL P 1500. 1683. március 5. Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 278.

⁵³ MOL P 125 1719.

⁵⁴ MOL P 125 1720.

⁵⁵ Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 280.

⁵⁶ MOL P 125 7020.

⁵⁷ Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 280. és MOL P 125 7022.

⁵⁸ Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 280.

⁵⁹ Uo. 280–281.

⁶⁰ Uo. 281–286.

⁶¹ Uo. 285–286. Vajda ezúttal a lengyel király védelmét próbálta biztosítani Erdély számára.

⁶² MOL P 125 1721.

⁶³ L. a két titkárról (Benyovszky, Jeszenszky) szóló részben.

⁶⁴ Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 292–294.

⁶⁵ Uo. 294, és MOL P 125 1722.

⁶⁶ Uo. 296.

⁶⁷ Uo. 296 és MOL P 125 1724.

⁶⁸ MOL P 125 1725.

⁶⁹ Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 298.

⁷⁰ MOL P 125 1726.

⁷¹ L. ezt a kérdést az adóügyről szóló fejezetben.

⁷² MOL P 125 1286–1409/b (köztük, a névazonosság folytán, ifj. Bercsényi Miklós néhány levele is).

⁷³ MOL P 125 7107.

⁷⁴ Thaly Kálmán szerk.: Kőszeghy Pál: Bercsényi házassága. Bp. 1894, 10.

⁷⁵ L. alább: főispáni kinevezése és köszönőlevele a nádorhoz, 81. jegyzet.

⁷⁶ MOL P 125 8446.

⁷⁷ MOL P 108 69. 331–333. „...qui de facto est capitaneus Szegediensis et homo militaris”.

⁷⁸ MOL P 125 7058.

⁷⁹ 1689. jún. 24. MOL A 57 20. k. 346–350.

⁸⁰ MOL P 125 1408/a.

⁸¹ Mindkettőért örök hálát fogadó levele a nádorhoz: 1692. febr. 23. MOL P 125 1409.

⁸² MOL A 57 23. k. 519.

⁸³ L. az adóügyi fejezetben, 1696.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ MOL P 1314 7310.

⁸⁷ L. alább és a Szirmay Istvánról, Jeszenszky Istvánról szóló részben.

⁸⁸ Andrásy Pál levelei a nádorhoz: 1706. jan. 16., 19., febr. 1. MOL P 125 1706, 1708, 1709. — Bottyán János levele 1706. dec. 27. Uo. 1765.

⁸⁹ Csáky Mihály levelei a nádorhoz, 1705. dec. 27., 1706. ápr. 17. MOL P 125 1785. 1786.

⁹⁰ Bezeredy Ádámnak, a nádor egyik főfamiliarisának 1706. ápr. 18. levele szerint ez a nádornak Czitkovics nevű embere volt. MOL P 125 1756.

⁹¹ 1706. febr. 28. Bruyninx holland mediator szerint Bercsényi sajnálkozását fejezte ki. Simonyi Ernő: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. I–III. k. Bp. 1872–1876. II. k. 407.

⁹² 1704. jan. 5. Whithworth angol ügyvivő jelentése. Uo. I. k. 87. és Thaly Kálmán: Archivum Rákócziánium. IV. k. Bp. 401, 409, 673–674, 715.

⁹³ Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Bp. 1970. 352.

⁹⁴ 1705. dec. 23. Jeszenszky István a nádorhoz. MOL P 125 2559.

⁹⁵ 1706. jan. 8. Uaz, ugyanahhoz.

- ⁹⁶ A „vicarius” szót használja, nem a „locumtenens”-t. L. a nádor helytartóságáról szóló részt.
- ⁹⁷ MOL P 125 7806. Fogalmazvány.
- ⁹⁸ 1706. jan. 15. Jeszenszky István a nádorhoz. MOL P 108 56. Fasc. 1. No. 194.
- ⁹⁹ Ua. — Kívánatos, hogy a béke „az hazának dignitási törvényes interresentiajával is legyen meg”.
- ¹⁰⁰ „... az Hercegség nagy mély tudománya és régi consummalt experientiaja”.
- ¹⁰¹ „... as to the Palatin, his person is dispatched by the nation to such a degree, that any proposals of his making must certainly miscarry and give disgust”. Simonyi Ernő: i. m. II. k. 365.
- ¹⁰² Uo. 364, 369, 379.
- ¹⁰³ MOL P 125 2017.
- ¹⁰⁴ Ennek a középkori eredetű tisztségnek helyreállítása — a kamaráktól való függés megszüntetése reményében — állandó rendi kívánság volt.
- ¹⁰⁵ Bercsényi Miklósnak a kuruc államszervezetben viselt tisztsége.
- ¹⁰⁶ A tervezetben foglalt kívánság a nádor 1688. ápr. 3-i felterjesztésében (MOL P 125 7058) s később is állandóan igényelt központi kormányzervre emlékezett.
- ¹⁰⁷ Simonyi Ernő: i. m. II. k. 401.
- ¹⁰⁸ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. Bp. 1907, I. k. 538.
- ¹⁰⁹ MOL A 35 1706. május, No. 20. és 21.
- ¹¹⁰ 1707. márc. 15. MOL A 35 1707. március, No. 16.
- ¹¹¹ Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bibornok élete és kora, 1672–1732. Kalocsa, 1933, 67.
- ¹¹² Uo. 67.
- ¹¹³ MOL P 125 7088.
- ¹¹⁴ MOL P 125 8539.
- ¹¹⁵ Uo.
- ¹¹⁶ Uo.
- ¹¹⁷ 1707. nov. 16., Bécs, Jeszenszky István levele a nádorhoz. MOL P 125 2563.
- ¹¹⁸ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 415–416.
- ¹¹⁹ 1707. nov. 19., Jeszenszky István levele a nádorhoz. MOL P 125 2564.
- ¹²⁰ 1707. dec. 16., Bécs, uaz ugyanahhoz.
- ¹²¹ Egykorú másolata a Radvánszky család levéltárának (MOL P 566.) XLII. csomójában.
- ¹²² „... palatinussi tisztem s közbenjáró hivatalom szerint”. Uo.
- ¹²³ Kiemelés tőlem.
- ¹²⁴ Málnási Ödön: i. m. 68.
- ¹²⁵ MOL P 566 XLII. cs. -D.
- ¹²⁶ A Perényi család nádori ága a XVI. században halt ki.
- ¹²⁷ Málnási Ödön: i. m. 68.
- ¹²⁸ MOL P 125 2458.
- ¹²⁹ MOL P 125 7243.
- ¹³⁰ Erdődy Sándor Bercsényi Miklós feleségének, Csáky Krisztinának első házasságából való fia, Varasd és Vas megye főispánja, aki a király oldalán maradt. Vö. MOL P 125. 8541.
- ¹³¹ A levélnek két, némileg eltérő, két különböző személy által készített latin fordítása: a/ MOL P 125 1409/b, ahol a „cor et nationalitatem Celsitudinis vestrae penetrabit”, és 2/ MOL A 35 1708, március, No. 21., ahol a „Celsitudinis vestrae cor Hungaricum penetrabit” kifejezések találhatók.
- ¹³² A kancellária állásfoglalása 1708. március 28. MOL A 35. 1708. március, No. 22.
- ¹³³ Illésházy Miklós levele a nádorhoz MOL P 125 2459.
- ¹³⁴ Uo. és a király levele MOL P 125 8541.
- ¹³⁵ Málnási Ödön: i. m. 70.
- ¹³⁶ Uo.
- ¹³⁷ Uo.
- ¹³⁸ Benda Kálmán szerk.: Pápai János törökországi naplója. Bp. 1963, 254.
- ¹³⁹ Benda-Esze-Maksay-Pap: i. m. 421.
- ¹⁴⁰ L. a Tolvay Gáborról szóló részt.

SZEREPE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN

A nádor törvényhozói tevékenysége nem tartozott közigazgatási hatáskörébe, de azzal sok szálon összefüggött. Az országgyűlésen hozott törvények többek között elég gyakran foglalkoztak a közigazgatással és az igazságszolgáltatással, a rendi sérelmek is felvetettek ilyen jellegű kérdéseket. Azonkívül az országgyűlésen is állandó szükség volt a nádor közvetítői tevékenységére, minél viharosabb volt egy-egy országgyűlés, annál inkább.

Esterházy Pál hosszú nádorsága alatt két csonka országgyűlést tartottak. Az 1681. évi nádorválasztó országgyűlésen Thököly és párthívei nem jelentek meg, a pestis miatt félbeszakadt 1708–1715. évi országgyűlésről pedig Rákóczi Ferenc és hívei tartották magukat távol. A harmadik, nem csonka és hosszú ideig emlékeztető országgyűlés 1687-ben nyílt meg, 1688-ban fejeződött be, s kezdetét jelentette az ország új berendezkedésének, amelyet a Habsburg-kormányzat a török kiűzése utáni időkre már régen tervezett.

Ezeknek az országgyűléseknek s azokon belül a nádor szerepének megbízható elemzése akkor válik lehetővé, ha majd elkészülnek a három országgyűléssel kapcsolatban tervezett forráskiadványok, s ennek a válságos, átmeneti korszaknak országgyűlési aktáit teljességükben s egyéb idevágó iratokkal is kiegészítve tanulmányozhatjuk.

Esterházy Pált az 1681. évi soproni országgyűlésen választották nádorrá. Ez az országgyűlés is méltán kiérdemli a „viharos” jelzőt. Esterházy otthonosan mozgott az országgyűlésen. Idősebb rokonai már akkor is elvitték egy-egy nevezetesebb ülésre, amikor még a nagyszombati jezsuita gimnázium tanulója volt. Az 1655., 1657., 1659. és 1662. évi országgyűléseken pedig már mint a felsőtábla tagja vett részt. A törvénytár tanúsága szerint különféle országgyűlési bizottságokban is tevékenykedett, amint fentebb közölt rövid életrajzából is kitűnik. De hiába élvezte a király bizalmát s volt az udvar nádorjelöltje 1678 óta, hiába ismert törvényt és szokást, a súlyos ellentéteket az ország aggasztó helyzetében nem tudta kiegyenlíteni. Saját helyzete is igen nehéz volt. Mint országgyűlési közvetítő lényegében nem tudott közvetíteni, mert maga sem értett egyet az országgyűlési ellenzék álláspontjával. De mivel az egész ország nádora volt, megpróbálkozott kisebb engedmények biztosításával, amelyeket az ellenzék megoldásként nem fogadott el. Így az idő hosszú és meddő vitákkal telt el, az országgyűlés a hivatalosan kiszabott két hónap helyett csaknem hét hónapig tartott.

A nádor mindenekelőtt a világi katolikus főurak érdekeit képviselte. Protestáns főúr már csak elvétve akadt. A katolikus főurak és a katolikus klérus között is voltak ellentétek. A klérus merevebben alkalmazta az ellenreformáció szigorát a protestánsokkal szemben. Ennek az országgyűlésnek külön sajátossága az volt, hogy Szelepcsényi György esztergomi érsek a nádorválasztás után is meg akarta tartani királyi helytartói tisztét, amint a helytartóról szóló fejezetben láttuk. Ebben viszont nem számíthatott a katolikus főurak támogatására. Csak a király, az udvar és a klérus állt mellette. Próbálkozása végül is nem sikerült, s az adott bel- és külpolitikai helyzetben a királynak is fel kellett hagynia a tervvel.

Ezen az országgyűlésen a központosításból már az abszolutizmus felé törekvő Habsburg-kormány és a magyar rendiség küzdött meg egymással. Mindkét fél a maga hadállásait igyekezett megszilárdítani és előbbre tolni.

Az országgyűlésen felmerült kérdésekben az alsótábla vármegyei követei képviselték az ellenzéket, katolikus és protestáns köznemesek sokszor egymást támogatták. A szabad királyi városok leginkább saját sérelmeik orvoslását próbálták biztosítani. A felsőtáblán ülő világi főurak — nagybirtokos arisztokraták — néhány esetben s mindig óvatosabb megfogalmazásban csatlakoztak az alsótábla véleményéhez. Kivételezett helyzetüket a királynak köszönhették, aki számított hűségükre és támogatásukra. Nem volt még messze a főúri összeesküvés felszámolása, azonkívül ez az országgyűlés tapasztalhatta, mekkora nehézségekkel jár Illésházy György grófnak pozsonyi fogságából való kiszabadítása. A főpapság irányítása alatt álló klérus mindkét táblán a maga célkitűzéseit tartotta szem előtt, s erős hatással volt magára a királyra is.

Fokozta a nehézségeket, hogy 19 éve nem tartottak országgyűlést, így az ügyintézés módjával, egyes törvények, régi szokások értelmezésével kapcsolatban gyakran merült fel bizonytalanság és vita. Az „ez azelőtt nem volt szokás”, vagy „azelőtt ez nem így volt” kifejezések minduntalan felbukkannak az országgyűlési naplókban. A rendek a régi szokások fenntartásában is a maguk jogait védték.

A királyi előterjesztéseket az országgyűlés csalódottan fogadta. Nem volt benne szó sem a nádorválasztásról, sem az utolsó évtized törvénytelen intézkedéseinek eltörléséről. Így a személynök, az alsótábla elnöke hiába rendelte el, hogy kezdjenek hozzá az előterjesztésekre adandó válasz megszerkesztéséhez és a sérelmek összeállításához. A tábla előbb ígéretet kért, hogy meglesz a nádorválasztás. A király végül megígérte, de egyúttal azt kívánta, hogy állandó tanácsosokat rendeljenek a nádor mellé, mivel hatásköre túlságosan nagy, és, mint a közelmúlt példája mutatja, ebből veszélyek is származhatnak. A személynök a király óhajával mindig egyetértett, így hajlandó lett volna a tanácsosokat elfogadni arra hivatkozva, hogy a királynak is vannak tanácsosai. Kinevezésükre azonban mégsem került sor.

A nádorválasztással a felsőtábla is egyetértett, a két tábla ennek érdekében közös követséget küldött a királyhoz. Június 13-án ment végbe a választás. A király négy jelöltje közül csaknem minden szavazat Esterházy Pálra esett. Az első szavazatot maga Szelepcsényi György esztergomi érsek adta le rá, de ez nem jelentette, hogy hajlandó volt lemondani a királyi helytartóságról.

Az országgyűlés előkészítése hosszú ideig folyt, már 1678-ban elkezdődött. A titkos tanács ülésein, bizalmas konferenciákon határozták el, melyek legyenek a majd tárgyalásra kerülő kérdések, s azt is, hogy ezekben a bécsi kormánynak mi az állásfoglalása, hol van a határ, ameddig az országgyűlés kívánságainak teljesítésében elmehet. Kidolgoztak bizonyos taktikai módszereket is, amelyek segítségével az ellenállást leszerelhetik. Valamennyi országgyűlést ilyen módon készítettek elő. A nádornak mint országgyűlési közvetítőnek ezeken a határokon belül kellett maradnia akkor is, ha egyéni véleménye és az általa képviselt rendek kívánsága más volt.

Az 1681. évi országgyűlés legfontosabb kérdésének Thököly és hívei megbékítését tartották. Fentebb, a nádori közvetítésről szóló részben láttuk, hogy erre, mivel a felek túlságosan távol álltak egymástól, sohasem került sor.

A másik igen fontos kérdés a vallásügy rendezése volt.

Mielőtt erre rátérnénk, végigtekintünk néhány egyéb kérdésen, amely az országgyűlést több alkalommal is foglalkoztatta, és mindig erős vitát váltott ki.

Adóügy. Az 1670-es években két súlyos teher nehezedett az ország lakosságára: az itt tartózkodó császári katonaság eltartása, nem országgyűlésen megállapított, hanem rendeleti úton kivetett új, a korábbihoz képest szokatlanul magas adóból, továbbá az egyre erősödő protestánsüldözés.

A bécsi kormány az első adórendeletet 1671. március 21-én bocsátotta ki. Addig Magyarország adója nem volt magasnak mondható, portánként évi 2–4 forintot tett ki, ettől kezdve pedig az egész országnak, beleértve a nemeseket is, évi 870 ezer forintot kellett fizetnie. A változás legsúlyosabban a parasztságot érintette, az ország több részén felkeléstől is lehetett tartani. Ezért a második adópátensben 1671. június 6-án a fenti összeget csökkentették, de ugyanekkor megjelent az accisa nevű, egyes terményekre és italokra kivetett fogyasztási és forgalmi adó is. Ezt az ország egész területén fizették. A „repartíció”-nak nevezett pénzádó csak Thököly győzelmeinek és közeledésének hírére csökkent 200 ezer forinton aluli összegre, s alábbhagyott a vallásüldözés is.

Az országgyűlésen megjelenő követek legelső panaszai közé tartozott, hogy ezeket az adókat továbbra is kivetik, és katonai végrehajtás útján szedik be. Több alkalommal is kérték eltörlésüket. Június 16-án az újonnan megválasztott nádorhoz fordultak, hogy járjon közbe ez ügyben a királynál, aki hamarosan eltávozik az országgyűlésről. A király ki is adta a parancsot, hogy a lakosságot végrehajtásokkal ne zaklassák. A helyzet azonban nem változott. Július 7-én a nádor az ezzel kapcsolatos kérdésekre úgy válaszolt, hogy a parancsot talán a tisztek „elnyomasztották”, de nem szükséges emiatt követséget küldeni a királyhoz, ő mint nádor majd közbenjár. Augusztus 4-én a rendek a nádor útján határozatot kértek a királytól arra hivatkozva, hogy a fent említett adók eltörlése jó hatással lesz a felkelőkre is. A kérés egyébként az adott helyzetben, a török háború küszöbén

eléggé indokolatlannak tűnik. A király augusztus 14-én ki is jelentette, hogy eltörli a repartitiót és az accisát, de csak annak az ígéretnek a fejében, hogy katonasága Magyarországon szükség esetén megfelelő ellátást kap. Eszerint csak az adó neve és jellege változott volna. Az ezután következő intézkedések is ezt bizonyítják. Augusztus 25-én pl. elhangzott az a panasz, hogy a szepesi kamara igazgatója, Wallsegg a repartíció helyett nagy mennyiségű gabonát kért Abaúj megyétől. A hasonló példák száma szaporítható.

Orbán István személynök több alkalommal elmarasztalta az egyházi rend egyoldalú, a többi renddel — s főleg az alsótábla tagjaival — szembe forduló politikáját. Október 18-án Kollonics Lipót magyar kamaraelnök ellen mondott dörgedelmes beszédével örök ellenségévé tette a nagyhatalmú főpapot. Egyedül neki tulajdonította a felpanaszolt új adófajták Magyarországon való bevezetését is. Az adó pedig többé nem csökkent, hanem tovább emelkedett. November 15-i feljegyzés szerint maguk a rendek is belátták, jobb, ha maguk ajánlanak meg ellátást a királyi hadak számára, mégpedig főleg gabonát, mert különben maguk viszik el, amire szükségük van, de inkább annál jóval többet. Az 1681: 12. törvénycikk csak a repartitio, az accisa és a belőlük eredő esetleges hátralékok eltörlését mondja ki, azonban anélkül, hogy végrehajtására sor kerülhetett volna. Hiába kérte a nádor a rendek kívánságára még a visszafoglaló háború megindulása után is.

Kollonics Lipót magyar kamaraelnöksége. A törvények értelmében a magyar kamara elnöke csak világi személy lehetett. Ezt mondta ki újból az 1681: 14. törvénycikk, utalva az erre vonatkozó korábbi törvényekre. A főúri összeesküvés leverése után idősebb Zichy István kamaraelnök 1672-ben nyugdíjazását kérte, a király pedig még ebben az évben bizalmas hívét, a gazdasági ügyek intézésében is jártas Kollonics Lipót püspököt nevezte ki utódjául. A protestánsüldöző, és a szükséges, de az ország akkori erejét meghaladó adókat kívánó kamaraelnök szembekerült az országgyűlési ellenzékkel, amely mielőbbi letételét és a fenti törvények érvényesítését követelte. A király elé szándékozták vinni azt a panaszukat is, hogy más idegen nemzetből való magasrangú tisztek, elmozdításuktól félve, különféle módon fenyegetik a rendeket. Október 14-én Orbán István személynök, az alsótábla elnöke, aki korábban súlyosan megsértette a püspököt, eltávozott az ülésről, a tábla tagjai pedig részletesen kifejtették, hogy a már említett törvényeken kívül milyen jogi akadályai vannak Kollonics kamaraelnökségének: egyházi személy, nem magyar, hanem „kívül való nemzet”, Magyarországon birtoka nincs, utóda, akiktől esetleg hátralékokat követelhetnének, nem lesz. Október 17-én Kollonics válaszolt a rendeknek: korábban is voltak már egyházi személyek kamaraelnökök Magyarországon; ő maga itt született, és birtokos nemes, apja Komárom vár főkapitánya volt, s őt is a király emelte kamaraelnöki tisztébe. A rendek nem fogadták el a választ, főleg Kollonics magyar érzelmeiben kételkedtek s abban is, hogy birtokigénye jogos. A régi egyházi személyek, akik kamaraelnökök voltak, egyúttal magyarok is voltak, s az országgyűlés helyezte őket tisztükbe. A magyar kamaraelnökség azonban világi tisztség maradt, egyházi személy kinevezésére törvényt sohasem hoztak.

A papság Kollonics elmozdításába nem egyezett bele. A világi urak s velük együtt a nádor is a fennálló törvényekre hivatkozva azt hangoztatták, hogy ezeket meg kell erősíteni, de a papság ezt is ellenezte. November 1-jén Kollonics magához hívatta a katolikus követeket anélkül, hogy ehhez joga lett volna. A követeket ugyanis csak a nádor és a személynök hívhatta össze. Tudták ezt a követek is, ezért csak néhányan mentek el tájékozódás céljából. Kollonics felszólította őket, hogy a protestánsokkal sem a vallás kérdésében, sem az ő letétele ügyében ne értsenek egyet, inkább segítsék, hogy megmaradjon tisztében; a király különben úgysem fogja elengedni. Orbán István személynökhöz pedig egy kamarai tanácsost küldött kemény üzenettel. Az előző ülésen ugyanis a személynök állítólag azt mondta volna, „eb legyen”, aki bele nem egyezik Kollonics elmozdításába. Utóbbi arra törekedett, hogy a személynök távozzék. Az alsótábla tanúkat kért annak bizonyítására, hogy a személynök fenti szavai valóban elhangzottak. Kollonics kijelentette, hogy akár tíz tanút is meg tud nevezni. Eszerint lehetséges, hogy bármit is mondott a személynök, azt nem hivatalosan, hanem csak izgatott magánbeszélgetés közben mondta. A felsőtábla főpapjai Kollonics mellé álltak. A két tábla egymásnak szóló üzeneteit minden alkalommal Orbán Pál személynöki ítélmester, Orbán István öccse közvetítette. Az alsótábla egyik üzenete úgy hangzott, hogy Szelepcsényi György esztergomi érsek helytartói tisztét csupán eltörölni kívánják, megköszönni nem, mivel erre semmi érdemet sem látnak. Ennek a felsőtáblán történt felolvasása után Szelepcsényi olyan szavakkal illette Orbán Pált, hogy az „majd sírva fakadt”. Súlyos szemrehányást kapott az érsektől a nádor is, mintha ő is egyetértett volna a szóban forgó irattal. A nádor röviden tiltakozott, majd felkelt székéből, és a többi főúrral együtt elhagyta az üléstermet. Ez után a nádor is, a személynöki ítélmester is — mindegyikük saját hites íródeákja útján — megüzente a történeteket az alsótáblának. Ott úgy vélekedtek, hogy a nádort és az ítélmestert ért sérelem egyúttal az ország sérelme is.

A kamaraelnök letétele nehéz kérdés volt. A király haladékat kért, míg alkalma nyílik arra, hogy Kollonicsot más, megfelelő tisztségbe helyezhesse. A nádor Gerhard György evangélikus követ útján megüzente az alsótáblának, hogy ehhez körülbelül fél évre lesz szükség, de addig is körülhatárolják a kamaraelnöki teendőket. Kollonics azonban a közbejött háborús események folytán fél évnél jóval tovább maradt hivatalában. A király 1684. május 6-án közölte a magyar kamarával, hogy Kollonicsot elnöki tisztségéből felmentette, s utódjául világi főurat nevezett ki. Az utód Erdődy Kristóf Antal lett, 1681-től kezdve Kollonics helyettese. Ezzel a király végrehajtotta az 1681: 14. törvénycikket, mely kimondja, hogy „az ország kincstárnokává világi embert tegyenek”. A kincstárnok szót azonban a rendek többrendbeli kérésére sem használták, mivel a Habsburg-korszak előtti kincstárnok hatásköre más volt, mint a bécsi udvari kamarától hivatalosan nem, de ténylegesen függő magyar kamara elnökéé.

Kollonics Lipót néhány év múlva, 1692-ben a bécsi udvari kamara elnöke, címe szerint főigazgatója lett, s ott maradt 1694 elejéig, amikor az uralkodó a titkos tanács élére állította.

Igazságszolgáltatás. A király 1681. május 22-én érkezett meg Pozsonyba. Előterjesztéseiben többek között arra is felszólította a rendeket, hogy találjanak módot az igazságszolgáltatás megreformálására. Ugyanez volt az ország kívánsága is, de csak régi jogaik és szabadságaik fenntartása mellett. Változtatás esetén ugyanis ezek csorbulásától tartottak, holott a változást, az egymásnak nemegyszer ellentmondó törvények összhangba hozatalát és sok egyéb hiba kiigazítását maguk is szükségesnek látták volna.

A tárgyalások során a rendek közölték néhány kívánságukat az igazságszolgáltatással kapcsolatban. Valamennyiből az tűnik ki, hogy a vármegyei igazságszolgáltatás megerősítésére törekedtek. Több olyan ügyet szerettek volna a megyei alispánok és a szolgabírák hatáskörébe utalni, amelyeket — joggal vagy csak szokás alapján — eddig az ítélmesterek, tehát nem rendi hivatalnokok, hanem a királyi tábla tagjai intéztek. Ilyen volt pl. az egy és ugyanazon megyében fekvő családi birtokok felosztása. Ezt a *Tripartitum* első részének 47. címe szerint az alispánnak és a szolgabírának kellett volna lebonyolítaniuk. De az ítélmesterek a megyei bíróság sérelmére maguk intézkedtek. A megyék tehát kérték a régi állapot helyreállítását. A horvátországi ítélmester, Antolcsich Péter szerint azonban az ítélmesterek olyan hosszú ideig foglalkoztak már hasonló ügyekkel, hogy eljárásuk szokássá vált, azonkívül az idézett 47. cím nem rekeszti ki a birtokosztályok intézéséből az ítélmestereket. Ez volt a véleménye Kvassay Istvánnak, az ország egyik leghíresebb prókátorának is.

Ez után nyilatkozat hangzott el az ítélmesteri hatáskorról. Felvetődött, vajon kiterjed-e ez a királyi táblán kívüli igazságszolgáltatás intézésére is. A megyei követek meghatározták, mit várnak az ítélmesterektől. Ha valamelyikük meghal, vagy tisztét leteszi, az ország felső bírái a vármegyék ajánlása alapján olyan személyeket válasszanak erre a tisztségre, akik birtokos nemes családból származnak, jól ismerik az ország törvényeit, tekintélyes és igazságszerető férfiak. Ez ellen a megyei kívánság ellen az egyik ítélmester tiltakozott. Maga Orbán István személynök is úgy érezte, hogy ha ezt a kívánságot bevennék a sérelmek közé, ezzel az ő hatáskörét is korlátoznák. Ezért betételébe nem egyezett bele, bízva abban, hogy a felső bírák — az ország rendes bírái — is tiltakoznának ellene.

Az országgyűlést megelőző évtizedekben annyi bonyolult kérdés gyűlt fel, hogy a sérelmek megfogalmazása nehezen haladt előre. Elhangzott tehát egy olyan javaslat, hogy a sérelmek összeállításáért felelős ítélmester mellé segítségül „két jó értelmes embert” kellene kirendelni. Ezek megállapítanák, hol van hiba a sérelmek megszövegezésében, így az ítélmester azokat gyorsabban az országgyűlés elé terjeszthetné. A rendek többsége azonban azzal érvelt, hogy ez a régi országgyűléseken sohasem volt szokás. Aki tehát hibát talál a sérelmek szövegében, az hívja fel rá az ítélmester figyelmét, mégpedig az ország vagy a nádor előtt.

A rendek a prókátorvállás terén is bővíteni kívánták a vármegyék hatáskörét. A háborús időkben a peres felek csak nagy veszedelmek közepette tudták volna megközelíteni a számukra illetékes helyeket. A káptalanok és konventek tagjai sem vállalhatták, hogy minden esetben kimenjenek a helyszínre. Ezért az országgyűlés

óhaja az volt, hogy szükség esetén a megyei alispán és a szolgabírák is kiszállhassanak a prókátorvallás meghallgatására, s az így megbízott prókátornak ugyanakkora hitele legyen, mint akit a káptalan, konvent vagy az ország valamelyik nagybírája előtt rendeltek ki. A javaslat ellen azonban nemcsak a hiteles helyek, hanem a városok is tiltakoztak. A javaslattevők azzal próbálták őket megnyugtatni, hogy a városokra ez nem lehet sérelmes, mivel minden város önmagában nemes személynek számít. Írott törvény szól arról, hogy a prókátorvallásnál sokkal nagyobb jelentőségű vallomásokat készíthetnek magánszemélyek is, kezük írásával és saját pecsétjük alatt. Nincs tehát elvi akadálya annak, hogy a vármegyék szintén megkaphassák a fent említett jogot.

A vármegyék a régebbinél nagyobb szerepet igényeltek maguknak az országgyűlésen is. Egy-egy megye követei több száz nemesi személyt képviselnek, lehessen tehát mindegyiküknek kettős szavazata. A megyénként két követet küldő országgyűlés azonban akkor sem érte volna el a kívánt eredményt, ha a két követ szavazata négynek számít. Nem a jelenlevők szavazatainak száma volt a döntő, hanem az uralkodó és az erősebb központosítást igénylő bécsi kormány akarata.

I. Lipót feleségének, Eleonóra Magdaléna császárnénak magyar királynévá koronázása. 1681 novemberében a király utasítást adott a hosszúra nyúlt országgyűlés befejezésére. Azokban a pontokban, amelyekben nem jött létre megegyezés király és ország között — így mindenekelőtt a vallás kérdésében —, továbbhaladni ezen az országgyűlésen már nem lehetett. A hátralévő időt a koronázás előkészítésére fordították, háttérbe szorítva minden egyéb, még rendezésre váró kérdést.

November 29-re a nádor a felsőtáblának, a személynök az alsótáblának ülést hirdetett. Az alsótábla a nádor parancsára átvonult a felsőtábla üléstermébe. A nádor bejelentette, hogy az ülésre bécsi miniszterek is jönni fognak, akiket méltó módon kell fogadniuk. Meg is érkezett Hocher osztrák kancellár és Nostitz csehországi kancellár, s magukkal hozták a király 1681. november 28-án kelt határozatát, továbbá — a rendek korábbi kívánságára — az 1664. augusztus 10-én kötött vasvári békeokmány szövegének másolatát, s ezt a jelenlevőkkel ismertették. Kihirdették még a bécsi udvari haditanácsnak több tábornokhoz szóló parancsát is a német katonaság fegyelemben tartása ügyében. Hocher kancellár felsorolta mindazokat a célokat, amelyek megvalósítása érdekében a király ezt az országgyűlést összehívta; amit megadhatott, azt már megadta. Fogjanak tehát hozzá a törvények szerkesztéséhez, és fejezzék be az országgyűlést. A nádor köszönetet mondott, s felsorolta mindazokat a kegyeket, amelyekben a király az országot részesítette. Egyúttal javaslatot tett I. Lipót harmadik felesége, Eleonóra Magdaléna magyar királynévá koronázására. Kifejtette, miért van erre a királynak joga és lehetősége. A koronázási rendtartást írásban is meg fogják kapni. Nagyobb tömegeket a követeken kívül a koronázás idejére nem engedhetnek be a templomba, de hogy senkinek se lehessen kételye a Szent Korona meglétéről, azt, régi szokás szerint, az ország házába viszik, s a nádor maga fogja ott felmutatni, hogy mindenki láthassa.

Az alsótábla azonban ismét tiltakozott, nem a koronázás ellen, hanem az előkészítés módja és hirtelensége miatt. Kijelentették, hogy csak akkor tudnak követeket küldeni a királynéhez, akik a koronázásra felkérlik, ha már elkészült a válasz a miniszterek által hozott királyi határozatokra. Hosszan folyt a vita, s a nádor hiába üzent rájuk, hogy mielőbb állítsák össze a követséget. A válasz (az országgyűlés replicája) csak december 3-án készült el. Követség vitte a királyhoz, s ez alkalommal a királyné megkoronázásához is engedélyt kértek. Ez után átmentek a királynéhez, aki támogatást és közbenjárást ígért. A koronát december 5-én vitték át Pozsonyból Sopronba. A korona bemutatása december 6-án ment végbe, maga a koronázás pedig december 9-én. Az országgyűlés a megkoronázott királyné számára tiszteletdíjat ajánlott meg, minden meg nem hódolt porta után egy, a török hódoltsági területen levők után pedig fél forintot.

Ki kell emelnünk a nádornak az országgyűlés november 29-én tett nyilatkozatát, amelyben a királyné koronázásának szükségességét megindokolta. A király a török ellen a nyugati keresztény fejedelmektől kér segítséget, köztük felesége rokonaitól is, akiknek örömet szerezhetnek a koronázással. Ez azonban nem jelenti, hogy sor kerülne a kis József főherceg megkoronázására is. A királynak nincs ilyen szándéka, elsőszülött fiának koronázását mindig választás szokta megelőzni. Erre most lehetőség nincs, az országgyűlésről sokan távolmaradtak, és háború is fenyeget.

Ismerve a nem is olyan távoli jövőt, látható, hogy a nádor nem annyira a rendek megnyugtatása céljából szólt, hanem inkább a Habsburg-ház örökös királyságának elfogadására próbálta előkészíteni az országgyűlést anélkül, hogy magát a kérdést határozottan felvetette volna.

A tervezettnél jóval hosszabb időre nyúlt országgyűlés tárgyalásainak túlnyomó része a *valláskérdés* körül forgott annak ellenére, hogy felső parancs folytán ezúttal is magánügygé nyilvánították, amely semmiképpen sem előzheti meg a közügyeket. Ez a „magánügy” azonban heves, izzó vitákat keltett, s az újonnan megválasztott nádor hónapokon át alig győzte elhárítani a szemben álló felek egymásra szórt vádjainak, nemegyszer súlyos sértegetéseinek várható következményeit. Maga Thököly is a protestáns vallásügy rendezését tartotta az országgyűlés egyik legfontosabb feladatának. Ezt hangoztatta többek között május 7-én Kaposon kelt s az országgyűléshez intézett levelében, amelyben összefoglalta a bujdosók kívánságait. A levélnek a vallásügyről szóló részében „királyi diplomában levő szabadságok” megtartását követelte mellette levő híveivel együtt. Ez a diploma Lipót megkoronázásakor, 1655-ben készült, és az ezt követő, 1659. évi országgyűlés iktatta be az ország köztörvényei közé már Lipót tényleges uralkodása idején. 22 paragrafusból álló szövege az 1659: 1. törvénycikkben található. A 7. §-ban van a folyton emlegetett „hatodik feltétel”, amely a protestánsokra nézve kedvező korábbi vallástörvények fenntartását s az országban a protestánsok szabad vallásgyakorla-

tát biztosítja. De a közben eltelt idő alatt Erdély elvesztette korábbi jelentőségét, így a katolicizmus, különösen a főúri összeesküvést megtorló évtizedben, megerősödött, a távol levő Thökölynek pedig csak az állt módjában, hogy feltételeit az országgyűléssel közölje. 1678 és 1684 között is csak Felső-Magyarország megyéiben segíthetett a protestánsokon. A bécsi kormány nem egyezett bele abba, hogy a valláskérdést a fent említett diploma alapján rendezzék, s ebben támogatásra talált az ország katolikus lakosságának legnagyobb részében is. Kivételek voltak, mindenekelőtt a Thökölynek szállásterületül átengedett vármegyékben s azok szomszédságában. Az ottani megyék követei, utasításuk értelmében, gyakran felléptek protestáns követársaik kívánságai mellett. A protestánsok szívesen védekeztek még akkor is, amikor Thököly felbontotta az udvarral kötött fegyverszünetet, s a nyár folyamán a török biztatására megkezdte újabb hadjáratát. Követeik gyakran távol maradtak az ülésekről királyi parancs és nádori közbenjárás ellenére is. Azt akarták elérni, hogy a valláskérdést ne hagyják — mint „magánügyet” — utolsó tárgyalási pontnak, s hogy a diploma feltételei szerint intézhessék el. Október 2-án, amikor nemcsak Thököly hadjárata folyt, hanem XIV. Lajos is városokat foglalt el a Német Birodalom nyugati határán, éles jelenetre kerül sor Szelepcsényi esztergomi érsek és az evangélikusok egyik vezetője, Gerhard György alispán között. Az érsek megfenyegette Gerhardtot, hogy „makacsságuk” büntetéséül az országgyűlés befejezése után néhányukat letartóztatják, lehetséges, hogy köztük Gerhardtot is. A diplomát pedig erőszakkal kicsikartnak nyilvánította, mivel az nem más, „csak Rákóczi diplomája”. Gerhard nem hátrált meg, hanem a protestánsok másik vezetőjével, a kálvinista Szirmay Istvánnal együtt tovább folytatta az ellenállást. Mindketten elég gyakran vitába bonyolódtak a nádorral is. A nádor — megválasztása után — kezdetben húzódozott a vallásügyben való közvetítéstől, holott az joga és kötelessége volt. Ebben a nehéz kérdésben először tájékozódni akart, s elkerülni, hogy rögtön összeütközésbe kerüljön a magyarországi klerussal és a bécsi udvarral. Azt is tudta, hogy a helytartói tiszthez ragaszkodó esztergomi érsekkel előbb-utóbb kemény összeütközésbe kerülhet. A protestánsok, látva vonakodását, az országgyűlésre küldött két királyi biztoshoz fordultak, továbbá I. Lipót több nagyhatalmú miniszteréhez és a komáromi származású Sinelli Imre bécsi püspökhöz, aki az uralkodó gyóntatója és kedvelt híve volt. Gyakran kértek tanácsot és segítséget, Pozsonyban vagy Bécsben, Lamberg főudvarmestertől, Dietrichstein főkamarástól, Sinzendorf udvari főmarsalltól, Harrach főistállóestertől, Hocher osztrák kancellártól, Nostitz cseh főkancellártól, Schwarzenbergtől, a birodalmi udvari tanács elnökétől és Badeni Hermanntól, a bécsi udvari haditanács elnökétől. Ezek, az éppen adott helyzettől függően, hol nyugtatták, vigasztalták, hol korholták, fenyegették őket. Egy idő múlva a nádor is bekapcsolódott a közvetítés munkájába, hangsúlyozta, hogy ő a hivatalos közvetítő, hozzá forduljanak. Azt is közölte velük, ne higgyék, hogy a bécsi urak jóindulattal vannak irántuk. Ahogyan múlt az idő, a protestánsok valóban vele tudtak a legközvetlenebbül érintkezni. Egy küldöttségüket személyesen vezette a királyhoz. Egyébként ügyelt arra, nehogy gyakorta felkeressék az udvart, ezért az amúgy sem teljesíthető

kívánságait maga terjesztette a nyár folyamán Bécsújhelyen tartózkodó király elé, négy feliratukat is ő juttatta hozzá abban a biztos tudatban, hogy az ezekre érkező királyi határozatokat nem lesznek hajlandók elfogadni, hanem újabb választ (*replicát*) írnak fel. A holland követ, Hamel C. Bruininx is hiába kérlette őket levelében, hogy legyenek engedékenyebbek. Az illemszabályokat megtartották, a levelet felbontatlanul küldték el a királyhoz, s csak azután olvasták el, amikor tőle visszakapták, anélkül, hogy a javasolt engedményekre készek lettek volna.

A katolikus magyar urak egy része a nádor magatartását olykor bizonytalannak látta, sőt erélytelennek, mivel a protestánsok újabb és újabb kívánságait mindjárt az udvar elé terjesztette, ahelyett, hogy maga vállalta volna a döntést. Draskovics Miklós országbírójelölt, Esterházy egykori tanuló társa kifogásolta, hogy „az evangélikusok (amint nevezik magukat)” a katolikusok által összeállított sérelemre „replicát csinálván, öfelségének akarják bényújtani; holott Nagyságod nem az végre adta oda [nekik], hogy azzal a sok replicalásokkal üdöt vesztegessünk”. Ugyanezen a napon írt a király is a nádornak Bécsújhelyről, hogy csak akkor tud visszatérni az országgyűlésre, ha az már tárgyalóképes, enyhül a két felekezet közötti viszály; mindenesetre majd újabb biztosokat fog küldeni, akiktől a nádor megtudja, milyen tárgyalási módot kíván a király. A Thökölynél követségben járt Benyovszky Mátyás, a nádor főtitkára ugyancsak Bécsújhelyen tartózkodott, s jól látta az udvar elégedetlenségét, s tudomást szerzett az országgyűlés hangulatáról is. Szükséges volna, hogy a nádor a vallás ügyében tájékoztatást küldjön a királynak, de olyat, hogy mások meg ne akadályozzák az országgyűlésre való visszatérését. Vannak ugyanis, akik szerint „nem köllene mindent csak ide relegalni, tisztiben jár Nagyságodnak, élne authoritásával . . .”; intézkedjék, mert különben „elunják itt is az sok búsítást”. Sinelli Imre bécsi püspök, Badeni Hermann és Sinzendorf készségesen segítene a nádornak. A király visszatérésére vonatkozólag pedig Nostitz cseh főkancellárral kellene megállapodnia.

A nádor nehéz helyzetbe került. Megválasztása után már nemcsak protestánsellenes, buzgó katolikus főúr volt, hanem az egész ország nádora, az egész ország panaszainak közvetítője. S a protestánsok mögött Thököly állt, Thököly mögött pedig a török. A nádor hiába unszolta a protestánsokat, hogy egyezzenek bele korábbi vallástörvényeik feladásába. Thököly hatalmának növekedésében bízva, több feliratot nyújtottak be egymás után, amelyekben a vallásügy rendezését mindvégig a királyi diploma hatodik feltétele alapján követelték. Az országgyűlésre visszatérő király további eredménytelen tárgyalások után legutolsó feliratukra már nem válaszolt. Megígérte, hogy a függőben maradt kérdéseket később országgyűlésen kívül igyekeznek rendezni, majd 1681 decemberében elrendelte az országgyűlés bezárását.

A nádor idejekorán előkészítette a protestánsokat arra, hogy a vallásügy terén sok kívánságuk teljesülésére nem számíthatnak, pl. sokkal kevesebb templomot kapnak majd vissza, mint remélik. Az 1681: 25. és 26. törvénycikk valóban sok korábbi, a bécsi és linzi békében szerzett s a királyi diploma hatodik feltételében rögzített joguktól fosztotta meg őket. A két törvénycikk a lutheránus és a kálvinis-

ta vallás gyakorlatát elvben szabadnak minősítette, ugyanakkor — Felső-Magyarország kivételével — meghatározott, ún. artikuláris helyekhez kötötte. Vas, Sopron, Pozsony, Nyitra, Bars, Zólyom, Túróc, Liptó, Árva, Trencsén, Szepes megyében tarthattak templomot, mindegyik megyében kettőt, s mellette iskolát és paplakot is. Ilyen módon a vallásszabadság csak néhány helyre korlátozódott. Ehhez járult még az ország nyugati részén a földesúri jog vallási téren való érvényesítése. Az uradalmak népe csak a földesúr vallását követhette, ami a protestáns vallásgyakorlat további súlyos megszorításával járt. Felső-Magyarország helyzete ebben a vonatkozásban is kivételes volt.

*

Az 1681. évi országgyűlés cikkelyeit a nemsokára bekövetkező török háború miatt nem lehetett végrehajtani, s nem lett volna rá mód akkor sem, ha az uralkodóház valamennyivel egyetértett volna. A pápa és az európai államok segítségével vívott háború gyors eredménnyel járt, 1686-ban visszafoglalták Budát, 1687-ben pedig már a déli határon álltak a keresztény seregek. Hozzá lehetett kezdeni a töröktől felszabadított ország új berendezéséhez. Ezt azonban egymástól eltérő módon képzelték a magyarok és az uralkodóház. Kétségtelen, hogy az utóbbi és szövetségesei segítsége nélkül nem lehetett volna kiűzni a törököt, Magyarország pedig viszonylag kis sereggel vett részt a harcokban. Ám az is tagadhatatlan, hogy Magyarország nemcsak a hódoltság 150 éve alatt, hanem a visszafoglaló háborúk idején is mérhetetlenül sokat szenvedett és pusztult. Nem volt abban a helyzetben, hogy terveit és reményeit akkor csak megközelítőleg is valóra válthatta volna. További sorsáról az 1687/1688. évi országgyűlés döntött. Ezen az országgyűlésen a nádorra súlyos és nagymértékben népszerűtlen feladat várt.

Magyarország királyválasztó jogának eltörlése és az örökös királyság bevezetése I. Ferdinánd óta titkos, majd egyre nyíltabb terve volt a Habsburg-háznak. I. Lipót megkoronázása idején, 1655-ben apja, III. Ferdinánd országgyűlésen kívül kérdést intézett néhány bizalmas tanácsosához, s véleményüket kérte az örökös királyság megvalósítása ügyében. A megkérdezettek óvatos, de határozott nemmel válaszoltak, közöttük az akkor húsz esztendőes Esterházy Pál is. A helyzet azonban 1655 óta, ismert események folytán, sokat változott. Bel- és külpolitikai téren egyaránt megerősödött a Habsburgok hatalma.

*

1687-ben, amikor az ország legnagyobb részéből már kiűzték a törököt, megnyílt a pozsonyi országgyűlés, amelyet hosszú hónapokon keresztül készítettek elő. A király és a titkos tanács a tárgyalásokra a nádoron kívül több magyar urat is meghívott, hogy elfogadtassa velük a Habsburg-ház elsőszülöttségi fiágának örökös királyságát. Állásfoglalásuk elvi alapjául nem tételes törvények szolgáltak, hanem a természetjog (észjog), mindenekelőtt a század nagy holland tudósának, Hugo Grotiusnak tanai. Ennek értelmében a hódító tetszése szerint adhat törvényt

a meghódított területnek. A régebbi magyar törvények közül minden vita alkalmával első helyen az 1547: 5. törvénycikkre hivatkoztak. Ennek 5. paragrafusa szerint a karok és rendek kijelentették, hogy nemcsak őfelsége, I. Ferdinánd, hanem örökösei uralmának is örök időkre alávetették magukat. Ez a törvénycikk azonban nem határozta meg az egyéni trónöröklési rendet, a Habsburg-ház tagjai továbbra is csak választás útján szerezhették meg a magyar koronát. Tény, hogy minden alkalommal meg is választották a király elsőszülött fiát, annak elhalálózása esetén pedig az utána következő fiúutódot. Az uralkodó ezt a gyakorlatot törvényben is rögzíteni kívánta azért, hogy a Habsburgokkal gyakran elégedetlen magyaroknak ne legyen módjuk más házból való királyt választani. A fiági örökösödésről szóló törvényt szükségesnek látta más bizonyítékokkal is megerősíteni, így II. András Aranybullája ellenállási záradékának eltörlésével, minthogy az ország a király elleni felkeléseit mindig ezzel indokolta. Mindez akkor történt, amikor az ország sem a fenti törvény alapján, sem anélkül nem tudott volna ellenállni. Az összehívandó országgyűlés elkeseredésével, ellenkezésével azonban számolni kellett. A királynak nagy szüksége volt hívei támogatására, közjogi szempontból pedig a nádor hathatós segítségére. A klérus ebben a kérdésben is a király mellett állt. A nádor feladata az volt, hogy meggyőzze az esetleg ellenkező világi főurakat, később pedig velük együtt a köznemességet és a szabad királyi városokat, általában a majdani országgyűlés követeit.

A nádor nemcsak a neki tett ígéretek hatása alatt, hanem az ország akkori helyzetének ismeretében sem vállalkozott a királyi óhaj megtagadására. Nemcsak azért, mert a császár segítségével üzték ki ekkor már az ország legnagyobb részéből a törököt. Azért is, mert Magyarország örökös királyságára a Habsburg-dinasztiának nagy szüksége volt. A harminc éves háború után bekövetkezett változások folytán egyre nehezebb volt a maga számára biztosítania a német császári trónt. A birodalom kisebb fejedelemségei éppen az elsőszülöttségi elv érvényesítése folytán több kisebb országgá egyesültek. Az új uralkodók egy része, sőt a jelentős hatalomra jutott francia király is igényt tartott a német császári koronára. A Habsburg-házat tulajdonképpen csak a cseh örökös királyság képviselte a birodalomban. Helyzetének biztosítását várhatta attól, ha Magyarországot is örökös királysággá teszi. S erre a török kiűzése folytán el is érkezett az alkalom. Az 1680-as években tehát Magyarország számos nagy akadályba ütközött volna, ha ellenáll. A belső, érzelmi ellenállás azonban megvolt, az uralkodóháznak fölényes helyzetében is meg kellett küzdenie célja eléréseért.

I. Lipót 1687. április 7-én közölte először főudvarmesterével, Dietrichstein Ferdinánd herceggel, hogy József fiát Magyarország királyává akarja koronáztatni. A főudvarmesteren kívül még három titkos tanácsossal értekezett (Kinsky, Rosenberg, Stratmann), de ezek mellett jelentős szerepe volt Kollonics Lipót bíboros győri püspöknek is. Az erőteljes fellépést óhajtó Kinsky és a jóval mérsékeltebb Stratmann osztrák kancellár egyaránt az örökös királyság kimondásának tekintették az 1547: 5. törvénycikket, s az ellenállási jog megszüntetését kívánták, továbbá Magyarország új berendezését politikai, közigazgatási, igazságszolgáta-

tási és pénzügyi vonatkozásban. Az uralkodó nem akarta az erőszakos foglalás látszatát kelteni. Kollonics is azt javasolta, hogy az alkotmányos formák megtartása érdekében tárgyaljanak magyar főurakkal. Május 8-ra meghívták a nádort, azonkívül egy világi főurat és egy főpapot. A nádor sokkal több főúr meghívását javasolta. Augusztus elején az udvarban meghatározták a legfőbb tárgyalási pontokat. Az örökös királyság bevezetésével együtt járt a régebbi koronázási eskü és a királyi hitlevél szövegének megváltoztatása; az utóbbit legszívesebben teljesen elhagyták volna. A magyar főurak és főpapok augusztus 12-én érkeztek Bécsbe, a nádoron és az esztergomi érseken kívül a magyar kancellár, mellette még három püspök, s néhányan az országbárok közül, a felső-magyarországi főkapitány, továbbá négy megye főispánja és a személynök. Stratmann kancellár ismertette velük a király nyolc pontból álló leiratát, amely főbb pontjaiban megegyezett a később megnyíló országgyűlés királyi előterjesztéseivel. József főherceg megkoronázásáról, az örökös királyság bevezetéséről és az ezzel kapcsolatos változásokról szólt, biztosítva a megjelenteket, hogy ezeken kívül az ország régi jogai és szabadságai megmaradnak. A leiratra a nádor terjedelmes választ készített. Nem tiltakozott az örökös királyság ellen, de az ország sérelmeinek orvoslása céljából országgyűlés összehívását kérte, ám csak az ország teljes visszafoglalása és a békekötés után. A közeljövőben összehívandó országgyűlésen koronázzák királlyá József főherceget. Szükséges volna azonban, hogy a legfájóbb sérelmek már addig is megszűnjenek (a súlyos adóztatás, a különféle katonai kihágások, a nemesek és a vármegyék zaklatása, magyar ügyeknek idegenekkel való intézése és az eperjesi törvényszék). Ő maga az örökös királyság ügyében tárgyalásokat folytatott, és számos parancsot is szétküldött. A megjelent tanácsosok figyelmét felhívta arra, hogy az uralkodó és a nemzet között csak az örökös királyság állíthatja helyre a bizalmat a nagy áldozattal visszafoglalt országban. Amit a király eddig visszafoglalt, azt sem ő, sem utódai nem engedik át egy esetleg megválasztandó új királynak, legfeljebb a roppant költségek megtérítéséért, ami aligha lehetséges. Két király egy országban pedig igen veszedelmes. S gondolják meg, hogy csak az osztrák ház tudja őket megvédeni a töröktől, mivel maguk nem képesek rá. Azonkívül a Habsburg család részben magyar származású is. Végül hálásnak is kell lenniük az ország felszabadításáért, magukra vállalva, hogy csak I. Lipót fiágának mindenkori elsőszülöttjét választják királlyá, természetesen úgy, hogy a király mindig megtartja őket régi jogaikban.

A főurak válaszában lényege az volt, hogy a királyság jellegének ügyében csak az országgyűlés dönthet; egyébként mint eddig, akkor is a Habsburg-ház tagja lenne a király, ha megmaradna a választó királyság.

Augusztus 16-án a nádor saját véleményét a főurakéval együtt felterjesztette az udvarhoz. A nádori vélemény szövege rövidebb volt, mint a fentebb ismertetett válaszfogalmazvány. Augusztus 21-én kapták meg a király határozatát. Ígéri több sérelem megszüntetését (katonai kihágások, eperjesi törvényszék), s foglalkozik a koronázási eskü és a hitlevél kérdésével, ám ezek elintézését a jelenlevők jobbnak látták kedvezőbb időkre halasztani. Az országgyűlés megnyitását október 18-ra

tette a király. A nádor megköszönte jóindulatát, s megígérte, hogy a megyékben valamennyien a király kívánságai szerint fognak felszólalni az országgyűlési követválasztások alkalmával.

Az országgyűlési meghívót a király augusztus 22-én adta ki. Emlékezteti az országot a töröktől való felszabadításra, a belső rend helyreállítására, s ennek megőrzése érdekében kéri fia megkoronázását. A meghívó szövege szembeszökően homályos, mégpedig szándékosan. A hitlevél átalakításáról sincs benne szó, hogy már kezdetben vissza ne riadjanak az országgyűlési követek.

Ugyanekkor röpiratok egész sorát küldték szét az udvarból, amelyek a Grotius-féle természetjogi elvek alapján méltatják és ajánlják az örökös királyság intézményét. Kollonics pedig elkészítette a magyar királyok elsőszülöttségi táblázatát.

Szeptember 5-én a nádor megfogalmazta a trónöröklési törvényjavaslat szövegét, amelyet azonban a király nem fogadott el. Az „örökös királyság” kifejezés ugyanis nem szerepelt benne, csak József megválasztása, s az elhatározás, hogy a jövőben mindig csak I. Lipót fiágából az elsőszülöttet választják királlyá, azzal a feltétellel, hogy a király régi jogaikat megtartja. A választás és a feltétel szó azonban nem felelt meg Lipót célkitűzéseinek. Október 1-jén felküldte a szöveget a magyarok iránt mindig szigorú Kinsky cseh kancellárnak. A jelek szerint sikerült meggyőzniük a nádort, hogy a királynak örökös királyságra van szüksége. Október elején, néhány nappal a fenti viták után a nádor már úgy nyilatkozott egy udvari értekezleten, hogy „a felavatás szertartása nem választást, hanem csak a király kinyilvánítását fogja jelenteni”.

Az országgyűlés 1687. október 18-i megnyitása előtt tehát sikerült rávenni a nádort, hogy elfogadja a királyválasztás megszűnésének elvét. De az országgyűlés folyamán az alsótábla követéinek felterjesztéseiben még gyakran szerepelt a „választás” szó, ha a végleges törvényszövegbe már nem is tudták beletenni.

A továbbiakban mindenekelőtt azt vizsgáljuk, mi volt a szerepe a nádornak és a tőle függő hivatalnokoknak az országgyűlés alatt.

A nádor október 22-én, a király és családja 30-án érkezett meg Pozsonyba. Még ugyanezen a napon az ún. Zöld Házban, a főurak üléstermében felolvasták a királyi előterjesztéseket.

Az országgyűlés légkörére erősen hatott Caraffa Antal még működő eperjesi vértörvényszéke. Az ott végbement kegyetlenségekről az alsótáblán november 3-án számolt be egy felső-magyarországi követ. Egyben kérte ennek a magyar törvényekkel ellenkező törvényszéknek megszüntetését.

A Habsburg-ház örökös királyságának kérdésével november 4-én foglalkozott először az országgyűlés. A nádor követeket küldött a felsőtábláról az alsótáblára: Fenessy György egri püspököt, továbbá Kéry Ferenc és Czobor Ádám grófokat azzal az üzenettel, hogy a király nem az egész Habsburg-házra kívánja kiterjeszteni az öröklést, hanem csak saját fiágára; ennek esetleges kihaltával az ország visszakapja a királyválasztás jogát. A gyakori felkelések megszüntetése érdekében szükség lesz még II. András Aranybullája ún. ellenállási záradékának eltörlésére. Fia, József kiskorúsága ügyében a király a pápától fog engedélyt kérni. A nádor és

társai az alsótábla véleményét kérték, amely azonban nem tekintette magát illetékesnek, mivel hasonló jelentőségű ügyekben a felsőtábla, s ott is a nádor szokott elsőnek javaslatot tenni. Orbán István személynök és Szente Bálint alnádor e felfogás ellen keményen tiltakozott: ellenkezőleg, az volt a szokás, hogy az alsótábla határozott először, s ezt küldték át a felsőtáblának. Meg is fenyegették a rendeket: ha a király tudomást szerez vonakodásukról, rövid úton megkoronáztatja Józsefet, azután bezárja az országgyűlést, és elmegy a Német Birodalomba, ahol várják. Végül Petróczy János, Pozsony város követe kijelentette, hogy a negyedik rend hajlandó elfogadni az örökös királyságot. Bizonyára megbízást kapott és fogadott el a felszólalásra, és nem is maradt el jutalma. A nádor 1688. április 3-án, az ország új berendezkedésével kapcsolatos felterjesztésében Petróczyt, akkor Pozsony város jegyzőjét, egy háromtagú jogi bizottságba javasolta, Szente Bálint és Tolvay Gábor későbbi nádori ítélőmester mellé. Egyelőre Tallián István nádori ítélőmester halála után Orbán István testvére, Orbán Pál lett ennek utóda. Másnap, november 7-én, a személynök újabb fenyegetése után a káptalanok nevében Dolni István is elfogadta a javaslatot. A vármegyék követei, minthogy kiküldöiktől kapott utasításukban az örökös királyság nem szerepelt, az Aranybulla záradékának eltörlése szintén nem, kijelentették, hogy ezeket későbbi országgyűlésre kell halasztani, s most csak József főhercegnek ezen az országgyűlésen való megkoronázását fogadják el. Végül a személynök újabb, még keményebb fenyegetései után József örökös királyságát is elfogadták, azzal a feltétellel, hogy ha a jövőben a királynak több fia van, akkor a legalkalmasabbat választhatják. De a személynök és a felsőtábla fellépésére meg kellett maradniuk az elsőszülöttségi elv mellett. A nádor november 7-én örömmel jelentette a királynak, hogy az országgyűlés egyhangúlag elfogadta az örökös királyságot; a nehézség nem itt van, hanem az Aranybulla ellenállási záradékával kapcsolatban.

November 10-én a nádor ijedt hangú levélben fordult a királyhoz: úgy tudja Dietrichstein hercegtől, hogy a spanyol követ őt okolja azért, hogy elmaradt az örökös királyságnak a Habsburg-ház spanyol ágára való kiterjesztése. Ámde ő ilyen parancsot a királytól nem kapott, maga pedig nem kezdeményezhetett. Ám ha a király kívánja, nagy nehézségek árán ezt is keresztülviszi. November 14-én jelenthette, hogy elfogadták, de a nemességnek a jövő kormányzás ügyében aggályai vannak. Ha kihalna az ausztriai ág, és Spanyolországban csak egy uralkodó maradna, nyilvánvaló, hogy az egész Habsburg Birodalmat egyedül nem kormányozhatja, s akkor a monarchia keleti részébe gubernátor kerül. Annak idején V. Károly császár is ettől tartott, azért osztotta fel hatalmas birodalmát több részre.

November 16-án a személynök hívta fel az alsótábla figyelmét a spanyol ág nagy érdemeire, pénzbeli segítségére a török ellen. A felsőtábla is átüzent: ügyeljenek, hogy az uralkodó vonakodásuk folytán el ne veszítse a spanyol öröklési jogot. A nádor még aznap jelenthette a királynak az alsótábla beleegyezését. A spanyol követ pedig saját királyát biztosította, hogy Lipót csak taktikai okokból nem hozakodott elő a tárgyalás kezdetén a spanyol örökösödéssel is.

A nádor december 5-én, szokás szerint négy nappal a 9-re kitűzött koronázás előtt intézkedéseket tett, hogy azt a vasládát, amelyben a koronát s mindazt, ami a koronázáshoz szükséges, s amelyet a pozsonyi várban biztos helyen őriznek, szállítsák át a király szobájába. December 6-án pedig a felsőtábláról átküldött követek Eger rövidesen várható visszafoglalásával biztatták a rendeket. Ugyanezen a napon fogtak hozzá az új király esküjének és hitlevele feltételeinek szövegéhez, hogy a koronázás előtt elkészüljenek vele, s el is fogadtassák. Esterházy Pál Salm herceg útján azt az értesítést kapta, hogy egyik fia lesz az új király első kamarása. Az alsótábla a nádorhoz küldött követség után kérte, hogy a hitlevél szövegét még a koronázás előtt láthassa. A nádor, amint december 6-án írt levelében a királlyal közölte, szándékosan késleltette a fogalmazást, hogy annak befejezése előtt megkaphassa a királyi parancsot, s ahhoz alkalmazkodhassanak; így másnap, 7-én folytatják majd a munkát. Stratmann osztrák kancellár is sokban hozzájárult, a törvényeknek nem teljesen megfelelő érveléssel, hogy az eskü és a hitlevél szövege a Habsburg-ház igényei szerint készüljön el. Lassította a munka befejezését a katolikusok és a protestánsok vitája. Utóbbiak ugyanis attól tartottak, hogy a királyi hitlevélnek a vallásügyről szóló hatodik feltétele, mint ami nem „közügy”-ről szól, ki fog maradni. Az alnádor, Sente Bálint kézhez kapta a lényegében már december 6-án elkészült szövegeket azért, hogy a nádornak bemutathassa, de ez — állítólag — nem történt meg. 8-án ünnep volt, 9-én József koronázása, így a nádor 12-én, amikor az alsótábla is újból összeült, már az új király által megerősített szövegeket küldte át azzal védekezve, hogy ezeket ő maga is csak 9-én, a koronázás napján látta először. Ekkor értesültek az alsótábla tagjai — legalábbis hivatalosan — az eskü és a hitlevél szövegében végrehajtott változásokról. Esterházy Pál már december 7-én megkapta, eddig szerzett érdemei jutalmául, a birodalmi hercegi címet, amelyet régen kért. Másnap, a 8-i ünnepen a király óhajára néhány főúrral, bizalmas híveivel szállásán közölte a történeteket, és ismertette előttük az esküszöveget, továbbá a hitlevelet, de nem adta a kezükbe. Ellenkezés nem volt, csupa olyan úr volt jelen, akik akkor részesültek előléptetésben és kitüntetésben.

December 9-én tulajdonképpen mindkét táblán ülésnek kellett volna lennie, még a koronázás előtti órákban. De a nádor az esztergomi érsek útján keresztülvitte, hogy a felsőtáblán senki se jelenjék meg. Nyilvánvalóan azért, hogy ne lehessen tőlük semmit sem kérdezni. Az alsótábla, mivel még nem látta az esküszöveget, hirtelen maga szerkesztett egyet, hogy még a koronázás előtt eljuttassa a királyhoz. Átadták Sente Bálint alnádornak, aki Pozsony megye követe is volt, kérje meg a nádort, vigye el a királyhoz. A koronázásig még négy óra volt hátra. Az ülésen addig csak azt hallották, hogy a személynök kihirdette a nádor hercegi címét s azt, hogy sok kérésük ellenére sem fog az ország adóengedelményben részesülni. Ezután elindultak a koronázásra, ahol az esztergomi érsek természetesen nem az ő szövegüket, hanem a királyi dekrétum alapján készült esküt mondta el, I. Ferdinánd esküjét, az Aranybulla ellenállási záradéka nélkül, és a később sokat vitatott „clausula” hozzátételével. A kilenc éves király ezt az esküt mondta az érsek szavai

után. Hitlevelet nem adtak ki, az később, József felnőtt korában okozott gondot. Az esküben biztosította az országlakókat, hogy őket kiváltságaikban, jogaikban megőrzi úgy, „amint ezeknek értelmezése és használata iránt a király és a rendek országgyűlésileg közösen megegyeznek”. A clausula jelentéktelennek tűnő szövegét Kinsky cseh kancellár javasolta. Valójában jogot adott az uralkodónak arra, hogy a törvényeket, amelyek közül néhány hatalma kiterjesztésének útjában állt, országgyűlésen, néhány erőskezű, bizalmas hívének segítségével hatályon kívül helyezze.

December 13-án értesítette a királyt, hogy az országgyűlésen bemutatta a királyi esküvel kapcsolatos királyi határozatot és a beiktató cikkelyeket, amelyeket az ott levők leíratnak maguknak. Ő, a nádor pedig nem nyugszik addig, amíg a király szándékai nem teljesülnek. Tennivalója e téren bőven akadt. December 28-i levelében közölte, hogy most éppen a bizottság (Neoacquistica Commissio, de nevét nem írja ki) megalakítása ügyében fáradozik; talán könnyebben menne, ha adóengedményt kapnának. Majd kifakad: ezen az országgyűlésen egy ponttal kapcsolatban sem tapasztalt nagyobb nehézséget, mint e bizottság ügyében; az országlakók ugyanis félnék a törvények megváltoztatásától. December 30-án az alsótábla összefoglalta a rendeket ért nagy csalódásokat. Aranyhegyeket ígértek nekik, a nádor is azzal biztatta őket, hogy a koronázás után tapasztalni fogják a király kegyét. S még a személynök is sorban visszautasította jogos kívánságaikat. Nem láthatták a koronázás előtt a király december 6-án kelt, az esküvel és beiktatással kapcsolatos dekrétumát. A koronázáskor elhangzott szöveggel közjogi szempontból nem érthetnek egyet, de most már csak könyörögniük lehet. Panaszaik megfogalmazását Kvassay István ítélmesterre bízta. Bécsben megjelent velük kapcsolatban egy gúnyirat is, amely szerint most már Magyarország is cseh nadrágba került. Ezután a nádort kérték, szerezzen számukra elégtételt. Így a király utasította a magyar kancelláriát még december 20-án, hogy a nyomtatványokat hóhér égesse el, a szerzőt, Flämitzert pedig száműzzék.

Az öröklésre vonatkozó törvénycikkek közül az első arról szól, hogy József főherceget Magyarország királyává avatják, nyilvánítják és koronázzák, apja nagy érdemeire való tekintettel. Mivel örökösre is szükség van, hogy a veszélyes uralkodási szüneteket megelőzzék, erről a mostani koronázással idejekorán gondoskodtak. Beiktatták a törvénycikkbe József esküjének szövegét is, amelyről fentebb volt szó. A második törvénycikk arról rendelkezik, hogy I. Lipót fiági örökösének elsőszülötteit Magyarország és a hozzácsatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítsák. A 3. törvénycikk a Habsburg-ház fiágának kihalása esetére a spanyol uralkodóház fiágának elsőszülötteire is kiterjeszti az örökösödést. A 4. törvénycikk II. András Aranybullája 31. cikkelyéből s ennek folytán a koronázási esküből is kizárja és eltávolítja az ellenállási záradékot.

A törvénycikkek fogalmazása közben az országgyűlés zúgott a tiltakozástól. Sérelmezték, hogy nélkülük készült el az új király esküjének végleges szövege. Azonkívül nagy ellenérzést váltott ki a rendekből a „Neoacquistica Commissio” létesítésének terve a töröktől visszafoglalt területek megszervezése céljából. A nádor

1687. december 28-án jelentette a királynak, hogy a mágnások és a nemesek egyaránt elégedetlenek főleg azért, mert az országon kívül folyik a munka. Jobb lenne, ha Pozsonyban Esterháznak mint nádornak elnökle alatt foglalkoznának ezzel a kérdéssel. Adóengedményre is nagy szükség volna. Aranyérméket és -láncokat is küldhetne neki a király, hogy szétoszthassa azok között, akik hajlandók segíteni a terv keresztülvitelében. Végül robbanásszerűen tör ki belőle a panasz: felséges császár, én eddig ezen az országgyűlésen egy pontnál sem találtam nagyobb nehézséget, mint a commissio ügyében. Ezek szerint a rendek még jobban tiltakoztak, mint az örökös királyság és a vele kapcsolatos változtatások ellen. 1688. január 2-án a felsőtábla ülésén Széchényi György esztergomi érsek haragja tört ki: ehhez hasonló bizottság létesítésébe sohasem fog beleegyezni. Azt is javasolta az érsek, hogy ha a sérelmek egy részéhez megvan a királyi határozat, úgy közöljék velük, amivel pedig nem készültek el, azt hagyják a következő országgyűlésre. A klérus és a mágnások nagyobb része az érsek véleményéhez csatlakozott. Esterházy a nagy többséggel szemben semmit sem tudott tenni. Kéri a király újabb parancsát, és elviseli hogy az érsek fellépése óta egyedül őt tekintik a tervezett commissio pártfogójának.

A királynak ennyi elég volt, hogy, főleg Stratmann és Kinsky tanácsára, az országgyűlés mielőbbi befejezését sűrgeesse. Január 9-én a nádor viszont arra kérte Stratmannt, ne menjen el így a király az országgyűléstről, maradjon február 2-ig vagy legalább január 25-ig. Az ország pedig kapjon adóengedményt, 40 ezer porciónál többet ne kérjenek tőle s ezt is csak hat hónapra, ne tovább. Ebből azonban egyetlen megyét vagy uradalmat se mentsenek fel. Január 14-én a nádor ugyancsak Stratmann-nal közölte, hogy mivel a király 26-án eltávozik, addig készen lesznek a törvénycikkek. De nagy az elégedetlenség a hitlevél ügyében, valamint az új király esküjébe foglalt „clausula” miatt, bármennyit is fáradozik a rendek megnyugtatása érdekében a nádor. Január 20-án megküldte Stratmann-nak a rendek újabb panasziratát. Igen jó lenne, ha ezekkel kapcsolatban a király még határozatot hozna. A porig sújtott ország megérdemelné a fentebb már említett adóengedményt. Január 22-én a nádor jelentette a királynak, hogy 23-án valamennyi törvénycikk a magyar kancellár kezében lesz. Kért azonban valamilyen határozatot is, mivel éppen elegenden vannak, akik örülnének, ha valami zavar támadna, ugyanis rosszul esik nekik, hogy ő a király őszinte híve; s valóban, mindent meg is fog tenni, ami az országnak hasznára van. 23-án, vasárnap reggel szándékában van bemutatni a törvénycikkeket, ezután pedig az országgyűlés bezárásakor szokásos búcsú következik.

Erre 25-én került sor (ami egyébként Esterházy Pál névnapja is volt). Március 4-én a segítőkész alnádor, Sente Bálint is elnyerte jutalmát, a bárói címet.

Az országgyűlés utolsó heteiben az udvar is, a rendek is a még be nem fejezett ügyeknek egy következő országgyűlésre való halasztását kívánták. A rendek abban a reményben, hogy az érdekeiket sértő pontok tárgyalására nem kerül sor, az udvar azért, hogy véget vessen az egyre fokozódó ellenkezésnek, és nem országgyűlésen, hanem bizottságok keretében vihesse véghez az ország új berendezését. Az 1687.

évi királyi előterjesztésekben, majd az országgyűlésen is többször említették azt az öt legfontosabb kérdést, amelyet tüzetesen meg kell vizsgálni s utána javaslatot tenni megreformálásukra: az egyházi, közigazgatási, igazságszolgáltatási, gazdasági (kamarai) és katonai kérdést. Nem sokkal az országgyűlés után meg is kezdték az előkészítő munkálatokat. 1688. június 10-én parancsot adott az ország új berendezkedésével foglalkozó bizottság tárgyalásainak mielőbbi megindítására. Az Einrichtungswerk-bizottság fő irányítója Kollonics Lipót volt, aki mindjárt az országgyűlés után javaslatot kért a nádortól és az esztergomi érsektől, a személynöktől és az alnádortól — tehát az országgyűlés mindkét táblájának vezetőitől —, s azonkívül az ország helyzetét jól ismerő Caraffa Antaltól.

A nádor hozzászólásának saját kezű fogalmazványát már 1688. április 3-án, Bécsben elkészítette. Az eredeti tisztázatot április 9-én terjesztette fel a királyhoz. Címe: *Informatio ratione commissionis quoad politica, iuridica, militaria, cameralia et spiritualia*. A nádor ebben az öt főkérdés közül csak hárommal foglalkozik, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás, legrészletesebben pedig a honvédelem át-szervezésével.

A Habsburg Birodalomban a központosítás elve ekkor már az abszolutizmus irányában fejlődött tovább. Magyarországnak pedig saját ügyeit intéző kormánya sem volt, ugyanis a nádor és az országbárók, az esztergomi érsek és a főpapok sora nem tekinthető annak. Ami a közigazgatást illeti, Bécsben a magyar rendi hivatalokat legszívesebben megszüntették volna, ideértve a nádorságot is. De mivel nem lehetett, megtalálták a módját, hogy ügyintézésüket rákapcsolják a központi államgépezetre. Esterházy Pál a közigazgatással és az ezzel akkor szorosan összefüggő igazságszolgáltatással kapcsolatban azt javasolta, hogy a nádori s a hozzá tartozó királyi helytartói tisztség jogkörét lényegesen ki kell bővíteni. Ezt tartotta Magyarország függetlensége zálogának. A Habsburg-uralkodók a helytartót legnagyobb részt az igazságszolgáltatás terére szorították, s e téren tekintették a király magyarországi helyettesének. A nádoroknak s köztük Esterházynak is állandóan az volt a törekvésük, hogy Magyarországon a király általános helyettesei legyenek — de, mint fentebb láttuk, nem voltak azok, még a királynak székhelyétől való távollétében sem. A nádor ezért új magyar központi szerv felállítását kérte, amelynek neve „gubernium seu tribunal”. Ezt a közigazgatás és az igazságszolgáltatás legfelsőbb magyar hatóságának szánta saját elnöklete alatt. Övé a döntési jog, fölötte csak a király áll. A tervezett hivatal összetétele hasonlóságot mutat a felsőbíróóságokéval, s bizonyos mértékig követi a rendi országgyűlés felépítését is annak törvényhozói szerepe nélkül. Mivel az igazságszolgáltatás terén állandó fennakadások mutatkoztak, ez a szerv lenne hivatott arra, hogy biztosítsa a közigazgatás és az igazságszolgáltatás folyamatosságát, a nádor-helytartó vagy akadályoztatása esetén az öt helyettesítő világi főurak irányítása alatt állandó és rendszeres fizetésben részesülő hivatalnokokkal. A tervezett gubernium minden évben kétszer, öt-öt hétig ülésezett volna, egy a haditanácsot képviselő hadbiztos és a magyar kamara elnöke vagy alelnöke részvételével. Közismert tény, hogy még csak kissé jelentősebb magyar ügy sem volt elintézhető a haditanács vagy valame-

lyik magyar kamara nemegyszer döntő jellegű közreműködése nélkül. A nádor — kora ifjúságától kezdve, egész közéleti pályafutása alatt — nem tapasztalhatótt egyebet. Az uralkodó és a bécsi kormány kívánságára megemlítette felterjesztésében a magyar törvények megreformálásának szükségességét is, mivel ezek egymásnak nemegyszer ellentmondanak. A törvények felülvizsgálása, ún. koncentrációja helyes és modern gondolat volt, de a nádor is, a rendek is félték tőle. Attól kellett tartaniuk, hogy a bécsi érdekek szerint javítanak a magyar törvényeken. Ezért a nádor csupán egy másfél sorra terjedő mondatot szánt erre a kérdésre. 1680-ban, nem sokkal nádorrá választása előtt is védelmébe vette a magyar törvényeket, amelyekben nincs semmi rossz, tehát pontosan megőrzendők. És szinte készen találjuk ugyanitt az 1688-ban javasolt pozsonyi gubernium tervezetét és a bíróságoknak ott való egyesítését. 1688 őszén pedig az a pozsonyi rendi bizottság, amely a nádor elnöklete alatt tevékenykedett, bővebb szövegezéssel és a leghatározottabb módon visszautasította a törvényeken való változtatás szándékát.

Az igazságszolgáltatás megjavítása érdekében azonban a nádor erőteljesen képviselte a magyar kancellária megfelelő átszervezését, mégpedig az osztrák és a cseh kancellária mintájára. Előbbi 1683-ban alakult újjá, és az igazságszolgáltatás mellett fontos bel- és külpolitikai ügyeket is intéző, kollegiális szervezetű, szakszerű hivatal volt. Hasonlóképpen működött az erőteljes Kinsky kancellár igazgatása alatt a cseh kancellária is. És mindkét kancellária élén világi kancellár állt. Esterházy Pál véleménye az volt, hogy a magyar udvari kancellária munkáját is rendszeresen fizetett, szakképzett, jogot, nyelveket tudó hivatalnokok végezzék, nagyműveltségű, az udvar életében eligazodó, a jogot ugyancsak jól ismerő, lehetőleg a római Collegium Germanico-Hungaricumban végzett püspök-kancellár, de sokkal inkább a főurak közül választott világi kancellár vezetése alatt. Kívánsága 1706-ben teljesült, amikor Illésházy Miklós világi főúr lett a kancellár.

A katonai kérdések fejtegetése során felcsillantotta azt a reményt, hogy a török végleges kiűzése után helyreállítható Nagy Lajos király egykori birodalma, visszakérülnek a megszállt középkori bánóságok, amelyekben azelőtt a nádor volt a király helyettese. Arra törekedett, hogy kapcsolatot teremtsen az oláh fejedelemségekkel. Részletesen leírta azt is, hogy a török előnyomulása folytán hogyan zsugorodott össze az ország területe, hogyan helyezték a hajdani főkapitányi székhelyeket mindig beljebb és beljebb, amíg kialakultak az ő korában működő főkapitányságok. Majd rátért arra, hogy a továbbiakban milyen legyen a közös, német-magyar-horvát határvédelem. Az 1660-as évektől kezdve előadott legfontosabb javaslatait ismételte meg, támaszkodva bányavidéki főkapitányságával szerzett tapasztalataira a magyar végvidék elhanyagoltsága, szervezetlensége és fizetlensége terén. Itt is a hasznosabb, fejlettebb osztrák, illetve horvát rendszert ajánlotta, a fizetetlen, sokszor képzetlen, önellátásra kényszerült, „majorkodó” magyar végvári katonaságot szerette volna — mint korábban sokszor, úgy most is — rendszeresen és jól fizetett ezredkebe tömöríteni, mint az ország majdani állandó hadseregének részét. A megnövekedett ország területének új katonai adóját évi 30 ezer porcióban állapította meg. Tudjuk azonban, hogy ez később sem volt megvalósítható.

Minden javaslatához több személyt is ajánlott, akik az egyes tisztségeket betöltik, s bizonyos feladatok elvégzését vállalják, esetenként nemcsak egyet, hanem kettőt, hármat is. Ezek között elég sokan voltak rokonai, egykori iskolatársai és nádori hivatalának alkalmazottai.

A király, miután az udvarban áttanulmányozták a nádor és mások feliratait, augusztus 6-án parancsot küldött Esterháznak, hogy Széchenyi György esztergomi érsekkel és más alkalmas, hűséges férfiakkal együtt vizsgálja meg azokat az egyházi, politikai, igazságszolgáltatási, katonai és gazdasági kérdéseket, amelyeknek tárgyalását a pozsonyi országgyűlésen a király távozása miatt nem tudták befejezni; kérte sürgős jelentésüket is. A tárgyalások szeptember 13-án kezdődtek Pozsonyban azzal, hogy a jelenlevők a téli kvartély elengedését kérték, bizonyára a korábban kapott ígéretek alapján. A nádor a királynak és Kollonicsnak küldte jelentéseit, közölte, hogy az egyes kérdésekkel kik foglalkoznak. Utalt a jogi bizottság elé tornyosuló nehézségekre: igen nagy az egyeztetésre szoruló törvény-cikkek száma, hosszabb időre lesz szükségük a munka elvégzéséhez. A kamarától fizetést kért a bizottsági tagok részére. És keresztülvitte, hogy a bizottság jelentését szeptember 22-én felküldhették Bécsbe.

Ennek a jelentésnek hangvétele valamennyi pontnál eléggé erőteljes. Címe: *Opinio dominorum consiliariorum ad Posoniensem commissionem . . . per suam maiestatem sacratissimam convocatorum . . .* A cím is jelzi, hogy a szakértőkkel kiegészített bizottság magvát a magyar tanács alkotta, amelynek véleményét többször kikérték, de ritkán hagyták jóvá. A tanácskozás rossz hangulatban kezdődött, mivel az országgyűlésen tett engedmények fejében sem maradt el az évi adó.

Az első pont az egyház és a vallás kérdésével foglalkozik. Az 1687: 21. törvény-cikkben levő rendelkezéseknél hathatósabb fellépést kíván a protestánsok ellen, az országot egyházi vonatkozásban is a Mohács előtti állapotba kell visszahelyezni. Ismerteti a két érsekségen kívül a hódoltsági területen fekvő püspökségek és prépostságok helyzetét. Sürgeti a főpapoknak Mohács előtti székhelyükre való visszatérését, hogy meginduljon a rendszeres egyházi élet és a vallásgyakorlat; ám ez megfelelő anyagi eszközök nélkül nem lehetséges.

A második pont a közigazgatásról szól. A bizottság egyetért a nádor által javasolt központi és igazságszolgáltatási szerv létesítésével, a neve azonban „a király bizalmas magyar tanácsa” legyen. A gráci tanács mintájára kellene megszervezni, a nádor elnöklete alatt működő hétszemélyes táblát hazai szakértőkkel kibővíteni; a haditanács képviselőjét nem említi. Székhelyül Pozsonyt vagy Budát jelölik meg. Az egész tervezetből látható, hogy mielőbb Budát akarják az ország központjává tenni. Kérnek országházát is, ahol az ország iratait tarthatják, s ahol az ország kincstárnoka és más tisztségviselők hivatala lenne. (Kamaraelnök helyett szándékosan használják a Mohács előtti kifejezést.) A kincstárnok szedné be az adónak azt a részét, amiből a hivatalnokokat és a katonákat fizetni lehetne. Az idegen katonaságot az országban vezető főbiztos, a főpostamester, a déli és keleti visszakerült bánóságok élére kerülő személyek magyarok legyenek. Itt jelentik ki továbbá, hogy ez az ország a nemeseké, akiknek érdekeit a szabad királyi városok

szaporodása, a polgárok nagyszámú nemesítése sérti; ugyanakkor elhatárolják magukat az armalista nemességtől is. Az elpusztult ország részére ugyanazt a mentességet kérik amelyet Ausztria és Morvaország is kapott a háborús csapások után. Az ország megerősödését egyébként a bor-, gabona-, állat- és élelmiszerkereskedelemtől várják, s cserébe az örökös királyság elfogadásáért szabad árukivitel és -behozatal engedélyezését kérik. A parasztságot pusztán adóalapnak tekintik, ami növekedni is fog, mert közjük kerülnek majd vissza a fölöslegessé vált végvári katonák és a török időkben szabaddá vált parasztok.

Az igazságszolgáltatásról szóló harmadik pontban elvetik a törvények felülvizsgálását, mivel elégedettek hazai törvényeikkel, a peres eljárás módjával s a meglévő bíróságokkal is. A hiba az igazságszolgáltatás szünetelésében van, továbbá a „jobb rendbe hozandó” magyar kancellária és kamara törvénytelen beavatkozásaiban. Kérik, hogy később, békésebb időben és országgyűlésen foglalkozzanak az igazságszolgáltatás reformjával.

Az ötödik, „Cameralia” című pont az ország gazdasági és gazdaságpolitikai kérdéseivel foglalkozik. Mindenekelőtt magyar vezetés alatt álló, magyar hivatalnokokkal dolgozó, valóban „magyar” kamara létrehozását kívánták. Mellette az országban több kamara nem szükséges, fiókjai azonban lehetnek Kassán, Belgrádban, Erdélyben, Besztercebányán és az Adriai-tengernél. A kamara ne lépje túl hatáskörét, ne avatkozzon rá nem tartozó ügyekre, viszont mielőbb szerezze vissza a volt hódoltsági területről azokat az uradalmakat és birtokokat, amelyek régen is kincstári jellegűek voltak, kivéve a nádor fennhatósága alá tartozó jász-kun területeket. S ha utóbbiakból az idők folyamán egyes birtokokat magánföldesurak szereztek meg, ezeket vissza kell adatni. A fölösleges harmincadhelyeket s egyéb vámszedő helyeket meg kell szüntetni, pl. amelyek zsidók vagy éppen végvári kapitányok kezén vannak. Utóbbiak saját hasznukra fordítják a királyt mint földesurat megillető korcsmák és mézszárszékek jövedelmét is, holott a katonaság fizetésére kellene felhasználniuk. A határ mentén fekvő osztrák városok lakói, ha Magyarországon kereskednek, ezentúl fizessenek vámot. Meg kell akadályozni a darabos arany, ezüst és réz kivitelét, de Pozsonyban vagy Budán létesüljön pénzverde, ahol az országlakók ezüstjüket pénzre válthatják.

Megfigyelhető a rendeknek az a törekvése, hogy maguknak harmincad- és vámmentességet biztosítsanak, de mások mentességét megszüntessék vagy megakadályozzák. Ez a polgári fejlődést gátolta. Ugyanakkor örvendetes jelenség, hogy a nemesek, még az arisztokraták is be akartak kapcsolódni a kereskedelmi tevékenységbe. A „Cameralia” című pont tanúsága szerint főleg a só- és állatkereskedelemből reméltek hasznot. A visszafoglalt területeken értékes, gazdag sóbányák feküdtek, a délkeleti határ mentén pedig bőven volt szarvasmarha is. Főleg az erdélyi sóbehozatalból s ennek értékesítéséből vártak nagy hasznot. Azt is javasolták, hogy a kamara Belgrád környékén, Oláhországban, Erdélyben, Moldvában, Boszniában és Bulgáriában vásároljon szarvasmarhát, s azt a sókereskedelemben követett gyakorlat szerint adja tovább tűrhető haszonnal más kereskedőknek. A nádornak az erdélyi só értékesítése céljából néhány évvel később létesült vállalkozása

egyik példája annak, hogyan próbált a főnemesség egy rétege nagyarányú kereskedelmi vállalkozások részesévé lenni. Ugyanakkor rossz szemmel nézték a végvári katonák harmincadfizetés nélküli állatkereskedelmét, remélve, hogy ha a kamara rászorítja őket a fizetésre, már nem lesz érdemes folytatni a kereskedést, s így ettől a versenytől is megszabadulnak. Felhívták továbbá az uralkodó figyelmét, hogy a kincstár még a megyei adószedőknél, illetve örököseiknél is találhat pénzt, nem megvetendő összegű beszedett, de be nem fizetett adót.

A pozsonyi bizottság fenti jelentésének haladó vonása, hogy a közjogi függetlenség régi kívánalma mellé állítja a gazdasági átalakulás és fejlődés igényét. Ennek fontosságát nemcsak a korszak merkantilistái s az *Einrichtungswerk* készítői látták, hanem a magyar rendek is. Programjuk nem egy gondolatát a Rákóczi-szabadságharc alatt készült tervezetekben is megtalálhatjuk. A modernebb gazdasági fejlődés másik kívánalma, a rendszeres nemesi adóvállalás gondolata azonban távol állt a bizottsági jelentés készítőitől s magától a nádortól is.

A bizottsági tervezet Bécsben nem is talált megértésre. A választ 1689. augusztus 22-én Kollonics Lipót mint az *Einrichtungswerk*-bizottság elnöke adta meg ugyanarról a napról keltezve, mint a visszafoglalt területek kiárusítására, illetve betelepítésére vonatkozó pátenseket. A bizottsági előadás tagolódását követve sorban megtette észrevételeit mind az öt ponttal kapcsolatban. Megjegyzései csak néhány helyen tükrözik az egyetértést, jellegét inkább az adja meg, hogy kiegészítő javaslatokat tesz, s így készíti elő a bizottságot a befejezés előtt álló *Einrichtungswerk* főbb szempontjaira.

Ezután a nádor újból összehívta a pozsonyi bizottságot. 1689. október 10-én kezdték meg a munkát Pozsonyban a nádor és az esztergomi érsek elnökelete alatt. Jelen voltak még a közelben lakó, könnyebben elérhető mágnások, továbbá a személynök, valamint a királyi tábla bírái és ülnökei. A bizottságnak a királyhoz intézett felterjesztése s a nádor ehhez írt kísérőlevele október 14-én kelt. Ez a felterjesztés elkeseredett hangú sérelmi irat, amely felidézi I. Lipót és az utolsó országgyűlésen megkoronázott I. József esküjét az ország szabadságjogainak megtartására; ami azóta történt, az a rendek megállapítása szerint ezzel ellentétbe került. Szövegéből kitűnik, hogy az 1688. szeptember 22-i felterjesztést Bécsben erősen zokon vették, legalább annyira, mint a nádor és a rendek Kollonics 1689. augusztus 22-i válaszát. Az október 14-i felterjesztésben kétszer is találunk mentegődzést, hogy a pozsonyi bizottság 1688-ban nem határozatot kívánt hozni, amihez nincs joga, csupán javaslatokat és véleményt terjesztett az uralkodó elé. A bizottság csak néhány tagból állt, nem is volt módjuk döntést hozni olyan kérdésekben, amelyeknek rendezésére csak az országgyűlés jogosult.

Annak ellenére, hogy a „*Magyar Einrichtungswerk*” magára vonta az udvar haragját, a későbbi rendi felterjesztéseknek, ha módosításokkal is, mindig ez volt az alapja. Legközelebb 1700-ban nyújtott be Batthyány Ádám országbíró a fent ismertetett kérdésekkel kapcsolatos újabb kérelmet és javaslatot.

Visszatérve I. József koronázási esküjére s az eskü záradékának törvényt módosító erejére, ennek a valóságba való átültetésére sem az udvari körök, sem híveik nem láttak lehetőséget. Fratre Angelo Gabriele tanácsos szerint háromféle módon valósulhatna meg: vagy a pápa feloldaná a királyt esküje alól, vagy a magyarországi rendek hozzájárulnának a záradékhoz, vagy ha az egész nemzetet felségárulásban lehetne elmarasztalni. A rendek azonban létrejöttétől kezdve tiltakoztak a záradék ellen, amelyet a király megkerülésükkel erőltetett rájuk. A nádor sem tudta őket megnyugtanni azzal, hogy a záradékot alkotmányos módon fogják alkalmazni.

Az 1708. február 29-én megnyílt ún. labanc országgyűlés sem fogadta el a záradék törvényváltoztató jellegét, s csak az örökös királyságba egyezett bele. A jelen levők arra törekedtek, hogy József hitlevelét, annak és letett esküjének revíziós záradékát megsemmisítsék. Megpróbálkoztak ugyanezzel III. Károly koronázásakor is, még a koronázás előkészítése idején, de ez sem akkor, sem később nem sikerült. A XX. század már nem fogadta el az örökérvényű törvényt (*lex in perpetuum valitura*) fogalmát, s így a záradék is elvesztette eredeti jelentőségét.¹

JEGYZET

¹ Az 1681. évi országgyűlés történetének adatait l. MOL N 114; Zsilinszky Mihály: Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez. Bp. 1883; Esterházy Pál 1680–1681. évi levelei (MOL N 8 és P 125). — Az 1687. évi országgyűlés történetének adatait l. MOL N 114; Csekey István: A magyar trónöröklési jog. Bp. 1917; Esterházy Pál 1687–1688. évi levelei (MOL N 8 és P 125). Csekey bőségesen használta a hercegi levéltár iratait; Baranyai Béla: Az örökös királyság eszméje 1655–1687. és Esterházy Pál. Bp. 1933. és Hogyan történt az 1687–88. évi 1–4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. Bp. 1933.; A *Magyar Einrichtungswerk*ről: Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál).

A NÁDOR FELADATA AZ ORSZÁGHATÁR FENNTARTÁSÁBAN

Az országgyűlések a XV. századtól kezdve rendszeresen küldtek ki bizottságokat az országhatár egyes szakaszainak vagy az egész határvonalnak felülvizsgálására, különösen ha a határmenti lakosság és a szomszéd országok, tartományok között egyenetlenség, határvillongás támadt. A határvonal pontos meghúzását az akkori technikai viszonyok nem tették lehetővé. Emellett többször került sor határmenti területek, uradalmak ideiglenes elidegenítésére, elzálogosítására, ami szintén fokozta a bizonytalanságot, és kielézte az ellentéteket a határ két oldalán lakó népek között.

A török hódoltság idején az országhatár szakaszai, északról dél felé haladva, a következők voltak: a Lengyelország, Szilézia, Morvaország, az örökös tartományok (Alsó-Ausztria, Stájerország, Karinthia, Krajna), Horvátország, Szlavónia, keleten pedig az Erdély és a Részek felőli szakasz.

Határvizsgáló bizottságot a legtöbb országgyűlés kiküldött, de nem mindegyik. Minden határszakaszt külön bizottság tanulmányozott, együttműködve a szomszéd országból kiküldött hasonló jellegű bizottsággal. A bizottságokba a biztoso-
kat a király nevezte ki, mégpedig az első három rendből (főpapok, főurak, nemesek), köztük tisztségviselők is voltak; az ország bárói, továbbá ezek helyettesei, azonkívül magyar kamarai tanácsosok, a királyi tábla tagjai, ítélmesterek és megyei alispánok vettek részt a vizsgálatokban. A határperekben a király ítélkezett, az ítélet végrehajtása azonban gyakran késett.

Előfordult, hogy a biztosok közül néhányan a következő országgyűlésig más tisztségbe kerültek vagy meghaltak, esetleg a bizottság összeülése idején törvényes, igazolható okból nem jelenhettek meg. Ilyen esetben a király nevezett ki helyettük új biztosokat. Ez volt a szokás egészen 1622-ig; egy alkalommal — az 1582: 6. törvénycikk szerint — a többi biztos választhatott újakat az elhaltak helyébe.

A nádor csak jóval a helytartói korszak lezárulása után, 1622-ben tűnik fel először az országhatár-bizottságokkal kapcsolatos törvényekben. Az 1622: 56. törvénycikk rendelkezése szerint az elhalt vagy távol levő biztosok helyett „a nádorispán úrnak, Szlavóniában pedig a bán úrnak jogában álljon másokat kiküldeni”. 1625-ben a király vagy a nádor pótolja a hiányzó tagokat (23. törvénycikk), 1630-tól kezdve (22. törvénycikk) mindig a nádor.¹ Ebben az esetben is az történt, hogy egy korábban tisztára királyi jogot később már csak a nádor gyakorolt. Az 1638: 40. törvénycikk bővebben is részletezi a nádor feladatkörét. Mielőtt a bizott-

ságokat kiküldik, neki kell gondoskodnia arról, hogy a biztosok idejében megkapják a királyi utasítást, munkájuk elvégzésére a határidőt, a magyar kamarától pedig a költségek megtérítését. Az 1662: 37. törvénycikk szerint a magyarországi bizottság hiányzó tagjait a nádor pótolja; az ugyanezen évi 38. törvénycikk szerint ugyanez Horvát- és Szlavónországban a bán feladata.

Esterházy Pál közéleti pályája kezdetén, Wesselényi Ferenc nádor alatt maga is volt határbiztos. Először 1655-ben a Stájerország felőli szakaszon (1655: 30. törvénycikk 7. §), 1662-ben pedig már mint Sopron megye örökös főispánja ugyancsak ezen a szakaszon (1662: 37. törvénycikk 5. §). Az ezzel kapcsolatos munkát tehát tapasztalatból ismerte.

A rendek mindig az országhatár épségben tartása mellett foglaltak állást. 1680-ban, nádorra választása előtt Esterházy Pál az uralkodóhoz írt felterjesztésében a király és nemzet közötti megbékélés fontos feltételként említi meg ezt a kérdést. Ne csatoljanak az örökös tartományokhoz magyar területeket. A király, továbbá az ausztriai, stájer, karinthiai, morva, sziléziai rendek tudják, hogy amit kívánnak, a magyar korona tartozéka; ezt szükség esetén a magyar kamara is tudja bizonyítani.²

1681-ben a nádorválasztó országgyűlés az alábbi határszakaszokra küldött ki bizottságot: Alsó-Ausztria, Morvaország, Szilézia, Stájerország, Karinthia és Krajna, Lengyelország és Erdély.³ A biztosok (főpapok, főurak, nemesek) a gondjaikra bízott határszakasz közelében laktak. A Karinthia és Krajna felőli határt Horvátországból küldött biztosok ellenőrizték.⁴ Az időközben elhalt vagy törvényesen akadályozott biztosok helyébe ezúttal is a nádor tett új biztosokat, Horvátországban pedig a bán.⁵ A biztosoknak a nádor felhívására kellett a számukra kijelölt határsávban megjelenni s a szomszéd ország biztosaival együtt a szükséges vizsgálatokat elvégezni a határvillongások megszüntetése érdekében. Ha ugyanezen a területeken magyar magánföldesurak és szomszédos, nem magyar földesurak között éppen per folyt, ez, illetve az ebben hozott döntés nem kerülhetett ellentétbe az ország érdekeivel. Ilyen alkalommal lerombolhattak épületeket, töltéseket is, amelyeket valamelyik szomszédos ország vagy tartomány lakosai emeltek magyar területen. Ahol lehetett, rögtön visszaállították a régi országhatárt, ahol pedig további eljárásra volt szükség ennek megtételéhez, azt szorgalmazták. Ugyanakkor meg is jelöltek egyes, az országtól régebben elszakadt területeket, amelyeknek visszacsatolására a bizottság utasítást nem kapott, de a rendek javasolták a visszacsatoláshoz szükséges eljárás megindítását. Gyakran merült fel Lubló várának és a 13 szepesi városnak Lengyelországtól való visszaváltása.⁶

Az 1687. évi országgyűlés ugyanazokra a határszakaszokra küldött ki biztosokat,⁷ mint az 1681. évi. Ha összehasonlítjuk a két országgyűlés által kiküldött biztosok névsorát, azt tapasztaljuk, hogy alig van egyezés. Néhány régi tag meghalt, ezeket újjakkal pótolták, mindig feltüntetve, hogy az előd meghalt. 1687-ben a kiküldöttek száma kevesebb volt, mint 1681-ben, s kevés kivétellel új nevekkel találkozunk. Leginkább az egyes szakaszok megyéinek alispánjai maradtak ugyanazok olyan értelemben, hogy a személyek ugyan megváltozhattak, de a határbiz-

tosi megbízás minden szakaszon bizonyos megyék alispánságához kötődött (pl. a morva szakaszon Nyitra megye alispánja, Stájerország felől Vas, Somogy és Zala, Erdély felől Szabolcs megye alispánja).

Az 1687: 15. törvénycikk a nádor szerepét nem említi. A határbiztosi bizottság elnöke Kollonics Lipót érsek volt, s vele egyetértően neveztek ki másokat az elhaltak vagy távollevők helyébe. A törvény úgy rendelkezett, hogy a határokat a tavasz beálltakor kell kiigazítani, s ennek nem akadály a sem, ha a perlekedő felek valamelyike távol marad; a határjárást akkor is meg lehet tartani.

A határviták állandó gondot okoztak évszázadokon át Esterházy Pál nádorsága előtt, és nem oldódtak meg nádorsága alatt sem.

Az alábbiakban néhány példát hozunk fel a morva–sziléziai határvonalon felmerült villongások történetéből. 1684. január 15-én a nádor panasszal fordult Kollowrath Frigyes Károly gróffhoz, mivel a morva szomszédok betörték a lednicei uradalomba, és kárt okoztak az ottani lakosságnak. Kollowrath megparancsolta a hradistyei kapitánynak, hogy tiltsa el a beütéseket, s gondoskodjék a békességről, a károkat pedig téríttesse meg.⁸ 1687. augusztus 15-én a nádor és a magyar tanács szólalt fel abban az ügyben, hogy Szilézia és Morvaország lakói a Trencsén megyében újonnan felállított határokat erőszakkal használják.⁹ 1689 szeptemberében került sor a Szilézia és a Trencsén megyei Kisuczva-völgy közötti vitás határterület megvizsgálására. A megye értesítette a nádort, hogy a sziléziai hercegség képviselői pénzzel és bizonyító iratokkal bőven ellátva fognak a tárgyaláson megjelenni, a megye azonban saját levéltárában hasonló értékű iratokat nem talált. Ezért kéréssel fordult a nádorhoz egyrészt mint a szóban forgó területen elsősorban érdekelt birtokoshoz, másrészt mint akinek tisztéhez tartozik az országhatárok védelme,¹⁰ hogy kerestessen ki saját levéltárából az ügygel kapcsolatban felhasználható iratokat, azonkívül szólítsa fel az érdekelt többi közbirtokost is, így elsősorban a Szunyogh családot, a tárgyalásra való komoly felkészülésre; buzdítsa ugyanerre a magyar kamarát is, mint amely néhai Wesselényi Ferenc nádor jogutódjaként tartozik megjelenni. A kamara ezenkívül a szükséges költségekről is gondoskodjék. A megye azt is jónak látta, hogy ebben az ügyben követet küldjön a bécsi udvarhoz.¹¹ 1709. évi királyi leiratok tanúsítják, hogy ezen a szakaszon a határkérdés nem rendeződött. A határvizsgáló bizottság a Rákóczi-szabadságharc idején nem is tudott vele foglalkozni. Így történt, hogy ismét Kisuczva környékén a nádor ottani jobbágysai a Teschen felőli vitás területen kb. 40 kalyibát építettek, százéves fák kiirtásával megritkították az erdőt, felgyújtották a bozótot, s így nyitva állt az út az ellenség előtt Szilézia felé. Nemcsak a visszavonulásra kényszerült sziléziai határőrök kerültek veszélybe, hanem az ezen a vidéken végbemenő királyi sószállítás is. A király, addig is, amíg a bizottság megkezdheti munkáját, a nádort mint magánföldesurat utasította a régi rend helyreállítására.¹²

Ugyanennek és a lengyel határszakasznak felülvizsgálatát kérték a rendek az 1696. évi pozsonyi konkurzuson is, ahol sérelmeik között ezt is előterjesztették.¹³ Válaszul azt kapták, hogy az 1687. évi országgyűlés elrendelte az országhatárok kiigazítását, a magyar rendek azonban nem állították össze a bizottságokat, holott

a másik fél készen várakozott. Az is kitűnik a válaszból, miért nem jöttek létre a magyar bizottságok. Nem kaptak napidíjat, mivel az udvarnak az volt az álláspontja, hogy a határbizottságok működése elsősorban az ország érdeke, nem a királyé, így a költségeket is fedezze az ország.¹⁴

1698-ban kísérlet is történt arra, hogy többek között az országhatárjárások költségeinek fedezésére a megyéktől és városoktól külön adót kérjenek. A körlevelet a nádor küldte szét a megyékhez,¹⁵ rámutatva arra, hogy a magyar kamara a különféle bizottságok (*commissiók*), az igazságszolgáltatás és az országhatárjárások költségeit egyedül a harmincadokból nem tudja fizetni, hanem szükséges az ország hozzájárulása is. Ezeknek az összegeknek beszedésével három ítélmestert bíztak meg.¹⁶

Az 1708-ban összeült pozsonyi csonka országgyűlés újból felvette kívánságai közé a határ rendbentartásának ügyét, kérve, hogy az ország határait rögtön az országgyűlés befejezése után vizsgálják felül, s minden évben újítsák meg a határjeleket.¹⁷

Az 1715. évi országgyűlés, 39. törvénycikkében, újból határvizsgáló biztosokat küldött ki valamennyi határszakaszra, igazolva ezzel, hogy az Esterházy Pál nádorsága alatt fennállott határviták átnyúltak a szatmári béke utáni korszakra is.

JEGYZETEK

¹ Esterházy Miklós nádor az 1630. évi országgyűlésen erőteljesen sürgette a Lengyelországnak elzáróított városok, valamint Ausztriához csatolt uradalmak visszacsatolását; mindenekelőtt az ország jövedelmét kívánta volna növelni az onnan származható bevételekkel. Hajnal István: i. m. 18.

² MOL P 125 7131.

³ 1681: 23. tc.

⁴ Uo. 5. § (állandó szokás).

⁵ Uo. 8. §.

⁶ L. pl. 1681: 24. tc.; továbbá: I. jegyzet

⁷ 1687: 15. tc.

⁸ MOL P 125 1865.

⁹ MOL P 108 69. I. k. 321–323.

¹⁰ „... veluti primarium eiusmodi locorum in controversiam sumptorum, cui alioquin de autoritate et officio palatinali metas regni tueri et defendere incumberet”. — (Kiemelés tölem.)

¹¹ Trencsén megye levele a nádorhoz 1689. júl. 25-én. MOL P 125 4964. — A megye már 1688-ban felszólította Szunyogh Gáspárt is a szükséges iratok bemutatására. MOL P 647.

¹² 1709. jún. 22. Királyi leirat. MOL N 8 lad. 46.F. No. 263. és 1709. dec. 16. leirat, uo. No. 267.

¹³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 90–92. 18. pont.

¹⁴ Közli Thaly Kálmán: i. m. (Bercsényi család) 135–138.

¹⁵ Pest megye példánya PML Intimata inutilia 1698. év, No. 3. (1698. ápr. 4.) — Nyilvánvaló, hogy ez csak egy felszólítás a sok közül.

¹⁶ A kért összegek nagyságát illetően: Pest megyére 287 ft, Buda városára 27 ft, Pest városára 15 ft, a Kiskunságra 30 ft jutott (kerek számban).

¹⁷ MOL N 50 Lad. & Fasc. Z. NB. No. 175. 25. pont.

A NÁDOR SZEREPE A MEGYEHATÁROK HELYREÁLLÍTÁSÁBAN

A török uralom alatt az ország régi közigazgatási beosztása megváltozott. A hódoltsági terület szélén fekvő megyék egy része a királyi Magyarországon belül maradt, másik részét magával ragadta a török. A megmaradt megyecsonkokat részben egymással kapcsolták össze, részben egy szomszédos, épen maradt megyével. A régi megyék neve mindkét esetben szerepelt az egyesített megye új nevében. A török hódoltsági területen az odacsatolt megyék a török közigazgatási szervezet részévé váltak. Annak ellenére, hogy a megyék és a régi földesurak a hódoltság előtti állapotok emlékének rögzítésére törekedtek, és a hódoltsági megyékből is adót szedtek, az egykori megyehatárok elhalványulása természetes folyamat volt.

A határok azonban nemcsak a török hódoltság folyamánként változtak meg. A megyehatárokat a királyi Magyarországon is és a török hódoltság előtt is időről időre ugyanúgy felül kellett vizsgálni, mint magát az országhatárt. A megyehatár változását főleg egyes birtoktesteknek, uradalmaknak a szomszéd megyéhez való átcsatolása okozta, ha a földesúri érdek úgy kívánta. Az 1542: 36. törvénycikk alkotói megtörtént esetek sorára tekinthettek vissza, amikor kimondták, hogy a megyék főispánjai hivatalvesztés terhe alatt kötelesek visszacsatolni a megyék testéből a hatalmasok által elszakított birtokokat. Az ezt megújító 1546: 53. törvénycikk már főleg a „zavaros idők” következményének tartja az elcsatolásokat, s újból a főispánok köteletségévé teszi, hogy a bármely módon máshova csatolt részeket kebeleztessék vissza abba a megyébe, amelyhez jog szerint és régtől fogva tartoztak. Körülbelül 70 év múlva a fenti két törvényt megújító 1618: 71. törvénycikk az alispánok köteletségévé tette az egyes megyéktől elcsatolt birtokok visszacsatolását. A két előző törvény a nádort nem említi, minthogy létrejöttük idején nem nádor volt, hanem helytartó és mellette nádori helytartó.¹ Az 1618. évi törvény azonban már fontos szerephez juttatja a nádort: a megyék közötti határvillogásokat neki kell felülvizsgálni és kiegyenlíteni (1. §). A helyzet azonban tovább romlott, s az 1635: 19. törvénycikk már kénytelen volt leszögezni, hogy a szabad királyi és mezővárosok, falvak és puszták határainak bizonytalansága miatt minden évben sok emberölés, azonkívül marhaelhajtás fordult elő. A felsorolt példák két-két különböző megyében fekvő falvak határviszályáról, tehát lényegében két megye viszályáról adnak számot. Ennek kiküszöbölése érdekében megújították az 1618: 71. törvénycikket (anélkül, hogy a két fentebb említett XVI. századi törvényt is említették volna), s kimondták, hogy az olyan falvak mesgyéit, ahol két várme-

gye határa találkozik, a nádor vagy az általa kiküldött biztosok minél előbb vizsgálják meg, s a fennforgó vizsályt simítsák el.

Esterházy Pál idejében, valahányszor a nádor hasonló ügyben kapott királyi parancsot, az mindig a két utóbbi törvény alapján szőlította fel eljárásra.²

Ezen a téren valamennyi nádor közül Esterházy Pál helyzete volt a legnehezebb. A török kiűzése után nem volt megye a visszafoglalt területen s annak szomszédságában, amelyeknek ügyével ne kellett volna többször is foglalkoznia. Fő feladata az volt, hogy új életre keltse a megszűnt megyei közigazgatást és igazságszolgáltatást, szorgalmazza tisztikar megalakulását, s mindezzel párhuzamosan megszilárdítsa a megyéket egymástól elválasztó határokat is.

A visszafoglalt területen a hadsereg jelenléte, kamarai és hadi tisztek túlhatalma is akadályozták munkáját, s ugyanakkor fel kellett vennie a küzdelmet a határviták háttérében álló helyi erőkkel (világi, egyházi földesurakkal) is. A megyehatárok rögzítése az ő korszakában az állami adó felosztása szempontjából is sürgős volt. Több megye nem vállalta a nádori konkurzuson rávetett adót csak abban az esetben, ha a szomszéd megye által elcsatolt területét visszakapja, s bekapcsolhatja a megyei belső adófelosztásba.

A megyehatárviták ügyének elintézési módja a panaszos megye felterjesztésétől kezdve az ítélet meghozataláig részleteiben is ismeretes. A megye a királyhoz folyamodott. A király parancsot küldött a nádornak hivatkozva a két fent idézett törvényre, s utasította, hogy vagy maga szálljon ki a vitás határ megvizsgálására (ami nem fordult elő), vagy ha ez nem lehetséges, küldjön ki biztosokat. A biztosok — birtokos nemesek vagy hiteles helyi személyek — a vitás területen a törvényekben előírt módon tanúk kihallgatásával megtartották a határjárást, sőt írásbeli bizonyítékokat, okleveleket is bekértek. Előfordult, hogy az érdekelt megyék a nádori levéltárból kértek iratokat, mivel saját példányuk hiányzott, elpusztult.³ A biztosok megpróbálták barátságos egyezményt létrehozni a felek között, vagy megidéztek őket a nádor bírósága elé. A végleges ítéletet a nádor a királyi tábla előtt lefolyt tárgyalás után hozta meg. Az ítélet azonban korántsem jelentette a határper végét.

A fentieket az ország több részéből felhozott néhány példával illusztrálhatjuk.

A Dunántúlon, Somogy és Tolna megye között a megyehatár meghatározatlansága 1696-ban véres összeütközést idézett elő. A megye északkeleti határán, közvetlenül Veszprém és Tolna megye szomszédságában fekvő Hídvég mezőváros és Hídvég falu (Batthyány Ádám horvát bánnak, a Kanizsával szembeni részek főkapitányának birtoka) az 1680-as években még Veszprém megyéhez tartozott, az 1690-es években pedig Somogy és Tolna megye vitatkozott rajtuk. A mezőváros lakossága katonai szervezetben élt,⁴ „hídvégi sereg”-nek nevezték, kapitányuk Csákváry Máté nemesember volt.⁵ Hídvég falura a mezőváros hajdúkiáltásai nem terjedtek ki, ezért onnan sokan szöktek át a mezővárosba.⁶ 1696-ban a mezőváros Somogy megyének már megfizette a porciót, de ugyanezt Tolna megye is követelte tőle. Megtagadták a másodszori fizetést, ezért a Starhemberg ezred egy légiója kiszállt a mezővárosba, hogy katonai végrehajtás útján szedjen be 2340

forint porciót. A kapitányt letartóztatták, a nőket, öregeket túszként kezelték. Végül a német katonaság és a felfegyverzett hídvégi sereg összecsapott, a németeket kísérő hadbiztos elesett. A hídvégi sereg egy időre elmenekült lakóhelyéről, és a nádor segítségét kérte. A király parancsot küldött a nádornak, hogy vizsgálja ki a zendülést, és vessen véget a két megye közötti határvitának. A nádor, már korábban megkezdett nyomozások után 1696. március 15-én tartott tárgyaláson meghatározta Somogy megye északkeleti határát, s a két Hídvéget is Somogy megyének ítélte.⁷

A Dunán inneni országrészben bonyolult kérdés volt Nagyhont és Kishont megye vitája. Az elszakadni készülő kishonti járás ügyében a nádor több évszázados elintézetlen viszályt örökölt. A járás kb. a XIV. század végén földesúri érdek következtében kapcsolódott a tőle messzebb eső Hont megyéhez, amelytől Nógrád megye északi része választotta el. Bányáival, iparával, kereskedelmével gazdagabb volt a nagyhonti résznél, s könnyen kicsúszott az akkor még telekre és igaerőre alapozott adóösszeírások alól. Az 1687: 25. törvénycikk meghagyta a járást Hont megyénél, azonban a távolságra való tekintettel külön alispánt, szolgabírákat és esküdteket választhattak. A nádor előtt olykor megegyezésre jutottak, majd Kishont folytatta az elszakadási harcot. Az 1690-es években megpróbált Nógrád megyéhez csatlakozni. Kívánsága csak 1802-ben teljesült, amikor Gömör megyéhez kapcsolódott.⁸

A Tiszántúlon 1703-ban Szatmár megye fordult a királyhoz azzal a panasszal, hogy Szabolcs megye Bátor mezővárosnak és Szentmárton birtoknak egy részét, amelyek írásbeli bizonyítékok alapján mindig Szatmár megyéhez tartoztak, magához ragadta, s onnan adót szed. A vitát barátságos úton elsimítani nem tudták, s ezért arra kérték a királyt, rendelje el a nádornak az ügy befejezését. Ez meg is történt. A királyi parancs felsorolta a nádornak ilyenkor előírt teendőit.⁹

Ugyancsak 1703-ban határvita támadt a Rések megyéi között. Közép-Szolnok megye panaszolta, hogy Szatmár, Bihar és Kraszna megye egy-egy részt kíván elszakítani területéből. Ilyen módon négy megye határa is bizonytalanra vált.¹⁰

Hosszú évekig tartott, amíg az ország új közigazgatási és igazságszolgáltatási hálózata kiépült. Az Esterházy Pál idejében megkezdett megyehatárperek némelyike a XIX. századig is elhúzódott.¹¹

JEGYZETEK

¹ Nádor nemlétében a nádori igazságszolgáltatás egy részét a nádori helytartó látta el a helytartó mellett. L. a nádor helytartóságáról szóló részben.

² 1618: 71. és 1635: 19.

³ Egy a sok példa közül: a Baranya és Somogy megye között hosszan húzódó határvita során 1699. május 5-én Somogy megye a nádorhoz fordult. Közölte vele, hogy az ügyben június 11-én Felsőbükön tárgyalás lesz, amelynek határidejét Nádasdy Tamás, felsőbükői Nagy István országbírói ítélőmester és Vas megye alispánja, Szegedy Pál tűzték ki (nyilvánvalóan ezek voltak a nádor megbízottai). Oda azonban eredeti iratokat kell vinniük bizonyítékul, s ezek közül a Szigetvárra vonatkozó iratok a nádornál vannak; el fogják értük küldeni a megyei szolgabírókat. MOL P 125 4841.

⁴ Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok, Bp. 1960, 286–302.

⁵ MOL R 319.

⁶ A falu új bérlőjének felszólítása MOL P 1313 Lad. 17. No. 94.

⁷ Az eset leírását l. Iványi Emma: A hídvégi „tumultus”, 1696. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 3. Kaposvár, 1972, 75–89.

⁸ Bővebben l. Iványi Emma: Hont megye és a kishonti járás. Lt. Szemle, 1969, 440–445.

⁹ MOL A 35 1703. január, No. 18.

¹⁰ Uo. 1703. március, No. 33.

¹¹ R. Várkonyi Ágnes: Agrárstruktúra és a föld birtokba vételének problémái Magyarországon a török kiűzése után. (Tört. Szemle, Bp. 1970.) c. tanulmányában megállapítja, hogy a töröktől visszafoglalt területeken nemcsak a földesúri hatalom, hanem a megyei hatalom is nehezen gyökeresedett meg újra. Maga a Habsburg-állam akadályozta, amelynek erejéből másra még nem futotta, csak arra, hogy az országnak ezekben a részeiben rablógazdálkodást folytasson. Ennek érdekében visszaszorították a rendi erőket s a rendektől függő közigazgatást.

A NÁDOR SZEREPE AZ INDIGENÁK ESKÜTÉTELÉNÉL

A kisebb jelentőségű ügyek közé, amelyekben a nádor mint a magyar király helytartója ténylegesen helyettesítette is a királyt, tartozott a honfiúsított idegenek esküjének, az indigenátusi eskünek kivétele egyes, alább ismertendő esetekben.

A rendeknek állandóan visszatérő sérelme volt a honfiúsítások nagy száma, a befogadott idegeneknek birtokkal, tisztségekkel való ellátása, sokszor az uralkodónak önkényes elhatározása alapján. Az 1550: 77. törvénycikk ki is mondta, hogy a király a befogadásról az országgyűléssel közösen döntsön, ha pedig nincs országgyűlés, kérje ki a magyar tanácsnak, a főpapok és bárók tanácsának véleményét. Az indigena teygen esküt az ország törvényeinek megtartására; az eskü szövegét, letételének napját és helyét is feltüntetve, szóról szóra be kell írni a magyar kancellárián őrzött királyi könyvekbe, amint régen is szokásos volt.¹ Az 1659: 133. törvénycikk szükségesnek látta hozzáfűzni, hogy az indigenák váltsák is ki erről szóló okleveleiket a magyar kancelláriától. Az oklevélkiállítási díjat 200 magyar forintban határozta meg. Azok elfogadható okból nem teheték le az esküt az országgyűlés (a nádor és a rendek) előtt, megvárhatták a következő országgyűlést, de arra is volt mód, hogy országgyűlésen kívül, a király előtt, a nádor és a magyar kancellár jelenlétében teygenek eleget ebbeli kötelezettségüknek. Az esküt le nem tevő vagy oklevelet ki nem váltó személyt nem tekintették indigenának. Az 1659. évi törvény erre vonatkozó rendelkezéseit megismétli az 1681: 82. törvénycikk. Az 1687: 26. törvénycikk pedig 1000 aranyban határozta meg a fizetendő taksát. Ezt az összeget még az országgyűlésen a nádor előtt kellett letenni.

Esterházy Pál nádorsága alatt a tényleges gyakorlat az volt, hogy az idegenek egy részét országgyűlésen, más részét pedig azon kívül honfiúsították. A folyamodó a magyar kancellárián keresztül kérvényt terjesztett a király elé, amelyben felsorolta családja, rokonsága, valamint saját érdemeit és szolgálatait. Nem tudjuk, hogy a három király, I. Lipót, I. József és III. Károly milyen mértékben támaszkodott magyar tanácsosai véleményére, adataink a honfiúsítás befejezett tényéről szólnak. Maga az erről szóló oklevél privilégium formában kiállított királyi oklevél volt.² Részletesen ismertette az indigena (olykor nem egy, hanem több személy) szolgálatait, amelyek alapján az idegen nemest a magyar nemesek, a mágnást a mágnások közé sorolták be. Olykor az indigenatussal együtt nemességadományozás, címerbővítés, bárói vagy egyéb cím adományozása is együtt járt. Pál nádor idejében indigenatust kaptak jutalmul a török és a francia háborúban kitűnt

katonák, kapitánytól felfelé, magas- és közepes rangú hivatalnokok, igen gyakran kamarai tisztségviselők, akik jelentős anyagi hasznot hajtottak a kincstárnak, és érdemeket szereztek a hadsereg ellátása terén, továbbá diplomaták, külföldi követéségek, olykor béketárgyalások buzgó és sikeres lebonyolításáért, valamint jónevű jogászok, orvosok, gyógyszerészek. A királyi oklevél magában foglalta az eskü szövegét is, s ha az eskütétel országgyűlésen nem történt meg, akkor a honfűsítés feltételül tűzte ki letételét, valamint azt, hogy a következő országgyűlés megfelelő cikkelyébe az indigena nevét beiktassák.

Az indigenák általában azon az országgyűlésen tették le az esküt, amely őket befogadta. Ha ez nem országgyűlésen történt, akkor a törvény értelmében „a király előtt” kellett esküt tenniük. Olyan esetről, amikor az országgyűlésen kívüli eskü letételénél a király valóban jelen lett volna, adataink nem szólnak. Az indigenák ilyen esetben vagy a nádor, vagy a magyar kancellária előtt tették le az esküt; mindkét hatóság a királyt helyettesítette ez alkalommal. Választhattak, hol kívánának esküt tenni. Ha a kancellária előtt tették le, az erről szóló bizonyoságlevelet — királyi oklevelet — a kancellárián készítették el. A kancellária előtt letett eskünél a nádor vagy hivatalának képviselője nem volt jelen. Ha a nádor előtt történt az eskütevés, a bizonyoságlevelet ő állította ki, aláírásával és hivali pecsétjével ellátva. Ezeket a bizonyoságleveleket a nádori kancellárián fogalmazták, és a kész szöveget a nádori protocollumkönyvekbe is bemásolták.³ A bizonyoságlevélnek az a része, amely a nádornak esküt kivevő jogára és szerepére utal, teljes szövegében így hangzik: „... coram nobis qua palatino regni Hungariae et locumtenente regio”. Sok esetben azonban csak az áll a protocollumkönyvekben, hogy „coram nobis”; ez esetben rövidítésről van szó. Az eskütétel kelte és helye azonos volt a bizonyoságlevél keltével és helyével. Többen tettek esküt a nádor bécsi belvárosi házában.⁴ Előfordult, hogy a nádoron kívül jelen volt a magyar kancellár és a kancelláriai titkár is,⁵ sőt egyes esetekben rajtuk kívül, bizonyára az indigena kívánságára, más magyar főpap és főúr is megjelent.⁶ Ha a nádoron kívül más is jelen volt az eskütételnél, ezeknek nevét a bizonyoságlevél feltünteti.

A nádori bizonyoságlevél közli, melyik országgyűlésen történt a honfűsítés, ha pedig országgyűlésen kívül történt, akkor utal az erről szóló királyi oklevélre általánosságban vagy feltüntetve az oklevél keltét. Rámutat arra, hogy az indoklást, az érdemek felsorolását a királyi oklevél tartalmazza. Sok esetben át is veszi a királyi oklevél erre vonatkozó részét, de rendszerint nem egész terjedelmében.

Megtörtént, hogy a honfűsítást és a nádor előtt letett esküt rövid idő, néhány hónap választotta el egymástól, de bőven van példa arra is, hogy csak több év múlva került sor az esküre.

Az esküt az esetek többségében az indigenák személyesen tették le a kancellária vagy a nádor előtt, de több példa van arra is, hogy törvényes, hivatalos akadályoztatás esetén az indigena hitelesített teljhatalmú megbízásával ellátott helyettes tette le az esküt.⁷ Ha az indigenatus több személyre is kiterjedt, pl. a szűkebb családra vagy rokonra, akkor sem jelentek meg valamennyien, hanem rendszerint az oklevélben első helyen említett személy tett esküt a többiek nevében is.⁸ A bizony-

ságlevélben indoklás található arról, mi kényszerítette az indigenát a távolmára.

A törvény előírása szerint az indigenatusi eskü letételéről szóló bizonyáglevelet vagy legalább fontos adatait minden esetben be kellett volna vezetni a kancelláriai királyi könyvekbe; ez azonban nem mindig történt meg. Egészen kivételesen vezették be ide a nádor előtt letett esküt.⁹ A nádori protocollumkönyvekben pedig csak akkor található adat, ha az indigena országgyűlésen kívüli esküjét a nádor előtt tette le. Ezekben a protocollumkönyvekben az a kivétel, ha a kancellária előtt letett esküről szóló bizonyáglevelet is bemásoltak.¹⁰

A fentiek szerint az 1659. évi törvényben megkívánt eljárás a gyakorlatban módosult, a király hasonló eskük letételénél nem volt jelen személyesen, hanem a magyar kancellária vagy a nádor helyettesítette.¹¹

JEGYZETEK

¹ Nagy számban találhatóak bemásolva a kancelláriai Liber Regiusba. Néhány ismert név a sok közül: Aspermont gróf (Rákóczi Julianna férje), 1694. nov. 29., Bécs. Az indigenatust még az 1687. évi országgyűlésen kapta, de nevét nem vezették be a törvénycikkekbe, s így új kérelmet terjesztett a király elé, amit a nádor is pártfogolt. 23. k. 358–359. — Odescalchi Livius herceg, XI. Ince pápa unokaöccse, 1697. aug. 21., Bécs. Egyúttal a szerémi hercegi címet s az ezzel járó birtokokat is megkapta. 24. k. 512–519. — Egy hadseregszállító (1701. 26. k. 169–171) s a szomolnoki rézbányák igazgatója (1702. 26. k. 241–245).

² A Liber Regiusban erre vonatkozólag adatot nem találtam.

³ A nádori bizonyágleveleket általában egy protocollumkötetbe másolták (MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6.). Két bizonyáglevél található a nádori adománykönyvben is. (Uo. Lad. 47. Prot. 2. 613–615 és 655–656.) A bizonyáglevél fogalmazványpéldányára rá is vezették a „Prothocolatum” szót. Pl.: MOL P 108 98. No. 292. (Schilson család, uo.: Mazzotti és Fulgraf család). Mindhárom megtalálható a 6. sz. protocollumban.

⁴ 1707. ápr. 20., jún. 10., okt. 6. és 1709. okt. 12.: „...in domo nostra interiori Viennensi” (a 6. sz. protocollumban, 855–858, 882–884). (Uo. 991–992.) — 1710. dec. 6-án pedig: „...in solita nostra residentiali domo”, uo. 1013–1016.

⁵ 1694. nov. 29. Aspermont gróf esküjénél: Jáklín Balázs kancellár és Mednyánszky Pál titkár. MOL N 8 Lad. 47. prot. 2. 613–615.

⁶ A nádor sógornőjének, Thököly Katalinnak férje, Tournon gróf különösen sok tanú jelenlétében tette le az esküt. Jelen volt Széchényi Pál kalocsai érsek, Mattyasovszky László kancellár, Erdődy György tárnokmester, Illésházy Miklós Trencsén megyei főispán, Bercsényi Miklós, Maholányi János személynök, Sente Bálint alnádor s még több, meg nem nevezett mágnás és nemes. 1698. okt. 15. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 95–96.

⁷ Nigrelli Octavianus tábornok 1695. dec 11-én kapta meg oklevelét, de magyarországi teendői miatt maga nem mehetett Bécsbe eskütételre. Az egri káptalannál teljhatalmú megbízólevelet kért Krucsay István, az országbírói hivatal titkára részére, s helyette az tette le az esküt 1696. márc. 5-én. MOL A 57 24. k. 47–48. — Egy másik indigenát 1697-ben a Tokaji-felkelés akadályozott meg a Bécsbe menetelben. Uo. 320–321. — Hasonló helyettesítés volt lehetséges a nádor előtt letett eskük alkalmával is, így például Angelieri, a lengyel királyné tanácsosa helyett a bécsi lengyel rezidens tett esküt. MOL N 8 lad 47. Prot. 6. 797–799 (1703-ban).

⁸ Pl. az Oettl, Lodroni, Fürstenbusch és Lamberg családok esetében (Uo. Prot. 6. 834–835, 825–826, 882–884 és 1036–1039.).

⁹ 1967. aug. 20. Krapff Ferenc József (az *Einrichtungswerk* egyik szerzője) ügyében. MOL A 57 24. k. 254–255.

¹⁰ 1698. júl. 1. Odescalchi Livius herceg indigenatusa. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 64–67.

¹¹ Bővebben I. Iványi Emma: A nádor szerepe az indigenák eskütételénél. (Szöveg melléletek: Aspremont gróf indigenatusi oklevele 1694. és Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek indigenatusi esküje.) Lt. Szemle. 1969, 619–625.

A KUNOK ÉS JÁSZOK BÍRÁJA ÉS FŐKAPITÁNYA

IV. Béla király nem sokkal a kunok és jászok végleges letelepítése után főbírájukul rendelte a nádorispánt, hogy a köztük és a magyar hatóságok között felmerülő vagy az általuk a király elé terjesztett ügyekben ítéletet hozzon.¹ Évszázadok folyamán a kunok és jászok főbírói, főkapitányi tiszte a nádori hatáskör állandó és fontos részévé vált, s a kapcsolat fennmaradásához mindkét fél ragaszkodott. A kunoknak és jászoknak a nádor fennhatósága védelmet jelentett, a nádoroknak pedig, hatáskörük bővülésén kívül, számottevő évi jövedelmet. A kunok és jászok évi ajándéka 3000 aranyforintot tett ki, ami Esterházy Pál idején 12 ezer rajnai forinttal volt egyenlő,² ugyanakkor a kamarától járó évi nádori fizetést 24 ezer rajnai forintban határozták meg.

A török kiűzése után a kunok és jászok települési területe három kerületből — a Nagykunságból, a Jászságból, és a Kiskunságból — állt, s két vármegye, úm. Pest, illetve Heves és Külső-Szolnok földjébe ékelődött bele. A XIII. században való beköltözésükkor kiváltságlevelet kaptak, amely az akkor még törzsi-katonai szervezetben élő nép számára a hatóságoktól való bizonyos függetlenséget és előjogokat biztosított. A nomád állattenyésztő életmódról fokozatosan áttértek a földművelésre, s ezzel párhuzamosan megindult bizonyára kezdetben sem teljesen egységes társadalmuk rétegekre bomlása. Kiváltságlevelüket gyakran megújították, s a fejlődés során kiemelkedő helységek külön kiváltságokat is szereztek. A kunok és jászok egyetemére vonatkozó kiváltságlevelek a nádori joghatóság és igazságszolgáltatás védelmét nyújtották nekik, függetlenné téve őket egyéb hatóságoktól, így a környező vármegyéktől is; azonkívül vámmentességet is biztosított számukra személyükre és az általuk szállított árukra nézve. A kiváltságok nyújtotta előnyöket azonban körükben is csak a felső, jómódú réteg élvezte, dolgozó tömegeik pedig a magyar jobbágysággal azonos színvonalon álltak.

A török hódoltság idején földjüket sok háborús csapás érte, ami társadalmuk etnikai átalakulására is vezetett. Elpusztult lakosságuk helyébe később földesuraktól elszökő magyar jobbágyok telepedtek nemcsak a fent említett kiváltságok kedvéért, hanem a földesúri függéstől való szabadulás reményében is, amire a hódoltsági területen nagyobb lehetőség nyílt. Ez az irányzat, a szabadabb paraszti létre való törekvés, amelynek lényeges járuléka az árutermelés kötetlenebb formáin kívül a kereskedelmi tevékenység volt, köztudomásúlag mindenütt jelentkezett az ország területén az adott lehetőségek határain belül.

A nádorok a hódoltság alatt is fenntartották a kun és jász területekkel kapcsolatos jogaikat. A XVI. századi pusztító háborúk után Thurzó György nádor módot talált arra, hogy Karcag környékét új lakossággal telepítse be. A kunok és jászok is, a közéjük telepített vagy szökött magyarokkal együtt, állandóan hivatkoztak a régi kiváltságlevelekben biztosított jogokra, s kapcsolatot tartottak a nádorokkal, különösen Esterházy Miklóssal és Wesselényi Ferencsel. A nádorság betöltetlensége idején — Wesselényi Ferenc halálától 1681-ig — a király nevében a magyar kamara nevezett számukra ki kapitányokat, s a kamara fennhatósága alá tartoztak.³

Esterházy Pál megfogyatkozott lakossággal vette át a jórészt elpusztult földeken élő, fent jelzett társadalmi-etnikai átalakuláson átment kunokat és jászokat, s a felszabadítási háborúk egészen 1698-ig újabb és újabb csapásokat zúdítottak rájuk. A területnek 1699-ben történt összeírása szerint még akkor is csak két nagyobb városuk volt, Jászberény és Kiskunhalas, s 14 lakott falujuk, amelyek mellett 56 elpusztult falut és 21 pusztát tartottak nyilván. Egész lakosságuk alig haladta meg a 12 ezer főt.

1681 után a kamara által kinevezett kapitányok megbízatása megszűnt. A nádor rokonát, második unokataestvérét, Esterházy Zsigmondot tette helyettesévé a jászkun főkapitányságban,⁴ azonban 1681-től Buda visszafoglalásáig s maguknak a kerületeknek felszabadulásáig eltelt néhány évben mindketten csak távolról intézkedhettek ügyeikben.

A kunoknak és jászoknak a nádori iratokban előforduló hivatalos elnevezése a következő volt: *Nobiles incolae utriusque Cumaniae uti et communitas Jazigum*. De nevezték a jászokat filiszteusoknak is (*Cumani et Philistaei*).

1681-től kezdve a kunok és jászok, még török fennhatóság alatt, több kérdésben keresték meg a nádort. Várakozással fordultak hozzá, de kapcsolatuk néhány évig átmeneti jellegű volt. Abban sem lehetünk biztosak, hogy azonnal rendszeresen folyósították számára az évi 3000 aranyforint „honorariumnak” nevezett járandóságot. A magyar kamara elnöke, Erdődy Kristóf ugyanis csak 1693-ban küldött kivonatot a nádor kérésére arról, hogy nádor nemlétében mennyit fizettek a kunok és jászok a kamarának (egyúttal azt a reményét is kifejezte, hogy ebből a szép összegből valami neki is jut).⁵ Mindaddig tehát ezen a téren bizonytalanságot kell sejtenuünk. 1688-ig a kunok és jászok ügyében kibocsátott nádori védlevelek, megújított kiváltságlevelek, a magyar kamarához, Pest és Heves megyéhez, a lévai végvári kapitányhoz intézett tiltakozások, leiratok⁶ mind amellet tanúskodnak, hogy helyzetük az 1680-as években súlyossá vált. Erre nézve nagy számmal találhatunk adatokat a történetükkel foglalkozó régebbi irodalomban, valamint a levéltári forrásokban. A kamara kereskedelmi tevékenységüket gátolta a kiváltságaikkal ellenkező vámok szedésével, az idegen katonai parancsnokok, hadbiztosok korlátlan önkénye s egyes magyar végvárak kapitányai és kóborló katonái által rájuk rótt terhek állandó növekedése, tetézve a háborús pusztításokkal, tűrhetetlen helyzetet idézett elő. A nádort tiszte arra kötelezte, saját érdeke is azt kívánta, hogy fenntartsa a kun és jász kerületek függetlenségét, gazdasági erejét; a legelső irat, amelyhez nádorra választásakor a nádori adományokról szóló jegyzőkönyvébe bemásolta-

tott, a kunok és jászok kiváltságainak megerősítése volt,⁷ később azonban maga is alul maradt abban a küzdelemben, amely a kerületeknek a nádori jogkörből való kivételével és a Német Lovagrendnek való eladásával végződött.

Buda visszafoglalása után a nádor, tiszténél fogva egyúttal Pest megye főispánja, nagyobb lehetőséget kapott egyrészt a megyei élet irányítására, másrészt a megye területén, illetve közeli szomszédságában fekvő kun és jász kerületek szervezésére. Budán is, Pesten is házat építtetett, olykor maga is megjelent, de küldöttei állandóan jártak a megyébe. De mivel ő is, Esterházy Zsigmond is az ország nyugati részében lakott, szükség volt *állandó helyi ügyintézők* kinevezésére. Pest megyének mindig megvolt a tisztkara. A kun és jász kerületek igazgatására pedig a nádor 1688. május 1-jén külön alkapitányt nevezett ki *Dalmady Sándor* személyében.⁸ A hódoltság idején, amint látni fogjuk, a kerületeket adózás szempontjából a megyék fennhatósága alá rendelték, olykor a megyékbe való bekebelezésük igénye is felmerült; ezt az elgondolást a kamara és az idegen katonaság vezérei támogatták. A nádor azonban a megyék és a kerületek különválasztása mellett foglalt állást, az ellenkezőjében nádori jogkörének súlyos sérelmét látta. Minden új és megújított kiváltságlevelében leszögezte, hogy a kunok és jászok *egyedül az ő joghatósága* alá tartoznak. 1688. március 8-án, nem sokkal Dalmady kinevezése előtt, kemény hangú dorgálásban részesítette saját megyéjét, Pest megyét, amiért privilégiumaik ellenére állandóan magához vonja a kunokat és jászokat, „szokatlan adóra erőltetvén és tehetségeket fölülhaladó portiokat rájuk vetvén”; figyelmeztette őket, ha nem hagyják abba, „más úttal is providealunk magunk autoritásának, kívánván őket az magok privilegiumjában megtartani”.⁹ Természetes, hogy a megyék más helyről, elsősorban a budai kamarai adminisztrációtól kapott biztatás nélkül nem nyúlhattak volna a jászkun területekhez, hogy a maguk adóterheit a rájuk való kivetéssel csökkentsék. Köztük és a megyék között egészen 1702-ben bekövetkezett eladásukig állandóan folyt a harc az együttes vagy külön adózás miatt, jelezve, hogy kiváltságaik mögött nem volt tartalom, s egyre inkább közeledtek az 1702-ben királyi oklevélben is rögzített jobbágyság állapotához. A kiskunságiak példája mutatja, hogy volt idő, amikor maguk kérték a megye védelmét, s vállalták az együttes adózást is. 1682. június 6-án a még Füleken székelő Pest megye tájékoztatta a nádort erről a kérdéstről. Eszerint a csupán négy faluból álló kiskunságiak korábban Pest megyétől függtek, s velük adóztak is, de még régi alispánjuk, Földváry János idején elszakadtak abban a hitben, hogy a rablók ellen meg tudják magukat védeni, s nincs szükségük a megye paraszthadnagyainak támogatására. Később a rablók (főleg fizetetlen végbeliek) elszaporodtával újból visszakerédkedtek, vállalták a rájuk kivetett terheket, sőt hadnagyságot is viseltek. Most pedig újból el akarnak különülni.¹⁰ Ebből látható, hogy mind a nádor, mind maguk a kunok és jászok az önállóság és külön adózás mellett foglaltak állást, amitől csak kényszerhelyzet téríthette el az utóbbiakat.

Dalmady Sándor alig egy évig viselte alkapitányi tisztét. Kinevező irata értelmében évi — de összegben meg nem határozott — fizetését a jászoktól és kunoktól kapja annak fejében, hogy biztosítja kiváltságaik megőrzését, s minden jogos

ügyükben támogatja őket. Közvetlen felettese Esterházy Zsigmond helyettes főkapitány volt. Dalmady Pestről írta jelentéseit részben neki, részben a nádornak. Pest megyével, amelynek alispánja akkor Ráday Gáspár volt, meg tudott egyezni — itt látjuk a Pest megyével kapcsolatban tervezett változás első jelét —, de összeütközésbe került a Jászberénynek kárt okozó szolnoki katonai parancsnokkal, aki egy időre le is tartóztatta. A kunok és jászok Dalmady irányítása alatt Pest megyével egyetértően teljesítették a rájuk háruló közszolgáltatásokat (jelentős ingyen munka, szekér- és igásállatállítás). Az alkapitány, familiáris módon, segédkezett a nádor magánügyeinek intézésében, tájékoztatta a háza építéséhez szükséges fafajták áráról, minőségéről, a helybeli iparosok drágaságáról, s Ráday alispánnál is kijárta, hogy a megye szekereket és gyalogmunkásokat adjon az építkezéshez.¹¹

Pest megye 1689 tavaszán tisztújításra készült. A május 18-án tartott tisztújító közgyűlésen *Sőtér Ferencet*, korábban a megye szolgabíráját, másodalispánná választották. Ekkoriban nevezhette ki a nádor Sőtért Dalmady utódként jászkun alkapitánynak is; egy augusztus 26-i nyugta már ebben a minőségében említi.¹² Sőtér Ferenc Pest és Heves megyei jómódú, ezekben s a következő években egyre gyarapodó, vagyonosodó középbirtokos volt. Mint korábban láttuk, a nádor a kun és jász kerületek és a környező megyék szétválasztásának elvi alapján állt, s most saját megyéjében mégis az alispánt, egyben a nemesi uralkodó osztály öntudatos képviselőjét tette alkapitánnyá, ami a megyei és a jászkun ügyek egybemosódását segítette elő. Esterházy Pálnak ez a lépése olyan tervet sejtet, amelyet leírva ugyan nem olvashatunk, de a későbbi gyakorlatból következtethetünk rá. A nádor Pest megye segítségével próbálta megvédeni a jászkun önállóságot. Sőtér a nádor támogatásával 1691-ben Pest megye első alispánja lett.¹³ A nádor ragaszkodott személyéhez, 1702-ig valamennyi tisztújításon mindig első helyen javasolta az alispánságra, s a négy jelölt közül mindig őt is választották meg.¹⁴ Az iratokban Sőtér alkapitány hivatalos címe: „...egregius Franciscus Sőtér... Iazigum et Cumanorum vicecapitaneus alias vero comitatum Pest Pilis Soldt vicecomes...”.¹⁵ A nádorhoz írt jelentéseiben mind a megye, mind a jászkunság problémáival találkozunk; ezenkívül ő is ugyanúgy intézte ura magánügyeit is, mint elődje, Dalmady Sándor.¹⁶

A jászkunságnak nádori hatáskörben való megtartása a rendeket magában foglaló „ország” kívánsága is volt. 1688-ban a nádor és a rendek már említett, az ország új berendezkedéséről készített alapvető, elvi jelentőségű nyilatkozatukban állást foglaltak a kun és jász kerületek kérdésében is. A nádor és Széchényi György esztergomi érsek elnöklete alatt Pozsonyban ülésezett rendi bizottság az 1688. szeptember 22-én benyújtott tervezetének „Cameralia” fejezetében a töröktől visszafoglalt területek (*neoacquistica*) egykori kamarai birtokait visszautalja a kamarai igazgatás alá, de hangsúlyozza, hogy a kun és jász kerületek más elbírálás alá esnek. Ezek ősidőktől fogva a törvényekben lerögzített módon a nádor fennhatósága alá tartoznak, s ha időközben a jelenlegi nádor elődei közül valamelyiknek kezén egyes ide tartozó területek törvénytelen adományozás vagy más módon magánkézre kerültek volna, ezeket mint a Szent Koronát illető s a nádori tisztség-

gel egybekapcsolt birtokokat vissza kell szerezni.¹⁷ A rendek nyilatkozata ténybeli tapasztalatokra támaszkodott. A török alatt felbomlott az ország régi közigazgatási beosztása, lényeges átalakuláson mentek keresztül a korábbi birtokviszonyok, s így a felszabadult területeken még évtizedekig folytak a határpercek a szomszédos vármegyék s más közigazgatási egységek, valamint az uradalmak között.

Sötér Ferenc alkapitánysága idejére esett a Kiskunságtól elidegenített *Kiskunhalas* város visszaszerzésének pere. Halast a Paxy család szerezte meg, a nádor pedig visszakövetelte. A vele szemben álló peres felek élén Holló Zsigmond felső-magyarországi birtokost, a szepesi kamara tanácsnokát találjuk, aki felesége, Paxy Klára révén e család leányágának igényeit képviselte. A per hosszasan húzódott, hol az egyik, hol a másik fél nem jelent meg a kitűzött határnapon. A nádor több felterjesztést intézett a királyhoz kiemelve, hogy a Kunság fővárosa és régi bíraskodási központja, Halas elsősorban nem a nádort, hanem a Szent Koronát illeti, mindent el kell követni tehát, hogy magánkézből annak birtokába visszakerüljön. Az ügy annyira elmérgesedett, hogy Holló Bécsben, a váradi püspök és vendégei előtt súlyosan sértő kifejezésekkel nyilatkozott a nádorról, a király helytartójáról. Tartott a per még 1700-ban is, amikor Holló hajlandónak mutatkozott arra, hogy a nádor részére biztosítsa Halast, ha mint az ország nagybírája segítségére lesz a Paxy család egy másik birtokügyének elintézésében.¹⁸

Kiskunhalas ügye azonban jelentéktelen mozzanatnak látszott az egész Jászkun terület 1702-ben bekövetkezett elidegenítése, eladása mellett (l. alább).

Nagy gondot okozott a nádornak és alkapitányának a háború sújtotta terület *lakosságának helyben tartása, illetve új betelepítése*. A török elleni háború idején egyes években egész falvak néptelenedtek el, különösen 1683-ban, majd 1691–1692-ben, ám ugyanakkor új lakosság is jött, szőkevény jobbágyok, továbbá a nádor parancsára odatelepített népelemek.

A kun és jász területekre szökött jobbágyokat a törvény szerint vissza kellett küldeni oda, ahova tartoztak. A nádor viszont az innen máshova szökötteket követelte vissza. 1690-ben ebben az ügyben támadt vita közte, ill. Heves és Külső-Szolnok megye között. Dalmady és még inkább Sötér kinevezése óta általában a jászkunokat elnyeléssel fenyegető „ellenséges megye” fogalma Heves megyével azonosul, ahol a budai kamarai adminisztráció fennhatósága szabadabban érvényesült, mint Pest megyében. A nádor visszaküldést sürgető parancsára Heves megye azzal válaszolt, hogy saját területéről jászkun földre szöknek a jobbágyok, s így azokért ők küldik el tisztjeiket.¹⁹ Sokszor igen bonyolultnak látszik az effajta ügyek intézése. Sötér Ferenc alkapitány Vattay János földesúr kérésére felszólítást kapott a nádortól, hogy ennek oda szökött jobbágyait adja ki. Sötér vizsgálatot tartott, s megállapította, hogy a szökött jobbágyok valóban évekig laktak Vattay falujában. Mégsem adhatta ki őket, mert az is kiderült, hogy a szőkevények korábban a nádor véglesi uradalmához tartozó Gyetva helység örökös jobbágyai voltak; oda viszont azért nem küldhetők vissza, mert a gyetvai részt a nádor zálogba adta Jáklin Miklósnak, aki a jobbágyokat nem kéri vissza.²⁰ Lehetséges, hogy a zavaros történet előadása csak ürügy volt a jobbágyok ott tartására.

Hasonló esetben ugyanis a már egyszer megtelepült munkaerőről és adóalanyról ritkán mondtak le. Ugyanebben az évben (1695-ben) Sötér alkapitány két évi adómentesség ígéretével szabályszerűen telepített is lakosságot a korábban elpusztult Karcagra.²¹

Dalmadyhoz hasonlóan Sötér Ferenc egyik legfontosabb feladata a kunok és jászok szolgáltatásainak, adójának beszedése volt. Gondoskodnia kellett arról, hogy a nádor megkapja tőlük évi 3000 aranyforint járandóságát. Erről 1699. és 1702. évi adatok szólnak. 1699-ben Sötér közölte a nádorral, hogy a jászágiak felviszik hozzá szokásos évi ajándékukat, ám a tőlük beszedett taksát ott tartotta, hogy a nádor budai házának építésére fordíthassák.²² 1702-ben, az eladás évében Sötér semmi módon sem tudta behajtani a 3000 aranyat. A jászkunság attól tartott, hogy új uruk, a Német Lovagrend nagymestere a birtokba iktatás után a maga részére is beszedi tőlük.²³ A kerületek adózását korábbi törvények szabályozták. Az 1622: 34 tc. értelmében — melyet az 1625: 28. tc. megerősített — a Szent Korona öreinek fizetését részben a kunoktól és jászoktól szedendő adóból fedezték; ezt az adót a vármegyék alispánjai és tisztikara szedte be tőlük s egyéb néprétegektől, amelyekre szintén kiterjesztették ezt a szolgáltatást. A jászkunoknak ugyan nem voltak portáik, amelyek alapján 1647-ben újjászervezték az adószedést, a vármegyék az 1647: 26. tc. értelmében mégis felhatalmazást kaptak, hogy ennek ellenére adót vethessenek ki rájuk. Adózás szempontjából tehát a hódoltság korának kényszerhelyzetében az ország törvényei a kunokat és jászokat a környező megyékhez osztották be, így a nádor később sem tudta őket ettől a gyakorlattól függetleníteni. Sötér Ferenc kettős, megyei és jászkun tisztsége azonban Pest megyében más helyzetet teremtett. A Kiskunság többé nem tiltakozhatott a megyei alispán tevékenysége ellen, amikor az egyúttal saját nádori alkapitánya volt. Sötér hatásköre természetesen a Heves és Külső-Szolnok megye területébe ékelődő Jászságra is kiterjedt, Heves megye beolvasztó törekvései ellen azonban állandó küzdelem folyt. Talán nem tévedünk, ha úgy látjuk, hogy Esterházy Pál azért tette Pest megyei alispánját jászkun alkapitánnyá, hogy saját nádori megyéjéhez kapcsolja a jászkun területeket, s így, Pest megyére gyakorolt befolyása révén, megakadályozza azok nagy részének máshova csatolását. A nádor egyéb országos teendői mellett személyesen viszonylag keveset törődhetett a messze fekvő megyével és a jászkun területekkel, amelyek egészen a karlócai békéig (1699) nem is voltak biztonságosak. Így Sötér, akinek ottani szilárd gyökerei, társadalmi helyzete, vagyona révén lehetősége volt a határozott fellépésre, szinte teljhatalmú megbízottként intézhette a kunok és jászok ügyeit. A nádor ebben nem gátolta, sőt támogatta, de a kamara és a hadseregpáncsnokok erősebbek voltak a nádornál, s így a jászkun alkapitány, valahányszor akadályokba ütközött, ezeket találta törekvései útjában.

Sötér hivatalba lépése nem jelentette egyúttal azt is, hogy ezután a Pest megye területén élő kunoknak ne lett volna panaszuk az adókvetés ellen. Minden évben minden megye területe belső repartíciós küzdelmek színhelyévé vált. A Pest megyei adatok közül kiemelhető Sötér Ferencnek 1693. december 19-én a nádorhoz írt

jelentése,²⁴ mivel nemcsak erre az egy évre, hanem az általános helyzetre is fényt vet. A vármegye, írta Sötér, figyelembe vette a kunság állandó tiltakozását, s csak 1500 forintot vetett ki rájuk, „mert mindenkor helytelen panaszokkal Hercegséget búsították; most már a vármegyebeliekhez képest nagy könnyebbségek vagyon”. 1695-ben a nádor, bizonyára a Holló-per miatt is, elrendelte Pest megyének a Kunság öszeírását.²⁵ Maga ritkán ment közéjük, de megbízottait többször elküldte mind a megyébe, mind a jászkun területekre. A kunok és jászok ügyeinek gondozója a nádor oldalán a Bars megyei jómódú középbirtokos családból származó Hunyady László volt, nádori familiáris és titkár (1696 után a magyar kancellária hivatalnoka). Sötér 1693-ban annak a reményének adott kifejezést, hogy Hunyady a kunok helyzetéről „helyes relatíot” fog tenni a nádornak.²⁶ Hunyadyt már mint kancelláriai titkárt a Német Lovagrendnek eladott jászkunok követői Bécsben a szatmári béke után is felkeresték mint régi ismerőst.²⁷ A nádor helyettese, Esterházy Zsigmond jászkun főkapitány 1691-ben meghalt. 1702-ig Esterházy Péter járt le olykor a megyébe a nádor megbízásából.²⁸ De a legfőbb ügyintéző maga Sötér Ferenc volt.

Feltevésünket, hogy a nádor Pest megyét szánta a veszélyeztetett jászkunság védőbástyájának, megerősítik a Heves és Külső-Szolnok megyével folytatott állandó vitákról szóló adatok. A jászkunsággal foglalkozó legújabb kutatások adatainak az a része, amely e területek megyei kizsákmányolásáról, a megyei nemesség adóáthárítási kísérleteiről szól, Sötér Ferenc kinevezése után kivétel nélkül Heves megyével kapcsolatos.²⁹ A nádor és a nádori alkapitány, illetve Heves megye ebben a kérdésben szemben álltak egymással. Erre vonatkozólag az 1698. évből hozhatunk példákat. 1698. február 11-én Sötér alkapitány felszólította Heves megyét, hogy tartózkodjék a jászok bekebelezésétől.³⁰ Február 18-án Jászberény város fordult panasszal a nádorhoz, Almásy János Heves megyei alispánnak rajtuk elkövetett sérelmei miatt.³¹ Február 25-én Heves megye panasolta be a nádornál a jászárokszállásokat, hogy a megye velük felküldött, adóügyekről szóló leveleit szándékosan nem juttatták el a nádorhoz.³² Március 15-én Sötér alkapitány újból tilalmazta a jászságnak Heves megyébe való bekebelezését.³³ A Heves megyével kapcsolatos meg nem szűnő ellentétek mögött talán a Pest megyéhez kapcsolás ki nem mondott szándéka húzódott meg, az a remény, hogy a nádori megye és a nádor fennhatósága alá tartozó jászkun kerületek együtt könnyebben verhetik vissza a támadásokat.

Erre azonban nem került sor. Ellenkezőleg, a három adóügyi bizottság (pozsonyi, budai, kassai) felállítása után, 1697 végétől kezdve a Jászságot és a Nagy-kunságot adózási szempontból Heves és Külső-Szolnok megyéhez kapcsolták, magát a megyét először, Pest megyével együtt a budai kerülethez. Később azonban átkerült a kassai kerület fennhatósága alá. Az évi országos repartíciókat a nádor és a rendek továbbra is együtt készítették, a belső felosztás és a végrehajtás terén azonban az új bizottságok jelentős szerepet kaptak. A nádornak, aki a pozsonyi bizottság elnöke volt, elvben felügyeleti joga lett volna a másik két bizottság, illetve kerület fölött is, azonban ezt a jogát nem érvényesíthette, mivel a bizottságok

tényleges felettes szerve a bécsi Ministerialis Deputatio volt. Így a nádor és a jászkun kerületek közé az adózás terén — éppen a terület eladását megelőző években — bizonyos tekintetben közigazgatási gátak is emelkedtek, amelyeket a velük foglalkozó történetírók eddig még nem vehettek figyelembe.³⁴

1700-ban, 1701-ben és 1702-ben a budai és a kassai bizottság között több alkalommal volt vita elsősorban a Nagykunság adójának ügyében. Az 1700. évi repartíció értelmében a terület adója a kassai bizottságot illette, ami ellen a budai bizottság tiltakozott.³⁵ 1701-ben a kassai bizottság közölte a budaival, hogy a Nagykunság adójára a katonai repartíció szerint a rác katonaság ellátása céljából van szükség, tehát a budai bizottság csak az esetben kaphat innen adót, ha fedezi a rácok szükségleteit.³⁶ 1702 őszén, már az eladás után, ismét kiújult a vita a két bizottság között. A kassai kerület főhadbiztosa a Schlick-ezredet kívánta a terület adójából fizetni, nemcsak a budai bizottság tiltakozása ellenére, hanem a kassai bizottság megkerülésével is, amelynek megkerdezését elmulasztotta. Egyszerűen kiküldte a Schlick-ezrednek szóló utalványokat, holott ettől ebben az évben a Ministerialis Deputatio is tiltotta.³⁷ Nemcsak a nádor volt tehetetlen a katonasággal szemben, hanem a bécsi szerv, a Deputatio is.

A jászkun területek adóján kívül azonban az udvarnak jelentősebb összegű készpénzre is szüksége volt. A török, majd a francia háború a csőd szélére juttatta a birodalmat. Így a neoacquistica-területté nyilvánított jászkunságot 1702 májusában 500 ezer rajnai forintért eladták a Német Lovagrendnek.³⁸ A Lovagrend nagymestere mellett Kollonics Lipót esztergomi érsek az összeg felének rendelkezésre bocsátásával társvevőként szerepelt.³⁹ A jászkunság csak 1745-ben tudta megváltani magát. Az eladásra vonatkozó irodalom bőséges adataiból⁴⁰ csak a legfontosabbakat foglaljuk össze. Előkészítése a terület összeíratásával kezdődött, amelyre a bécsi udvari kamara adta ki az utasítást 1699. június 26-án a budai kamarai adminisztrációnak.⁴¹ Sötér Ferenc alkapitány — magatartása három éven keresztül a fentebb vázolt nádori elképzeléssel teljes összhangban volt — nem engedte be a jászkunságba az adminisztráció összeíróit, hanem a nádor utasítását kérte, mit tegyen: „... az elmúlt keddi postán az bécsi excelsa Cameratul gyütt decretum az budai cameralis administratióra, hogy az kunságot és jászságot, mind az ép helyeket, mind pedig a pusztákat, conscribálják, és egészen megvizsgálják. Mely parancsolathoz képest budai administrator uram⁴² ő nagysága tegnapi napon bizonyos deputatusit ki akarta küldeni pro conscriptione, de én protestáltam, hogy Hercegséged híre nélkül nem engedem azon conscriptiot végben vinni, és kértem is ő nagyságát alázatosan, hogy addig hagyja in suspenso az dolgot, az meddig Hercegségednek alázatosan hírévé nem teszem. Mely protestatiomnak és kérésemnek ő nagysága engedelmeskedvén ígérte, hogy addig várakozásban fog lenni, az meddig Hercegségedtől válaszom fog érkezni.”⁴³ A nádor nem tudta megakadályozni az összeírást. 1699. augusztus 24-én a budai kamarai adminisztráció megbízást adott Penz János Kristóf egri kamarai prefektusnak az összeírás elvégzésére.⁴⁴ Sötér augusztus 3-án újból írt a nádornak, tolmácsolva a kunok és jászkok könyörgését, hogy „ha lehetséges a dolog, müljon abban a jászságnak és

kunságnak conscriptioja, ha pedig kell lenni, Hercegséged kegyelmes parancsolatja szerint végben fogom vitetni”.⁴⁵ Az eladás híre már elterjedt, de az összeírás enélkül is azt a veszélyt rejtette magában, hogy utána lényegesen fel fognak emelkedni az adóterhek. Sőtér, ha parancs értelmében segített is Penznek, a maga lehetőségei között ellenállt. Semmiképpen nem fogadható el az a későbbi nádori nyilatkozat, mely szerint Esterházy csak 1702 februárjában értesült volna az eladás tervéről.⁴⁶ A nádor minden tudott, azt is, hogy minden tiltakozás hiábavaló; így az alkapitányt állította előtérbe, az tiltakozott felterjesztéseiben az eladás ellen, az vonta magára hatáskörének túllépéséért a bécsi hatóságok dorgálását.⁴⁷ Beadványát a királyi jogügyigazgatónak Bécsben, a Neoacquistica Bizottság mellett működő helyettese, Meskó Ádám vizsgálta felül, s 1702 januárjában elkészült indoklásában jogosnak minősítette az eladást.⁴⁸ Február 13-án tárgyalt erről a titkos tanács,⁴⁹ és február 16-án tiltakozott a terv ellen a nádor a király előtt.⁵⁰ Az események azonban haladtak a maguk útján, 1702. március 22-én bocsátották ki az eladásról szóló királyi oklevelet, amely egyúttal kiveszi e területeket a nádori fennhatóság alól, lakóit jobbágyként adja át az új birtokosnak.⁵¹ Május 22-én pedig megkezdődött a bevezetés és birtokba iktatás szertartása is sok jelenlevő tiltakozása mellett.⁵² Június 8-án az ország és a nádor nevében mint nádori megbízott Suppán István, Pest megye jegyzője terjesztett elő hivatalos tiltakozást a történetek ellen.⁵³ Sőtér Ferenc nádori parancsra jelen volt a Lovagrend beiktatásán, s arról 1702. május 27-i levelében részletesen beszámolt. Ő is ellentmondott mind a nádor, mind az ország nevében. A 3000 arany nádori honoráriumot ez évre már nem tudta beszédni, egyébként is a rend jobbágy sorba süllyeszti a jászkunokat, és jelentős terheket ró rájuk, hogy a vételár valahogyan visszatérüljön: „... kíván tülök sex per centumre 30 000 forintot, az tisztek fizetését, és az Ordoban levő administrator úri tartását azonkívül; addig könyörgöttek, hogy gróf Volkra⁵⁴ uram ő nagysága interpositiojára nézve 25 000 forintban, 300 mérő abrakban és 100 kila búzában lett meg az alku és 100 szekér szénában, az elmúlt Szent György naptul fogva, az jövőendő esztendőbéli Szent György napig; már addig sem dézsmát nem fognak adni, sem nem fognak robotálni, sem korcsmájokat, sem mészárszékeiket el nem fogják venni tülök, sem az malmaikat. De azután mindent el fognak követni, valamit más jobbágyok szoktak praestálni, mert ezek minden privilegiumuktul teljességgel meg fosztattak és minden parasztság alá vettek. Talán ugyan az egy esztendőben ezen summát meg adhatják, de jövőendőre nem hiszem, hogy csak az fele is közülük meg maradjon, nagyobb részint mind el fognak széledni. Most ugyan az vetéseket és egyéb majorságikat el nem hagyhatják, mert éhetetlené maradnának, de esztendőre nem hiszem, hogy sokan maradnának közülök. Így azért Nagyságod szófogatlanúságomnak ne méltóztassék tulajdonítani, hogy semmit sem vehettem rajtok, mert ezeknek régen meg volt parancsolva Bécsben, hogy semmit se adjanak.”⁵⁵

A jászkunság nádori fennhatóságának megszűntével Sőtér Ferenc alkapitányi tiszte is véget ért.⁵⁶ A rend beiktatásán elhangzott ellentmondás szövegét nem ismerjük. De a nádorhoz írt levelének fent idézett szövegéből látható, hogy felis-

merte a jászkunság eladásának valódi okait, félreérthetetlenül rámutatott nehéz paraszti sorba kerülésükre; éppen ettől várta, hogy új helyzetükbe nem fognak belenyugodni.

Esterházy Pál kárpótlásul a Bihar megyében fekvő derecskei uradalmat kapta.⁵⁷ Anyagi elégtételnek ez talán elfogadható volt, de mint nádort semmiképpen nem menthette fel a további tiltakozás, a régi nádori jogkör helyreállításáért való küzdelem alól. Minden országos méltóságnak, tisztségviselőnek első kötelessége volt, hogy elődeitől örökölt jogkörét csorbítatlanul hagyja hivatali utódaira. A magánember beérhette az anyagi kárpótlással, de a nádor nem nyugodhatott meg jogkörének ilyen nagyfokú csorbítása mellett.

A szabadságharc alatt a kunok és jászok, a történetek hatása alatt, Rákóczi Ferenc természetes szövetségeseivé váltak. A szabadságharc vezetői gyakran használták fel harcuk jogosultságának érvei között a kun és jász kerületek eladását.

A szabadságharc után újból felvették a kapcsolatot a nádorral annak érdekében, hogy visszasegítse őket régebbi helyzetükbe. Egyébként mint az ország többi adózójára rájuk is kiterjedt továbbra is az évi konkurzusokon elnöklő nádor adószétosztó hatósága. 1711 őszén azonban nemcsak adóenyhítésért fordultak hozzá, amikor felkeresték a kancellárián működő régi titkárát, a fentebb már említett Hunyady Lászlót. A Lovagrend nagymesteréhez Boroszlóba utazó jász küldöttség megállt Bécsben, s hallva, hogy a nádor állandó rezidenciáján, Kismartonban tartózkodik, oda is utána akartak menni, de a velük levő tiszt ezt nem engedélyezte. Ezért Hunyadynak adták át a nádornak szánt leveleket, s ez tolmácsolta kétrendbeli kérésüket a nádorhoz szeptember 21-én írt levelében. Egyik kérésük az volt: „szabadulhatnának föl az mostani törvénytelen iga alul”, a másik az, hogy régi szokás szerint területük külön adózhasson, ne Heves megyével együtt, mivel „az elmúlt portio pénzt nemes Heves vármegye tisztjei tetszéseik szerint szették és exequalták rajtok”. Boroszlóból visszajövet októberben Pozsonyban — tehát a konkurzuson — mindenképpen személyesen is akartak a nádorral találkozni, ám ez ismét tisztjük engedélyétől függött.⁵⁸

A nádor foglalkozni kezdett visszaadásuk ügyével. Az esztergomi káptalantól kikérte az eladást követő bevezető és beiktató oklevél szövegét, amit a káptalan 1712. szeptember 4-én küldött el számára.⁵⁹ A jászkun ügyet, a nádor előterjesztésére, 1712 szeptemberében Bécsben a két kamara, a haditanács és a magyar kancellária képviselőiből összeállított bizottság (*commissio*) vizsgálta meg; jelen voltak az ország képviseletében Koháry István bányavidéki vicegenerális, Andrásy Péter, felsőbüki Nagy István országbírói ítélmester és Megyery Gábor kamarai tanácsos. A nádor a titkárát és bizalmas hívét, Jeszenszky Istvánt küldte fel a tárgyalásokra. Az első ülés szeptember 20-án volt, a második 22-én, mindkét alkalommal reggel nyolctól déli egyig, s Jeszenszkyt négyszer hívták maguk elé. Elvben egyetértettek azzal, hogy a kunokat és jászokat vissza kell helyezni a nádor fennhatósága alá, csak arra nézve nem jött létre megegyezés, miből kártalanítsák a Német Lovagrendet. Az összeg felét, 250 ezer forintot fedezhetőnek látták a Széchényi György-féle kegyes alapítványokból s bizonyos kamarai jövedelmekből.

A másik felére a kamara azt tanácsolta, hogy egyik részét vállalja magára az ország, másik részét maguk az érdekelt kunok és jászok. Ám az ország képviselői sem az ország helyzeténél fogva, sem a következményekre való tekintettel nem mentek bele ebbe a megoldásba. Azt a javaslatot sem fogadták el, hogy a jászkun kerületek kerüljenek kamarai igazgatás alá, mivel ez ismét csak a nádori jogkört sértené. Így a bizottság dolgvégezetlenül szétoszlott.⁶⁰ A nádori titkár, részben emiatt az ügy miatt, még decemberben is Bécsben volt. Októberben azt jelentette, hogy a király nem tart igényt a nádor személyes felmenetelére, hanem a bizottsági jelentést minisztereivel szándékozik megtanácskozni.⁶¹ De a jelentést a bizottság még decemberben sem küldte tovább.⁶²

Néhány hónap múlva a nádor meghalt anélkül, hogy a kunok és jászok ügyében bármi változást tudott volna előidézni.⁶³

JEGYZETEK

¹ A Mohács előtti törvények közül kiemeljük az 1485: 11. tc.-et, amelynek értelmében a nádor tiszténél fogva „egész Kunország” felett bíraskodik, a kunoknak örökös ispánja és bírája, s tőlük ezért évi 3000 aranyat kap. — Az 1530: 43. tc. újból kötelezi a nádort, hogy az „országalakóknak” vétő kunok és jászok felett ítéljen. — Ebbeli kötelezettségének Esterházy Pál nádor is eleget tett.

² Kiss József: A jászkun parasztság harca az örökös jobbágyság rendszerének kiterjesztése ellen, 1687–1703. Századok, Bp. 1970, 658. lapon levő átszámítása. Előljáróban (655) felsorolja a múlt századi és századeleji jászkun irodalom fontosabb munkáit. Ezek egy részével szemben hangsúlyozza, hogy 1702-ben a jászkunokat nem elzalogosították, hanem eladták (ami az egykorú iratokból is félreértés nélkül megállapítható); nyomatékosan rámutat a privilégiumok látszatjellegére és a jászkun társadalom erős differenciáltságára (az 1699. évi összeírás alapján elemzi gazdasági-társadalmi helyzetüket). — L. még Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás) 44–45, 579–581, továbbá Szekfű Gyula: i. m. III. k. 450.

³ Zichy István és Andrassy Miklós kapitányok. (Szekfű Gyula: i. m. III. k. 451.)

⁴ Eszterházy János: i. m. 186–187.

⁵ 1693. febr. 8., Pozsony. A kamaraelnök levele a nádorhoz: „...csak az is szép jövedelem, talán belőle énnékem is léssen részem”. MOL P 125 2010.

⁶ Többek között: 1681. aug. 3. MOL N 8 Lad. 44. F. 12. No. 24., a nádor a kamarához. — 1681. okt. 16. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 22–23, a nádor védlevele Jászberény számára. — 1681. nov. 16., Léva. MOL P 125 1680, a lévai kapitány a nádorhoz. — 1684. jan. 3., Jászberény. MOL P 125 5265, a város panasza a katonai terhekről. 1685. jan. 20., Jászberény, a város panasza a lévai kapitány ellen. MOL P 125 5267. — Itt említjük meg, hogy az 1681: 46. tc. a kunokat és a jászokat is, más kiváltságolt területekkel együtt, arra kötelezte, hogy nemesi felkelés esetén 20 ház után egy gyalogost állítsanak ki.

⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 9–23. Eleje hiányzik.

⁸ Illéssy János: A Jász-kunság eladása a német lovagrendnek. Századok, 1905, 26. — Feltehetőleg azonos azzal a Dalmady Sándorral, aki mint alezredes Károly rajnai választófejedelem mellett teljesített szolgálatot, s utóbbinak a nádorhoz szóló ajánlólevelével 1685 tavaszán tért haza Heidelbergből. MOL P 125 5470.

⁹ 1688. márc. 8., Kismarton, a nádor Pest megyéhez. PML Intimata inutilia 1688. év, No. 8.

¹⁰ MOL P 125 4728.

¹¹ MOL P 125 1796.

¹² Illéssy János: i. m. 26.

¹³ 1691. ápr. 2., Lakompak, a nádor levele erről Pest megyéhez. PML Intimata inutilia 1691. év, No. 4.

¹⁴ 1696. ápr. 27., Kismarton, a nádor Pest megyéhez. Uo. 1696. év, No. 7. — 1701. szept. 14., Bécs, ugyanaz, ugyanahhoz, uo., 1701. év. No. 4.

¹⁵ Pl. I. Lipót 1696. nov. 5-i kiváltságlevelében. MOL P 1391.

¹⁶ A nádorhoz írt leveleit I. MOL P 125 3762/a–3771. 6460.

¹⁷ MOL P 108 69. 2. k. 49.

¹⁸ 1692. máj. 30., Pest, Sötér Ferenc Daróczy Istvánhoz, a Paxy család rokonához. MOL P 125 6460. — 1692. jún. 3., Bécs, Holló Zsigmond és társai a nádorhoz. MOL P 125 2380. — 1692. jún. és júl., a nádor felterjesztései a királyhoz. MOL P 108 69. 2. k. 178–182. — 1700. szept. 21., Kassa, Holló Zsigmond a nádorhoz. MOL P 125 2381.

¹⁹ MOL P 125 4532.

²⁰ 1638: 67. tc. 2–3.§ és 1655: 44. tc.: a szökött jobbágyok visszaadásáról. — 1695. máj. 14. Sötér jelentése a nádorhoz. MOL P 125 3765/a.

²¹ Kiss József: i. m. 660–661.

²² 1699. aug. 30., Pest, Sötér a nádorhoz. MOL P 125 3770.

²³ 1702. máj. 27. MOL P 125 3771.

²⁴ MOL P 125 3763.

²⁵ 1695. nov. 15. PML Intimata inutilia 1695. év, No. 1.

²⁶ MOL P 125 3763.

²⁷ MOL P 125 2424.

²⁸ MOL P 125 3768 és 3770 (1699. év).

²⁹ Kiss József: i. m. 658–663: Katonai uralom és a jászkunok adóztatása a hódoltság után c. fejezet.

³⁰ Illéssy János: i. m. 26.

³¹ MOL P 125 5268.

³² MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 61.

³³ Illéssy János: i. m. 27.

³⁴ A bizottságokról I. Iványi Emma: i. m. (A pozsonyi, a budai és a kassai bizottság).

³⁵ MOL E 268 jegyzőkönyv. 1700. jún. 28. 2. pont és júl. 23. 1. pont.

³⁶ Uo. 1701. máj. 24. 4. pont.

³⁷ Uo. 1702. szept. 19. 5. pont és okt. 20. 1. pont.

³⁸ Kiss József: i. m. 668. A rend nagymestere, Ferenc Lajos Pfalz Neuburg-i herceg, I. Lipót feleségének, Eleonórának testvére volt.

³⁹ Uo.

⁴⁰ L. elsősorban Illéssy János és Kiss József munkáit s az ott idézett irodalmat.

⁴¹ Illéssy János: i. m. 25.

⁴² Werlein István János.

⁴³ 1699. júl. 18. Sötér a nádorhoz. MOL P 125 3768.

⁴⁴ Illéssy János: i. m. 25.

⁴⁵ MOL P 125 3770.

⁴⁶ A nádor a királyhoz 1702. febr. 16., Bécs. MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 124–125.

⁴⁷ Illéssy János: i. m. 36.

⁴⁸ Uo. 37–38.

⁴⁹ Meñzik, Ferdinand: i. m. 395.

⁵⁰ L. a 46. jegyzetet.

⁵¹ Illéssy János: i. m. 155–156.

⁵² Kiss József: i. m. 671. — A nádor a királyhoz, uebben az ügyben. MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 126–128, 137–138, 162–163. — L. Pinnyey János akkori alnádor tiltakozását is a róla szóló részben (14. jegyzet).

⁵³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 735.

⁵⁴ Volkra Ottó Kristóf, a magyar kamara alelnöke.

⁵⁵ MOL P 125 3771.

⁵⁶ Kiss József: i. m. 671.

⁵⁷ Uo. és I. Lipót határozata a bécsi udvari kamarán át a szepesi kamarához, mely szerint ezzel nádori fizetése hátralékának egy részét is törlesztették! 1702. aug. 21. MOL E 249.

⁵⁸ MOL P 125 2424.

⁵⁹ MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 17.

⁶⁰ Jeszenszky István jelentése Bécsből 1712. szept. 24-én. MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 74.

⁶¹ 1712. okt. 8., Bécs. MOL P 125 2593.

⁶² Jeszenszky újabb jelentése 1712. dec. 7. MOL P 125 2596.

⁶³ További sorsukat illetően l. legközelebb az 1715: 34. tc.-et.

A NÁDORI FIZETÉS

Magyarország nádorának a törvények és több évszázados gyakorlat alapján a magyar kamarától rendszeres évi készpénzfizetés járt. Esterházy Pál megválasztása előtt a legmagasabb összegű nádori fizetés évi 22 ezer forint volt.¹ Ez az összeg messze túlhaladta az országos tisztségviselők fizetését, s egyedül a nádort mint a király helytartóját illette meg azért, hogy maga mellett katonaságot tarthasson.²

Közismert tény, hogy az országos főméltóságok szinte sohasem kapták meg a számukra megállapított fizetés teljes összegét készpénzben, mivel erre az állami jövedelmekből nem futotta. Megvolt azonban a lehetőségük arra, hogy hosszú évek során felgyűlt pénzkövetelésük fejében idővel birtokadományt kérjenek. Sok család ezzel vetette meg gazdagságának és hatalmának alapját, illetve ezen a módon növelte tovább.³ De már itt rá kell mutatnunk arra, hogy az így szerezhető birtok vételárának csak részét fedezte az elmaradt készpénzfizetés, s a fennmaradó összeget a család a birtokszerző életében nem is minden esetben tudta törleszteni. A megszerzett birtok igazi haszna is inkább csak egy-két évtized után mutatkozott meg, ugyanakkor pedig Esterházy Pál korszakában a készpénz előteremtése volt — nemcsak a magángazdálkodásban, hanem az államigazgatás egész területén — a legbonyolultabb feladat.

Esterházy Pál közvetlen elődei közül apjának, Miklós nádornak példája, az újabb kutatások tanúsága szerint is, nyilvánvalóvá teszi, hogy a rendszertelenül, kis tételekben folyósított, minduntalan elakadó nádori fizetés nem volt elég azoknak a kiadásoknak fedezésére, amelyekre szánták. Ez a körülmény is hozzájárult a család készpénzadosságainak növekedéséhez.⁴

Az alábbiakban nem vállalkozhatunk arra, hogy Esterházy Pál több mint 30 évi nádorsága idejéből a nádori fizetés történetét a maga teljességében feldolgozzuk s a feudális pénzügyi anarchiát híven és pontosan tükröző kamarai elszámolásokat hiánytalanul ismertessük. Be kell érünk a fizetési mód jellegének bemutatásával és egyes időszakok részletesebb ábrázolásával.

Mindjárt előljáróban emlékeztetünk arra az ismert tényre, hogy a nádori fizetés összegének megállapítása és folyósítása ügyében a hivatalból illetékes magyar kamaránál jelentősebb szerep jutott a bécsi udvari kamarának. A legfontosabb intézkedések, a döntő szabályozások ettől a kamarától függtek. A magyar kamara sok esetben még a megállapított, feltétlenül járó fizetéseket is csak a bécsi kamara nem hivatalos, de tényleges hozzájárulása alapján folyósította. A birodalom állam-

háztartásának központja Bécs volt, ebben a korszakban, különböző okokból, az egész birodalom pénziánnyal küszködött, s a pénzügyek legfőbb irányítói, mint-hogy általában fölöslegesnek tartották a magyarországi rendi hivatalokat, a rendelkezésükre álló kevés pénzből elsősorban nem azok számára juttattak.

1681-ben a nádorválasztás után sor került az új nádor fizetésének megállapítására is. Az 1681. évi 1. tc. 2. §-a leszögezi, hogy a nádori fizetésről az uralkodó intézkedik a nádorral ez ügyben megkötött egyezség alapján.⁵ Ezt az egyezséget Esterházy Pál augusztus 27-én kelt nádori kinevezési oklevele rögzíti. Az alábbiakban a kinevezési iratnak három változatát használjuk: a) nádor elé terjesztett, feltehetőleg saját kancelláriájában elkészített fogalmazványt, amelybe sajátkezűleg írta be módosítási javaslatait;⁶ b) a magyar kancellárián készült fogalmazványt, amelyben ezek a módosítások már benne vannak;⁷ végül pedig c) a könyv alakú, hártýára írt eredeti tisztázatot, a kinevezési diplomát.⁸ Ebbe a módosítások ugyancsak bekerültek. Az oklevél megállapítja, hogy az évi fizetés, az ország helyzetéhez képest, eléggé kényelmes ellátást biztosít a nádornak, s az a rendeltetés, hogy ebből tartsa és fizesse a saját személye őrizetére rendelt lovas- és gyalogoskatonaságot is.⁹ A fizetés megválasztásának napjától, 1681. június 13-tól kezdve jár, s évi összege 24 ezer forint. A forint minőségét ugyancsak a nádor határozta meg egyik fentebb említett betoldásában. Eszerint egy forint 20 császárgarassal volt számítandó. Megjegyezzük, hogy ez a fajta forint abban az időben a pozsonyi kamara fennhatósága alá eső területen elterjedt ún. számítási forint volt, de nevezték rajnai forintnak is.¹⁰ A nádori fizetésről szóló későbbi iratok vagy csak forint-ról szólnak jelző nélkül, vagy rajnai forintról.¹¹

A fizetést a magyar kamarának kellett folyósítania néhány nyugat-magyarországi harmincadhely vámjövedelméből. A nádor elé terjesztett első fogalmazvány a szenci, soproni, óvári és nagyszombati harmincadot nevezte meg. A nádor az óvári mellé sajátkezűleg beírta a brucki, a nagyszombati mellé a szentmartoni harmincadot is, majd ez utóbbit kihúzta, és helyette beírta a győrit. A tisztázat szövegében ezek után a szempci, óvári, brucki, nagyszombati és győri harmincad neve szerepel. A fizetés módjára nézve az oklevél úgy rendelkezik, hogy a megnevezett harmincadosok a nádor nyugtája ellenében minden negyedévben késedelem nélkül és hiánytalanul rendelkezésére bocsátják évi fizetése negyedrésztét. A nádor nyugtáját a kamarai számvevőség a harmincadosoktól készpénzként fogadja el. Az oklevél magában foglalja a kamarának szóló királyi parancsot is a nádori fizetés folyósítására.

A nádori fizetés ily módon való megállapítását azonban sokan rossz szemmel nézték. Nádorválasztásra, általában a magyar rendekhez való közeledésre a várható török háború miatt került sor. A háború 1682-ben megkezdődött, és 1683-ban teljes erővel folyt, magát a császári fővárost is pusztulással fenyegetve. Ilyen körülmények között különösen nem a legsürgösebb kamarai kiadások közé sorolták a nádori fizetést, s hamarosan, még 1683 elején, keresztül vitték leszállítását, illetve módosítását is.

A módosítás ismertetése előtt egy 1686. március 23-án készült magyar kamarai elszámolás alapján tekintsük át a nádori fizetés folyósításának ütemét, kinevezésétől egyelőre 1682 végéig.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a kamarai számadáskönyvek alapján hozzátétőleges képet sem kaphattunk volna a nádori fizetésről. Számadáskönyvek ebből a korszakból csak szórványosan maradtak meg (Esterházy Pál nádorsága alatt csak az 1687., 1689., 1704., 1708., 1713. évből).¹² Az egyes évek kamarai kiadásai között legelső helyen áll a nádori fizetés (*solutio palatinalis*). A kamarai számvevő napi kelettel jelezte, mikor és milyen összeget fizettek ki a nádor vagy valamelyik megbízottjának nyugtájára — esetleg olyan személy(ek) nyugtájára, akiknek részére a nádor engedményezte a kifizetendő pénzt —, továbbá azt is, hogy a kifizetés melyik harmincad jövedelméből történt, majd a részösszegeket egyesítve megadta az évi (1704-ben a második félév utolsó negyedi, 1713-ban, a nádor halála évében az első félévi) kifizetés végösszegét: 1687-ben 14 048, 1689-ben 7550, 1704-ben 1350, 1708-ban 10 774, 1713-ban 3683 forintot. Valamennyi összeg mélyen alatta maradt az 1681-ben megállapított 24 ezer forintnak. A felsorolt években ugyanis ezen összeg alapján történt az elszámolás. S ebből a néhány adatból is nyilvánvaló, hogy nem mindig az eredetileg kijelölt harmincadhelyekről, hanem másokról — bár mindig a nyugati határ mentén fekvő harmincadokról — is fizettek.

A magyar kamarának nemcsak a nádori fizetés előteremtése okozott nagy gondot, hanem rendkívül bonyolult módon történő kiszámítása is. Fizettek pénzzel, birtokkal és egyéb értékekkel, egy ideig az eredeti teljes fizetést, később a fél fizetést és az ún. nádori negyedat, majd ismét az eredeti fizetést véve alapul, hozzákapcsolva a nádori fizetés kérdéséhez a nádor és a kamara között fennforgó egyéb ügyletekből eredő tartozásokat és követeléseket is. A család törzslévtárában elkülönítve őrizték a Miklós nádor és Pál nádor fizetésével kapcsolatos iratokat (Repositorium 56). Itt található a kamarai számvevőségnek gondos, pontos, részletes elszámolásai a nádori fizetésről, s a fizetést, illetve annak elszámolását időnként módosító szerződések, királyi leiratok s a nádori hivatal alkalmazottainak, főleg a titkároknak jelentései, levelei. A magyar kamara iratain kívül elsősorban ez az a forrásanyag, amelynek alapján megpróbálunk számot adni arról, mit jelentett a nádornak, évről évre, a valóban nagy összegnek számító nádori fizetés.

Visszatérve az első kamarai elszámolásra, a fentebb említett, 1686. március 23-án Szalay Jakab főszámvevő által készített, a nádor megválasztásával, 1681. június 13-ával kezdődő elszámolásra,¹³ már ebben rögtön feltűnik a fizetés állandó elakadása. 1681-ben a nádori fizetésre a kamara nem folyósított semmit. 1682. január 22-én fizettek először, 610 forint 50 dénárt. A nádor ezt kevesellhette, mert február 7-én a királyhoz intézett felterjesztésében kétféle fizetése kimaradásáról is panaszkodik. A király szolgálatában álló haditisztek megkapják fizetésüket, az ő bányavidéki főkapitánysági fizetése azonban késik, s így saját pénzét költi hadi célra. A gondjaira bízott végvidék katonái sem jutnak járandóságukhoz. Nádori fizetésének elmaradása pedig ekkor arra készteti, hogy az 1681. évi országgyűlés fentebb idézett törvénycikkére hivatkozzék. Azt is hangsúlyozta, hiába fogadta el

— a bécsi udvari kamara elnökével s a magyar kamara elnökével folytatott tárgyalások után — a rá nézve kedvezőtlen (új) fizetési feltételeket, az után sem folyósítottak számára semmit.¹⁴

Sürgetései után kapott, az 1686. évi elszámolás szerint, nádori fizetésére 1682. május 4-én 3000, július 31-én 7000 forintot. Júliusban már folyt a magyar nemesi felkelés szervezése, készültek a török támadás fogadására. Újabb tételt, 4500 forintot, szeptember 20-án fizettek a nádornak, október 20-án pedig 5000 forintot. Ezekon az összegeken kívül 1682 nyarán még 1500, majd 2000 forintot számolt el a kamara (1686-ban) kiutalt nádori fizetés címén. Ezt a pénzt azonban a Portára küldött követ, Pavesics Gergely kamarai tanácsos vette fel és vitte magával a Porta és Thököly Imre által kívánt biztosíték fejében. A biztosíték letételét még 1681-ben a nádor vállalta magára, s ezért fizetéséből levonták.¹⁵

A fent említett részösszegek pár száz forint híján kiteszik az évi 24 ezer forintot úgy, hogy a Pavesics-féle pénz leszámítódik belőle, s ehhez járul még az 1681. évi hátralék. Az is nyilvánvalóvá vált rögtön az első években, hogy a nádori fizetést nem lehetett egyszerűen a kijelölt harmincadhivataloknál felvenni, ahogyan a nádorral kötött eredeti megegyezés szólt. A pénzt, s mindig csak részletekben, hosszas utánjárásra a pozsonyi kamara adta ki. Már a nádor 1682. február 7-i felterjesztéséből világosan kitűnik, s később is sok adat igazolja, hogy a kamara többszörös királyi parancsra sem mindig fizetett. Ezeket a parancsokat a nádor titkárai s más familiárisai eszközölték ki Bécsben, majd személyesen jártak el a magyar kamaránál Pozsonyban, ahol szinte állandóan szükség volt a nádor egy-egy megbízottjának jelenlétére, hogy a felülről engedélyezett kifizetéseket sűrűsse, és a pénzt átvegye. Az 1682. szeptember 20-án folyósított 4500 forintért az egyik nádori familiáris ostromolta hosszasan a bécsi kamara elnökét, Abele Kristófit,¹⁶ szeptember 5-én pedig maga a nádor írt sürgető levelet a magyar kamarának. A kamara szeptember 7-i válaszában ürességtől kongó pénztárára hivatkozva legfeljebb 3000 forint kiutalására tett halvány ígéretet,¹⁷ majd 20-án mégis 4500 forintot fizetett ki.¹⁸

A nádori fizetés módosítására, a két kamarával való előzetes tárgyalások után — amelyekre a nádor fent említett 1682. február 7-i levelében keserű célzásokat tett¹⁹ —, 1683. február 5-én került sor. Eszerint a kamarákkal már nem sokkal nádorrá választása után megkezdődhettek a tárgyalások. A kamarák ugyanis kezdettől fogva sokallták az évi 24 ezer forint fizetést, s arra is hivatkoztak, hogy a nádorral kötött egyezség megtárgyalásakor az ő véleményüket nem kérték ki, holott a magyar kamara véleményezését ilyen alkalomra a törvény is előírta.²⁰ Ennek az elmaradt tárgyalásnak pótlására tartották az 1683. február 25-én Bécsben rendezett konferenciát, ahol a két kamaraelnök, Kollonics és Abele a nádorral új megállapodást kötött fizetésével kapcsolatban.²¹ Ennek a megállapodásnak szövegét későbbi iratokból ismerjük,²² mert az eredeti irat a Bécs 1683. évi ostroma okozta zűrzavarban eltűnt.²³ Ismerteti a megállapodást az 1684. január 15-én Linzben kelt s a kamarákhoz intézett királyi leirat. Ebben a király hivatkozik arra az egyezsre, amely közte és a nádor között ennek megválasztásakor létrejött, s

a nádori fizetést évi 24 ezer rajnai²⁴ forintban állapította meg. A király közölte a kamarákkal, hogy ennek az egyezségnek érvénye továbbra is megmaradt, s a csak átmeneti időre szóló új egyezmény nem csorbíthatja a nádor hivatali utódainak jogkörét. Az új egyezmény szerint a nádor készpénzfizetését ideiglenesen leszállították, s évi 12 ezer rajnai forintban állapították meg tekintettel az ország nehéz helyzetére s a kamarai jövedelmek lepadására. Ám mivel éppen ezen okokból a nádori hivatal munkája is terhesebbé és költségesebbé vált, a nádornak fizetési kiegészítésül az ún. nádori negyed (*quarta palatinalis*) jár. Ennek értelmében a bármely okból — magszakadás, hűtlenség folytán — a kincstárra háramló akár egyházi, akár világi személyek birtokának negyedrésze örökösként a nádort illeti. A nádor, természetesen a kamarával közösen folytatott eljárása után, ezekkel szabadon rendelkezik. Amíg a fizetésnek ez a módja van érvényben, addig a 32 jobbágytelken aluli háramlott birtokok nádori adományozása²⁵ szünetel, s ezekkel a birtokokkal a kincstár rendelkezik. Ha valamelyik fél az új egyezmény feltételeit nem állja, illetve ha az ország helyzete újból megengedi, vissza fognak térni az eredetileg megállapított 24 ezer forintos évi fizetéshez.

Ennek az új egyezménynek megkötése után a nádori fizetéssel kapcsolatos kamarai elszámolások külön-külön készültek a készpénzfizetés folyósításáról, és a véget nem érő vitákat előidéző nádori negyedről.

A többször említett 1686. március 23-i kamarai elszámolás szerint *1683-ban* a nádor egy alkalommal kapott fizetést, április 17-én 2150 forintot. Bonyolította a helyzetet, hogy az új egyezmény szerint a 24 ezer forintos fizetés csak 1681. június 13-tól 1682. június 13-ig terjedő időre szólt.²⁶ Ezután az 1682-ben már kifizetett összeget is úgy számolták el, hogy csak 12 ezer forint készpénz és a nádori negyed jár. A Bécsben tartózkodó nádor 1683 márciusában már ezen az új számítási alapon sürgette meg a magyar kamaránál fizetése kiutalását,²⁷ április 2-án pedig a királlyal közölte,²⁸ hogy ezer tallér²⁹ kölcsönt kellett felvennie az általa felfogadott 50 katonára zsoldjára, mivel fizetéséhez nem jut hozzá. A magyar kamara válaszában az ugyancsak Bécsben tartózkodó Kollonics Lipót kamaraelnökhöz utasította a nádort, mivel a kamarába pénz nem folyt be.³⁰ De hiába fordult Kollonicshoz, mentegetőzésen kívül másban nem volt része, holott nádori fizetésére már fél éve nem kapott semmit, a bányavidéki főkapitányira pedig még régebben.³¹ Ilyen utánjárással jutott végül április 17-én a fent említett 2150 forinthez, ami után 1684. január 1-jéig ismét nem kapott semmit.

A következő évben, *1684-ben* összesen 6000 forintot fizettek ki a nádornak: január 1-jén 1000, 19-én 1000, április 10-én 4000 forintot. Pedig 1683-ban a török és Thököly hadjárata következtében birtokai jelentős kárt szenvedtek.³² 1684 első felében az ország belső békéjének helyreállítására összehívott pozsonyi bizottság³³ munkájában vett részt, de napidíjat nem kapott.³⁴ Az év második felében zajlott le Buda több hónapig tartó első ostroma, ami a nádor számára anyagilag is nagy megterhelést jelentett.³⁵ Sem katonáit, sem őt nem fizették, saját költségén élt, amint Lotharingiai Károly fővezérnek panaszolta.³⁶ Titkára, Benyovszky Mátyás hónapokig tartózkodott Bécsben, hogy a fizetést kieszközölje. Egyik hozzá írt

levelében ki is fakadt a nádor elkeseredése: „...őfelségének, úgy látom, több ingyen szolgálja nincs nálamnál”.³⁷

1685-ben 10 675 forint fizetést kapott (január 27-én 3000, április 5-én 1000, május 15-én 1500, július 23-án 2175, október 6-án 2000, 21-én 1000 forintot).

Az áprilisi 1000 forintot Benyovszky Mátyás titkár vette fel Pozsonyba, s rögtön közölte a nádorral, hogy ez az összeg a kamarai urak jóindulatának biztosítására szükséges, de alig elég. „Annyian vannak ezek az kamaras urak könnyen közikben oszthatjuk; szükséges pedig honorariumot adni nekik, mert úgy remélhetjük jó folyamatját az quarta parsnak.”³⁸ Ugyanebben a levélben arra is felhívta a nádor figyelmét, hogy a kamarához befolyó negyedévi jövedelem (*angaria*) április 10-e körül várható, küldjön tehát fel addigra nyugtát, de az összeg helyét hagyja üresen, mert nem lehet tudni, mennyit folyósítanak. Frank János kamarai perceptornak pedig kevés öt akó bor, legalább nyolc-tíz akó, jó minőségű bort küldessen a nádor, mert ha ő úgy nyilatkozik, hogy nincs pénz a kasszában, elmarad a fizetés. Nagy hiba, hogy az egyik kamarai titkár nemrégiben ecetes bort kapott, ilyesminek nem szabad előfordulni. Benyovszky a következőképpen osztotta szét az ezer forintot: a kamara elnöke, Erdődy Kristóf 300 forintot kapott, Partinger, Majthényi, Ghillány, Ponsz, Mednyánszky tanácsosok 100–150 forintot, a nádori negyed ügyében eljáró Szalay Jakab főszámvevő 75 forintot.

A kamarai tisztviselők megajándékozására nézve a fenti levél jellegzetes, de távolról sem egyedülálló példa. A mindenkori nádori fizetésből az erre szánt összeget már eleve le kellett számítani.

Az 1685 novemberében kiutalt 1000 forintot Újváry Ferenc, a nádor megbízottja járta ki Pozsonyban. A kamara erősen szabadkozott, hogy ennél többet küldeni nem tud.³⁹

Az 1686. évre az ez év március 23-án lezárt Szalay-féle elszámolás 3000 forint kifizetést vesz fel (január 14-én 2000, február 16-án 1000 forintot).

Erre az elszámolásra ebben az időpontban azért volt szükség, mert mind a nádor, mind a kamarák el akartak állni az 1683. február 25-én kötött fizetési szerződéstől. A nádori negyed ugyanis megoldhatatlan nehézségeket okozott mindkét félnek.⁴⁰ Erről tesz tanúságot a király 1686. április 5-én kelt s a nádorhoz intézett leirata a nádori fizetés újabb rendezése ügyében. Érvénytelennek nyilvánítja az 1683. évi szerződést, s kijelenti, hogy a nádori fizetést ezután ismét a magyar kamara fogja folyósítani azoknak a jövedelmeknek s egyéb eszközöknek felhasználásával, amelyekből a hajdani nádoroknak fizettek.⁴¹

Április 6-án a király ugyanebben az ügyben a kamarákat is tájékoztatta.⁴² A nádori fizetés évi összegét azonban egyik leiratában sem határozta meg, s arról sem szólt, hogy a közte és a nádor között 1681-ben létrejött fizetési egyezséghez térnek-e vissza, holott 1683-ban ennek érvényességét elvben fenntartotta. A kamarák ugyanis évi 22 ezer forintban akarták meghatározni a nádori fizetést. A magyar kamara 1686. augusztus 3-án átírt ebben az ügyben a bécsi kamarához, s hangsúlyozta, hogy a régi nádorok közül egynek sem volt 22 ezer forintnál magasabb fizetése.⁴³ Az összeg kérdésével ezután külön bizottság is foglalkozott. A nádor ez elé a

bizottság elé terjesztette ellenérveit: a) a királynak joga van ahhoz, hogy annyi fizetést állapítson meg részére, amennyit jónak lát, különösen a jelenlegi viszonyok között,⁴⁴ b) elődeinek fizetéséről nem szolt külön törvénycikk úgy, mint az övéről,⁴⁵ c) elődeinek más forrásokból is volt jövedelmük, amelyektől ő a mostani körülmények között elesik.⁴⁶

Szalay Jakab főszámvevő 1686. október 24-én kelt újabb fizetési elszámolása az 1686. április 6. utáni időre évi 22 ezer forinttal számítja a nádori fizetést, s ennek alapján állapít meg javára, 1681-től kezdődően, 5742 forint 16 dénár követelést.⁴⁷ A későbbi elszámolásokban azonban azt látjuk, hogy ismét 24 ezer forint a számítási alap; ezek szerint a nádornak sikerült kívánságát keresztülvinnie.

Szalay Jakab 1687. december 22-én készített újabb fizetési elszámolásában⁴⁸ még a 22 ezer forintos évi fizetést veszi alapul. Ez az elszámolás is 1681. június 13-tól kezdve állítja össze az adatokat, s egészen a már említett 1686. február 16-i 1000 forint kifizetéséig megegyezik a korábbi elszámolásokkal. Ettől kezdődőleg azonban új elemek vegyülnek bele. Mindenekelőtt a kapuvári uradalom kamatköltsége. Esterházy Pál 1680-ban szerezte meg az uradalmat, magára vállalva 55 ezer forint adósságot, amelynek évi kamatai 3300 forintot tettek ki. Az 1680 óta kifizetetlen, 21 679 forintra felszaporodott kamatokból a kamara 1686-ban a nádori fizetés terhére kifizetett a korábbi tulajdonosoknak (a Schmidt-örökösöknek) 11 750 forintot. Ezt hozzáadva az 1686 elején a nádornak fizetett 3000 forinthez megállapíthatjuk, hogy 1686-ban 22 ezer forint helyett csak 14 750 forint készpénzt számoltak el javára, s ebből is csak 3000 forint volt az, amit ténylegesen kézhez kapott.

Ugyanezen december 22-i elszámolás szerint 1687-ben öt részletben 9800 forintot fizettek a nádornak. Felsorolja még az elszámolás a nádornak a kamarával szemben különböző címen fennálló tartozásait is, s ezeket a nádor követeléséből 12 849 forint összegben levonja.⁴⁹ Mindezek után 1687 végén 12 709 forint 8 9/18 dénárban állapítja meg a nádor hátrálékos követelését oly módon, hogy járandóságát 1681. június 13-tól kezdődően 107 444 forint 44 4/9 dénárba teszi, a számára kifizetett összeget és a kamarával szemben fennálló tartozását pedig 94 735 forint 35 1/2 dénárba.

Amint látjuk, szinte mindegyik kamarai elszámolás más és más alapon készült. Amiben a múltra vonatkozólag már megállapodtak, azt is újból kezdték számítani a korábbiakban fel sem merült szempontok szerint. Ugyanezt az eljárást követi az ugyancsak Szalay Jakab főszámvevő által készített 1690. március 30-i elszámolás, amely a bécsi kamara kívánságára készült az 1681. június 13-tól 1690. március 1-ig terjedő időszakra.⁵⁰ Eszerint a kinstárnak a nádorral szemben fennálló követelése 318 469 forint; felszámították ugyanis a korábban említett követeléseken kívül a kapuvári uradalommal kapcsolatos 55 ezer forint adósságot is, azonkívül hozzáadták Alsó- és Nempti birtokok 141 404 forintot kitevő vételárát; ezeket a nádor az 1680-as években vásárolta. Hozzá tették még egy 1500 forint értékű arany pohár árát, valamint különféle, a kamarát illető borok és ingóságok ára fejében 1466 forint 97 1/2 dénárt. Ezekkel szembeállítva a nádor követelései (fizetése és egyéb tételek) 284 335 forintot tettek ki. A felmerült új tételek mellett oly módon is meg-

változtatták a korábbi elszámolások feltételeit, hogy míg régebben csak az 1681. június 13-tól 1682. június 13-ig terjedő időre számoltak el 24 ezer forint évi fizetést, 1690-ben ezt az időszakot kiterjesztették 1681. június 13-tól 1683. február végéig. S régebben 1686. április 6-tól kezdve 22 ezer forintban számították a nádori fizetést, most pedig 1686. április 1-jétől, két királyi rezolúcióra is hivatkozva, ismét 24 ezer forintban. Az új tételek pedig a következők: az eladott kamarai birtokokból a nádori negyed hátralékára kiutaltak 15 188 forintot;⁵¹ Alsóindva és Nempti vételügyével kapcsolatban elismertek 20 ezer és 24 647 forint követelést; bányavidéki főkapitányi, sokáig elmaradt fizetésére utalványoztak 30 ezer forintot; feleségének, Thököly Évának apai és anyai birtokai után járó kielégítés fejében pedig 22 500 forintot. Ámde, mivel a Schmidt-örökösöknek járó kamatok ügyében több adat hiányzott, ezáltal végleges elszámolást készíteni nem tudtak.

Ezt az 1690. évi elszámolást mindkét részről hosszas vita követte.⁵² Végül 1691 októberében (egy október 18-án kelt királyi rezolúció szerint) a nádor követelését 7894 forintban állapították meg; 20 ezer forintért megkapta a szarvkői uradalmat, 50 ezer forintért pedig a dombóvári uradalmat. Követelése kifizetésére a király a kamarát utasította.⁵³

Ennek a 7894 forintos követelésnek meghatározásával az 1681. június 13-tól 1690. március 1. közötti időszak nádori fizetési elszámolása lezárult. A további elszámolásokban a nádor követelését mindig ezzel a hátralékban maradt összeggel kezdték.

Az 1690–1695. évi nádori fizetés folyósítására fényt vet egy 1695. november 17-én Pozsonyban Zbiskó György kamarai főszámvevő által készített összeállítás,⁵⁴ amely a fent említett 7894 forint, még ekkor is kifizetetlen hátralékból indul ki. 1690. április 1-jétől 1695. szeptember 30-ig járó fizetése, évi 24 ezer forinttal számítva, összesen 132 ezer forint, tehát az 1691-ben megállapított hátralékkal együtt a nádor követelése ekkor a kamarával szemben 139 893 forint, amiből a jelzett időszakban csak 42 320 forintot kapott kézhez: 1690-ben 2000, 1691-ben 120, 1692-ben 9700, 1693-ban 11 ezer, 1694-ben 11 200, 1695-ben 8300 forintot; ezek szerint fizetési hátraléka ekkor 97 574 forint. Az előző korszakkal szemben, amint látjuk, a különbség az volt, hogy nem kapta meg az évi 12 ezer forintot sem, s azonkívül már nem járt neki a nádori negyed sem. Ő tudta a legjobban, milyen nehezen lehetett annak idején a negyedre való jogát érvényesíteni, a bécsi udvari kamarával folytatott újabb tárgyalások után mégis elhatározta, hogy visszatér a 12 ezer forint készpénz és nádori negyedes fizetési rendszerhez. Feltételeit fogalmazványjaiból ismerjük,⁵⁵ királyi határozatot az új megállapodásra nem találtunk, s a későbbi elszámolások arról tanúskodnak, hogy ebben az ügyben csak előkészítő munka folyt, de aztán valamelyik (vagy mindkét) fél visszalépett.

A következő évben, 1696-ban⁵⁶ ismét 24 ezer forintos alapon történt az elszámolás. 1695 óta megszorodott követeléseit és a 7894 forint régebbi hátralékot is beszámítva ekkor 113 894 forintban állapították meg a nádor fizetési hátralékát.

Az 1698. december 31-én Pozsonyban készült újabb Zbiskó-elszámolás pedig félreérthetetlenül ki is mondja, hogy évi 24 ezer forint a számítási alap,⁵⁷ s így a még mindig fennálló 7894 forint régi hátralékkal együtt járt ekkor a nádornak 212 ezer forint.

Zbiskó György 1701. december 20-i elszámolása,⁵⁸ továbbra is a fenti alapon, a nádor hátralékaként 170810 forint 27 1/2 dénárt mutat ki. A 7894 forint 52 1/2 dénár régi hátralékhoz hozzászámítja 1690. március 1-től 1701. december 31-ig az évi 24 ezer forintos fizetést, ami 284 ezer forint, tehát a hátralékkal együtt 291894 forint 52 dénár. Ebből kifizettek számára 121075 forint 27 dénárt, mégpedig évenkénti részletezés szerint⁵⁹ 1696-ra 16344, 1697-re 7800, 1698-ra 6111 forint 25 dénárt, 1699-re 14 ezer, 1700-ra 22500, 1701-re 12 ezer forintot.

1706-ból fennmaradt egy Esterházy Pál írásával készült kimutatás, amely szerint a kamara neki 1706. július 20-án nádori fizetése fejében még 218075 forinttal tartozott. A nádor a fent említett 1701. december 20-i Zbiskó-elszámolás végösszegéből indul ki, kevés eltéréssel. Akkor hátralékát ő 170075 forintra teszi, s a neki járó évi fizetést ő is 24 ezer forinttal számolja. Különféle egyéb járandóságai és a kamarával szemben fennálló tartozásai be- és leszámítása után kapja eredményül a fenti összeget.⁶⁰

1707-ben figyelemre méltó, összegében is jelentős új követelés merül fel a kölcsönös elszámolásokban: Esterházy Miklós nádornak a kamarával szemben fennállott és 1653-ban Esterházy Pálra szállott követelése, amelyet a kamatok nagymértékben felduzzasztottak. A hét tételből álló követelés és kamatai 501936 forint 87 dénárt tettek ki.⁶¹ Az alku a továbbiakban az ezzel kapcsolatos kiterjedt vitát is magában foglalja.⁶²

A nádor halála előtti egyik utolsó elszámolást Csernánuszy Ferenc kamarai alszámvevő készítette. Ez is a Zbiskó-féle 170819 és 27 és 1/2 dénár hátralékból indul ki, a nádori fizetést szintén évi 24 ezer forintnak számítja, s a tartozásokat és követeléseket hosszan elemezve a nádor követelését 279599 forint 31 1/2 dénárban állapítja meg. Ez az elszámolás 1712. október 24-én készült,⁶³ s nem valószínű, hogy a nádornak fél év múlva bekövetkezett haláláig lényeges összegű kifizetés történt volna. Erre utal a bécsi udvari kamarának 1720. június 15-én a nádor fiához, Esterházy Mihályhoz küldött kimutatása, amely szerint *az elhunyt nádor fizetési hátraléka 273761 forint 36 krajcárban állapítható meg*. Kifizetése elé akadályok gördültek; a bécsi kamara utalt többek között azokra a kötelezettségekre, amelyek Esterházy Pálnak 1694-ben ezzel a kamarával létesített sókereskedelmi vállalkozására vonatkozó szerződéséből utódaira is hárulnak.⁶⁴

1721 februárjában a nádor második házasságából származó József nevű fia is bejelentette igényét a fizetési hátralék rá eső részére, valamint az ez után járó kamatra is.⁶⁵ A korábbi elszámolásokban kamatszámítással nem találkoztunk.

Maga a nádor 1695. évi végrendeletében fizetési hátralékát kolostorok alapítására hagyta, 1696. évi fiókvégrendeletében pedig akkor már felnőtt Mihály fiára.⁶⁶ Néhány nappal halála előtt folyamodványt nyújtott be III. Károlyhoz, amelyben a háborús időkben szenvedett tetemes káraiért, mindenkori hűségéért 200 ezer

forint jutalmat kért, továbbá nádori fizetésének hátralékát s a kunok és jászok visszaadását.⁶⁷ A folyamodványban foglaltaknak közvetlen utódai sem tudtak érvényt szerezni.

Megállapítható, hogy a nádor életében a fizetési hátralékot, modern kifejezéssel élve, mintegy folyószámlának tekintették, amelyből a nádorral kapcsolatos különféle szükségletek fedezésére apróbb összegek kiutalását is kérték.⁶⁸

Külön kell szólnunk a nádori negyedről (*quarta palatinalis*), amit az 1683. február 25-i új fizetési megállapodás értelmében az évenként elmaradó 12 ezer forint készpénzfizetés pótlására rendeltek.

Az 1683. február 25-i szerződés szövege nem áll rendelkezésünkre, csak későbbi idézésekből és hivatkozásokból ismerjük. Ezek alapján a nádori negyed meghatározása a következő: a nádor örököse, birtokosa lesz a kincstárra háramló, a kincstár által elfoglalt fekvőjóságok és ingóságok negyedrésének, akár egyházi, akár világi személyektől származnak ezek, s akár magszakadás, a család kihalása, akár pedig hűtlenség következtében kerülnek a kincstár birtokába. A nádor ezeket a negyedeket elfoglalhatja és használhatja, de ismerni kell a velük kapcsolatos ügyet, és számítani kell arra is, hogy a király a volt tulajdonosoknak kegyelmet is adhat. Amíg a nádori fizetésnek ez a módja van érvényben, szünetel a nádori adományozás; az e célra használt 32 jobbágytelken aluli birtokokkal a kincstár rendelkezik.⁶⁹

Ezzel a lehetőséggel élve a nádor és Kollonics Lipót kamarai elnök 1683 utolsó negyedében sorra foglaltattott azoknak a fő- és középnemeseknek birtokán, akik ez év nyarán az országot előzőlő törökhöz és Thökölyhez csatlakoztak. A nádor ugyanis azonnal Bécs ostromának befejezése és a török visszaszorítása után, 1683. szeptember 16-án a királyhoz folyamodott, hogy az 1683. február 25-i szerződés hatályba lépjen,⁷⁰ s így a birtokfoglalásokat megkezdhesse. A király akkor ilyen értelmű parancsot küldött mindkét kamarának. Kollonics Lipót még 1683 szeptemberében kiküldte Pavesics Gergely kamarai tanácsost a foglalások lebonyolítására, aki a nádor megbízottjával, Fabiankovics Ferenc fraknói kapitánnyal együtt munkához látott, de rövidesen megbetegedett és meghalt. Ezután a foglalások 1683 decemberéig szüneteltek. Akkor a nádor újabb engedélyt eszközölt ki a királytól,⁷¹ aki azonban nem sokkal ezután maga tiltotta meg a birtokfoglalásokat,⁷² mivel a kincstár (és a negyed révén a nádor) gyarapodásánál fontosabb volt az ország belső nyugalmanak helyreállítása a török elleni végső összefogás érdekében. 1684 elején ilyen értelemben hozta határozatait a Lotharingiai Károly herceg elnöke alatt tartott pozsonyi commissió, és 1684 januárjában ebből az okból kerülhetett bele az elkallódott 1683. február 25-i megállapodást újból közlő királyi leiratba az a rész, hogy a nádornak számítani kell királyi kegyelemre a megtévedtekkel szemben.

Ennek a megfontolásnak lehetett következménye, hogy a nádor 1683-tól 1685-ig semmit sem kapott nádori negyed címén, bár megállapítása szerint a kincstár bőven foglalt le ingatlanokat és ingóságokat is. A nádor sokszor próbálta érvénye-

sítieni jogát a magyar és a bécsi kamaránál is, de — amint 1685. július 9-i folyamodványában a királynak előadta — soha egy fillért sem kapott, s a negyeddel kapcsolatos intézkedések különféle kifogások alapján folyton halasztódtak. A nádor ezért kérte az 1683. évi megállapodás felbontását és az eredeti, 1681. évi egyezséghez való visszatérést.⁷³ Titkára, Benyovszky Mátyás 1685 áprilisában a pozsonyi kamaránál szorgalmazta a negyeddel kapcsolatos ügyet, hogy legalább a szerződés fennállásának idejére járó negyedeket megkaphassák; ennek érdekében, amint fentebb láttuk, bőven osztott bort és borraivalót a kamarai hivatalnokok között. A nádori negyed ügyével Szalay Jakab kamarai főszámvevő foglalkozott.⁷⁴ 1685. július 30-án a nádor Erdődy Kristóf kamaraelnökkel és Ghillány György tanácsossal — s kétségkívül a bécsi kamara képviselőjével — Bécsben tárgyalta az ügyet. A király parancsára elhatározás jött létre, amelynek értelmében az elmúlt három évre a nádort megillető negyedet ki kell adni. A tanácskozáson kilencpontos szabályzat is készült a negyed kihasításának⁷⁵ lebonyolítására. Eszerint a szóban forgó birtokokat a nádor osztja szét négy egyenlő értékű részre, s ezekből a kincstár három részt választhat. Megállapodhatnak úgy is, hogy a kincstár birtokában három összefüggő rész marad, s a nádor a negyedet máshonnan kapja. A kincstárt illető, de a nádor által korábban (bizonyára 1683 végén) lefoglalt birtokok három része visszaadandó. Hasonló módon kell a birtokok jövedelmét is szétosztani. Felsorolja a szabályzat azokat a Thököly-szabadságharc alatt, illetve az 1683. évi új fizetési megállapodás előtt a kamara által lefoglalt birtokokat, amelyekből nem adható nádori negyed (Thököly, Balassa, Hidvéghy, Monaky, Keczer, Géczy s a velük egyenlő elbánás alá eső birtokok); ugyanez vonatkozik az elhunyt Szelepcsényi György esztergomi érseknek a kincstárra szállt birtokaira, továbbá a töröktől már fegyverrel visszaszerzett területeken levő birtokokra is; utóbbiakból a király később fog majd a nádornak juttatni. Nem vehető ki a nádori negyed a Rákóczi-árváknak a kamara kezelésében levő birtokaiból sem.⁷⁶ A nádor méltatlankodva hivatkozott arra, hogy ilyen feltételek az eredeti, 1683. évi szerződésben nem voltak.⁷⁷ Ebben nem is kételkedhetünk. Az 1683. év szerződés szövegét feltehetőleg általánosságban fogalmazták, a nádornak a negyed ügyben 1685-ig benyújtott jegyzékei⁷⁸ azonban tételesen felsorolt birtokokra vonatkoztak, amelyeknek egy részéből sem az udvar, sem a kamarák nem voltak hajlandók negyedet adni, s minden bizonnyal az érdekelt — s a birtok visszaszerzését remélő — családok is hevesen tiltakoztak.

Ennek a Bécsben készült szabályzatnak alapján küldött parancsot 1685. augusztus 8-án a király a magyar kamarához — közölve a szabályzat szövegét is — arra nézve, hogy nádori ember jelenlétében szabályszerűen menjen végbe a negyedek kiadása. Amíg ez megtörténik, a szerződés, amelytől a nádor vissza akar lépni, még fennáll.⁷⁹

Szalay Jakab kamarai főszámvevő 1685. november 17-én összeállítást készítet a nádornak járó negyedekről. Táblázatában birtokosok neve nem szerepel, hanem csak különböző nagyságú és jellegű jobbágytelkek (*sessiók*) száma, valamint pénzbeli értéke (l. 4. táblázat).

4. táblázat. A nádornak járó telkek

Telkek (sessiók), zsellérházak	Száma	Nádori negyed címén járó telkek száma
Lakott egész telkek	760 1/4	190 1/16
Lakott fél telkek	238	59 1/2
Lakott negyed telkek	136	34
Elhagyott egész telkek	188	47
Elhagyott fél telkek	14	3 1/2
Elhagyott negyed telkek	16	4
Szabad fél telkek	11	2 3/4
Szabad negyed telkek	9	2 1/4
Elhagyott falvak (villae)	2	1/2
Lakott zsellérházak	460 1/2	115 1/8
Elhagyott zsellérházak	113 1/2	28 3/8
Zsellérházak	6	1 1/2

Megállapította ezeknek a birtokrészeknek egy évi készpénz- és egyéb jövedelmét, ennek alapján pedig az értékét, s hozzátevé még egy Osztrics-birtokrész értékét is, nem egészen 60 ezer forintban határozta meg a nádor járandóságát.⁸⁰ Elszámolását a magyar kamara 1685. november 19-én felküldte a bécsi udvari kamarához.⁸¹ A bécsi kamarának királyi határozat formájában készült válasza 1685. december 14-én kelt. Eszerint a király elrendelte, hogy az 1683. évi új fizetési szerződés fennállásának ideje alatt a kincstár lefoglalt vagy reá szállt birtokokból adják ki a nádori negyedet; Illava és Ludány birtok helyett másutt kárpótolják, a nádor által korábban lefoglalt s részben már másoknak adományozott birtokokat és ingóságokat pedig vegyék vissza.⁸² A király 1686. április 5-én a nádorhoz intézett határozatában az 1683. évi fizetési szerződést felbontottnak nyilvánította azzal az indoklással, hogy a nádori negyed kihasításának alkalmával mind a pozsonyi, mind a szepesi kamara részéről állandó nehézségek merültek fel, azonkívül maga a nádor is kérte az új szerződés megszüntetését és fizetése tekintetében a korábbi szabályozáshoz való visszatérést. Így tehát a fenti szerződés érvénytelen, s a jövőben a magyar kamara azokból a jövedelmekből fogja folyósítani a nádori fizetést, amelyekkel a régi magyar nádorok is rendelkeztek.⁸³ Ugyanilyen értelmű határozatot kapott a magyar kamara is.⁸⁴ Az ezután fizetendő összeget — 22 vagy 24 ezer forint — egyik határozat sem említi, de amint fentebb láttuk, végül is a nádor kivívta a magasabb összeget.⁸⁵ 1686. augusztus 3-án a magyar kamara beszámolt a bécsi kamarának a nádori fizetés időszerű kérdéseiről, így arról is, mennyit kapott a nádor a negyedek címén, s hogyan befolyásolja ez a közte és a kamara között folyó állandó elszámolást aszerint, hogy 22 vagy 24 ezer forint-e az évi fizetése. A nádori negyed címén megállapított összeg 67 290 forint 32 5/6 dénár volt. Azt az időt, ami alatt csak fél fizetést kapott, 3 évre és 9 hónapra számították.⁸⁶ Ha ezalatt fél fizetése (24 ezer forintos alapon) 45 000 forint lett volna, akkor ezt az összeget

a negyed révén 22 290 forint 32 5/6 dénárral, 22 ezer forintos alapon pedig 29 790 forinttal lépte túl.⁸⁷

A fenti összeg képet ad arról, mennyit kapott a nádor negyed címén (tudva azt, hogy a kor szokásának megfelelően egy vagy több újabb számítás bizonyos mértékig eltérő eredménnyel járhatott volna). Jegyzékünk a végül átadott negyedekről nincs, de fel kell tennünk, hogy ezeknek túlnyomó részét nem készpénzben kapta.

Az alábbiakban néhány példát hozunk fel arra, hogyan hasznosította a nádor a negyedeket, illetve hogy egyes esetekben milyen bonyodalmakkal járt fizetésének ily módon való folyósítása.

Gersei Pethő László örökös nélkül halt meg, így keszthelyi birtokrészét a nádor rokonai, Nádasdy István és felesége, Thököly Mária kapták meg, akik azonban 1683-ban hűtlenségbe estek, s így ez a rész a kamara birtokába került. A nádor kérte belőle a negyedet, s még a kamarai határozat meghozatala előtt embereivel el is foglaltatta s az ott található állatokat is elhajtatta, tehát birtokon belül került. A kamara kifejezte nehezményezését, de a nádor a negyedet megkapta, és 1687-ben 1 800 forintért ugyancsak rokonának, Esterházy János győri vicegenerálisnak engedte át.⁸⁸

Több részt kapott a nádor Osztrosics Mátyás lefoglalt birtokaiból. Egyiket, minden ellenszolgáltatás nélkül, Erdődy Kristóf kamaraelnöknek engedte át — a Pozsony megyében fekvő Dierlinget —, nyilván hálából, amiért a nádori negyed kieszközlésében segítségére volt.⁸⁹ Kracsun János pozsonyi kanonok Turóc megyei birtokrészt kapott.⁹⁰ Liptó megyei birtokokat Szentiványi Jánosnak engedett át a nádor azzal a kikötéssel, hogy Szentiványi rendezze a nádornak az esztergomi káptalannal szemben fennálló 7 000 forintos adósságát.⁹¹ 1699-ben pedig Osztrosics feleségének, Révay Katalin Szidóniának juttatott vissza egy annak idején nádori negyedül kapott házrészét.⁹²

A Forgách Ádám hűtlensége révén szerzett negyedet a Nyitra megyei Nagy és Kis Bilicen, 1686-ban elcserélte Mednyánszky Pál kamarai tanácsosnak és feleségének, Ordódy Klára Katalinnak a Sopron megyei Borbolán levő birtokrészével, mivel az ő birtokaitól Nyitra megye messze esett, Mednyánszkyknak viszont ott voltak birtokai.⁹³

1688-ban rokonának, Thököly Erzsébetnek engedményezte azt a nádori negyedet, ami férje hűtlensége folytán került lefoglalásra.⁹⁴

Bonyodalmat okoztak Hidvéghy Mihály protestáns úrnak Nyitra megyei birtokai. Az innen kapott nádori negyedből 1686-ban Orbán Pál ítélőmester kapott két részt, egyszer 1680 s egyszer 1500 forintért.⁹⁵ A kamara elhúzta a negyed kiadását, így történt, hogy a Kassán tartózkodó Hidvéghy, Thököly híve, részesült abban az általános amnesztiában, amit az oda bevonuló Caprara tábornok nyújtott a király hűségére visszatérőknek. A kapott kegyelmen kívül⁹⁶ Hidvéghy azzal is érvelt, hogy birtokából a negyednél többet hasítottak ki, mint amennyi járt volna, s ezt is akkor tették, amikor ő már kegyelmet kapott. Orbán Pál közben már meg is szerezte a királyi hozzájárulást ahhoz, hogy a nádortól a birtokot átvehesse. A magyar kancellária — amelyet a nádor Korompay Péter kancellársága idején

állandóan bíralt — a nádor tudtán kívül visszaítélte Hidvéghynek a szóban forgó birtokot, s nem terjesztette — mint kamarai ügyet — egyik kamarához sem.⁹⁷ A vita azzal végződött, hogy Hidvéghy Mihály 2000 forint óvadék letétele ellenében életfogytiglani használatra visszakapta a birtokot azzal a kikötéssel, hogy halála után — erről szóló királyi határozat értelmében — visszakérül Orbán Pál tulajdonába. 1690-ben Hidvéghy Mihály végrendelet és örökösök nélkül hirtelen meghalt, Orbán Pálnak pedig, holott ügye teljesen egyértelműnek látszott, a kamarákkal szemben újabb küzdelmet kellett kezdenie, amiben azonban a kancellária, tekintettel a nádor érdekeltiségére is, már őt támogatta.⁹⁸

Ez az egyetlen ügy is arra vall, hogy elvben minden egyes nádori negyedhez azonnal bonyolult birtokper is kapcsolódhatott, s a nádori fizetésnek így módon való folyósítása átmeneti megoldásként sem volt elfogadható.

Az 1683. évi szerződés érvényességének idejében valóban szünetelt a *nádori adományozás*. Ritkán van rendelet, ami alól kivétel nem lenne, így elvértve ez alatt az idő alatt is találunk a nádori donációs könyvekben adományról szóló bejegyzéseket, ezek azonban szám szerint is csekélyek, azonkívül a nádor rokonainak, alkalmazottainak és egyéb hivatalnokoknak szűk körére szorítkoznak. Feltehető, hogy ezek külön engedéllyel, fizetésük pótlására kaptak ekkor is nádori adományt, egy részük talán már korábban megígért, elintézett, de írásba csak akkor foglalt ügy volt.⁹⁹ Az általunk használt iratokban nem volt nyoma annak, hogy az uralkodó külön rendelkezett volna a nádori adományozási jog felfüggesztésének megszüntetésére; ez egyébként az 1683. évi szerződésből következett.

A nádori fizetést illetően megállapíthatjuk, hogy Esterházy Pál idején folyósítását a bizonytalanság és az esetlegesség jellemezte. Ezt próbálta orvosolni az 1708-ban, már nádorságának vége felé egybegyűlt csonka országgyűlés azzal a kívánságával, hogy a nádori fizetés számára, a vele kötött eddigi megegyezések értelmében, biztos, meghatározott alapot jelöljenek ki.¹⁰⁰

A folyósításnak ebből a jellegéből következett, hogy, amint fentebb láttuk, a nádor halálakor a bécsi kamarának hivatalos és bizonyára alaposan átgondolt meghatározása szerint *273 761 forint volt 32 évi hivatalviselés után a fizetési hátralék*. Ha a nádori fizetést évi 24 ezer forintos alapon számítjuk — ahogyan néhány év kivételével maga a kamara is számította —, ez a hátralék több mint 11 évi fizetésének elmaradását jelentette. 32 évi nádorsága alatt fizetésének csak kb. kétharmadát kapta meg, mindig késedelmesen, hosszas, költséges utánjárással. Fizetését nem abban az időszakban bocsátották rendelkezésére, amelyre eredetileg szánták, akkor pedig nagy gondot okozott s a családi készpénzadósság állandó növekedésével járt a szükséges összegeknek más forrásból való előteremtése. Fizetésének felhasználásával elszámolnia ugyan nem kellett, erre adatunk nincs, de a nádori testőrséget ki kellett állítania. Ennek nagysága, ha a korszak katonatartási szokásait és költségeit, a gyalogos- és lovasporciókat vesszük számításunk alapjául, s ha feltételezzük, hogy a fizetés teljes összegét erre fordította, azonkívül felszerelésükről, ruházatukról is gondoskodnia kellett, aligha tett ki 400 főt.¹⁰¹ Egészen bizonyos, hogy ezenkívül igen sok más kiadás is volt csak nádori tiszttel

kapcsolatban, ugyanakkor pedig, amint felterjesztéseiből ismeretes, másfajta (bányavidéki, magyar tanácsosi) fizetését sem kapta rendszeresen, a különféle bizottságokban végzett munkájáért pedig általában hiába kért napidíjat. Igaz, elmaradt fizetése egy részéből törleszthette hitelbe szerzett birtokaival kapcsolatos adósságát, s az is feltehető, hogy ezeket rá való tekintettel bocsátották rendelkezésére a teljes vételár kifizetése nélkül olyan háborús, pénzszűke időben, amikor a készpénzt hozó vevő számára szinte minden eladó volt. Ezen a helyen nem készíthetjük el Esterházy Pál egész hivatalviselésének és magánföldesúri tevékenységének számadatokban is kifejezhető mérlegét, csupán arra kívántunk rámutatni, hogy fizetése egy részének elmaradása, nehézkes folyósítása komoly és nehezen leküzdhető gondokat okozott az adott időszakokban. Korszakában igen nagy értéke volt a pénznek, s a hivatalnokok, polgárok, nemesek és főrangiak a rendszeresen végzendő hivatali munka, illetve országos tisztség ellátása fejében teljes határozottsággal igényelték az állandó készpénzfizetést, alkalomadtán pedig a napidíjat. Az udvar pedig, bármennyire rendi ügynek tekintette a rendi hivatalok fennállítását, nem tudta megvalósítani, hogy fizetésüket teljesen a rendekre hárítsa. A nádor esetében pedig, aki a király helytartója volt, azonkívül közvetítő a király és az ország között, ebbeli kívánságát elvileg sem támaszthatta alá.

JEGYZETEK

¹ Baráth Tibor: i. m. 27: a nádori méltóságot a középkorban nagy kiterjedésű birtokokkal honorálták. A XVI. század végén a királyi birtokok elidegenítése folytán erre kevés lehetőség nyílt, így attól kezdve a nádor évi 22 ezer forint fizetést kapott, a felső-magyarországi harmincadbevételből (azaz kamarai jövedelemből). A szeptesi kamarának nagy terhet jelentett a nádori fizetés, s nem is találta méltányosnak, hogy a királyt illető jövedelmekből fedezzék, hanem szerettké volna a rendekre hárítani: „... ex aliis contributionum per regnicolas fiendarum proventibus”; 1614. jan. 7. javaslat. — Az összeg nagyságát is állandóan kifogásolták, így pl. Esterházy Miklós nádor esetében Pázmány Péter találta soknak. A nádor így felelt meg az érseknek: „... noha azt nem úgy nekem, mint mellettem levő bandériumjának fizeti őfelsége. Emellett tartok magaméból még annyi szolgát, amennyi a bandérium volna, s nem szintén bolondságból avagy mint kegyelmed ítélte, magam pompájáért, hanem hazánk bizonytalan állapotjáért, akiből kifutnom engem kötelességem nem enged.” (Bubics–Merényi: i. m. 60. — Kiemelések tőlem.) — Rendszertelen folyósításáról uo. 37. — Esterházy Miklós kancelláriájának fenntartására évi 4000 forintot fizetett átlagosan, emellett kb. 100 főnyi katonát tartott. (Hajnal István: i. m. 52–53. és Csapodi Csaba: Esterházy Miklós nádor. Bp. é. n. 143–144, ugyancsak a kiadásokról.)

² A király magyarországi honoráriuma évi 20 ezer forint volt, amit Bécsben keveselltek. (L. pl. 1702. jún. 25. Esterházy Pál levele Batthyány Ádám országbíróhoz. MOL P 1314 72023.) L. még a 43. jegyzethez tartozó szöveget.

³ Szekfű Gyula: i. m. III. k. 198–200 és 204 az ún. donatio mixta (vegyes adomány) jelentőségéről. Hadseregszállító főurak és fizetésükhöz nem jutó tisztségviselők kapták.

⁴ Bakács István: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században. Bp. 1965, 17–18. A fizetési kárpótlásul kapott regéci uradalmat Miklós nádor veszteséggel cserélte el. Uo. I. az általa felvett kölcsönöket és fizetési hátralékát.

⁵ „Ac de salario quoque eiusdem, iuxta conventionem cum ipso iam initam clementer dispositura” (ti. maiestas). — Hivatkozik erre a konvencióra több későbbi irat között az az 1684. jan. 15-én kelt királyi leirat, amely a nádori fizetés módosításáról szól. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 75.

⁶ MOL P 125 8364. Csak évszámmal keltezett; a napi dátumot I. a kancelláriai fogalmazványon és tisztázaton.

⁷ MOL A 35 1681. év. No. 12.

⁸ MOL P 108 2/3. fasc. E. No. 74. —Ugyanezen a három példányon követhetjük nyomon a helytartóságával kapcsolatban tett saját kezű javításait. L. a helytartóságról szóló részben.

⁹ L. az I. jegyzetben említett nádori bandériumot. Ennek létszámára csak számítások alapján következtethetünk, l. alább.

¹⁰ Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. Numizmatikai Közlöny, Bp. 1959–1960, 34. Eszerint egy magyar forint értéke ezen a területen egyenlő volt 20 császárgarassal, illetve 60 krajcárral, illetve 100 dénárral. A tényleges érmepezés, az aranyforint értéke állandóan változott, ezért volt szükség egy számítási forint bevezetésére. Olyan számítási forint volt a rajnai forint, amely ugyancsak 60 krajcárt ért. A kétféle számítási forint értékegyenlősége tette lehetővé a kétféle elnevezés használatát.

¹¹ L. pl. a nádori fizetést módosító, fentebb említett 1684. jan. 15-i iratban: „... pro salario palatinali 24000 florenorum Rhenensium millia determinata et annuatim ordinata fuissent”. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 75.

¹² MOL E 106 és E 554 Fol. Lat. 921. (Csak az 1687. évi számadáskönyv.)

¹³ MOL P 108 56. Fasc. D. No. 108. *Computus generalis* c. elszámolás a nádor fizetéséről 1681. jún. 13-tól 1686. márc. 23-ig.

¹⁴ MOL P 125 6993. (1682. febr. 7.): „... quamvis omnes maiestatis vestrae sacratissimae officiales bellici suam acceperint et accipiunt solutionem, ego autem nec unum obulum habui, sed meas proprias pecunias consumpsi”. — Nádori fizetését illetően: „Quod salarium meum annuale a maiestate sacratissima clementissime subscriptum, et articulo primo praeteritae diaetae confirmatum, quamvis saepius maiestas vestra sacratissima mandatum ad inclytas cameras dederit, sed nescio qua de causa nec hucusque in effectum deducuntur. . . ; . . . ad nutum earundem camerarum cum gravi etiam damno meo ad omnia proposita assensi. . . sed nec eiusdem factae conclusionis ullum video effectum”.

¹⁵ L. többek között a király levelét a nádorhoz 1681. júl. 20-án, amelyben közli, hogy kézhez vett bizonyos bemutatásra felküldött iratokat: „... annexas formulas e comite Tekelio desiderati salvi conductus et assecurationis a vobis illi tradendae”. Thököly, mielőtt köveit tárgyalásra küldte Bécsbe, pénzbeli biztosítékokat is kikötött. MOL P 125 8366. — L. még a Benyovszky Mátyás nádori titkárról és a nádori adománykönyvbe bevezetett tételekről szóló részt.

¹⁶ Jádrinicz Mátyás familiáris a nádorhoz: „... miutta Kismartonból feljöttem, minden nap utat-tam Abele uramat mind az palatinalisi restantiát, mind pediglen Nagyságod generálisságára való restantiát; mi palatinalisi restantiát illeti, még ma vagy holnap kiadják a decretumot, melyet el sem mulatom Kollonics uramnak béprezentálnom; micsoda válaszmom léssen, . . . megírom”. MOL P 125 2518.

¹⁷ A magyar kamara válasza a nádornak, említve annak szept. 5-i levelét: „... quamvis et sterilitas proventuum huius camerae modernis temporibus turbulentis et exhaustus perceptoratus status vix aliquam possibilitatem eatenus dictarent”. MOL P 125 9167.

¹⁸ Benyovszky Mátyás nádori titkár fáradozásairól egy 1682. októberben kiutalt összeggel kapcsolatban I. a nádorhoz írt okt. 16-i levelében: „... kezennél van már az camerara szóló újabb commissio (ezt Bécsben eszközölte ki) az Nagyságod füzetése végett, alámenet (ti. Pozsonyba) disponáлом minde-nik camarar urnak”. MOL P 125 1277. — Ugyanennek levele okt. 18-án: „Alámenet Pozsonyba a Nagyságod füzetése végett való commissiot exhibealom az camaran, és ad partem disponalom az camarar urakat, azután leszen, aki urgealja.” Uo. 1278. — A szept. 20-i kifizetést I. a Szalay-elszámolás-ban.

¹⁹ L. a 14. jegyzet.

²⁰ „... quod aloioquin regni leges palam innurent”. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 75. A király határozata a kamarához.

²¹ „... ob hoc, habita cum eodem comite palatino desuper adhuc die 25 mensis Februarii anni proxime praeteriti Viennae conferentia, sua sponte et libere condescenderit”. 1684. jan. 15., Linz, a király határozata a magyar kamarához. MOL P 108 Fasc. C. No. 75.

²² A fenti, 1684. jan. 15-i iraton kívül l. még: 1685. aug. 8., a király határozata a magyar kamarához. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 91. és 1688. márc. 31. (illetve szept. 14.), Bécs: Informatio ratione quartae palatinalis... Uo. 69. I. k. 350–352.

²³ 1683. aug. 20. A Passauba menekült bécsi udvari kamara értesítése a nádorhoz: „...cum autem acta literalia desuper eotum exarata propter moderna disturbia et obsidionem Viennensem prae manibus de facto non habeantur”. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 73. — Megjegyezzük, hogy az irat később sem került elő, viszont a benne foglaltakon az udvar és a kamarák többször változtattak.

²⁴ Ezúttal kiteszi a forint szó mellé a gyakran elmaradó „rajnai” jelzöt.

²⁵ L. a nádori adományról szóló részben.

²⁶ Szalay Jakab 1686. márc. 23-i elszámolása a király 1683. márc. 22-i határozatára hivatkozva állapítja meg ezt az időt. Azután 1682. jan. 13-tól 1686. márc. 13-ig már az új fizetési alapon számol, 3 év és 9 hónap időtartamra; erre visszatérünk alább a nádori negyed számításával kapcsolatban. — Az 1683. márc. 22-i határozatot l. MOL E 21.

²⁷ MOL P 125 9169.

²⁸ MOL P 125 7009.

²⁹ Uo.: „...heri hic Viennae mutuavi mille imperiales”.

³⁰ MOL P 125 9169.

³¹ Panasza a királyhoz 1683. ápr. 7. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 81–84.

³² Ismeretes; l. pl. a honvédelemről szóló részben.

³³ Commissio Poseniensis (nem azonos az 1697-ben alakult hasonló nevű bizottsággal!); az ország megbékéltetése érdekében hívták össze Lotharingiai Károly elnöklete alatt.

³⁴ Panasza a királyhoz 1684. márc. 7.: „Interim ego quoque maximis cum expensis hic haereo; reliqui domini commissarii omnes diurna sua habent, ego vero penitus nihil percipio, qui plura damna aliis passus sum.” MOL P 125 7034.

³⁵ Jelentése a királyhoz: „...apud Budam etiam cum mille ducentibus hominibus comparui”. MOL P 125 7047. — 1684-ben a nádor Buda alatt olcsó szarvasmarhát vásároltatott, hogy később Nyugat-Magyarországon haszonnal adhassa el; így próbált egyik nyomasztó adóssága kifizetésére készpénzt szerezni. L. erre: Iványi Emma: Adalékok a XVII. századi szarvasmarha-kereskedés történetéhez. Agrárt. Szemle, Bp. 1970.

³⁶ 1684. aug. 17., budai tábor: „...propriis meis expensis et militibus hic vivo neque obulum hactenus solutionis aut gratiae habens”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 206–208. — L. a honvédelemről szóló részben (1684).

³⁷ Közli Bubits Zsigmond: i. m. (Buda) 802.

³⁸ Ti. a nádori negyed kiadásának. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 84.

³⁹ Uo. No. 96.

⁴⁰ L. alább részletesebben a nádori negyedről szóló részben.

⁴¹ MOL P 108 56. Fasc. D. No. 109.

⁴² 1686. ápr. 6.: „...salarium palatinalis ad statum et normam moderni palatini antecessorum posthac reducendum esse clementissime declaramus”. MOL E 21. — Az összeg feltüntetése hiányzik.

⁴³ „...quod si autem ad instar praedecessorum suorum idem dominus palatinus salarium 22000 flor. quamquam summam nullius antehac palatini salarium excessissent”. MOL P 108 56. Fasc. D. No. 114.

⁴⁴ És amit mindig hangoztatott: „...pro infinitis paene laboribus”.

⁴⁵ 1681: I. tc. 2. §, amely ugyan számszerűen nem határozza meg az összeget, de megtartandónak jelenti ki a király és a nádor között létrejött egyezséget.

⁴⁶ Elődei „multorum millium florenorum accidentias et regalia habuere”. — A nádor válaszát l. a 43. jegyzetben említett kamarai levélhez csatolva.

⁴⁷ MOL P 108 56. Fasc. D. No. 108. — Megjegyezzük, hogy a kamarai számadáskönyvben 1687-re (és nem 1687-ben) történt nádori fizetési kiutalás összege kisebb.

⁴⁸ MOL P 108 56. Fasc. D. No. 120.

⁴⁹ 106 mázsa és 53 font súlyú velencei réz ára 4 048 forint; a nádornak több adóssága címén a kamara mint jogutód 8 686 forintot követelt; kamarai birtokról elszállított bor fejében pedig 195 forinttal terhelték meg. Ezekből tevődik össze fenti tartozás.

⁵⁰ A magyar kamara kísérőlevelének kelte 1690. ápr. 8. MOL P 108 56. Fasc. G. No. 155. — Emellett van a március 30-i elszámolás.

⁵¹ Ezt az összeget azok után a kincstári birtokok után kapta, amelyeket eladtak anélkül, hogy a nádornak járó negyedet kiadták volna belőlük. MOL P 108 56. Fasc. G. No. 156. — Ő maga ezt az összeget úgy határozta meg, hogy az alsó-magyarországi nádori negyedekből járt neki („... ex quartalitate inferioris Hungariae iuxta computum et recognitionem inlytae camerae Hungariae”). Uo. 56. Fasc. G. No. 157.

⁵² A nádor válaszat I. az 51. jegyzetben említett 157. sz. alatt.

⁵³ Okt. 18., Bécs. A király a magyar kamarához. MOL E 21.

⁵⁴ MOL P 108 56. Fasc. H. No. 176.

⁵⁵ Felterjesztése a királyhoz 1695. szept. 19-én fizetési hátralékai ügyében. MOL P 108 69. 2. k. 431–432: „... cum salarium meum palatinale ob bellum praesens mihi neuti quam penditur et ... camera Hungarica conqueritur se pecunias non habere...”; „... ut quod restantiae meae etiam contentatio fiat, de cuius modalitate tractare etiam cum excelsa camera paratus sum...”, és: 1695. (közelebbi kelet nélkül) szerződéstervezet (Conditions...) Uo. 56. Fasc. H. No. 172. Megegyezik az 1683. évi feltételekkel.

⁵⁶ A szövegben található legkésőbbi kelet 1696. júl. 10., tehát ez után készült. MOL P 108 56. Fasc. H. No. 179.

⁵⁷ Uo. 56. Fasc. H. No. 182: „... die autem prima Martii anni 1690 usque ultimam Decembris anni 1698 annuatim per florenos 24 000 computando”.

⁵⁸ Uo. 56. Fasc. I. No. 191.

⁵⁹ Csak 1696-tól ismertetjük, mivel 1690-től 1695-ig fentebb közöltük.

⁶⁰ Uo. 56. Fasc. I. No. 195.

⁶¹ Uo. No. 199.

⁶² L. pl. Jeszenszky István nádori titkárnak 1708. aug. 23-án Pozsonyban a magyar kamarai consistoriumhoz intézett beadványát ezzel kapcsolatban. (Megjegyzés: az iratra a későbbi rendezés során ráírt 1718. évszám a keltezésben levő 1708. évszám téves olvasata. A titkár említi az éppen folyó pozsonyi országgyűlést, ami 1708-ban nyílt meg, azonkívül a nádor 1718-ban már nem élt, maga a titkár pedig magyar kamarai tanácsos volt.) Uo. 56. Fasc. L. No. 239.

⁶³ Uo. 56. Fasc. K. No. 232.

⁶⁴ Uo. 56. Fasc. L. No. 241.

⁶⁵ Uo. 56. Fasc. L. No. 244.

⁶⁶ 1699. év. Fasc. 353. No. I. MOL E 22.

⁶⁷ MOL P 108 56. Fasc. J. No. 234.

⁶⁸ Pl.: 1686. aug. 1-jén Nedeczky Sándor nádori familiáris adott nyugtát a kamarának a nádor fizetéséből kapott 12 forintról, amit saját útiköltségére vett fel. Uo. 56. Fasc. D. No. 113. — 1687. jún. 22-én a nádor László nevű fia vett fel apja fizetése terhére 300 forintot. Uo. No. 119. — A sort folytathatnánk.

⁶⁹ „Ut in supplementum mentionati salarii palatinalis ad 12 000 florenos remissi (cum alioquin etiam officium hocce palatinatus modernis tumultuosus temporibus onerosum satis et sumptuosum accideret) in universis et quibuslibet, posthac tam per caducitatem ex defectu seminis, quam per notam infidelitatis sive saecularium, sive ecclesiasticarum personarum, in fiscum nostrum regium devolvendis bonis, ipso facto in quarta eorundem parte idem comes palatinus cum praerepetita camera Hungarica concurrente succedat, atque actualis in eadem quarta parte successor efficiatur, habeatque facultatem plenariam eiusmodi bona in dictum fiscum regium devoluta — cognitione causae tamen, regioque nostro gratiandi iura per omnia salvo — in eadem quarta parte pro se occupandi, apprehendendi, utendi fruendique...” Uo. 56. Fasc. C. No. 75., a megállapodás második pontja. — Ugyanennek megfogalmazása a király 1685. aug. 8-i leiratában: „... ut nempe bonorum omnium tam ex defectu seminis, posthac per

caducitatem, quam per notam infidelitatis ad fiscum nostrum regium devolvendorum quarta parte eidem comiti palatino cedat, e contra vero salarii sui medietas in singulos annos inexoluta defalctetur, intereaque donationes palatinales intra vel infra numerum 32 colonorum sive possessionum colonicalium in bonis aeque mobilibus et immobilibus suspendantur". Uo. 69. I. k. 350–352.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² L. a honvédelemről szóló részben.

⁷³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 234–235.

⁷⁴ L. a 38. jegyzetbe tartozó szöveget s az után következő sorokat.

⁷⁵ Az erre állandóan használt kifejezés: *excisio quartae partis*.

⁷⁶ 1685. aug. 8., Bécs. A király utasítása a magyar kamarához. Benne említés a bécsi tárgyalásról s az ott készült szabályzat szövegének közlése. MOL P 108 56. Fasc. C. No. 91.

⁷⁷ A nádor levele e a magyar kamarához 1687. júl. 24-én, amikor Regécet kérte (valamint apjának, Miklós nádornak birtokát, I. a 4. jegyzet), azt kapta feleletül a bécsi udvari kamarától, hogy ez nem értendő bele a nádori negyedbe: „... quod Rakocziana et armis acquista non debeant subintelligi, cuius conditionis ne quidem mentio fit ulla in contractu”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. I. 279–282.

⁷⁸ 1685. év, közelebbi kelet nélkül, de 1685. aug. 8., a királyi határozat előtt: MOL P 108 56. Fasc. C. No. 100 és 103, az általa kívánt birtokok felsorolásával.

⁷⁹ L. a 76. jegyzet.

⁸⁰ MOL P 108 56. Fasc. C. No. 95.

⁸¹ Uo. No. 96.

⁸² Uo. No. 98. — A negyedet a nádor ezekből is megtarthatta.

⁸³ Uo. Fasc. D. No. 109: „... cum autem variae tam ab Hungarica, quam Scepusiensi cameris nostris circa excisionem dictae quartae partis bonorum mobilium et immobilium obverterentur difficultates, quapropter tu quoque a praetacto contractu *recedere* statumque salarii palatinalis ad normam pristinam pro futuro reduci desiderares. ...”, tehát a szerződés érvénytelen: „... memoratum contractum ab utrinque posthac invalidum et haud amplius observandum. ...” nyilvánítja.

⁸⁴ 1686. ápr. 6., Bécs. MOL E 21.

⁸⁵ L. Szalay és Zbiskó György fizetési elszámolásait.

⁸⁶ L. a 26. jegyzet.

⁸⁷ MOL P 108 56. Fasc. D. No. 114.

⁸⁸ 1685. aug. 16. a magyar kamara a nádorhoz. Uo. Fasc. C. No. 94. és 1687. márc. 22., a nádor cессioja Esterházy Jánosnak, Uo. 66. *Protocollum Privatum*, 205–206.

⁸⁹ 1686. nov. 5., Kismarton. Uo. 196.

⁹⁰ 1686. dec. 4., Kismarton. Uo. 198.

⁹¹ 1686. nov. 5., Kismarton. Uo. 197–198.

⁹² MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. No. 188.

⁹³ MOL P 108 66. *Protocollum Privatum*, 200–201.

⁹⁴ MOL P 125 5483.

⁹⁵ 1686. ápr. 27. és jún. 7., Kismarton. MOL P 108 66. *Protocollum Privatum*, 189–190 és 195–196.

⁹⁶ Caprara tábornok feltehetően a Bécsből előírt békülekény szellemben intézkedett (1684).

⁹⁷ A nádor levele a magyar kamarához 1688. márc. 21. MOL E 148 1688. év, Fasc. 967. No. 43 és 1688. őszén levele a bécsi udvari kamarához, MOL P 108 69. I. k. 350–352.

⁹⁸ 1690. okt. 20. a magyar kancellária a bécsi udvari kamarához. MOL A 35 1690. október, No. 64.

⁹⁹ 1683-ban, az új fizetési szerződés megkötése után csak Tenturics István, a magyar kancellária levéltárosa (máj. 18-án) és Hunyady László, a nádor familiárisa és segédtitkára (nov. 10-én) részesült nádori adományban, amire a felfüggesztésen kívül az év háborús eseményei is magyarázatot adnak. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 97–98 és 120–121. — 1684-ben: Sente Bálint alnádor és felesége révén a Szentbenedeky család (márc. 17-én és ápr. 30-án), uo. 100–102 és 109–110, továbbá ápr. 11-én Zsámbokréthy Mihály, uo. 107–108, és május 5-én Ivanics Ferenc és Mikulics Mihály horvátországi tisztségviselők, uo. 110–112. — 1685-ben: Kéry Balázs, a nádor rokona, márc. 15-én uo. 112–113, okt. 15-én

a Thököly fogságában is királyhűnek maradt Usz Ferenc (több felső-magyarországi megye követe a későbbi nádori konkurzusokon), uo. 121–122, nov. 20-án soproni jezsuita atyák, uo. 122–123. és nov. 1-jén Barkóczy Ferenc felső-magyarországi vicegenerális, uo. 123–124. — 1686 elején, még az 1683. évi fizetési szerződés felbontása előtt, máj. 18-án Esterházy Dániel, a nádor rokona, uo. 126–127, és Simoncsics Horváth János királyi jogügyigazgató, uo. 127–129.

¹⁰⁰ „Ad solutionem domini palatini fixus fundus assignetur, iuxta conventiones cum eodem iam antea factas.” MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z. NB. 175. 24. pont.

¹⁰¹ Az adóügyi részben található számítások szerint a nádor korszakában egy telelő katona havi porcióját (csak ellátását!) átlagosan 4–5 forintban állapították meg (nem hivatalosan, hanem ténylegesen). Eszerint a 24 ezer forintból 400 katonát lehetett volna tartani egy évig akkor, ha egy főre havi 5 forintot számítunk. A számítás hozzávetőleges, hiszen az uradalmakból olcsóbb lehetett az élelmezés, ugyanakkor viszont egyéb kiadások is szükségesek voltak számukra. Esterházy Miklós kiadásait l. az 1. sz. jegyzetben.

A HIVATAL ÉS A KANCELLÁRIA. A NÁDORI LEVÉLTÁR

A kancellária a nádori hivatalnak központja, legfontosabb része, de a hivatal nem azonos a kancelláriával, arra nem szűkíthető le. A nádori hivatal (*officium palatinale*) megjelölés alá tartozik a nádori feladatok végrehajtására rendelt és alkalmazott teljes hivatalszervezet. A szálak kétségtelenül a kancelláriában futottak össze, amely egyúttal a nádor saját irodája is volt.

A nádor állandó székhelyének a kismartoni kastélyt tekintették, ahol családja is élt, s ahol a kancelláriát és a nádori levéltár egy részét is tartotta. Szétágazó teendői azonban gyakran szólították Bécsbe és Magyarország egyéb városaiba. Néha hetekig, hónapokig is távol volt Kismartonról. A kor szokásának megfelelően a nádori hivatalnak sem volt állandó, külön épülete, székháza. Erre a célra szolgált — jórészt az örökös tartományokban is — a tisztségviselő saját háza, kastélya, városi palotája. Esterházy Pálnak Alsó-Magyarország szinte minden jelentősebb városában volt saját háza, azonkívül Bécsben kettő is. Ha Pozsonyban kellett lennie országgyűlésen, konkurzuson, törvényszéken, szívesen használta ottani házán kívül a városhoz közel fekvő köpcsényi kastélyát. Az év elején leginkább lakompaki kastélyába hívta össze bírótársait, akikkel ez alkalommal más országos kérdéseket is megtárgyalt. De ki kellett szállnia Nagyszombatba és Eperjesre is, azonkívül nemesi felkelés szervezése vagy háború esetén a táborba. Ez a kényszerű többszékhelyűség az ügyintézésben nehézséget jelenthetett. A jelek szerint állandó futárszolgálat útján tartott kapcsolatot kismartoni fő székhelyével, valamint az ország egyéb részeiben működő hivatalnokaival. Alnádora Pozsonyban vagy Nagyszombatban lakott, ítélőmestere Alsó-Magyarország egy-egy városában vagy Eperjesen, ott tartotta a nádor bírói pecsétjét és saját irattárát. Fokozta a nehézséget, hogy általában „mindenki mindent csinált”, azaz a nádor mindegyik hivatalnokának volt ugyan egy fő működési területe, de ezenkívül a nádori tevékenység nem szorosan őket illető ágában is gyakran kaptak megbízásokat. Így sokszor, sokféle ügyben kellett velük kapcsolatot tartani. A szorosan vett hivatal alkalmazottain kívül felhasználták még, főleg az igazságszolgáltatás terén, a királyi tábla fiatal gyakornokainak (*juratus notariusainak*)¹ kisegítő munkáját is vallomások felvételénél, jelentések elkészítésénél. Ezenkívül a nagy kiterjedésű s még egyre növekvő Esterházy birtok sok uradalmának alkalmazottai — főleg egyes prefektusok s más alkalmas személyek — külön megbízás alapján szintén részt vettek, segítettek a hivatal ügyeinek intézésében. Igénybe vette a nádor azoknak a megyéknek tisztika-

rát is, ahol főispán volt (Pest, Sopron, Moson). Bécsben külön ágensek működtek, hogy a főtitkároknak csak fontos ügyben kelljen ott hosszabb időt tölteniük. Mindezekon kívül gyakran kérte a nádor pénzügyi és jogi szakértők tanácsát és közreműködését. Az ügyintézők létszáma a kancelláriában és azon kívül igen nagy és szükség esetén növelhető volt.

Esterházy Pál *kancelláriájával* kapcsolatban abban a kedvező helyzetben voltam, hogy az 1940-es évek elején Papp László tanulmányt írt működéséről.²

Általánosságban megállapítja, hogy a nádori kancellária ekkor még hagyományos, középkorias szokásokat követve végezte munkáját, s csak a XVIII. században vált modernebbé. Az alnádor és az ítélmester azonban a kancelláriából már régebben kivált, s a kancellária tényleges vezetője már a főtitkár volt, aki mellett segédtitkárok, kiadók, fogalmazók, írások és a királyi táblától kapott már említett juratus notariusok³ tevékenykedtek. A főtitkár irányította az oklevéladás fontos munkáját, őrizte s a kész oklevélre rátette a nádor bírói pecsétjét, amelynek egy példánya az ítélmester kezénél volt.⁴ A nádori levéltárat is a főtitkár gondjaira bízta.⁵

Helytállóan mutat rá, hogy a nádori kancellária ügykezelése viszonylag pontos, munkája elég gyors volt. Ismerteti a fogalmazvány készülésének módját (feljegyzések és korábbi oklevelek felhasználása alapján); állandóan ismétlődő szövegrészeket a formulás könyvekből írtak ki. Láthatóan begyakorolt, beidegzett szokásokat alkalmaztak. A fogalmazványok ismétlődő, hagyományos részei hibátlanok, javítások inkább a lényeg kifejező pontoknál vannak. Vagyis, hozzátehetjük, ahol a formuláskönyvtől elszakadva önálló munkára lett volna szükség. Egyébként racionálisan dolgoztak, új intézkedés esetén a régi fogalmazványból csináltak új fogalmazványt, vagy erre a célra a régebben kiállított s visszavitt régi oklevelet használták fel. Az oklevelek szövegezése sokszor szemléletes, a vallomások szavainak közlése folytán életszerű.

A fogalmazványt kijavították (*lectázták*), s erről másolták le a kiadandó oklevél szövegét. Az ellenőrzést főleg a titkár, olykor maga a nádor is végezte. Az ítélmesteri oklevélen az ítélmester „lectázása” olvasható.

A fogalmazványról s nem a kész oklevélről készítettek másolatot a protocollumkötetekbe, amelyek a XVI. századtól kezdve jelennek meg a nádori kancelláriában. A szöveget a kevésbé fontos iratfajták kivételével szó szerint, de a szokványos formulák elhagyásával másolták be, a többit csak kivonatosan. Vannak példák beérkezett fontos iratok bemásolására is. A nádor magánjellegű iratainak, leveleinek másolatait szintén megtalálhatjuk. A felek később, ugyanúgy, mint a hiteleshelyektől, innen kaphattak másolatot. A hiteleshelyi protocollumok kiállítása azonban sokkal gondosabb munkáról tanúskodik.

Ismerteti végül az oklevél kiállításának egész menetét a fél kérvényétől a kiadásig, majd a nádori oklevelek fontosabb részeit elemzi. Rámutat arra, hogy a kancelláriai oklevéladás nyelve általában a latin volt, de feltűnik már a magyar nyelv is; a német ritka.

A főtitkár volt felelős a *nádori levéltár* gondozásáért is.⁶

A XVII. századi nádorok a működésük során keletkezett iratokat saját családi levéltárukban, magánirataiktól lehetőleg elkülönítve őrizték. Ezenkívül, országos levéltár hiányában, kinevezésük után megkapták megőrzésre az „ország ládáját” is, amelyben az egész országot és a rendek jogait érintő fontos oklevelek voltak. Haláluk után örökösök az utóbbit az *országgyűlés* színe előtt visszaadták, s megkapta a következő nádor.

Esterházy Pál apjának, Miklós nádornak 1645-ben bekövetkezett halála után fia, László és többi örököse (köztük az akkor még kiskorú nádor) az 1647. évi országgyűlésen tettek eleget átadási kötelezettségüknek az 1647: 39. törvénycikk szerint. Amit akkor átadtak, az a következő volt: „originalia literarum et quorundam diplomatum, factum totius regni concernentium”; mindezt a néhai nádor hivatalba lépésekor megőrzésre kapta, jegyzékkel és a rendek pecsétjével ellátva. Az örökösök az átadás után megkapták a szokásos felmentést. Ez ismétlődött minden nádor halála után.⁷

Wesselényi Ferenc nádor az ország ládáját lepecsételve a pozsonyi káptalannál helyezte el a biztonságos megőrzés céljából. Ezt a káptalan bizonyágleveléből tudjuk, amely szerint 1681. június 27-én a ládát az országgyűlés felszólítására hat küldöttnek — Korompay Péter váci püspöknek, Erdődy Kristóf Varasd megyei főispánnak, Orbán István személynöknek, Parády Péter pozsonyi kanonoknak, továbbá Kapy Gábornak és Somogyi Györgynek — kiadta.⁸ 1682-ben Esterházy Pál királyi parancsra a magyar kamarától is kapott vissza „aktákat és protocollumokat”.⁹ Alább látni fogjuk, hogy ezek az előző nádorok adománykönyvei lehetnek.¹⁰ A Pál nádor őrizetében átadott „ország ládájá”-nak iratjegyzékét ismerjük.¹¹ Megítélésünk szerint több fontos irat nem volt köztük, amelynek ott lett volna a helye. Nádorsága alatt különben a ládában levő iratok I. József és III. Károly koronázási diplomájával megszorodtak.¹²

Ezeknek az iratoknak állandó elhelyezésére tervezték már ekkor is az ország levéltárának felállítását.¹³

A ládában levő iratokat a nádor nemcsak megőrizte, hanem időnként, felsőbb megkeresésre, ki is kellett kerestetnie belőle egyes darabokat. Például 1702. december 18-án a magyar kancellária kérte,¹⁴ hogy az országnak nála őrzött levéltárából¹⁵ kerestessen ki bányavárosokkal kapcsolatos iratokat. A bécsi udvari kamara ugyanis elrendelte a kamaragrófságnak, hogy a bányavárosokban ne csak a bányügyet tartsa kézben, hanem a közigazgatást és az igazságszolgáltatást is vegye át azon az alapon, hogy Albert magyar királynak feleségével, Erzsébettel kötött házassági szerződése erre feljogosítja. A kancellária megítélése szerint ez a bányavárosoknak az országtól való elszakítását jelentette volna, a nádor tehát olyan megbízást kapott, hogy kerestessen az ország levéltárában iratokat, amelyeknek alapján ez az igény visszautasítható; amit talál, azt hiteles másolatban küldje meg a kancelláriának, s egyúttal közölje az ügyvel kapcsolatos véleményét.¹⁶

Nem tudjuk, hol tartotta Esterházy Pál az ország ládáját, Kismartonban-e vagy inkább a biztonságosan védhető fraknoi várban, ahol a családi kincseket s a

háborúk alatt más családok értékeit is őrizték, s azt sem, milyen körülmények között lehetett a ládát kinyitni s anyagában kutatni.

Az ország ladjának viszonylag nem nagy terjedelmű anyaga mellett levéltárban tartotta a saját nádori működése során keletkezett, évről évre szaporodó iratokat is.

Örökölte azonkívül apjának, Miklós nádornak nádori levéltárát. Ismét nem tudjuk, mennyire volt rendezett akkor a levéltár, de ezeknek a fontos tanulságot nyújtó iratoknak használatát bizonyára lehetővé tették az új nádor számára. Azt sem tudjuk, mekkora volt eredeti terjedelmük. Az Országos Levéltár jelenlegi nádori levéltárában Esterházy Miklósnak csak egy darab irata és öt protocollumkönyve található.¹⁷ Az Esterházy hercegi levéltárnak az Országos Levéltár családi levéltárai között levő részében Miklós nádornak kb. egy iratfolyóméter terjedelmű nádori irata van,¹⁸ a család törzslévélárában (Repositoriumok) elszórtan kb. ugyanennyi, azaz összesen legfeljebb két iratfolyóméter. Ami a családi levéltárban maradt, azt az 1753-ban létesült regnicolaris levéltárnak nem adták át.¹⁹

Visszatérve Esterházy Pál saját nádori levéltárára, abban működésének minden ágával kapcsolatban keletkeztek iratok, de áganként nem azonos mennyiségben. Legnagyobb részét a nádori igazságszolgáltatással kapcsolatos periratok és fogalmazványok tették ki.²⁰ Ide kerültek ugyanis az eltávozott vagy elhalt nádori ítélmesterek peres iratai is. Az ítélmesterek ebben a korszakban, amikor a rendes törvényszékek ritkán ültek össze, élénk, sőt hatáskörükön túlmenő tevékenységet fejtettek ki.

A levéltárban voltak a kimenő iratok fogalmazványai, igen nagy mennyiségben, valamint a már említett protocollumok. Esterházy Pál hét darab protocolluma közül kettő a nádori adománylevelek s a még ebbe a csoportba tartozó iratok másolatait tartalmazta, három a nádori felterjesztéseket²¹ 1682–1688 és 1695–1713 között. Ezekben véleményének az országos kérdésekben való kifejtésén kívül sok egyéb feljegyzés is van, nagymértékben az adóüggyel, a nádori konkurzusokkal kapcsolatban. Két további kötet részben birtokiratokat foglal magában, s csak részben közérdekű.

A beérkező iratok legnagyobb része a nádorhoz intézett királyi parancs, kancelláriai kiadvány, valamint a bécsi központi hivataloknak és a magyar rendi hivataloknak átíratái, megkeresései, illetve feliratai, továbbá a megyék, önálló kerületek és városok feliratai; sok a nádorhoz intézett kérvény polgári és katonai ügyekben, ezenkívül a félhivatalos jellegű magánlevél, amelyeknek írói gyakran érsek, püspökök, bécsi miniszterek, magyar főurak, köztük az ország bárói. A levéltár nádori részének terjedelmét nehéz pontosan meghatározni, mert a családnál maradt iratok egy része 1681 előtti, és a már említett Repositoriumokból is kiegészíthető. Esterházy Pálnak ma az Országos Levéltárban levő nádori iratai — részben a nádori, részben a családi levéltárban — teljesen hozzávetőleges számítással 12 iratfolyóméterre tehető.

Ebből a részből is gyakran kértek másolatot, kerestettek különféle tárgyakkal kapcsolatban bizonyító iratokat a magyar kancellária és egyéb szervek, megyék, városok és magánfelek.²²

A nádori levéltárnak hiteles hely jellegéből következett, hogy más családok is ott helyezték el irataikat megőrzésre, különösen a háborús években.²³

A nádor 1713. március 26-án meghalt. A bécsi udvari kamara már április 19-én átírt a magyar kancelláriának, hogy szólítsa fel az örökösöket a nádori adománykönyvek beszolgáltatására. Esterházy Mihály herceg, a nádor legidősebb fia, a kancelláriának adott válaszában április 25-én késznek nyilatkozott az átadásra. Ez nem történt meg, így a kancellária újból felszólította augusztus 11-én azzal, hogy most már a magyar kamara is kéri az adománykönyveket.²⁴

Az új nádor, Pálffy Miklós megválasztása és kinevezése után sor került az ország ládájának átadásával kapcsolatos kérdésekre is. Esterházy Mihály, a jelek szerint előzetes tárgyalások és levelezés után, 1714 októberében az országgyűléshez fordult ebben az ügyben.²⁵ Közölte, hogy apja őrizetében nádorrá választása után privilégiumok s egyéb oklevelek kerültek a róluk felvett leltárral együtt. Ezek még nála vannak, de tudja, hogy törvény és szokás szerint az új nádort illetik. Kéri ezért, hogy a rendek képviselői vessék egybe a leltárt az iratokkal, amelyek 1687-ben I. József, később pedig III. Károly koronázási diplomájával megszorodtak; valamennyi irat az ország ládájában van.²⁶ Az átadás még ezután sem ment végbe. Pálffy Miklós 1715. március 5-én újabb felhívást intézett Mihály herceghez az iratok és a protocollumok beszolgáltatására.²⁷ Ennek megtörténte után a család az 1715: 100. törvénycikkben megkapta a felmentést.

Esterházy Pál többi irata, amit 1715-ben nem adtak át, ma viszont a nádori levéltárban van, Batthyány Lajos nádor idejében (1753 után) került be. De mint láttuk, bőven maradtak nádori iratok a családi levéltárban is, két okból. Először is a magán- és köziratok szétválasztása nem volt következetes, lehet, hogy magában az utasításban sem, s bizonyára nem a XVIII. századi rendek tudatában. Megfigyelhető, hogy nem adták be a nádor levelezését, ami pedig csak részben magánlevelezés, és nem adták be természetesen az 1681 előtti iratokat sem. Az sem lehetetlen, hogy a most a családi levéltárban levő nádori iratok csak későbbi levéltárrendezések során kerültek felszínre, illetve Pál nádor fondjába.²⁸

A korábbi eseményekből és Pál nádor gyakorlatából az tűnik ki, hogy a XVIII. századi nádorok örököseinek kezdetben csak az ország ládájában náluk őrzött iratokat kellett visszaadniuk. Később került sor, a központosítás előrehaladása és a kincstári igények megnövekedése folytán, a nádori adománykönyvek átadására is.

Lehetséges, hogy Esterházy Pál iratai között azért találunk két adománykönyvsorozatot — egyet a nádori, egyet a családi levéltárban —, mert egy példányt utódai birtokában kívánt hagyni. Ugyanerre törekedett a többi protocollummal kapcsolatban is, azonban itt a két sorozat nem teljesen fedi egymást. A felterjesztéseknek 1689–1694 közötti kötete ma csak a családi levéltárban, 1700–1713 közötti kötete pedig csak a nádori levéltárban található meg.

A nádori *hivatalnokokat* illetően bizonyos forráshiány nehezítette munkámat. Ebben a korszakban sematizmusunk még nincs, csak utólag összeállított feljegyzések. Ezek közül a *Liber Dignitariorum*²⁹ csak az ország főhivatalnokainak és főpap-

jainak hivatalviselési időtartamára ad — olykor helyesbítendő — felvilágosítást. A katonai főtisztségekre vonatkozólag nem közöl adatokat. Polgári vonatkozásban is csak a hivatal élén álló méltóságnak, jelen esetben a nádornak egyes kinevezéseit közli. A nádor pályafutását 17 éves korától haláláig sok különböző forrásból kellett összeszöni, de ez különösebb nehézséget nem jelentett.³⁰ Sokkal bonyolultabb volt az alábbi ismertetésre kiválasztott néhány nádori főhivatalnok adatainak összegyűjtése. A hivatalnokok Esterházy Pál idejében is a nádor magánalkalmazottai voltak, akiket ő fizetett. Hivatalba lépésükkel kapcsolatos szerződést azonban nem találtam. Elképzelhető, hogy mint a többi magánalkalmazott, ők is konvenció alapján szerződtek. A családi levéltárban megvannak a konvenciók könyvek,³¹ annak az egynek, a sorozat első kötetének kivételével, amelyben a nádori hivatal alkalmazottaira vagy legalább azok egy részére vonatkozó szerződések lehettek. Ez a kötet 1945-ben a hadműveletek során elpusztult.³² Nincsenek személyzeti könyvek (*status personalis*) sem, amelyekből pl. egyes királyi hivatalok alkalmazottainak életrajza fő vonásaiban szinte készen áll. Így az adatokat sok és sokféle forrásból kellett kikeresni anélkül, hogy minden szükséges tájékoztatást megkaptam volna. De a nádor körül működő hivatalnokrend képe így is felvázolható.

A nádor Esterházy Pált, a barokk pompában élő dúsgazdag, politikai korlátozottságai ellenére is nagyhatalmú főurat nehezen képzelhetjük hivatalnokként magunk elé. De csak akkor, ha a nádori hivatalt, melynek élén állt, nem látjuk működésének teljességében. S nem tudjuk, hogy több más tisztsége is volt nádorságával párhuzamosan. Egyéniségéről, világképéről, politikai felfogásáról fentebb volt szó. Itt csak munkastílusának rövid jellemzésére van szükség. Teendőinek sokfélesége és sokasága az átlagoshoz nem mérhető munkabírást követelt. Maga is parancs alatt állt, parancsokat kellett végrehajtania vagy végrehajtásukat megkísérelnie. Tartózkodási helyét, időbeosztását a közügyek állása határozta meg. Kismartonban csak akkor tartózkodhatott, ha az ügyeket onnan is intézhette, beteg volt, vagy az év nagy ünnepeit ülte meg. De még ünnepnapokról is gyakran keltezett fontos leveleket, felterjesztéseket. Egyébként királyi parancs irányította tevékenysége színhelyére. Bécsbe csak külön engedéllyel, rendeletre mehetett fel fontos tanácskozássra, konkurzusra, királyi kihallgatásra, s onnan csak hivatalos elbocsátás után távozhatott. Rendkívüli távozási engedélyt, pl. országgyűlésről, a magyar kancellária útján kért. Feladatait vállalta, teljesen hiányzott belőle az országos ügyek iránti közöny. Nagyobb alkalmazkodó készsége, rugalmassága mellett sokat örökölt apjának néha önkínzásig menő szenvedélyességéből. Fontos felterjesztéseit, javaslatait maga fogalmazta latinul, saját kezűleg. Igen sok magyar levelet is maga írt meg, s keze nyomát ott láthatjuk olykor a kancelláriai fogalmazványokon is. I. Lipótot csak egyszer fenyegette meg azzal, hogy lemond, és visszavonul a magánéletbe.³³ De nem tudta volna megtenni, eltávolítása vagy félreállítás ellen még 70 éves korában is hevesen tiltakozott.

A tőle függő vezető tisztségekbe a kor szokása szerint gyakran helyezte rokonait, a nagy Esterházy nemzetség tagjain kívül több arisztokrata család tagjait.³⁴ Saját világi fiainak azonban inkább másutt juttatott szerepet.

A továbbiakban a nádor segítőitársairól, az általa választott és fizetett hivatalnokokról részletesebben is szó lesz — előbb általánosságban, azután néhány kisebb életrajz keretében —; a nádori hivatalnokoknak az ország és a bécsi miniszterek előtt is meg kellett állni a helyüket.

Az akkori társadalomban elfoglalt helyüknek és tevékenységüknek vizsgálata a hivatal működését személyi oldalról is megvilágítja.

Származásukra nézve a nádori hivatalnokok nemesemberek voltak, a vezetők a középnemességnek jómódú felső s még feljebb törekvő rétegéből. Egyes családok neve már a XIV–XV. századi oklevelekben is feltűnik. Nádori szolgálatuk alatt többen kaptak báróságot — így az alnádorok —, mások családja néhány év vagy évtized múltán került be az arisztokrácia soraiba. Alkalmuk nyílt nádori adomány és magánadomány folytán birtokukat gyarapítani, egy-egy megyében levő uradalmukat kikerekíteni, s hasznos összeköttetéseket szerezni. Ami a korszakban ritka eset, legtöbbjüknek készpénze is volt, amit rendszeresen kamatra adott kölcsön, több esetben 2-3000 forintot magának a nádornak is. Többségüknek lakóhelye, birtoka Alsó-Magyarországon volt. Katolikus vallásúak voltak, mint a királyi hivatalok tisztviselői;³⁵ akadt közöttük nemrégiben áttért protestáns is, így Felső-Magyarországról Szirmay István ítélmester. Az alább következő életrajzokból kitűnik, hogy egymással nemegyszer rokoni kapcsolatban álltak. Pinney alnádor magának a nádornak volt rokona.

Többen közülük nádori *familiárisok*,³⁶ így a titkárok, a kancelláriai hivatalnokok és az uradalmi tisztikar tagjai. Az alnádorok és ítélmesterek esetében ezzel a kifejezéssel nem találkozunk, bár Sente alnádor Esterházy „régis szolgájá”-nak vallotta magát, akinek kötelessége urával kényes híreket is közölni. A hivatalnokok familiárisi szerződését nem láttam.³⁷ A familiaritás még országszerte erős kapocs volt. A középnemesi családok tagjairól, ha később magas hivatalba kerültek is, általában kimutatható, hogy melyik, főleg környékükön élő főúri család „familiá”-jához tartoztak.³⁸ Tevékenységükben megfigyelhetők a familiárisokkal szemben korábban támasztott, akkor írásba is foglalt követelmények: az úr szolgálata hivatalos és magánügyeiben egyaránt, számára hírszerzés, tanácsadás, pénzkölcsön nyújtása, titkainak megőrzése stb.

A fenti szempontokon kívül az alkalmazásnak igen lényeges feltétele volt a *szakképzettség*. A nádori hivatal sokban különbözött részben az örökös tartományok, részben az európai államok ekkor alakuló új központi hivatalaitól, de hasonlóvá tette hozzájuk az a körülmény, hogy a korszak kívánalmainak és a nádor saját igényességének megfelelően érvényesült benne a szakszerűség elve. Ebben az időben az alnádor a többségükben az ítélmesterek is már úgy számítottak, mint az igazságszolgáltatásnak állandó szakhivatalnokai.³⁹ Hivatali főnökük halála vagy távozása esetén is vagy átvette őket az utód, vagy hasonló jellegű alkalmazást kaptak, esetleg előléptek. Az alnádorsággal, mint láttuk, együtt járt már a bárói cím.

A bíraskodásban részt vevő személyektől korábbi törvények is megkövetelték a szaktudás bizonyos fokát. Például az 1547: 4. törvénycikk 4. §-a kimondja, hogy

a nyolcados törvényszékeken működő ülnökök tanult emberek legyenek, tudjanak latinul és értsenek a joghoz. Ismeretes azonban, hogy a XVII. századra jellemző latinos jogászműveltség országos viszonylatban s főképpen a középnemesség körében mennyire felületes volt. A nádor és kortársai, valamint a fiatalabb hivatalnokok az 1640-es évektől kezdve az 1670-es, 1680-as évekig végezték középfokú (kivételesen felsőfokú) tanulmányaikat. A nádoron kívül kevés hivatalnokról volt megállapítható, hol járt iskolába. Latint több helyen is tanulhattak, de legjobb eredménnyel a jezsuitáknál.⁴⁰ Nehezebb volt a helyzet a jogtanítás terén. A jezsuita rend nagyszombati egyetemén világi oktatókkal ellátott jogi kar is működött, ahol nemcsak római, hanem a XVII. század közepe óta hazai jogot is tanítottak, ha nem is rendszeresen.⁴¹ S több kortárs — így II. Rákóczi Ferenc —⁴² megállapítása szerint nem is magas színvonalon. Magasabb fokú jogi képzés megszerzése érdekében a nádor sem tartotta megfelelőnek a hazai intézményeket. A főpapoktól s mindenekelőtt a kancellároktól azt kívánta, hogy a teológiát és a jogot lehetőleg a római Collegium Germanico-Hungaricum többéves tanfolyamain sajátítsák el.⁴³ Ez azonban világi középnemeselek számára nem volt járható út. Így gyakran hangzott el bírálat egyes tisztségviselők (pl. Orbán István személynök,⁴⁴ megyei alispánok, sőt Korompay Péter kancellár⁴⁵) fogyatékos jogi képzettségéről. Az országos átlag ezen a téren még a következő században sem javult.⁴⁶ S még akkor is hiányoztak a hazai oktatásból a gyakorlati tudományok (számolás, mértan stb.),⁴⁷ amelyekre pedig a gazdasági ügyek intézésénél szükség lett volna.⁴⁸ S az 1723: 70. törvénycikk 4. §-a arról szól, hogy Magyarországon addig az állami és katonai közügyeket szolgáló tanokat egyáltalán nem tanították az egyetemen, illetve az akadémiákon.

Fel kell tételeznünk, hogy a nádor középnemesei hivatalnokai középiskolai, esetleg akadémiai végzettség után a gyakorlatban sajátították el a szükséges tudnivalókat, pl. mint a királyi tábla vagy más szervek kezdő hivatalnokai, ítélmesterek, ügyvédek segédei. De többüknek, akik alispánok, ítélmesterek, ügyvédek, jogászok fiai voltak, otthon is alkalmuk nyílt alapos ismeretek szerzésére. Egyesek nem kezdő korukban kerültek nádori szolgálatba, hanem hosszabb ideig tartó megyei, városi hivatalnoki vagy ügyvédi működés után.

Maga a nádor azon volt, hogy megfelelően képzett hivatalnokokat állítson maga mellé, olyanokat, akik napi hivatali munkájuk mellett országgyűlési tárgyalásokon, szakbizottságokban is megállják a helyüket, alkalmasak a bécsi udvarhoz és miniszterekhez, olykor magához a királyhoz való kiküldetésekre, sőt a két szabadságharc alatt Thökölyvel, Rákóczival folytatandó diplomáciai tárgyalásokra. A török korszak hagyományaként a nádor egyes hivatalnokai nemcsak katonai képzést kaptak, hanem csatákban is részt vettek. Így nemcsak saját szűkebb szakmegbízásuknak tudtak eleget tenni, hanem felhasználhatók voltak a nádori hatáskörnek szinte valamennyi területén.

Nádori szolgálatukkal egy időben néhányan megyei alispánok is voltak (Szente Bálint, Skarbala András, Orbán Pál), s a királyi tábla tagjai, illetve ülnökei (az alnádorok, az ítélmesterek és két főtitkár: Benyovszky Mátyás és Jeszenszky

Miklós). Koronázások alkalmával többen megkapták az aranysarkantyús vitézi címet (az alnádorok, Orbán Pál, Benyovszky Mátyás főtitkár és Jeszenszky István titkár), sőt királyi tanácsosok is voltak köztük (az alnádorok; Szirmay és Meskó ítélmesterek).

Társadalmilag tehát megfelelték, olykor fölötte is álltak a megyék jómódú, hangadó középbirtokos vezetőrétegének, amelynek tagjait a források „potior”-oknak nevezik. Ez szükséges volt, enélkül nem lett volna tekintélyük.

A hivatalnokok közül részben a nádor életében, de többen halála után királyi szolgálatban folytatták működésüket.

Kevés adat áll rendelkezésre *fizetésükről*. A legmagasabb fizetést bizonyára az alnádor kapta. Ez évi 500 forint volt. A többiek készpénzfizetésére nincs adat. A titkárok, kancelláriai alkalmazottak a pénzen kívül természetbeni ellátásban is részesültek. Valamennyien többször kaptak, a fennálló törvényes tilalom ellenére is, nádori adományt, olykor, beírás formájában, magánadományt; azonkívül volt más jövedelmük,apidíjuk fentebb ismertetett egyéb tisztségükből is. A felektől pedig ők is, a nádor is kaptak ajándékot, bár ez nem volt kívánatos és megengedett.⁴⁹

Nehézséget jelentett számomra az is, hogy a nádori hivatal szervezetére, munkájára, belső életére vonatkozó házi *utasítást* sem találtam. A nádornak a munkával és hivatalnokaival kapcsolatos elveit s a kialakult szokásokat szinte mondatonként lehetett csak összegyűjteni különféle, egyéb célból készült iratokból.

A szakszerűség elvének érvényesülése igazolható. A modern központi hivatalok másik fontos elve, a kollegialitás⁵⁰ azonban hiányzott. A nádor meghallgatta hivatalnokai véleményét, tanácsát, sőt el is várta. A döntés azonban nem tanácskozást követő szavazás útján történt, ennek semmi nyoma sincs. Az igazságszolgáltatás bizonyos területein az alnádor és az ítélmesterek önálló ítéleteket is hozhattak (utóbbiak eljárásbeli önkényessége miatt sok panasz is volt). De sem itt, sem a nádori hatáskör egyéb ágaiban nem jöhetett létre fontosabb döntés a nádor engedélye, hozzájárulása nélkül. S ha olykor rájuk is bízta a döntést, a felelősséget ő viselte. Nem volt abban a helyzetben, mint pl. az újjászervezett magyar kancellária, hogy bonyolult ügyekben a királyi titkos tanács⁵¹ elé terjeszthette volna aggályait, s ilyen megoldásba nem is ment volna bele. Kész döntéseire azonban a kancellárián keresztül megkapta az észrevételeket.

Az 1690-ben újjászervezett kancelláriát a király az ország vezető közhivatalának nevezte.⁵² A többi hivatal is érdeklődéssel fordult felé s utasítása, munkarendje bizonyára hatással is volt rájuk.⁵³

JEGYZETEK

¹ A királyi hivatalokban is ez volt a gyakornokok neve. Ugyanez a megjelölés a vármegyénél a felelős állású jegyzőt jelentette, akit országgyűlési követnek is kiküldtek.

² Papp László: i. m. 310–344. A Regnicolaris levéltárban levő nádori iratokat használta forrásként (Archivum palatine principis Pauli Esterházy; mai törzsszáma MOL N 8.) Az anyagnak a családi

levéltárban levő részéhez akkor bizonyára nem férhetett hozzá. Az sem volt feladata, hogy a kancellária szokványosan értelmezett működésén (elsősorban annak írásbeli munkáján) túltekintsen, vagy éppen a nádori hatáskör vizsgálatába bocsátkozzék. — Néhány adatát munkámban az érintett személyekről szóló részben helyesbítettem.

³ Esterházy Pál jogászainak nevezi őket.

⁴ Ez a sigillum secretum vagy iudiciale; a király, mint fentebb a helytartóságról szóló részben láttuk, a nádor helytartói pecsétjének nevezte. 6 cm átmérőjű körpecsét a nádornak előbb grófi, majd hercegi címerével és körfelirattal. Vörös viaszba nyomva, papírral leragasztva található az iratokon, középen, a szöveg alatt. A nádornak ennél kisebb, ovális alakú magánpecsétje is volt, amit levelein használt.

⁵ L. a főtitkárokról és titkárokról szóló részt.

⁶ A Papp Lászlótól származó adatokat innen kezdve külön idézem.

⁷ 1649: 90., 1665: 64. tc.

⁸ Az 1667–1681 közötti idő ebből a szempontból még kutatásra vár.

⁹ MOL A 35 1682. No. 18. Parancs a magyar kamarához, „circa acta et protocolla priorum palatinorum moderno... palatino integre et in ipsis originalibus extradanda”. (Kiemelés tőlem.)

¹⁰ L. a 24. sz. jegyzetet.

¹¹ Ismerteti Czobor Alfréd: Országos Levéltár felállításának terve 1701-ben és az ország iratainak korábbi megőrzése. Lt. Közl. Bp. 1925, 9–29.

¹² L. a 24. sz. jegyzetet, azonkívül az 1706. évi, közelebbi kelet nélküli, I. Józsefhez intézett levelét, amely szerint az 1687. évi koronázás után József diplomája őhöz került („mihique assignatum fuisse”). MOL P 125 7129.

¹³ L. a 11. sz. jegyzetet.

¹⁴ MOL A 35 No. 93.

¹⁵ „... ex archivo regni penes se habito”. Uo.

¹⁶ Nem sokkal a jászkunság eladása után a bécsi udvari kamara láthatólag erőteljesen folytatta tovább a próbálkozást a bányavárosok jövedelmének nagyobb mérvű biztosítása érdekében is. Nem tudjuk, talált-e cáfoló iratokat a nádor, de a terv nem vált valóra. A bányavárosok adója ügyében is állandó alku folyt az őket védő kamara és a rendek között.

¹⁷ Bottló Béla–Veres Miklós: Regnicolaris Levéltár. Repertórium. Bp. 1968, 9–12, N 4. törzsszám alatt.

¹⁸ Törzsszáma: MOL P 123.

¹⁹ Nádori ügyiratok és hivatalos és félhivatalos levelezés maradtak ott.

²⁰ Papp László: i. m. 343–344 és a 17. sz. jegyzetben idézett Repertórium 14–18.

²¹ „Protocollum opinionum.” Helyzetjelentések és javaslatok.

²² L. a megyehatárkérdésről szóló részben. — Továbbá: 1702. dec. 12-én a kancellária Lőcse város adópanaszával kapcsolatban kért felvilágosítást a nádortól mint aki a repartíciós táblázatokat őrzi: „Dilectionique vestrae, in cuius archivo tam praecedentium, quam et currentis anni repartitiones haberentur.” MOL A 35 december, No. 40.

²³ Papp László: i. m. 343.

²⁴ Az egész esetnek leírását ápr. 19-től kezdve l. a kancellária 1713. aug. 11-i levelében. MOL P 126. A kamarák, mint a nádori adományról szóló részben láttuk, állandóan tájékoztatást követeltek a nádori adományokról.

²⁵ MOL N 50 Lad. R. Fasc. Y. No. 24.

²⁶ „... in cista regni”. Uo.

²⁷ MOL N 9 Lad. 35. Prot. 6. fol. 3–4. Idézi Papp László: i. m. 343. — Az említett protocollumok a nádori adománykönyvek.

²⁸ Törzsszáma: MOL P 125.

²⁹ MOL E 683.

³⁰ L. a Függelékben.

³¹ Alkalmazottakkal kapcsolatos iratok MOL P 156.

³² Hárich János volt hercegi levéltáros szóbeli közlése.

³³ L. a honvédelemről szóló részben (1677. év).

³⁴ Legközelebbi rokonait l. a Függelékben.

³⁵ 1690. júl. 30. Az újjászervezett magyar kancellária utasítása, 4. old.: a királynak az a kívánsága, hogy ne csak a kancelláriában, hanem más hivatalok kancelláriájában se legyenek más vallású hivatalnokok. — Ezt az elvet kötelezőnek érezhette magára nézve a nádor is; felfogásával különben meg is egyezett. Az utasítás MOL A 77.

³⁶ Nevük mellett: „aulae nostrae familiaris.” — „Aulae nostrae primarius familiaris.” — „Főember szolgálja.”

³⁷ Bizonyára nem egyedül a később Belgiumba is kikerült Bellovicz Gábort fogadta a nádor familiárisává (1700. ápr. 16. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 251–252): „... eundem in fidelem benevolum aulae nostrae familiarem suscepimus aggregavimus, ita ut deinceps in numerum reliquorum aulae nostrae familiarium aggregatus omnibus iis privilegiis et honoribus, quibus reliqui aulae nostrae familiares fruuntur, gaudere possit et valeat, ipseque etiam in committendis sibi negotiis fidelem et inutilem servum nobis se exhibere conetur et debeat”. A korábbi szerződésekhez képest (Szekfű Gyula: Serviensek és familiárisok. Bp. 1912) leegyszerűsített forma; jellegében munkaviszony-szerződés.

³⁸ Kvassay István későbbi országbírói ítélőmester Báthory Zsófia familiárisa volt (MOL R 224 1669, 1900: 8); Klobusiczky Ferenc személynök 1680-ban Zrinyi Ilona „fő udvari familiárisa”. MOL R 224-ből kiemelt Klobusiczky-iratok.

³⁹ Az ítélőmesterekről szóló kimutatást l. a Függelékben.

⁴⁰ Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története, 1600–1800. Bp. 1927. 284. Bethlen Gábor is elismerte eredményeiket ezen a téren.

⁴¹ Uo. 283, 320.

⁴² Uo. 304–305.

⁴³ Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 150–151.

⁴⁴ L. az Orbán Pálról szóló részben.

⁴⁵ L. a 43. jegyzetet.

⁴⁶ Fináczy Ernő: i. m. 296–298.

⁴⁷ Uo. 301–302.

⁴⁸ Az adóügyi fejezetben: a megyei és bizottsági pénztárosok nehézségei a katonasággal kapcsolatos elszámolások elkészítése terén.

⁴⁹ A fentebb említett kancelláriai utasításban, l. a 35. sz. jegyzetet. A király úgy találta, hogy részrehajlásra vezet.

⁵⁰ Ember Győző: i. m. (Az újkori közigazgatás). 16.

⁵¹ Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Matricula Gymnasii 185, 193/v, 205/v és 182, 189/v, 198/v, 208/v, 218, 228, 232/v, 239/v.

⁵² Uo. 1. lap: „... coeterarum publicorum regni nostri Hungariae expeditionum caput”.

⁵³ 1690. évi, közelebbi kelet nélküli erdélyi iratnak ismeretlen szerzője főleg a fizetésekkel, az oklevelek kiállítása után szedhető díjakkal és a hivatalnokok irigylésre méltó helyzetével foglalkozik. MOL R 224 1911: 41, Bethlen-iratok.

SZENTE BÁLINT ALNÁDOR

A nádort és első alnádorát fiatalkori ismeretség fűzte egymáshoz, mivel Sente Bálint — nyugat-magyarországi birtokos középnyemes — Esterházy Pál sógorának, Nádasdy Ferenc országbírónak volt titkára, majd ítélőmestere.¹ A Wesselényi-összeesküvés leleplezése után egy ideig ő is vádlottként szerepelt, s börtönben várta ügye tisztázását. Később azon a címen kapott felmentést, hogy mint familiáris kötelessége szerint csak ura parancsát teljesítette.² Mint jó nevű jogászt Szelepcsényi György esztergomi érsek, helytartó helyettesként alkalmazta,³ tisztsége feltehetően a nádori helytartóéval volt azonos. 1681-től haláláig (1699) Esterházy Pál alnádora volt. 1688-ban megkapta a bárói címet.⁴ Ekkor már aransarkantyús vitéz volt. 1689-ben királyi tanácsos lett.⁵ 1691-ben a nádor a személynöki, 1695-ben a világi kancellári tisztségre ajánlotta, minden alkalommal hangsúlyozva királyhűségét, az uralkodóháznak tett szolgálatait és kiváló jogtudását.⁶

Bárói diplomája szerint kora ifjúságától kezdve alapos tudást szerzett az államigazgatás és a jogtudomány terén. Neve három éven át szerepel a nagyszombati gimnázium anyakönyvében.⁷ A diploma, a kor követelményeként, katonai erényeit is kiemeli. Eszerint saját költségén részt vett Új-Zrinyivár ostromában,⁸ majd később Buda ostromában is.⁹ 1673-ban tagja volt annak a szakértői bizottságnak, amelyet a bécsi udvar kívánságára hívtak össze a magyar törvények és a *Tripartitum* megreformálása céljából.¹⁰ Ezért ajánlotta Esterházy Pál 1688-ban, amikor ez a kívánság újból felmerült, az *Einrichtungswerk*-bizottságnak javaslatot tevő magyar rendi bizottság jogüggyekkel foglalkozó csoportjába.¹¹

Alnádori székhelye Pozsonyban volt.¹² Évi 500 forint körüli fizetését a nádortól kapta.¹³ Mint a királyi tábla tagja időnként napidíjban is részesült, amit nem a nádor, hanem a kamara utalt ki számára.¹⁴ A nádor külön felhívta rá a király figyelmét mint a tábla legrégebb, kitűnő bírójára.¹⁵ A nádortól magánadományt s többször nádori adományt is kapott. A hatáskörébe tartozó perek intézésén kívül időnként magát a nádort is helyettesítette nagybírói tiszteben, ha azt egyéb országos jelentőségű tennivalók kötötték le.¹⁶ Az ország helyzetéről ugyanúgy vélekedett, mint maga a nádor. Nagy szolgálatokat tett a királyi családnak, de emellett nyilvánvaló németellenessége, az idegen hadvezetőség és katonaság elleni gyűlölete,¹⁷ a nádori jogkör csorbításának állandó sérelmezése, illetéktelen bíróságok kiküldése esetén tanácstalan elkeseredése,¹⁸ az új Habsburg-adópolitika elvetése. Kinevezésekor a nádorral kötött szerződését nem ismerjük, de ő a nádor familiárisá-

nak vallotta magát. 1681-ben, még mint Szelepcsényi helytartó helyettese, bizalmas hírt közölt a nádorral: „... mivel én is egyik vagyok az nagyságod alázas szolgálói közül, nem találtam méltatlannak, hogy ezt is inkább maga alázas szolgáljától, semmint idegentől méltóztassék érteni nagyságod”.¹⁹ Felháborodik, amikor úgy véli, a nádor udvarából bizalmas hírek szivárognak ki: „... ezt, kegyelmes uram, méltó investigálni, mert nagy dolog ura secretumát az szolgának kimondani”.²⁰ Pályafutása azonban már a tanult, képzett, nagy gyakorlattal rendelkező szakhivatalnokoké; több egymás után következő országos méltóság mellett is megmaradt az igazságszolgáltatás területén, sőt egyre feljebb emelkedett pályáján.

Az alnádori igazságszolgáltatás mellett szerepe volt az országgyűléseken és az országgyűlések által kiküldött különféle bizottságokban is. Az 1681. évi országgyűlésen helyettesítette a beteg személynököt, részt vett a törvények fogalmazásának, szerkesztésének munkájában, és buzgón segédkezett Eleonóra királyné megkoronázásának előkészületeiben.²¹ Állandó tanácsokkal látta el a nádort, korábbi tapasztalatai és a hozzá jutott bizalmas hírek alapján. Az 1662. évi országgyűlés példájára hivatkozva tartotta vissza a nádort bizonyos felterjesztések megtételétől.²² Közvetített Szelepcsényi érsek és a rendek között a helytartóság megszüntetésének nehéz kérdésében.²³ Javaslatot tett, hogyan hártsa el a nádor az udvar gyanakvását a vallásügyi törvényjavaslatokkal kapcsolatban.²⁴ Az 1681. évi országgyűlés által kiküldött bizottságok közül háromnak is a tagja lett. Mindhárom a nádor irányítása alatt működött. Az egyik bizottságnak az volt a feladata, hogy a Wesselényi-összeesküvés után elkobzott, de már visszaítélt birtokokat visszajuttassa tulajdonosaiknak. Az alnádor abba a bizottságba került be, amely a nádor elnöklete alatt a Dunántúlon tevékenykedett.²⁵ Bizottság alakult az 1649 óta el nem számolt adóhátralékok ügyének kivizsgálására is, mégpedig Alsó-Magyarországon a nádor, akadályoztatása esetén a végvidéki főkapitányok vezetése alatt; Sente Bálint ennek is tagja lett.²⁶ A nádor feladata volt, hogy öröködjék az országhatárok épsége felett. A határt szakaszokra osztották, s mindegyik szakasz ellenőrzésére külön bizottságot szerveztek. Sente Bálint mint nyugat-magyarországi birtokos az Ausztria felőli határrészt vizsgáló bizottságba került.²⁷ Később tagja lett annak a bizottságnak is, amely az 1681. évi országgyűlés után a protestáns vallásgyakorlattal kapcsolatos, függőben maradt kérdések megoldása érdekében jött létre.²⁸

Az alnádor az 1687. évi országgyűlésen minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta a nádort az 1687: 1–4. törvénycikk létrehozása érdekében. Azok közé tartozott, akik az országgyűlési ellenzékot erőszakosan elnémitották. A nádor később több alkalommal hivatkozott a király előtt az alnádornak azokra a szolgálataira, amelyekkel segített keresztülvinni I. József megkoronázását és az örökös királyság elismertetését.²⁹ Az alnádorban bizonyára a familiáris kerekedett felül, aki annak idején vakon teljesítette Nádasdy Ferenc parancsait is. Később, a szabadságharc alatt, Rákóczi Ferenc táborában gyakran emlegették nyers szavait, amelyeket végső érvül kiáltott a felháborodott ellenzék felé: „Amit az úr kíván, azt a parasztnak meg kell tennie.”³⁰

Az országgyűlés után folytatta munkáját a vallásügyi bizottságban,³¹ ahol, a nádor megállapítása szerint, érdemeket szerzett a katolikus hit terjesztése terén.³² Beválasztották a győri királyi várat fenyegető Duna-szakasz megvizsgálására létesített bizottságba is,³³ azonkívül 1688 szeptemberében a fentebb már említett jogügyi bizottságba. Ez a bizottság félre nem érthető módon utasította vissza, a jelenlevők egybehangzó véleményére is támaszkodva, a magyar törvények átalakítását. Kijelentették, az országnak nincs kifogása a törvények ellen, nem a törvényekben van a hiba, hanem abban, hogy nem hívják össze a törvényekben előírt törvényszékeket, s így megbénul az igazságszolgáltatás.³⁴

1688-ban Sente Bálint, addigi hivatali munkája, de különösképpen a két országgyűlésen és az országgyűlési bizottságokban tett szolgálatai jutalmául megkapta a bárói címet s a birtokai felől való szabad rendelkezés jogát arra az esetre is, ha utód nélkül hal meg.³⁵ 1689-ben pedig, ugyancsak nádori ajánlásra, királyi tanácsos lett.³⁶

Mint Moson és Pozsony megyei birtokos, azonkívül Pozsony megye alispánja e két megye belső ügyeivel is foglalkozott. Pozsony megye gyakran küldte követségbe a nádorhoz, elsősorban a katonai beszállással és az adózással kapcsolatos kérdések elintézésére.³⁷ Az alnádor híve volt, csakúgy, mint nádora, az önálló magyar hadsereg eszméjének, a magyar végvári katonaság megerősítésének, de az 1680-as években szerzett tapasztalatai lehűtötték. 1688 májusában Balassa Ádám korponai kapitányhoz írt levelében is ez a kétellyé vált óhaj tükröződik. Balassa közölte vele — mint régi hívével, akivel együtt nevelkedtek³⁸ — a „végbeliek fogyatkozását”. Az alnádor kifejezte reményét, hogy ezen majd segítenek, főképpen akkor, ha a végbeliek szolgálatára szükség lesz. „Azonban hogy jó szóval és traktálván kegyelmed szegényeket, tartóztatja őfőlsége szolgálatjára, igen jól cselekszi.”³⁹

1681-ben, mint láttuk, tagja volt az adóhátralékok ügyével foglalkozó országgyűlési bizottságnak. 1698-ban ő is meghívást kapott arra a több hónapig együtt ülő bécsi tanácskozásra, ahol a rendeknek a 4 millióra felemelt adóösszeget kellett volna elfogadniuk.⁴⁰ A tanács szétoszlása után az alnádor véleménye: „... csak megvonták a mi nemzetünk ellen az íjat”, „ezek keresett dolgok a mi veszedelmünkre”; az a szándéka, hogy figyelmezteti a személynőket és a (Pozsony megyei) főispán embereit, „nyissák föl szemeket”. Kéri a nádort is, aki még Bécsben maradt, kövessen el mindent az ország érdekében.⁴¹

Több példa hozható fel arra, hogy a nádor magánügyeinek intézésében az alnádor is segédkezett. 1693-ban a nádor felesége, Thököly Éva kérte, hogy az alnádor járjon el a kamaránál annak érdekében, hogy továbbra is vámmentesen hozhassák az ország belsejébe az Árva megyében vásárolt sót. Ugyanakkor arra is kérte, legyen segítségére egyik birtoka visszaváltásában, amely Zichy Ádámnál volt zálogban.⁴² Az alnádor valóban foglalkozott az ügyel, de azonnali eredményt nem tudott elérni.⁴³ A nádor 1699. január 2-án kelt új végrendeletét több felsorolt tanú között az alnádor is aláírta.⁴⁴

Szente Bálintnak Alsó-Magyarország több megyéjében volt birtoka, elsősorban a már említett Moson és Pozsony megyében. Törekedett is a birtokszerzésre, s minthogy pénzét jól tudta forgatni, alkalma nyílt egy-egy birtokrész megvételére vagy zálogba vételére. A zálogbirtokok évtizedekig maradtak nála, s tulajdonosakkal gyakorta pereskedett miattuk.⁴⁵ Moson megyében Gátán és Gáloson szerzett kúriákat, birtokrészeket az Orosz, Nagymihályi és az Esterházy családtól.⁴⁶ Itt is és Pozsony megyében, ahol alispán volt, állandóan gyarapította birtokát nádori adományok útján. Megszerezte többek között Fölbárt, Egyházasbárt, Kilitit, továbbá egy Szentgyörgy városához tartozó szőlőt.⁴⁷ Jómódú birtokosnak számított,⁴⁸ s a birtokszerzésen kívül állandóan foglalkozott pénzügyletekkel is. A nádornak gyakran adott vagy szerzett kölcsönt. 1682 augusztusában azzal biztatta, hogy egyik adósától nemsokára visszakapja pénzét, s ezt, ha szükséges, a nádor rendelkezésére bocsátja, bár maga is jól el tudná helyezni. Viszonzásul a nádor Kabold nevű birtokát kérte bérbe, ami a nádornak csekélység, de neki, ha a háborús időkben, rövid időre, árendába kaphatná, sokat jelentene, ott helyezné el cselédeit.⁴⁹ A legnagyobb kölcsön, amit a nádor Szente Bálinttól és feleségétől, Szentbenedeky Erzsébettől⁵⁰ egy összegben felvett, 9000 forint volt, német pénzben, évi 6%-os kamatra, azzal a kikötéssel, hogy nemfizetés esetén az alnádor a nádor birtokaiból vehet elégtételt.⁵¹ Ezenkívül 1687 és 1699 között még további 15 500 forintot kölcsönzött Szente a nádornak, aki magára vállalta Csáky Lászlónak Szente Bálinttal szemben fennálló adósságát addig, amíg Csáky az alnádornak fizetni tud.⁵² A fizetés állandóan elmaradt, így a nádor, illetve Csáky adóssága nőtt. Az alnádor 1699 májusában, talán halálát érezve közeledni, azt tanácsolta a nádornak, ijesszen rá Csákyra azzal, hogy kezén levő birtokát Csáky erdélyi rokonainak adja át.

A nádor és az alnádor között fennálló pénzügyi kapcsolat következménye lehetett az is, hogy a nádor adóssága után a nyitrai káptalannak járó kamatokat időnként az alnádor fizette ki.⁵³

1689-ben az alnádor Balassa Gábornak szerzett kölcsönt, s tőle ennek fejében záloglevelet kapott.⁵⁴ 1688-ban Balassa Gábortól és Ádámtól két levélben is építőanyagot (lécet, zsindelyt, deszkát) kért fizetség ellenében, mivel Pozsony környékén ebből kevés van s neki éppen akkor három helyen is kellett építkeznie.⁵⁵

Szente Bálint gyermektelenül halt meg 1699-ben.⁵⁶ Hagyatékára testvérének fia, Szente Miklós tartott igényt, aki Batthyány Ádám országbíró segítségét kérte ennek megszerzéséhez. Az alnádor többször, hitelt érdemlő tanúk előtt is megígérte, hogy unokaöccsét örökösévé teszi, végrendeletet mégsem készített, hanem élete végén azzal biztatta, hogy felesége fog rendelkezni ebben az ügyben. Szente Miklós az özvegy hirtelen halálától tartva s hivatkozva a nádortól kapott biztatásra is, 1700 szeptemberében az országbíró elé terjesztette kérését.⁵⁷

JEGYZETEK

¹ Titkári aláírását l. pl.: 1663. febr. 17. (MOL R 224-ből kiemelt Illésházy-iratok között.) — 1667-ben lett országbírói ítélőmester, akinek székhelye Eperjes lévén, fontos hírekkel láthatta el Nádasdy Ferencet a felső-magyarországi titkos szervezkedésekkel kapcsolatban. Pauler Gyula i. m. I. k. 144. — Nádasdyt Wesselényi Ferenc halála után nem nevezték ki nádornak, hanem mint országbíró s egyúttal királyi helytartó működött letartóztatásáig.

² Pauler Gyula: i. m. I. k. 144, II. k. 165, 405.

³ Címe Szelepcsényi György 1681. márc. 7-i oklevelében: „officii nostri locamentenialis vices gerens et comitatus Posoniensis vicecomes”. MOL N 8 Lad. 52. F. I. No. 2. — A nádor 1692. jan. 9. oklevelére szerint Sente 1677-ben vicelocumtenens regius. Uo. Lad. 47. Prot. 2. 442

⁴ MOL A 57 19. k. 302–305. (1688. márc. 4.)

⁵ Uo. 20. k. 232. I. Lipót oklevelé 1689. nov. 4., Augsburg: Collatio consiliariatus Hungarici Valentino Sente vicepalatino facta.

⁶ 1691. ápr. 13., Kismarton, a nádor felterjesztése MOL P 108 69. 2. k. 133 és 1695. okt. 27., Bécs, MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3.: a bárók közül első helyen Maholányi János személynököt ajánlja, második helyen Szentét, utána Révay Eleket, Szapáry Péter alországbíró és Pinyei Jánost (a későbbi alnádort), mint akik jó jogászok, ismerik a hazai törvényeket.

⁷ Bárói diplomája (1688) szerint „Tu ab ipsis statim tenellae aetatis exordiis arduum virtutis iter capessendo, variis politicis iuxta ac iuridicis studiis atque scientiis excultus...” — Nagyszombatban 1647-től 1650-ig, három tanéven keresztül syntaxist, poetikát és retorikát tanult. Főzskésegyházi Könyvtár, Esztergom, Matricula Gymnasii 185, 193/v és 205/v lap.

⁸ Perjés Géza: i. m. (Zrínyi Miklós) 368–369. Új-Zrínyivár 1664 tavaszán végbement ostromáról, elfoglalásáról, majd lerombolásáról. — Sente bárói diplomája (1688) szerint: „... tempore obsidionis Neozriniensis per Turcas factae... propriis expensis praesens, incommoditates belli fortie sustinuit”.

⁹ A nádor fent említett (6. jegyzet) 1691. évi felterjesztése szerint: „... in obsidionibus Budensi aliorumque locorum variis occasionibus se virum fortem... exhibuisset”.

¹⁰ Bónis György: i. m. 42–43.

¹¹ Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 142, 152.

¹² Legtöbb levelét onnan keltezte. MOL P 125 3982–3995, 5748.

¹³ 1682. aug. 13-i, a nádorhoz írt levelében felhívja ura figyelmét az alnádori fizetésre, amelyről az, országos gondjai között, úgy látszik, elfeledkezett: „Az Nagyságod praedeccessori az magok vices gerensinek esztendőnként 500 forintot fizetnek, a iudex curiae-k pedig” 300 forintot, mint a mostani országbíró is. „Mind Nagyságod méltóságát azért, s mind én successorimat szemem előtt viselvén, hogy se Nagyságodnak, se azoknak az én taciturnitasommal ne praediuicalljak, akartam ezen dolgot alázatosan megjelentennem, s véle magamat is insinualnom; állyanak mindazáltal mindenek Nagyságod kegyelmessége és dispositioja alatt.” MOL P 125 3986.

¹⁴ Pl.: Limitatio diurnorum pro diversis regni negotiis publicis et in iudiciis brevibus et extraordinariis desudantium. E jegyzék szerint az alnádornak 300 forint járt. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 465.

¹⁵ A nádornak fentebb (6. jegyzet) idézett 1691. évi felterjesztésében „... qui aetate et officio omnibus tabulae iudicibus iudiciisque octavalibus et diaetalibus experientia praevaleret”.

¹⁶ 1683. febr. 6-án a király a Kisfaludy család ügyében karhatalommal való végrehajtásra adott parancsot a nádornak, de látva, hogy „ob publica periculosum modernum regni nostri Hungariae statum concernentia negotia”, vagyis a hadikészületek miatt nem tud erre időt szakítani, megengedte, hogy az elintézését *alnádorára* vagy más alkalmas személyre bizza: „statuimus, ut fidelitas vestra omnem provinciam praevio modo vigore attracti benigni brachialis mandati nostri sibi delegatam *fidei vicegerentis sui palatinalis officii* vel alterius fidelis et ad id idonei hominis sui dexteritati et conscientiae committere”. MOL N 8 Lad. 46. F. I. No. 7. (Kiemelések tőlem.)

¹⁷ L. a honvédelemről szóló részben. a 187. jegyzetbe tartozó szövegrész.

¹⁸ 1699. január 31. levele a nádorhoz: Szirmay István országbírói ítélőmestert hiába vádolják ártatlanul egy kincstárral kapcsolatos perben; „E mostani világban inauditi affliguntur et afflicti *in foro incompetenti* taliter qualiter audiuntur.” MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 30. (Kiemelés tőlem.)

¹⁹ 1681. jún. 28., Sopron. MOL P 125 3984.

²⁰ 1681. aug. 16. uo. 3985.

²¹ A nádor 1691. évi felterjesztésében (l. a 6. jegyzetet): 1681-ben Szente „aegrotante defuncto personali [Orbán István], idem ipsius officio functus fuisset, coronationem augustissimae imperatricis [Eleonora] summo studio et industria secundavit”. — Szente Bálint 1681. jún. 21-i levelét „ex sessione compilarioria” keltezi. MOL P 125 3983.

²² 1681. jún. 28. levele a nádorhoz: „Anno 1662. sub diaeta micsoda instantiat tett volt az akkori palatinus, im alázatossan annectaltam.” MOL P 125 3984.

²³ L. a nádor helytartóságával kapcsolatos részben a 10–20. sz. jegyzetekhez tartozó szöveget.

²⁴ L. a Benyovszky Mátyás nádori titkárról szóló részben a 31–33. jegyzetekhez tartozó szöveget. Továbbá Szente 1681. aug. 16-i levelét hírek kiszivárgásáról (20. jegyzet) és 1681. aug. 18-i levelét. MOL P 125 3987.

²⁵ 1681: 11. tc. 7. §.

²⁶ 1681: 16. tc. 1. §.

²⁷ 1681: 23. tc. 1. §. a Köpcsény—Minickwald—Pozsony—Farkasfalva vonalon.

²⁸ 1688. márc. 22. I. Lipót utasítása: „Instructio commissariorum in negotio religionis evangelicae ad effectum diaetae 1681 deputatorum.” (Köztük van az alnádor.) OSZKKt Fol. Germ. 210.

²⁹ Fentebb idézett 1691. évi felterjesztésében (l. a 6. jegyzetet): „...sub diaeta quoque Posoniensi benignas maiestatis vestrae sacratissimae tum circa coronationem serenissimi regis, quam haereditariam eiusdem universorumque successorum acceptationem intentiones *coram regnicolis promovit*”. (Kiemelés tölem.)

³⁰ Benda—Esze—Maksay—Pap: i. m. I. k. 339, 2. jegyzet.

³¹ L. a 28. jegyzetben Erdődy György elnök 1688. okt. 1-jei jelentését.

³² 1691. évi felterjesztésében (l. a 6. jegyzetet): „...quoad effectuationem articulorum in negotio religionis conditorum, prona et pro augmento rei Catholicae servitia”. Kiemeli a bizottságokban (*commissiók*) végzett munkáját is ugyanúgy, mint Szente bárói diplomája is.

³³ 1687: 16. tc. 2. §.

³⁴ Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 155, 157.

³⁵ L. bárói diplomájában.

³⁶ 1689. okt. 12. nádori ajánlás: „...in numerum reliquorum consiliariorum suorum Hungaricorum benigne cooptare et adnumerare facere clementissime dignetur”. MOL P 108 69. 2. k. 70. — Kinevezés: 1689. nov. 4. (l. az 5. jegyzetet).

³⁷ Moson megye 1682-ben az alnádorról és Szapáry Péter alországbíróval képviseltette magát a nádor esküvőjén. MOL P 125 4608. — 1682 októberében az alnádor útján üzent meg a nádornak, hogy sietve kiállít száz gyalogost a nemesi felkeléshez. Uo. 3988. — 1684 júniusában ugyancsak általa kérdezték meg a nádort, hova rendeli a megye csapatait. Uo. 3990. — Pozsony megyei alispánságát l. a 3. jegyzetben. További kapcsolatai e megyével: 1682. ápr. 14-én katonai terhekkel kapcsolatos panaszuk ügyében a pannonhalmi apáttal együtt küldik a királyhoz és nádorhoz. Uo. 4749. — 1682. okt. 13-án a nádornak panaszolta, hogy egyéb, igazságszolgáltatási teendői miatt Pozsony megyének már két közgyűlésén nem tudott megjelenni. Uo. 3988. — a megye 1685–1698 közötti kiküldő levelei már csak alnádornak említik, alispánnak pedig Orbán Pál ítélmestert. (1685. aug. 13., 1687. júl. 17. és 28., 1690. okt. 6. Uo. 4764, 4769, 3775) 1698. jan. 11-én a pozsonyi subdelegata commissio (l. az adó-ügynél) küldi a nádorhoz Szentét és Maholányi János személynököt. MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 49.

³⁸ 1686. dec. 18-i, Balassa Ádámhoz írt levelében annak „régí jóakaró és néha [sic!] együtt nevelkedett szolgáljá”-nak nevezi magát. MOL P 1760.

³⁹ Uo. 1688, máj. 1. levél.

⁴⁰ 1698. júl. 3. Királyi decretum, benne a meghívásra javasoltak névsorában az alnádor is. MOL N 8 Lad. 46. F. 4. No. 155. és uo. Lad. 47. Prot. 3. 253–254.

⁴¹ Levele a nádorhoz 1698. nov. 7. MOL P 125 3994.

⁴² 1693. szept. 14. MOL P 125 582, a nádor válasza Uo. 583.

⁴³ Levele Zichy Ádámhoz 1694. jan. 14. MOL P 707 Fasc. 37. No. 6.

⁴⁴ MOL E 148 1699. év. Fasc. 353. No. 1.

⁴⁵ 1682. jan. 14. Királyi parancs a nádorhoz, az alnádor és Nagymihályi Petronella 1663 óta húzódó ügyének befejezésére (gátai birtokrész). MOL N 8 lad. 46. F. 1. No. 4. — 1694. jún. 15. Királyi parancs: a nádor a következő rendkívüli törvényszéken hozzon létre barátságos megegyezést az alnádor és Lippay Kristóf között, aki eddig nem tudta visszaszerezni az alnádornál zálogban levő birtokait; ha nem lesz megegyezés, a nádor terjessze fel véleményét a királyhoz. MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 48.

⁴⁶ 1668-ban az Orosz családtól vásárolt gátai birtokrészt Orosz Lászlónak adja bérbe. MOL P 1289 176. Fasc. 24. No. 5. Orosz László és felesége 1669-ben 100 forint kölcsönt vesznek fel tőle (uo. 176. Fasc. 24. No. 6.); 1673-ban Nagymihályi Éva zálogosít el neki gátai birtokrészt (uo. 193. Fasc. 36. No. 2.); 1675-ben már folyik az egyezkedés a Nagymihályi családdal. Sente átadja nekik nagyszombati házát. (MOL N 8 Lad. 52. F. 1. No. 2.) 1678-ban az Esterházy család tagjai tiltakoznak az ellen, hogy Sente a zálogban nála levő gátai és gálosi birtokrészeket építkezzék. MOL P 1289 176. Fasc. 24. No. 10. és 177. Fasc. 24. No. 12. — 1692. máj. 2-án a nádortól kapott magánadományként egy gátai zseltelket. MOL P 108 66. Protocollum Privatum 282–284.

⁴⁷ Az első nádori adományt még Wesselényi Ferentől kapta 1659-ben (MOL N 6 56. Prot. 2. 53), amikor két társával együtt Vas megyei bitokrészekhez jutott. — Fölbár 1690-ben, Kiliti, Csölösztó 1692-ben, Szőlő 1694-ben. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 329, 440, 547.

⁴⁸ Bárói diplomája szerint 1683-ban otthagya birtokait, ingóságait, elmenekült a török és Thököly elől, és sokezer forint kárt szenvedett.

⁴⁹ 1682. aug. 13. MOL P 125 3986; „...kés vagyok nagyságod szolgálattýára adni prae manibus, noha nekem igen jó és hasznos alkalmatosságok offeraltatnak”. — „Nagyságodnak Kabold, többi értékéhez képest, olyan mint akit a légy elvihet a szárnyán”.

⁵⁰ A magyar kamara 1660., 1662., 1666. és 1669. évekből fennmaradt számadáskönyveiben (MOL E 106) a kamarai tanácsosok között szerepel Szentbenedeky Márkus, aki neve szerint rokonságban lehetett Sente Bálint feleségével.

⁵¹ MOL N 8 66. Protocollum Privatum 160–161.

⁵² 1687. ápr. 24., uo. 208; 1688. szept. 17., uo. 225; 1688. dec. 16., uo. 233; 1689. márc. 12., uo. 238–239; 1697. ápr. 22., uo. 486; és 1699. máj. 23. MOL P 125 5945. — 1697. ápr. 22. MOL P 108 Protocollum Privatum 66. 526.

⁵³ 1687. aug. 31. és 1687. dec. 1.

⁵⁴ 1687. dec. 20. MOL R 224 1891: 9. (P 1760.)

⁵⁵ 1688. márc. 4. és máj. 1-jei levelei Balassa Ádámhoz. MOL P 1760.

⁵⁶ Özvegye 1699-ben a szokás szerint ily esetekben járó prorogatoriumot kapta. MOL N 8 lad. 47. Prot. 6. No. 176.

⁵⁷ Sente Miklós levele Batthyány Ádámhoz 177. szept. 25.: úgy fordul hozzá, mint „szolga, ki ura kezét gyakran tapasztalta”. MOL P 1314 99 616.

PINNYEY JÁNOS ALNÁDOR

Apja ugyancsak Pinnyey János, III. Ferdinánd idejében kiváló jogász, haláláig magas bírói tisztet viselt.¹ Ő maga filozófiai, jogi és államigazgatási tanulmányokat folytatott, és hadi jártasságot is szerzett.² Ismert ügyvéd,³ kincstári perek intézését is rábízta, azonkívül szerepet kapott bonyolult kérdésekkel foglalkozó bizottságok munkájában is.⁴ Bárói címét részben ezért, részben az Esterházy családdal való rokonsága folytán kapta.⁵ A nádor hívei közül rokonságban volt még a Pyber családdal,⁶ feleségének testvére Esterházy Ágnes révén pedig ennek férjével, Forgách Simon tábornokkal.⁷ A nádor gyakran bízta rá az Esterházy nemzetség jogügyeinek intézését.⁸ 1695. január 28-án királyi tanácsosi címet kapott,⁹ 1695. október 27-én pedig a nádor, ugyanúgy, mint Sente Bálintot, őt is világi kancellári tisztségre javasolta.¹⁰ Sente Bálint 1699-ben bekövetkezett halála után lett alnádor. 1699. augusztus 3-án még csak korábbi címeit viseli;¹¹ egy 1700. március 8-i levelében már alnádornak címezik.¹² Székhelyét Nagyszombatban tartotta.¹³ A nádortól kapott teljhatalom birtokában 1702-ben ő terjesztett elő tiltakozást az ország nevében a jászok és kunok eladása ellen.¹⁴ A Rákóczi-szabadságharc alatt először Pozsonyba, majd Kismartonba költözött, végül Bécsbe.¹⁵ Értékeit a nádor fraknói sziklavárába menekítette,¹⁶ ő maga pedig családjával arany-, ezüsthalmijának eladásából, végül adósságból élt.¹⁷ Bécsben halt meg 1699-ben vagy 1700 elején; lehet, hogy már korábban visszavonult az alnádori teendőik intézésétől. Utóda, Skarbala András 1706-ban már alnádor, sőt már 1705-ben is ezen a címen szerepel a királyi tanácsosok jegyzékében.¹⁸

Pinnyey János birtokai Moson megyében feküdtek; előneve: kislóci és kispinyeyei.¹⁹ Felesége részt kapott az Esterházy nemzetség zólyomi ágának birtokaiból, amelyeket ketten együtt gyarapítottak.²⁰ Olykor nádori adományban is részesült.²¹ Özvegyének 1712-ben III. Károly engedélyt adott arra, hogy birtokaival szabadon rendelkezék.²²

JEGYZETEK

¹ Pinney János 1691. aug. 13-i bárói diplomájában (MOL A 57 22. k. 49–51): „... intelligamus te ex ea familia ac prosapia originem ducere, quae viros complures a singulari prudentia iurisque et aliarum politicarum scientiarum non modica experientia... produxerit, ac inter alios quidem *genitor tuus* Joannes quondam Pinney... ob singulare iurisprudentiae studium... ad singulare iudicatus regni munus meruit sublimari”. (Kiemelés tőlem.)

² Uo.: „... totum semet honestis disciplinis philosophicis iuxta et iuridicis necnon politicis, immo et bellicis studiis atque exercitiis addixisti”.

³ 1677-ben Pyber Ferenc hozzá írt levelét „causarum per Hungariam advocatus”-nak címzi. MOL R 224-ből kiemelt Illésházy-iratok. — Előkelő családok procuratora: 1687-ben Homonnai Drugeth Krisztináié (l. a Galya Andrásról szóló részben, 7. jegyzet alatt); 1696-ban Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Szidóniáié. Uo. 1696. aug. 2.

⁴ Bárói diplomája szerint (1. jegyzet), „in plurimis fisci nostri regii causis atque processibus diversisque arduis et perplexis commissionibus laudabiliter, sane et utiliter adhiberi merueris”.

⁵ Uo.: „... matrimonio etiam mediante e celeberrima nobisque multis titulis et nominibus gratissima Esterhazyana familia”.

⁶ Pyber Pál és Pinney Éva fiai voltak Pyber László és Pál. Előbbi esztergomi kanonok, majd c. püspök, akit a nádor a szabadságharc idején Bercsényi Miklóshoz küldött titkos követségbe. L. a nádor közvetítő szerepéről szóló részben a 84. jegyzethez tartozó szöveget. — 1698. jan. 13. Pyber László levele Pinney Jánoshoz és 1700. márc. 8. Jalkóczy István levele ugyanahhoz.

⁷ L. a Függelékben lévő családfán (Esterházy nemzetség zólyomi ága). Pinneyné és Forgáchné többször intéztek együtt közös birtokügyeket. — 1700-ban birtokügyben közös nádori védlevelet kaptak. Papp László: i. m. 313.

⁸ 1694. júl. 1.: tanú az Esterházy és Illésházy család közötti vitában. MOL P 108 67 *Protocollum Iuridicum* 660–661. — 1696. okt. 20-án őt küldte ki az Esterházy Jánosné Ocskay Magdolna és Esterházy Istvánné (zólyomi ág) közötti birtokosztály lebonyolítására. MOL P 1294 VI. A. 15.

⁹ MOL A 57 23. k. 337.

¹⁰ L. a Szenté Bálinttól szóló rész 6. jegyzetét. — Később Pinneyt a magyar kamara elnöki tiszt-ségére is ajánlotta. Papp László: i. m. 313.

¹¹ 1697-ben: aransarkantyús vitéz és kir. tanácsos. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 924. — 1699. aug. 3. ugyanaz. Uo. Prot. 5. 274.

¹² MOL R 224-ből kiemelt Illésházy-iratok.

¹³ Többször idézte oda a peres feleket, pl. 1703. febr. 25-én (MOL R 224-ből kiemelt Illésházy-iratok); 1703. márc. 5. (uo.); 1703. máj. 26-án Koháry Istvánnak szóló idézőlevelét innen is keltezi. MOL P 707 Fasc. 187. No. 17.; 1703. júl. 24. (uo. No. 14.); 1703. aug. 2. (uo. No. 63.) — A nádor 1701. ápr. 19-én felszólítja Klobusiczky Ferenc személynököt, hogy a letartóztatott Szirmay István nádori ítélmester pecsétjét küldje el az alnádornak Nagyszombatba. MOL R 224 1900: 24. Klobusiczky-iratok.

¹⁴ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 732.

¹⁵ 1710. ápr. 14. I. József moratóriumot engedélyez Pinney János özvegyének. MOL A 57 28. k. 328–329.

¹⁶ 1708. jan. 8. Jeszenszky István nádori titkár levele Selmeczy Mihály fraknoi főporkoláshoz. MOL P 1314 80 333.

¹⁷ 1712. szept. 4. III. Károly Pinney János özvegyéhez: „... primum quidem mobilibus suis, rebus quippe aureis et argenteis distractis et dividendis, iis vero minus sufficientibus etiam mutato aere alieno”. MOL A 57 29. k. 466–467.

¹⁸ L. a Skarbala Andrásról szóló részben a 12. jegyzetét.

¹⁹ 1712. szept. 4. királyi oklevélben: kispinneyi. MOL A 57 29. k. 466. — 1698. jan. 13.: neki szóló levelet Lócura címeznek. MOL R 224, kiemelt Illésházy-iratok.

²⁰ Birtokiratairól, leveleiről I.: Iványi Emma: Az Esterházy család zólyomi ágának levéltára. Repertórium. Bp. 1963. 1692-ben Esterházy István elzálogosítja, Esterházy Antalné Majláth Magdolna pedig átadja neki sziladi birtokrészét. MOL 1289 89. fasc. M. No. 13. és 90., No. 19., No. 20. — 1698-ban Ivánkán próbálnak terjeszkedni. Uo., 103., Fasc. T. No. 14. — 1708-ban egy okt. 19-i királyi leirat értelmében Esterházy Katalinnak a Neoacquistica Bizottság előtt igazolnia kellett Bujákra vonatkozó birtokjogát. MOL R 224, kiemelt Illésházy-iratok. — 1708. dec. 28-án a nádor tanúsítja, hogy Pinnyey özvegye, Esterházy Katalin és testvére, Esterházy Ágnes (Forgách Simonné) megosztottak az őket illető zólyomi és bujági birtokokon. MOL E 148 1708. Fasc. 292. No. 12.

²¹ 1699. aug. 3. Borsod megyei birtokokat kap, megosztva. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 274–275. — 1700. nov. 16-án Nezsider mezővárosban levő nemesi kúria egy részét kapja. Uo. 798–799.

²² MOL A 57 29. k. 466–467.

SKARBALA ANDRÁS ALNÁDOR

Nyitra megyei középnemes családból származik. 1590-ben a család „Szokolóczi, másként Skarbala” néven szerepel;¹ ez a vagylagos forma megtalálható később is (pl. 1685-ben és 1708-ban),² de az iratok túlnyomó többségében a „Szokolóczi Skarbala” névforma fordul elő.

Skarbala András felesége Bornemisza Zsuzsanna volt, Bornemisza Mihály és Dombay Borbála leánya, unokája pedig Majláth Klára.³

Fiatal korában alapos jártasságot szerzett a magyar jogban, s egy ideig ügyvédként működött,⁴ de értett az államigazgatási és gazdasági ügyek intézéséhez is. Büszke volt arra, hogy elméleti tudását a mindennapok gyakorlatának küzdelmei között edzette meg.⁵ Évtizedekig volt Nyitra megye rendes alispánja; ezt a tisztséget haláláig megtartotta.⁶ Ülnöke volt a királyi táblának is.⁷ Egy ideig személynöki ítélőmesterként működött, de erről a tisztségéről 1700-ban önként lemondott.⁸ Ebben az évben lett királyi tanácsos⁹ és Batthyány Ádám országbíró mellett alországbíró.¹⁰ Utódát, Szörényi Gábort 1708 januárjában nevezték ki alországbírónak¹¹ arra való hivatkozással, hogy ez a tisztség Skarbala András alnádorrá való előlépése folytán megürült, feltehetőleg korábban, mert Skarbalát már 1705., illetve 1706. évi iratok is alnádorként emlegetik. Királyi tanácsosságában I. József 1705. június 23-án megerősíti, s címe már alnádor;¹² 1706. július 25-én kelt bárói diplomája szerint is az.¹³ Kollonics Lipót javaslatára már I. Lipót idejében is megkaphatta volna a bárói címet, ha ki nem tör a háború; 1706-ban többek között a nádor is ajánlotta.¹⁴ Részt vett különféle bizottságok munkájában,¹⁵ az országgyűlésen pedig Nyitra megyének egyik követe volt.¹⁶ Aranysarkantyús vitézi címét 1711-ben említik.¹⁷

Az 1708-ban megnyílt országgyűlés elhatározta, hogy követséget küld Rákóczi táborába, azonban — a korábbi tárgyalások sikertelensége és az ónódi trónfosztás következtében — nem mágnásokat, hanem közrendűeket. Illésházy Miklós kancellár azt javasolta a nádornak, hogy Skarbala András alnádort küldje, aki mediatori tisztségben is helyettese, vele együtt pedig a pozsonyi Rézler Farkast, ellátva őket a rendek utasításaival.¹⁸ Az országgyűlés rendjei úgy látták jónak, ha velük együtt küldik a klérust képviselő Labsánszky Ferenc esztergomi kanonokot is; szükség esetére pedig kijelöltek egy mágnás-bizottságot is, amely Csáky Imre váradi püspökből, Koháry István bányavidéki vicegenerálisból és Festetics Pálból állt, s a király döntését kérték, hogy melyik menjen a kettő közül.¹⁹

Skarbala András sok és sokféle feladatot vállaló, erőteljes egyéniség volt,²⁰ keménykezű birtokszerző.²¹ Többször részesült királyi és nádori adományban is.²² 1713-ban²³ vagy 1712-ben halt meg. 1712. október 13-án egy kancelláriai leirat Tolvay Gábort említi alnádorként.²⁴

JEGYZETEK

¹ 1590. máj. 21. Nyitra megye oklevele a család birtokosztályáról. MOL R 319 Skarbala-iratok.

² 1685. aug. 13. MOL A 35 1685. No. 274. és 1708. jan. 15. MOL R 319 Szőrényi-iratok.

³ Bárói diplomájában (1706. júl. 25. MOL A 57 27. k. 127–132) és 1702. dec. 14-i nádori oklevélben: Dombay Borbála apja Mihály, nagyapja Pál. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5 524–525.

⁴ Bárói diplomájában: „...post solerter navatam iuri patrio operam advocati utriusque fori munia... gessisti”.

⁵ Uo.: „...praeter forensem iuris patrii administrationem tam in politicis, quam etiam oeconomis... adaptatus”; továbbá: „quod longo usu, quotidianaque experientia didicisti, *agendo etiam firmare*”, és: hasznosabbak az olyan tanácsosok, akik, „*periculis et rerum experientia*, quam qui artis solum praeceptis edocti sunt”. (Kiemelések tőlem.)

⁶ 1683. nov. 3-án Nyitra megye öt küldte, két társával, követségbe a nádorhoz. MOL P 125 4689. — 1696-ban mint alispán a Bossányi család ügyét intézte. MOL R 224-ből kiemelt Bossányi-iratok. — Bárói diplomájában: „...comitatus Nitriensis... ordinarius vicecomes”; 1712-ben Bossányi Gáborral együtt Nyitra megye országgyűlési követe. MOL N 50. Lad. R. Fasc. X. No. 1.

⁷ Bárói diplomájában: „...adlectus enim fuisti tabulae nostrae iudiciariae regiae assessoribus.” — 1700. dec. 5. királyi oklevélben: „...ad regiam maiestatis nostrae tabulam iudiciariam qua iuratus assessor”.

⁸ Említve bárói diplomájában. Erről a tisztségéről Maholányi János személynök halála után, Klobusiczky Ferenc személynökségének első évében, 1700-ban lemondott (l. a fentebb idézett 1700. dec. 5. királyi oklevélben: „...officio... sponte sua, raro sane exemplo, ultronee resignato”); azonban a magyar kancellárnak már 1700. jan. 20-án tudomása volt arról, hogy Skarbala helyett az új személynök „mást declarat”. MOL P 125 3145.

⁹ Évszámmal említve bárói diplomájában s a fent idézett királyi oklevélben. (1700. dec. 5.)

¹⁰ Ugyancsak bárói diplomájában, amely szerint mint alországbíró a pozsonyi és eperjesi rövid és nyolcados törvényszékeken tevékenykedett. — 1701. dec. 29-én Batthyány Ádám országbíróként egyik familiárisa figyelmeztette, hogy okvetlenül köszönje meg „Skarbala uram minapi ajándékát s kedveskedését.” MOL P 14314 99 618.

¹¹ 1708. jan. 15. Erdődy György országbíró kinevező irata. MOL R 319 Szőrényi-iratok.

¹² Az I. József által megerősített királyi tanácsosok jegyzéke. MOL A 57 27. k. 73–74.

¹³ „Vacante officio pro palatinali, eodem honore condecorari meruisti.”

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo., az országhatárok felülvizsgálatával kapcsolatos bizottságban.

¹⁶ L. a 6. jegyzetet.

¹⁷ 1711. jún. 1. nádori adománylevélben. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 920.

¹⁸ 1708. márc. 10. MOL P 125 2458.

¹⁹ 1708. márc. 17. MOL P 125 7243.

²⁰ Bárói diplomájában: „Gradatim sane virtutum tuarum merces scandere debuit, nam non sufficebat uni homini unum officium”, ti. az alispánság, hanem a királyi táblai ülnökséget is elvállalta. Ugyanitt érvényesülési képességeiről: „quocunque tandem loco natus fuisses, fortunam tibi ipsi facturus videreris”.

²¹ A nádori adományról szóló részben ismertettük eljárását, amikor nádori adománylevél kieszközlésével elfoglalta egyik rokona birtokát (l. az 56. jegyzethez tartozó szöveget). — 1703-ban egy özvegy-

asszony, Thököly Zsófia tett panaszt „az átkozott Skarbala viceispán” ellen a nádor előtt, aki azon a címen, hogy unokáját, a fentebb említett Majláth Klárát az özvegy fiához adja nőül, házából szolgálival kilenc láda holmiját és minden pénzét elvitette. MOL R 224, kiemelt Illésházy-iratok, XVII. sz. é., de kelte az ugyanott levő 1703. jún. 21-i levél szerint szintén 1703 lehet — 1709-ben Forgách Ádám tiltakozott az ellen, hogy Skarbala alnádor elfoglalja testvérének, a Rákóczihoz pártolt s így hűtlenségbe esett Forgách Simonnak egyik faluját. MOL A 57 28. k. 61–62.

²² 1699. dec. 14. I. Lipót adománylevele, főleg alispáni tevékenysége jutalmául, Trencsén megyei birtokokra. MOL R 224 1910: 57, nagyalakú, pecsétes iratok között. (Vö.: a nádori adományról szóló részben, az 59. jegyzethez tartozó szöveggel: Skarbala elmulasztotta a beiktatást.) — 1700. dec. 5-én újabb királyi adományban részesült alispáni, táblai ülnöki, ítélőmesteri működése jutalmául szintén Trencsén megyében. Uo 1910: 57. (R 319.) — 1711. jún. 1-jén egy kihalt családnak bárhol Magyarországon levő birtokát és pénzkövetelését kapta nádori adományul. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 920–921.

²³ 1712-ben még élt.

²⁴ 1712. október, No. 29.

ORBÁN PÁL NÁDORI ÍTÉLŐMESTER

Rokonságban volt br. Orbán István személynökkel (aki 1679–1693 között hivatalviselése idején lett báró).¹ A családról keveset tudunk. Orbán Pál nem tévesztendő össze az erdélyi, udvarhelyszéki, vele kb. egy időben szereplő azonos nevű személlyel. Középnemes, birtokai elsősorban Pozsony és Nyitra megyében feküdtek. 1682-ben Nedeczky Györggyel együtt a Nyitra megyei Petőfalván és Bucsányban kapott egy-egy nemesi kúriát s egy harmadikat birtokrészszel a Pozsony megyei Alsó-, Felső- és Közép-Korompán, nádori adományképpen.² Mint később kiderült, ezekben a Kemendi családnak érdekeltsége volt, de Orbán Pál, nádori hozzájárulással, a vitás birtokrészeket megvásárolhatta.³ Első feleségének, Alvinczy Évának (1693-ban már nem élt, szülei: Alvinczy Péter és Varjassy Erzsébet) szintén Nyitra megyében levő birtokait Orbán Pál 1693. március 26-án megkapta nádori adományul, minthogy közös gyermekük nem volt.⁴ A család örökös nélküli kihalása folytán az Alvinczy-birtokok a kincstár kezére kerültek, s Orbán Pálnak később az őt illető rész elkülönítését kellett kérnie.⁵ 1686-ban a nádor íratta be Orbán Pál részére a Thökölyhez pártolt Hidvéghy Mihálynak azokat a Nyitra megyei birtokait, amelyeket nádori negyedként kapott, először 1680, másodszor 1500 forint értékben, s később segítségére volt, hogy ezeket meg is tarthassa.⁶ 1695-ben Sente Bálint alnáddorral és Trencsényi Istvánnal együtt kapott nádori adományt a Nyitra megyei Vágújhely mezővárosban,⁷ 1697-ben pedig csak saját részére Pozsony megyében.⁸ Második felesége Martonfalvy Julianna volt⁹ (leányuk: Erzsébet¹⁰ később br. Maholányi Tamásné).

Orbán Pál részt vett az 1681. soproni országgyűlés által kiküldött egyik bizottság munkájában, amely az 1681: 11. törvénycikk értelmében a Wesselényi-összeesküvés után elkobzott birtokok visszaadásával foglalkozott a nádor elnöklete alatt. Emellett ő közvetítette az üzeneteket az alsó- és a felsőtábla között, s ennek során meglehetősen sok sértő megjegyzést volt kénytelen végighallgatni. Az 1687. évi országgyűlésen is számos feladat hárult rá.

Mint Pozsony megye alispánja 1682 nyarán Semsey Péterrel együtt ő képviselte a megyét a nádor és Thököly Éva esküvőjén.¹¹ Több alkalommal küldte őt a megye, leginkább Sente Bálint alnáddorral együtt, a nádorhoz követségbe, elsősorban adókérdések és katonaeállítás ügyek rendezésére.¹² Időnként Nyitra megye is hasonló követségbe kérte fel.¹³

Mint személynöki ítélőmester még Orbán István személynöksége előtt kezdte működését.¹⁴ A királyi tábla tagjaként fontos tanácskozásokra is meghívást kapott, pl. 1683 májusában, amikor a nádor az egybegyűlt tanácsosokkal megvitatta, mi a teendő a török ellen gyűjtött magyar sereggel, s erről a királyhoz jelentést terjesztett fel.¹⁵

A nádornak tudomása volt arról, hogy Orbán István halála után a király megfelelőbb felkészültségű személynököt kíván, s erre a tisztségre saját alnádorát, Sente Bálintot ajánlotta.¹⁶

Orbán Pál személynöki ítélőmesterrel sem volt mindig elégedett. 1687 tavaszán még a főúri családok tekintélyét aláásó „pedaneus iudex”-nek minősítette, aki békés megegyezés létrehozása helyett anyjával, Draskovics Miklósné Csáky Krisztinával való pereskedésbe vitte ennek első házasságából való fiát, a fiatal Erdődy Sándort.¹⁷ Ám néhány hónap múlva, Tallián István nádori ítélőmester halála után mégis saját ítélőmesterévé nevezte ki,¹⁸ s Orbán Pál haláláig, 1698-ig megmaradt ebben a tisztségben. Utóda Szirmay István lett 1698 júliusában.¹⁹ Feltehetőleg az 1687. évi koronázás alkalmával kapta meg az aranyarkantyús vitézi címet.

JEGYZETEK

¹ L. a Függelékét (világi tisztségviselők). — Bárósága: MOL A 57 16. k. 491–495. — Mindketten a dunántúli, felsőgyőri Orbán család tagjai (Nagy Iván: i. m. 233). — Orbán Pál 1646-ból 1653-ig a nagyszombati jezsuita gimnázium növendéke volt. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Matricula Gymnasii 182–239/v.

² 1682. ápr. 30. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 40–42.

³ Uo. 239–245. (1688. máj. 6. hozzájárulás.)

⁴ Uo. 512–515.

⁵ 1693. máj. 29. Simoncsics Horváth János levele ebben az ügyben Pinnyey Jánoshoz. MOL R 224, kiemelt Illésházy-iratok.

⁶ L. a nádori fizetésről szóló részben, a 95–98. jegyzetekhez tartozó szöveget.

⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 624–625.

⁸ Uo. 936–937 és MOL P 125 5721.

⁹ 1698-ban mint özvegye szerepel: MOL N 8 Prot. 6. No. 33.

¹⁰ MOL N 8 Lad. 44. F. 2. No. 101., 1700. év. — Uo. Lad. 43. F. 23. No. 280, 281.

¹¹ MOL P 125 4750.

¹² 1682. szept. 24. (katonai kihágások, megyei tisztségviselők bántalmazása). Uo. 4755. — 1686. szept. 12. Uo. 4767. — 1687. júl. 17. (az Egerbe és Pestre vezényelt bányavidéki katonaság ellátása). Uo. 4769. — 1687. júl. 28. és 1690. okt. 6. Uo. 4770, 4775.

¹³ 1683. máj. 24. Uo. 4684. — 1687. jan. 23. (katonai kihágások). Uo. 4697.

¹⁴ A király parancsa a nádorhoz egy olyan perrel kapcsolatban, amely Orbán Pál személynöki ítélőmester közreműködésével folyt kb. 1677-ben. Minthogy Orbán (1698-ban) meghalt, ennek a pernek iratai is a nádor levéltárába kerültek, tehát keressesse ki. A parancs kelte: 1699. nov. 20. MOL N 8 Lad. 46. Fasc. 5. No. 205.

¹⁵ 1683. máj. 9. MOL P 125 7013. — Jelen volt Orbán István személynök is. A nádori és az országbírói ítélőmesterről nincs említés.

¹⁶ 1693. jún. 26., Kismarton, Orbán István halála esetére újból — mint már 1691-ben is — Sente Bálint alnádort javasolja: „... vicepalatinum Sente enixe commendo, quem fidelem ac peritum in iure,

necnon optime meritum et pro servitio maiestatis. . . fors inter omnes competitores commodissimum ipsa experientia scio". MOL A 21. — 1691-re: l. a Sente Bálintról szóló részben a 6. jegyzetet. Ebben az iratban említi a nádor, hogy tudomása szerint a király Orbán Istvánnál megfelelőbb személynököt keres.

¹⁷ 1687. máj. 22. a nádor jelentése erről a királyhoz. MOL A 21. A király máj. 27-i válaszában a nádort a megegyezés előkészítésével bízta meg. MOL P 125 8445.

¹⁸ 1687. szept. 9-én még személynöki ítélőmester. MOL N 8 Lad. 46. F. 9. No. 23.; dec. 19-én már nádori ítélőmesterként említi egy nádori oklevél. MOL R 224 1900: 24, Klobusiczky-iratok.

¹⁹ L. a róla szóló részben a 48. jegyzetet.

SZIRMAY ISTVÁN NÁDORI ÍTÉLŐMESTER

Tevékenysége nádori ítélőmestersége előtt és után is szorosan kapcsolódik a nádor *mediatori* feladatköréhez. Az ítélőmesterek közül a legjelentősebb egyéniség. Mint a felső-magyarországi középnemesség sajátos képviselője foglalja el helyét a nádor körül kiépült jobbára nyugat-magyarországi nemesekből álló hivatalszervezetben. Zemplén megyei régi középbirtokos református nemesi családból származott, 1687-ben tért át a katolikus hitre. Apja Szirmay Péter Zemplén megyei alispán, anyja a lutheránus Keczer Anna, akinek révén rokonságban volt a Wesselényi-mozgalomból ismert Keczer-testvérekkel.¹ Felesége Eödönffy Vinnai Kristóf leánya, Zsuzsanna.² 1690-ben örökbe fogadta nővérének unokáját, cserneki Desseffy Tamást.³ Pénzszerzéshez értő, közismerten gazdag ember volt, Tokaj környéki szőlőbirtokos.⁴ Élete végén büszkén vallotta, hogy fogadott fiára tehermentes birtokot hagyhat, s még soha senkinek adósságért kamatot nem kellett fizetnie.⁵

1672-ben már önállóan gazdálkodó, házas ember volt. Közéleti pályáját is az 1670-es években kezdte Zemplén megyében, Homonnai Drugeth Zsigmond főispán mellett.⁶ Bejáratos volt Erdélybe, kapcsolatban állt Teleki Mihállyal⁷ és Thököly Imrével is. 1680 és 1686 között, egészen Thökölynek Váradon történt elfogatásáig állandóan közvetített közte és a bécsi udvar között. Az udvar kiegyezést kereső politikájának egyik fő célja az 1679-ben vezérszerephez jutott Thököly Imre leszerelése volt. A titkos tárgyalásokat Sebestényi András erdélyi püspök vezette, s 1680. március 29-én Eperjesen kelt megbízó levelében felhatalmazást adott Szirmay Istvánnak a fent említett közvetítő munka megkezdésére.⁸ Jelenleg nem térhetünk ki annak elemzésére, miért esett rá mindkét fél választása. Homonnai Drugeth főispán feltehetőleg buzdította a nem könnyű feladat elvállalására.⁹ Sebestényi püspök megbízólevele értelmében Szirmaynak a helytartó, Szelepcsényi György esztergomi érsek nevében kellett vállalnia a követséget. A püspök, Szirmay jogos és később beigazolódtó aggályainak eloszlatása céljából a megbízólevélben azért is felelősséget vállalt, hogy a király szolgálatában eljáró követre semmiféle gyanú nem hárulhat. Ennek ellenére Szirmay István 1685-ben börtönbe került, ahonnan csak váltságdíj ellenében, katolikus hitre térve szabadulhatott.

Az 1680-as tárgyalások fonalán kapcsolódik össze Esterházy Pál, az udvar nádorjelöltje és Szirmay István közvetítő tevékenysége. A nádor egyik nővére révén rokonságban volt a Homonnai Drugeth családdal, s így ezen az úton is felhívhatták figyelmét Szirmayra. De az udvar is beavatta az eseményekbe, 1680.

augusztus 23-án a király, véleményét kérve, megküldte neki a Sebestényi erdélyi püspökkel folytatott tárgyalások iratait.¹⁰ A király 1680. szeptember 19-i újabb leirata szerint Esterházy Pál véleményét ekkor már felterjesztette.¹¹

Szirmay István az 1681. évi soproni országgyűlésen Sáros megye egyik követe volt.¹² Az 1681: 23. és 24. törvénycikk szerint pedig Homonnai Drugeth Zsigmond Zemplén megyei főispánnal együtt kiküldték abba az országos bizottságba, amely egyrészt az országhatár lengyel szakaszának felülvizsgálását, másrészt Lubló és a tizenhárom szepesi város visszaváltásának előkészítését kapta feladatul. 1681 őszén biztosítani kellett, hogy a közelben tartózkodó Thököly seregei ne zavarják meg a felső-magyarországi, elsősorban a hegyaljai szüretet. Az ezzel kapcsolatos tárgyalásokon Szirmay is részt vett.¹³

A nádor 1682. február 1-jén Bécsből közvetlen levelet intézett Szirmay Istvánhoz mint Thököly megbízottjához.¹⁴ A nádor és Thököly között a levélváltás ekkor részben Szirmay közvetítésével folyt. A helyzetet bonyolította a nádornak 1682 augusztusában Thököly Évával, Thököly Imre testvérhúgával kötött házassága. Thököly 1682. október 5-én közölte a nádorral, hogy követeit, Szirmay Istvánt és Jánoky Zsigmondot, akik a nádortól menlevelet kaptak, elindította a bécsi udvarhoz, s ebben a levélben említi Thököly a nádornak Szirmayn keresztül hozzá juttatott közléseit, valamint azt, hogy követei szóbeli üzenetet is visznek számára.¹⁵ Bécsben már várták őket, s a király október 9-én utasította a nádort, hogy amint hozzá érkeznek, jó őrizet mellett azonnal küldje őket tovább.¹⁶

A magyar hadak élén táborozó nádor a titkárát, Benyovszky Mátyást küldte Bécsbe, hogy a két követet megfigyelje. Feladatuk az udvar és Thököly viszonyának rendezése volt, ezen belül pedig ideiglenes fegyverszünet kötése. A nádor a töröknek és szövetségesének végleges kiűzését, megsemmisítését kívánta, nem újabb megegyezést velük. Attól is tartott, hogy Thököly az alkudozások során fölébe kerekedik, magasabb rangot kap. Aggasztotta, hogy a követeket a haditanács elnöke, Badeni Herrmann órgróf nyájasan fogadta.¹⁷ Döntő szót azonban Bécsben sem kívántak kimondani, a követek hetekig váraкоztak érdemleges válasz nélkül. Szirmay kifejezést is adott elégedetlenségének.¹⁸ Egyébként tartózkodóan viselkedett, egyedül Draskovics Miklós országbíró házához járt el gyakrabban, s ott tett bizalmasabb nyilatkozatokat.¹⁹ Itt mondta állítólag azt, hogy Thököly olyan státust kíván magának, amilyenben Rákóczi György, de ha ez nem lehetséges, legalább olyat, amilyenben Rákóczi Ferenc volt.²⁰ Thököly és követei között a levelezés ezúttal is a nádoron keresztül történt, aki Thököly állítása szerint feltartóztatta újabban Bécsbe küldött embereit, és elfektette leveleit. Október 16-i levelével a nádorhoz küldte asztalnokát, Keczer Gábort, aki leveleket vitt Szirmay-ék után.²¹ A leveleket a nádor Bécsbe küldte Gubasóczy János kancellárhoz, de egyben figyelmeztette, ne adjon hitelt sem ezeknek, sem Thököly ott levő követeinek. A kancellár válaszában egyetértéséről biztosította.²² Ugyanekkor a nádor Keczer Gábort hat napig magánál tartotta, amiről Thököly október végén értesült, s azonnal kifejezte neheztelését.²³ November 6-án és 22-én újból sürgető leveleket írt a nádornak követei mielőbbi visszaküldése ügyében, akiknek kérése „fölsége

Kézjelmű Utas
 Vagyunk kelti este esküben Néző Mithos és hely
 Ahol manul meg nem indulhatunk, betegsége
 is nagy s káros jivven ed' gombos uton utazunk
 Helyünkbe eddig. Mer Loni. Kapitány Úr
 esküben utam Néző Pallaszati Mithos és
 parancsokat látog el valam Kovasibara
 ad' semikézet, hogy ezt ad' benmunkat képfü
 Lengat ad' Taborn ispa bodnathalam, ha
 Casu giv ad' Loni semikézet meg' forjatekédnunk
 ha mi ha Kézjelmű Úr Néző Pallaszati uton
 az Néző parancsok, utadunkat acentratko,
 jara möré, nytkint - képfüben fide hiva
 nem zít b'ben oku. (Néző Mithos és
 gorkijában ed' ajantvan mozgom, kivaram
 am' giv. D. Lohalam tudos jo' zít b'ben
 Néző. De Batt. Dja 6. Octobr. 1882.
 Néző mint kéltos Utasok alopatos helyi.
 Szirmay István

udvarában levő némely nagy ministerek parolájával ellenkezik”.²⁴ Szirmayék visszaérkezése után hívta össze Thököly a kassai országgyűlést; a kibocsátott meghívóban jelezte, hogy a császár kívánságára közvetítő jellegű követséget kellett küldenie a Portára.²⁵ Egyik követnek Szirmayt jelölték, aki a Portán előadandó kérdéseket bécsi követsége révén is alaposan ismerte.²⁶

1684 júliusában megkezdődött Buda első ostroma. Már az év elején folytak az előkészületek mindkét részről. Február 18-án a nádor közölte a Thököly tevékenységéről kapott híreket a királlyal: Thököly Eperjesen bizottságot szervezett, ahova biztosul Szirmay Istvánt, Sárosi Sebestyént és Keczer Andrást jelölte.²⁷ Csáky István felső-magyarországi főkapitány 1684. február 23-án Lőcséről a nádorhoz írt levelében²⁸ beszámolt a bizottság működéséről is; a bizottság lefoglalja a király híveinek birtokait, vagy azokét, akik nem jelentek meg Thököly hívására Debrecenben, illetve Ungvár alatt, azonkívül Lőcséről Pozsonyba küldték a Thökölyhez húzó Kálmáncsay István országbírói ítélmestert, aki „Szirmay Istvánnak igen meghitt barátja, Paczendorfnak sem idegene”.

A nádor ezekben az években Thököly veszedelmes eszközének tekintette Szirmayt, s próbálta hitelét a királynál lerontani. 1684. április 6-án, annak hírére, hogy Szirmay, újabb fegyverszünet kieszközlésére, esetleg újból Bécsbe megy, azonnal tollat ragadott, hogy tanácsaival megelőzze az udvarnál — bizonyítva ezzel azt is, hogy rátermettségét, képességeit felismerte.²⁹ A még Linzben tartózkodó udvar hívására maga is azonnal odasietett, hogy jelen lehessen a tárgyalásokon. Április 8-án Kismartonból írt levelében erről az elhatározásáról tájékoztatta Csáky Istvánt.³⁰ Semmi kétséget nem hagy afelől, hogy Szirmay ügyeskedését próbálja ellensúlyozni Linzben: „... azon leszek, hogy szorgalmasan vigyázzván, jóra moveálhassam az dolgot, és ennekutána minden hímes szóknak s hizelkedéseknek hitelt nem adván ne hadgyuk megcsalni magunkat”.³¹ Szirmay azonban megbetegedett, helyette Izdenczy érkezett Linzbe. A nádor tőle is óvta a királyt.³² Ugyanezen a napon Csáky Istvánhoz írt válaszában megnyugtatta őt, hogy minden módon igyekszik meghiúsítani Izdenczy küldetésének sikerét: „... higyje el kegyelmed, van gondom reá, *az házbul se szabad kimenni néki, muskétárosok őrzik*”. Ezzel azután elérte, hogy Izdenczy a miniszterekkel sem beszélhetett, s előrelátható volt, hogy „minden válasz nélkül bocsátják el”.³³

1685 elején Thököly üzenetet küldött a nádornak a tárgyalások újratekzése érdekében. Az összekötő Gerhard György volt Hont megyéből, akit a nádor még 1684 nyarán, Buda ostroma alatt a fővezérrel, Lotharingiai Károllyal együtt felkért, hogy térítse Thököly híveit a király táborába. Azért esett rá a választás, mert hitele volt Thökölynél, kapcsolatot is tartott velük. A választ erre a felhívásra majd egy évvel később az akkor már nehéz helyzetben levő Thököly adta meg, s ezúttal ismét szóba került Szirmaynak követként való felküldése. A nádor a király válaszától tette függővé az oda-vissza szóló menlevél kiadását, de nem tiltakozott Szirmay követsége ellen.³⁴ Szirmay követségére 1685 júliusában került sor, Thököly a török tudtán kívül, titokban küldte őt Bécsbe, s amikor őt magát Váradon

a török október 15-én fogságba vetette, Bécsben Szirmayt letartóztatták, majd kimondták birtokainak elkobzását.³⁵

Szirmay István életében a nagy fordulat 1687-ben következett be. Testvérének naplója és Szirmay Antalnak a családi hagyományokra támaszkodó leírása szerint szabadulása érdekében áttért a katolikus hitre. Szirmay Antal egy Wogell nevű jezsuitának tulajdonítja az áttérítés művét, aki állítólag arra is rávette Szirmayt, hogy 100 ezer forintot felajánljon a rendnek.³⁶ Testvére tudomása szerint az áttérés 1687. augusztus 10-én Bécsben történt. Utána kinevezték Draskovics Miklós mellé országbírói ítélmesternek, s elkobzott birtokait is visszakapta. Draskovics Miklós halála után az új országbíró, Csáky István megtartotta tisztségében. 1698 nyarán Esterházy Pál nádori ítélmestere lett. Ítélmesteri tevékenységének számos dokumentumát őrzik levéltáraink.

Későbbi pályafutása szempontjából megemlítendő itt Draskovics Miklós országbíró özvegyével, Csáky Krisztinával és Bercsényi Miklóssal való kapcsolata. Utóbbit a nádor környezetéből, majd mint a Homonnai Drugethek ungvári uradalmának új birtokosát, Ung megye főispánját (1691) Felső-Magyarországról is jól ismerte, minthogy saját ítélmesteri székhelye Eperjesen volt. Csáky Krisztinának kényes természetű, fontos pereit intézte,³⁷ sőt magánközvetítést is végzett a körülrajongott gazdag özvegy és a fiatal Bercsényi Miklós között, esküvőjükön is jelen volt a nádorral együtt.³⁸

Életének ezt a korszakát a további vagyonszerzés, emelkedés jellemezte. Testvére, Szirmay Endre többször idézett naplójában „szerző típus”-ként jellemzi, aki anyjuk halála után több birtokot foglalt le az örökségből, mint amennyi járt neki.³⁹ I. Lipóttól és Józseftől is kapott birtokokat,⁴⁰ a nádori donációs könyvek tanúsága szerint pedig többször részesült nádori adományban is; főleg szőlőbirtokait egészítette ki.⁴¹ 1693-ban a király megújította a Szirmay család pallosjogát, kiterjesztve ezt a fogadott fiúra, Szirmay Tamásra is.⁴² 1694-ben királyi engedélyt kapott arra, hogy őseinek lakhelyét, az elpusztult Szirma falut áttelepítse Bessenyőre; az új település megkapta a Szirmabessenyő nevet.⁴³ Ugyanezen a napon a király megerősített egy régi szerződést, amelynek értelmében a Sáros megyei Héthárs mezőváros a Szirmay családnak fizeti a tizedet.⁴⁴ Ezekben az iratokban már magyar tanácsosként szerepel.⁴⁵ 1695-ben fogadott fiával együtt megkapta a bárói címet.⁴⁶ Korszakában ő volt az egyetlen, aki ítélmesterként bárói címet viselt.⁴⁷

A nádor, miután képességeit Szirmay most már a király híveinek sorában fejtette ki, megbékélt, sőt megbarátkozott vele. Elsősorban az igazságszolgáltatás terén működtek együtt. Szirmay István Orbán Pál nádori ítélmester halála után, 1698 nyarán lett nádori ítélmester, 1698. július 12-re várta beiktatását.⁴⁸

Országbírói és nádori ítélmestersége alatt tartózkodási helye legtöbbször szűkebb hazája, Felső-Magyarország volt, főképpen eperjesi háza, amelyet egy alkalommal királyi parancs segítségével mentesített a katonai beszállásolás alól.⁴⁹ Az ottani megyék adóügyben is többször küldték követül a nádorhoz, hogy segítségével porcióenyhítést érjenek el, így 1690. augusztus 17-én Zemplén megye,⁵⁰ 1692. augusztus 25-én Szepes megye,⁵¹ 1695. március 9-én pedig Sáros megye.⁵² Adóügyi

kérdésekben szakértőnek számított. 1698-ban részt vett Klobusiczky Ferencsel együtt a Bécsben több hónapig együtt ülő adókonferencián, ugyancsak mint Felső-Magyarország képviselője.⁵³ 1699 októberében Csáky István országbíró szinte rimánkodva kérte, siessen Pozsonyba a hirtelen összehívott nádori konkurzusra, és próbáljon segíteni Felső-Magyarország fenyegetett helyzetén, minthogy a szükséges ismeretekkel elsősorban ő rendelkezik.⁵⁴

Ugyanakkor, amikor hozzáértését, rátermettségét elismerték, a feltörekvő, gazdagodó középnemesnek keményen meg kellett küzdenie a társadalomban elfoglalt új helyéért a kamarával és a felső-magyarországi országgrész hatalmasaival. Az 1690-es években különféle okokból nemegyszer fenyegette hűtlenségi per. 1690-ben indult, felmentéssel végződött perében Csáky országbíró felfüggesztette ítélmesterei tisztéből is, s csak Aspremont Ferdinánd Gobertus kassai főparancsnok közbenjárására és az ezt követő királyi parancsra helyezte vissza.⁵⁵ Ugyanekkor Esterházy Pál tokaji szőlőt adott neki nádori adományul.⁵⁶ 1692-ben Barkóczy Ferenc Zemplén megyei főispánnal került súlyos összeütközésbe, mivel a hegyaljai kisnemesi szőlőbirtokosok adópanaszát képviselte vele szemben.⁵⁷ 1695-ben úgy kapott bárói diplomát, hogy közben Laczkó János királyi jogügyigazgató és a szepesi kamara különféle vádakhoz hozott fel ellene, amelyeknek kivizsgálását a király a nádorra bízta.⁵⁸ 1699-ben összeütközésbe került a kincstárral, s bár a nádor és környezete ezúttal is támogatták, Sente alnádor nem tartotta lehetetlennek, hogy — a kor szokása szerint — kihallgatás nélkül ítélnek felette, vagy pedig idegen, nem illetékes bírósághoz teszik át ügyét.⁵⁹ Nem tudjuk, hogyan végződött Szirmay pere, ítélmesterei tevékenységét mindenestre tovább folytatta 1700-ban és 1701-ben is. Lehetséges azonban, hogy ez a sok gyötrelmet okozó per — bárhol volt is az igazság — szintén hozzájárul Bécstől való elfordulásához. Fogsága, meghurcoltatása mindig emlékezetében élt, s ezt a hozzá hasonló gondolkozású felső-magyarországi urakkal közölte is, így 1692-ben Radvánszky Jánosnak írta: „Az bécsi harmadévi discursusimról meg nem felejtkeztem, az halál csak felejteti el vélem nemzetem prostitutioját. . .”⁶⁰

Ilyen körülmények között természetesnek látszik, hogy megtalálta az utat Bercesényin keresztül Rákóczi Ferenchez. Amikor 1701. április 18-án az udvar elfogatta Rákóczit, ugyanakkor tartóztatták le a szentmihályi kastélyában tartózkodó Szirmay István nádori ítélmestert is a kancelláriájában működő Szluha Ferencsel és Orbán Pállal, Károlyi Sándorral, Sárossy Istvánnal együtt. Ugyanezen a napon fogták el a három Vay testvért, Ádámot, Lászlót és Mihályt is.⁶¹ Az ugyancsak Bécsújhelyen bebörtönzött Szirmay ellen később azt a vádat emelték, hogy 200 ezer forinttal szándékozott támogatni Rákóczi mozgalmát.⁶² Az egykorú külföldi, elsősorban a francia sajtó is fontos szerepet tulajdonított neki a felkelés előkészítésében, nevét a fejedelemével együtt emlegették.⁶³

Szirmay fogsága 1701-től 1704-ig tartott. A nádor azonnal megfosztotta ítélmesterei tisztségétől, és helyébe Tolvay Gábort nevezte ki, Klobusiczky Ferenc személynököt pedig a Szirmaynál lévő bírósági iratok és a nádori pecsét visszaküldésére szólította fel.⁶⁴ Kollonics Lipót esztergomi érsek pedig azt kívánta Klobu-

siczkytól, hogy Szirmaynak protestánsvédő intézkedéseit számolja fel.⁶⁵ A személynök, a Rákóczi család régi híve, abba a kínos helyzetbe került, hogy ha csak színleg is, részt kellett vennie az egy ideig Eperjesen fogva tartott Rákóczi és Szirmay kihallgatásában.⁶⁶

Rákóczi szökése után Szirmayt csak egy hajszál választotta el a kivégzéstől, mivel szerepet tulajdonítottak neki a szökés megszervezésében.⁶⁷ Felesége közbenjárására 1702-ben a nádor Batthyány Ádám országbíró pártfogásába ajánlotta volt ítélmesterét.⁶⁸ Szirmayt 1703 májusának végén átszállították Bécsbe, s ott egy magánháza internálták. Az általában jól értesült Stepney angol mediator 1703. június 6-án Bécsben kelt levelében hívta fel első ízben kormánya figyelmét Szirmayra. Eszerint az utolsó tíz napon belül hozták Bécsbe, egy magánháza őrzik, amíg perét a szokásos módon le nem folytatják. A királynak 100 ezer forintot előlegez, amit 6%-os kamattal visszkap, ha ártatlansága beigazolódik. Mindezt a jezsuiták vívták ki számára, mivel felajánlotta, hogy rájuk hagyja a fenti összegnél ötszörösen többet érő birtokát.⁶⁹ Hasonló értelemben tájékoztatta Károlyi Sándort a Bécsből hazatérő Raymannus Péter: Szirmay egy a bástyán levő házban él, saját költségén, látogatókat is fogadhat.⁷⁰

Az udvar már 1703 végén lépéseket tett a közvetítő tárgyalások megindítására. Ezekben szerep jutott a nádornak is, mediatori tiszténél fogva. 1704. január 7-i királyi parancs értelmében nem hivatalos személyt küldött Rákóczihoz és Bercsényihez, hanem saját udvari familiárisát, hogy így a vállalkozásnak magánjelleget adjanak.⁷¹ Január 14-e után a nádori titkár, Jeszenszky István ment át hozzájuk.⁷²

Közvetítő szerepet szántak Szirmay Istvánnak is, akinek fogságát enyhítették, bár Bécsset nem hagyhatta el. A nádor, a király kívánságára, kezeslevélben vállalt felelősséget a haditanáccsal szemben azért, hogy Szirmay Bécsben marad.⁷³

Közvetítő tevékenységét 1704–1706 között folytatta. 1704 tavaszán már részt vett az előkészítő munkálatokban, s ismét találkozott a Bécsben tartózkodó nádorral. Kapcsolatban volt az angol és holland mediatorokkal s általában mindazokkal, akiknek e téren nyílt vagy titkos szerepük volt. A király is személyesen fogadta kihallgatáson. Az udvar elsősorban a közte és Bercsényi között fennálló barátságra épített, amikor Szirmayt 1704 szeptemberében Magyarországra küldték.

Okolicsányi Pál (maga is bécsi fogoly) és Viza János ismeretes közvetítő tevékenysége már 1704 elején megkezdődött. Június elején a felkelők rajtuk keresztül 25 pontos jegyzéket juttattak el a királyhoz, akinek utasítására a nádor és még tíz Bécsben tartózkodó főpap és főúr dolgozta ki a 18 pontból álló választ. Az angol mediator tudomása szerint ennek a 18 pontnak megfogalmazása, végleges formába öntése „az öreg ítélmester, Szirmay” munkája volt.⁷⁴ Ettől kezdve az események középpontjába került, egészen az 1706-ban tartott és kudarccal végződött nagyszombati tárgyalások végéig.

Esterházy nádor, amikor — talán jobb meggyőződése ellenére — ítéletet kellett mondania Szirmay magatartása felett, nyughatatlan szellemnek nevezte, aki saját balsorsán sem okult. Stepney nagy érdeklődéssel fordult felé. Összegyűjtötte életrajzi adatait, leírta súlyos betegségét (keze-lába béna), s nem tudta, az udvaron

csodálkozzék-e, amiért megbízik ebben a magyarországi Fergusonban, aki korának minden forradalmában részt vett, vagy magán Szirmayn, mivel hasonló jellegű feladatok teljesítése következtében már sok baj érte. Amikor pedig megharagudott rá — mint 1705 decemberében — akkor szereplési viselkedésséggel vádolta.⁷⁵ Azt is megállapította, hogy Szirmaynak a felkelők táborában hitele van, mivel osztott sorsukban, az ország szabadságának lelkes védelmezője, s ezért az udvar csaléteknek használja fel.⁷⁶

Szirmay hivatalos megbízásait nem a nádortól, hanem a haditanácstól és Kaunitz gróf birodalmi alkancellártól kapta. 1704 nyarán Kaunitz felszólítására kereste fel leveleivel Rákóczit és Bercsényit. Bercsényi válasza, Rákóczi távollétében, csak általánosságokra szorítkozott.⁷⁷ Amikor pedig Szirmaynak Magyarországra küldését is elhatározták, a király ajánlólevelet írt számára Széchényi Pál kalocsai érsekhez, akinek irányítása alatt működnie kellett.⁷⁸ Szirmay szeptember 7-én indult Pozsonyba, Stepneynél búcsúlatogatást tett, s útja céljáról annyit mondott, hogy tájékozódnia kell. Stepney nem bízott vállalkozása sikerében.⁷⁹

Szirmay, aki birtokaitól távol igen nehezen élt, azt szerette volna, ha kiszabadítják fogságából. Rákóczi és Bercsényi kísérletet is tett, hogy kicseréljék.⁸⁰ Erre azonban nem került sor. Szirmay később elárulta Stepneynek, hogy vállalkozása sikere esetén az Erdődy Kristóf halála után megürült magyar kamarai elnökséget ígerte neki az udvar.⁸¹

Szorongató helyzet, ígéret, tettvágy és hit indíthaták el útjára, amelynek végén eredménytelenség, betegségének végzetesre fordulása, de teljes rehabilitáció és a grófi cím várt rá.

Felesége és fogadott fia túszként Bécsben maradt.⁸² Bercsényi is bizonyára kellő óvatossággal, ugyanakkor meghatott szeretettel fogadta, s rögtön megírta Rákóczinak: „Csak az mi régi Szirmaynk ez! Úgy tractál, mintha igenis incumberet ipsi consulere nobis; megtanálta követjét az udvar!”⁸³ Egymás kezére dolgoztak, Bercsényi közölt vele néhány olyan hírt, amit Bécsbe továbbíthatott, hogy ott hitele legyen, Szirmay pedig mentegette Bercsényit, ahol tudta.⁸⁴ Bécsben mindenesetre Szirmay sikerének tulajdonították azt, hogy Rákóczi ráállt a selmeci tárgyalásokra, mivel ilyen megegyezést sem a kalocsai érsek, sem a többi küldött nem tudott elérni.⁸⁵

Megkezdődtek a selmecbányai tárgyalások. A két fél megbízottai a következők voltak: a császár részéről Seilern miniszter, Széchényi Pál, Koháry István (a nádor vicegenerálisa a bányavidéki főkapitányságban),⁸⁶ Lamberg miniszter, Szirmay István, Okolicsányi Pál és Viza János; a felkelők részéről: Bercsényi Miklós, Mikes Mihály, Jánoki Zsigmond és Ráday Pál. Az eredménytelenség elkeserítette Bercsényit, aki előhozta, hogy ha Szirmay 1704 szeptemberében nem hat rá, megtámadhatta volna Bécsét és elpusztíthatta volna Morvaországot 16 ezer emberével.⁸⁷ Így, bár Szirmay és Viza hosszan kérlelték magát Rákóczit is, nem tudták megakadályozni a tárgyalás megszakadását.⁸⁸ Stepney a sikertelenség okát részben Seilern merev magatartásában, részben Bercsényinek abban a kívánságában látta, hogy Esterházy Pál helyett ő legyen a nádor. Szirmay vele együtt tért vissza Bécsbe,

felelősnek érezte magát, hogy bizakodó jelentéseivel oka volt a sikertelen találkozó összehívásának, és sajnálta az ilyen módon kútba esett kamarai elnökséget is.⁸⁹ Majdnem három hónapig maradt ezután Bécsben. 1705. március 3-án indult el újra Magyarországra.

Közben az udvar értékelt a selmeci tárgyalások tanulságait, s a bécsi miniszterek elkészítették a választ a Rákócziék által 1704. június 5-én megküldött 25 pontra. Felhasználták ehhez a nádor és a magyar bizottság által összeállított s bizonyos engedményeket tartalmazó 18 pontos tervezetet is. A nádor nem volt Bécsben, Szirmay pedig személyesen nem írhatott neki, azért a nádor bécsi ágense, Galya András útján üzent neki. Galya 1705. február 14-én Szirmaytól kapott felvilágosítás alapján tájékoztatta a nádort arról, hogy mit tartalmaz a 25 pontra adott királyi határozat. Szirmay ennek a tartalmáról ténylegesen tudott, mivel véleményt is kellett mondania róla, de hivatalosan nem tudhatott, mivel az iratokat lepecsételve adták át neki, s Galya szerint meg is üzenté volna a királynak, hogy „levélhordó nem leszen”. A választ egyébként általánosságban mozgó távoli ígéretnek minősítette, melynek birtokában követsége eleve reménytelen. Galya útján kérte a nádor véleményét.⁹⁰

A levelezés hangja elárulja, hogy a királyi válasszal sem a nádor, sem környezete nem lehetett elégedett, s Szirmay március 3-án csüggedten indult útjára.⁹¹ Pozsonyból március 11-én folytatta útját, és 16-án még Nyitrán volt.⁹² Szemmel láthatólag nem sietett Rákóczihoz, hanem Bercsényivel tárgyalt, s ez készítette elő Rákóczit a kedvezőtlen válaszra. Titokban közölte Bercsényivel a lepecsételt iratok tartalmát, aki maga is elcsüggedt. „Az írások pöcsét alatt vadnak, azmint hallom, ugyan titokban mutatott párját is látom, *nincs mit építeni*” — írta Rákóczinak,⁹³ akivel a magyar kamara és a kancellária különös kívánságát is közölte. A kamara Szirmay útján szeretett volna Bercsényitől kétezer ökröt vásárolni; a magyar kancellár, Mattyasovszky László és Hunyady László kancelláriai titkár — korábban nádori alkalmazott — útlevelet kértek, hogy a pöstyéni fürdőket használhassák.⁹⁴ Ilyen magántermészetű érintkezés nem volt ritka a szemben álló felek között.

Szirmay lelkesedése, amint erre Galya és Bercsényi egymástól függetlenül utalt, alaposan megcsappant. Működését folytatta, titkárai, diákjai, komornyikjai hozták-vitték a leveleket Bécs és Magyarország között, ő azonban inkább a haditánácstól kapott másik feladatnak, a hadifoglyok cseréjének szentelte magát.⁹⁵ „Látom Szirmay uramnak írásából disgustusát, valamint régen megírtam Nagyságodnak” — állapította meg Bercsényi 1705. május 5-én Rákóczihoz írt levelében.⁹⁶

I. Lipót halála (1705. május 5.) után a tárgyalások egy ideig bizakodóbb hangulatban folytak. Az új király elküldte apja csaknem valamennyi miniszterét, s bízott abban, hogy Rákóczival — akit személy szerint kedvelt — meg tud egyezni. Már korábban is készült vele felvenni a kapcsolatot. Visszahívták és átküldték a birodalmi seregekhez a népszerűtlen Heister tábornokot, s Magyarországra Herbeville, Schlick, Pálffy János és Gschwindt került. Azonban éppen I. József trónra jutásának körülményei, az 1687–1688. évi országgyűlés 1–4. törvénycikkei bizonyultak a megegyezés akadályainak. Azért kívánták a felkelők Esterházy Pál nádor

eltávolítását is, mert döntő szerepe volt ezeknek a törvénycikkeknek létrejöttében.

A király halálát, az új király trónra lépését és kegyelmi szándékát háromféle levél útján tudatták Magyarországgal. Kollonics Lipót esztergomi érsek a papsággal, Esterházy Pál nádor a megyékkel, Pálffy János pedig a Rákóczi mellett levő Szirmayval közölte a hírt.⁹⁷ A nádor leveleit Jeszenszky István nádori titkár vitte, aki május 28-án Bercsényitől menlevelet kapott. Bercsényi ezt május 24-én Nyitrán írta, s a nádornak szóló igen udvarias hangú kísérőlevélben küldte el; Jeszenszky 28-án kapta kézhez Pálffy Jánostól.⁹⁸ A nádornak az volt a kívánsága, hogy titkára, mielőtt felkeresi Rákóczit, előbb találkozzék Szirmayval. Bercsényi ebben az ügyben három levéllel is unszolta a fejedelmet, hivatkozva a nádor kérésére.⁹⁹

Láttuk, a nádor kerülő utakon, így a formákra erősen ügyelő Szirmay útján is, üzenhetett Bercsényinek, de országos kérdésekben önállóan nem írhatott. Válasznak szánt 18 pontját tudomásul vették, de a királyi válasz ettől eltérő volt. Ebben az esetben is, Stepney tudomása szerint, be kellett mutatnia fogalmazványait Seilern miniszternek,¹⁰⁰ aki nem sietett azokat visszaadni. Azért nem, mert előbb látni akarták Rákóczi válaszát a Szirmayval küldött királyi határozatra.¹⁰¹ A választ Okolicsányi és Viza hozták Bécsbe, s mivel még Lipót életében készült, nem volt túlságosan kedvező. Rákócziék országgyűlést akartak összehívni, hogy az döntsön a mediatio elfogadásáról.¹⁰² Ezek után indult el Jeszenszky titkár a megyéknek szóló levelekkel a biztos kudarcba, mert a nádor nem címezte hercegnek Rákóczit, csak méltóságos úrnak. Rákóczi a neki szóló levelet a mellékletekkel együtt feltöretlenül visszaadta, a titkár küldetése véget ért. A történeletről többek között maga a jelenlevő Szirmay tudósította Pálffy Miklóst, s erősen elítélte az eljárást.¹⁰³ A nádor saját elgondolását a címzés kérdésében ezúttal nem ismerjük. Annak idején a Thökölynek esetleg adandó hercegi cím ellen hevesen tiltakozott.¹⁰⁴ Bizonyos, hogy az eset a fejedelem hívei között népszerűségét nem növelte, bár nem lehetett titok, hogy a végső döntésért sohasem ő felelt. Biztos, hogy Rákóczi sem egyedül csak a címzés miatt nem ment bele a tárgyalásba.

Stepney előtt, amikor július 20-án tudósította erről miniszterét, először rémlett fel a trónfosztás lehetősége,¹⁰⁵ bár a július 22-én Bécsbe érkező Szirmay igyekezett őt megnyugtatni, hogy a címkérdés megoldódik és elsimul.¹⁰⁶ Rákóczi ugyanis a tárgyalásokra vonatkozó hírekkel várta vissza.¹⁰⁷

1705 nyarán a nádor és öt magyar úr — köztük saját fia, Mihály — újabb emlékiratot dolgozott ki a tárgyalások folytatása ügyében.¹⁰⁸ A mediatorok is közölték Szirmayval a fegyvernyugvásra való megállapodás feltételeit, de elégtelennek találta, mivel nem volt bennük szó a felkelők által kívánt királyválasztásról és az Aranybulla ellenállási záradékáról.¹⁰⁹ Július 31-én rövid fegyverszünet kötésére vonatkozó feltételekkel ment vissza Magyarországra Schlickkel együtt, aki a négy hónapja tétlen császári seregeket akarta mozgásba hozni.¹¹⁰ Bercsényi úgy tudta, hogy Szirmay 12 hétre szóló fegyverszünettel érkezik.¹¹¹ Mire Szirmay Rákóczihoz ért, tapasztalhatta a császári sereg pusztításait (Schlick terve tehát megvalósult), és helytelenítette, mivel megtorlásra vezethet.¹¹²

1705 szeptemberében megtartották a szécsényi gyűlést, amelyen Szirmay is jelen volt. A gyűlés október 1-jén ért véget. A szüret után megkezdődtek még októberben az 1706. július 22-ig tartó nagyszombati tárgyalások. Bercsényi, Széchényi Pál és Szirmay aggódva figyelték az erdélyi hadi eseményeket, s Bercsényi még az Erdély vesztét jelentő zsibói csata előtt megírta Rákóczinak: „Érsek uram [Széchényi Pál], Szirmay uram azt mondják, mindjárt elborotváltatják az magyar szakállt, ha Nagyságod béereszti az németet Erdélyben.”¹¹³ Szirmay november elején tért vissza Bécsbe, ahol, közvetítői gondjai mellett, Bercsényiné számára vásárolt,¹¹⁴ s a férjével pereskedő nádornét rábirta a nádor kívánságainak teljesítésére.¹¹⁵

1705. december közepén a kuruc sereg Sopron és Kismarton felé tartott, a nádor vára és uradalma veszélybe került. Esterházy Pál panasszal fordult az udvarhoz, háborús és korábbi kárait sorolta fel, amelyekért nem kapott kárpótlást. Ehhez újabb sérelme is járult, mellőzése a béketárgyalásoknál, ami nádori és helytartói jogait csorbítja.¹¹⁶

A tárgyalások olyan szakaszba léptek, amikor annak híre járt, hogy Bercsényit különféle ígéretekkel megpróbálták Rákóczitól elválasztani. Nemcsak a nádor, az angol mediator is mellőzve és sértve érezte magát. Szirmay december 16-án Stepney-től való búcsúvétel nélkül indult vissza Pozsonyba. Előzőleg napokon keresztül tárgyalt Wratislaw cseh kancellárral, s 13-án a királynál is járt kihallgatáson. Ettől a naptól kezdve Stepney nem látta többé, s ekkor írta követtársainak Nagyszombatba a már fentebb említett, Szirmay szereplési vágyára vonatkozó, nem hízelgő jellemzést. Attól tartott, hogy az udvar megbízásából különféle ajánlatokkal ő akarja megnyerni Bercsényit.¹¹⁷ Jellemző, hogy Stepney haragjában nem a trónon és környékén ülő fő intézők, hanem az eszköz, Szirmay ellen kelt ki. Bercsényi, Szirmayval való találkozás után, tudósította Rákóczit, hogy a császár őt Bécsbe várja, s Szirmay útján kérdezte, „mikor, s bizonyosan-i menek által?”¹¹⁸ Pár hét alatt, Stepney megfigyelése szerint, átalakult a kedvező bécsi közvélemény Bercsényivel szemben, aki nem hagyta magát eltántorítani.¹¹⁹

Visszatérve a nádor fentebb említett panaszára, sem a király, sem a haditanács nem tudott rajta segíteni. A kismartoni vár nem kaphatott erősítést a kurucok ellen, ezért a nádor kérésére megengedték neki, hogy *Bercsényitől kérjen védlevelet*. Minderre hivatalos engedélyt vagy utasítást nem találtam, de a körülmények ismeretében Jeszenszky István nádori titkárnak Bécsből 1705 decemberében a nádorhoz írt leveleiből, továbbá Andrassy Pál, Csáky Mihály és Bottyán János 1706. évi, Kismartonra vonatkozó levelezéséből kitűnik, ami történt.¹²⁰

Szirmay, mint tudjuk, 1705. december 16-án „angolosan” távozott Bécsből, kétségbe ejtve ezzel Stepney-t. Utóbbinak igaza volt, Szirmay valóban tárgyalásokat folytatott Wratislawval. Jeszenszky titkár is azt írja, hogy december 15-én Szirmay Wratislawnál volt elbúcsúzni, s a titkár azt is pontosan tudta, miről tárgyalt Szirmay ezen a búcsúlátogatáson a nádor fenti ügyében, mert elutazása előtt még találkozott vele. Szirmay nyíltan elmondta Wratislawnak, hogy a nádor az ő közvetítésével védelmet kíván kérni Bercsényitől Kismarton részére, s hozzátette, hogy — mindig az udvar tudtával — az ő korábbi magyarországi útjain is

intézett hasonló magánügyeket a Pálffy család (Bercsényi rokonai), Liechtenstein herceg és mások kívánságára. Ezúttal is megkérdezte Wratislawot, szabad-e a nádor kívánságát Bercsényihez továbbítania. Wratislaw válasza a következőképpen hangzott, amint Jeszenszky levelében olvasható: „Erre azt felelte Wratislaw uram, hogy ebben positive sollemnis consensusát nem adhatja, propter multas conditiones et consequentias, de mivel az jószágának [Kismartonnak] defensioja nem lehet, és, ha valaki más móddal az maga jószágának prospicialhat, azt impedialni lenne crudelitas. Erre Szirmay uram felelt, hogy ez csak annyit teszen, hogy az udvar ezt csak *ujjain át akarja nézni*, melyet Wratislaw úr nem negalt.”¹²¹

Szirmay szerzett is a nádor részére védlevelet Bercsényitől, bár ebben kevesebb biztosíték volt, mint amit a nádor kért. Jurátusával elküldte Bécsbe Jeszenszky titkárhoz, aki december 23-án tett erről jelentést a nádornak, s egyben megkérdezte, megmutassák-e legalább a másolatot Wratislawnak.¹²² December 26-án azután a haditanácsban mutatta be az iratokat a nádorral szemben éppen nem jóindulatú Herberstein alelnöknek, aki korábban maga nyilatkozott úgy, hogy nem küldhet Kismarton védelmére erősítést, tehát most a történeteket nem kifogásolhatta.¹²³ Csáky Mihály kuruc tábornok pedig — a nádor fentebb említett régi bajtársának, Csáky István országbírónak és felső-magyarországi főkapitánynak fia, Bercsényi Miklósnak sógora — már december 27-én tiszteletteljes hangú levelében kérte a kismartoni várnak s a benne levő lőszernek átadását, hogy a nádor rezidenciáját baj ne érje, „lévén azonkívül a méltóságos fejedelemtül és főgenerális uramtul speciális parancsolatom Hercegséged jószágát kiváltképpen protegaljam és conservaljam”.¹²⁴

„Miklós úr”¹²⁵ tehát nem zárkózott el rokonának és régi pártfogójának kérése elől. A távol levő fejedelem hozzájárulását sem várta meg, azonnal intézkedett. Szirmay, Magyarországra utazása előtt, még azt is biztosra ígérte Jeszenszkynek, hogy szükség esetén a Kismartonban levő borok elszállítására is megszerzi az engedélyt Bercsényitől.¹²⁶

Kismarton sorsát 1706 végéig figyelve azt látjuk, hogy Andrassy Pál, Csáky Mihály és Bottyán János a védlevelhez tartották magukat — maguk a kuruc hadak természetesen nem.¹²⁷

1706 első heteiben Szirmay először Bercsényi közelében tartózkodott, azután megfigyelőként elment a miskolci gyűlésre. Közben titkárai, hírnökei útján állandó kapcsolatban volt a bécsi haditanáccsal, az angol és holland mediatorokkal¹²⁸ s kerülő úton bizonyára a nádorral is. Stepney is megnyugodott, mivel úgy látta, Szirmay elégedetlen a Bercsényinél elért politikai engedményekkel, azonkívül határozott fellépést tanúsít a kurucokkal szemben, akik között változatlanul hitele van — ha tehát nem lépi túl saját kereteit, továbbra is javasolta felhasználását.¹²⁹

Annál elégedetlenebbül nyilatkoztak a mediatorok az udvar és a nádor fellépéséről, ami sértő a felkelőkre.¹³⁰ Különösen a népszerűtlenné vált nádor beavatkozását tartották károsnak.¹³¹

A miskolci gyűlés után Szirmay elkeseredett hangú levelet írt Egerből, betegágyából régi barátjának, Vay Ádámnak. Az áttért protestáns a predesztinációban

keresett vigasztalást. Csalódott Rákócziban, aki állítása szerint sokat fordított részben saját céljaira, részben hadi célokra a Szirmay-birtokokból.¹³² Továbbra is, egészen a nagyszombati tárgyalások befejezéséig részt vett a külföldi mediatorok és különböző bécsi küldöttek — köztük Rákócziné és Aspremontné — mellett a közvetítés munkájában, de legalábbis átmenetileg kihűlt szívvvel. Rákócziné megérkezése után (május 3-án) a mediatorok azonnal elküldték Rákóczihoz Nyitrára Szirmayt, Vizát és Okolicsányit azzal a megbízással, hogy azonnal tárgyaljanak vele, amint feleségétől a bécsi feltételeket megtudta. Ha nem kapnának kedvező választ, akkor a mediatorok is felkeresik Rákóczit.¹³³ Szirmay és társai már másnap, 4-én erre kérték őket.¹³⁴ A császár egyetlen küldöttje sem tudta rávenni Rákóczit, hogy lemondjon Erdélyről. A mediatorok, miután maguk is tárgyaltak vele, Szirmayt a válasszal Wratislawhoz küldték Pozsonyba.¹³⁵

Szirmaynak, fentebb ismertetett anyagi panaszai ellenére, volt annyi készpénze, hogy 1706 májusában 2000 forintot tudott előlegezni Lipótvár élelmezésére. Ezt az összeget átadta a felkelőknek, akiknek, egyezmény értelmében, el kellett volna juttatniuk a készleteket a várba. Szirmay Bécsben visszakapta a pénzt, de mert a szállítás késett, Wratislaw május 22-én felháborodva közölte ezt a holland mediatorral, s ugyanakkor utasította Szirmayt, hogy vagy fizesse vissza a pénzt a császári biztos kezéhez, vagy azonnal vigye keresztül a szállítmánynak Lipótvárba küldését.¹³⁶

A közvetítő tárgyalások végső szakasza május végén és június elején indult meg. A császári bizottság mellett Szirmay, Viza és Okolicsányi kiségitőként vettek részt.¹³⁷

A közvetítő tárgyalások eredménytelenül értek véget, de a közvetítők jutalma nem maradt el. Szirmay István és fogadott fia, Tamás 1707. április 23-án grófi diplomát kapott.¹³⁸ Szirmay Tamás külföldön utazott, Szirmayné is elmehetett Bécsből, hogy veszélyeztetett birtokai közelében legyen. Maga Szirmay az egész 1707. évet ágyban töltötte, súlyos betegen.¹³⁹ A király más módon is érezte vele szemben jóindulatát, így 1707-ben utasította a nádort, hogy intézkedjék Szirmaynak a magyar kamara által lefoglalt borai ügyében, mivel felső-magyarországi birtokairól évek óta nincs jövedelme.¹⁴⁰ Ekkor fordult Szirmay segítségért Bercsényihez is, kérve, hogy birtokáról bort és ételmezt hozathasson.¹⁴¹

Szirmay István és Tamás rákerült arra a jegyzékre is, amely a király hűségén maradt országos méltóságokat és mágnásokat sorolja fel.¹⁴²

Nem feledkezett meg róla a nádor sem. A külföldi tanulmányújáról hazatért Szirmay Tamást elismerő sorok kíséretében Batthyány Ferenc udvarába ajánlotta.¹⁴³ 1709-ben pedig bizonyosságlevelét állította ki számára arról, hogy az udvar engedélyével Tolnay Gábor nádori ítélőmester kuruc fogsága idején visszakapta 1701-ben elvesztett ítélőmesteri tisztét.¹⁴⁴ Betegsége folytán ennek gyakorlatilag nem lehetett jelentősége, a ténylegesen működő nádori ítélőmester ekkor Meskó Ádám volt.

Őnod után Szirmay István birtokait a többi királyhű úréval együtt elkobozták, mégpedig a sebesültek részére létesített hadikórház céljára.¹⁴⁵ 1711-ben, a szatmári béke után viszont Szirmay István — életének utolsó évében — megkapta Rákóczi Ferenc makovicai uradalmának felét.¹⁴⁶

JEGYZETEK

¹ Szirmay Istvánra és a családra vonatkozólag l.: Nagy Iván: i. m. VII. k. 744–745. Sz. Szirmay Antal: *Notitia historica...inlyti comitatus Zempliniensis*. Kiadta és indexszel ellátta Kovachich Márton György, Buda, 1803. (Szirmayt *egyértelműen* királyhűnek tekinti, tetteit ebből a szempontból ítélte meg; adatai azonban hasznosak.) Némethy Lajos: i. m. 401–418. (Az egykorú iratokban Szirmay András néven szerepel; Szirmay Istvánnak testvére.)

² A szepesi káptalannak Eödönffy Vinnai György és *sógora, Szirmay István* zálogügyében 1673. júl. 29-én kiállított oklevele szerint. MOL P 640.

³ MOL A 57 20. k. 386–387.

⁴ Uo. Szirmay István vagyoni helyzetéről: „... copiosis ex Dei optimi maximi benedictione, proprio marte virtuteque ac industria partis et acquisitis bonis mobilibus pariter et immobilibus”. Jómódjáról l. családi levéltárának sok iratát. MOL P 640.

⁵ 1709. máj. 9-én Batthyány Ferenc grófhhoz írt levelében önérettel teszi fel a kérdést: „... eddig senkinek egy pénz interest nem fizetvén, most vénségemre adóssittatnám magamat?” MOL P 1314 100 537. (Ő maga annál több kamatot szedett másoknak adott kölcsönei után.)

⁶ Szirmay apja Zemplén megye alispánja volt, ő maga, Nagy Iván (l. jegyzet) szerint, 1675-ben ugyanennek a megyének táblabírája, akit a király 1676-ban Homonnai Drugeth Zsigmond főispánnal együtt követségbe küldött Lengyelországba.

⁷ 1678. szept. 2. Kőváron kötelezvényt állított ki Teleki Mihály részére, két Sáros megyei nemes adósságának fedezetéül. — 1688. szept. 17-én Vay Mihály ügyében írt Telekinek. Teleki Mihály levelei. MOL P 1238.

⁸ Thököly Imre 1680. márc 22-én még tárgyalni kívánt Teleki Mihállyal, aki azonban ekkor már elutasította. Trócsányi Zsolt: i. m. (Teleki Mihály) 249.

⁹ Szirmay Antal: i. m. 251, a főispán a felkelők ellen foglalt állást.

¹⁰ MOL P 125 8347.

¹¹ Uo. 8349.

¹² Levele 1681. jún. 28. Sopronból Dessewffy Istvánhoz, Sáros megye pénztárosához: kérte birtokai után az országgyűlési követeknek járó adómentességet. MOL P 91 — 48.

¹³ Caprara Aeneas fővezér levele a nádorhoz 1681. szept. 29.: „... quantum ad praesentem vindemiam superiorum partium quomodo assecuranda sit... salvum passum... ipsis dominis Szirmay et Szent Ivani transmissi”. MOL P 125 1774.

¹⁴ Uo. 7731.

¹⁵ Uo. 2815.

¹⁶ Uo. 8390.

¹⁷ Uo. 1276, a titkár jelentése.

¹⁸ Uo. 1279.

¹⁹ Draskovics Miklósnak politikai felfogása, mivel Szirmay rokonaihoz hasonlóan szerepet vállalt a Wesselényi-összeesküvésben, bizonyára közelebb állt hozzá.

²⁰ Uo. 1285.

²¹ Uo. 4118 és 4120.

²² Uo. 2241.

²³ Uo. 4120.

²⁴ Uo. 4121 és 4123.

²⁵ A meghívó kelte 1682. dec. 12. Munkács. Majláth Béla: i. m.

²⁶ Károlyi Tibor–Géresy Kálmán: A nagykarolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. IV. k. Bp. 1887. 532. Szegedy Pál levele Károlyi Lászlóhoz a kassai gyűlésről.

²⁷ MOL P 125 7032. Biztosok voltak még Hidvéghy Mihály és Szalay Pál. L. alább, Csáky István levelében.

²⁸ MOL R 224, áttéve Esterházy Pál iratai közé (MOL P 125).

²⁹ MOL P 125 7037/b.

³⁰ MOL P 71.

³¹ Uo.

³² 1684. ápr. 18. Linz. A nádor a királyhoz. MOL P 125 7038. „... Izdenczius substitutus est... ne fidem adhibeat pulchris ipsius verbis, quia omnia plena sunt deceptionibus”.

³³ 1684. ápr. 18. MOL P 71. (Kiemelés tőlem.)

³⁴ Ez az irat tévedésből került Esterházy Pál levéltárában az 1681. évek közé; utolsó száma szerint kelte 1685, ez egyébként tartalmából is megállapítható. MOL P 125 6991.

³⁵ Némethy Lajos: i. m. 411 és Szirmay Antal: i. m. 259. 654. §. Utóbbi szerint Caprara színleg elfogadta Szirmay követségét, s úgy vitette Bécsbe, s ugyanott átadta az udvarban Thököly kérvényét; ezt állítólag az udvar, Thököly vesztét remélve, ismertette a Portával, majd október 15. után Szirmayt börtönbe vetették. — Horváth Mihály: i. m. 157. szerint a nádor ez ellen tiltakozott volna.

³⁶ Némethy Lajos: i. m. 412 és Szirmay Antal: i. m. 262–263. 658. §.

³⁷ Perét első házasságából való fiával, Erdődy Sándorral. L. az Orbán Pál ítélőmesterről szóló részben, továbbá MOL P 125 1595.

³⁸ Kőszeghy Pálnak, Bercsényi Miklós titkárának elbeszélő költeménye az 1695-ben tartott esküvőről. I. m. 11–12.

³⁹ Némethy Lajos: i. m. 415.

⁴⁰ Uo. 262–263.

⁴¹ L. a nádori adományról szóló részben.

⁴² MOL A 57 23. k. 63–65.

⁴³ Uo. 23. k. 347–349.

⁴⁴ Uo. 23. k. 349–351.

⁴⁵ „Hungaricus aulicus consiliarius.”

⁴⁶ Uo. 23. k. 478–481. Hivatkozás jogtudására: „... in politicis iuxta et iuridicis studiis atque scientiis te fecisse progressus”.

⁴⁷ Papp László: i. m. 318. azt állapítja meg, hogy Tolvay Gábor volt az egyetlen báró a nádor ítélőmesterei között. Tévedés, a bárói címet akkor kapta, amikor már nem volt ítélőmester (l. a róla szóló részt). Az egyetlen bárói ítélőmester (előbb országbírói, majd nádori) Szirmay István volt ebben a korszakban.

⁴⁸ 1698. júl. 5. Farkas István levele rokonához: „Ítélőmester uram [Szirmay István] az mandatumot meghozta, kit is kezemhez vettem, de aratásig nem terminál önagysága senkinek, mert csak duodecima praesentis fog installatni in protonotarium palatinalem”. MOL R 224.

⁴⁹ MOL A 35 1690. október, No. 45.

⁵⁰ MOL P 125 5088.

⁵¹ Uo. 4891.

⁵² Uo. 4806.

⁵³ Uo. 8518/a. és MOL N 8 Lad. 46. Fasc. 4. No. 155.

⁵⁴ 1699. október. MOL P 640.

⁵⁵ 1690. márc. 30. Aspremont gróf bizonyítványa Szirmay István királyhűségéről. MOL P 640. — A visszahelyezett királyi parancs: MOL A 35 1690. április, No. I. Felmentése, a per tárgyának ismeretése MOL A 57 21. k. 105–106: Absolutiones magistri Stephani Szirmay in facto praetensi incoestus. (Közeli rokonnal való állítólagos kapcsolat.)

⁵⁶ L. a nádori adományról szóló részben.

⁵⁷ 1692. dec. 30. Csáky István országbírói bizonyáglevele a Szirmay István kérésére felvett tanúvallomásokról. MOL P 640.

⁵⁸ MOL N 8 Lad. 46. F. 2. No. 6. és MOL P 125 9193.

⁵⁹ MOL N 8 Lad. 54. F. 7. No. 30. az alnádor bizalmas levele a nádorhoz. — A per egyéb iratai uo. No. 33., 34. és MOL P 125 9181, valamint MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 200. és 201.

⁶⁰ 1692. febr. 8. levél. MOL P 566. XXX. cs. 36. sz.

⁶¹ Szirmay Antal: i. m. 284. 711. §, továbbá Márki Sándor: i. m. I. k. 141: Bercsényi házában gyülekeztek a Szirmay és a Vay testvérek, s a németes öltözetű Rákóczi eleinte bizalmatlanul fogadták.

- ⁶² Szirmay Antal: i. m. 284. 711. §.
- ⁶³ Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966, 310. — L. még uo. 100, 116. jegyzet, 305/97. jegyzet.
- ⁶⁴ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 89–90. — 1701. ápr. 19., majd. 10., 23. a nádor sürgető levelei Klobusiczky Ferenchez. MOL R 224 1900: 24, kiadva: Czobor Alfréd: i. m. 9–29. — L. még 1701. júl. 4. felszólítás: MOL N 8 Lad. 46. F. 5. No. 246. — L. még a Tolvay Gáborról szóló részt. — Az ítélmesteri pecsétet és Szirmay iratait a letartóztatást foganatosító gróf Solari adta át Klobusiczkynek (l. ennek levelét a 66. jegyzetben.)
- ⁶⁵ MOL R 224 1900: 24, Klobusiczky-iratok.
- ⁶⁶ Panaszos levele Károlyi Sándorhoz 1701. ápr. 26. Károlyi–Géresy: i. m. 5. k. 1.
- ⁶⁷ Szirmay Antal: i. m. 284. 711. §.
- ⁶⁸ 1702. máj. 30. MOL P 1314 73 029.
- ⁶⁹ Simonyi Ernő: i. m. I. k. 18–19.
- ⁷⁰ 1703. jún. 20. levél. Károlyi–Géresy: i. m. 5. k. 16.
- ⁷¹ MOL P 8531.
- ⁷² Simonyi Ernő: i. m. I. k. 100.
- ⁷³ 1704. máj. 14., Bécs. MOL P 125 11 761.
- ⁷⁴ Simonyi Ernő: i. m. 373, 382.
- ⁷⁵ Megállapítása szerint Szirmay majd megőrül azért, hogy mindenbe belevonják, és a világon minden alkalmat megragad, csakhogy szükségessé tegye magát. Stepney levelei Bécsből: 1704. aug. 9., szept. 6. és 10. Simonyi Ernő: i. m. I. k. 373, 416, 423; és 1705. dec. 16., uo. II. k. 280.
- ⁷⁶ Stepney 1704. aug. 9. és szept. 6. levelei. Uo. I. k. 373 és 416.
- ⁷⁷ Stepney 1704. aug. 9. levele. Uo.
- ⁷⁸ Stepney 1704. szept. 6. levele. Uo.
- ⁷⁹ Stepney 1704. szept. 7. levele. Uo. I. k. 419.
- ⁸⁰ Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 13. (1704. ápr. 19., Nagyszombat. A számkra terhes Auersperget adták volna érte.)
- ⁸¹ Stepney levele 1704. nov. 12., Bécs. Simonyi Ernő: i. m. I. k. 558.
- ⁸² Stepney levele 1704. szept. 10. Uo. I. k. 423.
- ⁸³ 1704. szept. 12. Vágszerdahely. Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 133–134.
- ⁸⁴ Uo. és Whithworth levele 1704. szept. 17. Simonyi Ernő: i. m. I. k. 435.
- ⁸⁵ Whithworth levele 1704. szept. 24. Uo. I. k. 443.
- ⁸⁶ Ennek területéről mindketten kiszorultak. Koháry Bécsből indult a tárgyalásra. Feltehetőleg ő is azok között a főúrnak között volt, akik a már említett 18 pontos választ készítették. Thaly Kálmán: Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből. TTár, Bp. 1878, 396–400; és: Koháry levele a nádorhoz okt. 12. Pozsonyból. MOL P 125 2810.
- ⁸⁷ Stepney levele 1704. nov. 3., Selmec. Simonyi Ernő: i. m. I. k. 517–518. — A létszám nagyobb, mint amennyit 1683/84-ben Esterházy Pál a nemesi felkelés szervezésekor remélt. L. a honvédelemről szóló részben.
- ⁸⁸ Uo. 520.
- ⁸⁹ Stepney levele 1704. nov. 12., Bécs. „... he would have been made president of the chamber at Presburg in reward of his services”. Uo. 558.
- ⁹⁰ A királyi határozat e levél szerint: „Pro primo némely punctumokat directe resolva őfölsége, pro secundo némelyeket accomodalhatni intra tempus pacificationis, pro tertio némelyeket éppen pro diaeta resolva — így lévén a dolog, ez az ablegatio csak hiában institutionalatik. Szirmay uram öngyásága megizente őfölségének, ha hamar békességet kíván az országban, in omnibus punctis directe resolvalja magát, mert a békességet Bécsből, nem Magyarországból várja.” MOL P 125 2143.
- ⁹¹ Stepney levele szerint. Simonyi Ernő: i. m. II. k. 37.
- ⁹² Uo. II. k. 41., 48.
- ⁹³ 1705. márc. 14., Nyitra. Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 401.

⁹⁴ Bercsényi, bár az ökrök eladása 20 ezer forint jövedelmet jelentett volna, félt, hogy azokat Olaszországba vinnék tovább. Uo. IV. k. 405.

⁹⁵ 1705. ápr. 8., Bécs. Stepney levele: „We have writ another letter to Baron Szirmay only, at the desire of the Council of War, from whom he has a particular commission to negotiate the exchange of prisoners”. Simonyi Ernő: i. m. II. k. 58. Erre május 22-én kaptak tőle részletes választ. Uo. 96.

⁹⁶ Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 490.

⁹⁷ L. a 93. jegyzetet.

⁹⁸ MOL P 125 11 762, 1409/a és 2580.

⁹⁹ 1705. máj. 28. Újvár, máj. 30., Szered, máj. 31., Nyitra. Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 557–559.

¹⁰⁰ 1705. máj. 16. Stepney levele. „But the Palatin has been obliged to submit the papers he had prepared to Baron Seilern's correction who has not yet returned them”. Simonyi Ernő: i. m. II. k. 84.

¹⁰¹ Stepney levele május 20. Uo. II. k. 87.

¹⁰² Ua. máj. 23. Uo. II. k. 89.

¹⁰³ Meñzik Ferdinand: i. m. 419–420.

¹⁰⁴ Felterjesztése I. Lipóthoz 1683. febr. 8. MOL P 125 7007. — Rákóczi a fejedelmi címet mint családjának járót már gyermekkorában is megkövetelte a jezsuiták neuhausi intézetében. Márki Sándor: i. m. I. k. 95. Különben is I. Lipót 1694-ben saját személyére engedélyezte a hercegi cím használatát. Uo. 139.

¹⁰⁵ Simonyi Ernő: i. m. II. k. 136.

¹⁰⁶ Stepney levele júl. 25., Bécs. Uo. II. k. 175.

¹⁰⁷ Rákóczi levele Károlyi Sándorhoz júl. 22., mely szerint Szirmay fegyverszünet ügyében ment Bécsbe, „... és mindenekelőtte egymás erejét megpróbálnánk, mind a két részről in flore lévén, kezdenék beszélni a tractarul, melyet én ország gyűlésére halasztottam”. Károlyi-Géresy: i. m. V. k. 251.

¹⁰⁸ Stepney levelei 1705. júl. 22., 25. és aug. 15. Simonyi Ernő: i. m. II. k. 168, 175, 188.

¹⁰⁹ Stepney levele júl. 25. Uo. II. k. 175.

¹¹⁰ Stepney levele aug. 1. Uo. 181.

¹¹¹ Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 663–664.

¹¹² Stepney levele aug. 19. Simonyi Ernő: i. m. II. 191.

¹¹³ Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. 731.

¹¹⁴ 1705. dec. 4. Jeszenszky István titkár a nádorhoz: „Tegnap küldötte el egyik deákját Nagyszombatban Szirmay uram bizonyos vásárlásokkal Bercsényiné számára.” MOL P 125 2554.

¹¹⁵ Uo. 600.

¹¹⁶ Uo. 7084.

¹¹⁷ Stepney levele 1705. dec. 16.: „... il y a des gens qui croit qu'il est autorisé par la cour à faire des offres particulières pour gagner le [Comte] Berczeni dont il prétend possider la confiance.” Simonyi Ernő: i. m. II. k. 280.

¹¹⁸ Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) IV. k. 748.

¹¹⁹ Simonyi Ernő: i. m. 379–382.

¹²⁰ L. a nádor közvetítői tevékenységéről szóló részben...

¹²¹ 1705. dec. 16. Bécs. Jeszenszky István a nádorhoz. MOL P 125 2556.

¹²² Uo. 2559.

¹²³ Uo. 2560.

¹²⁴ Uo. 1785.

¹²⁵ A kora ifjúságától kezdve jól ismert Bercsényit csak így nevezték a nádor környezetében, a szabadságharc alatt is. Pl.: 1705. dec. 16. Jeszenszky a nádorhoz. Uo. 2556.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ L. a 120. jegyzetet.

¹²⁸ Simonyi Ernő: i. m. II. 320–370.

¹²⁹ Uo. 330.

¹³⁰ Uo. II. 369 és 365.

¹³¹ Uo. 401.

¹³² Márc. 20., Eger. MOL G 15 Caps. D. Fasc. 85.

¹³³ Simonyi Ernő: i. m. III. k. 3.

¹³⁴ Uo. III. k. 6.

¹³⁵ Uo. III. k. 11.

¹³⁶ Uo. III. k. 37.

¹³⁷ Márki Sándor: i. m. I. k. 538.

¹³⁸ Szirmay Antal: i. m. 293–299.

¹³⁹ 1708. jan. 10., Pozsony. Levele Bercsényihez. MOL G 15 Caps. E. Fas. 123.

¹⁴⁰ MOL N 8 Lad. 46. F. 6. No. 256.

¹⁴¹ „...udvarolván előbb Nagyságodnak, hogy az méltóságos fejedelem és Nagyságod gratiájából küldhessen nyavalyás feleségem bort és egy féle provisiot; talán ebbéli gratiajat valaha megszolgálhatom Nagyságodnak”. Szirmay levele Bercsényihez. (I. a 139. jegyzetben.)

¹⁴² MOL P 125 8539.

¹⁴³ 1708. júl. 16., Pozsony. MOL P 1314 73 036. (Vö. az 5. jegyzettel.)

¹⁴⁴ 1709. okt. 4., Bécs. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 989–990.

¹⁴⁵ Thaly Kálmán: i. m. (Archivum Rákócziánium) III. k. 454.

¹⁴⁶ Szirmay Antal: i. m. 305. 740. §.

TOLVAY GÁBOR NÁDORI ÍTÉLMESTER, ALNÁDOR

Középnemesi családból származott,¹ szűkebb hazájának Nyitra és Trencsén megye tekinthető. Előneve: köpösdí. Köpösd Nyitra megyei faluban birtoka is volt.² 1701-ben Nyitra megyében kapott nádori adományt,³ más alkalommal ugyancsak ott kérte adományul Finta pusztát.⁴ 1700-ban sógorával, Jeszenszky István nádori titkárral együtt Pozsony megyében kapott nádori adományt.⁵ Tolvay Gábor első felesége, aki 1700-ban már nem élt, Jeszenszky Istvánnak féltestvére volt.⁶ Mint a családi birtokviszonyok ismerője 1709-ben bizonyáglevelet állított ki Jeszenszky István és Miklós nádori titkárok részére arról, hogy anyai ágon jogot formálhatnak a kincstár kezére került Ottlik-birtokokra.⁷ Második felesége Jászy Anna Mária.⁸ Ugyancsak Gábor nevű fia a nádor fennhatósága alatt álló bányavideki főkapitányságban volt zászlótartó.⁹

Jogot tanult, pályája kezdetén ügyvédi tevékenységet folytatott.¹⁰ 1688-ban a nádor az ország legjobb jogászai közé sorolta, és a magyar törvények megreformálására kiküldött háromtagú bizottság egyik tagjává javasolta. Ugyanekkor Szokolca város jegyzője.¹¹ A fenti, 1700. és 1701. évi nádori adománylevelek Nyitra megye táblabírájának nevezik.¹² 1682-ben és 1683-ban Trencsén megyében lakott, s ugyanott 1682-ben a felkelő gyalogos-, 1683-ban pedig lovasnemességnek hadnagya; részt vett a török elleni harcokban, így az eszéki csatában is.¹³ 1683 januárjában Trencsén megye őt küldte követül a királyi udvarba, hogy a beszállásolt idegen katonaság elleni panaszokat előterjessze.¹⁴

Bárói diplomája szerint 13 évig volt személynöki, majd nádori ítélőmester. A forrásokban 1693-ban tűnik fel állandó jelleggel személynöki ítélőmesterként.¹⁵ Orbán István személynök 1693-ban halt meg, utóda még ebben az évben Maholányi János lett,¹⁶ de Maholányi halála után (1699) Klobusiczky Ferenc személynöksége alatt¹⁷ is megmaradt tisztében egészen addig, amíg 1701-ben nádori ítélőmesterré nevezték ki.

Ezt a tisztséget Szirmay István nádori ítélőmesternek Rákóczi Ferencsel együtt történt letartóztatása után (1701. április 18.) kapta meg. Ekkor a nádor a gyanúba került Szirmayt megfosztotta ítélőmesteri tisztétől,¹⁸ és utódává királyi hozzájárulással Tolvay Gábort nevezte ki, aki már 1701 áprilisában letette a nádor előtt az esküt. De a nádornak Szirmay Istvánnál levő bírói pecsétje és az ítélőmesteri iratok — amelyeknek lefoglalására és az alnádorhoz való elküldésére a nádor Klobusiczkyt többször felszólította — még egy év múlva sem jutottak el hozzá.¹⁹ 1702. április

haza Comandante haza, is onk. Comandante az ad
in finem hancimby levi is Felleghe Sipti:
nha mitalatand hogy az ad ultimat Divin
fudris valom hancimby, vagy az ad ultimat
regim, azon hancimby az ad mind protok le:
vun majemsi hancimby, salkatatonabben
fogok mitem, az ad Cella fud, az ad pingu
Kina hancimby Sigoor fud mitem, az ad
he Sipti fud mitem, az ad Kina hancimby
ten tal, az ad mitem hancimby az ad
fouponor mitem, pingu lovum mitem,
az ad az ad Sipti Sipti, mitem az ad
Mitem pingu az ad hancimby Sipti Sipti
item mitem mitem az ad Sipti, az ad
hancimby Sipti mitem hancimby pingu Sipti
Mitem Comandante hancimby, az ad Sipti
Sipti hancimby az ad hancimby Sipti Sipti
az ad az ad hancimby az ad hancimby
az ad hancimby az ad hancimby mitem,
az ad hancimby, az ad hancimby az ad hancimby.
Az ad hancimby hancimby hancimby Sipti Sipti
Cella hancimby hancimby hancimby, az ad hancimby
az ad hancimby az ad Comandante hancimby
hancimby hancimby. Az ad hancimby hancimby:
gaben az ad hancimby. Mitem.

Adh hancimby hancimby
Sipti hancimby

27-én maga Tolvay Gábor fordult Klobusiczkyhoz, a maga részéről is értesítette nádori ítélőmesteri kinevezéséről.²⁰ 1702. május 26-i levele szerint rokonát és jurátusát, Rázgha Lászlót küldte Klobusiczkyhoz az iratokét és a pecsétért, kérve, hogy nyugta ellenében adja ki neki, Rázgha pedig az alnádornak fogja átadni, s Tolvay Gábor onnan kapja meg.²¹

A Rákóczi-szabadságharcban Tolvay Gábor is részt vett a nádor oldalán abban a közvetítő munkában, amely az angol és holland mediatorok segítségével a felkelés mielőbbi befejezésére irányult. A császári titkos tanács 1704. január 31-i jegyzőkönyve szerint a nádor a további tárgyalásokat a Bercsényi táborát már megjárt Jeszenszky István nádori titkárra és Tolvay Gáborra óhajtotta bízni.²² 1704. április 7-én a magyar kancellária kérdést intézett Nádasdy Tamáshoz és Tolvay Gáborhoz, hogy milyen hatást értek el a királynak az amnesztiával kapcsolatban szétküldött pátensei.²³ Kettőjük szerepét említi 1704. április 9-én Stepney angol ügyvivő is, mint akikkel Esterházy nádor saját — az ügyvivő megállapítása szerint a tárgyalások sikerét eleve kockáztató — körleveleit is elküldte.²⁴ 1704 májusában Tolvay Gábor Heister Siegbert fővezér seregével együtt indult útnak megbízatása teljesítése érdekében Pozsonyból. Miközben a felkelőket igyekezett a király hűségére téríteni, Szerednél fogságba esett.²⁵ Munkács várában 1705-ben egy császári tábornokkal együtt „merényletet” tervezett — bizonyára szökni próbált —, ami nem sikerült.²⁶ Rákóczi Ferencnek Szirmay István közbenjáró levelére írt válasza szerint Tolvayt nem katonai, hanem politikai fogolynak tekintették, s így nem láttak rá módot, hogy a fegyverszüneti tárgyalások során megállapított feltételek szerint szabadon bocsáthassák, illetve kicserélhessék.²⁷ Felesége Stepneyhez fordult segítségért, s ugyanakkor kérését maga a nádor is támogatta Stepneyhez intézett saját levelével.²⁸ A Tolvay család értékes holmiját a nádor fraknoi várába menekítették.²⁹ Tolvay Gábort végül is hosszas előkészületek, diplomáciai tárgyalások után 1708 végén a császári fogságba esett Görgey Jánosért és Györgyért kicserélték.³⁰

Még folyt az alku a fogolycseréről, amikor a trencsényi csata hatása alatt a felkelők béketárgyalásokat kezdtek, és Tolvay Gábort kérték fel közvetítésre. Alkalma volt ismét ugyanazt a tevékenységet folytatni, melynek során 1704-ben fogságba került. Közvetlenül Bercsényi irányította. A feltételeket 1708. december elején, a sárospataki országgyűlésen állították össze, s ezekkel küldték Bécsbe Tolvayt, ahonnan viszont az udvar küldte őt a Dunántúl vitás helyzetének megtárgyalására Esterházy Antal kuruc tábornokhoz.³¹ Az egyezkedés nem sikerült, s ez a béketárgyalás is, csakúgy, mint a korábbiak, hamarosan félbeszakadt.

1709. május 2-án Tolvay Gábor bárói címet kapott az udvarnak és a nádornak tett szolgálataiért.³² Itélőmesteri tevékenységet nem folytatott, minthogy már évek óta Meskó Ádám volt a nádori ítélőmester, sőt a nádor 1709 októberében — amikor Tolvay hazatérése már várható volt — bizonyáglevelet állított ki Szirmay István részére, amellyel visszahelyezte őt 1701-ben elvesztett tisztségébe.³³ Tolvay azonban a nádor mellett jelentős szerepet kapott a közéletben. Bárói diplomája is kiemeli, hogy korábban is, ügyvédi és ítélőmesteri tevékenysége mellett, az országgyűlésen és különféle országos bizottságokban fontos munkát végzett.

Az 1697 végén alakult három (pozsonyi, budai, kassai) bizottság a Rákóczi-szabadságharc idején felbomlott. 1708-tól kezdve, amikor már a hadiesemények alakulása lehetővé tette, a rendek megkísérelték ennek a szervezetnek bizonyos mértékű visszaállítását. A nádor és környezete által tervezett központi szerv (*curia regia*)³⁴ felállítása azonban nem sikerült. Tolvay Gábor kelet nélküli, de tartalma szerint 1709 folyamán sógorához, Skarbala András alnádorhoz írt levelével együtt tervezetet is küldött arra vonatkozólag, hogyan lehetne az udvarnak is megfelelő — lényegében a megszűnt három bizottság feladatkörét ellátó — intézményt szervezni. Őva intette Skarbalát s rajta keresztül a nádort, nehogy a curia régiát erőltessék, amit nemcsak az udvar ellenez, hanem az országgyűlés is jónak látta megvalósítását későbbre halasztani; ha „azon tetszés ellen öhercegsége valamit kezdene, soha bizony idegen vélekedéstül magát meg nem menthetné s mi is okoztatnánk érette, mert lehetetlen, hogy az ki ne tudódnék”.³⁵ Az 1709 végén megalakult két „deputatio” volt hivatva a régebbi kerületi bizottságokat pótolni. Ezek egyikében, amelynek a nádor volt az elnöke, Tolvay Gábor is ülnöki tisztet kapott, bár nevét az első névsor-összeállításból tévedésből kifelejtették.³⁶

1712. október 13-án — amikor Skarbala alnádor feltehetőleg már nem élt — egy magyar kancelláriai leirat Tolvay Gábort két ízben is alnádorként említi.³⁷

Jogi szakértelmét a nádor halála után is igénybe vették. III. Károly uralkodásának elején részt vett a törvények és az igazságszolgáltatás megreformálása érdekében összehívott bizottság (*Systematica Commissio*) munkájában mint annak rendes tagja.³⁸ A bizottságban a király akarátát képviselte, a reform érdekében lépett fel az attól húzódozó többséggel szemben.³⁹

JEGYZETEK

¹ A rá vonatkozó levéltári forrásokból kell adatokat merítenünk, mivel a genealógiai irodalom jórészt pontatlan. Nagy Iván: i. m. II. k. 235–236; és Turul, 1905, 36–38; 1906, 183–184. Papp László: i. m. 318. csak néhány sorban említi, tévesen úgy, hogy ő volt az egyetlen báró a nádor ítélmesterei között. Holott bárói diplomáját ítélmesterege után kapta, l. alább. — Vö.: Szirmay Istvánról szóló részben a 46. jegyzettel.

² 1699-ben Szörényi Ferenc és Jezerniczky Sándor pereskedett vele a köpösi birtok miatt. MOL N 8 Lad. 52. F. I. No. 51. — A per folytatását l.: 1696. évben. R 224-ből kiemelt Illésházy-iratok.

³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 541–543.

⁴ Kelet nélk. Uo. Lad. 54. F. 4. No. 71.

⁵ Uo. Lad. 47. Prot. 5. 515–516.

⁶ Jeszenszky Miklós és István titkárok (l. a róluk szóló részt) II. sz. leszármazási tábláján szerepel, azonkívül apósának, Jeszenszky Miklósnak 1700. évi, uo. említett végrendeletében, mely szerint két leányát a vagyonból már korábban kielégítette, s így meglévő birtokait István fiára (a nádori titkár) hagyja.

⁷ 1709. okt. 15. MOL P 323 IX. Fiók, A. 9. sz.

⁸ L. többek között az 1709. máj. 2. bárói diplomát. MOL A 57 28. k. 148–155, feleségének, gyermekeinek nevével.

⁹ Jeszenszky István titkár levele a nádorhoz: javasolja Tolvay Gábor zászlótartónak hadnaggyá való előléptetését.

¹⁰ Bárói diplomája szerint: „... post solerter navatam iuri patrio operam advocati utriusque fori munia plurimis annorum curriculis” folytatta. — 1687-ben Homonnai Drugeth Krisztina egyik procuratora volt (l. a Galya Andrásról szóló részben a 7. jegyzetet), s ugyanabban az évben szolgálati jutalmául három zsellérből álló porciót kapott Trencsén megyében a Madocsányi családtól. MOL R 224 1893: 15. Majláth-iratok, 1687. dec. 11.

¹¹ Így említve a nádor 1688. ápr. 3-i tervezetében: Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 142.

¹² „... primarius appellationum iudex et assessor”.

¹³ L. bárói diplomáját (8. jegyzet).

¹⁴ MOL P 125 4944.

¹⁵ Ettől kezdve gyakran említve ítélőmesteri minőségben a nádori hivatal kétkötetes mutatójában (MOL N 8), különféle családok neve alatt mint perek intézője.

¹⁶ L. a Függelékben, a világi méltóságok jegyzékében.

¹⁷ Uo.

¹⁸ L. a Szirmay Istvánról szóló részben, a 61–66. jegyzetekhez tartozó szöveget.

¹⁹ A nádor levelei Klobusiczkyhoz 1701. ápr. 19., máj. 10., 23. MOL R 224, kiemelt Klobusiczky-iratok. — A nádor jelentése erről a királyhoz és a bécsi miniszterekhez: MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 89–90.

²⁰ Az új ítélőmester csúfondáros, csipős szavakkal ír elődjéről: közli Klobusiczkyval, hogy a nádor „az prothonotariusságot nekem kegyelmesen conferalni méltóztatott, letévén immár a iuramentumot is öhercegsége előtt”. MOL R 224, kiemelt Klobusiczky-iratok.

²¹ Uo.

²² Menzik, Ferdinand: i. m. 387. és 406. „H[err] Palatinus beghrt, dass neben seinem Secretario auch der Protonotar Gabriel Tolvay geschückt werde.”

²³ MOL A 35 1704. április, No. 25.

²⁴ Simonyi Ernő: i. m. I. k. 230. Stepney levele Hedges miniszterhez.

²⁵ 1707. dec. 14. a magyar kancellária tájékoztatása a haditanács részére. MOL A 35 1707. december, No. 23. — 1708. ápr. 25. Tolvay Gáborné közlése férje fogságba kerüléséről. Uo. május, No. 9.

²⁶ 1705. márc. 3. Károlyi Sándorné levele erről, férjéhez. Károlyi-Géresy: i. m. V. k. 169–170.

²⁷ 1705. ápr. 26. Benda-Esze-Maksay-Pap: i. m. I. k. 241–243.

²⁸ 1706. máj. 12. Simonyi Ernő: i. m. III. k. 18–19. és 25–26.

²⁹ 1708. jan. 8. Jeszenszky István levele a fraknói főporkoláshoz. MOL P 1314 80 333.

³⁰ Benda-Esze-Maksay-Pap: i. m. I. k. 243, I. jegyzet, továbbá: 1707. dec. 14. MOL A 35 1707. december, No. 23.; 1708. ápr. 25., uo. május, No. 11.; 1708. jún. 6., uo. június, No. 13.; 1708. okt. 11. felesége harmadik kérvénye, amelyet a magyar kancellária a vonatkozó királyi jóváhagyással együtt átküldött a haditanácshoz. uo. október, No. 19.

³¹ Benda-Esze-Maksay-Pap: i. m. II. k. 98. sz. irat, 1708. december — 1709. március, a fegyverszüneti tárgyalásokról; mellette szerkesztői magyarázat a történekről és Tolvay Gábor szerepéről, uo. II. k. 13, 243, 492, 493. — Tolvay Gábor levele Bercsényihez: MOL G 15 Caps. E. Fasc. 118. (terve a közvetítő munka megkezdéséről és lebonyolításáról.) — Válasz Tolvay Gábornak a bécsi udvar által készített fegyverszüneti feltételekre, 9 pontban. Uo. Caps. E. Fasc. 118.

³² L. a 8. jegyzetben.

³³ 1709. okt. 4. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 6. 989–990.

³⁴ Uo. Lad. 47. Prot. 3. 513–528.

³⁵ S. k. levele; mellette összefoglalás a tervezetről, más kéz írásával. MOL P 125 10275.

³⁶ 1709. dec. 4. Hunyady László magyar kancelláriai titkár a nádorhoz. MOL A 35 1709. december, No. 34. és MOL P 125 8543.

³⁷ MOL A 35 1712. október, No. 29.

³⁸ Bónis György: i. m. 72.

³⁹ Uo. 77.

MESKÓ ÁDÁM NÁDORI ÍTÉLŐMESTER

Nyugat-dunántúli középnemes, előneve: fülesi és gálosházi. A Sopron megyei Fülesen és a Moson megyei Gálosházán (Gáloson) volt birtoka, utóbbi helyen kastélya is.¹ A nádor átengedte neki a Sopron megyei Malomházát. Az itteni és a fülesi lakosok panaszt tettek ellene a magyar kancelláriánál, mivel nem törődve még Nádasdy Ferenc országbírótól kapott régi kiváltságaikkal, jobbágyi szolgáltatásokra fogta őket. Így 1712. augusztus 12-én felszólítást kapott a kancelláriától, hogy a két falut illetően maradjon meg az urbárium szabta keretek között.² 1711-ben közös nádori adományul kapott egy nemesi kúriát a Sopron megyei Szeleskút mezővárosban Madarász Imrével, az Esterházy-uradalmak jószágkormányzójával, akivel a megyei közgyűléseken vállelve képviselte a nádor érdekeit.³

Testvére, Meskó Jakab,⁴ a bécsi udvari kamara tanácsosa, az ő jogügyigazgató-sága idején alügyigazgató,⁵ majd utódaként 1707–1709-ben ugyancsak királyi jogügyigazgató,⁶ később pedig a bécsi udvari kamara tanácsosa és referendarius.⁷ Meskó Ádám felesége Kürthessy Mária Zsuzsanna volt.⁸ Gyermekai: Éva, Mária, Terézia és Franciska.⁹

A nádor korábban is kapcsolatba került vele mint megyéjebeli birtokossal és jogással. 1693-ban a Vépen birtokos Csáky Krisztina (akkor Draskovics Miklós országbíró özvegye) küldte Meskó Ádámot a nádorhoz ügyének szóbeli előterjesztésére.¹⁰ 1699-ben Sopron megye néhány földesura a Rábán levő malmok okozta áradások kivizsgálását kérte a királytól, aki parancsot adott a nádornak (mint akinek hatáskörébe tartozott az ügy elintézése), hogy joghoz értő, igazságszerető, érdektelen személyekből álló bizottsággal vizsgálta meg a kérdést. A nádor két küldöttje Niczky György és Meskó Ádám volt.¹¹ 1701-ben Hunyady László volt nádori segédtitkár, ekkor a kancelláriai registrator és pecsétőr procuratorai között szerepel Meskó Ádám és testvére, Jakab.¹² 1703 júniusában pedig, Hrabovszky László akkori királyi jogügyigazgatóval együtt mint aligazgató Bartholotti János Károly főhadipénztáros egyik jogi képviselője.¹³

Mint királyi alügyigazgató vett részt Hrabovszky mellett a jászkun kerület eladását előkészítő munkálatokban. Mindenben a kincstár érdekei szerint járt el. A jászkun privilégiumokhoz olyan jogi magyarázatot fűzött, amelynek alapján igazolhatóvá tette a terület eladhatóságát: a jászok és kunok a király jobbágyai, s így más királyi birtokokhoz hasonlóan elidegeníthetők; a királynak ezt a jogát az 1687-ben megvalósult örökös királyság csak megerősíti. Ami pedig a nádor innen

eredő jövedelmét illeti, az a fizetéséről szóló 1681: 1. törvénycikkben nem szerepel, s különben is ez magánérdek, amit a közérdeknek (eladás) alá kell rendelni. Jelentésével 1702-ben készült el, amikor meg is történt a Német Lovagrend részére való elidegenítés.¹⁴

Tolnay Gábor nádori ítélőmester 1704 májusában négy évre kuruc fogságba esett.¹⁵ Szirmay István, az 1701-ben tisztségétől megfosztott nádori ítélőmester 1704-től kezdve — amint a nádor 1708. évi rehabilitációs oklevele tanúsítja — elvben már ekkor is elláthatta az ítélőmesteri teendőket.¹⁶ Feltehető azonban, hogy a szabadságharc első néhány évében inkább csak ismert közvetítő tevékenységére volt szükség, minthogy az igazságszolgáltatás úgyszólván szünetelt.¹⁷ Új nádori ítélőmester kinevezésére 1707-ben került sor, Meskó Ádám személyében. Különös fordulat, hogy magas beosztású királyi hivatalnok, a királyi jogügyigazgató lett ezúttal nádori ítélőmester.¹⁸ 1721. évi, idézett bárói diplomája ezt mint pályáján való emelkedést tünteti fel,¹⁹ de azonnal megállapítja azt is, hogy ítélőmesterként is mindig hűen szolgálta a kincstár érdekeit. 1707-ben kapta meg a királyi tanácsosi címet is.²⁰ A nádor haláláig viselte az ítélőmesteri tiszteletet, amit a súlyos beteg Szirmay csak névleg kapott vissza, Tolnay Gábor pedig a fogságból hazatérve már nem viselt. Az egykori kamarai hivatalnok, aki 1700–1702-ben határozottan a nádori jogkör ellen is állást foglalt, 1707-től kezdve, a nádorral való levelezésének tanúsága szerint, azonosult — az említett, későbbi királyi elismerés ellenére is — új felettese hivatali, rendi és magánérdekeivel. A volt jogügyigazgató, az új jogügyigazgatónak testvére ügyelt arra, hogy a nádor főispánsága alatt álló megyéket és a család ottani uradalmait ne terheljék túl az állami adóval. 1702. november 2-án jelentést írt a nádornak Moson megye adószétosztó közgyűléséről, amelyen vele együtt a nádori uradalmak prefektusai is jelen voltak. Elégedetlenül állapította meg, hogy bár „Hercegséged képiben comparealtam . . . figyelmcsen reá vigyárván, hogy a dominiumok ultra proportionem ne aggravaltassanak”, ahhoz képest, amennyit előző évben is adózott a megye, igen sok az új kivetés.²¹ 1711-ben pedig, amikor az udvar egyre erőteljesebben követelte a megyék belső, egyéni adófelosztási kimutatásait is,²² Meskó Ádám azt tanácsolta a nádornak, hogy megyei részére, ha csak ezek felküldése esetén kap adóengedélyt, ezt inkább ne kérje, mert a kimutatások nyilvánosságra hozása veszélyt jelent a jövőre nézve.²³

1708-ban Meskó Ádám mint nádori ítélőmester fontos szerepet játszott a csonka pozsonyi országgyűlésen. A királyi előterjesztéseket ugyan a szokástól eltérően nem ő olvasta fel, hanem a nádori titkár,²⁴ azonban a gravameneket összeállító bizottságba Nagy István országbírói ítélőmesterrel együtt beválasztották.²⁵

Júniusban ő is tagja volt a Traun gróf királyi biztoshoz küldött követségnek, amely a gravamenek beadásának pár nappal való elhalasztását kérte.²⁶ Elkészülésük után ezeket Meskó olvasta fel az országgyűlésen.²⁷ Egyik fogalmazványában, állapította meg a naplóíró Erdődy Sándor, sértő kifejezéseket használt a felkelőkkel kapcsolatban; ezeket a felsőtábla a szövegből kihagyatta.²⁸

1709 végén bekerült a nádor elnöklete alatt létesült Pozsonyi Deputatio-ba.²⁹ 1711. április 19-én, I. József halála után ő is — mint ítélőmesterségénél fogva a

királyi tábla tagja — meghívót kapott az Eleonóra királynénál tartandó tanácskozáásra,³⁰ 1711. november 17-én pedig egy szűkebb körű bécsi tanácskozáásra is.³¹

Közéleti pályáján a nádor halála után is tovább emelkedett. III. Károly megerősítette királyi tanácsosságában.³² Élénk működést fejtett ki az 1712–1715. évi országgyűlés idején is.³³ Mindezen érdeme elismeréséül 1721. július 12-én III. Károlytól bárói címet kapott, amely saját családjának tagjain kívül kiterjedt időközben meghalt testvére, Meskó Jakab gyermekeire, Jakabra és Katalinra is. 1723-ban pedig az újonnan alakult helytartótanács tanácsosa és első irodaigazgatója lett. Mindkét tiszttét 1733-ban bekövetkezett haláláig viselte.³⁴

JEGYZETEK

¹ 1912-ben MOL E 148 1912. Fasc. 58. No. 14.: „perpetuus in Füles et Gálosháza” (nádori oklevél).

² MOL A 35 1712. augusztus, No. 51.

³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 902–904.

⁴ 1721. júl. 12-i bárói diplomája szerint Ádám és Jakab testvérek voltak. MOL A 57 33. 494–497.

⁵ 1700. jún. 10. iratban (Ádám) címe: *causarum regalium vicedirector* (az ügyigazgató Hrabovszky István volt). MOL P 1871. — Meskó Jakab 1704 végén tért vissza Bécsbe a Rákócziak feladott Kassáról, ahol 1702 óta a szepesi kamaránál teljesített szolgálatot: 1702. júl. 17., aug. 17., 1703. febr. 22., 1704. jan. 1–4., 16., febr. 6. MOL E 268 jegyzőkönyv. — Jelentése Kassa átadásáról 1705. febr. 25. MOL A 35 1705. február, No. 22., címe itt *causarum regalium vicedirector*.

⁶ 1707. dec. 16. már jogügyigazgató. MOL A 35 1708. január, No. 10. L. a Függelékben levő táblázatot a világi tisztségviselőkről. Ahol a források a két testvérnek csak vezetéknevét adják meg, nem mindig könnyen állapítható meg, melyikükről van szó.

⁷ MOL N 50 Lad. R. Fasc. Z. NB. No. 68.

⁸ L. a 4. jegyzetben a bárói diplomát.

⁹ Uo.

¹⁰ MOL P 125 1596.

¹¹ Az erről szóló 1699. évi iratot közli Thaly Kálmán. TTár, 1885. 154–164.

¹² 1701. ápr. 14. MOL R 224 893: 15 (R 319.)

¹³ MOL A 35 1703. június, No. 71.

¹⁴ Illéssy János: i. m. 37–38, Meskó szerepéről.

¹⁵ L. a róla szóló részt.

¹⁶ L. a Szirmayról szóló részt.

¹⁷ Bónis György: i. m. 41.

¹⁸ Ez évtől kezdve az iratokban folyamatosan mint nádori ítélmester szerepel.

¹⁹ „... ad maiora promotus, munus quoque palatinalis prothonotarius obtinere”.

²⁰ 1707. nov. 11. MOL A 35 1711. december, No. 3.

²¹ MOL P 125 3167. Hat hónapra 82 018 ft 50 dénárt kellett a megyének fizetnie „minden szerviz és ráció contentatioján és a sáncoláson kívül”.

²² Az ún. „individualis repartitio”-t, ahelyett, hogy csak a megye által fizetendő végösszeget adták volna meg, mint általában tették. L. az adóügyről szóló részben.

²³ MOL P 125 3169.

²⁴ Thaly Kálmán: Gr. Erdődy Sándor vasi főispán naplója az 1708-iki országgyűlésről. TTár, 1869, 385–400. Uo. 392, ápr. 3-i feljegyzés: „... az propositio elolvasztatott az palatinus secretariussa által, noha az urak zúgolódtak, mert az palatinus mesterének kellett volna azt olvasni”.

²⁵ Uo. ápr. 11. feljegyzés.

²⁶ Uo. 399, jún. 20. feljegyzés.

²⁷ Uo. 400, jún. 23. feljegyzés.

²⁸ Uo. 399, jún. 17. feljegyzés: "...despotica terminusok".

²⁹ L. az adóügyről szóló részben az 1709. évnél, valamint a Tolvay Gáborról szóló részben.

³⁰ MOL A 35 1711. április, No. 15.

³¹ Uo. november, No. 9.

³² L. bárói diplomáját (4. jegyzet).

³³ Uo.

³⁴ Ember Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848. Bp. 1940, 42, 199,

216.

BENYOVSZKY MÁTYÁS TITKÁR

Régi középnemesi birtokos család sarja. A család ősei 1423-ban kaptak címereslevelet Zsigmond királytól, s ugyanekkor kapták a Trencsén megyei Benyó és Urbanó birtokokat.¹ A később több ágra szakadt család két tagja a XVIII. század végén grófi címet szerzett.² Egyik családtag 1682-ben kelt végrendelete szerint a család egy része ekkor protestáns volt. Közeli rokonság fűzte a Benyovszkyakat az Urbanovszky, a Hrabovszky, és a Jeszenszky családhoz.³ A családnak egy másik tagja, Benyovszky Imre két ízben Trencsén megye képviselőjében kereste fel Esterházy Pál nádort.⁴

Benyovszky Mátyás a család Nyitra megyei, katolikus ágából származhatott. Mint alább látni fogjuk, ha csak módja volt rá, Nyitra megyei birtokok szerzésére törekedett.

Iskoláztatásáról nem tudunk, azonban levelezése, egész ténykedése jogi tudásáról és széles körű, latinus műveltségéről tesz tanúságot. A magyarországi és bécsi hivatalokban, a király és Thököly Imre udvarában biztonsággal mozgott s intézte a rábízott ügyeket.

1673-ban lépett Esterházy Pál szolgálatába.⁵ Szerződteséről adatunk nincs, de feltehetően hasonló javadalmazással került alkalmazásba, mint korábban az alább még említendő Komáromi János titkár. Benyovszky is a nádor familiárisa volt, ő maga többször nevezi magát ura „szolgájá”-nak, a nádorhoz intézett, róla szóló levelek is Esterházy Pál „böcsületes jámbor szolgájá”-nak emlegetik. 1683-ban harcolt a török ellen Bécs ostrománál, tatár fogságba került, s volt Thököly fogságában is.⁶ 1687-ben, amikor ura hercegi címet kapott, ő aransarkantyús vitéz⁷ lett. 1692-ben nádori főtitkárként szerepel.⁸ Ugyanebben az évben a király a nádor ajánlására az alsó-magyarországi királyi tábla ülnöki tisztét adományozta neki.⁹ 1695. január 19-én Bécsűjhelyen végrendekezett; ezt a végrendeletet említő 1695. március 12-i irat szerint már nem élt.¹⁰ Felesége, gyermeke nem volt.

A titkár állandó tartózkodási helyéről, a kismartoni nádori székhelyről csak akkor távozott el, ha útjain követte urát, vagy annak megbízásából ment Magyarországra és Ausztria különböző városaiba. Leveleit általában Kismartonból, Pozsonyból, Sopronból, Bécsből, és Bécsűjhelyről keltezte. Járt ezenkívül Felső-Magyarországon és Erdélyben.

Titkári minőségében vezetője volt a *nádori kancelláriának*. Titkársága idején az ő aláírását találjuk azokon a nádori okleveleken, amelyeket közvetlenül a nádori

+
Kérem tőlem.

Utan publikáltam előlűldöven J. B. de Venetian, hol-
nao epere, vagy kértöm kinty libeké Graft Ji-
kőli Varnal. Lenni avat om occurral hie
nani, hani hosi, valoban banom, hogy az Agod
Varnaj, van által a et ügyvivőre publicis
vazion, legyaz Agri van, a kiz Capram
Vard deligale Főli Varnal, az monda, hie
az Titom erke, hogy Agod ex Vrio oratio
kevan amyt adni, a kizro contentation kevan
vale az Titok rehere az Majivkad, ell
gondolbatia Agod, mely kizokly vama ottan
az dolok. Agodtak J. B. J. K. J. S. et-
tith Agodtak J. B. J. K. J. S. et-
12. Juni 1887

Agodtak
Kérem tőlem

Agodtak J. B. J. K. J. S. et-
12. Juni 1887

Sollianus veld Kérem tőlem, Benjamin Makay
az p. h. m. el veltitok, S. et
van megvaltam.

kancelláriából adtak ki; ezeket a nádor is aláírta. A szöveg alatt középen helyezkedett el a nádori titkos pecsét, ettől balra, közvetlenül a szöveg legalsó sora alatt a nádor aláírása, jobb oldalon pedig, közel a hártya vagy papír alsó széléhez, a titkáré. Aláírásával felelősséget vállalt az általa ellenőrzött oklevelek hibátlanságáért, ezenkívül irodafőnökként irányította a nádori kancellária egész tevékenységét, s őrizte a nádori hivatal iratait, jegyzőkönyveit is. A nádori igazságszolgáltatás keretében kibocsátott okleveleket azonban nem a nádori kancelláriában készítették, hanem a nádori ítélmesterek székhelyén levő irodákban; ezeket tehát nem a titkár ellenőrizte, s nádori aláírás sem volt rajtuk, csupán az ítélmesternél levő nádori pecsét és az ítélmester aláírása, illetve „lectázása”.¹¹

A titkár a már lezárt ügyeket rögzítő oklevelek kiállításáért volt felelős, az ügyek kancellárián kívüli intézésében csak kivételesen vett részt.¹² Benyovszky Mátyás a nádor 1687. november 15-i bizonyoságlevele szerint nádori titkári minőségében személyesen kereste fel Magni Carolus Maximilianus tábornok feleségét, Czobor Mária Reginát, aki betegsége miatt a nádorhoz vagy más hiteleshelyhez¹³ nem tudott elmenni, felvette ifj. gr. Csáky István elleni tiltakozását és ellentmondását, majd ezt a nádornak jelentette.¹⁴ Hasonló feladatokat általában a királyi tábla és a nádori kancellária jurátusai végeztek. Benyovszky kiküldését ez esetben bizonyára a személyek fontossága indokolta.

Nyomatékosan rá kell azonban mutatnunk, hogy a nádori titkár kancelláriai tevékenysége ebben az időben feladatkörének fontos részét, de csak egy részét jelentette. A mellette működő altitkár és a kancelláriának a királyi tábla jurátusai-val kibővített személyzete¹⁵ lehetővé tette, hogy a nádornak széles körű hatásköre valamennyi területén segítségére legyen, azonkívül pedig mint fő udvari familiárisainak egyike eljárjon fontos és bizalmas magánügyeinek intézésében is.

Benyovszky Mátyás egyik jelentős feladata volt, hogy a minduntalan elakadó nádori fizetés folyósítását a bécsi és pozsonyi hatóságoknál, elsősorban a kamaráknál kieszközölje, s sürgesse. Ilyen alkalmakkor nemcsak szót emelt az ügy érdekében, hanem valósággal együtt dolgozott, számított a kamarai hivatalnokokkal, akikkel jó személyi kapcsolatot kellett fenntartania.¹⁶

A török elleni készülődés és hadjáratok idején a magyar végvári szervezet élén álló nádor, aki egyúttal a magyar nemesi felkelés vezetője is volt, nem távozhatott a táborból. Benyovszkyt küldte Bécsbe, hogy a magyar katonaság fizetését kieszközölje, s természetesen nem a titkár buzgalmán múlt, hogy ez általában nem sikerült. Az is kötelessége volt a titkárnak, hogy az udvar és a miniszterek véleményét megismerje, urával közölje, s a magyar hadvezetésre és katonaságra bőven tett elmarasztaló észrevételeket a nádortól kapott bizalmas értesülései alapján igyekeztek ellensúlyozni.¹⁷

Kevés adatunk van arra nézve, milyen mértékben vett részt Benyovszky titkár a nádor oldalán a magyarországi adóügyek intézésében. Ez a munka utódainak, Jeszenszky Miklósnak és Istvánnak, amint szintén látni fogjuk, fontos feladata volt. Benyovszky 1681. június 26-án útban Thököly tábora felé Kassán szállt meg, s részletesen tájékoztatta a nádort házigazdájának és a szeptesi kamarai adminisztr-

rátornak a felső-magyarországi adóhátralékok behajtása ügyében folytatott vitájáról. Az adminisztrátor szigorú parancsot kapott a bécsi udvari kamarától, hogy katonasággal hajtassa be a hátralékokat. Benyovszky megállapította, hogy Bécsben ahelyett, hogy fékeznek a katonai kihágásokat, maguk adnak rá parancsot.¹⁸ Hasonló felfogást tanúsított a túlzott adóztatás ellen 1683 őszén is, már a török visszaszorítása után, amikor arról értesítette a nádort, hogy Pavesics kamarai tanácsos a nemesekre kivetett téli porciók szétosztásában kívánja igénybe venni közreműködését, s a kiküldendő parancsokra a titkár aláírását kéri. Benyovszky nem akarta, hogy ilyen módon a felelősség a nádorra háruljon, figyelmeztette urát, s ellenintézkedést javasolt.¹⁹ Az adóügyben való teljes egyetértésüket tükrözik a nádornak 1684 őszén a budai táborból Bécsben tartózkodó titkárához intézett keserű hangú levelei, miután arról értesült, hogy a Buda ostromával járó nagy anyagi áldozatok ellenére újból téli katonai beszállásolás készül, s Abele Kristóf, a bécsi udvari kamara elnöke „az mi megnyúzásunkra” érkezik ez ügyben Magyarországra.²⁰

Benyovszky titkár legjelentősebb szereplésének a nádor *mediatori* tevékenységével kapcsolatos diplomáciai jellegű működését tekinthetjük 1681–1682-ben. Hatáskörénél fogva a nádorra hárult az a feladat, hogy Thököly és hívei, valamint az udvar között közvetítsen s megegyezést hozzon létre, Bár Thökölyék nem tekinthették törvényesnek a nélkülük tartott soproni országgyűlést, s nem fogadták el a nádorválasztást sem. Ugyanakkor a török háborús készülődés miatt a megegyezés sürgős volt. Pár nappal a nádorválasztás után az udvar beleegyezése alapján Benyovszky Mátyás üzenettel, bizalmas levelekkel kereste fel Thökölyt. Kísérője Thököly híve, Izdenczy Pál volt. Útját éber figyelemmel kísérte Felső-Magyarországon Caprara tábornok is. A titkár június 25-én már Eperjesen volt, innen jelezte, hogy Caprara segítségével fogja leveleit eljuttatni a nádorhoz.²¹ Izdenczy előresietett, hogy megfelelő útlevelet hozzon Benyovszky számára, aki Eperjesről Kassán, Tokajon, Bösörményen és Debrecenen keresztül ment tovább, július 5-én és 6-án találkozott Thökölyvel, s 7-én ért újból Debrecenbe, útban hazafelé.²² Thököly a két nap alatt többször tanácskozott a titkárral, a nádor „jámbor és böcsületes szolgájával”, írásbeli választ és bizalmas szóbeli üzenetet küldött vele, hangsúlyozva, hogy ez sokkal fontosabb, mint az írás.²³

Benyovszky otthon jelentést tett a nádornak, aki azonnal tovább küldte Bécsbe. A király a titkárt személyesen is fogadta, s nemcsak meghallgatta előadását, hanem kérdéseket is intézett hozzá.²⁴ A titkár 1681. július 17-én Bécsújhelyről írt levelében számolt be a nádornak: „Én a Nagyságod kegyelmes parancsolatjából mind kegyelmes urunk öfölségét, mind pedig az több minisztereket informáltam az dolgokról, most fogok mennem Svarczemburgh²⁵ herceg és Nostiz²⁶ urakhoz önagyságokhoz, akiknél még nem voltam.” A királytól azt a parancsot kapta, hogy jelentésének általános mondanivalóját írásban is nyújtsa be, amit meg is tett. Tájékoztatta a titkár a nádorral jó kapcsolatot tartó, győri származású Sinelli Imre bécsi püspököt is, mielőtt az a királyhoz ment kihallgatásra. Jelezte, hogy a nádornak alighanem sürgősen Bécsbe kell jönnie a további teendők megtanácskozása-

ra.²⁷ A döntés azonban késett, Thököly, július 26-i levele²⁸ szerint, hiába várta a választ mindarra, amit a nádornak a titkár útján üzent. Thököly az országgyűlésre küldendő követi részére menlevelet kért, azonkívül pénzbiztosítékot a török portára küldendő követséggel kapcsolatban. Mindkét irat szövegének tervezetét még július 9-én²⁹ elküldte Benyovszkynak, akinek azonban úgy kellett tennie, mintha nem merne volna bemutatni az udvarnál a szövegnek a királyi méltóságot sértő fogalmazása miatt, továbbá azért sem, mert Thököly nem határozta meg a kért pénzbiztosíték összegét, s csak általánosságban utalt arra, mit tud majd kieszközölni a Portánál.³⁰

A titkár július 31-i beszámolója szerint a Thökölynek adandó választ azért halasztották, mert az szoros összefüggésben volt a soproni országgyűlésen előterjesztett, de még meg nem szövegezett gravamenekkel. Különösen a protestáns vallásügyi sérelmek érdekelték az udvart, mielőtt a király döntésre szánja magát. A titkár nehéz helyzetbe került, amikor az udvari főmarsall³¹ nekiszegelte a kérdést, igaz-e, hogy a katolikusok vallásügyi gravameneit kiadták elolvasásra a protestánsoknak; ha így van, helytelenül történt, a király ezt nem akarta.³² Augusztus 7-én a helyzet még mindig változatlan volt. A titkár, az udvar parancsára újból sürgette a nádort, hogy legalább kivonatot készíttessen a gravamenekből, és személyesen vigye fel Bécsbe, különben hiába várják a királynak az országgyűlésre való visszatérését. A titkár e napon írt levelében a régi, hűséges familiáris jogán nemcsak a bécsi kívánságokat tolmácsolja, hanem, óvatosan bár, de korholja is a nádort tehetetlensége miatt. Tanácsot ad neki, hogy a gravamenek összeállításában részt vett, tehát azokat jól ismerő néhány emberrel gyorsan készíttesse el a kivonatot, s ne törődjék az országgyűlési ellenzékkel — némely „confusiot csinálók”-kal, akikre Bécsben írt leveleiben állandóan panaszkodik. „Éljen Nagyságod autoritásával”, s intézze az ügyeket bizalmas emberei útján, különben „elunják itt is az ok búsítást”, cselekvést várnak a nádortól, aki mediatora a királynak és az országnak. A következményektől ne tartson, Bécsben ismerik a zavart keltők „csempességét”, így a nádor könnyen kimentheti magát, ha el is követ valamit ellenük.³³ Bécsben egymást érik a konferenciák, s a nádor jól tenné, ha határozottan megírná véleményét a Thököly-kérdésről, s rávénné az udvart és a királyt, hogy tegyenek engedményt a pénzbiztosíték és a Thököly személyét illető biztosíték ügyében.³⁴ Benyovszky ugyanezen a napon még egy levelet írt, megismételve fenti tanácsait. Javasolta a nádornak, hogy a Thököly-kérdésben a haditanács elnökével, Badeni Hermann-nal és a bécsi püspökkel, Sinelli Imrével együttesen lépjenek fel, mivel ezek támogatnák a megegyezést. Ha Thököly követi megkapnák az útlevelet, a nádor magára vállalhatná a pénzbiztosíték letételét, s ha magának Thökölynek is tennének engedményt, akkor az ország legalább a következő télre mentesülne zaklatásaiktól.³⁵

Benyovszky 1681. augusztus 8-án válaszolt³⁶ Thököly július 9-i levelére abban az értelemben, ahogyan a király megparancsolta. Mentegetődzött, hogy később kapta meg levelét az útlevélre és pénzbiztosítékra vonatkozó mellékletekkel, s fájlalta, hogy ottlétekor neki, aki az udvarnál szokásos stílust ismeri, nem mutatták

meg a felküldendő szöveget, szívesen segítségükre lett volna. Közölte az udvar — fentebb már ismertetett — kifogásait, de úgy mintha csak a nádor látta volna a kérdéses iratokat, s ő nem látta volna jónak az udvarhoz való eljuttatásukat. Levelének hangjába árnyalatnyi fenyegetés is vegyült: mivel Thökölyék nem ismerik el az országgyűlést, sem a nádort, „volt ollan szó is, hogy nem is kölletnék több választ írni, hanem más defensiora való medicummal élni”. Ennek ellenére a nádor keresztülvitte az udvarnál, hogy követei olyan útlevelet kapjanak, amivel Thököly elégedett lehet. Tanácsolta, hogy a pénzbiztosíték kérdését tárgyalja meg Sebestyeni András erdélyi püspökkel. Hivatkozik ebben a levélben a nádor és Thököly rokoni kapcsolatára is. A levelet saját óhajával zárja: „Én pediglen, aki is méltatlanságomra nézve ezen dolgokban rész szerint applicaltattam”, kéri Thökölyt is engedmények tételére.

Ezután a nádor is írt Thökölynek. Thököly 1681. szeptember 21-én a nádor levelére, valamint Benyovszky leveleire és a vele folytatott tárgyalásra hivatkozva közli, hogy a maga részéről tárgyalt a törökkel és az erdélyi fejedelemmel a Magyarország elleni hadjárat ügyében. Saját magát a „hatalmas nemzet”, azaz a török felé ugyanolyan mediatornak tekinti, amilyen mediator a nádor Magyarországon a király és az ország között. A Porta beleegyezése nélkül semmit sem tehetnek, s nagy kár, hogy a kért biztosíték ügyének elhúzódása miatt oda eddig nem küldhettek követet.³⁷

A nádor saját fizetése terhére tette le a biztosítékot 1682-ben, amikor Pavesics Gergely kamarai tanácsost küldték követségbe a török portára.³⁸

Benyovszky Mátyás hasonló jellegű tevékenységét egy év múlva, 1682 augusztusában kezdte meg újra, amikor már erőteljesen folyt Magyarországon a sereggyűjtés és a nemesi felkelés szervezése a török ellen. Augusztus 9-én a nádor feleségül vette Thököly Évát, Thököly Imre testvérhúgát. Bécsben engedélyezték a házasságot, ugyanúgy, mint Thökölyét is Zrínyi Ilonával, de felhasználták a különös helyzetet, és több módon igyekeztek egymás ellen fordítani a nádort és Thökölyt. Utóbbinak a török támogatás és előnyös házassága folytán megnövekedett igényei (terület és hercegi cím követelése) felháborították a nádort. Bécs Thököly útján remélte, hogy elhárítható vagy elhalasztható a török támadás. Benyovszky titkár egy évvel korábban még Badeni Hermann és Sinelli Imrét ajánlotta szövetségesül a nádornak, mint akik támogatják a Thökölyvel való megegyezést. 1682. augusztus 20-án Bécsből írt levelében azonban már túlzottnak tartja azt a rokonszenvet, amelyet Badeni Hermann-nál tapasztal Thököly irányában. Ugyanakkor a haditanács elnöke szükségképpen elhidegedett a nádortól, aki hiába várta tőle a magyar katonaság szervezéséhez és a végvári katonaság fizetéséhez nélkülözhetetlen pénzt. A titkárnak elmondta, hogy személyes oka is van a sértődöttségre: a nádor lakodalmán becsületet sértő kifejezések hangzottak el.³⁹

A nádor Benyovszkyt egyelőre a seregszervezéshez szükséges pénz sürgetésére küldte Bécsbe, ahova azonban már várták Thököly követeit is. Thököly tétre fegyverszünetet kért, amit a nádor (és titkára is) mindig károsnak ítélt. 1682. október 4-én a nádor azt a tájékoztatást kapta titkárától, hogy Bécsben sem

akarnak hallani a fegyverszünetről.⁴⁰ Thököly követsége Szirmay István⁴¹ vezetésével október 15-én érkezett meg Bécsbe.⁴² Benyovszky is Bécsben maradt, s a követek minden lépését, minden szavát jelentette a nádornak, aki nem mozdulhatott a sereg mellől, s Bécsben sem kívánták felmenetelét. A nádor titkára útján sűrűn küldte a Thököly megbízhatatlanságát alátámasztó híreket az udvarhoz és egyes miniszterekhez, s titkára útján próbált akadályokat gördíteni a követek útjába.⁴³

Benyovszky Mátyás, aki alkalmas volt sokoldalú s olykor szinte államférfiúi felelősséget kívánó feladatköre betöltésére, hűséggel szolgálta a nádort, s vele világnézeti, politikai téren is azonosult. A nádor biztos lehetett abban, hogy titkárától pontos helyzetképet kap Bécsből s bárhonnan, ahova küldte. Így a titkár néha olyan tanácsot is adhatott urának, amit mástól talán nem fogadott volna el.

Szerepet kapott a titkár a nádor fontos és bizalmas *magánügyeinek* intézésében is. Ezek közül kiemeljük kiküldését Erdélybe, Apafi Mihály fejedelemhez Thököly Éva és nővérei ottani birtokügyének rendezése céljából, amin a nádor több alkalmazottja is fáradozott.⁴⁴ Esterházy Pál szerette volna összeházasítani Gábor fiát Homonnai Drugeth Zsigmond özvegyének, Keglevics Teréznek leányával. Ennek a házasságnak több akadállyal terhelt, végül kudarcot vallott ügyét szintén Benyovszkyra bízta. Benyovszky és a Homonnai Drugeth család egyik főfamiliarisa, Kerekes 1693-ban Bécsben több hétig próbálkozott eredmény nélkül, bár a nádor rokonai közül Nádasdy László pálos generális és Bercsenyi Miklós is támogatták munkájukat.⁴⁵

1694-ben Benyovszky Mátyás nagyobb *kölcsönrel* is kisegítette a nádort. Akinek erre más adósságai esedékessé válása miatt volt szüksége. 12 ezer forintot vett fel tőle, 6%-os kamat mellett, három évre, azzal a feltétellel, hogy nemfizetés esetén Benyovszky a nádor birtokaiból zálogot vehet.⁴⁶ Benyovszky 1695. január 19-i végrendeletében a 12 ezer forintból 5000 forintot egy ágostonrendi kolostorra hagyott, hogy érte és rokonaiért misét mondjanak. A nádor azonban a titkár halála után magára vállalta ezt a kötelezettséget, s így a pénzt visszafizetnie nem kellett.⁴⁷

Benyovszky Mátyás *szerezéséről, fizetéséről* nincs adatunk. Csupán összehasonlítható fel Esterházy Pál korábban, 1656-ban szereplő titkárának, Komáromi Jánosnak akkori konvenciója.⁴⁸ Komáromi esztendeje január 1-jén kezdődött. Urától készpénzfizetesként évi 60 forintot kapott, ruházatára hat rőf gránátot, egy rókahát gerezna bélést, ellátására 25 köből gabonát (felét búzában, felét rozsban), 12 csöbör bort, lovai számára 20 köből zabot, két öl szénát. Esterházy Pál udvarában saját részére volt „tisztességes asztala”, lovainak szénája, abrakja, szolgáljának étele, itala ugyanúgy, mint „az többi uramék szolgáljának”. Esküje alapján köteles volt urát híven szolgálni, járandóságát a láncséri tisztartó adta ki.

1656-ban Esterházy Pál 21 éves volt, éppen csak megkezdte közeleti pályáját. Feltehetjük, hogy a nádori titkár, majd főtitkár javadalmazása ennél nagyobb volt.

1684-ben, amikor a nádor tekintélyes kíséretével táborba szállt, Benyovszky titkár azok közé tartozott, akik négy személyt vittek magukkal. Általában ez volt

a legmagasabb létszám, öt kísérő csak néhány esetben, hét pedig (Nádasdy Tamás grófé) csak egy esetben fordult elő.⁴⁹

Benyovszky Mátyás a nádor szolgálatában *birtokát is gyarapíthatta*. Kapott a nádor saját birtokából magánadományt, kapott — a fennálló törvények ellenére — nádori adományt, azonkívül nádori hozzájárulással⁵⁰ több alkalommal vásárolhatott is birtokot.

A titkárnak jutott nádori adomány elvben megtámadható volt, ám erre nincs sok példa. Benyovszky pályafutása alatt csak egy esetről tudunk. 1689. április 9-én megkapta nádori adományként az örökös nélkül elhalt Sárkány János Nyitra megyei birtokait, de később kiderült, hogy ezekre a Dvorniky család tart igényt. 1688. október 2-án a király olyan döntést hozott, hogy ezeket a Dvorniky család kapja meg annál is inkább, mert titkárok és jegyzők ilyenfajta adományban nem részesülhetnek. A nádor védelmébe vette titkárát, és 1689. július 25-én arra hivatkozva kérte számára újból a vitás birtokokat, hogy a titkár válságos időkben rendkívüli hűséget tanúsított az uralkodó iránt.⁵¹

Benyovszky Mátyásnak a fent említett három módon történt birtokszerzéseiről az alábbi felsorolás adható:

1682. december 30. nádori adomány a sógora megölése miatt hűtlenségbe esett Schlossberg Ferenc bárhol az ország területén található birtokaiból, 32 jobbágytelekig.⁵²

1687. április 4. nádori adomány a titkár és Károlyi Ferenc részére Hillay István magszakadása folytán Sopron megyében (őszi és tavaszi vetések Lócon, méz Simaházán, azonkívül készpénz és oklevelek).⁵³

1687. április 9. nádori adomány Sárkány János magszakadása folytán Nyitra megyében (nemesi kúria Románfalván, birtokrészek Nagylapos, Nagyemőke és Szotyinfalva területén).⁵⁴

1690. június 21. nádori adomány a Nagy család magszakadása folytán Nyitra megyében (elhagyott nemesi telek Nemeskürtön).⁵⁵

1690. június 22. nádori hozzájárulással birtokszerzés Nyitra megyében (Kissalló pusztája egy része és szőlő a sempei szőlőhegyen).⁵⁶

1691. augusztus 12. nádori adomány Csuthy István magszakadása folytán Nyitra megyében (birtokrészek Nagylaposon és Nagyemőkén).⁵⁷

1691. augusztus 12. nádori adomány Szaszady Ferenc magszakadása folytán Nyitra megyében (birtokrész Nemeskürtön).⁵⁸

1691. szeptember 3. Esterházy Pál magánadománya Nyitra megyében, a birtokosztály után neki jutott Thurzó- és Draskovics-birtokrészekből; egyik birtokrészért a titkár fizetett is.⁵⁹

1692. május 2. nádori adomány Nyitra megyében (az érsekújvári törökökhöz pártolt Nagy István és társai elhagyott nemesi kúriája Nemeskürtön).⁶⁰

1692. május 2. nádori adomány Nyitra megyében (a Thökölyhez pártolt s hűtlenségben meghalt lessenyi Nagy Mihály elhagyott nemesi telke Nyitra felsővárosában és egy Zobor hegyi szőlő).⁶¹

1692. június 26. Esterházy Pál magánadománya Trencsén megyében (a Biccse várához tartozó Olesna; az érte járó zálogösszeget a titkár Jeszenszky Mihálynak kifizette).⁶²

1692. június 30. nádori hozzájárulással birtokszerzés Nyitra megyében (nemeskürti birtokrészek).⁶³

1693. április 16. nádori adomány Nyitra megyében (a mohamedán hitre tért s az érsekújvári törökökhöz pártolt Nyerges Horváth családtag és a francia sereghez átszökött Kürthy Imre, valamint az örökös nélkül elhalt Mérey György két kuriális birtoka és egy telke Nemeskürtön).⁶⁴

1694. január 27. nádori adomány Nyitra megyében (Zongor János magszakadása folytán elhagyott telek Nemeskürtön és az 1682–1683-ban Thökölyhez pártolt Szilágyi Márton és Imre nemesi lakhelyrészei ugyanott).⁶⁵

1692. január 27. (az 1694. évi bejegyzések között!) nádori hozzájárulás Nyitra megyei birtokok szerzéséhez (románfalvi és nemeskürti birtokrészek).⁶⁶

A fentiekből világosan látható, hogy Benyovszky Mátyás elsősorban Nyitra megyei birtokát igyekezett újabb szerzeményekkel kikerekíteni, főleg Nemeskürtön. Magtalan halála után birtokai a kincstárra háramlottak. Már említett végrendelete értelmében testvére, özvegy Szilágyi Andrásné Benyovszky Anna 1696. január 11-én nádori adomány formájában kapott egy Nyitra felsővárosi házat, valamint a titkárnak végrendeletileg ráhagyott ingóságait s adósainál kint lévő pénzének egy részét, 32 jobbágytelek értékhatárig.⁶⁷

Benyovszky Mátyás amellett, hogy birtokokat szerzett, rendelkezett készpénzzel is, s ebből kölcsönöket folyósított.

JEGYZETEK

¹ Csoma József: Mohácsi vész előtti címeres levelek nyomai. Turul, 1906, 15: a család 1423. évi címeréről. — Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. I. k. Fürangú családok. Bp. 1888, 40–41, a birtokadományokról.

² Illéssy János — Pettkó Béla: A királyi könyvek. Bp. 1895. Benyovszky Móric francia tábornok grófi címe: 1778. MOL A 57 51. k. 45. és Benyovszky Emanuel grófi címe: Uo. 56. k. 274.

³ 1682. aug. 6., Nagyszombat. Benyovszky Mihály végrendelete. MOL R 224 1893: 15. (A Benyovszky iratok között; I.: Az 1526 utáni gyűjtemény repertórium, 308.)

⁴ 1682. szept. 10. MOL P 125 4939 és 1683. febr. 17. uo. 4946.

⁵ 1682. nov. 5-én tíz esztendei hű szolgálatára hivatkozva kér nádori adományt. MOL P 125 1283. — 1691. szept. 3-án 18 évi (MOL P 108 66. *Protocollum Privatum*, 270–271.), 1692. jún. 26-án 19 évi szolgálatára történik hivatkozás (uo. 288).

⁶ 1689. júl. 25. a nádor a királyhoz, MOL P 108 69. 2. k. 66–67, és 1692. okt. 1. I. Lipót oklevele Benyovszky ügyében. MOL A 57 22. k. 150–151.

⁷ Ez a címe, királyi oklevélben, először 1687. dec. 22-én tűnik fel (MOL P 125 11 749), s azután állandóul. Bizonyára I. József koronázása alkalmával kapta.

⁸ 1692. jún. 26-i nádori oklevélben: *eques auratus et officii nostri palatinalis supremus secretarius*. MOL P 108 66. *Protocollum Privatum*, 288.

⁹ 1692. okt. 1-jén: *Collatio assessoratus tabulae regiae*. L. a 6. jegyzetben idézett királyi oklevélben.

¹⁰ 1695. márc. 12., Nagyszombat, Esterházy Pál kötelezménye. MOL P 108 66. *Protocollum Privatum*, 379–380.

¹¹ A nádori titkár kancelláriai tevékenységéről: Papp László: i. m. 321–322. és 330. A titkár kancelláriai szerepére vonatkozó megállapításai helytállóak, az azonban nem tartozott feladatai közé, hogy a titkár teljes működését is megvizsgálja.

¹² Uo. 322: külső feladatok ellátására ritkán küldték ki.

¹³ Uo. 318–319: a nádori kancellária hiteleshelyi szerepéről.

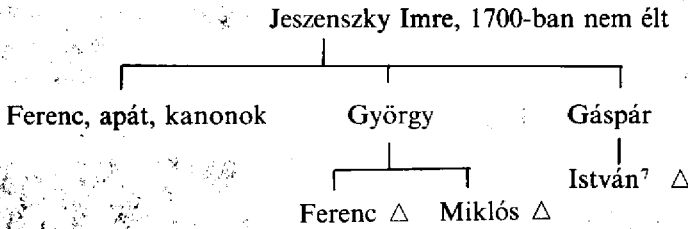
¹⁴ MOL P 108 67. *Protocollum iudiciale*, 189–190.

- ¹⁵ Papp László: i. m. 319–324.
- ¹⁶ L. a nádori fizetésről szóló részben.
- ¹⁷ L. többször a honvédelemről szóló részben.
- ¹⁸ MOL P 125 1265.
- ¹⁹ 1683. okt. 15., Sopron, levele a nádorhoz. Uo. 1281.
- ²⁰ Többek között: 1684. szept. 21. a nádor levele a titkárhoz. Közli Bubits Zsigmond i. m. (Buda) 801.
- ²¹ MOL P 125 1264.
- ²² Uo. 1265–1269. — Csűrös Ferenc: A Debreceni Diárium. TTár, 1910, 61–62.
- ²³ Thököly levele a nádorhoz 1681. júl. 7. MOL P 125 4109.
- ²⁴ Megkérdezte pl., miért nem ismerik el Thökölyék nádornak Esterházyt, majd rögtön maga felett is rá: azért, mert nem lehettek jelen az országgyűlésen.
- ²⁵ Johann Adolf Graf Schwarzenberg, a birodalmi udvari tanács elnöke.
- ²⁶ Johann Hartwig Graf Nostitz-Rineck, cseh főkancellár.
- ²⁷ MOL P 125 1270.
- ²⁸ Uo. 4110.
- ²⁹ Levelének keltét Benyovszky aug. 8-i válaszából tudjuk. Uo. 6060.
- ³⁰ A király utasítása a nádornak, a Thökölynek adandó választ illetően. Uo. 8366.
- ³¹ Albert Graf Zinzendorf.
- ³² A titkár a nádorhoz. Uo. 1271.
- ³³ Megjegyezzük, hogy ezt a tanácsot a nádor az 1687. országgyűlésen fogadta meg.
- ³⁴ Uo. 1271.
- ³⁵ Uo. 1272.
- ³⁶ Uo. 6060. Egykorú másolat, mellette latin fordítás; feltehető, hogy utóbbiból egy példányt Bécsbe is felküldtek.
- ³⁷ Uo. 4113.
- ³⁸ L. a nádori fizetésről szóló részben az 1686. évi kamarai elszámolásról mondottakat.
- ³⁹ „Ego sum lacessitus et ulceratus valde”, mondta a titkárnak, aki a hírt természetesen hazugságnak minősítette. MOL P 125 1274.
- ⁴⁰ Uo. 1276.
- ⁴¹ L. a róla szóló fejezetben a 15–24. sz. jegyzetekhez tartozó szöveget.
- ⁴² Nyájas fogadtatásuknak az volt az oka, hogy az udvar nem kívánt háborút Thökölyvel, még kevésbé a törökkel.
- ⁴³ L. a Szirmay Istvánról szóló részben, továbbá a következő levelekben: 1682. okt. 16. a nádor Sinelli Imre püspökhöz. MOL P 125 7740; Benyovszky a nádorhoz okt. 16-tól nov. 9-ig, uo. 1277–1280, 1282–1285, és Thököly a nádorhoz, okt. 28. uo. 4120.
- ⁴⁴ Uo. 1723. — L. még a Hunyady László segédtitkárról szóló részt.
- ⁴⁵ A nádor levele Homonnai Drugeth Zsigmondnéhoz 1693. febr. 26. MOL P 707 84. NB. 13 399. és 13 400.
- ⁴⁶ Esterházy Pál követelménye Benyovszky Mátyásnak 1694. máj. 1., Kismarton. MOL P 106 66. Protocollum Privatum, 345–346. — Ezt 1694. jún. 7-én egy kisebb, 2000 forintos újabb kölcsön követte. Uo. 351–353.
- ⁴⁷ A végrendeletre hivatkozó nádori kötelezmenyt l. uo. 379–380.
- ⁴⁸ MOL P 125 10 657. Benne: „...kiért tartozik ökegyelme is hittel hozzánk való kötelességgel bennünköt híven szolgálni”.
- ⁴⁹ Bubits Zsigmond: i. m. (Cornaro) 375–377.
- ⁵⁰ Consensus palatinalis.
- ⁵¹ MOL P 108 67. Protocollum donationale, 107–108. — MOL A 57 19. k. 381. — MOL P 108 69. 2. k. 66–67.
- ⁵² Uo. 67. Protocollum donationale, I. k. 51–52.
- ⁵³ Uo. 93.

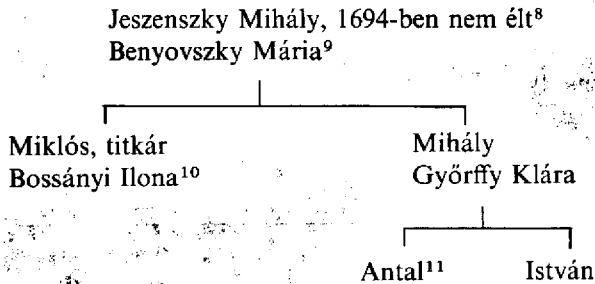
- ⁵⁴ Uo. 107–108.
⁵⁵ Uo. 250.
⁵⁶ Uo. 250–252.
⁵⁷ Uo. 257.
⁵⁸ Uo. 257.
⁵⁹ Uo. 66. *Protocollum Privatum*, 270–271.
⁶⁰ Uo. 288–289.
⁶¹ Uo. 288–289.
⁶² Uo. 66. *Protocollum Privatum*, 288.
⁶³ Uo. 67. *Protocollum donationale* I. k. 292–301.
⁶⁴ Uo. 327–328.
⁶⁵ Uo. 353–355.
⁶⁶ Uo. 367–380.
⁶⁷ Uo. 488–489. — A ház telke 1692. máj. 5-én jutott a titkár birtokába nádori adományként (l. feljebb).

III.

IV.

A Jeszenszky család terjedelmes rokonságából kiemelhető a Benyovszky, Okolicsányi, Ottlik, Reviczky, Tolvay és a Velcsiczky-Kochanovszky család.

A titkárok 1709-ben addigi szolgálataik jutalmául adományul kérték a királytól rokonuknak, Ottlik Györgynek — aki akkor II. Rákóczi Ferenc főudvarmestere s a Gazdasági Tanács alelnöke volt — hűtlenség folytán a koronára szállt birtokait. A folyamodványokban leírják életrajzukat, hivatali teendőiket.¹² Eszerint Miklós, az idősebb, 17 éve, István 14 éve működik a nádori hivatalban, tehát szolgálati idejük kezdete 1692-re, illetve 1695-re tehető; rokonuk, Benyovszky Mátyás ajánlhatta őket a nádor figyelmébe. Mindketten a királyi tábla és a nádori kancellária iuratus notariusaként kezdték pályafutásukat. Ebben a minőségben Miklós 1696-ban, István 1698-ban tűnik fel.¹³

Miklós apja, Jeszenszky Mihály személynöki ítélmester és Trencsén megye alispánja a király híve volt, így birtokai a Thököly-szabadságharc idején elpusztultak.¹⁴ 1682-ben, a nemesi felkelés szervezése idején Trencsén megye őt és rokonát, Benyovszky Imrét küldte követségbe a nádorhoz, hogy a megye helyzetéről szóbelileg, bizalmasan tájékoztassák. Ismeretesképpen hozzá mint ítélmesterhez intézett nádori parancslevelek is.¹⁵ A fent említett életrajz szerint a magyar kamara, kárpótlásul birtokai pusztulásáért, 1000 tallér kifizetését ígerte neki, de erre nem

8

Handwritten title or header in cursive script.

Main body of handwritten text in cursive script, consisting of several lines.

Handwritten signature or name on the left side.

Handwritten signature or name in the middle-right area.

Handwritten signature or name at the bottom right.

6. Jeszenszky Miklós titkár kézírása. MOL P 125

került sor. Kétszer részesült nádori adományban. 1688-ban magszakadás útján a koronára szállt Balassa-birtokokat kapott Trencsén megyében,¹⁶ 1689-ben pedig Nógrád, Hont és Külső-Szolnok megyei birtokokat, birtokrészeket és pusztákat.¹⁷ Illésházy Györgytől 1000 tallérért zálogba vette a Biccse várához (Trencsén megye) tartozó Olesnát.¹⁸

István apja, Jeszenszky Miklós, a fenti életrajz szerint hosszú ideig volt Turóc megye alispánja, 1673—1681 között pedig a magyar kamara megbízásából az árvai uradalom gondviselője. A Thököly-szabadságharc alatt a királyt szolgálta, s többek között keresztülvitte, hogy a királyi posta Thökölyék területének elkerülésével Lengyelországon át eljusson Felső-Magyarországra. Ez maga után vonta Árva megyei birtokainak pusztulását. 1681-ben, 58 éves korában egyik szolgálati útján a felkelők fogságába került, és kilenc napi fogság után megrongált egészségi állapotban, komoly váltságdíj ellenében szabadult ki. 1700-ban Turóc megye fellebbezési törvényszékének első bírója volt, s nagyjeszeni kúriájában lakott.¹⁹ A Rákóczi-szabadságharc idején otthonában maradt, 1705-ben még élt. Ekkor a Rákóczihoz követségbe küldött Jeszenszky István Radvánszky János útján küldött levelet szüleinek. Az öreg Jeszenszky Miklós minden bizonnyal a király győzelmét kívánta, de megvoltak régen kialakult rokoni, személyi kapcsolatai Rákóczi tábor felé is.²⁰

Az életrajz szerint a két titkárnak a kancelláriában és az igazságszolgáltatással kapcsolatban végzett munkáján kívül a nádori méltósághoz tartozó egyéb közügyek intézése terén is szerepe volt. A nádori konkurzusok alkalmával részt vettek az országos adófelosztás, a repartíció elkészítésének munkájában. Ha a nádor itthoni kötelességei folytán nem mehetett fel Bécsbe, utasításai alapján a két titkár intézte az ügyeket az udvarnál és a minisztereknél. Amint alább is látni fogjuk, lényegében ugyanaz volt feladatuk, mint elődjüké, Benyovszky Mátyásé. Mindketten titkári teendőket végeztek, de Miklós volt a főtitkár, Benyovszky Mátyás királyi táblai ülnökségét ő kapta, aransarkantyús vitézi címét pedig István. Mindkettőjük titkári aláírása — külön-külön — megtalálható nádori kiadványokon. Jeszenszky Miklós főtitkári címe először 1702-ben tűnik fel.²¹ Az 1708. évi királyi táblai ülnöki kinevezésének indokolása szerint erre azzal tette magát érdemessé, hogy mint nádori „primarius secretarius” sok éve hűségesen szolgál, birtokai a Rákóczi-szabadságharcban elpusztultak, s megvan a kellő jogtudása is, járatos a hazai törvényekben, s buzgó hivatalnok.²² A két titkár iskoláztatásáról nincs adatunk, de már családi környezetük is alkalmat adott mindkettőjüknek a szükséges ismeretek elsajátítására.

Egy adatunk van csak arra nézve, hogy Jeszenszky Miklós a kamaránál sürgette a nádor fizetésének folyósítását, holott ez állandó teendői közé tartozhatott.²³

Ezzel egy időben a nádornak mint Moson megye főispánjának képviselőjében részt vett a megye tisztújító közgyűlésén, s arra is ügyelt, hogy a nádor ott levő birtokait ne terheljék túl adóval, a magyaróvári (kamarai) és a Zichy-uradalmak javára.²⁴ Őt küldte a nádor Pest megye közgyűlésére is, hogy a lemondó tisztikart búcsúztassa.²⁵ 1712-ben Pest megye egyik országgyűlési követe volt.²⁶

Jeszenszky Miklós gyakran volt úton a nádor különféle magánügyeinek intézése céljából. 1700-ban, Nagyszombatban a csobánci várnak és tartozékainak téves adatok alapján történt királyi adományozását akadályozta meg.²⁷ 1701-ben bécsi pénzbemberektől próbált pénzt szerezni a nádor egyik adósságának kifizetéséhez.²⁸ Többször szállt ki Esterházy Pál lévai uradalmába is.²⁹ Foglalkozott a keszthelyi,³⁰ Trencsén megyei,³¹ zsolnai és sztreccsényi³² birtokok ügyével. Trencsén megyéből Bács megyébe ment tisztújításra, onnan pedig a Tiszántúlra, s közben arra is szakított időt, hogy pisztrángküldeménnyel örvendeztesse meg a nádort.³³ Megtörtént az is, hogy pénzzel segítette ki.³⁴

Jeszenszky Miklós az alábbi nádori adományokat kapta, részben egyedül, részben közösen másokkal:

1694. június 26. nádori adomány Trencsén megyében, Drietomán, néhai Jeszenszky Mihály ítélőmester két fia, ifj. Jeszenszky Miklós és Mihály részére; az adományban a Tolvay- és Jeszenszky-rokonság is részesült.³⁵

1699. augusztus 3. nádori adomány Borsod megyében (Fancsy Pál özvegyének, Balassa Szidóniának halála után Pinney János, ifj. Jeszenszky Miklós és Hölgyi Gáspárné Balassa Zsuzsanna kapja Keresztúr, Nyárás és Aranyas birtokokat).³⁶

1700. szeptember 20. nádori hozzájárulás Jeszenszky Mihály özvegyének, Benyovszky Máriának végrendeletéhez, amely szerint a Trencsén megyei Felső Drietomán lévő két telket gyermekei közül egyedül Miklós fiának hagyja.³⁷

1700. december 10. nádori adomány Nógrád megyében (Legénd birtok, Keszeg pusztával; Verbóczi Istvánnak, a korábbi birtokosnak családja kihalt).³⁸

1700. december 16. nádori adomány Komárom és Bars megyében (rajta kívül Ordódy Ferenc és Imre is részesült benne).³⁹

1701. április 18. nádori adomány Zala megyében (Sárszeg puszta a rajta levő allodiummal, a Sárszeghy család fiágának kihalása után).⁴⁰

1702. június 29. nádori magánadomány (engedményezés) értelmében megkapja a nádor pesti házát.⁴¹

1703. március 6. nádori engedményezés folytán a nádornak adott kölcsöne fejében megkapja annak egyik nagyszécsényi jobbágját.⁴²

1703. június 6. nádori adomány Turóc megyében (jobbágytelek Rudnán).⁴³

Jeszenszky Miklós és apja, Mihály elsősorban Trencsén és Nógrád megyében törekedtek új birtokok szerzésére — özvegy édesanyjának lakóhelye Drietoma volt⁴⁴ —, de emellett az adományok egy része távolabbi területekre szolt.

Jeszenszky Miklós és István fenti életrajzukban közölték, hogy birtokaik főleg Trencsén, Árva, Turóc, Nyitra, Nógrád és Tolna megyében fekszenek. A Rákóczi-szabadságharc alatt amellett, hogy nem jutottak hozzá birtokaik jövedelméhez, terméséhez, állataikat allodiumaikról elhajtották, felszerelésük elpusztult, Jeszenszky Miklósnak Trencsén megyében levő kastélya leégett, jobbágyaik is tönkrementek. Ezért is kérték az Otlík-birtokokat, amelyeket Heister tábornok átadott Miklósnak, majd később István is fellépett igényével. Háromezer rajnai forint lefizetését ajánlották fel, ha ők kapják, mint királyi adományt.⁴⁵

Jeszenszky István, mint láttuk, jurátusként kezdte működését, később pedig expeditor, segédtitkár, majd titkár lett. 1700-ban még expeditor,⁴⁶ 1703-ban már segédtitkár,⁴⁷ 1704-től kezdve titkár.⁴⁸ 1712-ben III. Károly koronázása alkalmával lett aransarkantyús vitéz.⁴⁹ A nádor halála után Erdődy Györgynek (a nádor vejének) kamaraelnöksége idején a magyar kamara tanácsosa volt.⁵⁰ 1724-ben halt meg.⁵¹

A Rákóczi-szabadságharc előtti tevékenységéről, az 1709. évi életrajzon kívül a nádorhoz elsősorban Bécsből írt leveleiből értesülünk 1700. november 20. és 1703. május 2. között. 1702—1703-ban sok utánjárást jelentett Szarvkő birtokjogának biztosítása a kamarának többet ígérő igénylőkkel szemben.⁵² Ezzel párhuzamosan folyt a nádor és felesége közötti családi per, amelynek során 50 ezer forint lefizetése hárult rá. A titkár állandóan eljár a pert intéző magas udvari méltóságokhoz, Kollonics érsekhez s magához a nádornéhoz, próbált készpénzt szerezni, vállalta a közvetítő hálátlan szerepkörét.⁵³ Jelentést tett időnként az adóüggyel kapcsolatban felmerült kérdésekről is.⁵⁴ Adónyhítésre vonatkozó kéréseket közvetített a nádorhoz,⁵⁵ szót emelt a kancellárián Zala megye adóügyében,⁵⁶ ahol a nádor fia, József volt a főispán, továbbá Sopron megye összeírása ügyében.⁵⁷

A Rákóczi-szabadságharc kitörése után Jeszenszky István ugyanolyan közvetítői teendőkre kapott megbízást az udvartól, mint korábban a Thökölyhez küldött Benyovszky Mátyás titkár. Küldetése részben Szirmay István nádori ítélmester többéves közvetítői tevékenységéhez kapcsolódik, ezért erről bővebben ott szönlünk.

Első küldetésére 1704 elején a haditanács elnökének, Savoyai Jenőnek kívánságára került sor. Bercsényit kereste fel — akit mint a nádor rokonát bizonyára korábban is jól ismert —, s tapasztalatairól szóban és írásban jelentést tett Savoyai Jenőnek és I. Lipótnak.⁵⁸ Kérdés, miért rá esett a választás a két Jeszenszky közül. Talán alkalmasabb volt erre a feladatra, talán az is nyomott a latban, hogy anyja, Okolicsányi Zsófia révén rokonságban volt az ugyancsak közvetítői teendőkre kiszemelt, majd megbízott Okolicsányi Pállal. Lehetséges, hogy a főtitkár mellőzöttnek érezte magát.⁵⁹ Lehetséges az is, hogy a forrásanyag aránytalansága kelt bennünk téves nézeteket — Jeszenszky Istvántól igen sok levél maradt fenn, Miklóstól viszonylag kevés —, de úgy látjuk, hogy az 1700-as évek elejétől kezdve István cím szerint alárendeltebb, de lényegében fontosabb szerepet kapott.

Második küldetésére az I. József trónra lépését követő bizakodóbb hangulatban került sor 1705. május végén, illetve június elején. Visszatérése után a nádor saját leveléhez csatolta a titkár jelentését, s úgy küldte el a királyhoz Szirmay István jelentésével és Bercsényi Miklós levelével együtt. Jeszenszky István küldetéseit az angol és holland mediatorok is élénk figyelemmel kísérték.⁶⁰

Jeszenszky István később is, amíg csak a közvetítő tárgyalások folytak, Bécsben szerzett hírek alapján állandóan tájékoztatta a nádort az angol, holland és magyar közvetítők hollétéről, tevékenységéről, a várható fejleményekről s általában a tudomására jutott hadi és politikai hírekről.⁶¹

A kuruc seregeknek Sopron környékére történt előnyomulása idején az udvar hallgatólag beleegyezett abba, hogy Esterházy Pál Bercsényitől védelemet kérjen kismartoni vára részére Szirmay István útján. Szirmay ekkor a nádorral nem érintkezhetett közvetlenül, így ennek az ügynek lebonyolítása is részben Jeszenszky Istvánra hárult.⁶²

Jeszenszky István tárgyalt a magyar kancellária hivatalnokaival, köztük Hunyady László egykori nádori segédtitkárral s több bécsi főméltósággal arról is, mekkora sérelem lenne a nádorra és a nádori méltóságra nézve, ha urát kirekesztenék a Rákócziékkal folyó tárgyalásokból. Ki is eszközölte a király nyilatkozatát, hogy ez nem áll szándékában.⁶³ Az 1708. évi országgyűlés előkészítése idején ő is szorgalmazta Bécsben a nádor felrendelését abból a célból, hogy a tanácskozásokban részt vegyen.⁶⁴ 1710 májusában pedig kijárta, hogy a nádor két hétre eltávozhassék az országgyűlésről, s birtokaira mehessen.⁶⁵

Korábban említett egyéb feladatait a szabadságharc alatt s azután is ellátta. Évekig foglalkozott a családi peren kívül a nádor különféle adósságainak rendezésével, illetve halasztás kieszközlésével, pénzszerzéssel, új birtokok szerzésének lebonyolításával, a nádor hercegi címének elsőszülött fiára s utódaira való kiterjesztése ügyével, József fia ezrede újjászervezésének engedélyeztetésével, s emellett olykor vállalta ritkán kapható cikkek (pl. bécsi csokoládé) beszerzését vagy a bécsi palota építési munkálatainak ellenőrzését.⁶⁶

A többi titkárhoz hasonlóan ő is eljárta valamennyi illetékes hivatalnál, elsősorban a magyar kamaránál a nádori fizetés rendezése ügyében, észrevételt tett a kamarai elszámolásokra, s nemcsak sürgette az esedékes részleteket, hanem szinte ügyvédi tevékenységet folytatott. Gyorsabb intézkedés érdekében ahhoz is joga volt, hogy a kamarának a nádorhoz címzett leveleit felbonthassa s elintézhesse.⁶⁷

Továbbra is figyelemmel kísérte a magyarországi adózással, katonai beszállással kapcsolatos intézkedéseket. 1708-ban, amikor Heister tábornok váratlanul a Dunántúlra nyomult, Jeszenszky a nádor nevében a haditanácshoz fordult segítségért, amely kivételesen a kimerült országrésznek adott igazat, s a titkár útján azt javasolta, hogy a nádor az éppen elérhető urakkal s a királyi tábla tagjaival tartson gyűlést, s onnan nyújtsa be tiltakozását a királyhoz.⁶⁸ 1711-ben a titkár az adózásnak akkor megkísérelt új formájáról, a megyék egyéni helyzete szerint adófelosztásról ad hírt.⁶⁹ 1712-ben Illésházy Miklós kancellár a titkár útján üzent meg tapintatosan a nádornak, hogy nem kell Bécsbe sietnie a téli porció felosztása ügyében, mert a király azt miniszteri konferencián tárgyalja meg.⁷⁰ Pozsony város ugyancsak rajta keresztül emlékeztette a nádort ígéretére, hogy a Duna-híd javítása fejében évenként bizonyos összeget elengednek adójából.⁷¹ A nádor és a rendek Keresztély Ágost szász herceg esztergomi érsek útján kértek a királytól adóengedményt. A nádor levelét Jeszenszky vitte az érsekhez, aki másnap személyesen közölte vele a király döntését.⁷²

1712-ben Jeszenszky Istvánt bízta meg a nádor a jászok és kunok visszaváltása ügyében összehívott bécsi commissióban való részvétellel.⁷³

Az udvar, a bécsi minisztériumok, hivatalok, a magyar rendek, valamint magán-személyek és a nádori család tagjai nemegyszer Jeszenszky Istvánt kérték fel közvetítésre a nádor felé, aki nem is hallgatta el ura előtt a bécsi vezető körök és az ország véleményét.⁷⁴

Jeszenszky István szolgálatait jutalmául többször részesült nádori adományban, de mint alább látni fogjuk, a nevére szóló adományok egy része tulajdonképpen birtokmentési kísérletet jelentett Jeszenszky- és Okolicsányi-rokonai érdekében, akiktől hűtlenség címén, de még a Rákóczi-szabadságharc előtt, birtokukat elkobozták. Ezeknek az adományleveleknek szövegét is bemásolták a nádori donációs könyvbe, de szövegüket keresztülhúzták, s a donációs könyv indexében sem szerepelnek, talán biztosítékul, hogy sem ő, sem örökösei nem fognak a kérdéses birtokokra igényt támasztani. Az alábbi táblázatban + jellel jelöljük ezeket az áthúzott szövegű adományleveleket.

1700. február 24. nádori adomány Turóc megyében (Blazóc, nemesi kúriával és a vele határos Mezőház puszta; dubovai határrész Seraphin Kristóf családjának kihalása folytán). Huszár Józseffel közösen kapta.⁷⁵

1700. július 4. nádori adomány Turóc megyében (Kisjeszenben). Apjával, Jeszenszky Miklóssal és unokatestvérével, ifj. Jeszenszky Miklós titkárral együtt kapta.⁷⁶

1700. szeptember 23. + nádori adomány Liptó és Árva megyében (Okolicsnői és zaszkali birtokrészek, amelyek a Thökölyhez pártolt Okolicsányi András hűtlensége miatt háramlottak a koronára).⁷⁷

1700. november 5. + nádori adomány Turóc megyében (Nagyjeszenben nemesi és zsellérházak és birtokrészek (Jeszenszky-rokonok birtokai, amelyeket házasságkötésük törvénytelen módja miatt koboztak el).⁷⁸

1700. november 22. nádori új adomány Jeszenszky Miklós titkár és az egész Jeszenszky család (köztük István) részére Turóc és Trencsén megyében (Nagyjeszenben; Trencsénben nemesi kúriák).⁷⁹

1700. december 8. nádori adomány Pozsony megyében (Balázsháza-puszta, Ciffer területén, a Balásházy család kihalása után). Sógorával, Tolvay Gáborral együtt kapta.⁸⁰

1700. december 12. nádori adomány Nyitra megyében (itt levő birtokok és pénzkintlevőségek). Zgurics Györggyel együtt kapta, Korontály Zsigmond családjának kihaltával.⁸¹

1701. március 14. + nádori adomány Nyitra megyében (Nádas-puszta, nemesi kúriával, Nádasdy Farkas halála, majd a Hencz család kihalása után). Hölgyi Gáspárné Balassa Zsuzsannával együtt kapta.⁸²

1701. április 13. + nádori adomány Moson megyében (birtok Gáloson és pénz, a Sennyey család kihaltával).⁸³

1701. augusztus 10. + nádori adomány Turóc megyében (a törvényellenes házasságkötésük miatt hűtlenségbe esett Jeszenszky András és Ilona nagyjeszeni birtokrésze).⁸⁴

1703. április 12. + nádori adomány Turóc megyében (Miklán másként Ruttkay György és Jeszenszky Anna törvényellenes házasságkötése folytán elkobzott alsórutkai birtokrész s esetleg másutt is levő birtokok).⁸⁵

1709. augusztus 25. nádori adomány Árva, Liptó és Nyitra megyében (Isztebne, Malaitna birtokon, Nagyfalu és Ürmény mezővárosokban levő birtokrészek, a Rákóczihoz pártolt Kellemessy János hűtlensége folytán).⁸⁶

1711. március 17. nádori adomány (a nádor fiának, Józsefnek ezredében szolgált Csoy József magtalan halála után bárhol az országban található birtokai, esetleg az ezrednél levő értékei).⁸⁷

Esterházy Pál utóda, Pálffy Miklós nádor alatt a volt titkárok nádori adományban nem részesültek.⁸⁸ 1714-ben Jeszenszky Miklós (a királyi tábla ülnöke) és felesége, Bossányi Ilona csupán új adományul kapott egy régen szerzett nádori adománybirtokot, Külső-Szolnok megyében.⁸⁹ Jeszenszky István neve pedig csak halála után, 1724. május 6-án tűnik fel Pálffy Miklós donációs könyvében, amikor a nádor hozzájárulását adja 1724. április 5-én a pozsonyi káptalan kiküldöttjei előtt unokaöccsei javára tett örökvallásához. Ebben úgy rendelkezett, hogy az 1702-ben nádori adományul kapott Morga és Csibrád nevű Tolna megyei pusztákat fiatal rokonai örököljék.⁹⁰ Megjegyezzük, hogy Esterházy Pál donációs könyvében ez az adomány nem szerepelt, de az 1709-es felségfolyamodványban említés történik Tolna megyei birtokokról is.

A fentiek szerint Jeszenszky István a lehetőség szerint elsősorban Turóc megyében gyarapította birtokát. Apjától is örökölt Turóc és Árva megyei birtokokat.⁹¹ Jeszenszky István a maga középnemesi szintjén jómódú volt, készpénzzel is rendelkezett, sőt kölcsönöket is adott kamat ellenében. A Rákóczi-szabadságharc alatt 4000 forintot kölcsönzött Nádasdy Pálnak; visszaszerzése nehezen ment.⁹² 1712-ben Zichy Péter vett fel tőle 3851 forintot rövid határidőre.⁹³ Zichy Imre kir. tanácsos, kamarás viszont nem fizetett, ezért, 1440 forint tartozása fejében, Jeszenszky lefoglaltatta egyik malmát s a rá vonatkozó okleveleket.⁹⁴

1724-ben Pozsonyban halt meg, gyermektelenül. Végrendelete értelmében vagyonát két részre osztották. Az egyik részt Jeszenszky Antal örökölte, Jeszenszky Mihály ítélőmester unokája, a másik részt pedig Jeszenszky Ferenc, Miklós és István, Jeszenszky Imrének (Mihály ítélőmester testvérének) unokái. A végrendelet tanúsága szerint a volt nádori titkár számottevő birtokot és ingóságot (ezüstneműt, fegyvereket, könyvtárat, bútorokat, ruhát stb.) hagyott rájuk.⁹⁵ Fő örököse, Jeszenszky Antal 1741-ben bárói címet kapott.⁹⁶

JEGYZETEK

¹ Jeszenszky L.: A nagyjeszeni Jeszenszky család XIII–XVI. századi leszármazása. Turul, Bp. 1941, 32–35.

² 1700. okt. 20. Esterházy Pál nádor hozzájárulása id. Jeszenszky István végrendeletéhez. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 401–404.

³ Uo. 596–607.

⁴ MOL P 108 50. 15. (1724. jún. 21.)

⁵ A Jeszenszky család levéltárának (P 323) elenchusa. I. fiók, 3. sz. regesztá után következő rész.

⁶ Levele fiához 1705. jún. 6. MOL P 566. XVI. cs. 40. sz.

⁷ A Δ jellel megjelölt családtagok Jeszenszky István nádori titkár örökösei (I. a 4. jegyzetet).

⁸ Az 1694. jún. 26-i nádori adománylevél „néhai”-ként említi. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 593.

⁹ Uo. említve özvegye, Benyovszky Mária.

¹⁰ Említve 1714. márc. 20. Pálffy Miklós nádor adománylevelében. MOL N 9 Lad. 35. Prot. 1. 10–11.

¹¹ A fent említett végrendelet szerint Jeszenszky István főörököse.

¹² MOL P 323 IX. fiók. 10. sz. Keltezetlen irat, de tartalmából és egyéb iratokból megállapítható, hogy 1709-ben készült. Említi Jeszenszky Istvánnak két küldetését Bercsényihez és Rákóczihoz (az egyik 1704 elején, a másik 1705 júniusában volt), s felpanaszolja, hogy a háború miatt *hat éve* nem jutnak birtokaik jövedelméhez (*tehát 1703 óta*); azonkívül az Ottlik-birtok megszerzésével kapcsolatos többi irat is 1709-ből származik: 1709. ápr. 6., uo. IX. fiók. A. 11.; 1709. aug. 26., uo. IX. fiók. A. 8.; 1709. okt. 15., uo. IX. fiók. A. 9. és 1709. (további kelet nélkül), uo. IX. fiók. A. 7. Megemlíthető még, hogy Jeszenszky Miklós már királyi táblai ülnökként szerepel, amely címet 1708-ban kapta meg (l. alább).

¹³ Papp László: i. m. 320.

¹⁴ L. a fenti életrajzban.

¹⁵ MOL P 125 4939.

¹⁶ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 260–261.

¹⁷ Uo. 274–275.

¹⁸ 1692. jún. 26. nádori oklevél szerint ezt akkor Benyovszky Mátyás nádori titkár váltotta magához. MOL P 108 66. Protocollum Privatum, 288.

¹⁹ L. a 2. jegyzetben említett levelet.

²⁰ A fent említett levélben megköszönte Radvánszky Jánosnak fia levelének megküldését, s kívánta: „fiam, Jeszenszky István holtig való szolgája maradjon kegyelmednek”. — Megjegyezzük, hogy Jeszenszky Miklós felesége, Okolicsányi Zsófia révén rokonságban voltak a közvetítőként alkalmazott Okolicsányi Pállal is.

²¹ 1702. ápr. 10. a nádor levele Pest megyéhez. PML Intimata inutilia 1702. év, No. 3.

²² MOL A 57. 28. k. 60–61.

²³ 1707. ápr. 21. levele a nádorhoz: eszerint a nádornak járó negyedévi fizetés ügyében végigjárta a tanácsnokokat, de nagyhét lévén, „mindnyájan csak az devotioval mentik magokat”. MOL P 125 2612.

²⁴ Uo.

²⁵ L. a 21. jegyzetet.

²⁶ MOL N 50 Lad. R. Fasc. 2. No. 21.

²⁷ MOL P 125 2608.

²⁸ Uo. 2609.

²⁹ 1702. máj. 12.: az uradalom összeírása, rendbe tétele. Uo. 2610. — 1712. nov. 21.: az ottani bortermés és széna értékesítése, német katonaság várható beszállásolása. Uo. 2615.

³⁰ 1708. év. Uo. 6252.

³¹ 1711. év. Uo. 2613.

³² 1712. év. Uo. 2614.

³³ L. a 31. jegyzetben említett levelet.

³⁴ L. a 42. jegyzet alatti szövegben említett kölcsönt.

³⁵ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 592–593.

³⁶ Uo. Prot. 5. 274–276. L. a beiktatás alkalmával elhangzott tiltakozásokról az egri káptalan jelentését. MOL R 224-ből kiemelt Illésházy-iratok, 1700. ápr. 15.

³⁷ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 406–411.

³⁸ Uo. 518–519.

³⁹ Uo. 525–527.

⁴⁰ Uo. 555–556.

⁴¹ MOL N 8 66. Protocollum Privatum, 751.

⁴² Uo. 820.: „pro certa summa pecuniaria”.

⁴³ Uo. Lad. 47. Prot. 5. 783–784.

⁴⁴ L. a 37. jegyzetben említett nádori adománylevelében.

⁴⁵ L. a két titkár fenti életrajzát. (12. jegyzet.)

⁴⁶ 1700. dec. 8. nádori oklevél szerint „aulae nostrae familiaris et cancellariae nostrae palatinalis expeditor”. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 5. 515.

⁴⁷ MOL P 148 1703. év. Fasc. 86. No. 2.: „Officii nostri palatinalis vicesecretarius et aulae nostrae familiaris primarius”.

⁴⁸ 1704. szept. 13. nádori parancsvélben. Uo. 1704. év. Fasc. 371. No. 20.

⁴⁹ MOL P 323 I. fiók, diplomák, 3. sz. A nádor díszes kiállítású bizonyágleveléle.

⁵⁰ MOL P 108 50. No. 16.

⁵¹ Végrendeletének végrehajtója Erdődy György volt. Uo.

⁵² 1702. júl. 9. MOL P 125 2542; júl. 16. uo. 2544; aug. 15. uo. 2545; aug. 17. uo. 2546.

⁵³ 1700. nov. 20. uo. 639; nov. 27. uo. 2540; 1702. júl. 8. uo. 2541; aug. 15. uo. 2545; aug. 17. uo. 2546.

⁵⁴ 1700. nov. 27.: Felső-Magyarország adójáról, várható új adóztatási rendszerről, az országbíróval és a kancellárral való megbeszélés után. Uo. 2540.

⁵⁵ 1702. máj. 15. pl. Esztergom városát, amely biztosította a titkárt, hogy „az megígért vizát őhercegségének megküldöttük s kegyelmednek egy karmazsint”. Uo. 6832.

⁵⁶ MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 73.

⁵⁷ 1703. ápr. 19. MOL P 125 2548.

⁵⁸ L. a 12. jegyzetben említett 1709. évi életrajzban: „Extant apud augustam aulam per me porrecta acta et fidelis relatio mea.” — L. még a Szirmay Istvánról szóló részben, a 71–72. jegyzetbe tartozó szöveget.

⁵⁹ 1708. szept. 3. levelében Jeszenszky Miklós kárörvendve írja Sándor Gáspárnak, hogy Jeszenszky István nem lett királyi táblai ülnök: „Tabulae assessorság Sigray József uramnak conferaltatott, Jeszenszky István uram két szék között földön maradt, sic solet Deus nimium arrogantes mentes refrenare; a jó őcsém Bécsből leérkezvén itt is elég rosszul böcsült meg engem, bizonyos más emberek előtt ejtett szavaival, de bizony még meg nem fogta az Isten kezét, vivit enim adhuc ultor iniuriarum mearum, melyeket eddig csak az ujjaim által néztem, de már sokat nem törhetvén, föl köll ébrednem.” MOL P 125 6252/a.

⁶⁰ Simonyi Ernő: i. m. II. k. 142: Stepney levele Harley miniszterhez 1705. jún. 27. „Count Sintzen-dorf having communicated to us the Palatin's letter to the Emperor, wherein he enclosed the account drawn up by his secretary of his transaction at Nittria and Erla, with Baron Szirmay's relation likewise thereof, and Bercsényi's answer to the Palatin”.

⁶¹ 1705. nov. 27., 28., dec. 4. MOL P 125 2551, 2552, 2554. 1707. nov. 25. uo. 2565.

⁶² L. a Szirmay Istvánról szóló részben a 121–124. jegyzetekhez tartozó szöveget.

⁶³ 1706. jan. 8. MOL P 125 2561; 1706. jan. 15. MOL N 8 56. Fasc. I. No. 194.

⁶⁴ 1707. dec. 16. és 19. MOL P 125 2568, 2569.

⁶⁵ Uo. 2571.

⁶⁶ L. a nádorhoz írt leveleit: uo. 2540–2607.

⁶⁷ 1706. jan. 15. a nádori fizetési hátralékoknak egyházi hagyatékokból való fedezése. MOL P 108 56. Fasc. I. No. 194. — Levélfelbontás: MOL P 125 2565. — 1708. aug. 23. levele a kamarai consistori-umhoz. MOL P 108 56. Fasc. I. No. 239.

⁶⁸ 1708. nov. 1. és 17. MOL P 125 6252 és 2570.

⁶⁹ Febr. 14. uo. 2582.

⁷⁰ Uo. 2593.

⁷¹ Uo. 2594.

⁷² 1712. dec. 7. uo. 2596.

⁷³ L. a jászokról és kunokról szóló részt, továbbá MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 73. és MOL P 125 2593, 2596.

⁷⁴ L. pl. 1710. máj. 25. a nádorhoz írt levelét, amelyben Erdődy Ádám üzenetét közvetítve, Széchényi Pál kalocsai érsek halála után magyar utód jelölésére biztatja a nádort; amikor majd a királynak javaslatot tesz az érseki szék betöltésére, „ne csak egyet, hanem kettőt, hármot vagy négyet is candidal-

na, proponalna és commendalna öfölségének; legalább a külső nemzetek ne mondják azt, hogy olly sterilis légyen a magyar clerus, hogy érdemes promotiora való subiectumok ne találkozzanak benne".
MOL P 125 2573.

⁷⁵ MOL N 8 Lad. 47. prot. 5. 359–360.

⁷⁶ Uo. 374.

⁷⁷ Uo. 412–413, 416–417.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo. 596–607.

⁸⁰ Uo. 515–516.

⁸¹ Uo. 522–523.

⁸² Uo. 550–551.

⁸³ Uo. 554–555.

⁸⁴ Uo. 612–613.

⁸⁵ Uo. 779–781.

⁸⁶ Uo. 861–863.

⁸⁷ Uo. 912–913.

⁸⁸ MOL N 9 adománykönyvei, Lad. 35. — 3. kötet.

⁸⁹ Uo. Prot. 1. 10–11, és 1. a 17. jegyzetet.

⁹⁰ MOL N 9 Lad. 35. Prot. 2. 806–810.

⁹¹ Két leánytestvér korábban megkapta a maga részét, így Jeszenszky Miklós 1700. okt. 20. végrendeletében (1. a 2. jegyzetet) ráhagyta a Nagyjeszenben, Rutikán, Konzskon, Árva megyében pedig Benyólehotán levő birtokait.

⁹² MOL P 125 2583.

⁹³ MOL P 707 Fasc. 42. NB. No. 1–3.

⁹⁴ Uo. Fasc. 63. NB. No. 16/10. — A visszaváltás 1714-ben történt, s Jeszenszky felszámíthatta a végzett javításokért járó összeget is. Uo. Fasc. 63. NB. No. 10/16.

⁹⁵ MOL P 108 50. No. 16.

⁹⁶ 1741. december 12., Pozsony. Illéssy–Pettkó: i. m. 99.

HUNYADY LÁSZLÓ SEGÉDTITKÁR

1659-ben született, és 64 éves korában, 1723-ban halt meg.¹ Nagypja, Hunyady András 1607-ben kapott címereslevelet Rudolf királytól, később pedig Bars megyében szerzett birtokokat. Apja, Ferenc Somogy megye szolgabírája volt. Testvére,² András Bars megye jegyzője,³ majd alispánja, később (1708-ig) a királyi tábla ülnöke, 1708-tól pedig alországbíró.⁴ Tőle származik a kéthelyi gr. Hunyadi család. Idősebb Hunyady László, aki mellett a segédtitkár még az 1690-es években is „ifjabb” megjelöléssel szerepel a nádori oklevelekben, szintén Bars megye tisztségviselője volt.⁵

Ilyen családi környezetben Hunyady Lászlónak alkalma nyílt arra, hogy a magyar jog és közigazgatás terén alapos jártasságot szerezzen. 23 éves korában a királyi tábla és a nádori kancellária jegyzője,⁶ ugyanakkor segédtitkári teendőket végzett Benyovszky Mátyás mellett.⁷ 1684-ben ő is elkísérte a nádort a török elleni hadjáratba.⁸ 1693. november 16-án a magyar kancelláriába került mint expeditor és concipista.⁹ Ez év tavaszán még folytatta Benyovszky megkezdett munkáját Erdélyben, a Thököly, Gyulaffy és Esterházy családok ottani birtokjogának érvényesítése érdekében.¹⁰ 1696-ban már mint kancelláriai alkalmazott ismét Erdélyben járt, továbbra is intézte a nádori család birtokügyét, s a nádort az ottani belpolitikai viszonyokról is tájékoztatta.¹¹ A kancelláriában 1697-ben lépett elő, s ettől kezdve 1701-ig registrator és taxator volt.¹² 1701. július 28-án nevezték ki Somogyi Ferencsel együtt kancelláriai titkárnak.¹³ 1708. február 3-án a két titkár megkapta a referendariusi és tanácsosi címet, de emellett tovább végezték a titkári teendőket is.¹⁴ 1719-ben, Somogyi Ferenc halála után, amikor már ő maga is betegeskedett, a titkári tisztség alól felmentést kapott, s csak tanácsos és referendarius maradt.¹⁵ 1723. június 24-én a király határozatot hozott személynökké való kinevezésére, de betegsége miatt állását már nem foglalhatta el.¹⁶ 1723. július 4-én halt meg Úrmény mezővárosban.¹⁷ Gyermeke nem maradt. A temetésére készített búcsúztató a következőképpen jellemzi közéleti pályafutását:

Forgottam régenten nagy fő udvarokban,
Elmémet futtattam hasznos tanácsokban,
Nevezetes voltam mindenkép sorsomban,
Ezek mind elmúltak, s fekszem koporsómban.

Hunyady László segédtitkári fizetéséről nincs adatunk. Az ő esetében is megfigyelhető, hogy amíg nádori szolgálatban volt, többször részesült nádori adományban.

1683. november 30. Bars megyei birtokrész (Palugyay György magszakadása folytán, aki a birtokrészt lessenyei Nagy Mihálytól szerezte).¹⁸

1687. március 22. Nógrád és Heves megyei birtokok (Tassy Mihály és leánya, Klára magszakadása folytán elhagyott nemesi kúria Fülek mezővárosban és birtokrészek Ragyócon, Nógrád megyében, továbbá birtokrészek Szentdomonkoston, Mindszenten és Homokterenyén, Heves megyében, a rájuk vonatkozó oklevelekkel együtt).¹⁹

1688. október 24. Bars, Nógrád és Trencsén megyei birtokok (testvérel, Hunyady Andrással együtt kapta meg a Thökölyhez pártolt lessenyei Nagy Mihály elkobzott birtokait).²⁰

1690. február 14. Trencsén megyei birtokok (Benyovszky Imrével és Hrabovszky Jánossal együtt kapta; az ingatlanok — pl. zsolnai ház, allódium és serföző — mellett ingóságok is szerepeltek, úgymint bor, készpénz és be nem hajtott tartozások).²¹

1691. augusztus 14. pénz és birtok (testvérel, Hunyady Andrással együtt kapta az örökös nélkül elhalt lessenyei Nagy Ferenc és felesége 30 évvel korábban felvett, visszafizetetlen adósságát s bárhol Magyarországon levő birtokait).²²

1691. december 13. Bars megyei kúria (Jáklín Miklóssal együtt kapta, Varga másként Hudra István magszakadása folytán ennek Ujbarson és Töhölben levő nemesi kúriáit).²³

1696. november 9. Csanád megyei birtok (testvérel, Hunyady Andrással és péli Nagy Andrással együtt kapta gr. Balassa Imre hűtlensége folytán Makó, Klárafalva, Vásonató és Lék pusztákat).²⁴

Hunyady László is arra törekedett, hogy a család egyik fő fészkeben, Bars megyében szerezzen nádori adományt, de a családnak is, neki is voltak másutt fekvő birtokai is. Sírversében külön búcsúzott a Nyitra megyében fekvő (később kéthelyi gr. Hunyady birtok) Ürmény mezővárostól, valamint bárhol élő jobbágyaitól, szolgáitól, cselédeitől.²⁵ A nádori segédtitkárból lett kancelláriai tanácsos jómódban halt meg, mint felemelkedő, vagyonos középbirtokos család tagja.

A nádori hivatal és a magyar kancellária együttműködése, egymásra utaltsága folytán Esterházy Pál 1693 után is kapcsolatban maradt volt alkalmazottjával. Hunyady Lászlónak volt szerepe a magyarországi adóügyek intézése terén is. 1702. május 31-én Kollonics Lipót esztergomi érsek közölte a nádorral, hogy egy nagy fontosságú adóügyi konferencián Mattyasovszky László magyar kancellár mellett Hunyady László is jelen volt.²⁶ 1703 tavaszán ő szedte be a megyéktől és a városoktól az egyes országrészeknek az adófelosztás ügyében kiküldött képviselői részére járó napidíjat.²⁷ Mattyasovszky László és Illésházy Miklós kancellárok idején sűrűn szerepelt titkári aláírása a nádornak küldött királyi parancsleveleken. 1708 és 1712 között több olyan oklevelet ismerünk, amelyet a király nevében egyedül ő adott ki, kancellári aláírás nélkül. Ezeknek címzettje a nádor és az országgyűlés; a nádorhoz közvetített parancsok, utasítások az országgyűléssel kapcsolatosak.²⁸

Előfordult, hogy Hunyady László mindkét hivatalt érintő ügyben magánlevelet írt a nádornak. Egy gyilkossággal kapcsolatos ügyben a nádor először Hunyadyt kereste meg, s az tájékoztatta Illésházy Miklós kancellárt, sőt a kancelláriai tanács-

ban is javaslatot tett. Ezután pedig levélben biztosította a nádort, hogy a kancellária vele ért egyet, semmiképpen nem ad kegyelmet a tettesnek.²⁹

A régi ismeretség alapján keresték fel Hunyadyt 1711-ben a jászok és a kunok küldöttei, akik magával a nádorral nem találkozhattak. A Német Lovagrendnek eladott Jászokunság a volt segédtitkár útján juttatta el panaszos leveleit a nádorhoz, egyrészt a lovagrendtől való megszabadítását, másrészt az az évi téli porció enyhítését kérve.³⁰

JEGYZETEK

¹ 1723. júl. 4.: temetésén előadott verses búcsúztató. MOL R 319.

² Hunyady Lászlót és Andrást nádori adománylevelek is testvéreknek nevezik. 1688. okt. 24. és 1691. aug. 14. MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 263–265 és 421–422.

³ 1687. aug. 14. nádori adománylevelében. Uo. 176–177.

⁴ 1708. szept. 30. MOL A 57. 28. k. 60–61, alországbírói kinevezése; ekkor felmentették a királyi táblai ülnökség alól.

⁵ Id. Hunyadi László 1680. aug. 10-én és 11-én két levelében beszámolt a török és Thököly Bars megyei (nagyugróci) beütéséről. MOL P 125 6227, 6228.

⁶ Papp László: i. m. 319, 49. jegyzet.

⁷ Uo. 322, 80. jegyzet.

⁸ Bubits Zsigmond: i. m. (Cornaro) 376. Három személy kíséretében vonult hadba. — A nádorhoz írt leveleit „legkisebb alázasatos szolgálja” formulával zárta.

⁹ MOL A 78, az 1693. évi bejegyzéseknél: Somogyi Ferenc előlépése után „pro expeditore et concipista sufficitur dominus Ladislaus Hunyady secretarius palatinalis”.

¹⁰ A birtokokra vonatkozó irataikat 1. MOL P 108 41. — Hunyady László levelei Kolozsvárról és Vajdahunyadról: 1693. márc. 12., ápr. 2. és 17. MOL P 125 2419–2421.

¹¹ 1696. máj. 22. és jún. 19. MOL P 125 5974 és 2422.

¹² MOL A 78, 1697–1701. évi bejegyzések.

¹³ Uo. az 1701. évi változásoknál. Somogyi volt az első titkár, Hunyady a másodtitkár. Ettől kezdve aláírása feltűnik a királyi okleveleken.

¹⁴ Uo., az 1707–1708. évi bejegyzésekben, továbbá az ez után következő években.

¹⁵ Uo., az 1718. évi változásoknál. Somogyi Ferenc 1718. márc. 21-én halt meg.

¹⁶ Uo., 1723. év.

¹⁷ Uo. — L. még az 1. jegyzetben említett búcsúztatót is.

¹⁸ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 120–121.

¹⁹ Uo. 149–150.

²⁰ Uo. 263–265.

²¹ Uo. 330.

²² Uo. 421–422.

²³ Uo. 434–435.

²⁴ Uo. 826–827.

²⁵ „El nem felejtethlek, kedves hív szolgálaim,
Szegény ügyefogyott parasztim s jobbágyim,
Körülöttem levő kedves jó cselédim.”

²⁶ A nemesség és a városok adójáról tárgyaltak. MOL N 8 Lad. 54. F. 5. No. 85.

²⁷ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7. 307.

²⁸ 1708. márc. 9. MOL P 125 9086. — 1709. nov. 26. MOL N 8 Lad. 46. Fasc. 6. No. 264. — 1712. febr. 2. Uo. Lad. 46. F. 7. No. 281. — 1712. júl. 25. Uo. Lad. 46. F. 7. No. 283. — 1712. aug. 1. Uo. Lad. 46. Fasc. 7. No. 284.

²⁹ 1711. aug. 29. MOL P 125 2723.

³⁰ 1711. szept. 21. Hunyady a nádorhoz. Uo. 2424.

GALYA ANDRÁS, A NÁDOR ÜGYVÉDJE ÉS BÉCSI ÁGENSE

Nevét a források felváltva írják Galyának és Gallyának. Nemesember volt, ügyvéd, nádori szolgálatba lépése előtt Pozsony megye ügyvédje, ahol Sente Bálint alnádor és az egyik nádori ítélőmester, Orbán Pál alispánként működött.¹ Feltehetőleg volt szerepük abban, hogy felhívták rá a nádor figyelmét, aki Galyát többször részesítette nádori adományban alkalmazása előtt is. 1692-ben Pozsony megyében Borsán és a Csallóközben kapott egy-egy nemesi kúriát,² 1697-ben ugyancsak kúriát Vágszerdahelyen és birtokrészeket a Pozsony megyei Felsőkorompán, amelyek Újfalussy (Novomerszky) Mihállyal osztozott.³ 1701-ben két adomány keretében megkapta a Tolna megyei Morgia pusztát malommal s még négy pusztát Jambrekovics Mátyással, Galya Mihállyal és Jambrekovics Mihályné Csuzy Zsuzsannával közösen.⁴ 1706-ban pedig Gencsy Jánosnak közelebről meg nem határozott, bárhol Magyarországon fekvő, a nádori adományozás felső határát, 32 jobbágytelket meg nem haladó birtokaihoz jutott hasonló módon.⁵

Egy 1695. március 5-én Nagyszombatban kiállított nádori oklevélben maga Esterházy Pál tett bizonyoságot nemessége és ügyvédsége felől. Eszerint Galya, akinek címe „egregius”, „causarum per Hungariam fori utriusque iuratus advocatus, inclytique comitatus Posoniensis fiscalis”, igaz, kétségen kívüli magyar nemes, aki a királynak tett szolgálataiért több nádori adományt kapott, s azokba törvényesen bevezették és beiktatták, s így a *Tripartitum* I. részének 4. címe s egyéb törvények szerint nemessége is megerősítésre és nyilvános elismerésre került.⁶ Mindebből az következik, hogy a középnemességnek szerényebb rétegéhez tartozott, s nemeslevelet talán nem is tudott felmutatni. Mint ügyvéd jelentős családoknak és személyeknek képviselőt látta el, pl. 1687-ben a nádor unokahúgának, Homonnai Drugeth Krisztinának egyik procuratora,⁷ 1696-ban Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Szidóniáé,⁸ 1702-ben Nigrelli Octavianus gróf felső-magyarországi parancsnok jogi képviselője,⁹ 1705-ben Kaunitz Miksa Ulrik gróf procuratorai között szerepel.¹⁰

Galya 1702 nyarán lépett a nádor szolgálatába, s vállalta ügyeinek vitelét konvenció alapján. 1702. július 12-én jelentette a nádornak Jeszenszky István titkár, hogy Galya megkezdte szolgálatát, bár konvenciója még nincs. Elszállásolni is csak ideiglenesen tudták a nádor bécsi palotájában hirtelen falhúzással, ablakozással leválasztott szobában, ami egyúttal munkahelye is volt.¹¹ 1702. november 9-én a magyar kancellária a nádor ágensének nevezi.¹² A titkár említett jelentéséből

s későbbi adatokból kitűnik, hogy elsősorban Bécsben végzendő munkára alkalmazták. A titkárnak jelentős segítséget nyújtott a nádor magánpereinek intézésében, így a nádor és felesége között folyt perben.¹³ Részt vett új Esterházy-birtokok megszerzését előkészítő eljárásokban,¹⁴ a nádor adósságügyeinek rendezésében¹⁵ s fia, Esterházy József ezredének helyreállításáért folytatott küzdelemben.¹⁶ Amellett, hogy mint ügyvéd és általános jogi tanácsadó tevékenykedett, eleget tett, familiáris módon, a nádor sok egyéb megbízásának is. A Rákóczi-szabadságharc idején Bécsben szerzett bizalmas híreket közölte vele, a magyarországi és a nyugat-európai hadi eseményekről, diplomáciai tárgyalásokról, titkos tervekről.¹⁷ 1702-ben, egy új országos adóösszeírás előkészítésekor nevét a megyei összeírók között találjuk.¹⁸ A pozsonyi és bécsi hivatalokban, a nádorral kapcsolatban álló főurak palotáiban ugyanolyan biztonsággal mozgott, mint a nádori titkárok. Munkájára, a nádorhoz való kapcsolatára s a korra is fényt vet az a Bécsből írt levele, amelyet 1712. március 23-án, nem sokkal 10 éves szolgálati jubileuma előtt intézett urához.¹⁹ A koronázás előtt álló Károly főherceg már visszatért Bécsbe, s a nádor Galya útján a koronázásnak és az új aranygyapjas lovagok ezzel kapcsolatos avatásának időpontját tudakolta a leginkább Bécsben tartózkodó Pálffy Miklóstól. A főherceg érkezésekor nem találta Bécsben a nádort. Pálffy mentette ki, hogy a nagy ünnepeket, így a húsvétot is, mindig családjá körében Kismartonban tölti.²⁰ A koronázás és az aranygyapjasok avatása komoly gondot okozott a részt vevő, főleg a kitüntetett főuraknak, így Pálffy Miklósnak is. Az aranygyapjas jelvény hosszú ideig készült, márpedig az avatáson szükség volt rá. Ezért Pálffy kölcsönkérte a nádor jelvényét, a koronázásra pedig a maga és fia számára magyar övet kért.

JEGYZETEK

¹ L. a róluk szóló részt.

² MOL N 8 Lad. 47. Prot. 2. 511–512.

³ Uo. 886–888.

⁴ Uo. Prot. 5. 609–611.

⁵ Uo. Prot. 5. 954–955.

⁶ MOL P 108 67. *Protocollum iuridicum*, 702–703. — A *Tripartitum*nak idézett része: „...nobilitate sua confirmatus ac declaratus manifeste haberetur”.

⁷ MOL R 224 1901: 5. Klobusiczky-iratok.

⁸ Uo. kiemelt Illésházy-iratok.

⁹ MOL E 148 1702. év. Fasc. 1025. No. 37.

¹⁰ MOL A 35 1705. október, No. 14.

¹¹ MOL P 125 2543.

¹² MOL A 35 1702. november, No. 53. — A kancelláriától átküldött iratot ő vette át: „Levatum per agentem principis palatini Andream Galya.”

¹³ L. Jeszenszky István titkár leveleit: 1705. dec. 4., 18., 23. MOL P 125 2554, 2557, 2559.

¹⁴ 1706. jan. 15. MOL P 108 56. Fasc. I. No. 194., Lengyeltóti; 1707. nov. 25. MOL P 125 2565., ua.; 1711. márc. 23. MOL P 125 2583. Bát; 1711. szept. 19. MOL P 125 2145, Cserép.

¹⁵ 1710. júl. 23. MOL P 125 2576.

¹⁶ 1706. jan. 15. MOL P 198 56. Fasc. I. No. 49.

¹⁷ 1705. febr. 14. és 25. MOL P 125 2143, 2144; 1711. szept. 19. MOL P 125 2145.

¹⁸ MOL N 8 Lad. 53. Prot. 7.

¹⁹ MOL P 125 2146.

²⁰ „... azt felelte őexcellenciája [ti. Pálffy a királynak], hogy Nagyságod mindenkor húsvét napját maga méltóságos magzatival s unokáival s atyafiaival szokta maga rezidenciájában celebrálni, és az piros tyukmoyát ott elkölteni. Ófölsége igen jó üzüven nevette, approbalta, hogy maga alkalmatosságával él Hercegséged.”

FÜGGELEK

NÁDOROK, KIRÁLYI HELYTARTÓK ÉS NÁDORI HELYTARTÓK 1526 UTÁN¹

Évkör	Név	Uralkodó neve
(1517) 1526—1530	Báthory István nádor	(II. Lajos) I. Ferdinánd
1526—1527	II. Lajos özvegye, Mária (helytartó, a nádor mellett)	I. Ferdinánd
1527—1530	Báthory István 1527-ben helytartói megbízást is kap	I. Ferdinánd
1530—1532	Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró vitték az ügyeket	I. Ferdinánd
1532—1542	Thurzó Elek helytartó	I. Ferdinánd
1542—1549	Várday Pál esztergomi érsek, helytartó	I. Ferdinánd
1542—1552	Révay Ferenc nádori helytartó (<i>officiū palatinalis locumtenens</i>)	I. Ferdinánd
1550—1551	Ujlaky Ferenc győri püspök, helytartó	I. Ferdinánd
1554—1562	Nádasdy Tamás nádor	I. Ferdinánd
1562—1568	Oláh Miklós esztergomi érsek, helytartó	I. Ferdinánd; Miksa
1563—1571	Mérey Mihály nádori helytartó	I. Ferdinánd; Miksa
1568—1572	Bornemissza Pál nyitrai püspök, helytartó	Miksa
1572—1573	Verancsics Antal esztergomi érsek, helytartó	Miksa
1572	Czobor Imre nádori helytartó	Miksa
—1587	Radéczy István	
	Draskovics György kalocsai érsek, győri püspök, helytartó	Rudolf
1581—1608	Istvánffy Miklós nádori helytartó	Rudolf
1588—1594	Fehérkövy István pannonhalmi főapát, 1594-ben esztergomi érsek, helytartó	Rudolf
1597—1601	Kutassy János esztergomi érsek, helytartó	Rudolf
1601—1607	Pethe Márton	Rudolf
1607—1608 (1615)	Forgách Ferenc esztergomi érsek, helytartó	Rudolf
1608—1609	Illésházy István nádor (protestáns)	II. Mátyás
1609—1616	Thurzó György nádor (protestáns)	II. Mátyás
1618—1621	Forgách Zsigmond nádor (r. k., áttért)	II. Mátyás, II. Ferdinánd
1622—1625	Thurzó Szaniszló nádor (protestáns)	II. Ferdinánd
1625—1645	Esterházy Miklós nádor (r. k., az utána következők is)	II. és III. Ferdinánd
1646—1648	Draskovics János nádor	III. Ferdinánd
1649—1654	Pálffy Pál nádor	III. Ferdinánd
1655—1667	Wesselényi Ferenc nádor	III. Ferdinánd, I. Lipót
1667—1670	Nádasdy Ferenc országbíró, helytartó	I. Lipót
1673—1679	Ampringen János Gáspár kormányzó	I. Lipót
1670—1681	Szelepcsényi György esztergomi érsek, helytartó	I. Lipót
1681—1713	Esterházy Pál nádor	I. Lipót, I. József, III. Károly
1714—1732	Pálffy Miklós nádor (1723-tól a helytartónács elnöke)	III. Károly
1732—1741	Lotharingiai Ferenc helytartó	III. Károly, Mária Terézia

A táblázat folytatása

Évkör	Név	Uralkodó neve
1741—1751	Pálffy János nádor	Mária Terézia
1751—1765	Batthyány Lajos nádor (az utolsó magyar nádor)	Mária Terézia
1765—1781	Albert szász-tescheni herceg helytartó (1776-tól a királynő veje)	Mária Terézia, II. József
1790—1795	Sándor Lipót főherceg (II. Lipót fia), kir. helytartó, nádor	II. Lipót, I. Ferenc
1795	József Antal János főherceg (II. Lipót fia), kir. helytartó	I. Ferenc, V. Ferdinánd
1796—1847	Ugyanó nádor, helytartó	I. Ferenc, V. Ferdinánd
1847—1848	István főherceg (József nádor fia), az utolsó nádor	V. Ferdinánd, I. Ferenc József

JEGYZET

¹Az adatokra vonatkozólag 1.: Kamarai Levéltár, Liber Dignitariorum Saeculariorum, Nádorok (E 683) MOL R 224 Illésházy-iratok, 1655. év, Series genuina cum declaratione palatinorum regni Hungariae (I. Istvántól Wesselényi Ferencig) (A Múzeumi Törzsanyagból kiemelt iratok között) — R. Kiss Istvánnak és Ember Győzőnek a helytartósággal kapcsolatos idézett műve — Szekfű Gyula: i. m. III.—V. k. (Köztörténet c. kronológiai összeállítások. Megjegyzendő, hogy a nádori szék betöltése esetén a nádor egyúttal királyi helytartó is.)

VILÁGI ÉS EGYHÁZI MÉLTÓSÁGOK, TISZTSÉGVISELŐK
ESTERHÁZY PÁL NÁDORSÁGA ALATT
(1681—1713)

I. VILÁGIAK

Országbírók

Draskovics Miklós	1681–1687 †
Csáky István	1687–1699 †
Batthyány Ádám	1700–1703 †
Erdődy György	1704–1712 †
Pálffy Miklós	1713–1714 nádor lesz

Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánjai

Erdődy Miklós	1671–1693
Batthyány Ádám	1693–1703
Pálffy János	1704–1731

Erdélyi fejedelmek

Apafi Mihály, I.	1661–1690 †
Apafi Mihály, II.	1690–1701 lemond
Rákóczi Ferenc, II.	1704–1711

Erdélyi kancellárok

Kálnoky Sámuel	1691–1700
Bethlen Miklós	1700–1703
Jánoky Zsigmond	1704–1707
Sennyey István	1707–1710
Üres	1710–1714

Tárnokmesterek (királyi)

Erdődy Imre	1679–1690
Zichy István	1690–1693
Erdődy György	1693–1704 országbíró lesz
Üres	1704–1706
Csáky Zsigmond	1706–1738

Tárnokmesterek (királynői)

Zrínyi Ádám	1666–1691 †
Erdődy György	1691–1693 tárnokmester lesz
Kéry Ferenc	1693–1700 †
Kéry János	1700–1731

Főlovaszmesterek (királyi)

Erdődy György	1691–1693 tárnokmester lesz
Kéry Ferenc	1693–1700 †
Kéry János	1700–1731

Főpalotamesterek

Erdődy György	1679–1691 tárnokmester lesz
Kéry Ferenc	1691–1693 főlovaszmester lesz
Pálffy Miklós	1693–1705
Draskovics János	1705–1731

Főudvarmesterek

Draskovics János	1681–1692
Esterházy Mihály	1692–1723

Főétekgógó mesterek

Illésházy György	1659–1690 †
Erdődy Kristóf	1690–1704
Zichy Péter	1707–1730

Főajtónállómesterek

Zichy István	1681–1690
Czobor Márkus	1692–1729

Főpohárnokmesterek

Batthyány Kristóf	1666–1687 †
Batthyány Ádám	1687–1693 horvát bán lesz
Batthyány Ferenc	1693–1723

Koronaőrök

Zichy István és Pálffy Miklós	1661–1679
Zichy István és Erdődy Kristóf	1680–1692
Erdődy Kristóf és ifj. Zichy István	1693–1701
Erdődy Kristóf és Pálffy Miklós	1701–1704
Pálffy Miklós és ifj. Pálffy Miklós	1704–1707
Pálffy Miklós és Kollonics Ádám	1707–

Főkancellárok

(az esztergomi érsekek, I. ott)

Kancellárok

Gubasóczy János nyitrai püspök	1679–1686 †
Korompay Péter nyitrai püspök	1686–1690 †
Jáklín Balázs nyitrai püspök	1691–1695 †
Mattyasovszky László nyitrai püspök	1696–1705 †
Illésházy Miklós (világi)	1706–1723

Személynökök

Orbán István	1679–1693 †
Maholányi János	1693–1699 †
Klobusiczky Ferenc	1699–1707 átment Rákóczi táborába
Simoncsics Horváth János	1708–1723

Kamarai elnökök (pozsonyi)

Kollonics Lipót	1671–1684 lemondott
Erdődy Kristóf	1684–1704 †
Üres	1704–1709
Volkra Ottó Kristóf	1709
Erdődy Sándor	1709–1718

Királyi jogügyigazgatók

Majláth Miklós	1650–1682
Simoncsics Horváth János	1682–1700
Hrabovszky István	1700–1703
Meskó Ádám	1703–1707
Meskó Jakab	1707–1709
Tolnay Dániel	1710–1712
Majthényi Jakab	1713–1720

II. EGYHÁZIAK

Érsekek és püspökök

Esztergomi érsekek

Szelepcsényi György	1666–1685 †
Széchényi György	1685–1695 †
Kollonics Lipót	1695–1707 †
Keresztély Ágost szász herceg	1707–1725

Kalocsai érsekek

Széchényi György	1667–1685 esztergomi érsek lesz
Gubasóczy János	1685–1686 †
Borkovics Márton	1686–1687 †
Üres	1687–1689
Kollonics Lipót	1689–1695 esztergomi érsek lesz
Üres	1695–1696
Széchényi Pál	1696–1710 †
Csáky Imre	1710–1732

Egri püspökök

Korompay Péter	1681–1686 nyitrai püspök lesz
Fenesty György	1686–1699 †
Telekessy István	1699–1715 †

Csanádi püspökök

Kéry János	1678–1681 váci püspök lesz
Balogh Miklós	1681–1685 váci püspök lesz
Fenesty György	1685–1686 egri püspök lesz
Dvornikovics Mihály	1686–1689 váci püspök lesz
Telekessy István	1689–1699 egri püspök lesz
Dolny István	1699–1703
Üres	1703–1708
Ordódy Zsigmond	1708–1709
Labsánszky Ferenc	átmenetileg
Nádasdy László	1710–1729

Győri püspökök

Széchenyi György	1658–1685 (1667-től kalocsai érsek) esztergomi érsek lesz
Kollonics Lipót	1685–1695 1689-től kalocsai, 1695-től esztergomi érsek
Keresztély Ágost	1696–1725 1707-től esztergomi érsek is

Nyitrai püspökök

Gubasóczy János, kancellár	1679–1685 kalocsai érsek lesz
Korompay Péter, kancellár	1686–1690 †
Haskó Jakab	1690–1691 lemond
Jáklín Balázs, kancellár	1691–1695 †
Mattyasovszky László, kancellár	1696–1705 †
Erdődy László Ádám, alkancellár	1706–1736

Pécsi püspökök

Széchenyi Pál	1676–1687 veszprémi püspök lesz
Radonay Máttyás	1687–1696 (–1703 †)
Dolny István	1696–1703
Nesselrod Vilmos Ferenc	1703–1732

Erdélyi püspökök

Sebestényi András	1679–1684
Kada István	1685–1695 †
Illyés András	1696–1714 †

Váci püspökök

Korompay Péter	1679–1681 egri püspök lesz
Kéry János	1681–1685 †
Balogh Miklós	1685–1689
Dvornikovics Mihály	1689–1705 †
Esterházy Imre	1705–1708 zágrábi püspök lesz
Kollonics Zsigmond	1708–1716 a bécsi érsekséghez kerül

Váradai püspökök

Luzsénszky Joachim	1676–1681 †
Benkovics Ágoston	1681–1702 †
Csáky Imre	1702–1732

Veszprémi püspökök

Sennyey István	1658–1683
Üres	1684–1687
Széchényi Pál	1687–1710 † 1696-tól kalocsai érsek is
Volkra János	1710–1720

Anariai püspök

Pethes András	1696–1713 †
---------------	-------------

Belgrádi püspökök

Kapaun Godfried	1680–1702 †
Illyés István	1703–
Kasó István	1073–1712 †
Kondor János	1713 †

Megjegyzés

Felhívjuk a t. Olvasó figyelmét arra, hogy a levéltári anyagban és a szakirodalomban jelenleg található méltóságsorok, főleg a világiak, további forrásfeltárások útján gyakran kiegészítésre és javításra szorulnának. A tisztségviselők kinevezésének adatai általában pontosan tükrözik a valóságot és Esterházy Pál nádorsága idején hivatali, hatósági forrásokkal is összevethetők. Nehezebb feladat szolgálati idejük végének megállapítása. Utolsó tisztségviselésük általában elhalálozásuk napján ért véget, amelynek keltét azonban nem mindig vagy nem pontosan ismerjük. Ebből adódnak a nem nagy, de többször tapasztalható, általában egy-két évet kitevő eltérések a ma ismert méltóság-összeírások adatai között.

OSZTRÁK UDVARI FŐMÉLTÓSÁGOK ÉS A KÖZPONTI HIVATALOK ELŐJÁRÓI ESTERHÁZY PÁL NÁDORSÁGA ALATT

Főudvarmester (*Obersthofmeister*)

Lamberg, Johann Maximilian, gróf	1675. VI. 29.—1682. XII. 15.
Zinzendorf, Albrecht, gróf	1683. IV. 23.—1683. X. 10.
Dietrichstein, Ferdinand, gróf, 1686-től herceg	1683. XI. 11.—1698. XI. 28.
Harrach, Ferdinand Bonaventura, gróf	1699. II. 16.—1705. VI. 15.
Salm. Karl Dietrich Otto, herceg	1705. VI. 15.—1709. VIII. 25.
Trautson, Johann Leopold Donat, gróf, 1711-től herceg	1709. VIII. 29.—1711. X. 1.
Liechtenstein, Anton Florian, herceg	1711. X. 1.—1721. X. 11.

Főkamarás (*Oberstkämmerer*)

Dietrichstein, Gundaker, gróf, 1684-től herceg	1675. VII. 3.—1690. I. 25.
Waldstein, Karl Ferdinand, gróf	1690. IV. 25.—1702. IV. 11.
Mannsfeld, Heinrich, herceg	1703. VI. 28.—1705. XI. 15.
Trautson, Johann L. Donat, gróf	1705. VI. 15.—1709. VIII. 29.
Waldstein, Karl Ernst, gróf	1709. IX. 3.—1711. X. 1.
Sinzendorf-Thannhausen, Sigmund Rudolf, gróf	1711. X. 1.—1724. XI. 4.

Udvari főmarsall (*Obersthofmarschall*)

Zinzendorf, Albrecht, gróf	1679. I. 4.—1683. IV. 20
Waldstein, Franz Augustin, gróf	1683. IV. 20.—1684. VIII. 13.
Schwarzenberg, Ferdinand, herceg	1685. II. 8.—1692. X. 12.
Windischgrätz, Gottlieb, gróf	1692. X. 23.—1694. II. 10.
Mannsfeld, Heinrich, herceg	1694. IV. 12.—1701. IX. 5.
Martinitz, Georg Adam, gróf	1701.—1705. V.—VI.
Waldstein, Karl, gróf	1705. X. 21.—1708. X. 21.
Martinitz, Maximilian Guido, gróf	1708. XI. 4.—1722. IV. 15.
Schwarzenberg, Adam Franz, herceg	1711. XI. 4.—1722. IV. 15.

Főistállómester (*Oberststallmeister*)

Harrach, Ferdinand Bonaventura, gróf	1677. XI. 23.—1699. II. 20.
Dietrichstein, Philipp Sigmund, gróf	1699. II. 20.—1705. VI. 15.
Dietrichstein, Leopold, herceg	1705. VI. 15.—1708. VII. 13.
Lamberg, Leopold Matthias, herceg	1708. VII. 25.—1711. III. 11.
Schwarzenberg, Adam Franz, herceg	1711. III. 17.—1711. X. 1.
Dietrichstein, Philipp Sigmund, gróf	1711. X. 1.—1717. VII. 4.

Osztárak kancelláriai előjárók (udvari kancellárok) (*Österreichische Kanzleivorstände — Hofkanzler*)

Hoher, Johann Paul, 1667-től báró	1667. I. 2—1683. III. 1.
Strattmann, Theodor Athlet Heinrich, báró, 1685-től gróf	1683. III.—1693. X. 25.
Bucellini, Julius Friedrich, gróf	1694. II. 13.—1705. VI. 3.
Seilern, Johann Friedrich, báró 1713-tól gróf, az első udvari kancellár	1705. VI. 3.—1715. I. 8.

Cseh főkancellár (*Oberster böhmischer Kanzler*)

Nostiz-Rineck, Johann Hartwig, gróf	1652. II. 5.—1683. III. 24.
Kinsky, Franz Ulrich, gróf	1683. IV. 8.—1699. II. 28.
Wrbna, Johann Franz, gróf	1700. III. 12.—1705. VI. 6.
Kinsky, Wenzel Norbert Oktavian, gróf, 1704. V. 29. óta a tisztség várományosa	1705. VI. 6.—1711. XII. 18.
Wratislaw, Johann Wenzel, gróf	1711. XII. 18.—1712. XII. 22.
Schlick, Leopold Josef, gróf	1713. III. 25.—1723. IV. 8.

Birodalmi alkancellár (*Reichsvizekanzler*)

Königsegg, E. W., gróf	1669. VII. 11.—1694. II. 5.
Windischgrätz, Gottlieb, gróf	1694. II. 10.—1695. XII. 25.
Kaunitz, Dominik, gróf	1698. I. 8.—1705. I. 11.
Schönborn, Friedrich Karl, gróf	1705. II. 13.—1734. V.

A birodalmi udvari tanács elnöke (*Reichshofratpräsident*)

Schwarzenberg, Johann Adolf, gróf	1659—1683
Oettingen, Wolfgang, gróf	1683. XII. 20.—1708
Rupert, Kempten-i apát (nem ment Bécsbe, nem foglalta el az elnöki tisztelet)	1708—1714

Az udvari kamara elnöke (*Hofkammerpräsident*)

Abele, Christoph, báró	
az udv. kamara igazgatója	1680. IV. 15.—1681. III. 18.
az udv. kamara elnöke	1681. III. 18.—1683. III.
Orsini, Wolfgang Andreas, gróf	1683. III. 25.—1692. X.
Kollonics, Leopold, érsek főinspektor	1692. XI. 3.—1694. III. 13.
Breuner, Seifried Christoph, gróf ügyigazgató	1694. III. 15.—1694. X. 26.
elnök	1694. X. 26.—1698. V. 11.
Starhemberg, Gundaker Thomas, gróf alelnök és vezető	1698. VIII. 18.—1700. XII. 10.
Salburg (Salaburg), Gotthard, gróf	1700. XII. 10.—1703. VI.
Starhemberg, Gundaker Thomas, gróf	1703. VII. 4.—1715. IV. 24.

A Ministerialis Bancodeputatio elnöke

Starhemberg, Gundaker Thomas, gróf	1706. IV. 30.—1744. VII. 7.
------------------------------------	-----------------------------

Az udvari haditanács elnöke (*Hofkriegsratpräsident*)

Badeni Hermann örgróf	1681. II. 28.—1691. X. 2.
Starhemberg, Ernst Rüdiger, gróf	1692. I. 29.—1701. I. 4.
Mannsfeld, Heinrich Franz, herceg	1701. VII. 27.—1703. VI. 28.
Savoyai Jenő herceg	1703. VI. 30.—1736. IV. 21.

(Fellner, Thomas—Kretschmayr, Heinrich: Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. 1. Bd. Wien, 1907.)

ESTERHÁZY PÁL NÁDORNAK ÉS SZÜKEBB CSALÁDJÁNAK LEGFONTOSABB ÉLETRAJZI ADATAI

Dátum, hely	Események
1635. IX. 8., Kismarton	Esterházy Pál születése ¹
1637. IX. 26., Kismarton	Féltestvére, Esterházy István feleségül veszi Thurzó Erzsébetet ²
1639. VI. 21., Bécs	Esterházy István kinevezése Pápa várának kapitányává ³
1641. I. 17., Sempte	Testvéröccse, Esterházy Ferenc születése s ugyanakkor édesanyjuk, Esterházy Miklósné Nyáry Krisztina halála ⁴
1641. III. 7., Lakompak	Esterházy István és Thurzó Erzsébet leányának, Orsolyának (Esterházy Pál első feleségének) születése ⁵
1641. VII. 4., Bécs	Féltestvéreinek, Esterházy Istvánnak halála ⁶
1642. VII. 4., Lakompak	Esterházy István özvegyének, Thurzó Erzsébetnek halála ⁷
1644. II. 6., Kismarton	Nővére, Esterházy Anna Júlia férjhez megy Nádasdy Ferenc későbbi országbíróhoz ⁸
1645. IX. 11., Nagyhéflány	Apjának, Esterházy Miklós nádornak halála ⁹
1645	Testvérének, Esterházy Lászlónak kinevezése Sopron megye főispánjává ¹⁰
1646	A gráci, majd a nagyszombati jezsuita iskolában tanul ¹¹
1648. XI. 7., Bécs	Esterházy László kinevezése Pápa várának kapitányává ¹²
1650. II. 6., Rohonc	Esterházy László feleségül veszi Batthyány Mária Eleonórárt ¹³
1650. augusztus	Eljegyzi Esterházy Orsolyát ¹⁴
1650 nyara	Nővére, Esterházy Mária férjhez megy Homonnai Drugeth Györgyhez ¹⁵
1652. IV. 3., Bécs	Esterházy László kinevezése magyar tanácsossá ¹⁶
1652. VIII. 26., Nagyvezekény	Esterházy László elesik a török elleni csatában ¹⁷
1652. VIII. 28-tól	A család birtokában levő várak őrsége leteszi az esküt Esterházy Pál kezébe ¹⁸
1652. IX. 13., Prága	Kinevezése Pápa várának kapitányává (Megjegyzés: Ezt a napot tekintette Esterházy Pál közzolgálati pályája kezdetének; szolgálati éveit később mindig ettől kezdve számította) ¹⁹
1652. IX. 14., Prága	Kinevezése Sopron megye főispánjává ²⁰
1652. X. 21., Fraknó	Pápai dispensatio alapján formális házasságot köt a kiskorú Esterházy Orsolyával. Utána folytatja tanulmányait Nagyszombatban ²¹
1653	Elkíséri IV. Ferdinándot római királlyá koronázására ²²
1654. X. 21., Rohonc	Esterházy László özvegyének, Batthyány Mária Eleonórának halála ²³
1655. II. 6., Kismarton	Lakodalmi ünnepe Esterházy Orsolyával ²⁴
1655	Részvétele a pozsonyi országgyűlésen ²⁵
1655	Sógorának, Nádasdy Ferencnek kinevezése országbíróvá ²⁶
1655. VII. 1.	Kinevezése magyar tanácsossá ²⁷
1655. XII. 31., Fraknó	Elsősülött fiának, Esterházy Miklósnak születése ²⁸
1661. II.	Testvéröccse, Esterházy Ferenc feleségül veszi Illésházy Ilonát (meghalt 1669-ben) ²⁹
1661. IV. 8., Bécs	Kinevezése főudvarmesterré ³⁰
1663—1664	Részvétele Zrínyi Miklós mellett a török elleni harcokban ³¹
1661. VII. 1., Pozsony	Kinevezése magyar tanácsossá (vö.: 1655. VII. 1.) ³²

A táblázat folytatása

Dátum, hely	Események
1668. XII. 14., Bécs	Kinevezése bányavidéki főkapitánnyá ³³
1669	Megszerzi Csobánc várát ³⁴
1669. V. 2., Bécs	Kinevezése Csobánc várának kapitányává ³⁵
1670. IV. 24., Laxenburg	Beiktatása a bányavidéki főkapitányságba ³⁶
1670. november	Testvéröccse, Esterházy Ferenc feleségül veszi Thököly Katalint ³⁷
1670. november	Elfoglalja a felvidéki protestáns urak várait (Wesselényi-mozgalom felszámolása), és magához veszi Thököly István árvaít, Máriát és Évát ³⁸
1671. IV. 30., Bécs	Sógorának, Nádasdy Ferenc országbírónak kivégzése ³⁹
1676	Megszerzi Köpcsény várát, Léka várát és a kapuvári uradalmat ⁴⁰
1677	Megszerzi Schwarzenbachot (Alsó-Ausztriában) ⁴¹
1679. VI. 26., Bécs	Kinevezése valóságos belső titkos tanácsossá ⁴²
1680	Szerepe a bécsi udvar új politikájában és az 1681. évi országgyűlés előkészítésében. Nádorjelölt ⁴³
1681. VI. 13.	Nádorrá választása a soproni országgyűlésen ⁴⁴
1681. VIII. 27.	Nádori diplomája; benne fizetésének megállapítása ⁴⁵
1681. XII. 27., Madrid	II. Károly spanyol király az aranygyapjas rend tagságával tünteti ki ⁴⁶
1682. I. 8., Bécs	Fiának, Esterházy Miklós apátnak kinevezése magyar tanácsossá ⁴⁷
1682. III. 31.	Feleségének, Esterházy Orsolyának halála ⁴⁸
1682. VI.	Eljegyzi Thököly Évát, Thököly Imre hűgát ⁴⁹
1682. VIII. 23.	Feleségül veszi Thököly Évát ⁵⁰
1683. II. 25., Bécs	Új megállapodás a nádori fizetés ügyében ⁵¹
1683. VII—IX.	A török elől családjával együtt Ausztriába menekül; részt vesz Bécs ostromában ⁵²
1683. X. 16., Keresztúr	Testvéröccsének, Esterházy Ferencnek halála ⁵³
1684. IV. 26.	Folyamodványa a királyhoz birodalmi hercegi címért ⁵⁴
1684. VII—IX., Buda	Részvétele Buda ostromában ⁵⁵
1686. IX. 22., Bécs	Újabb folyamodványa birodalmi hercegi címért ⁵⁶
1687/1688, Pozsony	Részvétele a pozsonyi országgyűlésen; szerepe a Habsburg-ház fiági örökösödésének elfogadtatásában és az Aranybulla ellenállási záradékának hatályon kívül helyezésében ⁵⁷
1687. XII. 7., Pozsony	Megkapja a többször kért birodalmi hercegi címet ⁵⁸
1689. I. 20., Bécs	Fiának, Esterházy Gábornak kinevezése Fejér megye főispánjává ⁵⁹
1689. XI. 27., Pozsony	Fiának, Esterházy László kanonoknak halála ⁶⁰
1688—1689	Részvétele az ország új berendezkedését előkészítő tervezetek kidolgozásában ⁶¹
1691. IX. 16., Ebersdorf	Fia, Esterházy Gábor kinevezése Zala és Somogy megye főispánjává ⁶²
1691. IX. 17., Kismarton	Fia, Esterházy Mihály ⁶³ főudvarmesteri kinevezése ⁶⁴
1692	Megszerzi a dombóvári uradalmat ⁶⁵
1693. VIII. 8., Bécs	Fia, Esterházy Mihály magyar tanácsosi kinevezése ⁶⁶

A táblázat folytatása

Dátum, hely	Események
1693. VIII. 19., Bécs	Fia, Esterházy Mihály kamarási esküje ⁶⁷
1693. X. 11., Ebersdorf	Fia, Esterházy Gábor magyar tanácsosi kinevezése ⁶⁸
1693. XII. 11., Bécs	Sopron megye címerének átalakítása az örökös főispán, Esterházy Pál herceg, nádor új címerének elemeivel ⁶⁹
1693	Megszerzi a községi uradalmat ⁷⁰
1694	Fia, Esterházy Gábor feleségül veszi Traun-Abensberg Margit osztrák grófnőt ⁷¹
1694	Fia, Esterházy Mihály feleségül veszi Blandrat Anna Margit olasz grófnőt ⁷²
1695. III. 2., Nagyszombat	Végrendelete ⁷³
1695. VIII. 5., Pozsony	Fia, Esterházy Miklós halála ⁷⁴
1696. XII. 8., Kismarton	Fiókvégrendelete ⁷⁵
1699. I. 2., Bécs	Korábbi végrendeletének és fiókvégrendeletének királyi megerősítése ⁷⁶
1700	Feleségével, Thököly Évával folytatott családi perének kezdete ⁷⁷
1702. IX. 25., Ebersdorf	Kinevezése Moson megye főispánjává ⁷⁸
1702	Megszerzi a szarvkői uradalmat ⁷⁹
1702	Leánya, Terézia férjhez megy Erdődy Györgyhez ⁸⁰
1704	Fia, Esterházy Gábor halála ⁸¹
1704. III. 14., Bécs	Fia, Esterházy József kinevezése Zala megye főispánjává ⁸²
1704	Megszerzi a kaboldi uradalmat ⁸³
1705. VIII. 5., Bécs	Valóságos belső titkos tanácsosi tisztében való megtartása I. József alatt ⁸⁴
1705	Közvetítő kísérlete az udvar és II. Rákóczi Ferenc között ⁸⁵
1707. XI. 14., Fraknó	Folyamodványa a királyhoz birodalmi hercegi címének elsőszülöttségi fiágára való kiterjesztése ügyében ⁸⁶
1707	Fia, Esterházy József feleségül veszi Gileis Maria Octavia osztrák bárónőt ⁸⁷
1710. VI. 22., Bécs	Fia, Esterházy József újbóli kinevezése Zala megye főispánjává ⁸⁸
1711	Valóságos belső titkos tanácsosi tisztében való megtartása III. Károly alatt ⁸⁹
1712. V. 23., Pozsony	Birodalmi hercegi diplomájának megerősítése és elsőszülött fiágára való kiterjesztése ⁹⁰
1713. III. 26., Kismarton	Halála ⁹¹

JEGYZETEK

¹ Bubics—Merényi: i. m. 55.

² Uo. 39.

³ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 125.

⁴ Bubics—Merényi: i. m. 62.

⁵ Uo. 51.

⁶ Uo. 51–52.

⁷ Uo. 64.

- ⁸ Uo. 66.
⁹ Uo. 38.
¹⁰ Uo. 83.
¹¹ Uo. 84–85., továbbá levele László bátyjához Grácból 1646. május 5-én (MOL P 124 199) és Nagyszombatból 1646. december 11-én. (Uo. 200.)
¹² MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 127.
¹³ Bubics—Merényi: i. m. 91–94.
¹⁴ Uo. 96.
¹⁵ Eszterházy János: i. m. 106.
¹⁶ MOL P 108 2/3. Fasc. B. No. 27.
¹⁷ Bubics—Merényi: i. m. 101–103.
¹⁸ Uo. 102.
¹⁹ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 130.
²⁰ Uo. Fasc. C. No. 46.
²¹ Uo. Fasc. A. No. 7. és Bubics—Merényi: i. m. 108. A közeli rokonság következtében szükséges pápai felmentés: MOL P 108 2/3. Fasc. 4. No. 5. és Bubics—Merényi: i. m. 107.
²² Uo. 110.
²³ Uo. 112.
²⁴ Uo. 115.
²⁵ Uo. 116–132.
²⁶ Uo. 124.
²⁷ MOL P 108 2/3. Fasc. B. No. 28. és uo. Fasc. B. No. 39. (utóbbi 1708. évi igazolás)
²⁸ Bubics—Merényi: i. m. 132.
²⁹ Eszterházy János: i. m. 137–138.
³⁰ MOL P 108 2/3. Fasc. E. No. 173.
³¹ Bubics—Merényi: i. m. 145–194; Perjés Géza: i. m. (Zrínyi Miklós) 346–368, továbbá Esterházy Pálnak *Mars Hungaricus* c. műve a hadjáratról: MOL P 125 11 895. (Vö. a honvédelemről szóló fejezet 11. jegyzetével.)
³² MOL P 108 2/3. Fasc. B. No. 28.
³³ Uo. Fasc. H. No. 139–141.
³⁴ Bubics—Merényi: i. m. 248.
³⁵ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 142. és Bubics—Merényi: i. m. 248–249.
³⁶ MOL P 108 2/3. Fasc. H. No. 143.
³⁷ Bubics—Merényi: i. m. 195.
³⁸ Uo.
³⁹ Pauler Gyula: i. m. II. k. 343.
⁴⁰ Bubics—Merényi: i. m. 249–252.
⁴¹ Uo. 252–253.
⁴² MOL P 108 2/3. Fasc. B. No. 29. és uo. Fasc. B. No. 38. (utóbbi: 1708. évi igazolás).
⁴³ Bubics—Merényi: i. m. 201–202, és Esterházy Pál 1679–1681. évi iratai az Esterházy család hercegi ágának levéltárában (P 125).
⁴⁴ Bubics—Merényi: i. m. 202.
⁴⁵ MOL P 108 2/3. Fasc. E. No. 74.
⁴⁶ Uo. Fasc. F. No. 87.
⁴⁷ Uo. Fasc. B. No. 30.
⁴⁸ Eszterházy János: i. m. 119.
⁴⁹ Thököly Imre értesíti az eljegyzésről Apafi Mihályt 1682. jún. 6-án. MOL P 1239.
⁵⁰ A szétküldött meghívókra a nádorhoz érkezett választlevelek szerint augusztus 9-én volt az esküvő (vö. a nádori közvetítésről szóló fejezetben a 24. jegyzetbe tartozó szövegrésszel).
⁵¹ MOL P 108 56 Fasc. C. No. 75. I. Lipót leirata a nádorhoz 1684. január 15-én. Vö. a nádori fizetésről szóló résszel.

- ⁵² Bubics—Merényi: i. m. 210–214, és a nádor 1683. évi iratai, családi levéltárában és a nádori levéltárban, passim.
- ⁵³ Eszterházy János: i. m. 137.
- ⁵⁴ MOL P 125 7039.
- ⁵⁵ Bubics—Merényi: i. m. 228–240.
- ⁵⁶ MOL P 125 7053.
- ⁵⁷ Uo. 4851, 4852, és MOL P 108 I. k. 324. skk., továbbá Baranyay Béla ezzel kapcsolatos tanulmányai.
- ⁵⁸ MOL P 108 2/3. Fasc. G. No. 93.
- ⁵⁹ Uo. Fasc. D. No. 60.
- ⁶⁰ MOL P 125 5376.
- ⁶¹ Iványi Emma: i. m. (Esterházy Pál) 137–161.
- ⁶² MOL P 108 2/3. Fasc. D. No. 61.
- ⁶³ MOL A 21 1691. év, No. 656.
- ⁶⁴ MOL P 108 2/3. Fasc. E. No. 76.
- ⁶⁵ Bubics—Merényi: i. m. 253.
- ⁶⁶ MOL P 108 2/3. Fasc. B. No. 33.
- ⁶⁷ Uo. Fasc. B. No. 30. et Nb. NB.
- ⁶⁸ Uo. Fasc. B. No. 31.
- ⁶⁹ Uo. Fasc. C. No. 53.
- ⁷⁰ Bubics—Merényi: i. m. 253.
- ⁷¹ Eszterházy János: i. m. 121.
- ⁷² Uo. 120.
- ⁷³ MOL E 148 1699. év, Fasc. 353. No. 1.
- ⁷⁴ MOL P 125 607.
- ⁷⁵ L. a 73. jegyzetet.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ L. többek között a nádornak és feleségének levelezését. MOL P 125 631–637.
- ⁷⁸ MOL P 108 2/3. Fasc. D. No. 63.
- ⁷⁹ Bubics—Merényi: i. m. 253.
- ⁸⁰ Uo.
- ⁸¹ MOL A 57 27. k. 27–28.
- ⁸² Uo.
- ⁸³ Bubics—Merényi: i. m. 253.
- ⁸⁴ MOL P 108 2/3. Fasc. B. No. 37.
- ⁸⁵ L. a nádor közvetítői tevékenységéről szóló részt, továbbá Jeszenszky István titkárnak, Szirmay István volt nádori ítélőmesternek, Tolvay Gábor és Meskó Ádám nádori ítélőmestereknek szerepét a róluk szóló részben.
- ⁸⁶ MOL P 108 2/3. Fasc. G. No. 106.
- ⁸⁷ Eszterházy János: i. m. 122.
- ⁸⁸ MOL P 108 2/3. Fasc. 2. No. 67.
- ⁸⁹ MOL P 125 7194, a nádor köszönőlevele.
- ⁹⁰ MOL P 108 2/3. Fasc. G. No. 108.
- ⁹¹ Bubics—Merényi: i. m. 261.

ESTERHÁZY PÁL ROKONSÁGA

I. ESTERHÁZY CSALÁD

1. Esterházy Pál féltestvére, testvérei és azok házastársai (idősebb fraknói ág)

a) Esterházy Miklós nádor Dersffy Orsolya (†1619)

István (1616—1641)

Thurzó Erzsébet (1621—1642)

Orsolya (1641—1682)

(1652, ill. 1655-től Esterházy Pál felesége)

b) Esterházy Miklós nádor Nyáry Krisztina (1604—1641)

gyermekeik:

László (1626—1652)

Batthyány Eleonóra (1632—1654)

gyermekük nem maradt

Anna Júlia (1630—1668)

Nádasdy Ferenc országbíró (†1671)

Mária (1638—1685)

Homonnai Drugeth György

Ferenc (1641—1683)

1. Illésházy Ilona (1646—1669) (gyermekük nem maradt)

2. Thököly Katalin (1655—1701)

2. Esterházy Pál elsőfokú unokaöccsei, unokahúgai és azok házastársai

a) Ifjabb fraknói (grófi) ág

Esterházy Pál testvére, Ferenc

1. Illésházy Ilona

2. Thököly Katalin

2. feleségétől:

Mária Rozália (1672—1689)

Batthyány Ferenc

Antal, később kuruc tábornok (1678—1722)

Erdődy Júlia (†1696)

Nigrelli Marianna (N. Oktávián cs. tábornok leánya)

József (1682—1748)

Eck Mária

Ferenc (1683—1754)

Pálffy Szidónia (Pálffy János tábornagy leánya)

b, c) L.: Nádasdy család, Homonnai Drugeth család

3. Elsőfokú unokatestvérei és azok gyermekei

a) Cseszneki ág

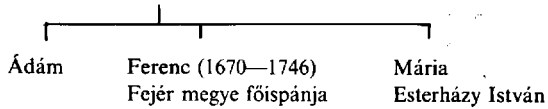
Esterházy Miklós nádor testvére, Dániel (1655—1664)

Rumy Judit (1606—1663)

(Esterházy Pál nagybátyja, nagynénje)

aa) János győri vicegenerális (1625—1692)

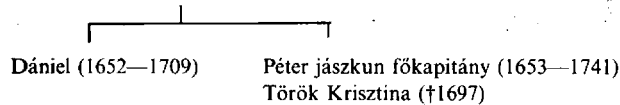
Ocskay Magdolna (†1716)

aa) Tamás lévai alkapitány 1625—1652

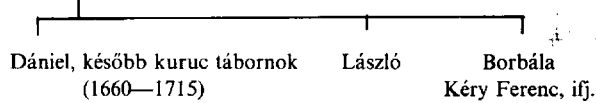
aa) Zsigmond jászkun főkapitány (1626—1691)

Balassa Emerencia (†1669)

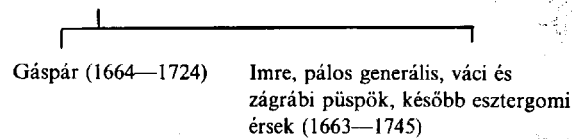
aa) Mihály (1629—1686)

3 feleség

aa) Imre (1683—?)

Bucsányi Judit

b) Zólyomi ág

Esterházy Miklós nádor testvére, Pál (1587—1645)

1. Károlyi Zsuzsanna (†1621 körül)

2. Viczay Éva (†1651)

(Esterházy Pál nagybátyja, nagynénje)

bb) Ferenc (†1652)

Amadé Ilona

bb) Zsófia (1633—?)

Berényi György

több gyermek (az idősebbek B. György első feleségétől)

bb) Miklós (1634—1681 körül)

Zólyom megye főispánja

Perényi Ágnes

Katalin (†1716)

1. Balassa Péter
2. Pinneyi János alnádor
3. Ruttkai István

Ilona

Balassa Bálint

Ágnes (†1730)

Forgách Simon győri vicegenerális,
később Rákóczi tábornoka

bb) Esterházy Sándor (†1679)

c) L.: Nyáry család

II. EGYÉB ROKON CSALÁDOK

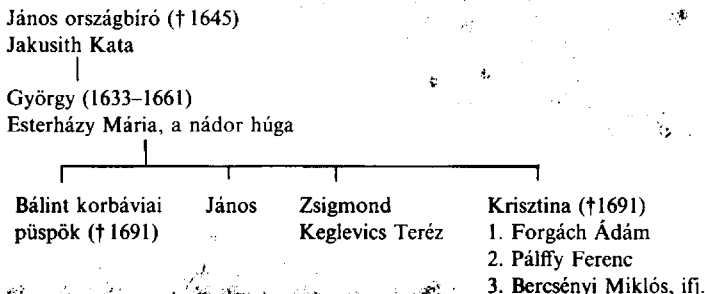
Bercsényi család

Id. Bercsényi Miklós Esterházy Pál mellett bányavidéki vicegenerális volt 1669-től 1687-ig. Fia, ifj. Bercsényi Miklós, később a Rákóczi-szabadságharc vezére, 1688-ban feleségül vette a nádor elsőfokú unokahúgát, Homonnai Drugeth György és Esterházy Mária leányát, Krisztinát (meghalt 1691-ben). Két gyermekük: László és Zsuzsanna. A Homonnai Drugeth család férfiágának kihaltával Bercsényi Miklós 1692-ben a nádor közbenjárására kapta meg Ung megye főispánságát és az ungvári uradalmat.

Draskovics család

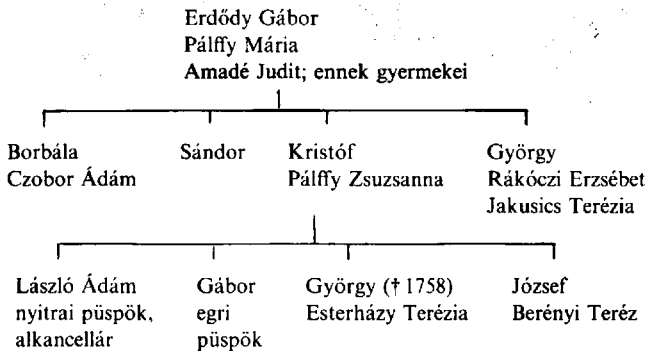
Draskovics Miklós országbíró (†1687)
1. felesége Nádasdy Erzsébet (†1682)
(Pál nádor unokahúga)

Drugeth, Homonnai család

Erdődy család

Esterházy Pálnak második feleségétől, Thököly Évától született leánya, Terézia 1702-ben feleségül ment Erdődy Kristófnak, a magyar kamara elnökének fiához (Erdődy György országbíró unokaöccséhez), Györgyhöz.

Forgách család

Forgách Ádám országbíró (1601–1681)
több gyermeke közül egyik:
Simon (1669–1730),
Esterházy Ágnes, a nádor másodfokú unokahúga

Kéry család

Esterházy Miklós nádor testvére, Anna 1614 körül ment férjhez Kéry Ferenchez (tatai várkapitány, koronaőr, 1654-től gróf)

Gyermekeik:

János (†1685)
pálos szerzetes,
majd püspök

Ferenc (†1700)
kir. kamarás, tanácsos, Vas megye
főispánja, főpalotamester,
kir. főlovászmester, királynéi
tárnokmester, a magyar kancellária
első tanácsosa
Széchy Julianna (1654-től)

Ferenc
kir. tanácsos, Szécsy-sziget
kapitánya
Esterházy Borbála (1689-től),
(a cseszneki ágból: apja Mihály,
anyja Hölgyi Kata)

János
kir. főlovászmester,
királynéi tárnokmester
Erdődy Julianna

(Kéry Ferenc és Széchy Julianna fiai még: Miklós, István
és Ádám)

Nádasdy család

Nádasdy Ferenc (†1671) 1644-ben vette feleségül Esterházy Pál nővérét, Anna Júliát (†1668).

Gyermekeik:

Ferenc, valóságos belső titkos tanácsos, lovassági tábornok, 1696-ban a Dunántúlon országos (tartományi) biztos. (Feleségei: 1. Széchy Erzsébet, 2. Herberstein Margit, 3. Schratzenbach Róza).

István, Vas megye főispánja (felesége Thököly Mária)

Tamás (†1734), koronaőr, Somogy megye főispánja (felesége Draskovics Krisztina)

László (†1730), pálos szerzetes, majd püspök

Erzsébet (†1682) (férje Draskovics Miklós országbíró)

Miklós, apát, majd püspök

Katalin

Terézia

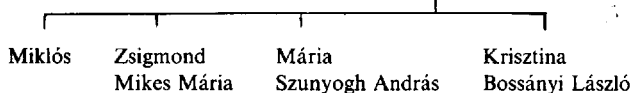
Zsófia

Nyáry család

Esterházy Pál anyja Nyáry Krisztina (†1641) volt, Nyáry Pál (†1606) egri kapitánynak és második feleségének, Török Zsuzsannának leánya

Nyáry Krisztina féltestvére: Miklós

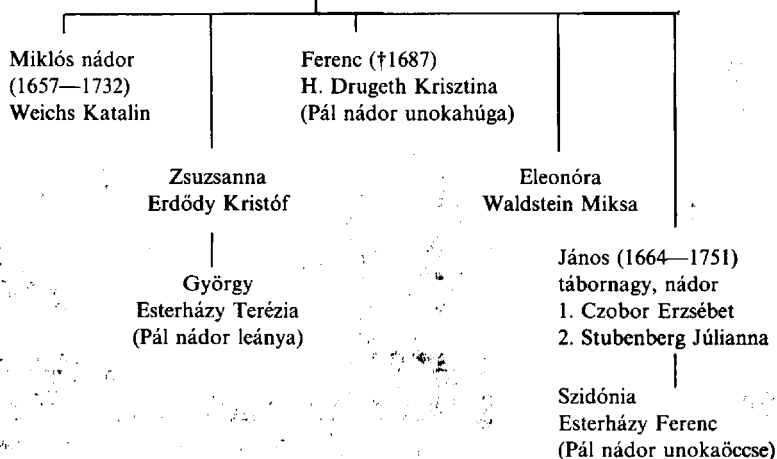
Bánffy Judit

Pálffy család

Pálffy Miklós (†1679)

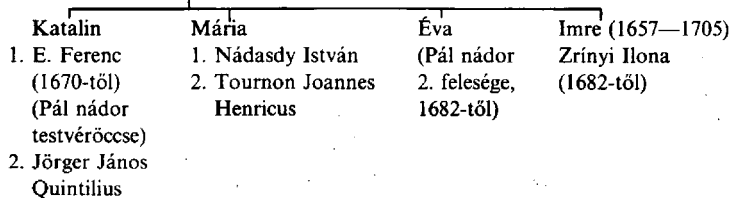
Harrach Eleonóra

Thököly család

Thököly István (†1670)

Gyulaffy Mária (anyja iktári Bethlen Mária)

Esterházy Pál olasz rokonsága:

Esterházy Pál
Esterházy Orsolya (†1682)

Mihály (1671—1721)
Blandrat Anna Margit (1694-től)

(Apja Blandrat Károly dessanai gróf, rodini örgróf,
anyja San-Martino Eleonora)

Esterházy Pál osztrák rokonsága:

Esterházy Pál
Esterházy Orsolya (†1682)

|
Gábor (1673—1704)
Traun-Abensberg Margit (1694-től)
(Apja Traun-Abensberg Otto osztrák tartományi marsall,
anyja Zinzendorf Mária)

Esterházy Pál
Thököly Éva

|
József
Gilleis Mária Oktávia (1707-től)
(Apja Gilleis N., anyja Starhemberg Sabina)

ÍTÉLŐMESTEREK 1681–1712¹

Év	Nádori ítélőmester	Országbírói ítélőmester	Személynöki ítélőmester	Horvát- szlavón- dalmát ítélőmester
1681	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál	Antolcsics Péter
1682	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál Sigray Mátyás	
1683	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál	
1684	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál	
1685	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál	
1686	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál Jeszenszky Mihály	
1687	Tallián István	Kálmáncsay István	Orbán Pál Jeszenszky Mihály	
1688	Tallián István + Orbán Pál	Szirmay István	Orbán Pál Jeszenszky Mihály Kvassay István Tolvay Gábor	
1689	Orbán Pál	Szirmay István	Jeszenszky Mihály Kvassay István	
1690	Orbán Pál	Szirmay István	Jeszenszky Mihály Kvassay István	
1691	Orbán Pál	Szirmay István	Jeszenszky Mihály Kvassay István	
1692	Orbán Pál	Szirmay István	Jeszenszky Mihály Kvassay István	
1693	Orbán Pál	Szirmay István	Kvassay István Nagy István Tolvay Gábor	Plenics György
1694	Orbán Pál	Szirmay István	Nagy István Tolvay Gábor	Plenics György
1695	Orbán Pál	Szirmay István	Nagy István Tolvay Gábor	Plenics György
1696	Orbán Pál	Szirmay István	Nagy István Tolvay Gábor	Plenics György
1697	Orbán Pál	Szirmay István	Nagy István Tolvay Gábor	Plenics György
1698	Orbán Pál + Szirmay István	Szirmay István Nagy István	Nagy István Tolvay Gábor Dvornikovic János	Plenics György
1699	Szirmay István	Nagy István	Tolvay Gábor Skarbala András Hevenessy János	Plenics György
1700	Szirmay István	Nagy István	Tolvay Gábor Dvornikovic János Hevenessy János Skarbala András	Plenics György

A táblázat folytatása

Év	Nádori ítélőmester	Országbírói ítélőmester	Személynöki ítélőmester	Horvát- szlavón- dalmát itélőmester
1701	Szirmay István Tolnay Gábor	Nagy István	Tolnay Gábor Dvornikovics János Hevenessy János	Plenics György
1702	Tolnay Gábor	Nagy István	Dvornikovics János + Hevenessy János Szörényi Gábor	Plenics György
1703	Tolnay Gábor	Nagy István	Hevenessy János Szörényi Gábor	Plenics György
1704	Tolnay Gábor	Nagy István	Hevenessy János Szörényi Gábor	Plenics György
1705	(Szirmay István)	Nagy István	Szörényi Gábor	Plenics György
1706	(Szirmay István)	Nagy István	Szörényi Gábor	Plenics György
1707	(Szirmay István) Meskó Ádám	Nagy István	Szörényi Gábor	Plenics György
1708	(Szirmay István) Meskó Ádám	Nagy István	Szörényi Gábor Dubniczky András Fiath János	Plenics György
1709	(Szirmay István) Meskó Ádám	Nagy István	Dubniczky András Fiath János	Plenics György
1710	(Szirmay István) Meskó Ádám	Nagy István	Dubniczky András Fiath János	Plenics György
1711	(Szirmay István) + Meskó Ádám	Nagy István	Dubniczky András Fiath János	Plenics György
1712	Meskó Ádám	Nagy István	Dubniczky András Fiath János	Plenics György

JEGYZET

¹ Az adatok részben a felhasznált iratokból valók, részben a nádori hivatal kétkötetes általános mutatójának regesztáiból (MOL N8 Index generalis actorum, 37–38. k.).

PORTASZÁMOK, PORCIÓSZÁMOK

MEGYÉK ÉS VELÜK ADÓZÓ KERÜLETEK, VÁROSOK

Az egyes katonai években megállapított portaszámok 1698–1704 között és 1709–1710-ben (itt zárójelben a porciók száma található)

Név (A nevek mellett 1. az 1647. évi portaszámokat) ¹	Katonai évek								
	1698/1699 ²	1699/1700 ³	1700/1701 ⁴	1701/1702 ⁵	1702/1703 ⁶	1703/1704 ⁷	1709/1710 ⁸		
Abaúj megye 181 2/4	160	156	158	151 3/4	151 3/4	151 3/4	—	—	
Arad megye	30	17	30	32	32	32	—	—	
Árva megye 147	97 1/2	95	93	82 1/2	85 1/2	85 1/2	85 1/2	1353	
Bács megye	90	50	60	64	—	64	64	10 142	
Baranya megye	139	80	88	87	87	87	87	1372	
Bars megye 189	177 1/2	174	173	168	168	168	169	2661	
Körmöcbányai falvak („Villae Crem- nicienses”)	4	4	4	3	3	3	3	47 1/2	
Békés megye	10	6	10	8	8	8	—	—	
Bereg megye 122	65	64	64	63 1/2	63 1/2	63 1/2	—	—	
Bihar megye	80	80	80	80	80	80	—	—	
Bodrog megye	—	4	8	4	4	4	—	—	
Borsod megye 74	80	76	76	76	76	76	—	—	
Csanád megye	25	10	15	12	12	12	—	—	
Csongrád megye (Szegeddel) L.: He- ves megye	50	20	33	27 1/2	27 1/2	27 1/2	—	—	
Esztergom megye 79 1/2	30	30	30	30	30	30	30	475 1/2	
Fejér megye	60	50	51	50	50	50	50	792 1/2	
Gömör megye 101 1/2	151	151	147	140 3/4	140 3/4	140 3/4	140 3/4	2228	
Győr megye 95 1/2	77	78	78	78	78	78	78	1235	
Győri végvár („instantiae ibidem”) ⁹	4	4	4	4	4	4	4	63 1/2	
Heves és Külső-Szolnok megye 112 1/8 (Csongrád megyével együtt)	95	95	95	95	95	95	95	1504	
Jász és Nagykun kerület	20	20	20	26	30	30	—	—	

A táblázat folytatása

Név (A nevek mellett 1. az 1647. évi portaszámokat) ¹	Katonai évek							
	1698/1699 ²	1699/1700 ³	1700/1701 ⁴	1701/1702 ⁵	1702/1703 ⁶	1703/1704 ⁷	1709/1710 ⁸	
Eger	12	10	10	8	8	8	—	—
Hont megye 101	187 1/2	188 1/2	185	179	179	179	179	2838 1/2
Komárom megye 229 1/2	100	100	100	100	100	100	100	1584
Korbóva megye ¹⁰	30	412/x	412/x	412/x	386/x	412/x	406/x	—
Körös megye ¹⁰	70	412/x	412/x	412/x	386/x	412/x	406/x	—
Kővár kerület	66	36	23	33	33 1/2	33 1/2	—	—
Középszolnok megye	65	36	30	24	24 1/2	24 1/2	—	—
Kraszna megye	39	27	16	21	21 1/2	21 1/2	—	—
Lika megye ¹⁰	30	412/x	412/x	412/x	386/x	412/x	406/x	—
Liptó megye 110 3/4	81	80	80	74 1/2	74 1/2	74 1/2	74 1/2	1179 1/2
Máramaros megye	155	125	104	113	113 1/2	113 1/2	—	—
Moson megye 194 1/2	171	169	167	166	166	166	166	2629 1/2
Nógrád megye 123 1/2	161 1/2	146 1/2	130	126	126	126	126	1996
Nyitra megye 552 3/4	403	394	394	382 1/2	382 1/2	382 1/2	382 1/2	6057 1/2
Pest-Pilis-Solt megye 121	110 1/2	115 1/2	116	117	117	117	117	1853 1/3
Kiskunsági kerület	12	12	12 1/2	14 1/2	14 1/2	14 1/2	14 1/2	299 1/2
Pozsega megye ¹¹	40	20	25	252 1/2/x	252 1/2/x	252 1/2/x	252 1/2/x	—
Pozsony megye 609 1/4	403	394	394	382 1/2	382 1/2	382 1/2	382 1/2	6087 1/2
Sáros megye 406 1/2	205	201	193	188 3/4	176 3/4	176 3/4	—	—
Somogy megye	l.: Zala megye	uo.	uo.	uo.	uo.	uo.	100	1584
Sopron megye 739 3/4	390	383	380	378	378	378	378	5986
Szabolcs megye (általában Kálló me- zővárossal együtt; ha nem, Kállót külön feltüntettük) 138 1/4	140	135 5/6 Kálló 7 1/6	143	141 1/2	141 1/2	141 1/2	—	—
Hajdúvárosok	80	60	60	60	60	60	—	—
Szatmár megye 473 3/4	116	116	116	117	117	117	—	—
Szatmár-Németi	14	10	10	9	9	9	—	—

Felsőbánya	24	24	24	24	24	24	—	—
Szepes megye 173	142	134	132	129 3/4	129 3/4	129 3/4	129 3/4	2054
Szerém megye ¹¹	98	40	14	252 1/2/x	252/x	252/x	252/x	—
Szörény megye	110	40	50	—	—	—	—	—
Temes megye	47	—	—	—	—	—	—	—
Toina megye	95	40	30	29	29	29	29	459 1/2
Torna megye 15 1/2	29	29	29	29 3/4	29 3/4	29 3/4	29 3/4	471
Torontál megye	—	4	5	4	4	4	—	—
Trencsén megye 427 1/2	265	261	260	254 1/2	252 1/2	252 1/2	252 1/2	3998 1/2
Turóc megye 127	51	50	50	46 1/2	46 1/2	46 1/2	46 1/2	736 1/2
Ugocsa megye 79 7/8	29	28	28	28 1/2	28 1/4	28 1/4	—	—
Ung megye 113 1/8	65	65	65	66	66	66	—	—
Valkó megye ¹¹	50	40	49	252 1/2/x	252 1/2/x	252 1/2/x	252 1/2/x	—
Varasd megye ¹⁰	220	412/x	412/x	412/x	386/x	412/x	406/x	—
Vas megye 696 1/4	439	400	396	394	394	394	394	6239
Verőce megye ¹¹	60	10	48	252/x	252/x	252/x	252/x	—
Veszprém megye 81 3/4	95	96	96	96	96	96	96	1521
Zágráb megye ¹⁰	220	412/x	412/x	412/x	386/x	412/x	406/x	—
Zala és Somogy megye, 1709-től So- mogy nélkül ¹² 181 1/2	293	304	303	301	301	301	201 (Somogy nélk.)	3183
Kanizsa	8	8	8	8	8	8	8	127
Zaránd megye	107	40	50	40	40	40	—	—
Zemplén megye 303 3/8	205	193	193	194	194	194	—	—
Zólyom megye 109 1/2	87 1/2	87 1/2	88 1/2	85 1/2	85 1/2	85 1/2	85 1/2	1353 1/2

Szokolca	11	8	8	9	9	9	9	(142)
Szeben (Kis-)	5 1/2	3	3	3	3	3	—	—
Székesfehérvár	5	4	8	9	10	10	10	(158 1/2)
Szentgyörgy	12 1/4	10	11	9	9	9	9	(142)
Trencsén	10	8	6 1/2	5	4 1/2	4 1/2	4 1/2	(70)
Újbánya	4	3	3	2	1 3/4	3 3/4	1 3/4	(25)
Varasd ²⁰	18	412/x	412/x	412/x	26/x	412/x	406/x	—
Zágráb ²⁰	25	412/x	412/x	412/x	26/x	412/x	406/x	—
Zengg ²⁰	15	412/x	412/x	412/x	26/x	412/x	406/x	—
Zólyom	6 1/4	4 1/2	4 1/2	4	4	4	4	(63)

JEGYZETEK

¹ MOL E 158 61. k. A kötet elején elhelyezett iratok között található a szepesi kamara levéltárából 1686. szeptember 9-én kiadott jegyzék az 1647/48. évi portákról, az akkor hozzáférhető megyékben.

² MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 418–423.

³ Uo. Lad. 53. Prot. 7. 6–15.

⁴ Uo. 69–73.

⁵ Uo. 221–230.

⁶ Uo. 328–332.

⁷ Uo. 365–370.

⁸ Uo. 452–456. Ugyanitt találhatók a portaszámok mellett az utolsó rovatban levő porciós számok is.

⁹ Az itt levő hivatalok.

¹⁰ A repartíciós táblázatoknak Horvát–Szlavón–Dalmátország c. részében csak egyetlen szám, a területre kivetett porták száma található, megyékre, városokra való bontás nélkül. Ezekre az egész összegnek ismeretlen (x) hányada esett.

¹¹ Ugyanez állt, más összeggel, a Pozsega, Szerém, Valkó és Verőce megyéket magában foglaló területre.

¹² A török hódoltság idején egyesített Zala és Somogy megye 1709-ben vált külön.

¹³ MOL N 8 Lad. 47. Prot. 3. 424–425.

¹⁴ Uo. Lad. 53. Prot. 7. 6–15.

¹⁵ Uo. 69–73.

¹⁶ Uo. 221–230.

¹⁷ Uo. 328–332.

¹⁸ Uo. 365–370.

¹⁹ Uo. 452–456 (a portaszámok mellett levő porciós számokkal együtt).

²⁰ L. 10. jegyzet.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Agrártört. Szemle	= Agrártörténeti Szemle
br.	= báró
cs.	= császári
gr.	= gróf
hg.	= herceg
id.	= idősebb
ifj.	= ifjabb
Lt. Közl.	= Levéltári Közlemények
Lt. Szemle	= Levéltári Szemle
MOL	= Magyar Országos Levéltár
OSzKKt Fol. Germ.	= Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Folia Germanica
PML	= Pest Megyei Levéltár
Tört. Szemle	= Történelmi Szemle
TTár	= Történelmi Tár
udv.	= udvari

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Abele Kristóf br., a bécsi udv. kamara elnöke 49,
104, 137—139, 208, 295, 307, 369, 407
- Acsády Ignác* 131, 207
- Adamóczy Dorottya I. Jeszenszky Jánosné
- Albert király és felesége, Erzsébet 314
— szász-tescheni herceg, királyi helytartó 68
- Almásy János Heves megye alispánja 285
- Alvinczy Éva I. Orbán Pálné
— Péter és felesége, Varjassy Erzsébet 336
- Ampringen, János Gáspár kormányzó 44
- II. András király 25, 254, 256, 259
- Andrássy Miklós jászkun kapitány 289
— Pál br. ezredes 121, 122, 234, 241, 349, 350
— Péter 288
- Andreánszky Zsigmond 72
- Angelieri, a lengyel királyné tanácsosa 277
- Angyal, Andreas* 31
— *Dávid* 239, 240
- Anjou-házi királyok 47
- Antolcsics Péter horvát ítélőmester 248
- I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 23, 132, 225,
226, 230, 231, 372, 401
- Apponyi család 91
- Árpád-házi királyok 33, 47
- Aspremont, Ferdinánd Gobert gr. altábornagy,
II. Rákóczi Ferenc sógora 41, 145, 277, 278,
344, 353
- Aspremont, Ferdinánd Gobertné Rákóczi Julian-
na grófné 152, 277, 302, 351
- Attila hun fejedelem 20
- Auersperg 354
- Avancinus Miklós jezsuita író 25, 125
- Badeni Hermann őrgróf, a bécsi udv. haditanács
elnöke 104, 139, 227, 251, 252, 340, 371, 407
— Lajos őrgróf, hadvezér 222
- Bagossy család 91
- Bakács István* 210, 214, 306
- Balásházy család 385
- Balassa Ádám korponai kapitány 211, 325, 326,
328, 329
— Bálint gr. 77
— Gábor 326
- Imre gr. 392
— Szidónia I. Fánchy Pálné
— Zsuzsanna I. Hölgyi Gáspárné
— család 77, 302, 380
- Balogh Miklós csanádi, majd váci püspök 50, 404
— László, I. Apafi Mihály követe 232
- Baranyai Béla* 266
- Baráth Tibor* 207, 220, 223, 306
- Barkóczy Ferenc br., majd gr., felső-magyaror-
szági vicegenerális, később II. Rákóczi Ferenc
tábornoka 35, 76, 89, 101, 118, 311, 344
- Barkóczy Krisztina bárónő I. Károlyi Sándorné
- Barlobás Anna I. Jeszenszky Miklóné
- Barlok István országos biztos 197
- Bártfai Szabó László* 41
- Bartholotti, János Károly, a bécsi udv. kamara
hadi főpénztárosa 189, 219, 362
- Báthory István nádor 29, 43, 67
— Zsófia, somlyói I. II. Rákóczi Györgyné
- Batthyány Ádám gr. dunántúli főkapitány, majd
horvát bán és országbíró 35, 81, 101, 102, 108,
109, 115, 116, 120, 121, 126, 131, 165, 173, 176,
185—187, 192, 193, 216, 219, 220, 234, 239,
265, 272, 306, 326, 329, 333, 334, 345, 401, 402
— Ádámné Strattmann Eleonóra grófné 239
— Eleonóra grófnő I. Esterházy Lászlóné
— Ferenc gr. 351, 352, 402
— Kristóf gr. dunántúli főkapitány 35, 99,
101—104, 108, 109, 115, 116, 118, 128, 130,
131, 402
— Lajos gr. nádor 68, 69, 316
— család 35, 116
- Beczko György 92
IV. Béla király 279
- Bellovicz Gáspár, Esterházy Pál familiárisa 322
- Benczédi László* 65, 207
- Benda Kálmán* 242, 328, 361
- Beniczky család 91
- Benkovics Ágoston váradi püspök 35, 41, 176,
219, 405
- Benyovszky Anna I. Szilágyi Andrásné
— Emánuel gr. 374
— Imre 366, 378, 392

- Mária I. Jeszenszky Mihályné
 — Mátyás nádori főtitkár 84, 89, 104, 110, 112, 115, 118, 119, 130, 208, 228, 231, 239, 240, 241, 252, 296, 297, 302, 307, 319, 320, 328, 340, 366—376, 378, 380, 382, 387, 390
 — Mihály 374
 — Móric 374
 — család 366, 378
 Bercsényi Miklós br., id., dunáninneni vicegenerális 35, 101, 118, 141, 233, 234
 — Miklós br., majd gr., ifj., a bányavidéki főkapitányság tisztje, Ung megye főispánja, II. Rákóczi Ferenc főgenerálisa 30, 31, 33, 150, 159—162, 165, 167, 168, 172, 173, 176, 186, 213, 223, 232—235, 238—242, 277, 331, 343—350, 355, 356, 359, 361, 372, 382, 384, 387, 388
 — Miklósné Homonnai Drugeth Krisztina grófné, ifj. B. Miklós első felesége 234, 331, 361, 394
 — Miklósné Csáky Krisztina grófné, ifj. B. Miklós második felesége 150, 234, 242, 343, 349, 355
 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 26, 106, 229, 322
 Bezerédy Ádám, Esterházy Pál főfamiliárisa 241
 — István 176
 Bidermann, Hermann Ignaz 62, 210, 216—218
 Bocskai István erdélyi fejedelem 36
 Bocskay Zsigmond konventi jegyző 74, 75, 90
 Bogdán István 90
 Bogyó János 84
 Bónis Ferenc 31
 — György 42, 65, 66, 327, 361, 364
 Bornemissza Mihály 333; felesége Dombay Borbála 333, 334
 — Zsuzsanna I. Skarbala Andrásné
 Bossányi Gábor 334
 — Ilona I. Jeszenszky Miklósné
 — család 334
 Bottló Béla 321
 Bottyán János 234, 241, 349, 350
 Braubach, Max 133
 Brenner Domonkos szepesi prépost 235
 Breuer János 31
 Breuner, Miksa Lajos bécsi főhadbiztos, a bécsi udv. kamara elnöke 137, 157
 Bubits Zsigmond 30, 31, 125, 131, 132, 306, 308, 375, 393
 Bucellini, Gyula Frigyes gr. osztrák kancellár 157, 175, 219, 406
 Buonvisi, Ferenc pápai nuncius 112, 132
 Caprara, Aeneas Silvius gr. hadvezér 41, 110—112, 125, 130, 227, 228, 240, 304, 310, 352, 353, 369
 Caprara, Albert gr. portai követ 229
 Caraffa, Antal gr. bécsi főhadbiztos, hadvezér 137, 142—144, 150, 151, 208, 230, 256, 261
 Carlone család 27
 Chlodvig, frank uralkodó 48
 Cobb, Farkas Frigyes gr. tábornok, kassai főkapitány 125
 Corbelli, János András gr. altábornagy 168
 Czorbolt Imre 85
 Czitkovics, Esterházy Pál embere 241
 Czobor Ádám gr. 115, 256
 — Alfred 321, 354
 — Imre nádori helytartó 65
 — Mária Regina grófnő I. Magni Károly Miksáné
 Csákváry Máté hidvégi kapitány 272
 Csáky Imre gr. váradi püspök 199, 238, 239, 333, 403, 405
 — István gr., id., felső-magyarországi főkapitány, országbíró 35, 36, 41, 63, 101, 118, 132, 141, 145, 149, 150, 152, 153, 159, 171, 173, 176, 181, 186, 214, 218, 234, 240, 342—344, 350, 352, 353, 401
 — gr., ifj. 368
 — Krisztina grófnő I. előbb Draskovics Miklósné, majd ifj. Bercsényi Miklósné
 — László gr. 115, 149, 326
 — Mihály gr., II. Rákóczi Ferenc híve 234, 241, 349, 350
 — Zsigmond gr., a Kassai Bizottság elnöke 171, 401
 Csapodi Csaba 17, 306
 Csekey István 266
 Csemánszky Ferenc magyar kamarai alszámvevő 300
 Csoma József 374
 Csoy József, az Esterházy-ezred katonája 386
 Csúthy István 373
 Csúzy Zsuzsanna I. Jambrekovics Mihályné
 Csűrös Ferenc 375
 Dalmady Sándor jászkun alkaptány 281, 282, 284, 289
 Daróczy István 290
 Deák Farkas 132
 Degré Atajos 41, 66
 Dersffy Orsolya I. előbb Mágocsy Ferencné, majd Esterházy Miklósné
 Dessewffy István Sáros megye pénztárosa 352
 Dessewffy Tamás I. Szirmay Tamás
 Dietrichstein, Ferdinánd gr., majd hg., cs. főudvarmester 132, 139, 152, 173, 251, 254, 257, 406
 Dolni István esztergomi káptalani követ; csanádi püspök 257, 404
 Domanovszky Sándor 17, 62
 Dombay Borbála I. Bornemissza Mihályné
 — Mihály és Pál 334

Draskovics György királyi helytartó 79
— János gr. főudvarmester 89, 108, 402
— Miklós gr. országbíró 36, 102, 108, 112, 115, 118, 130, 131, 252, 340, 343, 352, 401
— Miklósné Csáky Krisztina grófné 337, 343, 362
— család 373
Drischberger főhadbiztos 88, 220
Drugeth I. Homonnai Drugeth
Dvornikovics János 156
Dvorniky család 373

Eleonóra Magdolna császárné és királyné I. I.

Lipót harmadik felesége
Ember Győző 15, 41, 42, 62, 65, 125—127, 207, 214, 215, 217, 223, 289, 322, 365

Eödönffy György, vinnai 352

— Kristóf 339

— Zsuzsanna I. Szirmay Istvánné

Eőry család 91

Erdődy Ádám gr. alkancellár 235, 236, 388, 404

— György gr. tárnokmester, országbíró 115, 169, 173, 176, 222, 277, 328, 388, 401, 402

— — gr., Esterházy Pál nádor veje 28, 382

— Györgyné Esterházy Terézia grófné, E. Pál nádor leánya 28

— Kristóf Antal gr., a magyar kamara elnöke 115, 170, 171, 173, 176, 247, 280, 297, 302, 304, 314, 346, 402, 403

— Sándor gr. főispán 196, 199, 238, 239, 242, 337, 353, 363, 364, 403

Erzsébet királyné I. Albert király felesége

Esterházy Ágnes báróné E. Pál unokahúga I. Forgách Simonné

— Anna Júlia grófnő, E. Pál nővére I. Nádasdy Ferencné

— Antal gr., E. Pál unokaöccse, II. Rákóczi Ferenc tábornagya 359

— Antalné Majláth Magdolna grófné 332

— Dániel br., E. Pál unokaöccse, II. Rákóczi Ferenc híve 80, 89, 311

— Ferenc, Pozsony megye alispánja, E. Pál nagyapja és felesége, Illésházy Zsófia 20

— — gr., E. Pál testvéröccse 22, 23, 26, 30, 93, 94, 97, 125

— — második felesége, Thököly Katalin grófné 23, 94

— — br., E. Pál első unokatestvére 125

— Gábor gr., E. Pál fia, főispán 27, 121, 174, 372

— Gáspár br., E. Pál unokaöccse 125

— István gr., E. Pál féltestvére 20, 21, 26, 93, 94

— Istvánné Thurzó Erzsébet grófné 20, 26

— István br., E. Pál unokaöccse 332

— Istvánné Esterházy Mária báróné, E. Pál unokahúga 331

— János br., majd gr., E. Pál első unokatestvére, győri vicegenerális 101, 103, 115, 116, 118, 119, 131, 304, 310

— Jánosné Ocskay Magdolna báróné, majd grófné 331

— *János* 30, 289

— József gr., majd hg. E. Pál fia, főispán 27, 300, 382, 384, 386, 395

— Katalin báróné, E. Pál unokahúga I. Pinnyey Jánosné (előbb Balassa Péterné, később Ruttkai Istvánné)

— László gr., E. Pál testvérbátyja 21, 26, 30, 93, 94, 125, 314

— Lászlóné Batthyány Eleonóra grófné 26

— László gr., E. Pál fia 309

— Mária grófnő I. Esterházy Istvánné

— — grófnő I. Homonnai Drugeth Györgyné

— Mihály gr., majd hg., E. Pál fia 27, 300, 316, 348, 402

— Miklós gr. nádor. E. Pál édesapja 17, 20, 26, 29, 34, 46, 56, 93, 103, 106, 122, 127—129, 223, 270, 280, 292, 294, 300, 306, 310, 311, 314, 315

— Miklósné Dersffy Orsolya, E. Miklós első felesége 20, 26

— — Nyáry Krisztina grófné, E. Miklós második felesége 20

— Miklós gr., E. Pál fia 22, 28

— Orsolya grófnő I. E. Pálné

— Pál br. érsekújvári vicegenerális, E. Miklós testvére 26

— — gr., majd hg., nádor, passim

— Pálné Esterházy Orsolya grófné, E. Pál első felesége 20, 22, 25, 26, 125

— — Thököly Éva grófné, majd hercegné, E. Pál második felesége 24, 25, 92, 113, 230, 231, 299, 325, 336, 340, 371, 372

— Péter br., majd gr., E. Pál unokaöccse, jászkun főkapitányhelyettes 285

— Sándor br., E. Pál első unokatestvére 21

— Tamás br., E. Pál első unokatestvére 125

— Terézia grófnő I. Erdődy Györgyné

— Zsigmond br., E. Pál első unokatestvére, jászkun főkapitányhelyettes 115, 280—282, 285

Esze Tamás 242, 328, 361

Fabiankovics Ferenc fraknoi kapitány 131, 301
Falkenhain, Ferdinánd gr. 149

Fáncsy Pálné Balassa Szidónia 381

Farkas István 353

Farkas család 89

Felhő Ibolya 62

Fellner, Thomas 207, 208

Fenesty György csanádi, majd egri püspök 256, 403, 404

I. Ferdinánd császár és király 17, 18, 29, 43, 65, 67, 79, 253, 254, 258

- II. Ferdinánd császár és király 26, 223
 III. Ferdinánd császár és király 21, 22, 26, 253, 330; özvegye, Mantuai Eleonóra 226
 IV. Ferdinánd király 21
 Ferenc Lajos pfalz-neuburgi hg., a Német Lovagrend nagymestere 290
 Ferguson, Robert angol író 346
 Festetics Pál 197, 238, 333
 Fiáth János 238
 Ficzy hadbiztos 212
Fináczy Ernő 322
 Flämítzer, János Miklós pamfletíró 259
 Forgách Ádám gr., érsekújvári főkapitány, országbíró 23, 94, 226, 304, 335
 — Simon gr., dunántúli vicegenerális, II. Rákóczi Ferenc tábornoka 56, 101, 121, 330, 335
 — Simonné Esterházy Ágnes grófné 65, 330—332
 Földváry János Pest megyei alispán 281
Fraknói Vilmos 17
 Frangepán Ferenc örgróf 23
 Frank János magyar kamarai perceptor 297
 Frischenhausen hadbiztos 212
 Fulgraf család 277
 Fürstenberg család 145
 Fürstenbusch család 277
- Galavics Géza* 31
 Gálffy István 90
 Galya András ügyvéd, nádori hivatalnok 331, 347, 361, 394—396
 — Mihály 394
Garas Klára 31
 Garay László 214
 — család 75
 Géczy család 302
 Gencsy János 80, 394
Géresy Kálmán 352, 354, 355, 361
 Gerhard György Hont megye alispánja 230, 247, 251, 342
 Gersei Pethő László gr. 24, 304
 — — Lászlóné Thököly Mária grófné 24
 Ghillány György pozsonyi kamarai tanácsos 137, 142, 297, 302
 Gludovác György jobbágy 84
 Gombos Imre ezredes 197
 Gomolka János jobbágy 84
 Görgy Boldizsár 84
 — György és János 359
 Grotius, Hugo németalföldi tudós, államférfi 253, 256
 Gschwindt, János Márton br. altábornagy 347
 Gubasóczy János nyitrai püspök, magyar kancellár 110, 114, 115, 130, 131, 139, 340, 402—404
- Györffy Klára I. Jeszenszky Mihályné
 Gyulaffy család 390
 Gyuricskala György jobbágy 85
- Hajnal István* 17, 65, 127—129, 270, 306
 Hajnal Mátyás jezsuita író 20
 Haller János br., I. Apafi Mihály követe 232
 Hamel-Bruyninx, Jakab János, holland mediátor 236, 241, 252
Harich, Johann 31, 321
 Harley, Robert angol külügyi államtitkár 236
 Harrach, Ferdinánd Bonaventura gr. cs. főistálló-mester 251
 Hedges, Károly angol külügyi államtitkár 361
 Heisler, Donát bécsi főhadbiztos 137, 151, 208, 222
 Heister, Godofréd br. altábornagy, cs. fővezér 94
 Heister, Siegbert cs. fővezér 168, 196, 198, 220, 347, 359, 381, 384
 Heistersheimb gr. főhadbiztos 162
Héjné Détári Angéla 31
 Hencz család 385
 Herberstein, Lipót gr. generális főstrázsamester, majd a bécsi udv. haditanács alelnöke 168, 235, 350
 Herbeville, Lajos altábornagy, cs. fővezér 197, 347
 Hidvéghy Mihály 304, 305, 336, 352
 — család 302
 Hillay István 373
 Hocher, János Pál br. osztrák kancellár 249, 251, 406
 Hohenwart Mária I. Mondorf János Frigyesné
 Holló Pál 48
 — Zsigmond, a szepesi kamara tanácsosa 283, 285, 290
 — Zsigmondné Paxy (Paksy) Klára 283
Hohub József 62, 213
 Homonnai Drugeth Györgyné Esterházy Mária grófné, E. Pál testvérhuga 26, 339
 — — Krisztina grófnő I. ifj. Bercsényi Miklósné; korábban Forgách Ádámné, majd Pálffy Ferencné
 — — Zsigmond gr. Zemplén megye főispánja 118, 230, 339, 340, 352, 372
 — — Zsigmondné Keglevich Terézia grófné 372, 375
 — — család 150, 234, 339, 343, 372
Hornyik János 209
Horváth Mihály 216, 353
 — Tamás 84
 — Tibor Antal 307
 Hölgyi Gáspárné Balassa Zsuzsanna 381, 385
 Hrabovszky István királyi jogügyigazgató 364, 403
 — János 392
 — László királyi jogügyigazgató 362
 — család 366
Hubatsch, Walter 209, 217
 Hunyadi János kormányzó 67
 Hunyady András, H. László nagyapja 390

- , H. László testvére, Bars megye alispánja, alországbíró 390, 392, 393
 — Ferenc 390
 — László, id., Bars megyei tisztségviselő 390, 393
 —, ifj., nádori segédtitkár, majd kancelláriai tisztségviselő 89, 156, 231, 235, 236, 285, 288, 310, 347, 361, 362, 375, 384, 390—393
 — család, gr., kéthelyi 390, 392
 Huszár József 385
- Ibrahim budai pasa** 127, 227, 229
Ila Bálint 88
 Illésházy György gr. 244, 380, 402
 — István nádor 20, 57
 — Miklós gr., Trencsén megye főispánja, magyar világi kancellár 66, 173, 176, 197, 200, 222, 236—238, 242, 262, 277, 333, 384, 392, 402
 — Zsófia I. Esterházy Ferencné
 — család 331
Illésy János 289, 290, 364, 374, 389
 XI. Ince pápa (Benedetto Odescalchi) 113, 115, 230, 253, 256, 277
 Inczédi Mihály, I. Apafi Mihály követe 231
Ipolyi Arnold 30
 I. (Szent) István király 48
 István főherceg, nádor 29
 Ivanics Ferenc horvátországi tisztségviselő 310
Iványi Emma 41, 63—65, 126, 128, 209—211, 214, 216, 266, 274, 278, 290, 308, 322, 327, 328, 332, 361
 Izdenczy Márton 240, 342, 353
 — Pál, Thököly Imre követe 369
- Jádrinicz Mátyás, Esterházy Pál familiárisa 104, 307
 Jáklín Balázs nyitrai püspök, magyar kancellár 48, 50, 150, 152, 155, 208, 277, 402, 404
 — Miklós 283, 392
 Jalkóczy István 331
 Jambrekovics Mihály és felesége Csuzy Zsuzsanna 394
 Jánoky Zsigmond, Thököly Imre követe 226, 229, 340, 346
 Jászy Anna Mária I. Tolvay Gáborné
 Jeszenszky András 385
 — Anna I. Miklán, másként Ruttkay Györgyné
 — Antal 378, 386
 — Ferenc 378, 386
 — Ferenc esztergomi kanonok 378
 — Gáspár 378
 — György 378
 — György Turóc megye alispánja 377
 — Ilona 385
 — Imre 378, 386
 — István nádori titkár 56, 72, 88, 89, 185, 186, 235, 237, 239, 241, 242, 288, 291, 309, 320, 331, 345, 348—350, 355, 357, 359—361, 368, 377—389, 394, 395
 —, J. István nádori titkár örököse 378, 386
 — János és felesége, Adamóczy Dorottya 377
 — Krisztina I. Okolicsányi Györgyné
Jeszenszky L. 386
 — Mihály, id., személynöki ítélőmester, Trencsén megye alispánja 77, 373, 378, 381, 386
 — Mihályné Benyovszky Mária 378, 381, 387
 — Mihály, ifj., id. J. Mihály fia 378, 381
 — Mihályné Györffy Klára 378
 — Miklós, J. István édesapja 377, 380, 385, 387
 — Miklósné Barlobás Anna, J. Miklós első felesége 377, 381
 — Miklósné Okolicsányi Zsófia, J. Miklós második felesége 377, 381, 387
 — Miklós nádori főtitkár, J. István unokatestvére 76, 89, 319, 357, 360, 368, 377—389
 — Miklósné Bossányi Ilona 378, 386
 — Miklós, J. István örököse 378, 386
 — család 89, 366, 377, 378, 381, 385
 Jezerniczky Sándor 360
 I. József császár és király 25, 26, 48, 50, 53, 54, 61, 64, 124, 137, 181, 197—199, 223, 233, 235—237, 250, 254—259, 265, 266, 275, 314, 316, 321, 324, 331, 333, 334, 343, 347, 363, 374, 382
 — — özvegye, Braunschweigi Vilma Amália hercegnő 64
 József főherceg nádor 17, 62
 Jörger, József Károly gr. 157
Juhász Lajos 210
 Jurikovics György, Thököly Imre követe 226
- Kállay István* 64
 Kálmáncsay István országbírói ítélőmester 342
 Kapy Gábor 314
 Kara Musztafa török nagyvezír 25, 227—229
 III. Károly császár és király 26, 41, 48, 53, 54, 56, 61, 64, 65, 78, 200, 266, 275, 300, 314, 316, 330, 331, 360, 364, 382, 395
 I. (Nagy) Károly császár és frank király 48
 V. Károly császár 115, 257
 II. Károly spanyol király 185
 Károly rajnai választófejedelem 289
 Károlyi Ferenc 373
 — László, Szatmár megye főispánja, K. Sándor édesapja 352
 — Sándor br., majd gr., II. Rákóczi Ferenc főgenerálisa 174, 344, 345, 354, 355, 361
 — Sándorné Barkóczy Krisztina báróné, majd grófné 361
 — Tibor 352, 354, 355, 361
 Kaunitz, Domonkos gr., birodalmi alkanellár 346, 407
 —, Miksa Ulrik gr. 394

- Keczer András, Thököly Imre biztosa 342
 — Anna I. Szirmay Péterné
 — Gábor, Thököly Imre követe 113, 340
 — György 85
 — család 227, 302
- Keglevich Terézia grófnő I. Homonnai Drugeth Zsigmondné
 Kellemessy János 386
 Kemendi család 336
 Kerekes, a Homonnai Drugeth család főfamiári-
 sa 372
 Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek
 54, 59, 65, 199, 200, 222, 237, 278, 384, 403,
 404
 Kéry Balázs gr. 310
 — Ferenc gr., a magyar kancellária első ülnöke
 157, 173, 176, 256, 401, 402
 — család 129
- Kinsigh I. Kintzig
 Kinsky, Ferenc Ulrik cseh kancellár 139, 254, 256,
 257, 260, 262, 407
 Kintzig, Jakab Henrik hadbiztos 212
 Kisfaludy család 92, 327
R. Kiss István 17, 62, 88, 90—92
Kiss József 289, 290
Klaniczay Tibor 31
- Klobusiczky Ferenc br. személynök 153, 176, 186,
 187, 219, 322, 331, 334, 345, 354, 357, 369, 371,
 403
 Koháry Farkas br. 127
 — Imre br. 115
 — István br., majd gr., dunáninnyi vicegenerális
 75, 90, 101, 120, 121, 127, 181, 193, 197, 234,
 238, 331, 333, 346, 354
- Kollonics Lipót gr., a magyar kamara elnöke,
 győri püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek
 19, 23, 46, 50—53, 59, 81, 90, 114, 116, 121,
 122, 131, 138, 143—147, 155, 157, 158, 160,
 165—167, 169, 171, 173, 175, 176, 178, 180,
 181, 186, 192—194, 205, 214, 217, 218, 233,
 246, 247, 254—256, 263, 265, 269, 285, 286,
 296, 301, 307, 333, 344, 348, 382, 392, 403, 404,
 407
 — Zsigmond gr. 115, 404
- Kollowrath, Frigyes Károly gr. 269
Kolovári Sándor 42
 Komáromi János, Esterházy Pál titkára 366, 372
 Komáromy György 85
 Kopeczky Ferenc jezsuita tudós 22
 Korlátovics László, Esterházy Pál familiárisa 151
 Korompay Péter egri, majd nyitrai püspök, ma-
 gyar kancellár 50—53, 255, 260, 304, 314, 319,
 402—404
 Korontály Zsigmond 385
Kovachich Márton György 352
Kovacsics József 210
Köpeczi Béla 217, 241, 354
- Köprülü Ahmed, török nagyvezír 22
 Kőszeghy Pál költő, Bercsényi Miklós titkára
 241, 353
 Kracsun János pozsonyi kanonok 304
 Krapff, Ferenc József, a bécsi udv. haditanács
 tanácsosa 51—53, 278
 Kretschmayr, Heinrich 207, 208
 Krucsay István országbírói titkár 277
 Kürthessy Mária Zsuzsanna I. Meskó Ádámné
 Kürthy Imre 374
 Kvassay István ügyvéd, ítélőmester 248, 259, 322
- Labsánszky Ferenc esztergomi kanonok 238, 333,
 404
 — János, Trencsén megye jegyzője 216
 Laczkó János királyi jogügyigazgató 344
 I. (Nagy) Lajos király 34, 48, 262
 II. Lajos király 60
 XIV. Lajos francia király 22, 81, 186, 225, 227,
 230, 251, 254
 Lamberg, János Miksa gr. cs. főudvarmester 236,
 251, 346, 406
 — család 277
 Leslie, Jakab altábornagy 118, 125, 132
 Liechtenstein, Fülöp Erasmus hg. ezredes 162
 — hg. 350
 I. Lipót császár és király passim; harmadik felesé-
 ge, Eleonóra Magdolna császárné és királyné
 53, 54, 61, 64, 199, 221, 223, 249, 290, 324, 328,
 364
 Lipót főherceg 56
 Lippay György esztergomi érsek 22
 — Kristóf 329
 Lodroni család 277
 Lotharingai Károly hg. cs. fővezér 49, 50, 63,
 113—118, 132, 138, 222, 230, 296, 301, 308,
 342
 — Károly hg. osnabrücki és olmüci püspök 236
 Lubomirski, György hg. 118
- Madách János 75, 156
 — család 90
 Madarász Imre, az Esterházy-uradalmak jószág-
 kormányzója 362
 Madocsányi család 361
 Magni, Károly Miksa tábornok és felesége, Czo-
 bor Mária Regina 368
 Mágocsy Ferencné Dersffy Orsolya 20
 Maholányi János magyar kancelláriai titkár, sze-
 mélynök 115, 157, 161, 170, 173, 176, 223, 277,
 327, 328, 334, 357
 — Tamásné Orbán Erzsébet 336
Majláth Béla 240, 352
 Majláth Klára 333, 335
 — Magdolna I. Esterházy Antalné
 Majthényi Mihály magyar kamarai tanácsos 297
 Makfalvy János 85

- Maksay Ferenc* 90, 242, 328, 361
Málnási Ödön 242
Mályusz Elemér 17
 Mansfeld, Henrik gr., majd hg., udv. főmarsall
 157, 407
 Mária Terézia királynő 209
Márki Sándor 242, 353, 354, 356
Márkus Dezső 42, 91, 92
 Marsi tábornok 132
 Martinecz követ 130
 Martonfalvy Julianna I. Orbán Pálné
 Matusek András győri kanonok 176
 I. Mátyás király 18, 43, 60, 67
 Mattyasovszky László nyitrai püspök, magyar
 kancellár 50, 59, 63, 160, 173, 176, 179, 277,
 347, 392, 402, 404
Mayer, Theodor 64, 90, 209, 210
 Mazzotti család 277
 Mednyánszky Pál magyar kamarai tanácsos 216,
 277, 297, 304; és felesége Ordódy Klára Kata-
 lin 304
 Megyeri Péter kapitány 126
 Megyery Gábor magyar kamarai tanácsos 288
 IV. Mehmed török szultán 229, 230
 Melczer János 85
Meller János 31
Menžik Ferdinánd 220, 290, 355, 361
Ményi Lajos 30, 125, 131, 306
 Mérey György 374
 — Mihály nádori helytartó 65
 Meskó Ádám nádori ítélőmester 61, 199, 222,
 287, 320, 351, 359, 362—365, 403
 — Ádámné Kürthessy Mária Zsuzsanna 362
 — Éva 362
 — Franciska 362
 — Jakab királyi jogügyigazgató 75, 362, 364, 403
 — Jakab 364
 — Katalin 364
 — Mária 362
 — Terézia 362
 Mészöly András 84
 Mikes Mihály 346
 Miklán másként Ruttikay György és felesége, Je-
 szenszky Anna 385
 II. Miksa császár és király 65, 79
 Mikulics Mihály horvátországi tisztségviselő 310
 Monaky család 302
 Mondorf, János Frigyes br. és felesége, Hohen-
 wart Mária báróné 87, 92
 Mondorf, János Honorius br. 87
 Montecuccoli, Raymond hadvezér, a bécsi udv.
 haditanács elnöke 23, 26, 207
 Nádasdy Farkas 385
 — Ferenc gr. országbíró, királyi helytartó
 20—23, 26, 44, 65, 94, 168, 215, 323, 324, 327,
 362
 — Ferencné Esterházy Anna Júlia grófné, E. Pál
 nővére 21, 94
 — Ferenc gr., az országbíró fia 162, 167, 169, 173,
 197, 221
 — István gr., az országbíró fia 24, 228, 304
 — Istvánné Thököly Mária grófnő 24, 231, 304
 — László gr., az országbíró fia, pálos generális,
 csanádi püspök 89, 372, 404
 — Pál gr. 386
 — Tamás nádor 43, 67, 84, 91, 111
 — Tamás gr., az országbíró fia 115, 174, 197, 238,
 273, 359, 373
 Nagy András, péli 392
 — Ferenc, gyöngyösi dunántúli vicegenerális 35,
 101, 102, 126
 — Ferenc, lessenyei 392
Nagy Gábor 88
 Nagy István, felsőbüki, ítélőmester 175, 176, 195,
 273, 288, 363
 — István 373
Nagy István 209
Nagy Iván 337, 352, 360
 Nagy Mihály, leszenyei 373, 392
 — család 373
 Nagymihályi Éva és Petronella 329
 — család 329
 Nedeczky György 336
 — Sándor, Esterházy Pál familiárisa 56, 89, 309
 — család 83
Némethy Lajos 240, 352, 353
 Neumann Péter aranyműves 84
 Niczky György 277, 362
 Nigrelli, Oktavián gr. felső-magyarországi pa-
 rancsnok 149, 277, 394
 Nostitz-Rineck, János Hartwig gr. cseh főkancel-
 lár 249, 251, 252, 369, 375, 407
 Novomestsky I. Újfalussy
 Nyáry Ferencné Thököly Zsófia 88, 335
 — Krisztina I. Esterházy Miklósné, korábban
 Thurzó Imréné
 — Zsigmond 75
 Nyerges Horváth család 374
Nyers Lajos 17
 Ocskay Magdolna I. Esterházy Jánosné
 Odescalchi, Livius hg. 277, 278
 Oetli család 277
 Okolicsányi András 385
 — Györgyné Jeszenszky Krisztina 377
 — Imre 377
 — Pál 199, 236, 345, 346, 348, 351, 382, 387
 — Zsófia I. Jeszenszky Miklósné
 — család 378, 385
 Olgyay család 59
 Oppenheimer, Sámuel bankár 174, 188
 Orbán Erzsébet I. Maholányi Tamásné

- István személynök 64, 115, 246—248, 314, 319, 328, 336—338, 357, 403
- Pál személynöki, majd nádori ítélőmester 72, 115, 128, 247, 257, 304, 305, 319, 320, 322, 328, 336—338, 343, 344, 353, 394
- Pálné Alvinczi Éva, O. Pál első felesége 336
- Pálné Martonfalvy Julianna, O. Pál második felesége 336
- család 337
- Ordódy Ferenc és Imre 381
- Klára Katalin I. Mednyánszky Pálné
- Orosz László 329
- család 329
- Osztrotics (Osztrositth) Mátyás 94, 304; felesége, Révay Katalin Szidónia 304
- család 303
- Ottlik György, II. Rákóczi Ferenc híve 378
- család 357, 378, 381, 387
- Óvári Kelemen* 42
- Paczendorf 342
- Paksy lásd Paxy
- Pálffy János gr. lovassági tábornok, horváth bán, majd nádor 54, 115, 149, 198, 235, 239, 347, 348, 401
- Miklós gr., országbíró, majd nádor 16, 26, 60, 91, 128, 162, 168, 173, 176, 206, 316, 348, 386, 387, 395, 396, 401, 402
- család 350
- Palm, János Dávid, a bécsi főhadbiztosság titkára, a bécsi udv. kamara tanácsosa 146, 150, 157, 162
- Palugyay György 391
- Pápai János, II. Rákóczi György követe 239
- Pap László* 242, 328, 361
- Papp László* 17, 88, 89, 91, 313, 320, 321, 331, 353, 360, 374, 375, 387, 393
- Parády Péter pozsonyi kanonok 314
- Partinger magyar kamarai tanácsos 297
- Pasitka János jobbagy 84
- Pauler Gyula* 30, 125, 327
- Pavesics Gergely magyar kamarai főszámvevő, követ 88, 229, 295, 301, 369, 371
- Paxy (Paksy) Klára I. Holló Zsigmondné
- család 283, 290
- Pázmány Péter esztergomi érsek 223, 306
- Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia grófné, költőnő 331, 394
- Penz, János Kristóf egri kamarai prefektus 286, 287
- Perényi Imre nádor 238
- család 242
- Perjés Géza* 125, 130, 207, 216, 327
- Péter Katalin* 30
- Péterffy tanácsos 89
- Pethő I. Gersei Pethő
- Petrőczy János Pozsony város követe 257
- Petrőczy István 94
- Petrőczy Kata Szidónia I. gr. Pekry Lőrincné *Petitő Béla* 374, 389
- Pinnyey Éva I. Pyber Pálné
- Pinnyey János id. 330, 331
- — br. alnádor 235, 290, 318, 327, 330—332, 337, 381
- Jánosné Esterházy Katalin báróné 331, 332
- Pongrácz Ferenc 216
- Ponsz, magyar kamarai tanácsos 297
- Pöcs János 84
- Pyber Ferenc 331
- László esztergomi kanonok, címzetes püspök 170, 235, 331
- Pál id. és felesége Pinnyey Éva 331
- Pál ifj. 331
- család 330
- Rabatta Rudolf gr. bécsi főhadbiztos 137, 138, 142, 143, 208, 209
- Rabutin, János Lajos gr. tábornok 197
- Ráday Gáspár Pest megye alispánja 282
- Pál, II. Rákóczi Ferenc titkára 346
- Radvánszky János, II. Rákóczi Ferenc híve 344, 380, 387
- I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem 340
- I. Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona fejedelemasszony 322
- II. Rákóczi Ferenc, a szabadságharc vezére, erdélyi választott fejedelem 26, 30, 48, 54, 77, 80, 81, 150, 152, 186, 232—235, 237—239, 243, 265, 288, 302, 319, 324, 333, 335, 344, 346—349, 351, 359, 378, 380, 382, 384—386, 395, 401; felesége, Sarolta Amália hesseni hercegnő 351
- I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 251, 340
- II. Rákóczi Györgyné Báthory Zsófia fejedelemasszony 322
- Rákóczi Julianna grófnő I. Aspremont Ferdinánd Gobertné
- család 107, 153, 345
- Rakovszky István* 125
- Raymannus Péter 345
- Rázgha László, Tolvay Gábor jurátusa 359
- Redlich, Oswald* 65
- Regele, Oskar* 127, 129, 208
- Rehorovszky, Nicolaus* 88
- Révay Elek br. 327
- Ferenc nádori helytartó 65
- Katalin Szidónia I. Osztrotics Mátyásné
- család 21
- Reviczky család 378
- Rézler András Farkas pozsonyi ügyvéd 238, 333
- Rosenberg-Orsini, Farkas András gr., a bécsi udv. kamara elnöke 139, 143, 254, 407
- Rottal János gr., az udvar magyarországi szakértője 29, 56

- Rudolf császár és király 65, 390
 Rummel, Ferenc Ferdinánd bécsi püspök 235
 Rusznyák János jobbágy 84
 Ruttkay I. Miklán
 Ryth ezredes, Lipótvár parancsnoka 94, 97, 99
- Salm, Károly Dietrich Ottó hg. cs. főudvarmester 258, 406
 Sándor Gáspár 388
 Sándor Lipót főherceg, nádor 17, 62
 Saponara, Fülöp br. alezredes, Patak várának főparancsnoka 228
 Sárkány János dunántúli vicegenerális 101, 115, 373
 Sarolta Amália hesseni hercegnő I. II. Rákóczi Ferencné
 Sárosi Sebestyén, Thököly Imre biztosa 342
 Sárossy István 344
 Sárszeghy család 381
 Savoyai Jenő hg. hadvezér, a bécsi udv. haditanács elnöke 19, 53, 124, 133, 137, 172, 196, 232, 235, 382, 407
 Schilson család 277
 Schipko, Simon György hadbiztos 145
 Sehlick, Lipót gr. bécsi főhadbiztos, hadvezér 137, 199, 222, 286, 347, 348, 407
 Schlossberg Ferenc 373
 Schmideg János 84
 Schmidt család 298, 299
 Schulz, János Bálint gr. tábornok 144
 Schwarzenberg, János Adolf gr., majd hg., a birodalmi udv. haditanács elnöke 251, 369, 375, 407
 Schweidler hadbiztos 212
 Sebestyényi (Sebestyén) András választott erdélyi püspök 226, 227, 339, 340, 371, 404
 Seilern, János Frigyes br. osztrák kancellár 66, 346, 348, 355, 406
 Selmeczy Mihály fraknói főporkoláb 331
 Semsey Péter 336
 Sennyey család 385
 Seraphin Kristóf 385
 Sidich Miklós 89
 Sigray József királyi táblai ülnök 388
 Siklyni András 85
 Simoncsics Horváth János királyi jogügyigazgató 311, 337, 403
Simonyi Ernő 241, 242, 354—356, 361, 388
 Sinelli, Imre bécsi püspök 50, 104, 110, 117, 130, 132, 139, 251, 252, 369—371, 375
 Sinzendorf I. Zinzendorf
 Skarbala András alnádor 75, 76, 90, 197, 238, 319, 330, 331, 333—335, 360; felesége Bornemissza Zsuzsanna 333
 — Judit 75, 90
 Sobieski János lengyel király 113, 116, 230
 Solari, Lőrinc Viktor gr. tábornok 354
- Somogyi Ferenc magyar kancelláriai titkár, majd tanácsos 390, 393
 — György 314
 Souches, Lajos Radwigus br. komáromi, majd érsekújvári főkapitány 23, 94, 125
 Sötér Ferenc Pest megye alispánja, jászkun alkapitány 181, 282—287, 290
 Spankau, Paris tábornok, kassai főkapitány 94, 125
 Spork, János gr. fővezér 94
 Starhemberg, Ernő Rüdiger gr. tábornagy 197
 — család 272
 Steinbach hadbiztos 212
 Stepney, György angol mediátor 236, 345, 346, 348—350, 354, 355, 359, 361, 388
 Stettinger, Kristóf jezsuita, I. Lipót gyóntatója 24
Stolz, Otto 127, 213
 Strassoldo, Károly gr. cs. fővezér 125, 126, 226, 228
 Strattmann, Eleonóra grófnő I. Batthyány Ádámné
 — Tóthor Athlet Henrik gr. osztrák kancellár 50, 52, 254, 258, 260, 406
 Subics Ferenc 68
 Suppán István Pest megye jegyzője 287
- Szakály Ferenc* 216
 Szalay Jakab, a magyar kamara főszámvevője 294, 297, 298, 302, 307, 308, 310
 — László 217
 — Pál, Thököly Imre megbízottja 226, 352
 Szalkovics Ádám, Esterházy Pál nevelője 21
 Szapáry Péter br. alországbíró 115, 173, 176, 327, 328
 Szaszady Ferenc 373
 Széchényi György győri püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek 41, 51, 53, 64, 101, 115, 129, 143, 145, 149—151, 153, 155, 166, 215, 255, 258, 260, 261, 263, 282, 288, 403, 404
 — Pál veszprémi, majd pécsi püspök, kalocsai érsek 165, 171, 173, 176, 179, 216, 236, 277, 346, 349, 388, 403, 404, 405
 Széchy Péter gr. Vas megye főispánja 126
 Szegedy András 72
 — Pál Vas megye alispánja 176, 273, 352
Szekfű Gyula 41, 62, 126, 128, 216, 289, 306, 322
 Szelepcsényi György esztergomi érsek, királyi helytartó 24, 44—47, 57, 62, 65, 115, 226, 228, 244, 247, 251, 302, 323, 324, 327, 339, 403
 Szembiborczy család 91
 Szentbenedeky Erzsébet I. Sente Bálintné
 — Márkus kamarai tanácsos 329
 — család 310
 Sente Bálint alnádor 46, 115, 118, 128, 173, 176, 185, 257, 258, 260, 277, 310, 318, 319, 323—331, 336—338, 344, 394; felesége Szentbenedeky Erzsébet 310, 326, 329

— Miklós, Sz. Bálint unokaöccse 185, 326, 329
 Szentiványi János 304
 — család 352
 Szepesy Mihály 199
 Szilágyi András, Thököly Imre iskolatársa 227, 343, 352
 — Andrásné Benyovszky Anna 374
 — Imre és Márton, Thököly Imre hívei 374
Szilágyi Sándor 42
Szirmay Antal 343, 352—354, 356
 Szirmay István br., majd gr. ítélőmester 77, 78, 80, 90, 113, 153, 175, 176, 181, 186, 212, 214, 218, 227—230, 232, 233, 236, 239—241, 251, 318, 320, 327, 331, 337, 339—357, 359—362, 364, 372, 375, 382, 384, 388
 — Istvánné Eödönffy Vinnai Zsuzsanna báróné, majd grófné 339, 345, 346, 351, 356
 — Miklós 211
 — Péter Zemplén megye alispánja és felesége, Keczer Anna 339, 352
 — Tamás gr., Szirmay István fogadott fia 339, 343, 346, 351
 — család 343, 351
 Szluha Ferenc 344
 Szörényi Ferenc 360
 — Gábor alispán 80, 333
 Szunyogh Gáspár 270
 — László gr. 85
 — Zsigmond 89
 — család 269

Takáts Sándor 126

Tallián István nádori ítélőmester 257, 337

Tassy Klára és Mihály 392

Tavonath, Lajos Albert szepesi kamarai prefektus 142

Teleki Mihály, I. Apafi Mihály főtanácsosa 226, 339, 352

Tenturics István magyar kancelláriai levéltáros 310

Thaly Kálmán 130, 131, 214, 241, 270, 354—356, 364

Thököly Erzsébet 304

— Éva grófnő I. Esterházy Pálné

— Imre gr. 24, 26, 36, 48, 49, 77, 92, 94, 102—108, 110—118, 128, 131, 225—232, 240, 243, 245, 250—252, 295, 296, 301, 302, 304, 307, 307, 311, 319, 329, 336, 339, 340, 342, 348, 352, 353, 366, 368—375, 382, 392, 393

— Imréné Zrínyi Ilona grófné 25, 107, 128, 229, 371

— István gr., T. Imre édesapja 23, 24, 30, 94

— Katalin grófnő, I. Esterházy Ferencné, később Jörger József Károlyné, majd Löwenburg János Jakabné

— Mária grófnő I. Gersei Pethő Lászlóné, Nádasdy Istvánné, majd Tournon János Henrikné

— Zsófia I. Nyáry Ferencné

— család 232, 390

Thurzó Elek nádori helytartó 91

— Erzsébet I. Esterházy Istvánné

— György nádor 280

— Imréné Nyáry Krisztina 20

— család 373

Tokaji Ferenc, a hegyaljai parasztfelkelés vezére 171, 174

Tolnay Gábor id., nádori ítélőmester 33, 175, 199, 232, 239, 242, 257, 334, 344, 351, 353, 354, 357—361, 363, 365, 385

— Gáborné Jeszenszky Anna, T. Gábor első felesége 357, 361

— Gáborné Jászay Anna Mária, T. Gábor második felesége 357, 361

— Gábor ifj., zászlótartó 357, 360, 377

— Mihály 377

— család 359, 378, 381

Tournon, Henrik János gr. 277

—, — Jánosné Thököly Katalin grófné 89, 277

Török György ítélőmester 115

Traun-Abensberg, Ottó gr. osztrák tartományi marsall 157, 235, 363

Trautson, János Lipót Donát gr., majd hg., cs. főudvarmester 54, 66, 406

Trencsényi István 336

Trimmel Mátyás 199

Trócsányi Zsolt 30, 41, 241, 352

Turenne, Henrik Franciaország marsallja 207

Újfalussy (Novomestsky) Mihály 394

Újhelyi Péter 133

Újlaki Ferenc királyi helytartó 91

Újváry Ferenc, Esterházy Pál megbízottja 297

Urbanovszky család 366

Úz Ferenc Borsod megye alispánja 152, 311

Vajda László, I. Apafi Mihály követe 230, 231, 241

Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó 46, 57, 91

Varga Endre 41, 66

— (Hudra) István 392

Varjassy Erzsébet I. Alvinczy Péterné

R. Várkonyi Ágnes 30, 207, 209, 210, 213, 217, 274

Vattay János 283

Vay Adám, II. Rákóczi Ferenc híve 344, 350

— László, II. Rákóczi Ferenc híve 344

— Mihály, II. Rákóczi Ferenc híve 344, 352

— család 353

Velcsiczky-Kochanovszky család 378

Verancsics Antal esztergomi érsek, királyi helytartó 57

Verbóczy István jogtudós 381

Veres Miklós 321

Vinnai Eödönffy I. Eödönffy, Vinnai

Viza János mediátor 236, 345, 346, 348, 351
Vladár Sándor 80
Volkra, Ottó Kristóf, a magyar kamara alelnöke
290, 403
Volkra gr. 236, 287
Vörös Antal 62

Wallsegg (Valsek) Wagele Ferenc Bernát br., a
szepesi kamara igazgatója 126, 246
Wenky Gáspár csobánci főkapitány 125
Werlein, István János budai kamarai adminisztrá-
tor 290
Wertheimer, Sámson bankár 174, 188
Whithworth, Károly angol ügyvivő 241, 354
Wogell (Vogel) jezsuita 343
Wratislaw, Vencel gr. cseh kancellár 236,
349—351, 407
Wesselényi Ferenc gr. nádor 17, 20, 22, 23, 29, 44,
56, 65, 135—137, 268, 269, 280, 314, 323, 324,
327, 329, 336, 339, 352

Zaluszky Miklós 89
Zbiskó György magyar kamarai főszámvevő 299,
300, 310
Zeke Ilona 92
Zeller Gaston 222
Zeverséni János 85
Zgurics György 385
Zichy Ádám gr. Moson megye főispánja, orszá-
gos biztos 108, 167—169, 173, 181, 213—215,
325, 328
— Imre gr. királyi tanácsos 386
— István id., br., majd gr., a magyar kamara
elnöke 108, 115, 246, 401, 402
— István ifj., gr. győri vicegenerális, Szabolcs és
Komárom megye főispánja 101, 115, 151, 161,
165, 176, 181, 218, 289, 402
— Péter gr. 386, 402
— család 380
Zimányi Vera 274

Zinzendorf (Sinzendorf), Albert gr. udv. főmar-
sall és cs. főudvarmester 251, 252, 375, 388,
406

Zollenstein hadbiztos 212
Zongor János 374
Zrínyi Ádám gr. 126, 401
— Ilona grófnő I. I. Rákóczi Ferenc, majd Thö-
köly Imre felesége
— Miklós, a szigetvári hős 34
— Miklós gr. horvát bán, költő 20, 22, 93, 103,
106, 123, 207
— Péter gr. horvát bán 23
— család 80

Zsámbokréthy Mihály 310
— család 310
Zsarnóczai, I. Apafi Mihály követe 132
Zsigmond császár és király 34, 62, 366
Zsilinszky Mihály 266

Megjegyzések.

A személynévmutatóban szereplő külföldi sze-
mélyek vezetékneve mellett, a keresztnév előtt
vessző található, megkülönböztetésül azoktól a
magyar honos személyektől, akiknek vezetékneve
szintén nem magyar. Utóbbiak vezetékneve mel-
lett nincs vessző. A keresztnevet a mutatóban
mindkét esetben magyar nyelvűek, ugyanígy a
munka szövegében és jegyzeteiben található ke-
resztnevek is.

A munkában cím nélkül szereplő személyek
köznemesek, ritka esetben jobbágyok.

Ha a család neve egy-egy személy mutatóba
tétéle alkalmával kétszer fordul elő, a második
névnek csak a kezdőbetűjét írjuk ki és utána pon-
tot teszünk. Pl.: Esterházy Miklós gr., Esterházy
Pál édesapja: Esterházy Miklós gr., E. Pál édesap-
ja.

HELYNÉVMUTATÓ

Rövidítések

Cs.-Sz. = Cseh és Szlovák Köztársaság

j. = járás

Jug. = Jugoszlávia

m. = megye

Rom. = Románia

Ssl. = Stredoslovenský kraj

Szu. = Szovjetunió

Vsl. = Východoslovenský kraj

Zsl. = Západoslovenský kraj

Abauj megye 37, 39, 80, 107, 128, 155, 171, 208,

211, 213, 246, 421

— megyei (alispán) 80

Adriai-tenger 264

Agria l. Eger

Ajnácskő l. Hajnácskő

Alsó-Ausztria 27, 95, 122, 126, 267, 268, 409

Alsó- és Közép-Korompa (Pozsony m.), ma Dolná Krupá, Cs.-Sz., nagyszombati j. 336

alsó- és felső-magyarországi rendek 154

Alsólvda (Zala m.), ma Lendva, Jug. (Szlovénia) 298, 299

Alsó-Magyarország 32, 33, 41, 114, 118, 137, 142, 149, 151, 153, 159, 160, 164, 170, 180, 204, 207, 222, 309, 312, 324, 326

alsó-magyarországi főpapok 114

— királyi tábla 366

— nádori negyede 309

— rész 151

alsó-magyarországi vármegyék 41, 222

Alsórutka (Turóc m.), ma Vrútky, Cs.-Sz., turócszentmártoni j.; l. még Ruttka 385

Amerika 28

ansariai (Ossero) püspök 405

Arad, ma Rom. 120

Arad megye 37, 40, 171, 179, 190, 219, 421

Aranyos (Borsod m.), ma Bükkaranyos 381

Árpás (Sopron m.) 109, 126

Árva megye 33, 34, 37, 38, 41, 52, 141, 145, 155, 171, 212, 213, 222, 253, 325, 380, 381, 385, 386, 389, 421

Árva vára (Árva m.), ma Oravský Podzámok,

Cs.-Sz., alsókubini j. 23, 74, 97

árvai uradalom 380

Augsburg (Augusta, Németország) 50, 51, 144

Ausztria 25, 35, 49, 64, 91, 96, 114, 148, 149, 213, 230, 235, 264, 270, 324, 366, 409

Ausztriához csatolt uradalmak 270

ausztriai adózás 174

— ág 257

— birtokosok 26

— Mária-kongregációk 21

— rendek 268

Bács megye 37, 38, 179, 219, 381, 421

Baden bei Wien (Ausztria) 65

Baia Mare l. Nagybánya

Bakabánya (Hont m.), ma Pukanec, Cs.-Sz., Zsl., lévai j. 38, 424

Balaton 26

Balázsháza puszta (Pozsony m.), Ciffer része, ma Cifer, Cs.-Sz., nagyszombati j. 385

Banská Belá lásd Bélabánya bányavidék 98

bányavidéki főkapitány 96, 103, 104, 105, 112, 113, 125, 135, 136, 182, 193, 226, 296, 299, 409

— főkapitányság 34, 35, 96, 120, 121, 233, 234, 262, 346, 357, 409

— katonaság 141, 337

— tanácsos 306

— törvény 23

Bécs (Vienna, Wien) 214, 217, 226, 229—238, 242, 251, 255, 259, 261, 263, 265, 277, 283, 285,

287—291, 293, 295, 296, 301, 302, 306—310,

312, 313, 318, 325, 327, 330, 340, 342—346,

348—351, 353—356, 359, 364, 366, 368—372,

375, 380—382, 384, 388, 395, 407—410

bécsi ágens 105, 347, 394—396

— béke 103, 252

— bizottság 222, 384

— csokoládé 384

— érdekek 262

— érsekség 404

— felettes szervek 194

— feltételek 351

- főhatóságok 164, 171, 199, 225, 287, 366, 395
- főméltóság 384
- hadügyi szakértők 138
- ház 151, 166, 276
- konkurzus 182
- kormány 30, 232, 235, 237, 239, 245, 249, 251, 262
- követség (Szirmay szerepe) 342
- központ 18, 203
- közvélemény 349
- küldöttek 351
- lengyel rezidens 277
- bécsi miniszterek 23, 54, 249, 315, 319, 347, 361
- minisztériumok 385
- palota 384, 394
- pénzemberek 381
- politika 172
- püspök 50, 130, 132, 139, 235, 251, 252, 369, 370
- szerv 286
- székhely 48
- tanácskozás 147, 325, 364
- tárgyalás 310
- társaság 48
- tervezet 50
- titkos tanács 195
- udvar 43, 51, 225, 226, 230, 251, 269, 319, 323, 339, 340, 361, 409
- udvari kancellár 50, 52, 171
- udvari színház 27
- urak 351
- vezető körök 385
- Bécsújhely (Wiener-Neustadt), Ausztria 49, 63, 252, 344, 366, 369
- bécsújhelyi püspök 23
- Békés megye 37, 40, 179, 190, 421
- Bélabánya (Hont m.), ma Banská Belá, Cs.-Sz. 38, 424
- Bélic l. Nagybélic, Žiar nad Hronom-i j.
- Belgium 322
- Belgrád, Jug. 34, 364
- környéke 264
- belgrádi püspökök 405
- Benov l. Benyó
- Benyó (Trencsén m.), ma Bytča része, Cs.-Sz., Ssl., zsolnai j. 366
- Bereg megye 33, 37, 39, 52, 171, 225, 227, 421
- Besenyő (Borsod m.), ma Szirmabesenyő, l. ott 343
- Besnyőpetőfalva l. Petőfalva
- Besztercebánya, város az egykori Zólyom várme-
gyében, jelenleg Banská Bystrica néven Cs.-
Sz., Stredoslovenský kraj, a közép-szlovákiai
ország rész, s egyben a hasonló nevű járás székhelye 98, 168, 169, 264, 424
- besztercebányai kerület 37, 38
- Biccse (Trencsén m.), ma Bytča, Cs.-Sz., Ssl., zsolnai j. 373, 380
- Bihar megye 37, 40, 153, 162, 171, 190, 232, 273, 288, 421
- Blazsóc (Turóc m.), később Turócbalázsfalva, ma Blažovce, Cs.-Sz., Ssl., turócszentmártoni j. 385
- Blažovce l. Blazsóc
- Bodrog megye 190, 219, 421
- Bohemia l. Csehország
- Borbolya (Sopron m.), később Walbersdorf, ma Mattersdorf (Nagymarton) része, Ausztria 304
- Boroszló (Szilézia), ma Wrocław, Lengyel. 288
- Borsa (Pozsony m.), később Nagyborsa, ma Hrubá Borša, Cs.-Sz., Zsl., galántai j. 394
- Borsod megye 37, 40, 52, 144, 149, 152, 171, 211, 332, 381, 421
- Bosznia 34, 264
- Böd (Vas m.), ma Nemesböd 90
- Böszörmény (ma Hajdúböszörmény) 369
- Braunschweig (Németország) 209
- Breslau l. Boroszló
- Breznobánya (Zólyom m.), ma Brezno, Cs.-Sz., Ssl., besztercebányai j. 38, 424
- Brod (Pozsega m.), ma Jug., (Horvátors.) 122
- brucki harmincad hivatal (Bruck-Ujfalú, Moson m., majd Királyhida, ma Bruckneudorf, Ausztria) 293
- Bucsány (Nyitra m.), ma Bučany, Cs.-Sz., Zsl., nagyszombati j. 336
- Buda 19, 25, 34, 38, 47, 94, 113, 116, 119, 132, 138, 140, 141, 151, 156, 175, 208, 221, 230, 253, 263, 264, 270, 280, 281, 296, 308, 323, 342, 369, 375, 409, 424
- környéke 148, 194
- vára 132
- budai adókerület 33
- adóügyi bizottság 285
- basa 227, 230
- bizottság 19, 120, 122, 133, 167, 169, 171, 172, 174, 179, 192, 202, 204, 205, 210, 214, 216, 286, 360
- gyűlés 153, 154
- ház (a nádoré) 284
- kamarai adminisztráció 76, 281, 283, 286
- kerület 23, 37, 38, 194, 285
- ostrom 327
- tábor 119, 139, 230, 308, 369
- vezér 128, 231
- Buják (Nógrád m.) 332
- vára 132
- Bulgária 34, 264
- Bük l. Felsőbük
- Bytča l. Benyó
- cellí zarándoklat 195
- Chust l. Huszt
- Cifer l. Ciffer
- Ciffer (Pozsony m.) Cs.-Sz., Zsl., nagyszombati j. 385

- cilli tartomány, ma Celje, Jug. (Szlovénia) 34
 Cisdanubinum (Cis Danubinum) l. Dunáninnen
 Cistybiscum l. Tiszáninnen
 Cremnicienses villae l. Körnöcbánya
 Croatia l. Horvátország
 Cumania l. kunok és jászok (Tárgymutató)
- Čakovec l. Csáktornya
 Csáktornya (Zala m.), ma Čakovec, Jug. (Horvát-
 orsz.) 84
 Csallóköz 20, 110, 117, 118, 129, 394
 Csanád (Csanád m.), ma Cenad, Rom. 122
 Csanád megye 37, 40, 171, 179, 219, 392, 421
 csanádi püspök 404
 Csehország 17, 64, 138, 190, 216
 csehországi kancellár 249
 Cseh- és Morvaország 205
 Csibrád puszta (Tolna m.), ma Csibrák 386
 Čilistov l. Csölösztó
 Csobánc (Zala m.), később Diszel, ma Tapolca
 része (Veszprém m.) 26, 125
 csobánci uradalom 94
 — vár 381, 409
 — várkapitány 409
 Csongrád város 122
 Csongrád megye 37, 40, 153, 190, 219
 — — (Szegeddel) 40, 179, 421
 Csölösztó (Pozsony m.), később Čilistov, ma Sa-
 morin része, Cs.-Sz., Zsl., dunaszerdahelyi j.
 329
- Dalmácia l. még Horvátország 34, 35, 40, 42, 58,
 64, 65, 149, 217, 220
 Darázfalva (Sopron m.), ma Trausdorf an der
 Wulka, Ausztria 26
 Debrecen 39, 342, 369, 424
 Debreceni Diarium 375
 debreceni kerület 37, 38
 déli határ 253
 délkeleti határ 264
 Derecske (Bihar m.) 288
 Detva l. Gyetva
 Deutschkreutz l. Keresztúr
 Devcser (Veszprém m.) 26
 Dierling (Pozsony m.), később Terling, ma Vino-
 sady része, Cs.-Sz., Zsl., Pozsony környéke 304
 Diszel l. Csobánc
 Divény (Nógrád m.), ma Divin, Cs.-Sz., Ssl., lo-
 sonci j. 98
 Dolná Krupa l. Alsó- és Közép-Korompa
 Dombóvár (Tolna m.) 27, 299, 409
 Dráva 34
 Dráván túli rész 40, 183, 190, 191, 199
 Drétoma l. Felsődrétoma
 Dubova (Turóc m.), ma Dubové, Cs.-Sz., Ssl.,
 turócszentmártoni j. 385
 Duna 110
 Duna-híd 384
 Dunakiliti l. Kiliti
 Duna-szakasz, győri 325
 Dunáninnen 32, 38, 155, 163, 208
 dunáninni 20, 23, 26, 37, 38, 42, 101
 — főkapitányság 101
 — kerület 37, 38, 42, 142
 — megyék 142, 145
 — országrész 32, 36, 38, 41, 93, 115, 116, 118, 120,
 127, 145, 168, 175, 191, 193, 199, 273
 Dunántúl 25, 32, 33—37, 38, 42, 99, 101, 116, 118,
 120, 127, 155, 163, 168, 175, 190, 193, 195, 198,
 199, 272, 324, 359, 384, 416
 dunántúli család 337
 — ezred 120
 — főkapitány 101, 115
 — főkapitányság 116
 — föld 33
 — hajdúk 274
 — kerület 37, 38, 42, 142
 — megyék 108, 128, 142, 169, 195, 196
 — országos biztos 197
- Ebersdorf, ma Bécs IX. kerülete 130, 409, 410
 Ecsed (Szatmár m.), ma Nagyecsed 175
 Eger (Heves m.) 34, 35, 39, 98, 145, 181, 258, 337,
 350, 356, 388, 422
 Egerszeg l. Zalaegerszeg
 egri gabonaház 179
 — kapitány 417
 — káptalan 277, 387
 — püspök 35, 256, 403, 404, 415
 — vár és őrség 89
 Egyházasbár l. Felbár
 Eisenstadt l. Kismarton, Szentgyörgy (Sopron m.)
 Eperjes (Sáros m.), ma Prešov, Cs.-Sz., Vsl. 39,
 168, 176, 188, 312, 327, 339, 342, 343, 345, 369,
 424
 eperjesi gabonaház 179
 — iskolatárs 227
 — törvényszék 58, 255, 334
 — véstörvényszék 238, 256
 Erdély 24, 32, 35, 36, 41, 42, 128, 145, 149, 161,
 171, 182, 183, 186, 190, 195, 204, 223, 225, 226,
 230—233, 236, 240, 241, 251, 264, 267—269,
 339, 349, 351, 366, 372, 390
 erdélyi békeközvetítés 232
 — birtok 231
 — fejedelem 23, 225, 230, 231, 371, 401
 — fejedelemség 229, 230
 — hadak 228
 — kancellárok 401
 — kormányhatósági levéltárak 41
 — püspök 226, 339, 340, 371, 404
 — részek területe 33
 — rokon(ok) 326
 — só, sóbehozatal 264

- személy 336
- vajda 33
- Érsekújvár (Nyitra m.), ma Nové Zámky, Cs.-Sz., Zsl. 23, 32, 34, 35, 97, 115, 118, 125, 127, 355
- érsekújvári törökök 373, 374
- északkeleti rész 41
- vármegye 33
- északnyugati országhatár 32
- Eszék (Verőce m.), ma Ošijek, Jug. (Horvátorsz.) 122
- eszéki kerület 37
- Esztergom 34, 38, 116, 119, 322, 327, 337, 388, 424
- Esztergom megye 38, 129, 171, 421
- esztergomi érsek 15, 19, 22, 24, 41, 43, 44, 46, 51, 53, 54, 57, 59, 63, 115, 129, 143, 145, 149—151, 153, 155, 157, 158, 160, 165, 166, 169, 173, 199, 200, 203, 215, 221, 226, 228, 237, 244, 247, 251, 255, 258, 260, 261, 263, 265, 278, 286, 302, 339, 344, 384, 392, 399, 402—404, 414
- kanonok 21, 235, 238, 304, 331, 333
- káptalan 80, 176, 288
- Európa 17, 20, 22, 123, 127, 129, 207, 222, 229, 233, 239, 241
- európai államok 19, 253
- keretek 225
- közvélemény 233
- országok 28
- Faluhídvég l. Hídvég
- Farkasfalva, ma Wolfsthal, Alsó-Ausztria 328
- Fejér megye 37, 39, 171, 195, 238, 409, 414, 421
- Fekete-tenger 33
- Felbár l. Fölbár
- Felföld l. Felvidék
- Felsőbánya (Szatmár m.), ma Baia Sprie, Rom. 34, 181, 422
- Felsőbük (Sopron m.), ma Bük (Vas m.) része 273
- Felsődrietoma (Trencsén m.), Drietoma, Cs.-Sz., Zsl., trencsényi j. 381
- Felsőkorompa (Pozsony m.), ma Horná Krupá, Cs.-Sz., Zsl. nagyszombati j. 336, 394
- Felső-Magyarország 25, 32, 33, 35, 36, 37 (FM), 38 (FM), 41, 42, 78, 101, 104, 106, 120, 127, 128, 130, 137, 142, 145, 150—152, 159, 160, 163, 168, 175, 181, 185—187, 193, 195, 207, 212, 221, 229, 230, 234, 251, 253, 343, 344, 366, 369, 380, 388
- királya 104
- felső-magyarországi adóhátralék 368
- birtokok 351
- birtokos 186, 283
- főkapitány 101, 118, 149, 152, 255, 342, 350
- felső-magyarországi főkapitányság 34, 96, 182
- harmincadbevétel 306
- katonaság 141
- kerület 37, 38, 42
- követ(ek) 187
- köznépnemesség 339
- megyék 107, 131, 152, 159, 160, 187, 222, 228, 311
- panaszok 213
- parancsnok 394
- rész(ek) 35, 76, 151, 159
- szüret 340
- titkos szervezkedések 327
- törekvések 186
- törvényszék 58
- urak 344
- vármegye 155
- vicegenerális 311
- Felsőnyárad l. Nyárad
- Felsőszemeréd (Hont m.), ma Horné Semerovce, Cs.-Sz., Zsl., lévai j. 90
- Felvidék 25, 118, 145, 226
- felvidéki felkelők 94
- várak 94, 409
- Fertőszéleskút l. Széleskút
- Filákovo l. Füleik
- Finta (Sáros m.), ma Fintice, Cs.-Sz., Vsl. eperjesi j. 357
- Forchtenstein l. Fraknó
- Fölbár (Pozsony m.), ma Horný Bar, Cs.-Sz., Zsl., dunaszerdahelyi j. 326, 329
- Fraknó (Sopron m.), ma Forchtenstein, Ausztria 21, 26, 27, 53, 63, 115, 235, 408, 410
- fraknói ág 21, 413
- főporkoláb 331, 361
- gróf 26
- kapitány 301
- kincstár 31
- vár 49, 314, 359
- várnagy 131
- Franciaország 172, 222, 225, 354
- Futak (Bács m.), ma Futos, Jug. 122
- Füleik (Nódrád m.), ma Filákovo, Cs.-Sz., Ssl. losonci j. 98, 104, 112, 127, 281, 392
- füleki szabadcsapatok 99
- Füles (Sopron m.), ma Nikitsch, Ausztria 87, 362, 364
- Garam 229
- garamszentbenedeki konvent 74
- Gáros/Gálosháza (Moson m.), ma Gols, Ausztria 326, 329, 362, 364, 385
- Gáta (Moson m.), ma Gattendorf-Neusiedl része, Ausztria 326, 329
- Gesztes (Komárom m.), ma Várgesztes 26
- Gols l. Gáros
- Gömör megye 32, 37, 39, 52, 171, 211, 273, 421
- görög birodalom 34
- Grác/Graz, Ausztria 411
- gráci gimnázium/iskola 21, 408
- tanács 263
- tanár 20
- Grosshöflin l. Nagyhöflány

- Gyetta (Zólyom m.), ma Detva, Cs.-Sz., Ssl., zólyomi j. 283
- Győr 34, 101, 109, 158, 168, 198, 221, 369
- Győr megye 27, 37, 39, 52, 108, 109, 129, 141, 171, 179, 217, 222, 421
- győri Duna-szakasz 325
- győri főkapitány 34, 35, 95, 99, 100, 118, 126
- generálistás 131
- káptalan 176
- királyi vár 325
- őrség 100
- püspök 59, 129, 254, 399, 404
- végvár 421
- végvidék 104
- vicegenerális 103, 115, 116, 118, 119, 121, 131, 151, 161, 176, 218, 304, 414
- Gyula (Békés m.) 122
- Gyulakeszi (Zala m., ma Veszprém m.) 26
- Habsburg Birodalom 17, 19, 124, 203, 227, 232, 239, 266, 274
- hajdú városok 39, 159, 422
- Hajdúböszörmény l. Böszörmény
- Hajdúszoboszló l. Szoboszló
- Hajnácskó (Gömör m.), ma Hajnáčka, Cs.-Sz., Ssl., rimaszombati j. 98
- Hájske l. Kőpösd
- Halas, ma Kiskunhalas 48, 280, 283
- Harácsics l. hradistyei kapitány
- határ(ok) l. még országhatár(ok) 267, 270
- Havasalföld 33, 231, 240, 262, 264
- hegyaljai birtokosok 344
- követjelöltek 214
- szüret 340, 349
- Heidelberg (Németország) 289
- Héthárs (Sáros m.), ma Lipany, Cs.-Sz., Vsl., eperjesi j. 343
- Heves megye 32, 37, 39, 52, 181, 222, 280, 282, 283, 285, 288, 392, 421
- Heves és Külső-Szolnok megye 33, 37, 39, 171, 279, 283—285, 421
- Hídvég falu (Somogy m.), később Faluhídvég, ma Szabadhídvég része (Fejér m.) 272, 273
- Hídvég mezőváros (Somogy m.), később Város-hídvég, ma Szabadhídvég része (Fejér m.) 272, 273
- hídvégi sereg 273
- tumultus 274
- Hispania l. Spanyolország
- hódoltsági megyék 271
- terület 26, 32, 116, 264, 271, 279
- Homokterenyé (Nógrád m.), ma Mátraterenyé 392
- Hont megye 38, 52, 74, 75, 141, 142, 144, 168, 171, 208, 210—213, 218, 230, 273, 274, 380, 422
- Hont (Nagy- és Kis) megye 37
- Horná Streda l. Vágszerdahely
- Hornstein l. Szarvkő
- Horvát határvidék 104, 122
- Horvátország 32, 34, 35, 36, 40, 42, 58, 64, 66, 78, 80, 99, 116, 118, 120, 132, 136, 145, 149, 161, 163, 179, 182, 183, 187, 189—191, 193, 199, 204, 206, 217, 223, 231, 267, 268, 425
- Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja 401
- horvátországi ítélőmester 248
- megyék/városok 35
- tisztségviselők 310
- hradistyei kapitány (Hradistye, Nyitra m., ma Hradište pod Vrátnom, Cs.-Sz., Ssl., szenicei j.) 269
- Hunedoara l. Vajdahunyad
- Huszt (Máramaros m.), ma Chust, Szu. 33
- Iadra/Zára, ma Zadar, Jug. (Horvátország) 34
- Illava (Trencsén m.), ma Ilava, Cs.-Sz., Ssl., vágbesztercei j. 94, 97, 303
- Illok/Újlak (Szerém m.), ma Ilok (Horvátország) 133
- Imperium l. birodalom
- inferior Hungaria l. Alsó-Magyarország
- Innsbruck, Ausztria 127
- Isztebne (Árva m.), ma Istebné, Cs.-Sz., Ssl., alsókubini j. 386
- Itália 120, 121, 355
- jászárokszállásiai 285
- Jászberény 280, 282, 285, 289
- jáskun föld 283
- jáskun főkapitányság 280
- jáskun kerület(ek) 39, 163, 264, 283—286, 289, 362, 421
- Jáskunság 280, 282, 284—289, 321, 393
- jászok és kunok 284, 330
- Jászság 37, 171, 279—280, 284—286
- Jaurinum l. Győr
- Jazigum communitas l. Jáskun
- Jeszen (Turóc m.), ma Turčianske Jaseno, Cs.-Sz., Ssl., turócszentmártoni j. 26, 89, 377, 385, 389
- Jindrichuv Hradec l. Neuhaus
- Jolsva (Gömör m.), ma Jelšava, Cs.-Sz., Vsl., rozsnói j. 240
- Kabold (Sopron m.), ma Kobersdorf, Ausztria 27, 326, 329, 410
- Kálló (Szabolcs m.), ma Nagykálló 39, 422
- kalocsai érsek 51, 115, 129, 165, 171, 173, 176, 179, 221, 236, 346, 388, 399, 403—405
- Kanizsa/Nagykanizsa (Zala m.) 34, 39, 116, 120, 131, 181, 423
- kanizsai főkapitány 193
- végvidék főkapitánya 118
- Kanizsával szembeni részek főkapitánya 272
- Kapos (Ung m.), később Nagykapos, ma Vel'ké Kapušany, Cs.-Sz., Vsl., tóketerebesi j. 228, 250

- Kapronca (Körös m.), ma Koprivnica, Jug. (Horvátország) 183, 190, 424
- Kapuvár (Sopron m.) 27, 298, 409
- Karcag (Szolnok m.) 280, 284
- Karinthia, Ausztria 267, 268
- karlócai béke — Karlóca (Szerém m.), ma Karlovci, Jug. (Vajdaság) 32, 42, 284
- Károlyváros (Zágráb m.), ma Karlovac, Jug. (Horvátország) 34, 40, 183, 190, 424
- károlyvárosi főkapitány 99, 116
- Kárpátok 32
- Kassa (Abaúj m.), ma Košice, Cs.-Sz., Vsl. 34, 39, 41, 104, 145, 155, 176, 188, 211, 240, 264, 290, 304, 364, 368, 369, 424
- kassai adókerület 33
- adóügyi bizottság 285
- bizottság 19, 120, 122, 133, 167, 169, 171, 172, 174, 179, 187, 188, 192, 202, 204, 205, 210, 214, 216, 286, 290, 360
- főkapitány 35, 42, 99, 101
- főkapitányság 34, 96, 100, 120
- főparancsnok 344
- gyűlés 240, 352
- kerület 37, 38, 194, 285
- országgyűlés 229, 342
- Kasza (Trencsén m.), ma Košeca és Košecké Podhradie, Cs.-Sz., Ssl. vágbesztercei j. 94, 98
- Kecskemét 141, 209
- Keresztúr (Borsod m.), ma Sajókeresztúr 381
- Keresztúr (Sopron m.), ma Deutschkreutz, Ausztria 409
- Keszeg (Nógrád m.) 381
- keszthelyi birtok, birtokrész 304, 381
- Kékkő (Nógrád m.) ma Modrý Kamen, Cs.-Sz., Ssl., nagykürtösi j. 98
- Késmárk (Szepes m.), ma Kežmarok, Cs.-Sz., Vsl., poprádi j. 39, 188, 424
- Kéthely (Somogy m.) 390
- Kiliti (Pozsony m.), ma Dunakiliti (Győr-Sopron m.) 326, 329
- Királyhida l. Bruckneudorf
- Kis-Hont megye 37, 273
- kishonti járás, ma Cs.-Sz., Ssl., rimaszombati j. 273, 274
- Kishöflány (Sopron m.), majd Kleinhöflein, ma Eisenstadt (Kismarton) része 26
- Kisjeszen l. Jeszen
- Kiskunhalas l. Halas
- Kiskunság 37, 38, 175, 270, 279, 281, 283, 284, 422
- Kismarton (Sopron m.), ma Eisenstadt, Ausztria; l. még Kishöflány 20, 26, 27, 31, 63, 70, 97, 107, 116, 117, 125, 126, 132, 139, 222, 234, 288—290, 307, 310, 312, 314, 318, 327, 330, 337, 342, 349, 350, 366, 375, 395, 408—410, 424
- kismartoni kastély 27, 100, 312
- kismartoni nádori székhely 366
- vár 234, 349, 350
- Kisoláhország 190
- Kissalló (Bars m.), ma Tekovské Lužany, Cs.-Sz., Zsl., lévai j. 373
- Kisszeben (Sáros m.), ma Sabinov, Cs.-Sz., Vsl., eperjesi j. 39, 425
- Kiszuca-völgy (Trencsén m.) 269
- Klárafalva (Torontál, ma Csongrád m.) 392
- Kleinhöflein l. Kishöflány
- Kobersdorf l. Kabold
- Kolárovo l. Gáta
- Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Rom. 393
- Komárom, ma Komárno, Cs.-Sz., Zsl. 34, 35, 39, 85, 109, 118, 125, 168, 221, 246
- Komárom megye 39, 108, 129, 171, 202, 381, 422
- komáromi főkapitány 23, 98
- őrség 100
- származású személy 251
- Konszké (Turóc m.), ma Konské, Cs.-Sz., Ssl., turócszentmártoni j. 389
- Koprivnica l. Kapronca
- Korbava megye, ma Jug. (Horvátország) 40, 179, 183, 422
- Korpona (Hont m.), ma Krupina, Cs.-Sz., Ssl., zólyomi j. 38, 98, 424
- Košecké Podhradie l. Kasza
- Košice l. Kassa
- Köpcsény (Moson m.), ma Kittsee, Ausztria 26, 70, 115, 128, 312, 328, 409
- Köpösd (Nyitra m.), ma Hájske, Cs.-Sz., Zsl. 357
- Körmend (Vas m.) 126
- Körmöcbánya (Bars m.), ma Kremnica, Cs.-Sz., Ssl., Žiar nad Hronom-i j. 34, 84, 424
- körmöcbányai falvak 421
- Körös (Körös m.), ma Krizévcí, Jug. (Horvátország) 40, 183, 190, 424
- Körös megye, ma Jug. (Horvátország) 40, 179, 183, 190, 421
- Körös és Maros közötti terület 219
- Kőszeg (Vas m.) 34, 39, 116, 410, 424
- Kővár (Középszolnok m.), később Berkeszpataka, ma Berchezoaia, Rom. 40, 222, 352
- Kővár-vidék, ma Rom. 32, 171, 190, 422
- Középkorompa l. Alsó- és Közép-Korompa
- Középszolnok megye, ma Rom. 32, 37, 40, 52, 171, 190, 273, 422
- Krajna (Ausztria), ma nagyrészt Jug. (Szlovénia) 267, 268
- Kraszna megye, ma Rom. 32, 37, 40, 171, 190, 273, 422
- Krupina l. Korpona
- kun és jász területek 279—283
- Kunország 289
- Kunság 37, 39, 48, 153, 163, 171, 279, 283—287
- Külsőszolnok megye 33, 37, 39, 153, 222, 380, 386

- Lakompak (Sopron m.), ma Lackenbach, Ausztria 26, 50, 70, 289, 312, 408
lakompaki kastély 26, 312
Lánzsér (Sopron m.), ma Landsee, Ausztria 26, 372
Laxenburg, Ausztria 409
Lednice (Trencsén m.), ma Malé Lednice, Cs.-Sz., Ssl., vágbesztercei j. 269
Legénd (Nógrád m.) 381
légrádi végvár (Zala m.), ma Legrad, Jug. (Horvátorsz.) 102, 103
Leipzig (Németország) 31, 64, 65
Lék puszta (Csanád m.) 392
Léka (Vas m.), ma Lockenhaus, Ausztria 26, 409
leleszi prépost 226
Lendava l. Alsóindva
lengyel határ (szakasz) 33, 34, 269, 340
Lengyeltóti (Somogy m.) 395
Lengyelország 33, 56, 230—232, 267, 268, 270, 352, 380
Lengyelországnak elzalogosított városok 36, 270
Léva (Bars m.), ma Levice, Cs.-Sz., Zsl. 98, 289
lévai felkelők 99
— kapitány 289
— uradalom 381
— végvári kapitány 280
Levoča l. Lőcse
Libetbánya (Zólyom m.), ma L'ubietová, Cs.-Sz., Ssl., besztercebányai j. 38, 424
Lika-Krbava megye, ma Jug. (Horvátorsz.) 40, 179, 183, 190, 422
Likava (Liptó m.), ma Likavka, Cs.-Sz., Ssl., zsolnai j. 94, 97
Linz (Ausztria) 25, 49, 111, 132, 227, 230, 295, 307, 342, 353
Lipótvár (Nyitra m.), ma Leopoldov, Cs.-Sz., Zsl., nagyszombati j. 97, 98, 99, 351
lipótvári parancsnok 94
Liptó megye, ma Cs.-Sz. 37, 38, 145, 171, 211—213, 215, 253, 385, 386, 422
— megyei birtokok 304
Liptovský Mikuláš l. Okolicsnó
Litava (Hont m.), ma Litava, Cs.-Sz., Ssl., zólyomi j. 97
Lockenhaus l. Léka
lotharingiai herceg 50
Lózs (Sopron m.), ma Kis- és Nagylózs 331, 373
Lőcse (Szepes m.), ma Levoča, Cs.-Sz., Vsl., iglói j. 39, 188, 321, 342, 424
L'ubietová l. Libetbánya
Lubló (Szepes m.), ma Stará L'ubovňa, Cs.-Sz., Vsl., iglói j. 268, 340
Ludány (Nógrád m.), ma Ludányhalászi 303

Madrid (Spanyolo.) 409
Magyaróvár (Moson m.), ma Mosonmagyaróvár; l. még Óvári (Győr-Sopron m.) 109
Makó (Csanád, ma Csongrád m.) 392
makoviciai uradalom (Sáros m.), ma Cs.-Sz., Vsl., bártfai j. 351, 380
Malatina (Liptó v. Árva m.) ma Malatiny, Cs.-Sz., Ssl., líptószentmiklósi j., illetve Malatiná, Cs.-Sz., Ssl., alsókubini j. 386
Malomháza (Sopron m.), ma Nikitsch része, Ausztria 362
Máramaros megye, ma Rom. és Szu. 24, 32, 33, 37, 40, 148, 171, 190, 422
máramarosi adóösszeírók 219
— hegyvidék 33
Marcaltó (Veszprém m.) 129
Mariazell l. Celli
Maros—Tisza szöge 32
Maros—tiszai rác határőrvidék 120, 195
Maršová l. Urbanó
Mátramindszent l. Mindszent
Mátraterenye l. Homokterenye
Mattersdorf l. Borbolya
Mezőház puszta (Turóc m.) l. Blazsó
Mezőnyárad l. Nyárad
Mindszent (Heves m.), ma Mátramindszent, Nógrád m. 392
Minickwald (ma Alsó-Ausztria) 328
miskolci gyűlés 236, 350
Modor (Pozsony m.), ma Modra, Cs.-Sz., Zsl., Pozsony környéki j. 38, 190, 424
Modry Kamen l. Kékkő
Mohács (Baranya m.) 15, 18, 20, 41, 43, 47, 60, 67, 79, 83, 86, 263, 289
mohácsi vész 374
Mojmírovce l. Űrmény
moldvai fejedelem(ség) 33, 231, 240, 264
Morga puszta (Tolna m.) 386, 394
morva-sziléziai határvonal 34, 269
Morvaország (Cs.-Sz.) 96, 149, 191, 231, 264, 267, 269, 346
Moson megye 27, 32, 37, 39, 108, 128, 129, 154, 168, 171, 181, 195, 213, 222, 313, 325, 326, 328, 330, 362, 363, 380, 385, 410, 422
mosoni főispán 181
Munkács (Bereg m.), ma Mukacsevo (Szu.) 26, 33, 352, 359
Muraköz 99
Murány (Gömör m.), ma Murán, Cs.-Sz., Vsl., roznýói j. 98
Murga l. Morga puszta

Nádas (Nyitra m.), ma Nedašovce, Cs.-Sz., Zsl., nagytapolcsányi j. 385
Nagybánya (Szatmár m.), ma Baia Mare, Rom. 39, 188, 424
Nagyborsa l. Borsa
Nagyecsed l. Ecsed
Nagyemőke (Nyitra m.), ma Nitra része, Cs.-Sz., Zsl. 373

- Nagy- és Kisbél (Nyitra m.) Partizánske, Cs.-Sz., Zsl., nagytapolcsányi j. 304
- Nagyfalu (Árva m.), ma Veličná, Cs.-Sz., Ssl., alsókubini j. 386
- Nagyhont megye 37, 273
- Nagyhöflány (Sopron m.), ma Grosshöflein, Ausztria 408
- Nagyjeszen I. Jeszen
- Nagykálló I. Kálló
- Nagykanizsa I. Kanizsa
- Nagykapos I. Kapos
- Nagykunság I. Kunság
- Nagyszombat (Pozsony m.), ma Trnava, Cs.-Sz., Zsl. 21, 27, 28, 38, 41, 121, 125, 149, 176, 312, 327, 330, 331, 349, 354, 355, 374, 381, 394, 408, 410, 411, 424
- nagyszombati egyetem 20, 319
- gimnázium 243, 323, 337
- harmincad 293
- ház 166, 329
- jezsuiták 93, 243, 337, 408
- káptalan birtoka 129
- papi szeminárium 85
- tárgyalás 349, 351
- Nagyugróc (Bars m.), ma Vel'ké Uherce, Cs.-Sz., Zsl., nagytapolcsányi j. 393
- Nagyvárad lásd Várad
- Nagyvezekény (Bars m.), ma Nové Vozokany, Cs.-Sz., Zsl., nyitrai j.; I. még vezekényi 408
- Nemeskürt (Nyitra m.), ma Zemianske Sady, Cs.-Sz., Zsl., galántai j. 373, 374
- Német-római Birodalom 17, 22, 23, 50, 56, 120, 129, 144, 157, 158, 172, 175, 185, 186, 205, 216, 223, 251, 254, 257, 286, 292, 293
- Nemti (Nógrád m.) 298, 299
- Neoacquist(ica) 36, 51, 78, 80, 182, 259
- Neozriniense castrum I. Új-Zrinyivár
- Neuhaus, ma Jindřichov Hradec, Cs.-Sz., Jihočeský kraj. 355
- Nezsider (Moson m.) ma Neusiedl am See, Ausztria 332
- nikápolyi csata 34, 41
- Nikitsch I. Füles, Malomháza
- Nitra I. Nagymőke, Nyitra
- Nógrád megye 37, 38, 52, 64, 108, 128, 142, 153, 171, 212, 215, 273, 380, 392, 422
- Nová Baňa I. Újbánya
- Nové Mesto nad Váhom I. Vágújhely
- Novi (Modrus-Fiume m.), ma Novi Vinodolski, Jug. (Horvátorsz.) 122
- novi püspök 115
- Nový Tekov I. Újbars
- Nyárad (Borsod m.) 381
- Nyitra (Nyitra m.), ma Nitra, Cs.-Sz., Zsl. 347, 348, 351, 354, 355, 373, 374, 388
- Nyitra megye 37, 38, 75, 90, 114, 118, 122, 129, 131, 139, 167, 171, 193, 216, 253, 269, 304, 333, 334, 336, 357, 366, 373, 374, 381, 385, 386, 392, 422
- vár 94
- nyitrai káptalan 326
- püspök (és főispán) 114, 115, 150, 176, 193, 399, 402—404, 415
- nyugat-európai hadi események 395
- — megfigyelők 18
- Nyugat-Magyarország 30, 40, 114, 141, 235, 253, 281, 308
- nyugat-magyarországi birtokos 323, 324
- — harmincadhely 293
- — nemesek 339
- — urak 36
- nyugati határ 294
- megyék 138, 196
- Óbuda, ma Budapest III. kerülete 118
- Okolicsnó (Liptó m.), ma Liptovský Mikuláš része, Cs.-Sz., Ssl. 385
- Olaszország I. Itália
- Oláhország I. Havasalföld
- Olesna (Trencsén m.), ma Olešna, Cs.-Sz., Ssl., csácai j. 373, 380
- olmüci érsek 236
- Ólubló I. Lubló
- Ónod (Borsod m.) 30, 236, 237, 351
- Oradea I. Nagyvárad
- Oravský Podzámok I. Árva vára
- Oroszország 239
- Ošijek I. Eszék
- osnabrücker érsek 236
- Ossero I. ansariai
- osztrák határ 195
- óvári harmincad (hivatal) 293
- örökös tartományok, Ausztria 17, 24, 30, 48, 49, 104, 142, 146, 159, 175, 185, 190, 205, 209, 223, 267, 268
- pannonhalmi apát 328, 399
- Pápa vára és város (Veszprém m.) 22, 26, 93, 95, 158, 408
- pápai főkapitányság 93—95
- várkapitányság 21, 23
- Párizs 222
- Partizánske I. Nagy- és Kisbél
- Partium I. Részek
- Passau (Németország) 49, 115, 231, 308
- passzarovici béke 41
- Patak I. Sárospatak
- Pécs 62
- pécsi püspök 404
- Pečenady I. Petőfalva

- Pest megye 56, 108, 128, 129, 141, 142, 155, 175, 181, 195, 197, 210, 211, 214, 215, 218, 220, 221, 270, 279—285, 287, 289, 290, 313, 380, 387
- Pest város 38, 88, 118, 132, 162, 167, 168, 175, 217, 222, 270, 281, 290, 337, 424
- Pest-Pilis-Solt megye 25, 37, 38, 171, 422
- Pétervárad (Szerém m.), ma Novi Sad, (Újvidék része), Jug. 122
- Petőfalva (Nyitra m.), ma Pečenady része, Cs.-Sz., Zsl., nagyszombati j. 336
- Pezinok I. Bazin
pfalz-neuburgi herceg 290
- Piešťany I. pöstyéni
- Podolia (Ukrajna), Szu. 33
- pordányi birtok (Sopron m.) 26
- Poroszország (Németország) 239
- Pozsarevác I. passzarovici béke
- Pozsega megye 40, 179, 183, 190, 422, 423, 425
- Pozsony, ma Bratislava 19, 24, 26, 28, 33, 34, 38, 47, 49, 50, 52, 54, 63, 68, 70, 81, 96, 97, 110, 115, 125, 134, 142, 146, 152, 153, 157, 158, 160, 161, 165, 170, 175—177, 185, 186, 198, 204, 214, 216, 219, 221, 237—239, 248—250, 251, 256, 257, 260, 263—265, 282, 288, 289, 295, 297, 300, 307, 309, 312, 323, 328, 330, 342, 344, 347, 349, 351, 354—356, 359, 366, 384, 386, 408—410, 424
- környéke 326
- Pozsony megye 20, 37, 38, 52, 72, 77, 80, 109, 115, 118, 128, 129, 131, 141, 151, 167, 171, 173, 190, 211, 253, 258, 304, 325—327, 336, 357, 359, 385, 394, 422
- pozsonyi adókerület 33
- adóügyi bizottság 285
- bizottság (commissio) 53, 117, 120, 133, 142, 143, 167, 169—172, 174, 179, 188, 192, 198, 202, 204, 205, 209, 210, 214, 216, 218, 263, 265, 285, 290, 296, 301, 308, 360
- pozsonyi fogság 244
- gubernium 172, 262
- házak és kertek 27, 153, 166
- hivatalok 395
- kamara 80, 137, 220, 293, 295, 302, 303
- kanonok 304, 314
- katonai-gazdasági deputáció 208, 363
- káptalan 314, 386
- kerület 37, 38, 171, 194
- konkurzus 165, 222, 223, 262, 269
- megállapodás 187
- mérő 206, 223
- polgár/személy 86, 333
- törvényszék 80, 334
- vár 258
- pöstyéni fürdők (Nyitra m.), ma Piešťany, Cs.-Sz., Zsl., nagyszombati j. 347
- Prága 408
- Prešov I. Eperjes
- Pressburg I. Pozsony
- Przemysl (Lengyelország) 56
- Pukanec I. Bakabánya
- Rábán levő malmok 362
- Rábaköz (ma Győr-Sopron m.) 112
- Ragoly (Nógrád m.), ma Radzovce, Cs.-Sz., Ssl. 392
- választófejedeleme 289
- Ratnóc (Nyitra m.), ma Ratnovce, Cs.-Sz., Zsl. nagyszombati j. 50
- Rátót (Vas m.) 26
- Regensburg Bajoro. (Németország) 21, 56, 125
- Regéc (Abauj m.) 310
- Részec (Partium) 32, 33, 35, 42, 148, 223, 225, 259, 273
- Révkomárom I. Komárom
- Rohonc (Vas m.), ma Rechnitz, Ausztria 126, 408
- Róma (Olaszország) 23, 130, 235
- római Collegium Germanico-Hungaricum 319
- imperium 50, 51
- király 408
- Románfalva (Nyitra m.), ma Rumanová, Cs.-Sz., Zsl., nyitrai j. 373, 374
- Rudna (Turóc m.), ma Rudno, Cs.-Sz., Ssl., turócszentmártoni j. 381
- Ruszt (Sopron m.), ma Rust, Ausztria 39, 116, 424
- Ruttka (Turóc m.), ma Vrútky, Cs.-Sz., Ssl., turócszentmártoni j., l. még Alsóruttká 389
- Ság (Vas m.), később Alsóság, ma Celldömök része 126
- Sajókeresztúr I. Keresztúr
- Sal'a I. Sellye
- Salgótarján I. Somoskő
- Sáros megye 39, 52, 64, 85, 128, 142, 149, 153, 171, 211, 217, 218, 222, 227, 228, 240, 343, 352, 422
- Sárospatak (Zemplén m.) 228
- sárospataki gabonaház 179
- országgyűlés 359
- Sárszeg (Zala m.) 381
- Sárvár (Vas m.) 129
- Sclavonia I. Szlavónia
- Schwarzenbach, Alsó-Ausztria 409
- Segnia I. Zengg
- Selmec(bánya) (Hont m.), ma Banská Štiavnica, Cs.-Sz., Ssl., Žiar nad Hronom-i j. 31, 38, 238, 346, 347, 424
- Sellye (Nyitra m.), később Vágsellye, ma Sal'a, Cs.-Sz., Zsl., galántai j. 97
- Sempte (Nyitra m.), ma Šintava, Cs.-Sz., Zsl., galántai j. 34, 97, 104, 109, 110, 125, 126, 129, 408
- semptei kapitány 97
- tábor 114, 231
- Simaháza (Sopron m.), ma Simaság (Vas m.) 373

- Simaság I. Simaháza
 Šintava I. Sempte
 Skalica I. Szokolca
 Smederovo I. Végszendró
 Smolnik I. Szomolnok
 Somogy megye I. még Zala és Somogy 37, 39, 171, 195, 212, 269, 272—274, 390, 409, 416, 422, 423, 425
 Somoskő (Nógrád m.), ma Salgótarján része 98
 Sopron 24, 34, 39, 62, 63, 116, 118, 168, 169, 176, 250, 349, 366, 375, 384, 424
 — megye 26, 27, 32, 37, 39, 52, 92, 108, 118, 129, 131, 132, 138, 139, 141, 151, 157, 169, 171, 195, 198, 211, 253, 268, 304, 313, 352, 373, 382, 383, 408, 410, 422
 — megyei birtokos 87
 Sopron megyei biztos 109
 — — község 362
 soproni harmincadhivatal 293
 — jezsuiták 311
 — országgyűlés I. országgyűlés (1681)
 — polgár 87
 Spanyolország 17, 54, 64, 200, 226, 257,
 Stadtschlaining I. Szalónak
 Stájerország, Ausztria 22, 267, 268
 Strečno I. Sztrecsény
 Strigoniensis I. esztergomi

 Szabadhídvég I. Hídvég
 Szabolcs megye 33, 37, 39, 151, 171, 211, 228, 269, 273, 422
 szádvári német őrség 98
 Szokolca (Nyitra m.), ma Skalica, Cs.-Sz., Zsl., szenicei j. 34, 38, 357, 425
 Szalónak (Vas m.), ma Stadtschlaining, Ausztria 102
 Szarvkő (Sopron m.), ma Hornstein, Ausztria 27, 299, 382, 410
 Szász-tescheni herceg 68, 400
 Szatmár megye 33, 37, 39, 149, 171, 174, 210, 212, 225, 228, 273, 422
 szatmári béke 54, 270, 285, 351
 — gabonaház 179
 — vár 175
 — végvári katonák 232
 Szatmárnémeti, ma Satu Mare, Rom. 39, 181, 422
 Száva folyó 122
 Szeben I. Kisszeben
 szécsényi gyűlés 349
 Szécsi-sziget (Zala m.) kapitánya 416
 Szeged 70, 122, 179
 Székesfehérvár 117
 székesfehérvári táborozás 39
 Széleskút (Sopron m.), később Fertőszéleskút, ma Breitenbrunn, Ausztria 362
 szempci, szenci harmincadhivatal 293
 Szendró I. Végszendró

 Szentdomonkos (Heves m.) 392
 Szentgotthárd (Vas m.) 22
 Szentgyörgy (Pozsony m.), ma Jur pri Bratislave, Cs.-Sz., Zsl., Pozsony környéki j. 38, 326, 425
 Szentgyörgy (Sopron m.) később Lajtaszentgyörgy, ma Eisenstadt város része, Ausztria 26
 Szentmárton (Szabolcs m.), ma Tiszaszentmárton 273
 szentmártoni harmincadhivatal 293
 szentmihályi kastély (Sáros m.), ma Šarišské Michal'any, Cs.-Sz., Vsl., eperjesi j. 344
 Szepes megye 32, 33, 37, 39, 52, 171, 211, 212, 253, 343, 423
 szepesi kamara 80, 137, 142, 283, 291, 303, 306, 310, 344, 364, 368, 425
 — káptalan 84, 352
 — prépost 235
 — városok (tizenhárom) 36, 149, 153, 182, 186, 204, 268, 270, 340
 Szerbia 34
 Szered (Pozsony m.), ma Sered', Cs.-Sz., Zsl., galántai j. 97, 355, 359
 Szerém megye, Szerémség (Jug.) 40, 171, 179, 183, 190, 194, 204, 423, 425
 szerémi herceg 277
 Sziget(vár) (Somogy, ma Baranya m.) 34, 273
 Szilád (Nyitra m.), ma Siladice, Cs.-Sz., Zsl., nagyszombati j. 332
 Szilázia, ma Lengyelország 34, 49, 115, 149, 231, 267—269
 Szirma (Borsod m.), ma Miskolc része 343
 Szirmabesenyő I. Besenyő
 Szlavónia, I. még Horvátország 34, 35, 40, 42, 58, 64, 66, 145, 149, 182, 194, 217, 220, 267
 szoboszlói gyűlés 226
 Szófia (Bulgária) 34
 Szolnok (Szolnok m.) 122
 — megye I. Közép- és Külsőszolnok
 szolnoki katonai parancsnok 282
 Szomolnok (Szepes m.), ma Smolnik, Cs.-Sz., Vsl., iglói j. 277
 Szotyinfalva (Nyitra m.), ma Senica része, Cs.-Sz., Zsl. 373
 Szörény megye 37, 171, 179, 423
 Sztrecsény (Trencsén m.), ma Strečno, Cs.-Sz., Ssl., zsolnai j. 381
 Sztregova (Nógrád m.), ma Dolná és Horná Strehová, Cs.-Sz., Ssl., nagykürtösi j. 98

 Tapolca I. Csobánc
 tatai várkapitány 416
 Tehla I. Töhöl
 Tekovské Lužany I. Kissalló
 Temes megye 179, 423
 Temesvár, ma Timișoara, Rom. 32
 tenger melléki főkapitány 34
 Terling I. Dierling

- Teschen (Szilézia), ma Lengyelország 269
Tisza—Maros 32
Tiszáninneneni rész 33, 37—39, 42, 122, 155, 163, 191
Tiszántúli főkapitány 33
— megyék városai 153
— részek 33, 37, 38, 42, 122, 151, 155, 163, 190, 191, 381
Tiszaszentmárton l. Szentmárton
Titel (Bács m.), ma Jug. 122
Tokaj (Zemplén m.) 34, 168, 169, 339, 369
tokaji gabonaház 179
— nemes 214
Tolna megye 37, 39, 153, 162, 171, 213, 272, 381, 386, 394, 423
— megyei uradalom 27
Torna megye 37, 39, 52, 171, 211, 423
Torontál megye 37, 40, 190, 423
Töhöl (Bars. m.), ma Tehla, Cs.-Sz., Zsl., lévai j. 392
török hódoltsági terület 26, 32, 108, 145
— védnökség alatti területek 229
törökországi napló 242
törököktől visszafoglalt terület 36, 153, 160, 182, 253, 259, 274, 282
Trakostyán (Varasd m.), ma Trakošćan, Jug. (Horvátorsz.) 129
Transdravanum l. Dráván túli rész
Transsylvania l. Erdély
Trausdorf an der Wulka l. Darázsfalu
Trencsén, ma Trenčín, Cs.-Sz., Ssl. 34, 38, 53, 97, 128, 425
— megye 37, 38, 52, 53, 109, 112, 118, 128, 129, 167, 171, 173, 176, 190, 209, 211, 253, 269, 270, 335, 357, 361, 366, 373, 377, 378, 380, 381, 385, 423
— megyei birtokok 75, 381, 392
— — főispán 277
trencségi csata 239, 359
Trnava l. Nagyszombat
Turčianske Jaseno l. Jeszen
Turóc megye 171, 211, 253, 377, 380, 381, 385, 386, 423
— megyei birtokrész 304
Turócbalázsfalva l. Blazsóc, Mezőház puszta
Turócrudnó l. Rudnó
Udvarhely széki (személy) 336
Ugocsa megye 33, 38, 39, 171, 211, 227, 423
Ugod (Veszprém m.) 26
Újbars (Bars m.), ma Nový Tekov, Cs.-Sz., Zsl., lévai j. 392
Újbánya (Bars m.), ma Nová Baňa, Cs.-Sz., Ssl., Žiar nad Hronom-i j. 38, 425
Újlak l. Illok
Újvár l. Érsekújvár
Új-Zrinyivár, erődítmény a Dráva és Mura folyók találkozásánál, ma Jug. (Horvátorsz.) 32, 323, 327
Ung megye 38, 39, 150, 171, 176, 211, 225, 227, 234, 343, 415, 423
Ungvár, ma Uzsgorod (Szu.) 342
ungvári uradalom 150, 234, 343, 415
Urbanó (Trencsén m.), ma Marsová része, Cs.-Sz., Ssl., zsolnai j. 366
Űrmény (Nyitra m.), ma Mojmirovec, Cs.-Sz., Zsl., nyitrai j. 386, 390, 392
Vác (Pest m.) 118
váci káptalan 76
— püspök 314, 404, 414
Vág folyó 35, 97, 99
Vágsellye l. Sellye
Vágszerdahely (Nyitra m.), később Felsőszerdahely, ma Horná Streda, Cs.-Sz., Zsl., trencségi j. 354, 394
Vágújhely (Nyitra m.), ma Nové Mesto nad Váhom, Cs.-Sz., Zsl., trencségi j. 336
Vajdahunyad (Hunyad m.), ma Hunedoara, Rom. 391, 393
Valachia l. Havasalföld
Valkó megye, ma Jug. (Horvátorsz.) 179, 183, 190, 423, 425
Valkóvár, ma Valpovo, Jug. (Horvátorsz.) 122
Várad (Bihar m.), ma Oradea, Rom. 32, 122, 339, 342, 425
váradai gabonaház 179
— püspök 35, 176, 199, 219, 238, 239, 283, 405
Varasd, ma Varaždin, Jug. (Horvátorsz.) 24, 40, 183, 190
Varasd megye 37, 40, 179, 183, 190, 242, 314, 423
varasdi főkapitány 99, 182
Várgesztes l. Gesztes
vármegyeék l. megyék
Várna (Bulgária) 34
Városhidvég l. Hídvég
Vas megye 26, 27, 38, 39, 52, 90, 118, 139, 157, 171, 189, 190, 195, 196, 198, 242, 253, 269, 273, 329, 416, 423
Vas megyei birtokok 121
vasi főispán 364
Vasantó puszta (Csanád m.) 392
Végles (Zólyom m.), ma Viglas, Cs.-Sz., Ssl. zólyomi j. 109, 283
Végszendrő, ma Smederevo, Jug. (Szerbia) 34
Velenec/Venezia (Olaszo.) 34, 230
Velicné l. Nagyfalu
Vel'ké Uherce l. Nagyugróc
Vép (Vas m.) 362
Verőce, ma Virovitica, Jug. (Horvátorsz.) 122
Verőce megye 38, 39, 179, 183, 190, 423, 425

Veszprém megye 38, 39, 128, 158, 171, 190, 214,
 220, 423
 veszprémi püspök 404, 405
 vezekényi csata (l. Nagyvezekény) 21, 93, 125
 Vienna l. Bécs
 Vinosady l. Dierling
 Virovitica l. Verőce
 visszacsatolt megyék 160
 Vozokany l. Nagyvezekény
 Wrútky l. Alsórutka

 Walbersdorf l. Borbolya
 Wien l. Bécs
 Wiener-Neustadt l. Bécsújhely
 Wrocław l. Boroszló

 Zadar l. Iadra
 Zágráb, ma Zagreb, Jug. (Horvátorsz.) 40, 90,
 183, 190, 425
 Zágráb megye 40, 179, 183, 190, 423
 zágrábi püspök 404, 414
 Zala megye 38, 39, 171, 195, 263, 381, 382, 409,
 410, 422, 423, 425
 Zalaegerszeg 34
 Zala és Somogy megye 39, 174, 212, 423
 Zára l. Iadra

 Zaránd megye 32, 38, 40, 179, 190, 423
 Zászkal (Arva m.), ma Zászkalie, Cs.-Sz., Ssl.,
 Alsókubin része
 Zemianske Sady l. Nemeskürt
 Zemplén megye 38, 39, 53, 149, 151, 153, 164, 171,
 211, 214, 337, 338, 340, 343, 344, 352, 423
 Zengg (Modrus-Fiume m.), ma Senj, Jug.
 (Horvátorsz.) 40, 183, 190, 425
 zentai csata (Zenta, Bács-Bodrog m.) 172
 Zerinvár l. Új-Zrinyivár
 Zobor hegyi szőlő (Nyitra m.), ma Nitra, Cs.-Sz.,
 Zsl. 373
 Zólyom (Zólyom m.), ma Zvolen, Cs.-Sz., Ssl.,
 zólyomi j. 38, 425
 Zólyom megye 38, 149, 168, 171, 212, 253, 414,
 423
 zólyomi ág 21, 65, 330—332
 — birtok 332
 Zombor (Bodrog m.), ma Sombor, Jug. (Szerbia)
 122
 Zvolen l. Zólyom

 zsbói csata (Zsibó, Középszolnok m.), ma Jibou,
 Rom. 349
 Zsolna (Trencsén m.), ma Žilina, Cs.-Sz., Ssl. 381,
 392

TÁRGYMUTATÓ

- abszolutizmus 44, 56, 79, 103, 134, 136, 176, 207, 209, 210, 213, 235, 244
- accisa 135, 136, 157, 158, 173, 176, 192, 193, 198, 205, 207, 209, 245, 246
- adó (adóügy) 16, 25, 30, 41, 42, 49, 51—53, 56, 64, 70, 81, 88, 95, 96, 104, 106, 119—121, 123, 124, 133—223, 225, 241, 245, 246, 255, 258—261, 263, 271—273, 281, 284—288, 322, 325, 343, 363, 369, 382, 384, 388, 392
- tizenhatod része (sedecimalitas) 177, 178, 180, 181, 183, 186, 188, 190, 192, 193, 202, 205, 218, 315, 336
- alap 147, 191, 192, 204—206
- átszámítási kulcs 156, 179, 202, 212
- behajtás 166, 174, 188, 204, 205
- elengedés 195
- felosztás 150, 152, 205, 234
- felosztási kulcs 177, 199
- hátralék 189, 195, 204, 324, 368
- kerületek 33
- konferencia 191, 344
- megajánlás 203
- összeírás 147, 191, 395
- politika 323
- szedők, megyei 265
- adomány, vegyes 306
- ágensek, bécsi 105, 394—396
- ajándékok 320
- albiztosok 159
- alispánok 268, 269, 271, 273, 282, 284, 285, 319, 325, 333, 339, 380, 390, 394
- alkapitány 282—287
- alkancellár 235
- alkirály 44
- államapparátus növekedése 134
- államigazgatási szakértelem 333
- államtanács 54
- állatok 143, 191, 264, 265, 304
- al nádor(ok) 58, 60, 61, 65, 66, 101, 134, 312, 313, 318, 320, 323, 333, 357—361
- al nádor hadi jártassága 330
- kézírása 358
- tanulmányai 330
- eskü 58
- fizetés 58, 323, 327
- alországbíró 58, 333, 390
- alsótábla, országyűlési 228, 244, 246, 247, 249, 256—259
- altárnokmester 176
- amnesztia-pátens 359
- arany 264
- Aranybulla ellenállási záradéka 25, 233, 237, 250, 256—259, 348
- aranygyapjú 24, 25, 395
- aranyműves 84
- aranypohár 298, 337
- aransarkantyús vitéz 22, 320, 323, 331, 333, 366, 380, 382
- árubehozatal 264
- árukivitel 264
- assignatio (nyugta) 135
- athnéme 229, 230
- bán, horvát—szlávón—dalmát 35, 42, 66, 78, 106—108, 128, 129, 165, 268, 401
- bandériumok 107—110, 114, 115, 119, 123, 132
- báni tábla 58
- bánok 34, 47, 401
- bánságok, középkori 261, 263
- bányászat 191
- bányavárosok 99, 112, 153, 157, 159, 168, 169, 176, 205, 225, 314, 321
- bányavidék l. országrész dunáninneni
- bányavidéki főkapitányság l. dunáninneni
- bárok 275
- barokk kultúra 20, 22, 26, 27
- Bécs ostroma (1683) 295, 301, 366
- bécsi bevásárlások 384
- központi hivatalok 315
- miniszterek 249, 318
- püspök 235
- béke, bécsi (1606) 103, 252
- karlócai (1699) 32, 42, 119, 179, 184
- linzi (1645) 252
- nymwegeni (1679) 227
- ryswicki (1697) 172
- szatmári (1711) 54, 270, 285, 351
- török—orosz (1681) 227

- vasvári (1664) 23, 24, 32, 93, 98, 229, 249
- zsitvatoroki (1606) 32
- békekötés 225
- békeközvetítések 237
- békettárgyalás 359
- birodalmi udvari tanács 251
- birodalom adója 175, 182, 185, 186, 193, 203, 204, 216
- bírói parancsok 78
- bíróság 215, 225, 261, 264, 344
- bíróságok, alsóbbfokú 57
- birtokfoglalások 301
- birtokösszeírások 185
- birtokszerzés 326
- bizottsági adópénztárosok 177
  - elnökök 171
  - rendi pénztáros 172
  - tábornokok 171
  - titkárok 171
  - ülnökök 171
- bizottságok (commissiók) 64, 260
  - országos 175
- biztosok, megyei 163
  - magyar 146
- bor 135, 156, 206, 264, 297, 298, 302, 309, 350, 351, 392
- Buda ostroma (1684) 132, 230, 233, 369
  - és visszafoglalása (1686) 140, 141, 234, 280, 281
- budai adókerület 171, 194, 195
  - adóbizottság 1697-től 19, 120, 122, 133, 167, 169, 171, 172, 175, 177, 179, 184, 187, 188, 192, 194, 196, 197, 202, 204, 205, 210, 213, 216, 285, 286, 360
  - gyűlés 153, 154
  - kamarai adminisztráció 76
- bujdosók 225, 226
- cassa regni I. ország pénztára centesimalitas (adófajta)
- Collegium Germanico-Hungaricum, Róma 261, 319
- Commissariatius Provincialis 42
- computus (elszámolás a katonai évről) 167, 168, 172, 174, 177, 180, 184
- curia regia 360
- császári gyóntató 251
  - hadvezérek 19
- csata, nikápolyi (1396) 34, 41
  - trencsényi (1708) 239, 359
  - vezekényi (1652) 21, 93, 125
  - zentai (1697) 172
  - zsibói (1705) 349
- cseh örökös királyság 254
- dán seregek 154
- dika 140, 148, 222
- dikális összeírás 147, 199, 204, 210
- diplomák, erdélyi 42
- diplomataák 276
- dohány 194
- dunáninneni (bányavidéki) főkapitányhelyettes (vicegenerális) 234
  - — főkapitány 93, 101, 104, 105, 110, 112, 129, 233, 234, 261
  - — végek 93
- egyenruha 120, 121
- egyház, római katolikus 19, 35, 44, 45, 50, 238
- egyházi bizottság 153
- egyházi rend 246
- egyházpolitika 263
- Einrichtungswerk 19, 33, 47, 50—52, 63, 77, 143—145, 147, 148, 172, 201, 265, 278, 323
  - magyar 51, 53, 63, 145, 265
- élelmiszer 204, 264
- ellenreformáció 20, 21
- eperjési vértörvényszék 238, 255, 256
- építőanyag 202, 326
- erdélyi hadiesemények 349
- erdő 78, 140, 155, 191
- Esterházy József ezrede 384, 395
- esztergomi érsek 15, 19, 43, 46, 48, 134, 165
- ezredek fizetése 121
  - magyar 120, 121, 124, 135, 149, 193
  - szervezése 99, 100, 118, 119, 121, 124, 261
- ezredesek 121
- ezüst 264
- familiárisok 56, 131, 151, 228, 234, 241, 282, 285, 295, 307, 309, 318, 322—324, 334, 366, 370, 388, 395
- fegyverszünet 226—230, 239, 251, 340—342, 348, 371, 372, 374
- fejedelemségek, oláh 261
- fejedelmi cím 355
- felsőtábla, országgyűlési 243, 244, 247, 249, 256—258, 363
- fogolycsere 359
- forint, arany 279
  - magyar 275
  - — arany 307
- forint, rajnai (számítási) 164, 188, 279, 293, 307, 308
- formuláskönyv 73, 313
- főbiztos, nemzeti 159
- főhadbiztos, bécsi 151, 184, 208, 223
- főhadbiztos, magyar 146
- főhadbiztosok 120, 121, 133, 194, 221
- főhadbiztosság, bécsi 19, 121, 135, 140, 143, 144, 146, 149, 150, 153, 154, 156, 157, 159, 162, 164, 166—171, 173, 184, 185, 187—190, 192, 194, 197, 199—204, 208, 210, 214, 222
- főhadipénztáros 362
- főherceg-nádorok 44

főispánok 25, 52, 155, 175, 177, 197, 210, 213, 234, 241, 255, 268, 271, 281, 339, 340, 363, 380
főkapitány, dunáninneni (bányavidéki) 75, 96, 121, 123, 125, 226, 357
— — — fizetése 294, 296, 299, 306
— dunántúli (Kanizsával szemben) 118
— felső-magyarországi (kassai) 42, 99, 118, 126, 149, 152, 255, 342, 350
— győri 95, 99, 118, 126, 131
— kanizsai 193
— komáromi 23
— lemondása 100
— országos 111, 113
— tenger melléki 34
— tiszántúli 33
— varasdi 99, 182
főkapitányhelyettes (vicegenerális) 35, 41, 101, 141
— — dunáninneni (bányavidéki) 119, 288
— — győri 118, 119, 126
főkapitányi székhelyek 261
— utasítás, pápai 95
főkapitányság dunáninneni (bányavidéki) 23, 24, 34, 35, 97, 101, 135, 136, 182
— dunántúli 34, 35, 101, 116, 131, 182
— felső-magyarországi (kassai) 34, 35, 96, 99—101
— győri 34, 35, 100, 116, 182
— károlyvárosi 34, 99
— komáromi 99
— országos 18, 19, 43, 44, 117
— pápai 93—95
— varasdi 34, 99, 182
„föld” (országgrész) 33
földesurak 135, 140, 173, 174, 178, 181, 183, 205, 207, 271—274, 279
főpap-helytartók 18, 43, 57, 59, 65, 67, 111
főpapok 23, 44, 46, 57, 79, 106, 114, 115, 134, 152, 159, 161, 164, 165, 170, 171, 175, 176, 214, 215, 224, 244, 255, 268, 275, 319, 403, 405
főpostamester 263
főudvarmester, királyi 22
főurak (magnások) 18, 21, 23, 44—46, 49, 57, 79, 101, 106, 109, 110, 114, 115, 131, 134, 136, 144, 149, 152, 154, 157, 159—161, 164, 165, 170, 171, 175, 181, 183, 194, 196, 214, 215, 224, 244, 247, 254, 255, 258, 260, 261, 265, 268, 275, 276, 301, 306, 333, 337
— tanácsa, magyar 197
főúri bandériumok 102
— összeesküvés (Wesselényi) 23, 44, 135, 136, 244, 246, 251, 323, 324, 336, 352
fővezérek 49, 110—112, 114, 116—119, 123, 132, 197, 198, 227, 228, 230
fraknoi vár 314, 359
francia király 225
— sajtó 344

fuvarozás (vectura) 202
füst (adó) 120, 193

gabona 189, 196, 197, 206, 217, 220, 246, 264
gabonaadó 179, 207
gabonagyűjtő házak 170, 179, 180
gazdasági szakértelem 333
gubernátor 257
Gubernium 45, 46, 98, 172, 261, 262

gyakornokok 320
gyámság adományozása 86, 87
gyógyszerészek 86, 87

háború, francia 145, 275, 286
— harmincéves 17, 254
háború, spanyol örökösödési 22, 120, 124, 193, 195, 239
— visszafoglaló (felszabadító) (1683—1699) 19, 25, 32, 47, 135, 203, 230, 246, 253
háborús párt 226
hadbírák 97
hadbiztosi kerületek 151, 154, 156, 197
hadbiztosok 121, 129, 145, 149, 162—164, 166, 167, 197, 198, 210, 212, 221, 273, 280
hadbiztosság 172
hadi főpénztár 184
hadifogolycsere 347
hadipénztár 133, 156, 163, 177, 185, 187, 204, 209
hadipénztárosok, kerületi 180
— királyi 169, 172, 189
hadiszállítások 197
haditanács, bécsi udvari 18, 19, 25, 35, 56, 93, 95—97, 99, 101—104, 106, 109, 111, 112, 114, 116, 118, 120—123, 126—129, 133, 135, 140, 146, 149, 159, 164, 167—171, 173, 185, 189, 196—198, 200, 203, 208, 214, 225—229, 232, 234, 235, 249, 251, 288, 346, 347, 349, 350, 384
hadjárat (1663—1664) 93
hadsereg, állandó magyar 30, 93, 106, 122—124, 127—129, 133, 261, 325
— rendi 127
— zsoldos 123, 124, 127
hadseregek nagysága 130
hadseregarancsnok 284
hadügy 18, 60, 135
hadüzenet 225
hajdúk 99, 120, 272, 274
halászat 191
háramló birtokok 71, 73, 74
— fekvőjóságok 301
— ingóságok 301
harmincad 175, 223, 265, 294
— fél 104, 204, 270, 306
— helyek 293, 295
három bizottság 1. budai, kassai, pozsonyi 1697-től

- hatalmaskodások 58
 határőrök 167
 határőrvidék 120, 122, 195
 határvédelem 161
 házadó 148
 ház-adóalap 140
 ház, városi 78
 helyőrségek (praesidiumok) 185
 helytartó (XVI. század) 77
 helytartói adomány 79
 helytartóság (XVI. század) 62
 helytartótanács, m. kir. 1723-tól 19, 62, 172, 364
 hercegi cím 355, 371, 384
 hétszemélyes tábla 58—60, 263
 hírszerzés 318
 hiteles helyek 71, 74, 76, 86, 249, 272, 313, 368
 hivatalnokok 306
 — fizetése 263
 honfűsítés (indigenatus) 54, 275—278
 honvédelem 93—133, 208, 308, 310, 322, 327
 horvát cohorsok 120, 193
 — határőrvidék 122
 horvátok 107
 hús (marhahús) 135, 156, 168, 220
 hűtlenség 71, 73, 301, 304
- igaerő 147, 210, 273
 igazságszolgáltatás 16, 18, 19, 24, 30, 35, 44, 45, 50, 52, 54, 57—62, 66, 72, 81, 86, 88, 95—97, 103, 175, 202, 213, 224, 233, 243, 248, 261, 263, 264, 270, 272, 273, 279, 312, 314, 315, 318, 320, 324, 325, 327, 328, 343, 363, 368, 380
 illetmény (designatio) 184
 ingyen munka (gratuitus labor) 95, 99, 140, 148, 192, 196, 202, 282
 interregnum 48, 53
 irtásföldek 155
 ítélőmester, horvátországi 248
 — kir. helytartói 57
 — nádori 60, 61, 66, 73, 115, 337, 343
 — nádori helytartói 58, 61
 — országbírói 58, 230, 343
 — személynöki 333, 337
 ítélőmesterek 57, 60, 65, 75, 134, 175, 248, 270, 313, 318—320, 357—362, 419, 420
 — száma 58
 ítélőmesteri irattár 312
 iuratus notarius 68, 368
- jegyzők 74, 75
 jezsuita egyetem, nagyszombati 20, 319
 — gimnázium, gráci 21
 — — nagyszombati 21, 243, 337
 — rend 20, 24, 25, 93, 311, 319, 345, 355
 jobbágygazdaság 161
 jobbágyok, jobbágyság 86, 135, 140, 173, 175, 177, 178, 181, 183, 205, 279, 280, 283, 287
- jobbágytelek 67, 71, 73, 76, 77, 90, 147, 206, 210, 302
 jog (jogászok, jogtanítás, jogtudás) 105, 319, 323, 333, 353, 356, 362, 366, 380, 390
- kamara, bécsi udvari 18, 19, 49, 77, 104, 111, 121, 127, 135, 140, 143, 144, 146, 167, 171, 174, 184, 185, 187—195, 203, 204, 208—211, 219, 220, 247, 286, 291, 292, 295, 297—300, 302, 303, 305, 308, 310, 314, 316, 321, 362, 369
 — elnöke 246, 247
 — magyar, szepesi 80, 142, 246, 283, 303, 306, 310, 344, 364, 369
 kamarai adminisztráció, budai 76, 281, 283, 286
 — — pozsonyi 18, 24, 54, 68, 77, 78, 80, 88, 109—111, 114, 135, 142, 146, 175, 207, 209, 220, 233, 247, 261, 263—265, 268—270, 280, 289, 292—295, 296—300, 302—305, 307—310, 314, 316, 321, 323, 325, 329, 344, 346, 347, 351, 368, 380, 382, 384, 388
 — birtokok 282
 — hivatalnokok 302
 — — jutalmazása 297
 — számadáskönyvek 294, 308
 — számvevő 294
 — számvevőség 293
 — tisztek 183, 190, 197, 272
 kamarák 81, 82, 90, 169, 171, 172, 175, 188, 204, 242, 276, 281, 284, 288, 296, 297, 301, 307, 308, 369
 kancellár, magyar udvari 48, 54, 57, 59, 61, 63, 66, 186, 192, 239, 242
 — — világi 261, 323, 330
 kancellária, bécsi udvari 168, 173, 261
 — cseh udvari 261
 — erdélyi udvari 35, 41, 77
 — magyar udvari 15, 16, 18, 19, 41, 46, 53, 59, 80, 81, 89, 91, 106, 110, 114, 118, 121, 122, 133, 135, 142, 144, 146, 149, 151, 154, 157, 159, 167—169, 171—173, 175, 179—181, 184, 187, 191—194, 196—198, 200, 205, 213, 218, 220, 221, 223, 236, 259—261, 264, 275—277, 288, 293, 304, 305, 307, 310, 313—317, 320—322, 334, 347, 359—362, 382, 384, 390, 392—395
 — osztrák 406
 kancelláriai titkár 276
 kancelláriák 171
 kancellárok 319
 Kanizsával szembeni részek I. országrész, dunántúli
 káptalani küldöttek 155
 káptalanok 248, 257, 304; I. még egri, győri, nagyszombati, nyitrai, pozsonyi, szepesi káptalan
 kapuvári uradalom megszerzése 298
 kassai adóbizottság (1697-től) 19, 120, 122, 133, 167, 179, 184, 187, 188, 192, 194, 196, 202, 204, 205, 209, 210, 214, 216, 285, 286, 360

- kassai adókerület 171, 194, 195, 197
 kaszárnya 122, 185
 katolicizmus, katolikusok 21, 244, 247
 katonaaállítás 146, 296
 katonaeállítás 174, 201, 336
 katonai beszállásolás 76, 150, 161, 163, 325, 343, 384
 — év 140, 142, 161, 163, 165, 170, 172, 179—186,
 189, 190, 193, 194, 200, 202, 203, 208
 — főtisztségek 317
 — gazdasági bizottság (deputáció), Pozsony 208,
 222
 — képzés 319
 — kihágások 140, 144, 146, 152, 159, 170, 172,
 174, 182, 210, 255
 — parancsnokok 183, 197
 — végrehajtás 146, 169, 172, 175, 193
 katonaság 25, 54, 141, 263
 — császári 145
 — fizetése 96—100, 102, 119, 263, 296, 369
 — horvát 98, 102, 123
 — idegen 106, 111, 114, 123, 236, 263, 280, 281,
 323, 357
 — magyar 30, 34, 49, 96—100, 102, 106, 109, 110,
 112, 113, 115—119, 123, 128, 129, 133, 195,
 216, 229, 371
 — mezei 106
 — német 22, 23, 34, 95—99, 102, 105, 107—109,
 112, 116—118, 120, 123, 128, 129, 131, 136,
 166, 168, 216, 234, 249, 273
 — rác 286
 — szabad 119
 — szász 169, 173
 — zsoldos 96, 114
 katonaszökevények 121, 133
 kémek 95
 kenyér 156, 168, 189, 200
 kereskedelem 30, 100, 107, 108, 191, 193, 213, 265,
 279, 280
 kereskedők, nemes 223
 kerületek, önálló 134, 161—163
 kerületi bizottságok 167
 — tábornokok 168
 készpénz 107, 108, 185, 217, 286, 292, 304, 306,
 308, 371, 392
 készpénzadósság 305
 készpénzhiány 79, 110, 134
 kézírás, titkári 367, 379, 383, 391
 kincstár, királyi 76
 kincstári perek 58
 kincstárnok 247, 263
 király esküje 258—260
 — esküvője 181
 — székhelye 60
 — távolléte 48, 63, 67, 84
 királyi adomány 334, 381
 — alügyigazgató 362
 — bandérium 105, 106, 110, 113, 114, 117, 128,
 129, 131, 132, 306
 — birtokok 66
 — családoknak ajándékok 202
 — helytartóság 15—18, 22, 24, 29, 43—66, 67, 68,
 84, 86, 87, 91, 210, 224, 241, 244, 247, 251, 271,
 273, 275, 283, 292, 306, 399, 400
 — hitlevél 52, 81, 255, 256, 258—260
 — honorárium 202, 207, 306
 — jog 73, 82
 — jogügyigazgató 287, 362, 363
 — jövedelmek 66
 — könyvek 275, 277
 — kúria 35, 66, 74
 — leirat 178
 — palotaispán 43
 — parancs 16, 18, 19, 23, 50, 51, 82, 86, 99, 100,
 102, 105—107, 110, 112, 114, 116, 117, 119,
 120, 131, 134—136, 142, 148, 149, 151, 154,
 155, 160, 167, 168, 172, 177, 188, 228, 273, 293,
 295, 314, 315, 317
 — posta 380
 — privilégiumlevél adományokra 81
 — tábla 57—61, 65, 115, 134, 248, 272, 319, 323,
 333, 337, 364, 368, 388, 390
 — — gyakornokai 312, 334
 — tanácsosok jegyzéke 334
 királyné tiszteletdíja 250
 királyválasztás 256, 348
 klérus 244, 251, 254, 260, 333, 389
 kollegialitás 320
 kolostorok alapítása 300
 konferencia, bécsi 143, 149, 151, 153—155, 160,
 162, 174, 176, 179, 204
 — miniszteri 61
 — titkos 135
 konferenciák 212, 226, 245, 295, 370
 konvenció 317, 394
 kormány, központi magyar 30
 kormányzás 45
 kormányzóság 44
 koronaőrök 140, 202
 koronázás, 1687 (I. József) 258, 259, 337
 — 1688 25, 237
 — 1712 (III. Károly) 54, 395
 koronázás, királynéi 240, 250
 koronázási diploma (I. József) 314, 316
 — — (III. Károly) 314, 316
 — eskü (1687) 255, 266
 kozákok 231
 kölcsön 140, 173, 183, 188, 386
 köpcsenyi kastély 312
 közigazgatás 15, 16, 163, 172, 202, 233, 243, 263,
 271—274, 283, 286, 314, 390
 közigazgatási bizottság 153
 — felosztás 210

- központi hivatalok, bécsi 17
 — — magyar 17, 18, 203
 központosság 17, 18, 25, 30, 43, 44, 56, 59—61,
 125, 198, 233, 244, 249, 316
 kun és jász kapitányok 280
 kun és jász alkapitányok 281
 kunok és jászok (jászkunság) 25, 48, 58, 264,
 279—291, 301, 321, 330, 362, 384, 388, 393
 külföldi telepések 51
 külügy 19, 20, 225
- lakompaki kastély 312
 lisztadó 152, 153
 locumtenens (helytartó) 46, 47, 51, 56, 62
 lutheránusok 339
- magánlevelek 315
 magszakadás 58, 71, 72, 301
 magyarság felfegyverzése 105
 Mária-kultusz 21, 28
 Mars Hungaricus 93
 mediátorok (angol, holland) 232, 236, 239, 345,
 349—351, 359, 382
 megyehatárok 88, 271—274, 321
 megyei biztosok 109, 129, 146
 — jegyző 273, 320
 — pénztárosok 146
 merkantilisták 265
 mértan 319
 mézárszék 144, 264
 Miklós nádor levéltára 315
 Ministerialis Deputatio, bécsi 19, 122, 133, 167,
 171, 172, 174—182, 184, 185, 188, 192—194,
 196, 203, 205, 206, 286
 miniszterek, bécsi 134
 minisztertanács, bécsi 19, 222
 miskolci gyűlés 350
 mohácsi vész 42
- nádor adóssága 304, 308, 326, 372, 381, 384, 395
 — bécsi házai 151, 155, 166, 276, 312, 394
 — betegsége 200
 — birodalmi herceg 25, 258
 — birtokai 26, 27
 — budai háza 281, 284
 — családi levéltára 68
 — családi pere 382
 — életrajza 21, 408—412
 — építkezései 27
 — és adóigazgatás 134—223
 — esküvője és házassága 328, 336, 341, 371
 — főkvégrendelete (1696) 300
 — főispán 313
 — halála 200
 — helyettesítése 327
 — mint hivatalnok 317
 — kereskedelmi vállalkozása 264
 — levéltára 269, 272, 273, 312—314, 321
 — magánpere 395
 — magánügyei 325
 — mellőzése közvetítésben 349
 — országgyűlési szerepe 243—266
 — pesti háza 281
 — rokonsága 413—418
 — székhelye 312
 — szűkebb családja 408—412
 — a történetírásban 29
 — tudományos tevékenysége 28
 — végrendelete 27, 300, 325
 — zárandoklatai 193, 195
 nádorhoz intézett kérvények 315
 nádori adomány 35, 48, 67—92, 218, 320, 321,
 323, 329, 330, 334—336, 353, 357, 362, 373,
 374, 376, 380, 381, 385, 386, 391, 393, 394
 — — új 73
 — — és kamarák 79
 — — megsemmisítése 72, 75, 77, 81, 82
 — — szünetelése 70, 296, 301, 305
 — adománykönyvek (donációs könyvek) 67—71,
 73, 78, 82—84, 86, 277, 280, 305, 316, 321, 343,
 385, 386
 — adománylevél 72, 315
 — adományok száma 70
 — bandérium 105, 111, 118, 119, 307
 — bíraskodás 56
 — bizottság 199
 — diploma 25
 — donációskönyvek I. nádori adománykönyvek
 — ellentmondás 237
 — emberek 74—76, 82, 90
 — felterjesztések 315
 — fizetés 291, 292—311, 369, 375, 384
 — főhivatalnokok 317
 — főtítkárok 313, 366
 — helytartó 44, 57, 58, 62, 271, 273, 323, 499
 — hivatal 134, 312
 — hivatalnokok 316, 318
 — — fizetése 320
 — — készpénze 318
 — — vallása 318
 — — rokonsága 318
 — hozzájárulás (consensus) 69, 82, 83, 381
 — iratok 315
 — írnokok 68
 — ítélőmesterek 368
 — jogkör 236
 — kancellária 17, 68, 72, 73, 276, 293, 306, 312,
 313, 374, 378, 380
 — — jurátusai 368
 — — jegyzője 390
 — kancelláriai fogalmazványok 313, 366
 — katonaság 293
 — kegyelemlevelek 83—86

- konkurzusok 16, 19, 25, 56, 62, 75, 81, 134, 141, 147, 151, 158, 159, 161, 164—167, 172—174, 176—179, 181—183, 185, 196, 197, 200, 201, 204, 206, 209, 214, 221—225, 269, 272, 288, 311, 312, 316, 317, 344, 380
- közvetítés 49, 52, 53, 65, 130, 134, 156, 224—243, 245, 251, 306, 339, 345, 347, 348, 350, 355, 370, 384
- levéltár: hiteles hely 316
- magánadomány 381
- negyed 80, 294, 296, 297, 299, 301—305, 308, 309, 336
- oklevél kiállításának menete 313
- pénzadomány 78
- protocollumok 276, 277, 313
- segédtitkár 390—393
- sókereskedelem 300
- tanács 236
- testőrség 305
- titkárok fizetése 71, 89, 134, 294, 295, 363, 366—376, 378
- uradalmi alkalmazottak 312
- utasítás 16
- nádornak védlevél 349, 350, 384
- nádorok jegyzéke 399—400
- lemondása 29
- nádorválasztás 22, 24, 25, 44—47, 227, 237, 293
- nagyszombati közvetítő tárgyalások 349, 351
- napidíj 296, 306, 308, 320, 323, 327
- negyedik rend 257
- nemesek, armalisták 135, 193, 223
- egytelkes 223
- közép 49, 57, 71, 79, 84, 87, 108, 115, 128, 152, 161, 164, 170, 171, 175, 191, 194, 224, 245, 254, 260, 263, 267, 268, 275, 282, 301, 306, 319, 339, 386
- paraszttelken 193
- porciói 369
- szegény 205
- taxás 135, 155, 156, 213
- nemesi adózás 136, 150, 172, 174, 176, 178, 181—183, 186, 188, 190, 193, 207, 216, 218, 265
- felkelés 35, 49, 101, 102, 104—112, 115—117, 119, 122—124, 126, 128, 132, 136, 170, 182, 195—197, 201, 205, 289, 295, 312, 323, 357, 369, 371, 378
- kúria 392
- nemesség 394
- Német Lovagrend 281, 284—288, 363, 393
- német parancsnokok 101
- neoacquista terület l. visszafoglalt területek
- Neoacquistica Commissio (Bizottság) 78, 80, 182, 259, 260, 287, 332
- nyelvtudás 149
- ország felső bírái 248
- főméltóságai 181
- iratai 263
- kormányzója 67
- közigazgatási felosztása 32
- „ládája” 314—316
- levéltára 314
- pénztára 162, 186, 214
- rendes bírái 60, 61, 248
- székhelye 263
- új berendezkedése 25, 47, 50, 51, 53, 63, 123, 143, 234, 243, 253, 257, 260, 282
- országbíró 15, 35, 41, 58, 66, 76, 401
- országbíróhelyettes fizetése 327
- országgyűlés
- 1630 270
- 1634—1635 129
- 1647 147, 170, 314
- 1655 22, 243, 408
- 1657 243
- 1659 207, 243
- 1662 22, 203, 243, 328
- 1681 24, 25, 45, 46, 48, 62, 65, 93, 103, 105, 106, 109, 117, 126, 136, 203, 224, 227, 228, 243, 245—247, 250—253, 266, 294, 314, 324, 336, 340, 369, 370, 371, 375, 409
- 1683, kassai kuruc 229, 342
- 1687—1688 25, 35, 47, 51, 52, 54, 60, 75, 143, 166, 203, 224, 233, 236, 237, 243, 253, 255—260, 263, 265, 268, 269, 277, 324, 336, 375
- 1705, szécsényi kuruc 348, 349
- 1707, ónodi kuruc 236
- 1708 26, 56, 91, 92, 97, 224, 237, 238—239, 266, 270, 305, 309, 333, 360, 363, 384
- 1708, sárospataki kuruc 359
- 1708—1712 392
- 1708—1715 77, 86, 89, 243
- 1710 124, 384
- 1711 61, 270
- 1712 42, 200, 380
- 1712—1715 364
- 1713 75
- 1714 316
- 1715 16, 76, 270
- 1722—1723 16
- kelet nélkül 19, 24, 28, 43, 50, 57, 61, 96, 154, 157, 163, 165, 174, 175, 191, 196, 203, 204, 215, 224, 225, 236, 237, 243, 246, 248, 249, 264, 265, 267, 275, 276, 312, 314, 317, 319, 320, 324, 355, 359
- erdélyi 35, 41, 321
- fiók 16, 204
- országhatár 22, 32, 47, 143, 175, 267—271, 334, 340
- országhatárvizsgálat 324

- országháza 166, 263
 országos adóösszeírás 147
 — biztosok 158, 162, 163, 167—170, 197, 204, 205, 214, 234
 — levéltár hiánya 314
 országrész, Alsó-Magyarország 110, 114, 149, 151, 153, 154, 159, 160, 164, 172, 204, 207, 222, 312, 318, 324, 326
 — Dráván túli 191
 — dunáninnyi (bányavidéki) 32, 34, 94, 96, 99, 106, 107, 115, 116, 120, 127, 142, 145, 155, 163, 168, 175, 191, 193, 197, 199, 209, 273, 294, 309
 — dunántúli (Kanizsával szembeni) 3, 106—108, 110, 116, 120, 127, 142, 155, 163, 168, 169, 175, 191, 193, 195—199, 209, 272
 — Felső-Magyarország 33, 106, 107, 120, 127, 130, 131, 142, 144, 145, 150—154, 159, 160, 163, 164, 168, 172, 181, 185, 186, 195, 204, 207, 218, 222, 229, 234, 251, 253, 256, 311, 318, 339, 341, 343, 344, 351, 369
 — tiszáninnyi 33, 122, 155, 163, 191
 — tiszántúli 33, 122, 155, 163, 190, 191
 országrészek 179
 — főkapitányai 95, 101, 111, 115, 129
 orvosok 276
 osztrák központi hivatalok előjárói 406—407
 — udvari főméltóságok jegyzéke 406, 407

 önálló kerületek iratai 315
 öröklés 259
 örökös királyság (Habsburg) 25, 233, 236, 237, 253—257, 260, 266, 324
 örökösödés, fiági 54
 összeírás, országos 190, 194, 206, 212, 222
 összeírás, országos, 1553 170
 — — 1647 170
 — — 1696 170, 188, 204
 — 1701-től 204
 összeírók 355

 pannonhalmi apát 328
 pápa 20, 21, 45, 83, 229, 253, 266
 papság 247, 348
 parasztfelkelés, felső-magyarországi 173
 paraszthadnagyk 280
 parasztság 177, 185, 191—193, 195, 205, 217, 245
 pecsét 249
 — guberniumi 46
 — helytartói 46, 57
 — ítélőmesteri 354
 — nádori 63, 73, 74, 312, 313, 321, 344, 357, 368
 — nádori helytartói 58
 — rendké 314
 pénz 207
 — magyar 192

 pénzdó 146, 151, 152, 156, 159, 165, 169, 173, 176, 179, 180, 182, 183, 196, 197, 200—202, 204, 212, 222
 pénzemberek szerepe 174, 188, 204, 216, 381
 pénzhiány 178, 182, 193
 pénzrepartíció 167
 pénztár, megyei 184
 pénztárak, rendi 204
 pénztárosok 162
 — bizottsági 322
 — megyei 172, 180, 322
 — rendi 163, 169, 180, 189
 pénzügyek 18, 111, 326
 pénzverde 264
 perceptor provincialis 216
 perceptorok 214, 218
 perek felülvizsgálata 66
 pestis 26, 54, 149, 200, 243
 piac 141
 porció 114, 119, 123, 136, 140, 141, 143—146, 149—154, 156, 157, 159, 161—164, 166, 168, 169, 173, 174, 177, 183, 196, 199—202, 204, 205, 208, 209, 211—213, 221, 222, 232, 260, 272, 281, 288, 305, 311, 343, 369, 384, 393, 421—423
 Porta, török 23, 226, 228, 229, 231, 239, 295, 342, 353, 371
 porta-adóalap 147, 148, 170, 206, 207
 porták 108, 120, 129, 135, 140—142, 148, 149, 154—156, 161, 164, 170, 176—179, 182, 183, 186, 188, 190—193, 196, 199, 202, 204—206, 209—211, 213, 217, 218, 220—222, 250, 284, 421—423
 portakulcs (1647) 158
 portán kívüli jövedelmek 147
 portaösszeírások (az 1550, 1647, 1696 és 1702 évekből) 90, 136, 140, 148, 149, 153—159, 161, 173, 186, 200
 potiorok 320
 pozsonyi adókerület 171, 172
 — bizottság (1684) 153
 — bizottság (1688) 51—53, 143, 261, 265
 — bizottság (1689) 53, 90, 265
 — adóbizottság (1697-től) 19, 120, 122, 133, 167, 169—172, 177, 179, 180, 184, 185, 192, 194, 196, 197, 204, 205, 210, 214, 216, 218, 285, 360
 — deputatio (1709) 363
 — mérő 161, 206
 prókátorkorvalls 248, 249
 protestánsok 21—25, 28, 45, 80, 92, 94, 102, 104, 126, 227—230, 251, 253, 258, 263, 304, 318, 324, 345, 350, 366, 370
 protestánsüldözés 245, 246, 252
 protocollumok 68, 315
 puszták 78, 271

quartilisticus 159

református 339

regulamentum, királyi 156, 157, 163, 167, 168, 170, 172, 175, 176, 182

rendek, rendiség 18, 22, 25, 29, 44, 45, 47, 48, 50—54, 56, 60, 61, 79, 81, 95, 103, 106, 115, 123, 133—136, 142—144, 146, 152, 158, 163, 171, 174, 176, 178, 190, 192, 205, 215, 229, 233, 235, 261, 268, 273, 275

rendi bizottság, magyar (1688) 282, 323

— pozsonyi 47

— gyűlés (1689) 145

— hivatalok, magyar 17, 203, 293, 306, 315

repartíció 136, 157, 159, 162—164, 167, 169, 172, 173, 177, 178—186, 188—191, 193, 194, 196—202, 204, 207, 209, 211, 212, 218, 219, 221—223, 245, 246, 284—286, 364, 380

repartíciós táblázatok 321

rétek 78, 140, 155, 161, 191, 206

rez, rézpenz 193, 264, 309

selmecbányai közvetítő tárgyalások 346, 347

sérelmek (gravamenek) 214, 224, 243, 255, 265, 363, 370

„serviz” 140, 364

servers 392, 393

só 194, 264, 269, 325

sójövedelem 104

sör (ser) 135, 392

spanyol követ 257

spanyol párt 226, 227, 229

szabadságharc 16

— Rákóczi 19, 25, 33, 48, 54, 59, 76, 79, 84, 86, 123, 148, 160, 167, 174, 178, 189, 195, 197—202, 204, 205, 207, 223, 226, 232, 265, 269, 288, 319, 324, 330, 331, 333, 335, 345—351, 359, 360, 363, 378, 380, 382, 384—387, 395

— Thököly 62, 84, 86, 92, 96, 98, 101—108, 110—117, 136, 296, 301, 302, 304, 307, 319, 329, 369—371, 378, 380, 392, 393

szakbizottságok és hivatalnokok 319, 324

számadáskészítés 189

számolás 319

szántó föld 140, 143, 191, 206

szarvasmarha 264, 308

szécsényi gyűlés 349

szekerek 222, 282

személynök 61, 324, 337, 390, 403

személyzeti könyvek 317

Szent Korona 67, 182, 191, 249, 250, 282—284

szokások 16

szolgabírák 141, 248, 249, 273

szülő 77—80, 140, 143, 155, 191, 228, 326, 339, 343

szőlőbirtokosok, hegyaljai 344

szüret, hegyaljai 340, 349

takarmány 167, 201, 204, 220

tanács, bécsi titkos 19, 59, 66, 154, 159, 195, 203, 223, 226, 245, 247, 253, 287

— gráci 263

— magyar 19, 105, 128, 134, 142, 158, 160, 176, 203, 207, 225, 233, 263, 269, 275

tanácsos, magyar 22, 96, 115

— valóságos belső 19, 24, 165, 200, 215

tanácsosi fizetés, magyar 306

tanácsosok, királyi 58

tatárok 33, 118, 145, 228, 231, 366

téli szállás 151, 154—156, 163, 165, 166, 169, 170, 177, 197—199, 208, 212, 215, 216, 223, 229, 263

telkek 140, 154, 273

terményértékesítés 194

természetjog 253, 256,

tized 96, 144, 343

török 15, 17—26, 29, 30, 32—35, 42, 48, 49, 51, 66, 75, 78, 93—100, 102, 103, 105—110, 113—117, 120, 123, 125—129, 131, 132, 140, 145, 146, 149, 153, 160, 170—172, 179, 182, 189, 205, 209, 210, 223, 225—232, 243, 245, 250—257, 261, 267, 271, 272, 274, 275, 279—283, 286, 293, 295, 296, 301, 302, 319, 329, 337, 341—343, 357, 366, 369—371, 374, 393

törökellenes szövetség 113, 230, 390

törvények 16—18, 24, 52, 54, 57, 61, 67, 81, 82, 212, 236, 247, 249, 259, 261, 263, 275, 292, 323—325, 357, 380

törvények

— 1439:2 62, 224

— 1446:10 67, 76, 77

— 1471:14 (Mátyás III. decretumának 14. cikke) 60

— 1474:4 154

— 1485. évi nádori cikkek 18, 43, 57, 224

— 1485:6 224

— 1485:8 224

— 1485:10 67, 83

— 1485:11 289

— 1485:12 65

— 1507:3 175

— 1526:1 60

— 1530:43 289

— 1536:5 84, 86

— 1536:15 46

— 1536:16 46, 62

— 1536:41 60

— 1537:7 154

— 1542:28 65

— 1542:36 271

— 1546:53 271

- 1547:4 318
- 1547:5 254
- 1550:77 275
- 1567:26 67
- 1582:6 267
- 1608. évi koronázás előtti 11/1. §. 126
- 1608. évi koronázás utáni törvények: 2., 3., 4. 42
- 1609:13 126
- 1609:61 126
- 1609:62 147, 155
- 1609:65 126
- 1618:3 126
- 1618:6 126
- 1618:21 128
- 1618:22 126
- 1618:56 105, 126
- 1618:71/1. §. 271, 273
- 1622:21 126, 128
- 1622:34 284
- 1622:56 267
- 1622:73 126
- 1625:23 267
- 1625:24 126
- 1625:28 284
- 1630:22 262
- 1635:8 154
- 1635:10 126
- 1635:19 271, 273
- 1635:88 128
- 1637:26 284
- 1638:40 267
- 1638:67 290
- 1647:36 147, 154
- 1647:39 314
- 1649:3/7. §. 126, 128
- 1649:90 321
- 1655:3 103
- 1655:5 128
- 1655:23 42
- 1655:30 268
- 1655:32 71, 75
- 1655:44 290
- 1657:61 126
- 1657:64 126
- 1659:3/1. §. 126
- 1659:8 207
- 1659:20 126
- 1659:25/2. §. 126
- 1659:28 126
- 1659:133 275
- 1662:2 126
- 1662:5/23. §. 126
- 1662:7 126
- 1662:10 126
- 1662:23 207
- 1662:37 268
- 1662:38 268
- 1681:1 47, 76, 293, 308, 363
- 1681:2 46
- 1681:5 103, 126
- 1681:6 103, 104, 126
- 1681:9 126
- 1681:11 336
- 1681:12 136, 158, 166, 208, 246
- 1681:14 246, 247
- 1681:18 126
- 1681:20 126
- 1681:22 126
- 1681:23 340
- 1681:24 270, 340
- 1681:25 102, 252
- 1681:37 80, 252
- 1681:40 42
- 1681:41 105
- 1681:46 126, 136, 289
- 1681:46/26. §. 128
- 1681:47 126, 136
- 1681:66 136
- 1681:82 275
- 1687:1 324
- 1687:1—4. 224, 347
- 1687:2 54
- 1687:9 27
- törvényszék, alsóbbfokú 19, 57
- nyolcados 81, 166, 185, 186, 219, 319, 327
- rendkívüli 149, 327, 329
- rövid 166, 175, 327, 334
- törvényszékek 58, 165, 166, 204, 215, 312
- törvényszület 61
- Tripartitum 76, 80, 248, 323, 394
- trónfosztás, ónodi 30, 236, 333, 348
- trónöröklési törvényjavaslat 256
- udvari marsall 127
- uradalmak 299
- urbárium 362
- utasítások 18
- ügyvédok 71, 77, 357, 394
- vagyonösszeírások 185
- vagyonszerzés 33, 231
- vajdák 33, 231
- vallás 236, 245, 249, 251, 263
- vám 108, 129, 264, 279, 280, 281, 325
- vármegyék l. nevéknél
- vármunka 207
- városi polgárok 171
- városok, bánya 96, 98, 99, 104, 112, 153, 157, 159, 168, 169, 176, 205, 206, 314, 321
- hajdú 159
- mező 135, 159, 271
- szabad királyi 28, 52, 57, 98, 106, 116, 131, 135, 142, 143, 156—161, 163, 164, 170, 176, 178,

180, 183, 186, 188, 190—192, 205, 244, 254,
263, 271, 424, 425
— szepesi 149, 153, 183, 186, 204, 340
— l. még nevüknél
véghelyek 143
végvárok 99, 102—105, 108, 111, 116, 122, 127,
144, 421
végvári főkapitányok 93, 101, 118, 324
— kapitányok 264, 280
— (magyar) katonaság 90, 100, 103, 106, 114,
117, 119, 123, 132, 144, 191, 262, 264, 265, 271,
281, 325, 371
— szervezet 369
végvidék, győri 104, 129, 421
— horvát 104
— komáromi 129
végvidékek 24, 100, 110, 170, 176, 182, 223, 233,
261

vicarius 48, 50, 51, 53, 54, 59, 60, 62, 242
vicariatus 46, 47
„Viertel” szervezet 213
világi főméltóságok jegyzéke 401—403
világi urak 247
visszafoglalt területek (neoacquista) 51, 145, 146,
149, 151, 159, 160, 162, 163, 170, 171, 179, 182,
183, 185, 189, 190, 204, 210, 217, 259, 265, 272,
282, 286, 302
zászlósúrak 102, 106, 108, 110, 119
zászlótartó 104, 126
Zöld Ház (Pozsony) 115, 206, 256
zsellérek 140, 147, 154, 329
zsidók 264
zsold 143, 175, 207

TARTALOMJEGYZÉK

A felhasznált levéltári források jegyzéke	5
A felhasznált szakirodalom jegyzéke	9
Bevezetés	15
Az ország közigazgatási felosztása. A nádor területi illetékessége	32
A nádor mint helytartó	43
A nádori adomány	67
A nádor szerepe az ország honvédelmében	93
A nádor szerepe az adóigazgatásban	134
Közvetítő a király és az ország között	224
Szerepe az országgyűlésen	243
A nádor feladata az országhatár fenntartásában	267
A nádor szerepe a megyehatárok helyreállításában	271
A nádor szerepe az indigenák eskütételénél	275
A kunok és jászok bírása és főkapitánya	279
A nádori fizetés	292
A hivatal és a kancellária. A nádori levéltár	312
Szente Bálint alnádor	323
Pinneyei János alnádor	330
Skarbala András alnádor	333
Orbán Pál nádori ítélőmester	336
Szirmay István nádori ítélőmester	339
Tolvay Gábor nádori ítélőmester, alnádor	357
Meskó Ádám nádori ítélőmester	362
Benyovszky Mátyás titkár	366
Jeszenszky Miklós és Jeszenszky István titkárok	377
Hunyady László segédtitkár	390
Galya András, a nádor ügyvédje és bécsi ágense	394
Függelék	
Nádorok, királyi helytartók és nádori helytartók 1526 után	399
Világi és egyházi méltóságok, tisztségviselők Esterházy Pál nádorsága alatt	401
Osztrák udvari főméltóságok és a központi hivatalok előjárói Esterházy Pál nádorsága alatt	406
	461

Esterházy Pál nádornak és szűkebb családjának legfontosabb életrajzi adatai	408
Esterházy Pál rokonsága	413
Ítélmesterek 1681–1712	419
Portaszámok, porciósámok	421
Rövidítésjegyzék	426
Személynévmutató	427
Helynévmutató	438
Tárgymutató	450

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1991

Nyomdai táskaszám: 18 998

Felelős szerkesztő: De Coll Lajos · Műszaki szerkesztő: Karázi Ferencé

Kiadványszám: 2806 · Megjelent 41,47 (A/5) ív + 1db melléklet terjedelemben

HU ISSN 0133-6703

*A sorozat
korábbi köteteiből*

KÁLLAY ISTVÁN
A MAGYARORSZÁGI
NAGYBIRTOK
KORMÁNYZATA
1711—1848

335 oldal · Ára kötve 91,— Ft

F. KISS ERZSÉBET
AZ 1848—1849-ES
MAGYAR
MINISZTERIUMOK

649 oldal · Ára kötve 198,— Ft

VARGA ENDRE
A KIRÁLYI CURIA
1780—1850

247 oldal · Ára kötve 54,— Ft

TRÓCSÁNYI ZSOLT
HABSBURG-POLITIKA
ÉS HABSBURG-
KORMÁNYZAT
ERDÉLYBEN
1690—1740

476 oldal · Ára kötve 146,— Ft

KÁLLAY ISTVÁN
A VÁROSI
ÖNKORMÁNYZAT
HATÁSKÖRE
MAGYARORSZÁGON
1686—1848

420 oldal · Ára kötve 171,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 580,— Ft

ISBN 963 05 5716 9